BIBLIOTHECA INDICA;

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, Nos. 601, 631, 635, 640, 647, 654, 677,
694, 710, 714, 719, 726, 733 and 829.

THE VARÁHA PURAṆA

EDITED BY

PAṆḌIT HṚISHÍKEŚA ŚÁSTRÍ
Professor, Sanskrit College, Calcutta.

CALCUTTA:
PRINTED BY ŚAŚIBHÚSHAṆA BHAṬṬÁCHÁRYYA, AT THE GIRIŚA-
VIDYÁRATNA PRESS,
24, GIRIŚA-VIDYÁRATNA'S LANE, UPPER CIRCULAR ROAD.
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.
1893.

वराहपुराणम्

श्रीलश्री-

वङ्गदेशीयासियाटिकसमितेरनुज्ञया

कलिकाता संस्कृतकलेजाध्यापकेन

श्रीहृषीकेश-शास्त्रिणा

संशोधितम्।

कलिकाताराजधान्यां

गिरिश विद्यारत्न वर्त्मनि चतुर्विंश-संख्यक सद्मनि

गिरिश-विद्यारत्न-यन्त्रे

श्रीशशिभूषण भट्टाचार्य्येण

मुद्रितम्

१८९३

PREFACE.

The characteristics and the definite number of the Puráṇas and Upapuráṇas are well known to our readers; so we need not enter into their details here. The Puráṇa under notice, viz. the Varáhapuráṇa, belongs to the former class, being the twelfth of them in serial number; consequently it is attributed to Vedavyása, the father of the Pauráṇic Literature, as its author. But it may be well inferred that, the Varáhapuráṇa, though originally composed by Vedavyása, might have been recompiled in its present form in comparatively recent times, when the present popular forms of the Hindu religion assumed this sectarian character and Vaishṇavism took a deep root in several parts of the country. For we find it chiefly advocating the superiority of the God Vishṇu in every legend described in it. Although the date of its recompilation cannot be exactly ascertained, still we think the following śloka in the beginning of chapter 218, quite competent to throw some light in the matter.

निःसप्तषट्क्षितिमिते नृपविक्रमस्य
काले गते भगवतो हरिबोधनस्य ।
वीरेश्वरेण सह माधवभट्टनाम्ना
काश्यां वराहकथितं लिखितं पुराणम् ॥

The Puráṇa, narrated by Vishṇu as Varáha or the boar incarnation, was written by Mádhava Bhaṭṭa associated with Víreśvara in Benares in 1621, the era of the king Vikrama (known by the name of Saṃvat), after the waking of the God Vishṇu.

The following is Professor Wilson's account of this work.

"It is narrated by Vishṇu as Varáha or the boar incarnation to the personified Earth. Its extent, however, is not half that specified, little exceeding ten thousand stanzas."

Nor can the Varáhapuráṇa be regarded as a *Puráṇa* agreeably to the common definition, as it contains but a few scattered and brief allusions to the creation of the world and the reign of kings; it has no detailed genealogies either of the Patriarchal or regal families, and no account of the reigns of

the Manus. Like the Lingapuráṇa, it is a religious manual almost wholly occupied with forms of prayer and rules for devotional observances addressed to Vishṇu.

Rev. William Taylor in his catalogue of Oriental manuscripts says—

> "The use of the Puráṇa in illustrating mythology is considerable. In so far as historical inquiries are concerned, the most remarkable sections are 10 and 11. The latter in particular, very clearly relates to the great exterminating war made against the votaries of Buddha. The combat of Durgá against Mahishásura has been by some termed the combat of personified virtue against personified vice. No doubt there are several personifications and mystic allegories."

The MSS. of Varáhapuráṇa are very difficult to procure; so after a long and continuous effort I was able to secure only three complete MSS. (क), (ख) and (ग) to consult with. (क) was borrowed from the library of the late Paṇḍit Madhusúdana of Lahore; I received (ख) from the library of the Asiatic Society of Bengal; and my lamented friend Paṇḍit Durgáprasáda of Jeypur in Rájputaná, who died only five or six months ago, favoured me with (ग). All these were in Davanágarí character and almost correct. In the course of my editing the work, I got also two Bengali MSS. from my native place, which were incomplete, old and incorrect. I have not given preference to any one of the above in particular. But I have tried to pick up correct passages from every one, and the rejected ones have been placed as different readings in the foot notes, where I have given also the modern forms of nearly all the *arsha* words. In fact, I have spared no pains in order to render this edition an useful and correct one, but I do not know how far I have been successful.

I must acknowledge here my deep obligations to my learned friend Paṇḍit Hariśchandra Kaviratna, assistant Professor of Sanskrit in the Presidency College, who kindly afforded me material help on this occassion.

Hrishíkeśa Śástrí.

वराहपुराणस्य स्वरूपनिरूपणम्।

ग्रन्थेऽस्मिन्नुपक्रमे सद्यःप्रलयाम्भःसमुत्थितया धरण्या—

"कथञ्च सृष्टेरादिः स्यादवसानं कथं भवेत्?
कथं युगस्य गणना संख्याऽस्यानु चतुर्युगम्?"

इत्येवमनुक्रमेण पृष्टेन भगवता क्रोड़रूपेण सृष्टिस्थितिप्रलयप्रभविष्णुना विष्णुना यथाक्रममादिसृष्टि-प्रजासृष्टि-वंश-मन्वन्तर-वंशानुचरितोपवर्णनादस्य पुराणत्वं सिद्धमेव। पुराणलक्षणं यथा—

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च।
वंशानुचरितञ्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम्॥

श्रीमद्भागवते तु पुराणलक्षणमन्यथैव कृतम्। यथा—

सर्गोऽस्याथ विसर्गश्च वृत्तिरक्षान्तराणि च।
वंशो वंशानुचरितं संस्थाहेतुरपाश्रयः॥
दशभिर्लक्षणैर्युक्तं पुराणं तद्विदोविदुः।
केचित् पञ्चविधं ब्रह्मन् महदल्पव्यवस्थया॥

पुराणोपपुराणभेदेन पुराणानां द्वैविध्यं दृश्यते। तत्र पुराणान्यष्टादश तावन्त्येवोपपुराणानि, पूर्व्वाणि महर्षिश्रीकृष्णद्वैपायनप्रणीततया प्रसिद्धान्यन्यानि चान्यमहर्षिगणप्रणीततया। तथाहि—

ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवञ्च शैवं भागवतं तथा ।
अथान्यत् नारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमम् ॥
आग्नेयमष्टमञ्चैव भविष्यं नवमन्तथा ।
दशमं ब्रह्मवैवर्त्तं लैङ्गमेकादशं स्मृतम् ।
वाराहं द्वादशञ्चैव स्कान्दञ्चात्र त्रयोदशम् ॥
चतुर्द्दशं वामनञ्च कौर्म्मं पञ्चदश स्मृतम् ।
मात्स्यञ्च गारुड़ञ्चैव ब्रह्माण्डञ्च ततः परम् ॥

इति विष्णुपुराणम् । एवं—

अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु ।
आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमथापरम् ॥
तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम् ।
चतुर्थं शिवधर्म्माख्यं स्यान्नन्दीश्वरभाषितम् ॥
दुर्व्वाससोक्तमाश्चर्य्यं नारदोक्तमतः परम् ।
कपिलं वामनञ्चैव तथैवोशनसेरितम् ॥
ब्रह्माण्डं वारुणञ्चाथ कालिकाह्वयमेव च ।
माहेश्वरं तथा शाम्बमेवं सर्व्वार्थसञ्चयम् ।
पराशरोक्तमपरं मारीचं भार्गवाह्वयम् ॥

इति गरुड़पुराणञ्च ।

इत्थं नाम वराहपुराणस्य पुराणत्वमतएव महर्षिवेदव्यासप्रणीतत्वञ्च सिद्धम् । श्रीमद्भागवतानुसारतः पुराणानामपि महदल्पव्यवस्थया द्वैविध्यमस्ति । तत्र दशलक्षणयुतं महापुराणं पञ्चलक्षणान्वितमल्पपुराणमिति । ततश्च—

"मात्स्यं कौर्म्मं तथा लैङ्गं शैवं स्कान्दं तथैव च ।
आग्नेयञ्च षड़ेतानि तामसानि निबोधत ॥
वैष्णवं नारदीयञ्च तथा भागवतं शुभम् ।
गारुड़ञ्च तथा पाद्मं वाराहं शुभदर्शने ! ।
सात्त्विकानि पुराणानि विज्ञेयानि शुभानि वै ॥
ब्रह्माण्डं ब्रह्मवैवर्त्तं मार्कण्डेयं तथैव च ।
भविष्यं वामनं ब्राह्मं तामसानि निबोधत ॥
सात्त्विका मोक्षदाः प्रोक्ता राजसाः स्वर्गदाः शुभाः ।
तथैव तामसा देवि निरयप्राप्तिहेतवः ॥

इति पद्मपुराणवचनात् वराहपुराणस्य सात्त्विकत्वं मोक्षप्रदत्वञ्च प्रतीयते ।

वराहपुराणस्य ग्रन्थसंख्या ।

अत्र अष्टादशाधिकद्विशताध्यायाः सन्ति । तत्र प्रथमाध्याये—२८ श्लोकाः, द्वितीयाध्याये—८३, तृतीयाध्याये—२८, चतुर्थाध्याये—४२, पञ्चमाध्याये—५८, षष्ठाध्याये—४१, सप्तमाध्याये—४७, अष्टमाध्याये—५४, नवमाध्याये—३५, दशमाध्याये—७२, एकादशाध्याये—११३, द्वादशाध्याये—२१, त्रयोदशाध्याये—५८, चतुर्दशाध्याये—५४, पञ्चदशाध्याये—

२२, षोड़शाध्याये—३९, सप्तदशाध्याये—७४, अष्टादशाध्याये—२५, ऊनविंशाध्याये—१०, विंशाध्याये—३७, एकविंशाध्याये—८८, द्वाविंशाध्याये—५४, त्रयोविंशाध्याये—३८, चतुर्विंशाध्याये—३३, पञ्चविंशाध्याये—५२, षड्विंशाध्याये—१९, सप्तविंशाध्याये—४३, अष्टाविंशाध्याये—४५, ऊनत्रिंशाध्याये—१६, त्रिंशाध्याये—७, एकत्रिंशाध्याये—२१, द्वात्रिंशाध्याये—३२, त्रयस्त्रिंशाध्याये—३४, चतुस्त्रिंशाध्याये—९, पञ्चत्रिंशाध्याये—१५, षट्त्रिंशाध्याये—२३, सप्तत्रिंशाध्याये—४५, अष्टात्रिंशाध्याये—३२, ऊनचत्वारिंशाध्याये—७७, चत्वारिंशाध्याये—११, एकचत्वारिंशाध्याये—४६, द्वाचत्वारिंशाध्याये—१६, त्रयश्चत्वारिंशाध्याये—१७, चतुश्चत्वारिंशाध्याये—२१, पञ्चचत्वारिंशाध्याये—१०, षट्चत्वारिंशाध्याये—१५, सप्तचत्वारिंशाध्याये—२४, अष्टाचत्वारिंशाध्याये—२४, ऊनपञ्चाशाध्याये—४६, पञ्चाशाध्याये—२९, एकपञ्चाशाध्याये—२९, द्वापञ्चाशाध्याये—११, त्रिपञ्चाशाध्याये—२६, चतुःपञ्चाशाध्याये—१९, पञ्चपञ्चाशाध्याये—५९, षट्पञ्चाशाध्याये—१६, सप्तपञ्चाशाध्याये—१८, अष्टपञ्चाशाध्याये—१९, ऊनषष्टितमाध्याये—१०, षष्टितमाध्याये—८, एकषष्टितमाध्याये—१२, द्विषष्टितमाध्याये—३४, त्रयःषष्टितमाध्याये—१२, चतुःषष्टितमाध्याये—६, पञ्चषष्टितमाध्याये—१५, षट्षष्टितमाध्याये—१९, सप्तषष्टितमाध्याये—८, अष्टषष्टितमाध्याये—१९, ऊनसप्ततितमाध्याये—१९, सप्ततितमाध्याये—४७, एकसप्त-

तितमाध्याये—६२, द्विसप्ततितमाध्याये—१६, त्रयःसप्ततितमाध्याये—५०, चतुःसप्ततितमाध्याये—७ श्लोका गद्यांशश्च कश्चिद्वर्त्तते, पञ्चसप्ततितमाध्याये—३८ श्लोकाः, षट्सप्ततितमाध्याये—१६, सप्तसप्ततितमाध्याये—३८, अष्टसप्ततितमाध्याये—२२, ऊनाशीतितमाध्याये—२५ श्लोकाश्च वर्त्तन्ते। अशीतितमाध्याये—द्वौ श्लोकौ, अवशिष्टांशश्च गद्यमयः। एकाशीतितमाध्यायो—गद्यमयः। द्व्यशीतितम-त्र्यशीतितमाध्यायौ—तथैव। चतुरशीतितमाध्याये—आदौ षट् श्लोकास्ततो गद्यमयोऽंशः। पञ्चाशीतितमाध्याये—एकः श्लोकोऽवशिष्टांशश्च गद्यमयः। षडशीतितमाध्यायो—गद्यमयः। सप्ताशीतितमाध्यायः—तथैव च। अष्टाशीतितमाध्याये—एकः श्लोकोऽवशिष्टांशश्च गद्यमयः। ऊननवतितमाध्याये—त्रयः श्लोका अवशिष्टांशश्च गद्यमयः। नवतितमाध्याये—४४ श्लोकाः। एकनवतितमाध्याये—१५ श्लोकाः, द्विनवतितमाध्याये—२३ श्लोकाः, त्रयोनवतितमाध्याये—३१, चतुर्नवतितमाध्याये—१६, पञ्चनवतितमाध्याये—६५, षण्णवतितमाध्याये—७१, सप्तनवतितमाध्याये—३३, अष्टनवतितमाध्याये—३५, नवनवतितमाध्याये—९४, शततमाध्याये—१८, एकाधिकशततमाध्याये—१५, द्व्यधिकशततमाध्याये—१९, त्र्यधिकशततमाध्याये—१७, चतुरधिकशततमाध्याये—१८, पञ्चाधिकशततमाध्याये—१६, षडधिकशततमाध्याये—८, सप्ताधिकशततमाध्याये—१३, अष्टाधिकशततमाध्याये—१२, नवाधिकशततमाध्याये—९, दशाधिकशततमाध्याये

—१६, एकादशाधिकशततमाध्याये—१८, द्वादशाधिकशततमाध्याये—७५, त्रयोदशाधिकशततमाध्याये—५०, चतुर्दशाधिकशततमाध्याये—६४, पञ्चदशाधिकशततमाध्याये—४६, षोड़शाधिकशततमाध्याये—४४, सप्तदशाधिकशततमाध्याये—४८, अष्टादशाधिकशततमाध्याये—४९, ऊनविंशत्यधिकशततमाध्याये—१८, विंशत्यधिकशततमाध्याये—२२ श्लोकाः, एकविंशत्यधिकशततमाध्याये—२८, द्वाविंशत्यधिकशततमाध्याये—१०५, त्रयोविंशत्यधिकशततमाध्याये—३४, चतुर्विंशत्यधिकशततमाध्याये—५१, पञ्चविंशत्यधिकशततमाध्याये—१८२, षड्विंशत्यधिकशततमाध्याये—२१९, सप्तविंशत्यधिकशततमाध्याये—६४, अष्टाविंशत्यधिकशततमाध्याये—७९, ऊनत्रिंशदधिकशततमाध्याये—५३, त्रिंशदधिकशततमाध्याये—२४, एकत्रिंशदधिकशततमाध्याये—१०, द्वात्रिंशदधिकशततमाध्याये—३८, त्रयस्त्रिंशदधिकशततमाध्याये—१२, चतुस्त्रिंशदधिकशततमाध्याये—६८, पञ्चत्रिंशदधिकशततमाध्याये—५७, षट्त्रिंशदधिकशततमाध्याये—१२१, सप्तत्रिंशदधिकशततमाध्याये—२५६, अष्टात्रिंशदधिकशततमाध्याये—९६, ऊनचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—१०९, चत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—९६, एकचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—६७, द्वाचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—६१, त्रयश्चत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—५१, चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—१६०, पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—

११६, षट्चत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—७७, सप्तचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—६२, अष्टाचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये—८१, ऊनपञ्चाशदधिकशततमाध्याये—८४, पञ्चाशदधिकशततमाध्याये—५८, एकपञ्चाशदधिकशततमाध्याये—८३, द्वापञ्चाशदधिकशततमाध्याये—६८, त्रयःपञ्चाशदधिकशततमाध्याये—४६, चतुःपञ्चाशदधिकशततमाध्याये—३२, पञ्चपञ्चाशदधिकशततमाध्याये—६८, षट्पञ्चाशदधिकशततमाध्याये—१६, सप्तपञ्चाशदधिकशततमाध्याये—४४, अष्टपञ्चाशदधिकशततमाध्याये—४१, ऊनषष्ट्यधिकशततमाध्याये—३२, षष्ट्यधिकशततमाध्याये—८०, एकषष्ट्यधिकशततमाध्याये—११, द्विषष्ट्यधिकशततमाध्याये—५७, त्रयःषष्ट्यधिकशततमाध्याये—६४, चतुःषष्ट्यधिकशततमाध्याये—४२, पञ्चषष्ट्यधिकशततमाध्याये—५८, षट्षष्ट्यधिकशततमाध्याये—२७, सप्तषष्ट्यधिकशततमाध्याये—१८, अष्टषष्ट्यधिकशततमाध्याये—१८, ऊनसप्तत्यधिकशततमाध्याये—४०, सप्तत्यधिकशततमाध्याये—८४, एकसप्तत्यधिकशततमाध्याये—५८, द्विसप्तत्यधिकशततमाध्याये—५८, त्रयःसप्तत्यधिकशततमाध्याये—१४, चतुःसप्तत्यधिकशततमाध्याये—८६, पञ्चसप्तत्यधिकशततमाध्याये—२५, षट्सप्तत्यधिकशततमाध्याये—८३, सप्तसप्तत्यधिकशततमाध्याये—५७, अष्टसप्तत्यधिकशततमाध्याये—७, ऊनाशीत्यधिकशततमाध्याये—२३, अशीत्यधिकशततमाध्याये—११८,

एकाशीत्यधिकशततमाध्याये—२३, द्व्यशीत्यधिकशततमाध्याये—३५, त्र्यशीत्यधिकशततमाध्याये—३३, चतुरशीत्यधिकशततमाध्याये—२२, पञ्चाशीत्यधिकशततमाध्याये—३१, षडशीत्यधिकशततमाध्याये—५०, सप्ताशीत्यधिकशततमाध्याये—११०, अष्टाशीत्यधिकशततमाध्याये—८४, ऊननवत्यधिकशततमाध्याये—५१, नवत्यधिकशततमाध्याये—१२६, एकनवत्यधिकशततमाध्याये—२०, द्विनवत्यधिकशततमाध्याये—३८, त्रयोनवत्यधिकशततमाध्याये—४९, चतुर्नवत्यधिकशततमाध्याये—३६, पञ्चनवत्यधिकशततमाध्याये—३१, षण्णवत्यधिकशततमाध्याये—१४, सप्तनवत्यधिकशततमाध्याये—५४, अष्टनवत्यधिकशततमाध्याये—८३, नवनवत्यधिकशततमाध्याये—४१, द्विशततमाध्याये—७५, एकाधिकद्विशततमाध्याये—५८, द्व्यधिकद्विशततमाध्याये—७९, त्र्यधिकद्विशततमाध्याये—६७, चतुरधिकद्विशततमाध्याये—२६, पञ्चाधिकद्विशततमाध्याये—३१, षडधिकद्विशततमाध्याये—४३, सप्ताधिकद्विशततमाध्याये—५३, अष्टाधिकद्विशततमाध्याये—९०, नवाधिकद्विशततमाध्याये—२०, दशाधिकद्विशततमाध्याये—६५, एकादशाधिकद्विशततमाध्याये—९५, द्वादशाधिकद्विशततमाध्याये—२०, त्रयोदशाधिकद्विशततमाध्याये—८९, चतुर्दशाधिकद्विशततमाध्याये—८६, पञ्चदशाधिकद्विशततमाध्याये—११९, षोडशाधिकद्विशततमाध्याये—२५, सप्तदशाधिकद्विशततमाध्याये—२४, अष्टादशाधिक-

द्विशततमाध्याये—४८ श्लोकाः सन्ति। मिलित्वा प्रायः ८,६५४ श्लोकाः सन्ति। गद्यांशेन मिलित्वा ग्रन्थसंख्या प्रायः १०,००० अथवा १०,५०० श्लोका भवन्ति।

श्रीमद्भागवते तु पुराणानां श्लोकसंख्या एवं दर्शिता—

"ब्राह्मं दश सहस्राणि पाद्मं पञ्चोनषष्टि च।
श्रीवैष्णवं त्रयोविंशच्चतुर्विंशति शैवकम्॥
दशाष्टौ श्रीभागवतं नारदं पञ्चविंशतिः।
मार्कण्डं नव वाह्नञ्च दशपञ्चचतुःशतम्॥
चतुर्दश भविष्यं स्यात्तथा पञ्चशतानि च।
दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्त्तं लैङ्गमेकादशैव तु॥
चतुर्विंशति वाराहमेकाशीतिसहस्रकम्।
स्कान्दं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्त्तितम्॥
कौर्म्मं सप्तदशाख्यातं मात्स्यं तत्तु चतुर्दश।
एकोनविंशत् सौपर्णं ब्रह्माण्डं द्वादशैव तु।
एवं पुराणसन्दोहश्चतुर्लक्ष उदाहृतः॥

एतेन महर्षीणां प्रमादो न शङ्कनीयः। एतत्तु श्लोकस्यैकस्य द्वात्रिंशदक्षरात्मकत्वमङ्गीकृत्यैव लिखितमिति मन्यामहे। अस्माभिस्तु चतुश्चरणात्मकश्लोकानां संख्या दर्शिता, तत एवाऽन्तरं प्रतीयते। इति सर्व्वमवदातम्।

वराहपुराणस्य

प्रत्यध्यायमाभाषितविषयाणां
विवरणम् ।

तत्र प्रथमाध्याये प्रथमं मङ्गलाचरणं, मङ्गलाचरणमिदमाधुनिककाव्यादिग्रन्थवदभीष्टदेवता-वराहमूर्त्ति - श्रीविष्णोर्नमस्क्रियारूपञ्च दृश्यते। ततो ग्रन्थारम्भोऽशेषपुराणेतिहासविदांवरश्री-सूतमुखेनैवोपक्रान्तः। यथा वराहवपुषा भगवता सृष्टिस्थितिप्रलयप्रभविष्णुना विष्णुना प्रलयपयःप्रवाहात् समुद्धृता धरणी तं भगवन्तं पप्रच्छ, हे देव! कथं सृष्टेरादिरवसानञ्च कथं भवति? केन प्रकारेण युगानां गणना, कति वा युगानि, तेषु च युगेषु कस्मिन् कस्मिन् के यज्वानो राजानश्च परां प्रसिद्धिं गताः? एतत्सर्व्वं मां समासेन कथयितुमर्हसि, मयि प्रसीदेति। पृथिव्या एवं पृष्टो वराहरूपी भगवान् परमेश्वरो जहास। हसतस्तस्य कुक्षौ जगद्धात्री धरणी वसुभिः सिद्धसङ्घैर्महर्षिभिश्च सार्द्धं रुद्रान् देवान् सचन्द्रसूर्य्यग्रहान् सप्त लोकांश्चापश्यत्, अभवच्च तस्याः सर्व्वशरीरेषु महान् वेपथुः, सा ससम्भ्रमं चक्षुषी न्यमीलयत्। अथ सा क्षणादुन्मीलिताक्षी तं देवं चतुर्भुजं महोदधौ शेषपर्य्यङ्कशयने प्रसुप्तं दृष्ट्वा तुष्टाव।

अथ द्वितीयाध्यायप्रारम्भः। सूत उवाच। धरण्याः स्तवेन सन्तुष्टो हरिर्मायां प्रकाश्य पुनस्तेनैव वराहरूपेण स्थितः। जगाद च प्रथमं सर्व्वेषां पुराणानां साधारणं लक्षणं यथा—

"सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च।
वंशानुचरितञ्चैव पुराणं पञ्चलक्षण"मिति॥

तत आदिसर्गमकथयत्, स चादिसर्गो विष्णुपुराणादिकथितादिसर्गेण सह प्राय ऐक्यभजते। तस्य चादिसर्गस्य नव भेदाः कथिताः। यथा—(१) महत्सर्गः, (२) तन्मात्रसर्गः, (३) वैकारिकः, (४) ऐन्द्रियिकः, (५) मुख्यसर्गः, (६) तैर्य्यक्स्रोतसः, (७) ऊर्द्ध्वस्रोतसः, (८) मानवसर्गः, (९) कौमारसर्गः। ततोऽसौ धरण्या कथमेषां सर्गाणां वृद्धिरिति पृष्टः सर्गवृद्धिं वक्तुमारेभे। प्रथमं सनकादीनां मरीचिप्रभृतीनाञ्च महर्षीणामुत्पत्तिमेकादशरुद्रोत्पत्तिञ्चाभिधाय सत्यादियुगचतुष्टयमुल्लिख्य तत्रत्यानां महासत्त्वानां राज्ञां देवासुराणाञ्च चरितमाख्यातवान्। यथा प्रथमकल्पे स्वायम्भुवो नाम मनुरभवत्। तस्य द्वौ पुत्रौ प्रियव्रतोत्तानपादनामानौ बभूवतुः। तयोः प्रियव्रतो राजा विपुलैर्भूरिदक्षिणैर्विविधैर्यज्ञैरिष्ट्वा सप्तद्वीपेषु भरतादीन् निजान् सुतान् संस्थाप्य स्वयं विशालां गत्वा महत्तपस्तेपे। अथ कदाचित् तपसि स्थितस्य तस्य समीपे नारदः समुपागतः। राजा नारदमभ्युद्ययौ, यथार्हमर्हणाञ्चकार च। ततो राजा नारदं पप्रच्छ, यदस्मिन् कृतयुगे किमप्याश्चर्य्यं दृष्टं न वेति। नारदः प्रोवाच, ह्यस्तनेऽहनि श्वेतद्वीप-

गतेन मयाश्चर्य्यमेकं दृष्टं, तत्र किमपि रम्यसरस्तस्य तीरे कापि पृथुलोचना कुमारी दृष्टा। सा मया काऽसि किं करोषीति पृष्टाऽकथयत्, अहं सर्व्ववेदानां माता सावित्री। त्वं वेदशास्त्राणि सर्व्वज्ञत्वञ्च गृहीत्वाऽस्मिन् वेदसरसि स्नानं कुरु, ततोऽन्यजन्मीयं स्मरिष्यसि। एवमुक्त्वा सा तिरोदधे।

तृतीयाध्यायारम्भे प्रियव्रतेन नारदः पृष्टो, भो भगवन्, तवान्यजन्मचेष्टितं सर्व्वं कथयेति। नारद उवाच, हे राजेन्द्र! सावित्र्या वचनमाकर्ण्य तस्मिन् वेदसरसि स्नातस्य मे प्राक्तनजन्मसहस्रवृत्तं स्मृतिमारूढ़ं, तत्र पूर्व्वजन्मवृत्तं शृणु। अहं पूर्व्वस्मिन् जन्मनि अवन्तीपुर्य्यां सारस्वतो नाम वेदवेदाङ्गपारगो द्विजोत्तम आसम्। अथैकदा मया चिन्तितं, नास्ति मे विषयसुखेन किमपि प्रयोजनं, तत्सर्व्वमेतत् पुत्रेषु न्यस्याऽहं वनाय गच्छामीति। एवं विचिन्त्याहं तपसे कृतसङ्कल्पः सारस्वतं सरोद्रुतं गतवान्। तद्धि सारस्वतं सर इदानीं 'पुष्कर'नाम्ना प्रसिद्धम्। तत्र गत्वा मया पुराणः पुरुषो विष्णुर्भक्त्या ब्रह्मपारमयं परमस्तवं जपता च समाराधितः, सोऽपि भगवान् तुष्टो मम प्रत्यक्षत्वं जगाम। ततः प्रियव्रतो ब्रह्मपारस्य स्वरूपं पप्रच्छ। नारदश्च तदकथयत्। कथितवांश्च, ममैतेन स्तवेन प्रसन्नो देवो मां वरं वृणीष्वेति जगाद। अहञ्च तस्यैव देहे लयमिष्टवान्। तच्छ्रुत्वा प्रकृतिं गच्छेत्युक्त्वा मन्नामश्च "नारं पानीयमित्युक्तं पितॄणां तद्ददौ भवान्। तदा प्रभृति ते नारदेति नाम"ति व्युत्पत्तिञ्च कथयित्वा सद्योऽदर्शनं

गतः । अहञ्च कालेन तपसा कलेवरं सन्त्यज्य ब्रह्मलोके लयं प्राप्तः । पुनर्ब्रह्मणाऽहं दशभिस्तनयैः सह सृष्ट्यादौ सृष्टोऽस्मि । हे नृप । एतावदेव मे पूर्व्वजन्मवृत्तम् ।

ततश्चतुर्थाध्यायारम्भे धरणी तं क्रोड़रूपिणं भगवन्तं नारायणस्वरूपं पप्रच्छ । सोऽपि तस्य मत्स्यादिभेदेन दशमूर्त्तीरकथयत् । विशेषस्तु भागवतपुराणमते कृष्णस्य नावतारत्वं किन्तु पूर्णत्वमेव,बलरामस्य तु दशावतारेषु गणना कृता । अत्र हि दशावतारेषु कृष्णनाम कृतं, न बलरामस्य । कथितञ्च तेन, एता हि दश मूर्त्तयो द्रष्टुमिच्छूनां सोपानानि, तस्य परमं रूपन्तु देवता अपि न पश्यन्ति, देवास्तु अस्मदादिस्वरूपं दृष्ट्वा धृतिं पूरयन्तीति । ततो वराहेण भगवतोऽन्या अपि पृथिव्याद्यष्टमूर्त्तयः कथिताः । एवं नारायणेन जगदिदमखिलं व्याप्तमिति कथयित्वा स पृथिवीं पप्रच्छ किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसीति । ततः पृथिव्युवाच, नारदेनैवमुक्तस्तु राजा प्रियव्रतः किं कृतवान् तन्मे समाख्याहि । ततो वराह उवाच, स हि नृपतिर्भुवं सप्तधा कृत्वा पुत्रेभ्यः प्रदाय स तपस्तेपे । ततः स नारायणात्मकं परं ब्रह्म जप्त्वा परं निर्व्वाणमाप्तवान् । अथासावश्वशिरसो राज्ञो वृत्तमाख्यातवान् । यथा पुराऽश्वशिरा नाम कश्चित्परमधार्म्मिको राजा बभूव । सोऽश्वमेधेन यष्ट्वाऽवभृथे स्नातश्च यावद्ब्राह्मणैः परिवृत आस्ते, तावत्कपिलो मुनिः श्रीमान् योगिराट् जैगीषव्यश्च तत्राजग्मतुः । राजा त्वरितमुत्थाय परया मुदा युक्तस्तयोः स्वागतवादपूर्व्वं यथार्हमर्हणाञ्च-

कार। ततस्तौ नारायणाराधनप्रकारं पप्रच्छ। तावूचतुरावामेव द्वौ नारायणौ भवत्प्रत्यक्षतां गताविति। राजोवाच कथमेवम्। ततस्तौ हसन्तावूचतू राजन् नारायणं पश्येति। एवमुक्तो कपिलो विष्णुर्जैगीषव्यश्च गरुड़: समजायत। ततो राजमण्डलं सर्व्वं गरुड़स्थं सनातनं दृष्ट्वा विस्मितं। ततो राजा कृताञ्जलिरुवाच, विष्णुर्नैदृश:,स हि पद्मनाभस्तस्य नाभिकमले प्रजापतिर्ब्रह्मा चोत्पन्न इति। अथ तौ मायाबलेन तादृक् स्वरूपमपि दर्शयामासतु:। तद्दृष्ट्वा राजा जगाद, स विश्वेशो हरि: सर्व्वव्यापी न स दृश्यो भवतीति। एवमुक्तवतस्तु राज्ञ: सदसि सर्व्वविधा जन्तव: समाययु:। तं भूतसङ्घातं दृष्ट्वा राजा यावत्किमेतदिति चिन्तयति, तावत्तौ द्विजावूचतुरावां त्वया पृष्टौ कथं विष्णुरिज्यते प्राप्यते चेति,तेनेदं तव दर्शितम्। हे राजन्! तस्य नारायणस्य गुणा एव तव दर्शिता:, स हि देव: सर्व्वज्ञ: कामरूपवान्। तस्य परमार्थाराधनन्तु न कोऽपि जानाति, स हि सर्व्वशरीरस्थ: परमात्मा जगत्पति:। सुरा नरा: पशव: कीटसङ्घाश्च सर्व्वे विष्णुमयास्ततो हे नृप! हरि: सर्व्वव्यापीति भावनां दृढ़ां कुर्य्यात्। हे राजन्नेष ते ज्ञानसद्भावो दर्शितस्त्वं परिपूर्णेन भावेन नारायणं गुरुं स्मर। स हि परमेश्वर: पूजोपहारैर्ब्राह्मणानां तर्पणै: सुस्थितेन ध्यानेन च सुप्राप्य:।

अथ पञ्चमाध्यायारम्भे पुनरश्वशिरास्तौ पप्रच्छ, भवन्तावद्य मे सन्देहमेकं छेत्तुमर्हत:। यस्मिंश्छिन्ने मम संसारविच्युति-

जायेतेति । कपिल उवाच, राजन् ! कस्ते सन्देहस्तं ब्रूहि, छेत्स्याम्यहम् । राजोवाच, हे मुने ! यदि ममोपरि तवानुग्रह-स्तदेमं संशयं छिन्धि, कर्म्मिणा उताहो ज्ञानिना मोक्षः प्राप्यत इति । कपिल उवाच, हे राजन् ! प्रश्नमिमं ब्रह्मपुत्रो रैभ्यो राजवसुश्च बृहस्पतिं पप्रच्छतुः । ततो बृहस्पतिरवोचत, पुरुषो यत् किञ्चित् कर्म्म कुरुते, तत्सर्व्वं नारायणे न्यस्य न केनापि कर्म्मणा लिप्यते । अत्रायं संवादः कथ्यते । कश्चिदात्रेयः प्रातः-स्नायी वेदाभ्यासरतस्तपस्वी ब्राह्मण आसीत् । स कदाचिद्धर्म्मा-रण्ये भागीरथीं स्नातुं गतः । तत्र हरिणानां महायूथमासीनं व्यलोकयत् । अवयवी च तद्यूथं जिघांसुः कश्चिद्धनुष्पाणिः कृतान्तवन्निष्ठुरो व्याधः । ततः संयमनो विप्रस्तं मृगयारतं दृष्ट्वा तस्माद्धिंसाव्यापारान्निवारयामास । ततो व्याधः स्मित-पूर्व्वमुवाच, भो ब्रह्मन्नाऽहं पृथग्भूतं जीवं हिंसामि । हे ब्रह्मन् ! मुमुक्षुभिः कदापि नाऽहंभावो विधेयः । एतदाकर्ण्य स द्विजो विस्मयेन तं लुब्धकं प्राह, किमेतदुच्यत इति । ततोऽसौ व्याधो लोहमयं जालं कृत्वा तस्याधो ज्वलनं ददौ । ततो द्विजं काष्ठसञ्चयो ज्वाल्यतामिति प्राह । विप्रश्च मुखेनाग्निं प्रजज्वाल । ज्वलिते तु वह्नौ तल्लोहसम्भवं जालं रन्ध्रनिर्गत-ज्वालकदम्बगोलवद्बभौ । एकस्थानगतस्यापि वह्नेः पृथक् पृथक् सहस्राणि ज्वाला निर्ययुः । ततो लुब्धोऽब्रवीत्, हे महामुने ! त्वमेकां ज्वालां गृहाण, अहं शेषाणां नाशनं करि-ष्यामीति । तथा कृते सोऽग्निं निर्व्वापयामास, ब्राह्मणं प्राह

च, भगवन्! त्वया गृहीतां ज्वालां प्रयच्छ, अहं मांसान्यानाय्य भक्षये इति। एवमुक्तोब्राह्मणो यावदायसजालकं पश्यति तावत्तामपि मूलनाशे क्षयगतामपश्यत्। लुब्धक उवाच, यथैतस्मिन् बहुशाखो वह्निर्ज्वलितो मूलनाशे च युगपद्विनष्टः, तथैवात्मा प्रकृतिस्थश्च भूतानां संश्रयः, तस्य विकृतादुद्भव एषैव जगतः स्थितिरिति। व्याधेनैवमुक्ते तस्योपरि पुष्पवृष्टिराकाशात्पपात, कामगानि महान्ति च विमानानि दृष्टानि। तेषु सर्व्वेषु च स ब्राह्मणो लुब्धकं समवस्थितम् अद्वैतवासनासिद्धं योगाद्बहुशरीरकञ्च ददर्श। दृष्ट्वा विप्रो मुदितो निजाश्रमं प्रययौ। एवं स्वजातिकं कर्म्म कुर्व्वतोऽपि ज्ञानं मुक्तिश्च सम्भवति। एवं तौ रैभ्यराजवसू संशयच्छेदं प्राप्तौ बृहस्पतेर्धिषणान्निजमाश्रमं जग्मतुः। तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र! नारायणं देवम् आराधयन् स्वस्मादभेदेन पश्य। कपिलस्य वचः श्रुत्वा स राजा अश्वशिराः स्थूलशिरसं ज्येष्ठपुत्रं समाहूय निजे राज्ये अभिषिच्य नैमिषं वनं प्रययौ। तत्र यज्ञतनुं हरिं तपसा स्तवेन चाराधयामास। ततस्तस्य स्तुवतः पुरः हुताशनार्च्चिःप्रख्यं तेज आविर्बभूव। स राजा तस्मिँल्लयं प्राप्तवान्।

अथ षष्ठाध्यायारम्भे धरणी पृष्टवती, स वसू रैभ्यश्चाङ्गिरसं वचः श्रुत्वा किं चक्रतुः। वराह उवाच, स वसुः स्वराज्यं प्रत्यपालयत्, बहुभिर्भूरिदक्षिणैर्यज्ञैरिष्टवान्। तथा देवेशं हरिं स्वाभेदेन चिन्तयन् कर्म्मकाण्डेन तोषयामास। ततो महता कालेन राजाऽसौ निवृत्तराज्यभोगेच्छः भ्रातृशतस्य ज्येष्ठं

विवस्वन्तं नाम पुत्रं स्वराज्येऽभिषिच्य तपोवनमुपगतः। अथ तीर्थानां प्रवरे पुष्करे गत्वा स काश्मीराधिपतिर्वसुरति-तीव्रेण तपसा स्वशरीरमशोषयत्। स देवं नारायण-माराराधयिषुः पुण्डरीकाक्षसारं नाम स्तवं जजाप, स्तोत्रान्ते च तस्य देहात् कश्चिद्दग्धस्थूणासमप्रभोऽरुक्षकायोरक्ताक्षो भयङ्करः पुरुषोनिर्गत्य प्राञ्जलिर्भूत्वा किं करोमीत्युवाच। राजा तं पप्रच्छ कोऽसि, कस्मादागतोऽसि एतन्मे कथय। सोऽब्रवीत्, राजन् त्वं पूर्व्वस्मिन् कलियुगे दक्षिणापथे जनस्थाने पूर्णधर्म्मोद्भवो नाम राजाऽभूः। कदाचित् स त्वं तुरगैः परिवृतो मृगयार्थमरण्यमागतः। तत्र त्वयाऽकामेनापि कश्चिन्मृगवेषधरोमुनिर्दण्डयुग्मेन पातितः, स च विप्रेन्द्रः सद्यो-मृतश्च। त्वन्तु हरिणोऽयं हत इति यावत् पश्यसि तावत् प्रस्रवणे गिरौ मृगवपुर्विप्रोमृतोदृष्टः। ततः क्षुभितेन्द्रिय-मानसेन त्वया कतिपयदिवसानन्तरं ब्रह्महत्याभयाद्भी-तेन चिन्तितमेतत्। येनाहं पातकान्मुच्येयं शान्त्यर्थं तत् कृत्यं करिष्यामीति। इति नारायणं प्रभुं सञ्चिन्त्य त्वया शुद्धा द्वादशी उपोषिता। कस्मिंश्चिच्छुभेऽहनि त्वया नारायणो मे सुप्रीत इति प्रोक्त्वा विधिना गौर्दत्ता। तत उदर-शूलतो मृतोऽसि। तदा कण्ठगतप्राणेन त्वया भवत्पत्नी साध्वी नारायणी नाम्ना व्याहृता तेनैव ते गतिरभूत्। ततः कल्पमेकं त्वं विष्णुपुरेऽवस्थितः। अहं कदाचित् त्वां पीडया-मीति चिन्तितवान्। तथा चिन्तासमकालमेव विष्णुपुरुषैरहं

मुषलैर्हतः सञ्चयं जातस्ते रोमकूपतो निर्गतश्च। मां ब्रह्महत्यापापरूपं विद्धि। अहं स्वर्गस्थस्यापि ते देहे स्वेन तेजसा स्थितः। ततोऽहःकल्पे रात्रिकल्पेन निवर्त्तिते सम्प्रति आदिसृष्टौ त्वं काश्मीरदेशाधिपते राज्ञः सुमनसो गृहे सम्भूतः। अहञ्च तव रोमकूपैः सम्भूतः। यद्यपि बहुविधैरापदक्षिणैर्यज्ञैस्त्वया इष्टं, तथापि हरिस्मरणवर्ज्जितैस्तैर्नाहमपनीतः। इदानीं त्वया यत् स्तोत्रं पठितं, तत्प्रभावात् तव रोमकूपाणि विहायैकीभूतो व्याधरूपेण निर्गतश्च। अहं भगवतः स्तोत्रं श्रुत्वा पापस्वभावेन मुक्तोऽस्मि साम्प्रतं धर्म्मबुद्धिश्च वर्त्तते। एतदाकर्ण्य विस्मयमागतो राजा तं व्याधं वरेण छन्दयामास यथा त्वयाऽहं जन्मान्तरं स्मारितोऽस्मि, तथा त्वं मत्प्रभावेण धर्म्मव्याधोभविष्यसि। यश्चैतत्स्तोत्रं शृणुयात् तस्य पुष्करयात्रायां विधिस्नानफलं भवेत्। एवमुक्त्वा राजा विमानवरमास्थितो विष्णुना सायुज्यमवाप।

अथ सप्तमाध्यायारम्भे पृथिवी पुनः पप्रच्छ,वसुं सिद्धं श्रुत्वा रैभ्यः किमकरोदिति। वराह उवाच, स च मुनिशार्द्दूलो रैभ्योवसुं सिद्धं श्रुत्वा गयामाजगाम। तत्र गत्वा भक्तिपूर्व्वकं पितॄन् पिण्डदानेन तर्पयन् परमदुश्चरं तीव्रं तपस्तेपे। तीव्रं तपश्चरतस्तस्य रैभ्यस्य सकाशे कश्चिदतिदीप्तिमान् विमानस्थो महायोगी आजगाम। स च पुरुषः प्रथमं परमाणुप्रमाणआसीत्, ततो रैभ्य कथं तपश्चरसीत्युक्त्वा द्यावाभूमी मापयामास। तं युगपद्विष्णुभवनपर्य्यन्तं व्याप्नुवन्तं दृष्ट्वा स राजा

विस्मयाविष्टस्तं पप्रच्छ, भो महायोगिन् को भवानिति। स पुरुष उवाच, अहं रुद्रादवरजो ब्रह्मणो मानसः सुतः सनत्कुमारनामाऽस्मि, जनलोके वसामि च। प्रणयेन भवतः पार्श्वमायातः, त्वं धन्यो ब्रह्मणः कुलवर्द्धनश्चासि। रैभ्य उवाच, मया किं करणीयं वद, कथञ्चाहं धन्य इति उक्तः? स उवाच, यतस्त्वं वेदवादाभिरतो गयां समासाद्य पितॄन् पिण्डाद्यैस्तर्पयसि। एवमुक्त्वाऽसौ गयामाहात्म्यं तत्र पिण्डदानफलञ्च वर्णयामास। रैभ्यश्च गदापाणेर्हरेः स्तोत्रं कर्त्तुं प्रवृत्तः। ततो रैभ्येन संस्तुतो हरिः पीतवासाः सहसा प्रादुर्बभूव, उवाच च, भो रैभ्य तव भक्त्या स्तुत्या च तुष्टोऽस्मि तद्वाञ्छितं ब्रूहि। रैभ्य उवाच, यत्र सनकादयस्सन्ति त्वत्प्रसादात्तत्र वसेयमिति। एवमस्त्वित्युक्त्वा नारायणोऽन्तरधीयत, रैभ्यश्च स्वाभिलषितं स्थानं गतवान्।

अष्टमाध्यायारम्भे वराहेणोक्तमिदानीं वसुशरीरनिर्गतस्य व्याधस्य वृत्तं शृणु। स हि तथा निर्गतश्चतुर्वर्षसहस्रपरिमितं कालं स्ववृत्त्या यापयामास। स प्रत्यहमेकैकं वनेचरं मृगं हत्वा भृत्यकुटुम्बातिथिहुताशनानां प्रीणनं करोति स्म। स विचक्षणो मिथिलायां निवसन् पर्व्वणि पर्व्वणि पितॄणां श्राद्धं कुर्व्वन्, अग्निं परिचरन्, प्रियं सत्यञ्च वदन् प्राणयात्रामकरोत्। एवं निवसतस्तस्य धर्म्मबुद्धिरर्ज्जुनको नाम मुनिवज्जितेन्द्रियः पुत्रोऽर्ज्जुनका नाम काचिद्वरवर्णिनी कन्या चाऽजायत। अथ सा कन्या यौवनवयसि मतङ्गपुत्राय प्रदत्ता।

साऽपि श्वशुरयोर्भर्त्तुश्च शुश्रूषणपराऽभवत्। अथैकदा सा श्वश्र्वा उक्ता त्वं व्याधपुत्री ततस्तपश्वर्त्तुं भर्त्तुराराधनञ्च न जानासि। सा स्वल्पापराधेनैवमुक्ता रुदती पितुर्वेश्म गता। ततः सा पित्रा रोदनकारणं पृष्टा सर्व्वं श्वश्रूवृत्तं कथितवती। तदाकर्ण्य तत्पिता मतङ्गस्य गृहं जगाम। तत्र मतङ्गेन सादरं प्रत्युद्गृहीत आगमनकारणं पृष्टश्च व्याध उवाच, अहं चैतन्यवर्ज्जितं किञ्चिद्भोक्तुम् इच्छामि, तेन भवतो गृहे समागतोऽस्मि। मतङ्गः प्रत्यवादीत्, गोधूमा व्रीहयश्च मम गृहे संस्कृताः सन्ति, यथाकामं भुज्यताम्। व्याध उवाच, ते कीदृशाः सन्तीति द्रष्टुमिच्छामि। मतङ्गेन च शूर्पे कृत्वा दर्शिता गोधूमा व्रीहयश्च। धर्मव्याधस्तु तान् दृष्ट्वा स्वासनादुत्थाय गन्तुमारेभे, मतङ्गेन निवारित उक्तश्च किमर्थं मद्गृहे उत्तममन्नं पाचयित्वा त्वयाऽभुक्त्वैव गन्तुमारब्धम्। व्याध-उवाच, त्वं प्रत्यहं सहस्रशः कोटिशश्च जीवान् हंसि तत ईदृशस्य पापस्यान्नं कः साधुर्भुङ्क्ते। अथाचैतन्यमन्नं सुसंस्कृतं विद्यते चेत् तदा सम्भोक्ताऽस्मि। अहं कुटुम्बार्थे प्रत्यहं पशुमेकं हन्मि तन्मांसं सत्कृत्य पितृभ्यो दत्त्वा सानुगो भुञ्जे। त्वन्तु बहून् जीवान् हत्वा सततं सानुगः सकुटुम्बश्च भुङ्क्ते, ततस्त्वदन्नमभोज्यं वेद्मि। ब्रह्मणा तु पुरा ओषध्यः सर्व्ववीरुधश्च यज्ञार्थं सृष्टाः, यज्ञानन्तरं तासां फलादीनि भक्ष्याणि। दिव्यो, भौमः, पैत्रो, मानुषो, ब्राह्मश्चैते पञ्च महायज्ञा ब्राह्मणानां हितार्थाय ब्रह्मणा पुरा निर्म्मिताः। यज्ञैरेवैतैरन्नानां

विशुद्धिर्भवत्यन्यथेति ब्रीहय एकैके मृगपक्षिणोमन्तव्याः, तेषामत्रञ्च दाढर्भातृणां महामांसन्तु विज्ञेयं; भवत्वहं तव पुत्राय वरवर्णिनी दुहिता दत्ता, सा च त्वज्ञाव्यैया जन्तुघातकस्य दुहितेति विगर्हिता, अस्मादेव कारणादहं तव गृहस्याचारं देवपूजामतिथिसत्कारञ्च समीक्षितुमागतः, परमेतेषामेकमपि कुर्व्वन् न दृश्यसे। तदहं पितृणां श्राद्धकाम्यया गन्तुमिच्छामि। हे तपोधन त्वत्सुतेन मत्सुता यदूढ़ा, तेन मया महत्त्वं जीवघातस्य प्रायश्चित्तञ्च सम्प्राप्तम्। एवमुक्त्वा समुत्थाय च स सर्व्वान् नारीजनान् मा स्नुषाभिः समं क्वचित् श्वश्र्वा विश्वासो भवतु मा च स्नुषा कदाचिच्छ्वश्रूं जीवन्तीमिच्छेदिति शशाप। एवं शप्त्वाऽसौ स्वगृहं प्रतिगतः। तत्र च देवान् पितॄंश्च भक्त्या सम्पूज्य स्वपुत्रमर्ज्जुनकं नाम स्वाधिकारे संस्थाप्य पुरुषोत्तमाख्यं तीर्थमाशु जगाम। तत्र गत्वा समाहितोविष्णुस्तोत्रं पठंस्तपश्चकार। तेन स्तवेन तुष्टो भगवान्विष्णुः स्वयमस्य पुरोगतोबभूव, उवाच च वरं वृणिवति। इत्युक्तोऽसौ धर्म्मव्याधः स्ववंशीयस्य सर्व्वज्ञानोदयमात्मनश्च विष्णौ लयं प्रार्थयामास, विष्णुश्च यथाभिलषितं वरं दत्त्वाऽन्तर्दधे।

नवमाध्यायारम्भे पुनर्धरण्या "आदौ कृतयुगे विश्वमूर्त्तिना नारायणेन किं कृतमिति" श्रीवराहः पृष्टः प्रत्युवाच, हे धरे, पूर्व्वमेक एव नारायण आसीत् नान्यत् किमपि, स्वच्छन्दकर्म्मकृत् स एकः सन्नैव रतिं लेभे, द्वितीयमिच्छतस्तस्य चिन्ता बुद्धिरूपा क्षणं भास्करसन्निभा बभौ। तस्या अपि ॐ-मेति द्विधा

चिन्ता भूता ततोऽसौ मर्त्ये उमेत्येकाचरीभूता व्यवस्थिता, ततश्च भूरादिजनपर्य्यन्तान् लोकान् ससर्ज्ज। येयं भगवतः शङ्करात्मिका मूर्त्तिः स स्वयं हरिः। एवं क्रमेण निखिलजगत्-सृष्टिं कथयामास। अथ लोकसृष्टिमभिधाय भगवान् श्रीव-राहमूर्त्तिः सङ्क्षेपादिदमुवाच—

"यावत् स्वमूर्त्तिर्भगवांस्तावदेव जगत्त्विदम्।
कूटस्थे तल्लयं याति विकृतस्थे विवर्द्धते॥"

ततो दशमाध्यायारम्भे वराहेणोक्तम्, भूतभावनो भग-वानेवं सर्व्वं जगत् सृष्ट्वा विरराम, सृष्टिश्च स्वयं ववृधे। इत्थं सृष्टौ विवर्द्धमानायां देवाः सर्व्वैर्महद्भिर्यज्ञैर्भगवन्तं नारायणं तोषयितुं बहुवर्षसहस्राण्ययजन्त। सन्तुष्टश्च भगवान् तेषां प्रत्यक्षत्वं जगाम। उवाच च भो देववराः किं कार्य्यं ब्रूत। देवा ऊचुः हे विश्वमूर्त्ते वयं सर्व्वे भवन्तं शरणमागता अस्मान् पूज्यान् कुरुष्व। तैरेवमुक्तो हरिस्तथैव करिष्यामीत्युक्त्वाऽन्तरधीयत। देवास्तं स्तुवन्तो निजौकांसि जग्मुः परमेशस्तु त्रिविधं सात्त्विकं राजसं तामसञ्च भावमास्थितः। स एवं त्रिधा भूत्वा देवा-नाराधयामास, ततो लोकोऽपि त्रिविधोऽभवत्। स च प्रभुः कृते नारायणस्त्रेतायां रुद्ररूपी द्वापरे यज्ञमूर्त्तिः कलौ तु बहुरूपोऽभ्यजायत। हे सुश्रोणि तस्यादिकर्त्तुर्विष्णोश्चरितं शृणु। कृतयुगे सुप्रतीको नाम महाबलोराजासीत्, तस्य भार्य्याद्वयं तुल्यरूपं मनोरमं बभूव। एका विद्युत्प्रभा, द्वितीया कान्तिमती। यदा राजा तयोः पुत्रं न लेभे तदा मुनिश्रेष्ठं

वीतकल्मषमात्रेयं विधिना तोषयामास। दीर्घकालं वरार्थिना तेन तोषितः स ऋषिर्यावद्वरदानोन्मुखोऽभूत् तावदिन्द्रोऽपि तस्य पार्श्वेन देवसैन्यैः परिवृतः स्वकीयमैरावतमारुह्य गतः; प्रीतो मुनिस्तं भक्तिहीनमवलोक्य तस्मै चुकोप, शापञ्चेमं ससर्ज्ज। "यस्मात्त्वया ममाऽवज्ञा कृता, भो दिवस्पते ततस्त्वं स्वराज्याच्चलितोऽन्यस्मिंल्लोके वत्स्यसीति। तञ्च राजानमुवाच, भो राजंस्ते दृढविक्रम इन्द्ररूपोपमः प्रतापवान् विद्याप्रभावतत्त्वज्ञः पुत्रोभवितेति। स च क्रूरकर्म्मा दुर्ज्जयोऽतिबली भविष्यतीत्युक्त्वा महर्षिः स्वस्थानं गतः। अभवच्च विद्युत्प्रभायां गर्भसञ्चारः। सा काले पुत्रमेकं सूतवती। तस्याः पुत्रो दुर्ज्जयाख्योबभूव। मुनिः स्वयञ्च तस्या जातकर्म्मादिसंस्कारकर्म्माणि कृतवान्। स च पुत्रस्तस्य मुनेर्यज्ञप्रभावात् शुचिः सौम्योवेदशास्त्रार्थविद्यायां पारगो धर्म्मिष्ठश्च बभूव। तस्य राज्ञो या द्वितीया कान्तिमतीति पत्न्यासीत् तस्यां वेदवेदाङ्गपारगो सुद्युम्ननामा पुत्रो बभूव। अथ महता कालेन स राजा वाराणस्यधिपः सुप्रतीको दुर्ज्जयं पुत्रं योग्यमात्मनश्च वृद्धभावमवलोक्य तस्मिन्राज्यधुरं न्यस्तुमना बभूव। स बहु विचिन्त्य तस्मै राज्यं ददौ स्वयञ्च चित्रकूटाख्यं पर्व्वतं गतवान्। दुर्ज्जयोऽपि तन्महद्राज्यं हस्त्यश्वरथैः संयोज्य राज्यवृद्धिं प्रति चिन्तयामास। स वाहिनीं समेतां कृत्वा क्रमेण भारतकिम्पुरुषहरिरोमावतकुरुभद्राश्विलावृतप्रभृतीनि वर्षाणि जिगाय, जित्वा च जम्ब्वाख्यमेतद्द्वीपं, यावद्देवराजं विजितुमना मेरुपर्व्वत-

मारुह्य गन्धर्व्वदानवगुह्यककिन्नरान् जेतुमारेभे तावद्ब्रह्मपुत्रो नारदो मुनिर्देवराजाय तस्य जयवार्त्तां शशंस। देवराजश्च तदाकर्ण्य त्वरान्वितो लोकपालैः समेतश्च तं प्रति प्रस्थितः। परमचिरेण तदस्त्रनिर्ज्जितो लोकपालैः समं मेरुपर्व्वतं विहाय मर्त्यलोके समागतः। दुर्ज्जयश्च सुरान् जित्वा प्रतिनिवृत्य च गन्धमादनपृष्ठे स्कन्धावारं निवेश्य स्थितस्तावद्द्वौ तापसौ समागम्य तमब्रूतां राजन् त्वया सर्व्वे लोकपालाः स्वाधिकारान्निराकृताः, लोकपालैश्च विना न जगत् प्रवर्त्तेत तदावाभ्यां तत्पदं देहि। ताभ्यामेवमुक्ते दुर्ज्जयः प्राह कौ भवन्ताविति, तावूचतुरावां विद्युत्सुविद्युनामानावसुरौ लोकपालानां सर्व्वं कर्म्म कर्त्तुमुद्यतौ। ततस्तौ दुर्ज्जयेन स्वर्गे सन्निवेश्य लोकपालौ कृतौ। अथ दुर्ज्जयो मन्दरोपरि धनदस्य नन्दनसन्निभं दिव्यं वनं दृष्ट्वा मुदा तस्मिन् यावद्बभ्राम, तावत् सुवर्णवृक्षाधः कन्याद्वयमपश्यत्। दृष्ट्वा त्वतीव रूपसम्पन्नं कन्याद्वयं विस्मयाविष्टो यावत् के इमे शुभलोचने एवं सञ्चिन्त्य क्षणमेकं व्यवस्थितः, तावत्तस्मिन् वने द्वौ तापसावलोकयत्। तौ दृष्ट्वा राजा परां मुदं प्राप्य प्रीत्या तूर्णं द्विपादवतीर्य्य तयोर्नमश्चकार। अथोपविष्टस्ताभ्यां पृष्टः कस्त्वं कुतः कस्य वाऽसि। ततो राजा प्रहस्य तावब्रवीत् सुप्रतीक इति विश्रुतः कश्चिद्राजाऽभूत्। अहं तस्यात्मजो दुर्ज्जयो नाम। पृथिव्यां सर्व्वान् नरपतीन् विजित्य स्वर्गमपि स्ववशमानीय सम्प्रतीहागतोऽस्मि भवन्तौ च काविति कृपया ब्रूतम्। तावूचतुरावां स्वायम्भुवमनोः सुतौ

हेत्वप्रहेत्वनामानौ। आवां देवविनाशाय मेरुपर्व्वतं गतौ। जिगाय च आवयोर्महत्सैन्यं देवानामसंख्यानि सैन्यानि। ततस्ते देवाः क्षीराब्धौ शयानं हरिं शरणं गताः। तस्मै चावयोर्जयवृत्तं प्रणतिपूर्व्वकं विज्ञापयामासुर्ययाचिरे चाभयम्। ततो देवैरेवमर्थितो हरिस्तानुवाचाहं तौ हन्तुं यास्यामीति। एवमुक्ता देवा मेरुपर्व्वतं प्रति प्रतस्थिरे। तत्रागत्य तं जनार्द्दनं मनसा सस्मरुः। स च चक्रधरो देवः स्मृतमात्र एवास्मत्सैन्यं प्रविश्य माययात्मानं सहस्रधा कृत्वा क्षणेनावयोरखिलं चतुरङ्गबलं निहत्यावाञ्च शेषौ दृष्ट्वान्तर्द्धानं गतः। अतःपरमावान्तमेव शरणं गतौ। हे राजन् त्वमावयोर्मित्रतनयः, इमे आवयोः कन्ये त्वमेते गृहाण। एतयोरेका सुकेशीनामापरा च मिश्रकेशीति। एवमुक्तो राजा ते कन्ये भार्य्यार्थं यथाविधि जग्राह। ततो राजा परया मुदान्वितः स्वकं राष्ट्रं प्रत्याजगाम। ततः कालेन तस्य राज्ञः सुकेश्यां प्रभवो नाम मिश्रकेश्याञ्च सुदर्शनो नाम पुत्रो बभूव। अथ कदाचिद्राजा मृगयार्थं वनं गत्वा गौरमुखनामानं कञ्चित् तपस्यन्तमकल्मषं मुनिं ददर्श। प्रविवेश च तस्य रम्यमाश्रमपदम्। इति दशमाध्यायः।

अथैकादशाध्यायः। अथाश्रमपदं प्रविष्टस्य राज्ञो गौरमुखो मुनिः स्वागतादिक्रियापूर्व्वकं पूजां चकार उवाच च, भो नृपश्रेष्ठ अहं स्वशक्त्या सानुगस्य ते भोजनं कारयिष्यामि वाहाः प्रमुच्यन्तामिति। एवमुक्त्वा मुनौ तूष्णीं स्थिते राजा

स्वसहायैरन्वितस्तत्र स्थितिं चकार। अथ गौरमुखो मयाऽस्मै किं भोजनं देयमिति विचिन्त्य मनसा नारायणं देवं सस्मार, गङ्गायां स्नात्वा भक्त्या तं तुष्टाव च। तस्य स्तुत्या जगतां पतिर्हरिस्तुतोष, तस्मै स्वकं रूपं दर्शयामास च। उवाच च तं मुनिं वरं ब्रूहीति। अथ मुनिश्चक्षुषी उन्मील्य साक्षाच्चतुर्भुजं विष्णुरूपं दृष्ट्वा विस्मयोत्फुल्ललोचनः कृताञ्जलिस्तं देवं शिरसा ननाम। अब्रवीच्च देहि मेऽतिथिसत्कारसामर्थ्यमिति। एवमर्थितो हरिस्तस्मै चित्तशुद्धिं सुमहाप्रभमणिञ्चैकं समर्प्यान्तर्दधे। मुनिरपि तद्वरप्रभावात् तस्य राजोचितमशेषं सत्कारं कृतवान्। ततः परेद्युः प्रभाते राजा मणिप्रभावं सर्व्वं प्रत्यक्षतोऽवगम्य तस्य जिघृक्षां चकार। ऋषिणा सादरं विसृष्टआश्रमस्य किञ्चिद्बहिर्गत्वा तत्रैव स्थितिं कुर्व्वन् विरोचनाख्यं मन्त्रिणमृषेः सकाशे मणियाचनार्थं प्रेषयामास। स च विरोचनस्तमृषिं समागत्य मणिं याचितुमुद्यत उवाच, राजा सर्व्वेषां रत्नानां भाजनं, ततस्तस्मै मणिः प्रदीयताम्। अमात्येनैवमुक्तश्च गौरमुखोऽब्रवीत् विप्रः प्रतिग्राही राजा च दाता भवति। तत् कथं स राजा भूत्वा स्वधर्म्मविरुद्धमाचरति। त्वं नृपान्तिकं गत्वैतद्ब्रूहि। शीघ्रं नृपान्तिकं गच्छ। तेनैवमुक्तो दूतो नृपान्तिकं गत्वा तदुक्तं सर्व्वं कथयामास। ततो ब्राह्मणभाषितं श्रुत्वा क्रोधपरीतात्मा दुर्ज्जयो राजा नीलनामानं सामन्तमुवाच, सत्वरं याहि ब्राह्मणान्मणिं गृहीत्वा तूर्णमागच्छ। एवमुक्तो नीलो बहुसेनापरिवृतो विप्रस्य वन्य-

माश्रमं प्रति जगाम। तत्राग्निहोत्रशालायां तं मणिमाहितं दृष्ट्वा स नील: स्यन्दनाद्भूतलेऽवततार। तस्मिन् परमदारुणे कीलेऽवतीर्णे तस्मान्मणे: सरथा: सध्वजा: साश्वा: सगर्वा: सासिचर्म्मिण: सधनुष्का: परमदुर्ज्जेया योधा निर्जग्मु:। हे महाभागे तानामत: कथयामि शृणु। इत्युक्ता भगवान् तेषां नायकानां नामानि कथितवान्। नायकाश्च पञ्चदशासन्। ते च विविधायुधपाणयो योद्धुमारेभिरे। ततस्तस्मिन् युद्धे राज्ञो महत् कदनमभवत्। हेतृप्रहेतृभ्यां च जामातुर्युद्धवृत्तमाकर्ण्य सदैत्याभ्यां तत्रागतम्। यावत्स घोर: सङ्गरो व्यवर्द्धत, तावत् गौरमुखो मुनि: समित्कुशादीन्यादायागत्य तत्र भीमदर्शनं संग्रामं दृष्ट्वा विस्मयमाप। ततस्तत्र युद्धे मणे: कारणत्वमाकर्ण्य भगवन्तं नारायणं सस्मार। स चात्र चतुर्भुजस्वरूपेण तस्य दर्शने तस्थौ। अथ ऋषिणा प्रार्थित: ससैन्यं तं विनाशयामास। तान् हत्वा हरिस्तमृषिमुवाच यस्मादस्मिन् स्थाने निमिषेण सर्व्वं दानवकुलं निहतं ततोऽरण्यमिदं नैमिषारण्यसंज्ञितं ब्राह्मणानां परं निवेशनं भविष्यति। तथाऽस्मिन्नरण्ये अहमेते च पञ्चदश दैत्यानां सैन्यनायका: सदा यास्यामस्ते च कृतयुगे मणिजा राजानो भविष्यन्ति। इत्युक्ता स देवोऽन्तर्दधौ, गौरमुखश्च स्वाश्रमान्त: प्रविवेश।

अथ द्वादशाध्यायारम्भे वराह उवाच, तत: स पार्थिवो नारायणाग्निना सर्व्वं दानवकुलं निहतमाकर्ण्य चिन्तयामास, चित्रकूटे नारायणो राघव इति कीर्त्यते, ततोऽहं तत्र गत्वा

नामसंज्ञाभिस्तं हरिं स्तौमि। इति विचिन्त्य महापुण्यं चित्रकूटं गत्वा स्तोत्रैस्तं तुष्टाव। अथ तेन स्तुतो देववरः प्रसन्नो राज्ञः सुप्रतीकस्य मूर्त्तिं प्रदर्श्य वरं वृणीष्वेति उवाच। इत्युक्तः स राजा नारायणवपुषि लयं प्रार्थयामास। नारायणस्तथेत्युवाच। इत्थमितिहासं वर्णयित्वा वराह उवाच किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसीति। वृत्तमिदं नन्दिनीमधिकृत्य वशिष्ठविश्वामित्रयोर्विवादमनुस्मारयति।

अथ त्रयोदशाध्यायारम्भे धरणी पप्रच्छ ततः श्रीमान् गौरमुखः किं कर्म्म चकारेति। ततो वराह उवाच, ततो भगवता निमिषेण तत्कर्म्म कृतं दृष्ट्वा तं देवमाराधयिषुः प्रभासं नाम तीर्थं जगाम। तत्र नारायणं देवमाराधयतस्तस्याश्रमे महायोगी महामुनिर्मार्कण्डेयः समाजगाम। तमागतं दृष्ट्वा स गौरमुखः पाद्यार्घ्यादिभिः परया भक्त्या मुदा चाराधयामास। ततस्तं कौशासनसमासीनं पप्रच्छ किं मया कार्य्यं शाधीति। एवमभिहितो मार्कण्डेय उवाच। आद्यो नारायणो देवस्तस्मात् ब्रह्मा समुत्पन्नः सोऽपि सप्त मुनीन् ससर्ज्ज। ते त्वात्मध्यानरता बभूवुस्ततो ब्रह्मा तानशपत् सर्व्वे प्रभ्रष्टज्ञानिनो भविष्यन्तीति। एवं ब्रह्मणा शप्तास्ते वंशकरान् पुत्रानुत्पाद्य त्रिदिवं ययुः। तेषु प्रयातेषु तत्पुत्राः श्राद्धदानेन तर्पयामासुः। ततो गौरमुखः पप्रच्छ, कियन्तः पितृगणा इति। मार्कण्डेय उवाच, ते मरीच्यादयः सप्त स्वर्गे पितरः स्मृताः। तेषां चत्वारो मूर्त्तिमन्तोऽन्ये त्रयो ह्यमूर्त्तयः। तेषां लोकाः सन्तानका नाम, ते देवानां

पितरस्तान् देवा यजन्ति। एते पुनर्लोकविभ्रष्टा युगान्तेषु ब्रह्मवादिनो जायन्ते। एते पितरः श्राद्धे योगिनां योगवर्द्धनाः योगबलेनाप्यायिताश्च। तेषां सृष्टिर्हि सोमपानां प्रथमः सर्ग उच्यते। एतेषां याज्या मरुद्गणाः, तेषामपि सनकाद्या वैराजाः, सप्त गणाश्च तेषां, एषा वै पितृसन्ततिः। तेऽपि पृथग्वर्णैर्याज्याः शूद्रोऽपि वर्णत्रयाभ्यनुज्ञातस्तान् सर्व्वान् पितॄन् यष्टुमर्हति। शूद्रस्य तु ते पृथक् शूद्रजातयः पितरः सन्ति। वस्वादीनां पितरः कश्यपादयः, वर्णानाञ्च वस्वादयः, गन्धर्व्वाख्या अपि। एष ते पैतृकः सर्ग उद्देशेन कथितः, यतोऽस्यान्तो नास्ति। इदानीं श्राद्धस्य कालान् वक्ष्यामि, तान् शृणु, श्राद्धयोग्यं द्रव्यं अथवा विशिष्टं द्रव्यं दृष्ट्वा श्राद्धं कुर्व्वीत, तथा व्यतिपाते, अयने, विषुवे, चन्द्रसूर्य्ययोः ग्रहणे, संक्रमदिवसेषु, नक्षत्रग्रह-पीड़ासु, दुष्टस्वप्नावलोकने, नवशस्यागमे च श्राद्धानि कुर्व्वीत। अमावास्या चेत् स्वातिविशाखार्द्रायोगिनी तदा तत्र श्राद्धैः पितॄणामष्टवार्षिकी तृप्तिर्भवति। यदा अमावास्या पुष्यापुनर्वसुयुक्ता भवति, तदा तत्र श्राद्धैः पितॄणां द्वादशाब्दिकी तृप्तिर्भवति। एवं बहुविधान् श्राद्धकालानुक्त्वाऽन्ततः श्लोकोऽयं कथितः—

"चित्तञ्च वित्तञ्च नृणां विशुद्धं
शस्तश्च कालः कथितो विधिश्च।
पात्रं यथोक्तं परमा च भक्ति-
र्नृणां प्रयच्छन्त्यभिवाञ्छितानि॥

ततः पितृगीताः श्लोकाः पठिताः। ततोऽसमर्थस्य विधिरुक्तः। यथाऽन्नदानासमर्थो वन्येन शाकेन स्वशक्तितः श्राद्धं कुर्य्यात्, तत्रासमर्थो द्विजवर्य्याय सितांस्तिलान् दद्यात्, सर्व्वाभावे वनं गत्वा पितॄनुद्दिश्य रोदनं कुर्य्यात्। यथा—हे पितरः न मे वित्तं धनम् अन्यच्च किमपि श्राद्धयोग्यं वस्तु विद्यते, तन्मे भक्त्यैव भवन्तस्तृप्यन्त्विति। एवं कृतेऽपि श्राद्धफलमविकलं भवति।

अथ चतुर्द्दशाध्यायारम्भे मार्कण्डेयेन श्राद्धभोजनयोग्याः श्राद्धवर्ज्जनीयाश्च ब्राह्मणाः कथिताः, श्राद्धानुष्ठानपद्धतिश्च विवृता।

पञ्चदशाध्यायारम्भे धरण्या पुनर्व्वराहदेवः पृष्ट एवं श्राद्धविधिं श्रुत्वा महामुनिर्गौरमुखः किं कृतवानिति। वराह उवाच, महामुनिर्गौरमुखस्तत् पितृतत्त्वं श्रुत्वा जन्मशतं सस्मार। तत्र धरणी पप्रच्छ, असौ गौरमुखोऽन्यस्मिन् जन्मनि क आसीत् कथन्तेन पूर्व्वजन्मशतं स्मृतं स्मृत्वा चासौ किञ्चकार। वराह उवाच। अन्यस्मिन् जन्मनि स स्वयं साक्षाद्भृगुरासीत् महामुनिर्मार्कण्डेयश्च तदन्वयसम्भूतः, पुत्रैः प्रबोधितः सुगतिम्प्राप्स्यथेति ब्रह्मणा पूर्व्वमुक्तन्ततोऽसौ मार्कण्डेयेनाद्य बोधितः। इदानीं पूर्व्वजन्मस्मरणकारणं शृणु समासतः कथयामि। स द्वादश संवत्सरान् पितॄणां श्राद्धं कृत्वा सर्व्वलोकेषु विश्रुतं प्रभासङ्गत्वा हरिं स्तोतुमारेभे। एवं नमस्यतस्तस्य शङ्खचक्रगदाधरो हरिः प्रत्यक्षतां गतः। तं दृष्ट्वा तस्याप्रतिहतं ज्ञानं

प्रादुर्बभूव। ततः स शाश्वते परब्रह्मणि लयं गतवान्।

षोड़शाध्यायारम्भे धरण्युवाच, पूर्व्वं दुर्व्वाससा शत इन्द्रः सर्व्वदेवसमन्वितो मर्त्त्यमुपागम्य तस्मिन् दुर्ज्जये विनिपातिते किञ्चकारेति। स्वर्गे च विद्युत्सुविद्युच्च किञ्चक्रतुः कृपया कथयेति। वराह उवाच, दुर्ज्जयेन जितः शतक्रतुर्देवैर्यक्षमहोरगैश्च सह वाराणसीमाश्रित्य स्थितः। विद्युत्सुविद्युच्च तदा योगमास्थाय योगमायया लोकपालायत्तं कृत्स्नं कर्म्म चक्रतुः। ततस्तौ तं दुर्ज्जयं मृतं श्रुत्वा समुद्रान्तःस्थितं चतुरङ्गमानीय देवान् प्रति जग्मतुः। तदा तौ दैत्यौ महता सैन्येन हिमवन्तं पर्व्वतमाश्रित्य स्थितौ। देवा अपि कृतदंशा महत् सैन्यं संहृत्य ऐन्द्रं पदमभीप्सवो मन्त्रयाञ्चक्रुः। ततो मुनिराङ्गिरसो देवेभ्यो गोमेधप्रभृतीन् यागान् यष्टुमुपदिदेश। एवमुक्ता देवा गाः पशूंश्चानुकल्पार प्रचरणार्थं मुमुचुस्तद्रक्षणार्थं च सरमां ददुः। हे धराधरे ताश्च गावो देवशुन्या सरमया रक्ष्यमाणा यत्र तेऽसुरा आसन् चरन्त्यस्तत्र जग्मुः। ते चासुरास्ता गावो दृष्ट्वा पुरोहितं शुक्रमूचुः, हे ब्रह्मन् देवशुन्या सरमया रक्ष्यमाणा गाः पश्य। एवमुक्तः शुक्रः प्रत्युवाच, भो असुराः, गावो ह्रियन्तां मा विलम्बय। एवमुक्ता दैत्या यदृच्छया तागा जह्रुः। हृतासु तासु सरमा मार्गान्वेषणव्यपदेशेन दितेः पुत्रैरपहृता गा अपश्यत्। दैत्यास्तु सरमां दृष्ट्वा तां क्षीरप्रदानेन प्रमोदयामासुः। ऊचुश्च क्षीरमिदं पिब देवराजायेमा गा मा निवेदय। एवमुक्त्वा ते दैत्यास्तां वने मुमुचुः। मुक्ता च

सा वेपमाना तूर्णं सुरान् जगाम। देवेन्द्राय नमस्कृत्य तूष्णीं स्थिता। पूर्व्वं देवेन्द्रेण देवशुन्या रक्षार्थं गूढ़ं गच्छतेति महाबला मरुत आज्ञप्ताः। ते च सूक्ष्मेण वपुषा तामनुजग्मुः। ते तु समागत्य देवेन्द्राय सर्व्वं वृत्तं कथयामासुः। ततो देवराजेन गवां वृत्तं पृष्टा सरमा न जानामीत्यब्रवीत्। मरुद्भ्यः श्रुतवृत्तस्तु देवराजः क्रुधा समुत्थाय तां शुनीं पदा समताड़यत्। तथाहता सा क्षीरं ववाम। अथ क्षीरं वमन्ती सा शुनी यतो दुद्राव देवराजश्च ससैन्यस्तामनुगतः। एवं तामनुगच्छता देवेन्द्रेण गोहारकान्दैत्यान्निहत्य गावः समुद्धृताः। ततो देवराजः परया मुदा ता गाः समानीय बहुविधान् यज्ञान् वितेने। तैर्यज्ञैश्च देवेन्द्रस्य बलं ववृधे। तेन बलेनासुरान् निःशेषं विजित्य पुनः स्वाधिकारं प्राप। य इदमुपाख्यानं शृणोति स गोमेधस्य फलं लभते। राजा च भ्रष्टराज्यं पुनः प्राप्नोति।

सप्तदशाध्यायारम्भे धरणी वराहदेवं पप्रच्छ, गौरमुखमणिसम्भूतेभ्यो नरपुङ्गवेभ्यो भगवान् "त्रेतायुगे राजानो भवितारः" इति वरं ददौ। इदानीन्तेषां वृत्तं यथायथं श्रोतुमिच्छामीति। वराह उवाच, सुप्रभोनाम मणिजः श्रुतकीर्त्तिनामकस्य राज्ञः पुत्रत्वमापेदे। स कदाचिद्गहनं वनं प्रविश्य तस्मिन् महातपोनामकस्य कस्यचित्परमधार्म्मिकस्य महात्मन आश्रमं प्रविवेश। तस्मिन् प्रविश्य मुनिना सम्यक् सत्कृतः कृतासनपरिग्रहस्तं मुनिपुङ्गवं प्रणम्य तस्मै मोक्षोपायं पप्रच्छ।

मुनिश्चोवाच—

"नारायणं नरकहरं सुरेशं
भक्त्या नमस्कुर्व्वंति यो नृपेश।
स वीतशोकः परमं विशोकं
प्राप्नोति विष्णोः पदमव्ययं यत्॥"

नमस्कुर्व्वंतीत्यार्षम्। ततो राज्ञा विष्णुमाहात्म्यं पृष्टः सोऽकथयत् "सर्व्वे देवाः सपितरो ब्रह्माद्याश्चाण्डमध्यगा विष्णोः सकाशादुत्पन्ना" इति ततो विष्णुदेहात्सर्व्वेषामुत्पत्तिप्रकारमकथयत्।

अष्टादशाध्याये पूर्व्वोक्तेन राज्ञा प्रजापालेनाग्न्यश्विनीकुमार-गौरी-गणपति-प्रभृतीनां सर्व्वेषां देवानामुत्पत्तिं पृष्टः महातपास्तत्सर्व्वं कथयामास। अथैकदा क्रीड़तः परमात्मनः सर्व्वज्ञस्य नारायणस्यात्मनि भोगेच्छा बभूव। ततः स विकारं प्राप, विकुर्व्वतस्तस्मात्तदा महानग्निः समुत्थितः। असावपि वह्निविकारं समरोचयत्, विकुर्व्वतस्तस्माद्वायुः समपद्यत, विकृताच्च वायोराकाशम्। तच्च तेजोऽम्भसाश्लिष्टं तेजसा शोषितं तोयं व्योममार्गे पिण्डीभूतं सर्व्वं काठिन्यं समपद्यत। तच्च पृथ्वीत्वमुपागतम्। चतुर्ण्णांयोगकाठिन्यादेकैकगुणवर्ज्जितः पृथ्वी पञ्चगुणा, सा च पृथ्वी क्रमेण काठिन्यं कुर्व्वती ब्रह्माण्डं समपद्यत। तस्मिन्नारायणो देवो विविधाः प्रजाः सिसृक्षुः प्राजापत्येन रूपेण संस्थितः। ततोऽस्य दारुणः कोपोऽजायत। स च कोपएवाग्निर्बभूव। ततोऽग्नेर्हव्यवाहनादिनाम्नां व्युत्पत्तिः प्रदर्शिता; यथा हव्यवहनात् हव्यवाहनः, गृहं शरीरं

तत्पतित्वाद्गार्हपत्यं, विश्वनराणां सन्नतिनयनाद्वैश्वानरः। द्रविणप्रदत्वाद्द्रविणोदाः, पापनिरोधकत्वात्सर्व्वगतत्वाच्चाग्निरिति, पूर्त्तिविधायकत्वादिध्म इति।

ऊनविंशाध्यायारम्भे तिथीनां माहात्म्य वक्तुं प्रक्रमः कृतो यथा, ब्रह्मकोपसमुद्भवोऽग्निर्ब्रह्माणमुवाच, तिथिर्मे दीयतामिति। ब्रह्मणा च तस्मै प्रतिपत्तिथिर्दत्ता। तस्याश्चाग्निपूजनफलञ्च कथितम्। अग्निजन्मवृत्तश्रवणेन नराणां सर्व्वपापविमुक्तिर्भवति।

विंशाध्यायारम्भे प्रजापालेन महातपाः पृष्टः कथं प्राणापानौ अश्विनौ सम्बभूवतुरिति। ततस्तेन सूर्य्यसंज्ञासंवादः कथितः। सूर्य्येण बड़वारूपायां संज्ञायां यद्बीजं निहितं तदाश्रित्यैव प्राणापानावश्विरूपेण जन्म जगृहतुरिति चोक्तम्। तौ चाश्विनौ तीव्रन्तपस्तप्त्वा नारायणं सन्तोष्य देवत्वमापतुः। तौ हि द्वितीयायामुत्पन्नौ ततो द्वितीयैव तयोः पूजायां प्रशस्ता। रूपकामेण द्वितीयायां पुष्पाहारं कृत्वा संवत्सरं यावत्तयोः पूजा विधातव्या।

एकविंशाध्यायारम्भे प्रजापालेन गौरीचरितं पृष्टो महातपा उवाच, पूर्व्वं प्रजापतेः कोपाद्रुद्रः संजज्ञे, रोदनात्तु तस्य रुद्र इति नाम बभूव। ब्रह्मा तस्मै भार्य्यार्थं गौरीनाम्नीं स्वमूर्त्तिसम्भवां कन्यां ददौ। अथ सर्गकाले ब्रह्मा तं प्रजाः स्रष्टुं प्रणुनोद। स च स्वासामर्थ्यं सूचयित्वा जलमग्नो बभूव। ततो ब्रह्मा तां गौरीं स्वशरीरलीनां कृत्वा पुनर्दक्षादीन् सप्त

प्रजापतीन्मनसाऽसृजत्। दक्षस्य दौहित्राः सवासवाः सर्व्वे देवाः, अष्टौ वसवो, रुद्रा, आदित्या मरुतश्च। दक्षः प्रजापतेः प्रीतये यज्ञमारेभे। तत्र देवा आदित्या वसवो विश्वेदेवाः पितरो गन्धर्व्वा मरुद्गणा यावद्भागान् जगृहुः, तावत्कालं पूर्व्वं जलमग्नो रुद्रो जलादुत्तस्थौ,तदा दिव्यानां पृथिवीस्थानां चतसृणां नरजातीनाञ्च सर्गोऽभवत्। स रुद्रो दश वर्षसहस्राणि जले तपस्तप्त्वोत्थाय दक्षसद्मनि ऋत्विजां शब्दान् शुश्राव। ताञ्छब्दान् श्रुत्वा स भृशं चुकोप। अहमेव परमेश्वरेण प्रजाः स्रष्टुमाज्ञप्तः केन पुनरिदं सृष्टमिति विचिन्त्य स भृशं ननाद, नदतस्तस्य श्रोत्रेभ्यो ज्वाला निर्य्ययुः। तत्र वेताल-भूताः कोटिशः प्रेतभेदाश्च समजायन्त। स ससैन्यो यज्ञभागार्थं दक्षयज्ञं जगाम। तत्र गत्वा स देवैः सह युयुधे, यज्ञश्च विध्वस्तः। ततः पराजितैर्देवैः रुद्रस्य यज्ञभागः कल्पितः। देवैः रुद्रस्य स्तुतिः कृता। रुद्रश्च स्तवेन तुतोष। युयोज च विध्वस्तमपि यज्ञं समग्रेण फलेन। ततो ब्रह्मा रुद्राय गौरीं देहीति दक्षमब्रवीत्। दक्षेण च रुद्राय गौरी दत्ता। ततो ब्रह्मणा कैलासे रुद्रस्थानं कल्पितम्। ततो रुद्रः सगणस्तत्र जगाम। देवाश्च यथास्थानं गताः। ब्रह्मापि दक्षसहितः प्राजापत्यं पुरं ययौ। इत्थं दक्षयज्ञसंवादः सम्यगभिनव इव प्रतीयते। भागवतादिषु दक्षयज्ञवृत्तमन्यथैव वर्णितम्। एवं परवृत्तमपि।

द्वाविंशाध्याये महातपा गौर्य्याः पार्व्वतीत्वं यथाऽभवत्

तद्वृत्तं वर्णयामास। तथाहि कदाचिद्गौरी कैलासे निवसन्ती रुद्रकृतं पितुर्यज्ञविघातमनुस्मृत्य रुद्राय चुकोप। ततः सा कथं कलेवरं त्यजामि किंवा त्वयितबान्धवं पितरं गच्छामि इति सञ्चिन्त्य तपस्यार्थं हिमवन्तं महागिरिं जगाम। तत्र महता कालेन शरीरं परित्यज्य शैलसुताऽभवत्। तत्रापि देवं त्रिलोचनं स्मृत्वोग्रं तपश्चकार। एवमुग्रन्तपस्यन्त्यास्तस्या भाव-परीक्षणार्थं शिवः स्वयं विप्रवेशं कृत्वा तत्राजगाम। ततोऽसौ तस्या भावं परीक्ष्य स्वमूर्त्तिं प्रकाशयामास। ततः शिवस्तस्याः पाणिं ग्रहीतुं स्वाभिलाषं सूचयामास। ततः पार्व्वती पितु-रनुज्ञां विना नाऽहं स्वतन्त्रा भवन्तं विवोढुं शक्तेत्युवाच। हिमालयोऽपि सर्व्वं वृत्तं समाकर्ण्य धन्यम्मन्यस्तां तस्मै रुद्राय समर्पितवान्। एतत्सर्व्वं तृतीयायामभवत्। ततो या नारी तृतीयायां लवणं परित्यज्योपवासं करोति, सा महत्सौ-भाग्यं लभते।

त्रयोविंशाध्यायारम्भे प्रजापालः पप्रच्छ, कथं गणपतेर्जन्म, तत्र मे संशयं छिन्धि इति। महातपा उवाच, कदाचिदसत्-कार्य्याणां विघ्नार्थं सेन्द्राः सुराश्चिन्तयामासुः। तथा चिन्तयन्तश्च ते कैलासनिलयस्य भगवतोरुद्रस्य सकाशं गतवन्त ऊचुश्च विघ्न-करान् कांश्चिदुत्पादयितुमर्हसीति। देवैरेवमुक्तो भवः पर-मया मुदा पार्व्वतीं ददर्श। उमां पश्यतस्तस्य मनस्यभूत्कथं व्योम्नि मूर्त्तिर्न दृश्यते। इति विचिन्तयन्नसौ जहास। हसतः परमेष्ठिनः कश्चित्प्रदीप्तास्यः कुमारोदिशो भासयन् साक्षादपरो

रुद्र इव समुत्पन्न:। तं सुरूपं पार्व्वती निर्निमेषचक्षुषा ददर्श। पार्व्वत्यास्तादृशं भावं दृष्ट्वा महादेवश्चुकोप, तं कुमारञ्च गजवक्त्रत्वं लम्बोदरत्वञ्च गच्छेति शशाप। एवं शप्तोऽसौ समुत्थाय स्वशरीरमधुवत्। शरीरं धुन्वतस्तस्याङ्गरुहेभ्यो जलानि क्षितौ निपेतुस्तेभ्यश्च विविधा गजवक्त्रा विनायका उत्तस्थु:। तैश्च विनायकै: क्ष्मा क्षुभिता बभूव। ततश्चतुर्मुखो विमानमारुह्येदं वाक्यमब्रवीत्, अद्य देवास्त्रिलोचनानुगृहीता धन्या: स्थ इति। पितामहे विगते महादेवस्तं गजवक्त्रं जगाद। त्वं कार्य्यसिद्धिं सम्पादयन्नेतेषां विनायकानां राजा भव। इत्युक्त्वा तं विनायकराज्येऽभिषिच्य देवै: स्तुतोऽन्तर्दधौ। ततो देवा गजवक्त्रं तुष्टुवु:। एषा गणेशोत्पत्तिकथा ब्रह्मवैवर्त्तपुराणादिवर्णितकथातो भिन्नरूपैव। गणपतेस्तिथिश्चतुर्थी।

चतुर्व्विंशाध्यायारम्भे पृथिव्या कथं नागानां जन्मेति पृष्टो भगवान्वराह: प्रोवाच, प्रश्नमिमं प्रजापालोऽपि महातपसं पप्रच्छ। ततो महातपा उवाच, प्रजापतेर्ब्रह्मण: कश्यप इति मानस: पुत्र आसीत्। तस्य कद्रुर्नाम दाक्षायणी भार्य्या बभूव। तस्यां स कश्यपोऽनन्तं, वासुकिं, कम्बलं, कर्कोटकं, पद्मं, महापद्मं, शङ्खं, कुलीरकञ्च पुत्राञ्जनयामास। एतेषां सन्तानपरम्परया जगदिदमापूरितम्। सर्पाश्च समन्तात् मनुष्याणां क्षयं कर्त्तुमारेभिरे। ततो मनुष्या ब्रह्माणं शरणं ययु:। जनुश्च सर्पाणां भीषणं वृत्तम्। ततो ब्रह्मा सर्पानाहूय सान्त्वयामास। ततो नागा: पृथक् स्थानं ययाचिरे। ततो

ब्रह्मा तेषां पातालादिस्थानानि कल्पयामास। कथयामास च ये क्रूराः सर्पाः, सुपर्णेन तेषामन्तो भविता, यूयञ्च कालप्राप्तमपकुर्व्वाणञ्च मनुष्यं भक्षयध्वम्। एवं ब्रह्मणा कृतसमया-नागाः पातालनिलयं जग्मुः। एतत्सर्व्वं पञ्चम्यां जातम्। अतः सा नागपूजायां प्रशस्ता। अत्राम्लं न भक्षयेत्।

अथ पञ्चविंशाध्यायारम्भे प्रजापालेन महातपाः कार्त्तिकेय-जन्म पृष्टः अहङ्कारात्कथं कार्त्तिकेयस्य जन्म इति। महा-तपा उवाच, सर्व्वेषामेव तत्त्वानां परः पुरुषः स्मृतः, तस्माद-व्यक्तमुत्पन्नमव्यक्तपुरुषयोर्मध्ये महत्त्वं समपद्यत। स चाहङ्कारो महांश्च इत्युक्तः पुरुषस्तु नामतो विष्णुः शिव इति, अव्यक्तञ्चोमा श्रीर्वेति गीयते। तत्संयोगादहङ्कारः, स च देवसेना-पतिर्गुह इति कथ्यते। पुरा किल देवदानवयोः सुमहान् संग्रामो बभूव। ततो देवा दैत्यैर्निराकृता भगवन्तं रुद्रमुपगम्य तुष्टुवुः। ततस्तुष्टो रुद्र उवाच, ददामि वः कञ्चित्सेनानाथं विज्वरा भवत। एवमुक्त्वा भगवान् हरः शक्तिं संक्षोभयामास। ततश्च ज्वलनार्कसमप्रभः कश्चित्कुमारोऽजायत। योऽसौ शरीरगोऽहङ्कारः स एव देवसेनापतिरभूत्। ततः प्रजापाल-उवाच, कथं स कृत्तिकापुत्रः, पावकिः, षण्मातृनन्दन इति कथ्यते। आदिमन्वन्तरे तस्यैवमुत्पत्तिरभूत्। गुहस्य द्वितीये जन्मनि तु कृत्तिकापावकाम्बिका उत्पत्तिहेतुत्वं ययुः। तस्य तिथिः षष्ठी भगवता प्रकल्पिता। षष्ठ्यां तस्य पूजां कुर्व्वतोऽपुत्रस्य पुत्रो धनञ्च जायते।

षड्विंशाध्यायारम्भे प्रजापालः पप्रच्छ, कथं ज्योतिषः शरीरस्य मूर्त्तिग्रहणमभूदिति। महातपा उवाच, यदा ज्ञानशक्तिः सनातन आत्मा द्वितीयमैच्छत्तदा तेजः समुत्थितं, तत् सूर्य्यो भास्वानिति च बभूव। तस्य तेजसो यच्छरीरमभवत् स रविः कीर्त्यते, तस्य च जगदुद्भासनादिधर्म्मवत्त्वात् भास्करादीनि नामानि जातानि। एतस्यैव तेजसा पृथक् पृथक् द्वादश आदित्याः सम्भूताः। ततो देवास्तमुग्रतेजसन्तुष्टुवुः। तुष्टश्च स स्वतेजः शमयामास। सप्तम्यां सूर्य्यस्य मूर्त्तिग्रहणमभवत्। ततः सप्तम्यां सूर्य्यपूजनेनाभीष्टफलं जायते।

सप्तविंशाध्याये महातपसाऽन्धकासुरवधकथा कथिता। ब्रह्मणः सकाशाल्लब्धवरोऽसौ दैत्यो देवान् स्ववंशमानिनाय। ततो देवा ब्रह्मणा सहितास्त्र्यम्बकं शरणं गताः। रुद्रः सगणोऽन्धकं हन्तुं निर्ज्जगाम। प्रथममन्धकस्य सेनापतिर्नीलनामा दैत्यो हस्तिस्वरूपेण रुद्रान्तिकमागतः, स च सिंहरूपेण वीरभद्रेण हतः। वीरभद्रस्तं निहत्य तस्य चर्म्म रुद्रायार्पितवान्। ततः प्रभृति रुद्रोऽपि गजचर्म्मपटोऽभवत्। अथ रुद्रस्तमन्धकं त्रिशूलेनाजघान। हतस्य तस्य यावन्तो रक्तविन्दवो भुवि निपेतुस्तावन्तोऽन्धका बभूवुः। ततो रुद्रोऽतिरुषाऽष्टौ मातॄः ससर्ज्ज, ताश्च ब्राह्मी, कौमारी, ऐन्द्री, याम्या, वाराही, वैष्णवी, योगीश्वरी, माहेश्वरी च। ताभिश्च रक्ते शोषिते सोऽसुरः क्षयं नीतः। एतद्धि वृत्तमष्टम्यामभवत्। ततोऽष्टमी मातॄणां तिथिः। अन्धककथा तु रक्तवीजकथया साद्दृश्यं भजते।

अष्टाविंशाध्यायारम्भे प्रजापालः कथं प्रकृतिः कात्यायनी-रूपेण समुत्पन्नेति पप्रच्छ। महातपा उवाच, पुरा किल सिन्धु-द्वीपोनाम राजा वेत्रवतीगर्भे वेत्रासुरनामानं दैत्यमुत्पादयामास। स चातीव बलवान् पृथिवीं जित्वा स्वर्लोकमपि जिगाय। ततो देवा ब्रह्माणं शरणं ययुः। तान् दृष्ट्वा ब्रह्मा चणं चिन्तयामास। चिन्तयतस्तस्य पुरतः काचिदष्टभुजा सिंहाधिरूढ़ा कन्या प्रादुरासीत्, सा दिव्यवर्षसहस्रं युद्धा वेत्रासुरं निजघान। अयं वेत्रासुरः, वृत्रासुरस्त्वन्यः स च महेन्द्रेण निहतः। नवम्यामेतत्सङ्घटितमिति तस्या नवमी तिथिः।

ऊनत्रिंशाध्याये महातपसा दिगुत्पत्तिकथा समाख्याता। आदिसर्गे सृष्टिं सृजतो ब्रह्मणः श्रोत्रेभ्यो दिशः समुत्पन्नाः। ताश्च क्रमेण इन्द्रादिभ्यः प्रदत्ताः। दिशां तिथिर्दशमी।

त्रिंशाध्याये महातपसा धनदस्योत्पत्तिः कथिता। यथा सृष्टिकामस्य ब्रह्मणो मुखाद्वायुर्विनिर्ययौ, स चातीव प्रचण्डो बभूव। तं ब्रह्मा मूर्त्तोभवेत्युवाच। स च मूर्त्तिमान् बभूव। ततः स धनपतिः कृतः। तस्य तिथिरेकादशी, तत्र योऽनग्निपक्काशी भवति तस्य धनपतिस्तुष्टः सर्व्वं प्रयच्छति।

एकत्रिंशाध्याये महातपसा विष्णूत्पत्तिकथा कथिता। स च प्रजापालनार्थं मूर्त्तिमत्परब्रह्मैव। तस्य तिथिर्द्वादशी।

द्वात्रिंशाध्याये महातपसा धर्म्मस्योत्पत्तिः कथिता। पूर्व्वं ब्रह्मा प्रथमं प्रजाः सिसृक्षुः पालनञ्च विचिन्तयन् स्थितः। एवं चिन्तयतस्तस्य दक्षिणादङ्गाच्छ्वेतकुण्डलः श्वेतमाल्यानुले-

पनः पुरुषः प्रादुर्बभूव । तं चतुष्पादं वृषाकृतिं दृष्ट्वा भगवानुवाच प्रजा इमाः पालय, जगतो ज्येष्ठो भव । असौ कृते चतुष्पादभवत्, त्रेतायां त्रिपात्, द्वापरे द्विपदः, कलौ त्वेकेन पादेन लोकान् पालयति । स ब्राह्मणानां षोढ़ा, क्षत्रियाणां त्रिधा, वैश्यानां द्विधा, शूद्राणामेकधैव व्यवस्थितः । स च धर्म्मः प्रथमं भ्रातुः पत्नीं ताराञ्चिष्टक्षुणा सोमेन पीड़ितोऽभूत् । तथा पीड़ितश्च घोरमरण्यमाविवेश । तस्मिन् गते देवा असुराश्च निर्म्मर्य्यादाः परस्परं बाधितुमारेभे । क्रमेण तेषां महत् युद्धं प्रवहते । तान् युध्यमानान् दृष्ट्वा नारदो ब्रह्माणमुपेत्य प्राह । ततो ब्रह्मा तान् युद्धतो निव्वर्त्त्य तैर्धर्म्ममन्वेष्टुं गतः, ददर्श च महारण्ये चरन्तं वृषाकृतिं तम् । ततो देवास्तं तुष्टुवुः । ततः सन्तुष्टोऽसौ प्रसन्नमनास्तानपश्यत् । दृष्टमात्रास्तु ते धर्म्मरताः शान्तिमुपगताः । ततो ब्रह्मा तस्य त्रयोदशीं तिथिं कल्पयामास । तच्चारण्यं धर्म्मारण्यमिति नाम्ना प्रख्यातमकरोत् ।

त्रयस्त्रिंशाध्याये महातपसा रुद्रोत्पत्तिः कथिता । अस्य तिथिश्चतुर्दशी । इयं च कथा पूर्व्वोल्लिखितरुद्रोत्पत्तिकथया प्राय ऐक्यं भजते इति न पुनरुक्ता ।

चतुस्त्रिंशाध्याये आत्मनि योगं गतस्य परमेष्ठिनो देहाद्धूमवर्णकृतत्विषस्तन्मात्रास्तपस्विनोनिर्ययुः । तान्दृष्ट्वा ब्रह्मा उवाच भवन्तो गृहमेधिनः पितरः सन्त्विति । तत्र ये ऊर्द्धवक्त्रास्ते नान्दीमुखसंश्रिताः । अथ पितामहस्तेषां पन्थानं दक्षिणायन-

संज्ञमकरोत्। तेषां तिथिश्चामावास्या कल्पिता। तस्याञ्च ते पूज्यन्ते।

पञ्चत्रिंशाध्याये महातपसा सोमसम्बन्धिनी कथा कथिता। अत्रिर्नाम ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्तस्य पुत्रः सोमः। स च सप्तविंशतिं दक्षकन्या उपयेमे, परं रोहिण्यामेवानुरक्तो बभूव। अथ तस्येतराः पत्नाः स्वपितरमुपगम्य तस्यानौचित्यं विज्ञापयामासुः, दक्षः सोममसकृदागत्य समतां कर्त्तुमनुशशास, सोमस्तु तद्वचनं नाकरोत्। ततो दक्षः शशापान्तर्हितो भवेति, सोमः क्षयं गतः। सोमे क्षीणे देवा मनुष्याः पशवो वीरुधओषध्यश्च क्षयं प्राप्ताः। ततः सर्व्वे देवाः विष्णुं शरणं ययुः। ततो विष्णुवचनेन ते समुद्रं ममन्थुः। मथिते च तस्मिन् सोमः पुनर्जातः। योऽसौ जीवसंज्ञकः पुरुषो देहिनां देहे तिष्ठति स एव सोमः। तस्य च पौर्णमासी तिथिर्निर्द्दिष्टा।

षट्त्रिंशाध्याये प्रजापालो नृपतिरात्मनोऽपरेषाञ्च मणिजानां राज्ञां जन्मवृत्तमाकर्ण्य लब्धज्ञानस्तपश्चरणार्थं वृन्दावनं गतवान्, तत्र गत्वा च गोविन्दनामानं हरिं तुष्टाव। ततः स्वकलेवरं त्यक्त्वा मोक्षं प्राप।

सप्तत्रिंशाध्याये पृथिव्या कथं भक्तिमद्भिर्नरैः, स्त्रीभिर्वा, कथमाराध्यसे इति पृष्टो वराहः प्रोवाच। हे देवि अहं न वित्तैर्न जपैः किन्तु भावैरेव साध्योऽस्मि। इदानीं भक्तानां कायक्लेशं वदामि। यो मनुष्यः कर्म्मणा मनसा वाचा मच्चित्तो भवेत्, तस्य विविधानि व्रतानि वक्ष्यामि। अहिंसा सत्यम-

स्तेयं ब्रह्मचर्य्यञ्चैतानि मानसव्रतानि, एकभक्तं, नक्तमुपवासादिकञ्च कायिकव्रतानि। वेदाध्ययन-सत्यभाषणापैशुन्यहितानि च वाचिकव्रतानि। पुराकल्पे ब्रह्मपुत्र आरुणिर्नाम कश्चिदुग्रतपा ऋषिरजायत। स द्विजसत्तमस्तपोऽर्थी वनमगमत्। उपवासपरायणश्च रम्ये देविकायास्तटे तपस्तेपे। कदाचित् सोऽभिषेकाय महानदीं जगाम। तत्र स्नात्वा जपन्नयतमात्मनो वल्कलानां जिहीर्षया समायान्तं धनुष्पाणिं कञ्चित् व्याधं ददर्श। तं दृष्ट्वा स हरिं ध्यायन् तत्रैव स्थितः। व्याधस्तु तमन्तर्गतं हरिं दृष्ट्वा भीतः सशरं चापमुत्सृज्य वचनमब्रवीत्। हे ब्रह्मन् त्वां दृष्ट्वा मे हृदयाज्जिघांसावृत्तिर्दूरं गता। इदानीं तप्तुमिच्छामि, उपदेशदानेन प्रसादं कर्त्तुमर्हसीति। स ऋषिर्ब्रह्महेति मत्वा तस्मै न किमप्युत्तरं ददौ, व्याधस्तथापि तत्र तस्थिवान्। अथैकदा जलमग्नं तमृषिं हन्तुं कश्चिद्व्याघ्रो वेगेनागतः। तमायान्तं स व्याधो निजघान। ततस्तच्छरीरात्कश्चित् पुरुषो निर्गतो ब्राह्मणं तं प्राह, अहं त्वत्प्रसादान्मुक्तपाप्मा विष्णुस्थानं गच्छामि। अथ कोऽसीति ब्राह्मणेन पृष्टोऽसौ प्राह, अहं पूर्व्वजन्मनि दीर्घबाहुरिति ख्यातो वेदज्ञ आसम्। ब्राह्मणांश्च भृशमवज्ञातवान्। ततो ब्राह्मणाः क्रुद्धा मां व्याघ्रो भविष्यतीति शेपुः। ऊचुश्च इषुघातं लब्ध्वा यस्मिन्काले भवान् कण्ठगतैः प्राणैर्द्विजवक्त्रात्तु नमो नारायणायेति श्रोष्यसि ततश्च ते स्वर्गगतिर्भवितेति। अहञ्चाद्य व्याधेन हतस्तव मुखान्नमो नारायणायेति श्रुत्वा निष्पापोऽस्मि। इत्युक्त्वा स स्वर्गं

ययौ। ब्राह्मणश्च तुष्टो व्याधमुवाच, अद्य त्वयाऽहं रचितस्तुष्टोऽस्मि, वरं वृणु। व्याध उवाच यन्मया सहाद्य सम्भाषणं कृतमेष एव वरः, मां शाधि किङ्करोमीति। ऋषिरुवाच देविकास्नानेन मद्दर्शनेन विष्णुनामश्रवणेन च तव पापानि विनष्टानि, विशुद्धोऽसि, साम्प्रतं तपः कुरु। व्याध उवाच, कथं विष्णुः प्राप्यते। ऋषिराह भक्त्यैव। हे पुत्र त्वं गणान्नमनृतवादञ्च परित्यज्यात्रैव तपश्चरन्निवस। एवमुक्त्वा स ऋषिस्तं संस्थाप्यान्यत्र गतः।

अष्टात्रिंशाध्याये वराहेण व्याधस्य तपःसम्पदभिहिता। तथा निराहारं तपः कुर्व्वतस्तस्याश्रमे कदाचिद्दुर्व्वासाः समागतः। व्याधश्च परया भक्त्या तस्यातिथ्यं सम्पादयामास। स मुनिः प्रसन्नस्तस्मै साङ्गाः सरहस्या वेदा ब्रह्मविद्या पुराणानि च ते प्रत्यक्षाणि भविष्यन्तीति वरं दत्त्वा तस्य सत्यतपा इति नामाऽकरोत्।

ऊनचत्वारिंशाध्याये सत्यतपसा पृष्टो दुर्व्वासाः प्रथमं शरीरभेदान् कथयित्वा पश्चात्परब्रह्मस्वरूपं कथितवान्। तस्य प्राप्त्युपायस्तु दानयज्ञादीनीति चोक्तवान्। ततः सत्यतपसा पृष्टं, दानयज्ञाद्यक्रमेण निर्धनेन कथं स प्राप्यत इति। दुर्व्वासा उवाच पृथ्वी खलु पुरा रसातले निमग्ना व्रतोपवासैर्नियमैश्च तं देवमाराधयामास। महता कालेन च प्रसन्नो देवस्तामुज्जहार। ततः सत्यतपाः पप्रच्छ, धरण्या कोऽसावुपवासः सञ्चीर्णः व्रतानि च कान्यनुष्ठितानि। ततो दुर्व्वासा धरण्या यद्यद्व्रतं कृतं तत्सर्व्वं कथयामास।

इत आरभ्य—पञ्चाशाध्यायान्तं यावत् धरणीव्रतानि सविस्तरमुक्तानि ।

एकपञ्चाशाध्याये वराहेणोक्तं, सत्यतपाः सर्व्वमेतत्समाकर्ण्य हिमवत्पार्श्वे पुष्पभद्रानदीतीरे भद्रवटस्याधःप्रदेशे आश्रमं निर्म्माय तपश्चरितुमारेभे । ततो धरण्या अगस्त्यभद्राश्वयोर्वृत्तं पृष्टो वराह उवाच । भद्राश्वो राजा भगवन्तमगस्त्यं स्वगृहगतं प्रेक्ष्य पप्रच्छ, भगवन् केन कर्म्मणा भवसंसृतिश्छिद्यते । किं कृत्वा च मूर्त्ता न शोचन्तीति । अगस्त्येन तु कथितम्—यदा नाहो न रात्रिर्न दृशो दिशश्च न द्यौर्न देवा न दिनं न सूर्य्यस्तस्मिन् काले पशुपालो नाम राजाऽनेकान् पशून् पालयामास । स राजा कदाचित्पूर्व्वं समुद्रं दिदृक्षुर्महोदधेस्तीरे तूर्णं गत्वा वनमेकं ददर्श, तत्र खलु सर्पा निवसन्ति । तत्राष्टौ द्रुमाः, कामवहा नदी च, पञ्च प्रधानाः पुरुषाः, स्त्री चैका तेजसा दीप्यमाना दृष्टा । कश्चित्त्रिवर्णः पुरुषश्च तां धारयन् स्थितः । नृपस्तद्वनं प्रविष्टमात्र एव तैः सर्पैः संवेष्टितो मोक्षोपायं चिन्तयामास । एवं चिन्तयतो राज्ञस्त्रिवर्णः पुरुषोऽसौ समागतः प्रोवाच क्व यास्यसीति । एवं ब्रुवाणस्य तस्य महन्नाम व्यजायत, सोऽपि राजानं संरुध्य बुध्यस्वेति चाब्रवीत् । एवमुक्ते ततः स्त्री तु सा तं राजानं रुरोध । ततोऽन्यः पुरुषस्तं नृपं संवेष्ट्य स्थितवान् । ततोऽपरे पञ्च पुरुषा आगत्य तं नृपसत्तमं संवेष्ट्य स्थिताः । ततस्ते सर्व्वे दस्यव एकीभूताः शस्त्रमादायान्योऽन्यं मथितुं प्रवृत्ता भयाक्रान्ताः, लीनैस्तैर्नृपतेर्वेश्म परम-

शोभनमभवत्। ततस्त्रिवर्णः पुरुषस्तं राजसत्तममब्रवीत् हे महाराज अहं तव पुत्रोऽस्मि, ब्रूहि ते किं करवाणि, वयं भवन्तं बन्धुमिच्छामः। एवमुक्तो राजा तन्नरं पुनरब्रवीत्। पुत्रो ममान्येषामपि कर्त्ता भवति, नाऽहं सुखैर्भावैर्लब्धु-मिच्छामि॰। एवमुक्तो राजा तमात्मजमकरोत्। तैर्विमुक्तश्च स्वयं तेषां मध्ये विरराम।

द्वापञ्चाशाध्याये पुनरगस्त्यः प्रोवाच, स त्रिवर्णः पुत्रः अहं-नामानं पुत्रमसृजत्, तस्याप्यवबोधस्वरूपिणी कन्याचाभवत्। सा तु मनोज्ञं विज्ञानदं पुत्रं ससर्ज्ज। तस्यापि पञ्च साधुरूपा-स्तनया अभवन्। तेषाञ्चाश्चाभिधेयाः पुत्रा॰जाताः। ते प्रथमं दस्यव॰आसन्, पश्चाद्राज्ञा वशीकृता बभूवुः। ते अमूर्त्ता इव नवद्वारमेकस्तम्भं चतुष्पथं नदीसहस्रसङ्कीर्णं पुरं निर्म्मितवन्तः। ततस्ते एकीभूतास्तत्पुरं प्रविविशुः। क्षणात्पुरुषो मूर्त्तिमान् पशुपालोऽभवत्। अथ तत्पुरस्थितः पशुपालो नृपो वाचकान् शब्दान् संसूच्य वेदान् सस्मार। स राजा सर्व्वाणि व्रतानि नियमान् क्रतूंश्च चकार। अथ स नृपः खिन्नः कर्म्मकाण्डेषु मतिं चकार। स योगनिद्रायां स्थित्वा चतुर्व्वाहुं चतुर्व्वक्त्रं पुत्रमेकं ससर्ज्ज। ततो नृपः समुद्रे वने तृणादिषु च समो-ऽभवत्।

त्रिपञ्चाशाध्यायारम्भे भद्राश्व उवाच, हे ब्रह्मन् मत्प्रश्नमा-कर्ण्य त्वयैवं कथिता, तत्केन हेतुना तस्याविर्भूतिरभवत्। अगस्त्य उवाच, सर्व्वस्मिन्विषये स्थिता विचित्रैवेयं कथा सर्व्वत्र

समरूपेव शोभते। पशुपालाद्यचतुष्याच्चतुर्मुखस्य पुरुषः समुत्पन्नः, स गुरुः कथायाः प्रवर्त्तकश्च। तस्य पुत्रः स्वरो नाम, असौ सत्यमूर्त्तिः स्मृतः। तस्य प्रवृत्त्याख्या मूर्त्तिर्निवृत्याख्यश्च सञ्जन्म गिरः। एतस्मादेव कथायाः सम्भूतिरभवत्। एष जगतः प्रथम इतिहासः।

चतुःपञ्चाशाध्याये भद्राश्वेन पृष्टं हे द्विज विज्ञानोत्पत्तिकामस्य क आराध्यः, कथञ्च स आराध्यते इति। अथागस्त्येनोक्तम, सर्व्वैरपि देवैर्विष्णुरेव सदाराध्यः। येनासौ वरप्रदो भवति तस्योपायं प्रवक्ष्यामि, शृणु। नारायणः परो देवस्तं प्रणम्य न सीदति। श्रूयते च भारतेन पुरा विष्णोस्तुष्टिप्रदं वक्ष्यमाणं व्रतं कथितमित्युक्ता स ऋषिर्विस्तरेण तद्व्रतं कथयामास।

पञ्चपञ्चाशाध्यायेऽपि अगस्त्येनान्यद्विष्णुप्रीतिकरं व्रतं कथितवान्। कथितवांश्च किञ्चित्स्तोत्रम्। षट्पञ्चाशाध्याये धन्यव्रतं, सप्तपञ्चाशाध्याये कान्तिव्रतं, अष्टपञ्चाशाध्याये सौभाग्यकरणं व्रतं, ऊनषष्टितमाध्याये विघ्नहराख्यं व्रतं, षष्टितमाध्याये शान्तिव्रतं, एकषष्टितमाध्याये कामव्रतं, द्विषष्टितमाध्याये आरोग्यव्रतं तत्र च सार्व्वभौमनृपतिवृत्तं, त्रयःषष्टितमाध्याये पुत्रप्राप्तिव्रतं, चतुःषष्टितमाध्याये शौर्य्यव्रतं, पञ्चषष्टितमाध्याये सार्व्वभौमव्रतं सप्रयोगानुक्रमं कथितम्। षट्षष्टितमाध्यायारम्भे भद्राश्वेन पृष्टं, भगवन् किमप्याश्चर्य्यं दृष्टं नवेति। अगस्त्येनोक्तं, एष भगवाञ्जनार्द्दन एव आश्चर्य्यरूपः, तत्रैव

विविधान्याश्चर्य्याणि दृष्टानि। हे पार्थिव कदाचिन्मुनिर्नारदः श्वेतद्वीपं गतस्तत्र तिग्मतेजसो बह्वन् शङ्खचक्रधरान् पुरुषानपश्यत्। तान् दृष्ट्वा तस्य कोऽत्र विष्णुरिति चिन्ता बभूव। एवं चिन्तयतस्तस्य कथं शङ्खचक्रगदाधरमाराधयामीति पुनश्चिन्ता बभूव। एवं चिन्तयतस्तस्य दिव्यं वर्षसहस्रं गतम्। ततोविष्णुः परितोषं जगाम। प्रसन्नः प्रत्यक्षतां गतश्च प्रोवाच, भो ब्रह्मसुत ब्रूहि किन्ते ददामीति। नारद उवाच, भो भगवन् यदि तुष्टोऽसि त्वत्प्राप्त्युपायं ब्रूहि। तदाकर्ण्य नारायणेन स उपायः कथितः।

सप्तषष्टितमाध्यायारम्भे भद्राश्वेन पृष्टं, जगति सितकृष्णे ये द्वे स्त्रियौ बभूवतुः, तत्र का सिता, का कृष्णा च, कश्चासौ पावकः पुरुषः सप्तधाऽभवत्, कोऽसौ षट्शिराः द्विदेहश्च पुरुषो द्वादशधाऽभवत्, किञ्च दाम्पत्यं कस्माच्चैतज्जगज्जातम्। अगस्त्य उवाच, सितासिता द्विवर्णा नारी रात्रिरुदाहृता, यः पुमान् सप्तधा जात एको भूत्वा नरेश्वरः स समुद्रः, यश्च द्वादशधा द्विदेहः षट्शिराश्च सोऽसौ संवत्सरः, दाम्पत्यं तदहोरात्रं, ततो जगत्समुत्तस्थौ। स हि विष्णुः परमो देवः, वेदक्रियाहीनो मनुष्यो न हि तं परमं देवं पश्यति।

अथाष्टषष्टितमाध्यायारम्भे भद्राश्वेन पृष्टं, योऽसौ सर्व्वगतो देवः परमात्मा चतुर्युगे स परमेश्वरः केन केनोपायेन ज्ञायते, युगे युगे वर्णानां कीदृगाचारश्च भविता, अन्यस्त्रीसङ्गे विप्राणाञ्च कीदृशी शुद्धिर्भवितेति। ततोऽगस्त्य उवाच, सत्य-

युगे मही देवैर्वेदकर्म्मणा युज्यते, त्रेतायुगे यज्ञकर्म्मणां विस्तरः कृतः, द्वापरे यावद्धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः स्थास्यति तावत्सत्त्वरजसो-र्बाहुल्यं भविष्यति, ततस्तमःप्रधानः कलिः प्रादुर्भविष्यति। तस्मिन् कलौ ब्राह्मणाः, क्षत्रियाः, वैश्याः, शूद्राश्च स्वमार्ग-च्युता हीनजातयो भविष्यन्ति। सर्व्वे ते सत्यशौचहीना भवेयु-स्ततो लोकोऽयं वर्णधर्म्मश्च विनङ्क्ष्यति। ततो भद्राश्वेन अगम्यागमनस्य प्रायश्चित्तं पृष्टमगस्त्येन च गम्यागम्यविवेक-पुरःसरं तत्कथितम्।

ऊनसप्ततितमाध्यायारम्भे भद्राश्वेन अगस्त्यस्य स्वशरीरवृत्तं पृष्टम्। अगस्त्येन कथितं यथा मम शरीरमिदं बहुकल्पस्थायि। कदाचिदहं सर्व्वां महीमटन् मेरोः पार्श्वे व्यवस्थितमिलावृतं नाम वर्षं गतवान्। तत्र रम्यं सरोदृष्टं, तस्य च तीरे महा-कुटी दृष्टा, तत्रोपवासशिथिलमस्थिचर्म्मावशेषं चीरवल्कल-धारिणन्तापसं दृष्टवान्। मया स आतिथ्यं याचितः प्राह— ब्रह्मन् स्थीयतामातिथ्यं ते करवाणि। एतद्वच आकर्ण्याहं तां कुटीं प्रविष्टः तञ्च तापसं स्वतेजसा ज्वलन्तमिव दृष्टवान्। अथाऽसौ मां भूतलोपविष्टं दृष्ट्वा हुङ्कारमकरोत्, तद्धुङ्कारात् पञ्च कन्यकाः पातालं भित्त्वोत्तस्थुः, तासामेकस्या मस्तके काञ्चनपीठमेकमासीत्। सा मह्यं पादोदकं प्रादात्। अहञ्च तदुदकं गृहीत्वा पादौ क्षालितुमुपक्रान्तवान्। ततोऽन्ये द्वे मत्पार्श्वे स्थिते व्यजनञ्चक्रतुः। ततः स महातपाः पुनरेव हुङ्कारमकरोत्। तच्छब्दानन्तरं काचिद्योजनविस्तृतां हैमद्रोणीं

गृहीत्वागत्य तस्मिन् सरसि प्लावं चकार। तस्याञ्च द्रोण्यां शतशो हेमकुम्भकराः कन्या आययुः, ता दृष्ट्वा स मुनिर्मां प्राह हे ब्रह्मन् तव स्नानार्थमिदं कल्पितं, ततस्त्वमिमां द्रोणीं प्रविश्य स्नातुमर्हसीति। ततोऽहं तस्य वचनात्तस्यां द्रोण्यां यावद्विशामि तावत्सा द्रोणी सरसि ममज्ज। जले मग्नोऽहं मेरुगिरेर्मूर्द्ध्नि स्थितमात्मानं दृष्टवान्, दृष्टवांश्च तत्रैव सप्त समुद्रान्, सप्त कुलपर्व्वतान्, सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीञ्च। अद्यापि तं लोकं स्मरामि। हे राजन् पूर्व्वं मम शरीरे यद्वृत्तं तत्कथितं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसीति।

सप्ततितमाध्यायारम्भे भद्राश्वः पप्रच्छ, भगवन् तं लोकं दृष्ट्वा तत्राश्चर्यं भवता किं व्रतं, कीदृक्तपः, कीदृशो वा धर्म्मोऽनुष्ठित इति। अगस्त्येनोक्तम् हरेराराधनामन्तरा न शुभलोकप्राप्तिर्भवतीति मनसा सञ्चिन्त्य मया भूरिदक्षिणैः क्रतुभिर्वर्षशतं स सनातनो विष्णुराराधितः। बहुना कालेन जनार्द्दनं यजतो मे सकाशं कदाचित्सवासवा देवाः सममेव समागताः। यावच्च ते देवाः स्वस्मिन् स्वस्मिन् स्थाने व्यवस्थितास्तावद्देवो वृषभध्वजश्च तत्र समागतः। तान् सर्व्वानागतान् दृष्ट्वा ब्रह्मपुत्रः सनत्कुमारो महायोगी त्रसरेणुप्रमाणे सूर्य्यसन्निभे विमाने समवस्थितस्तत्र समाजगाम। स हि भूतभवद्भविष्यविन्महर्षिर्देवं भगवन्तं रुद्रं शिरसा प्रणनाम। ततस्तान् सर्व्वानहमुक्तवान् भवतां को याज्यो वरिष्ठश्चेति। ततो भगवान् रुद्रो मामुवाच नारायण एव सर्व्वेषां वरिष्ठो याज्य-

श्चेति । एवमुक्तासौ विस्तरेण तस्य माहात्म्यं कथयामास ।

एकसप्ततितमाध्याये अगस्त्येन उक्तं ततो यावदहं तं देवं रुद्रं प्राणमम् तावत्तस्यैव हृदये स्थितं कमलासनं नारायणञ्च देवमद्राक्षम्. ददृशुश्चापरे तत्र समेताः सर्व्वे । ततो विस्मितास्ते सर्व्वे जयशब्दं चक्रुः । ततो रुद्र उवाच, पश्यत यूयं मामुद्दिश्य हुतं हव्यं वयं त्रय एव गृह्णीमः, नास्माकं पृथग्भावो वर्त्तते । रुद्रेणैवमुक्ते तत्र समागता मुनयस्तं मोहशास्त्रप्रयोजनं पप्रच्छुः। ततो महादेवेन तत्प्रयोजनं विवृतं, तदवसरे च गोदावर्य्या उत्पत्तिस्तत्र गोदानफलञ्च विवृतम् ।

द्विसप्ततितमाध्यायारम्भे वराहेणोक्तम्, अथ महर्षि-रगस्त्यः सर्व्वज्ञं सर्व्वकर्त्तारं पुरातनं देवं परमेश्वरं रुद्रं प्रणम्य पप्रच्छ, भवान् ब्रह्मा च विष्णुश्चेति त्रयं त्रयीति स्मर्य्यते, परं कस्मिन् काले भवतः प्राधान्यं, कस्मिन् विष्णोः, कस्मिन् वा ब्रह्मण एतन्मां ब्रूहीति । ततो रुद्रेणोक्तं विष्णुरेव परं ब्रह्म, स एव वेदत्रयं प्रतिपद्यते, मुग्धास्तु तत्स्वरूपं न जानन्ति । विश् प्रवेशने इत्यस्माद्धातोः नुप्रत्ययेन विष्णुरिति पदं सिद्धमर्थस्तु सनातनः परमात्मा, स दशधा चैकधा च कीर्त्त्यते, स योगैश्वर्य्य-समन्वित आदित्यरूपी च । स युगे युगे मनुष्यभावमाश्रित्य देवकार्य्याणि कुरुते, मां स्तौति च । अहञ्च तौ विष्णुब्रह्माणौ स्तौमि । सृष्टिकालेऽहं चतुर्वक्तं स्तौमि, ब्रह्मा च मां कल्पे युगे स्तौति । लिङ्गमूर्त्तिञ्च मां देवा यजन्ते । मुमुक्षवस्तु यं सहस्रशीर्षकं देवं यजन्ते स स्वयं विश्वात्मा नारायणः । हे

द्विजोत्तम ये तु नित्यं ब्रह्मयज्ञेन यजन्ते, ते ब्रह्माणं प्रीणयन्ति, वेदो हि ब्रह्म प्रकीर्त्यते। नारायण शिव विष्णु शङ्कर पुरुषोत्तमेत्येतैर्नामभिः परं ब्रह्मैव प्रकीर्त्यते। अहं विष्णुस्तथा वेदा ब्रह्म कर्म्माणि च एतत्सर्व्वमेकमेव, सुधीर्नैतानि पृथग्भावयेत्। यस्त्वन्यथा भावयति स नरकं प्रयातीति।

त्रयःसप्ततितमाध्याये रुद्रेणादित्यवृत्तकथनपुरःसरं विष्णुमाहात्म्यं कथितम्।

चतुःसप्ततितमाध्यायारम्भे वराहेणोक्तम्, पुनस्ते मुनयस्तं पुराणपुरुषं शूलपाणिनं देवं रुद्रं पप्रच्छुः, हे देवदेव अस्मभ्यं कृपया भूमेः प्रमाणं पर्व्वतानाञ्च संस्थानं, ब्रूहीति। ततो रुद्रेणोक्तमाकर्ण्यताम्, अहमिदानीं समासात् क्ष्मातलस्य प्रमाणादिकं वर्णयामि। ततो रुद्रेण सृष्टेरारभ्य पृथिव्या उत्पत्तिं, विभागान्, संस्थानानि च कथितानि, कथितानि च तत्तद्विभागविशेषाधिपतीनां नामधेयानि।

पञ्चसप्ततितमाध्याये भगवता रुद्रेण जम्बूद्वीपस्य सविस्तरं विवरणं कथितम्।

षट्सप्ततितमाध्याये दिक्पालानां नगराणि वर्णितानि।

सप्तसप्ततितमाध्याये मेरुसन्निहितानां कतिपयपर्व्वतानां विवरणं कथितम्।

अष्टसप्ततितमाध्याये यथाक्रमं चैत्ररथादिशैलचतुष्टयस्य वर्णनमस्ति।

ऊनाशीतितमाध्यायेऽपि सीतान्तप्रभृतीनां केषाञ्चित्पर्व्व-

तानां कीर्त्तनमस्ति। एवमूननवतितमाध्यायं यावत् भुवनकोशस्य सविस्तरं वर्णनमस्ति।

नवतितमाध्याये तु पुनर्धरण्या वराहमूर्त्तिर्देवः पृष्टस्त्रयाणां ब्रह्मविष्णुमहेश्वराणां कतमो देवः परः, कतमश्चापर इति। ततो वराह उवाच, नारायणो देवः सर्व्वेभ्यः परस्तस्माच्चतुर्मुखोऽभवत्, तस्माच्च रुद्रो जात इति। तस्य रुद्रस्य बह्वन्याश्चर्य्याणि चरितानि सन्ति। हे चार्व्वङ्गि! मया कथ्यमानानि तानि सर्व्वाणि शृणु। एकदा स रम्ये कैलासशिखरे गणैः परिवृतो देव्या सह क्रीड़न् यावदास्ते, तावत् ब्रह्मा तत्र समाजगाम। ततो महादेवेनागमनप्रयोजनं पृष्टो ब्रह्मोवाच, अस्त्यन्धको नाम महादैत्यस्तेनार्द्दिता दिवौकसो मां शरणं प्राप्ताः। ततोऽहं किञ्चित्प्रतिकर्त्तुमक्षमस्तैः सार्द्धमत्रागतः। ततस्ते ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा एकत्र संस्थिताः सूक्ष्मदृष्ट्या वीक्षाञ्चक्रुः। ततस्तेषां त्रिधा दृष्टिरेका समजायत। तस्यां दृष्ट्यां काचिद्दिव्यरूपिणी कुमारी समजायत। अथ तां कुमारीं दृष्ट्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः प्रोचुः, हे शुभे! काऽसि किं वा ते कार्य्यं ब्रूहि। सा उवाच, किं मां न वेत्थ, अहं हि भवतां शक्तिः परमेश्वरीति। तदाकर्ण्य ब्रह्मादयः प्रोचुस्त्रिभिर्वर्णैर्मूर्त्तित्रयं कुर्व्वित। ततः सा सिता, रक्ता, कृष्णा चेति त्रिधाऽभवत्। या तस्याः सिता मूर्त्तिः सा ब्राह्मी, तया सृष्टिं विदधाति। या रक्ता सा वैष्णवी, तया जगत्पालयति। या च कृष्णा सा रौद्री, तया जगत्संहरति। ततः सिता

कुमारी ब्रह्माणमामन्त्र्य तपस्तप्तुं श्वेतपर्व्वतं ययौ। रक्ता च केशवं समनुज्ञाप्य दुश्चरं तपस्तप्तुं मन्दराद्रिं जगाम। कृष्णा पुना रुद्रमाभाष्य नीलपर्व्वतं तपस्यार्थं गतवती। ततः सृष्टि-काले सृष्टिरूपिणी सा ब्रह्मणा स्मृता श्वेतपर्व्वतादागत्य सृष्टिं वर्द्धयामास।

एकनवतितमाध्याये तस्या एव प्रभावो वर्णितः।

द्विनवतितमाध्याये वैष्णव्या तपःप्रभावेण रम्यं पुरं निर्म्मितं, तत्र साऽप्सरसां गणैः परिवृता विहरति स्म। अथै-कदा नारदस्तां दृष्ट्वा तस्या रूपं महिषासुराय कथितवानिति कथा विद्यते।

त्रयोनवतितमाध्याये महिषासुरो नारदमुखात्तस्या देव्या-रूपं समाकर्ण्य रहो मन्त्रिभिस्तां वशीकर्त्तुमुपायञ्चिन्तयित्वा प्रथमं कञ्चिद्दूतं प्रेषयामास। देवानां विजयार्थोद्यमञ्चकार चेति कथा विद्यते।

चतुर्नवतितमाध्याये ससैन्यो महिषासुरो देवाञ्जिगायेति वर्णितमस्ति।

पञ्चनवतितमाध्याये देव्या ससैन्यो महिषासुरो निहत-इति वर्णितम्। इयं हि महिषासुरकथा देवीमाहात्म्योक्त-महिषासुरकथातः सम्यग्भिन्नैव।

षण्णवतितमाध्याये नीलगिरौ तपः कुर्व्वन्त्या संहार-कारिण्याः कृष्णाया माहात्म्यं वर्णितं, यथा कदाचिद्रुरुर्नाम कश्चित्समुद्रमध्यवासी दैत्यः देवान्निर्ज्जित्य पीड़यामास। तेन

क्षुभिता देवा नीलगिरौ तपश्चरन्तीं तां देवीं शरणं ययुः । अथ सा देवैरावेदितं भयकारणमाकर्ण्योच्चैर्जहास, हसन्त्यास्तस्या वक्त्रात्, बह्व्यो देव्यो विनिर्ययुः । ततस्ताः सर्व्वाः कोटिशो देव्यो देवीं संवेष्ट्य दानवैः सार्द्धं युयुधिरे । क्षणेन च तत्सर्व्वं दानवबलं ताभिर्निहतम् । ततस्ता देव्यः क्षुधाभिभूताः किञ्चिद्भक्ष्यं प्रार्थयामासुः । रुद्रेण तु ताभ्यो भक्ष्यं प्रदत्तम् । ततो रुद्रेण देव्याः स्तवः कृतः, स्तोत्रमाहात्म्यञ्च कथितम् ।

सप्तनवतितमाध्याये वराहेण रुद्रोत्पत्तिः कथिता । यथा ब्रह्मणा रुद्रः सृष्टः स्वस्कन्धे कृतः कपालिन्नित्यामन्त्रितोऽसौ क्रुद्धो ब्रह्मणः शिरश्चकर्त्त । तच्च निकृत्तं शिरस्तस्य हस्तलग्नं बभूव । ततः स कथं तच्छिरः करात्पतेदिति ब्रह्माणमब्रवीत् । ब्रह्मणोक्तमिदं कापालिकव्रतं चर इति । अथ द्वादशाब्दान्यावत्तत्कपालं गृहीत्वा परितः पृथिवीं भ्रमतस्तस्य वाराणस्यां सीमाकारिगणैस्तद्धस्तात् बलात्कारेण भुवि कपालं पातितं, ततस्तत्कपालमोचनं नाम त्रैलोक्यविश्रुतमघापहञ्च तीर्थं जातम्, तत्र ब्रह्महाऽपि नरो विशुद्धिमाप्नोति । ततो रुद्रहस्तात्कपालमोचनमाकर्ण्य ब्रह्मा तत्रागत्य मधुरवचनैः रुद्रं परिसान्त्वयामास ।

अष्टनवतितमाध्यायारम्भे धरणी भगवन्तमादिदेवं वराहं पप्रच्छ, योऽसौ सत्यतपा नाम लुब्धो भूत्वा द्विजो बभूव, तस्योपरि महच्चित्रं भविष्यतीति त्वया कथितं,सम्प्रति कीदृशं तस्मा-

माचक्ष्वेति। वराह उवाच, स हि सत्यतपाः पूर्व्वं भृगुवंशोद्भवो द्विज आसीत्, दस्युसंसर्गात्तु दस्युवत्तमजायत। ततश्च महता कालेन ऋषिसङ्गाद्दुर्व्वाससा विशेषतो बोधितश्च द्विजत्वं प्राप। ततोऽसौ हिमाद्रेरुत्तरे पादे पुष्पभद्राया नद्यास्तीरे स्थितायां दिव्या-नाम-चित्रशिलायां स्थित्वा तपश्चकार। स कदाचित्कुठारेण समिधश्चकर्त्त, चिच्छेद चास्य वामतर्ज्जनीं, छिन्नायां तस्यां केवलं भस्मचूर्णमदृश्यत न मांसं, न रुधिरं, न वा मज्जा दृश्यते स्म। अथ तेन संयोजिता सा अङ्गुली पूर्व्ववदभवत्। तत्पार्श्वे भद्रवटो नाम कश्चिन्महान्यग्रोधपादप आसीत्तत्र तस्यां रात्रौ किन्नरमिथुनमेकं न्युवास, तत्तु तदद्भुतमालोक्य प्रभाते इन्द्रलोकं जगाम। अथेन्द्रेण सर्व्वे सुरा यक्षगन्धर्व्वकिन्नराश्च पृष्टाः किञ्चिदाश्चर्य्यं दृष्टं चेद्भवद्भिः कथ्यतामिति, ततो रुद्रसरस्तीरे यद्वृत्तं किन्नरमिथुनेन तत्कथितम्। तच्छ्रुत्वा शक्रः सहसा विस्मितो विष्णुमब्रवीत् विष्णो आगच्छ किन्नरमिथुनेन यदपूर्व्वमाश्चर्य्यं कथितं तद्द्रष्टुं हिमवत्पार्श्वं गच्छाव इति। एवमुक्तो विष्णुर्वाराहरूपमग्रहीत्, शक्रश्च मृगयुरूपम्। ततस्तौ तमृषिं प्रति जग्मतुः। तत्र गत्वा विष्णुर्वाराहरूपेण ऋषिदृष्टिपथे कदाचिद्दृश्यः कदाचिच्चादृश्यो भूत्वा यावत्तिष्ठति स्म, तावत्तीक्ष्णसायकखड्ग-धनुष्पाणिरिन्द्र आगत्य सत्यतपसमृषिमुवाच, भगवन् त्वया कश्चित् पृथुलो महान्वराहो दृष्टश्चेत्कथय येन भृत्यानां पोषणाय तं निहन्मि। एवमुक्तो मुनिश्चिन्तयामास यदि तमस्मै

दर्शयामि तदा हन्यते, नो चेदस्य कुटुम्बः सीदति। लुब्धकोऽयं जायापुत्रसमन्वितः क्षुधार्त्तो वर्त्तते, वराहश्च ममाश्रमं शरणमुपागतः एवं स्थिते किं कार्य्यमिति। ततः किं कर्त्तव्यमिति चिन्तयतस्तस्य क्षणाद्बुद्धिरजायत। सोऽब्रवीत्—

"दृष्टं चक्षुर्निहितं जङ्गमेषु
जिह्वा वक्तृ मृगयो तद्विसृष्टम्।
दृष्टृ चक्षुर्नास्ति जिह्वेह वक्तृ
जिह्वायाः स्यात्तस्वतोऽस्तीह चक्षुः॥"

एतच्च आकर्ण्य तौ तुष्टौ स्वमूर्त्तिं दर्शयन्तौ वाक्यच्छेदमूचतुर्वरं ब्रूहि वत्स। ततोऽसौ द्वौ वरौ प्रार्थयामास। एकेन विप्रानभियुक्तां विप्राणां मासेन पापविमोचनं, द्वितीयेन निजस्य मुक्तिरिति याचितवान्। तौ च देवौ तथेत्युक्त्वाऽन्तर्हितौ। वरं लब्ध्वा सत्यतपाः कृतकृत्यो ब्रह्मभूतश्च यावदास्ते तावत्तस्य गुरुरारुणिः समदृश्यत। ततस्तेनाऽसौ पूजितः स्वशिष्यं सिद्धं ज्ञात्वा पुरतः स्थितं प्राञ्जलिं विनयापन्नं तमुवाच। हे पुत्र तपसा सिद्धोऽसि, ब्रह्मभूतोऽसि, तदिदानीमुत्तिष्ठ मया सार्द्धं मुक्तिपदं गम्यताम्। ततस्तौ नारायणं देवं ध्यात्वा लयं गतौ।

नवनवतितमाध्यायारम्भे धरण्युवाच, या सा मायाऽव्यक्तजन्मनो ब्रह्मणः शरीरान्निर्गताऽष्टभुजा गायत्री भूत्वा वेत्रासुरेण सहाऽयुध्यत, सैव देवी देवकार्य्यचिकीर्षया ब्रह्मणेरिता महिषाख्यासुरस्य वधं कुर्व्वती कथं वैष्णवीत्याख्यां प्राप्ता तन्मे

कथयेति। वराह उवाच, इयं जगद्धिता देवी शङ्करप्रिया गङ्गा सर्व्वं वेद। स्वायम्भुवे मन्वन्तरे वैष्णव्या मन्दरे गिरौ महिषाख्यो दैत्यो हतः पश्चाच्चैत्रासुरश्च निहतः। नन्दया विन्ध्याचले महाबलपराक्रमो महिषो निहतः। अथवा सा ज्ञानशक्तिः महिषस्तु मूर्त्तिमदज्ञानं, अज्ञानं ज्ञाननाश्यमित्यत्र सन्देह एव नास्ति। मूर्त्तिपक्षे चेतिहासममूर्त्ते चैक्यमेव वेदवाक्यैरिदानीं पञ्चपातकनाशनं देवदेवस्य विष्णोः पुत्रवसुप्रदं पूजाप्रकारं शृणु—यः खल्विह जन्मनि दारिद्र्यव्याधिकुष्ठादिपीड़ितोऽपुत्रश्च भवति, स चेन्मण्डलगतं देव्या सह देवं नारायणं पश्यति, तस्य सद्य आयुर्वित्तं सुतः सुखञ्च सञ्जायते। ततस्तस्य पूजाप्रकाराः पूजनकालाश्च कथिताः। ततो वसिष्ठस्य श्वेतस्य च राज्ञः संवादोऽन्नदानफलञ्च कथितम्। ततस्तिलधेनुदानविधिस्तत्-फलञ्च कथितम्।

शततमाध्याये जलधेनुदानविधिस्तत्फलञ्चोक्तम्।

एकाधिकशततमाध्याये रसधेनुदानविधिस्तत्फलञ्चाभि-हितम्।

द्व्यधिकशततमाध्याये गुड़धेनुदानविधिस्तत्फलञ्चोक्तम्।

त्र्यधिकशततमाध्याये शर्कराधेनुदानविधिस्तत्फलञ्चोक्तम्।

चतुरधिकशततमाध्याये मधुधेनुदानविधिस्तत्फलञ्च कथि-तम्।

पञ्चाधिकशततमाध्याये क्षीरधेनुदानविधिस्तत्फलञ्चोक्तम्।

षड़धिकशततमाध्याये दधिधेनोर्विधानं, सप्ताधिकशत-

तमाध्याये नवनीतमयधेनो—र्ष्टाधिकशततमाध्याये लवणधेनो-र्नवाधिकशततमाध्याये कार्पासधेनो-र्दशाधिकशततमाध्याये धान्यधेनो-रेकादशाधिकशततमाध्याये कपिलाधेनोर्दानविधानञ्चोक्तम् ।

द्वादशाधिकशततमाध्याये प्रसूयमानाया धेनोर्दानविधानमुक्तमन्ते च वराहपुराणस्य माहात्म्यमष्टादशपुराणानि च नामतः कीर्त्तितानि ।

त्रयोदशाधिकशततमाध्याये सनत्कुमारेण पृष्टा धरणी भगवतो नारायणस्य माहात्म्यं कथयामास । कथयामास च प्रलयसमये गुरुभारपीड़िताऽहं कञ्चिदपि सहायमलभमाना भगवन्तं नारायणं शरणं गता ।

चतुर्दशाधिकशततमाध्यायारम्भे नारायणः प्रसन्नो वसुन्धरां प्रत्युवाचाऽहं त्वां सशैलवनकाननां ससागरां सद्वीपाञ्च धारयिष्यामीति कथा वर्त्तते । ततो नारायणो वाराहं रूपमास्थाय वामया दंष्ट्रया मेदिनीमुज्जहार । ततः पृथिवी नारायणं प्रति बहून् प्रश्नानकरोत् यथा, कीदृश आचारः, काले काले कीदृशः कर्मणः कीदृश उपयोगश्चेत्यादि ।

पञ्चदशाधिकशततमादष्टादशाधिकशततमाध्यायान्तं यावद्वराहरूपिणा भगवता कर्मणां शुभाशुभानां स्वरूपाणि फलानि प्रायश्चित्तानि च कथितानि ।

ऊनविंशत्यधिकशततमाध्याये प्रथमं धरणी पप्रच्छ, केन प्रकारेण संयुक्तस्तव प्रापणकविधिर्भवतीति तन्मां कथयेति ।

ततः प्रीतमानसो वराहः प्रत्युवाच कथयामास च येन प्रकारेण प्रापणं भवति ।

विंशत्यधिकशततमाध्याये वराहेण विष्णुपूजाविशेषविधानं कथितम् ।

एकविंशत्यधिकशततमाध्याये वराहेण पुनर्ज्जन्मनिवर्त्तको विष्णुपूजाविशेषप्रकारः कथितः ।

द्वाविंशत्यधिकशततमाध्यायस्यादौ वराहेण येन सर्व्वपापविमुक्तिर्भवति तदुपायाः कथिताः । तेषु च कोकामुखमरणमन्यतम उपाय इति कथिते धरण्या वराहः पृष्टः, कथं वाराणसीप्रभृतीनि तीर्थानि विहाय कोकायाः प्राशस्त्यं निर्दिष्टमिति । तथैवं पृष्टः स वराहरूपी भगवान्तां वसुन्धरां प्रत्युवाच, वाराणसीप्रभृतीनि रुद्रक्षेत्राणि, कोका तु साक्षाद्भगवतः क्षेत्रमन्यच्च कदाचित् श्येनमुखात्कोकायां पतितो मत्स्यो राजपुत्रो बभूव । काचिद्व्याधविद्धा चिल्लिका तत्र निपतिता परमशोभना राजपुत्री सञ्जाता । तयोश्च परस्परं विवाहोऽभवत् । ताभ्यां परमसुखेन च बहुतिथः कालोऽतिवाहितः । ततः कदाचिद्राजपुत्री शिरःपीड़ाकुलं राजपुत्रमुवाच कथं ते पीड़ा नानाविधैरप्युपायैर्नोपशाम्यति । राजपुत्रस्तु मानुषत्वमेव सर्व्वव्याधीनां कारणमित्युवाच । सा तु न किञ्चिद्बुबुधे । ततस्तया निर्बन्धतः पृष्टः कोकमुखं गत्वा सर्व्वं कथयिष्यामीत्युवाच । तत्र राजपुत्रः स्वपूर्व्वजन्मवृत्तं कथयित्वा तस्यै स्वास्थीन्यवशिष्टानि दर्शयामास । साऽपि स्मृतपूर्व्वजन्मवृत्ता निज-

पूर्व्वजन्मवृत्तञ्च तस्मै कथयित्वा निजास्थीनि दर्शयामास। ततस्तौ शुभानि कर्म्माणि कृत्वा मानुषं भावं परित्यज्य श्वेतद्वीपमुपागतौ। कोकाया एवं खलु प्रभावः।

चयोविंशत्यधिकशततमाध्याये प्रथमं कोकामाहात्म्यश्रवणेन विस्मितया पृथिव्या पृष्टो भगवान् वराहः, हे भगवन् कोकामाहात्म्यं श्रुतं मया, सम्प्रति केन धर्म्मेण कर्म्मणा तपसा वा मानवास्त्वां पश्यन्तीति वेदितुमिच्छामि प्रसन्नो निखिलं मां वक्तुमर्हसि। एवं पृष्टो देव्या पृथिव्या वराहस्तत्सर्व्वं वक्तुमुपचक्रमे। कथयामास च क्रमेण तत्सर्व्वम्। षड़ृतुकर्त्तव्यानि च कर्म्माणि कथितानि। चतुरधिकशततमाध्यायेऽपि तदेव वृत्तमस्ति।

पञ्चविंशत्यधिकशततमाध्याये पृथिव्या मायास्वरूपं पृष्टो भगवान् वराहः सविस्तरं तत्कथयामास। कथितानि च तेन तत्सम्पृक्तानि वृत्तानि।

षड्विंशत्यधिकशततमाध्याये धरणी वराहं कुब्जाम्रकनामकतीर्थस्य माहात्म्यं पप्रच्छ, वराहश्च कुब्जाम्रतीर्थस्य व्युत्पत्तिं माहात्म्यं तद्गतमितिवृत्तञ्च कथयामास।

सप्तविंशत्यधिकशततमाध्याये धरण्या वराहो मोचकारणं धर्म्मं दीक्षाञ्च पृष्टो ब्राह्मणानां धर्म्मान्दीक्षाविधिञ्च कथयामास।

अष्टाविंशत्यधिकशततमाध्याये वराहेण यथारूपं क्षत्रियवैश्यशूद्राणां धर्म्मा दीक्षाविधिश्च कथिताः।

ऊनत्रिंशदधिकशततमाध्याये वराहेण तिलकदानक्रमः,

ताम्रमाहात्म्यं तदुत्पत्तिकथा, दीक्षितानां सन्ध्योपासना-प्रकारादयश्च कथिताः ।

त्रिंशदधिकशततमाध्याये धरण्या अपराधास्तन्निवृत्त्युपाय-प्रायश्चित्तानि कीदृशानीति पृष्टो वराहस्त्रिंशदधिकशततमा-दारभ्य षट्त्रिंशदधिकशततमाध्यायं यावदेकैकमपराधं तन्नि-वारणप्रायश्चित्तानि च कथयामास ।

सप्तत्रिंशदधिकशततमाध्याये धरण्या किं व्रतं शुभं कनरश्च भक्तसुखावहं चेत्रमिति पृष्टो वराह उवाच । कोकामुखं, कुब्जाम्रकं तथा सौकरवञ्चेत्येतानि भागवतप्रियाणि पराणि स्थानानि । एतेषु च सौकरं स्थानं श्रेष्ठं सर्व्वसंसारमोक्षणञ्च यत्र संस्था त्वं रसातलादुद्धृतासि, यत्र भागीरथी प्रतगा च वर्त्तते । ततः पृथिवी पुनः पप्रच्छ, सौकरवे मृता मनुष्याः केषु केषु लोकेषु यान्ति, तत्र स्नातस्य पिवतश्च किं पुण्यं भवति, कानि वा तत्र तीर्थानि एतत्सर्व्वं वक्तुमर्हसीति । ततो वराहः क्रमेण सर्व्वं प्रत्युवाच, कथयामास च प्रसङ्गगता-नीतिवृत्तानि ।

अष्टात्रिंशदधिकशततमाध्याये धरणी पप्रच्छ, सौकरवे चेत्रे गायतो वादयतो नृत्यतो जाग्रतश्च किं पुण्यं, किञ्च गोदानस्य, जलदानस्य, सम्मार्ज्जनस्य, लेपनस्य, गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यादि-दानस्य च किं फलं, जपयज्ञादिना कर्म्मणा वा का गतिः प्राप्यते इति । एवं पृथिव्या वचः श्रुत्वा वराहः क्रमेण सर्व्वं प्रोवाच ।

ऊनचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये च पूर्व्वप्रश्नविषयिण्येव कथा वर्त्तते ।

चत्वारिंशदधिकशततमाध्याये धरणी पप्रच्छ, हे देव त्वं कस्मिन् स्थाने नित्यं तिष्ठसि, कस्मिन् स्थाने वा कृतं कर्म्म उत्तमायै गतये भवतीति । वराहस्तु कोकामुखमेव निर्दिदेश । ततो धरण्या पृष्टं, कथं कोकामुखं श्रेष्ठमिति । वराहस्तदपि कथयामास । एवं क्रमेण धरण्या पृष्टो वराहः कोकामुख-गतानि सर्व्वाणि गुह्यानि कथयामास ।

एकचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये वदरिकामाहात्म्यं वराहेण कथितम् ।

द्वाचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये रजस्वलाकर्त्तव्यानि कथितानि ।

त्रयश्चत्वारिंशदधिकशततमाध्याये वराहेण मन्दारमाहात्म्यं कथितम् ।

चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमाध्याये धरणी पुनर्वराहं पप्रच्छ, हे देव यदि मन्दारादपि किमपि श्रेष्ठं स्थानमस्ति तद्वक्तुमर्हसीति । वराह उवाच, अस्ति शालग्रामो नाम स्थानं, ततः शालग्रामस्य स्वरूपं माहात्म्यञ्च वर्णयामास, कथितवांश्च तस्मिन् स्थाने शिवः स्वयं नन्दिरूपेण सालङ्कायनस्य मुनेः पुत्रत्वं प्रापेति ।

पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये धरण्या पृष्टं, सालङ्काय-नोमुनिस्तत्र मुक्तिप्रदे शालग्रामक्षेत्रे तपः कुर्व्वन् किं चकारेति ।

वराहेणोक्तं, स हि तत्र दीर्घं कालं तपः कुर्व्वन्मम सन्दर्शनं लेभे इति, कथितञ्च ततः शालग्रामान्तर्गतानामन्येषामपि पुण्यक्षेत्राणां माहात्म्यम्।

षट्चत्वारिंशदधिकशततमाध्याये धरण्या पृष्टो वराहः सेतिहासं रुरुक्षेत्रस्य माहात्म्यं सप्तचत्वारिंशदधिकशततमाध्यायं यावद्वर्णयामास।

अष्टाचत्वारिंशदधिकशततमाध्याये स्तुतस्वामीतिविख्यातस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं वर्णितम्।

ऊनपञ्चाशदधिकशततमाध्याये धरण्या पृष्टो वराहो द्वारवतीमाहात्म्यं वर्णयामास।

पञ्चाशदधिकशततमाध्याये धरण्या पृष्टो वराहः सानन्दूरेतिख्यातस्य पुण्यक्षेत्रस्य माहात्म्यं वर्णयामास।

एकपञ्चाशदधिकशततमाध्याये धरणी वराहं पप्रच्छ, यदि सानन्दूरात् परं किमपि गुह्यक्षेत्रं वर्त्तते तद्वक्तुमर्हसीति। वराह उवाच, अस्ति म्लेच्छमध्ये परं गुह्यं समन्तात्पञ्चयोजनं दुर्गमं लोहार्गलं नाम क्षेत्रं तत्राऽहमुदीचीं दिशमाश्रितस्तिष्ठामि। ततस्तन्माहात्म्यं वर्णयामास।

द्वापञ्चाशदधिकशततमाध्याये धरणी लोहार्गलात्परं गुह्यं दुर्लभञ्च तीर्थं श्रोतुमियेष। वराहस्त्र त्रयःपञ्चाशदधिकशततमाध्यायं यावन्मथुरामाहात्म्यं कथयामास।

चतुःपञ्चाशदधिकशततमाध्याये मथुरासन्निहितयामुनतीर्थमाहात्म्यं वर्णितम्।

पञ्चपञ्चाशदधिकशततमाध्याये अक्रूरनामतीर्थस्य माहात्म्यं वर्णितम्, कथितञ्च तत्संश्लिष्टेतिवृत्तम् ।

षट्पञ्चाशदधिकशततमाध्याये वत्सक्रीड़नाख्यतीर्थस्य माहात्म्यं वर्णितम् ।

सप्तपञ्चाशदधिकशततमाध्याये मल्लयार्जुनकादितीर्थानां माहात्म्यं वर्णितम् ।

अष्टापञ्चाशदधिकशततमाध्याये माथुरमण्डलस्य माहात्म्यं वर्णितम् ।

ऊनषष्ठ्यधिकषष्ठ्यधिकशततमाध्याययोः मथुरापरिक्रमण-माहात्म्यं वर्णितम् ।

एकषष्ठ्यधिकशततमाध्याये मथुरान्तर्गतदेववनतीर्थस्य प्रभावो वर्णितः ।

द्विषष्ठ्यधिकशततमाध्याये चक्रतीर्थस्य माहात्म्यं वर्णितम् ।

त्रयःषष्ठ्यधिकशततमाध्याये वैकुण्ठादितीर्थानां माहात्म्यं, कपिलाख्यस्य कस्यचिद्विप्रर्षेरितिवृत्तञ्च कथितम् ।

चतुःषष्ठ्यधिकशततमाध्याये गोवर्द्धनक्षेत्रस्य माहात्म्यं वर्णितम् ।

पञ्चषष्ठ्यधिकशततमाध्याये मथुरान्तर्गतचतुःसामुद्रिक-कूपमाहात्म्यं, तत्संश्लिष्टमितिवृत्तञ्च वर्णितम् ।

षट्षष्ठ्यधिकशततमाध्याये असिकुण्डनामतीर्थस्य प्रभावः कथितः ।

सप्तषष्ठ्यधिकशततमाध्याये मथुरान्तर्गतविश्रान्तिक्षेत्रप्रभावः कथितः ।

अष्टषष्ट्यधिकशततमाध्याये मथुराक्षेत्रस्य चैत्रपालादीनां कथा वर्त्तते।

ऊनसप्तत्यधिकशततमाध्याये मथुरान्तर्गतार्द्धचन्द्रक्षेत्रादीनां माहात्म्यं वर्त्तते।

सप्तत्यधिकशततमात्त्रिसप्तत्यधिकशततमाध्यायं यावत् गोकर्णतीर्थमाहात्म्यं वर्णितम्।

चतुःसप्तत्यधिकशततमाध्याये यामुनसङ्गमप्रभावो वर्णितः।

पञ्चसप्तत्यधिकशततमाध्याये कृष्णगङ्गाकालिञ्जरप्रभावो वर्णितः।

षट्सप्तत्यधिकशततमाध्याये कृष्णगङ्गोद्भवमाहात्म्यं वर्णितम्।

सप्तसप्तत्यधिकशततमाध्याये कृष्णपुत्रस्य शाम्बस्य वृत्तं वर्त्तते। यथा, शाम्बं सुरूपं दृष्ट्वा सर्व्वाः कृष्णपत्नीश्चेतसि क्षोभं प्रापुः। ततो नारदवचनात्कृष्णः शाम्बं शशाप विरूपो भविष्यसीति। शाम्बश्च तत्क्षणात्कुष्ठयुक्तोऽभवत्। ततस्तच्छापविमोचनार्थं नारदेनैव शाम्बायादित्याराधनमुपदिष्टम्। ततः शाम्बो मथुरां गत्वा सूर्य्यस्याराधनं कृतवान्। तेन च तस्य रोगमुक्तिरभवत्। शाम्बश्च तत्र सूर्य्यमूर्त्तिं स्थापयामासेति।

अष्टसप्तत्यधिकशततमाध्याये लवणवधोद्यतशत्रुघ्नकृतद्वादशीव्रतमाहात्म्यं वर्णितम्।

ऊनाशीत्यधिकशततमाध्याये पापप्रायश्चित्तमाहात्म्यं वर्णितम्। अर्थात्कीदृशां पापिनां विष्णुपूजानधिकारः, कथं वा तेषां पापविमोचनं, तत्राधिकारश्च भवतीति कथा वर्त्तते।

अशीत्यधिकशततमाध्याये मथुरान्तर्गतध्रुवतीर्थे पितृश्राद्ध-फलं तत्संसृष्टमितिवृत्तञ्च वर्णितम् ।

एकाशीत्यधिकशततमाध्याये पृथिवी वराहं पप्रच्छ, कथं त्वं शैलकाष्ठमृण्मयधातुप्रतिमासु तिष्ठसीति, वराहश्च क्रमेण काष्ठादिप्रतिमानिर्म्माणप्रतिष्ठापनविधानानि वक्तुमारेभे । तत्र एकाशीत्यधिकशततमाध्याये मधुककाष्ठप्रतिमार्च्चाविधानमुक्तम् ।

द्व्यशीत्यधिकशततमाध्याये शैलप्रतिमार्च्चाविधानम् ।

त्र्यशीत्यधिकशततमाध्याये मृण्मयप्रतिमार्च्चाविधानम् ।

चतुरशीत्यधिकशततमाध्याये ताम्रप्रतिमास्थापनविधानम् ।

पञ्चाशीत्यधिकशततमाध्याये कांस्यप्रतिमास्थापनविधानम् ।

षडशीत्यधिकशततमाध्याये रौप्यसौवर्णप्रतिमास्थापनञ्च कथितम् ।

सप्ताशीत्यधिकशततमाध्याये पितृयज्ञस्य माहात्म्यं सेति-हासं कथितम् ।

अष्टाशीत्यधिकशततमाध्याये प्रेतश्राद्धादिविधानकथा कथिता ।

ऊननवत्यधिकशततमाध्याये केनोपायेन द्विजानां प्रेत-श्राद्धभोजनजनितपापविमोचनं भवेदिति धरण्या पृष्टो वराह-स्तदुपायं राज्ञो मेधातिथेरितिवृत्तञ्च कथयामास ।

नवत्यधिकशततमाध्याये धरणी वराहं पप्रच्छ, हे देव कुत्र पितरः श्राद्धं भक्षयन्ति कथञ्च पिण्डसङ्कल्पं कुर्य्यादिति । ततो वराहः श्राद्धानुष्ठानप्रकारं तत्र कीदृशा ब्राह्मणा भोजनीयाः,

कीदृशाश्च वर्ज्जनीया, इत्यादिकं सर्व्वं विस्तरशः कथयामास।

एकनवत्यधिकशततमाध्याये पृथिव्या पृष्टो वराहो मधुपर्कस्योत्पत्तिं प्रदानप्रकरादिकञ्च कथितवान्।

द्विनवत्यधिकशततमाध्याये शान्तिविधानमुक्तम्।

त्रिनवत्यधिकशततमाध्याये कुरूणां पश्चिमो राजा जनमेजयो वैशम्पायनमुवाच, यमालयः कीदृशः, किंप्रमाणः, किंस्वरूपश्च ; कथञ्च न मे तत्र गतिर्भवेदिति। ततो वैशम्पायनो यमस्य यमालयस्य च वृत्तं वक्तुमारेभे। सा च कथा द्वादशाधिकद्विशततमाध्यायपर्य्यन्तं वर्त्तते। तत्र नरकाणां स्वरूपाणि, पापिनां यातनाश्च विस्तरशोवर्णिताः, पुण्यवतां गतिः शुभाशुभकर्म्मविपाकश्च कथितः।

त्रयोदशाधिकद्विशततमाध्याये ब्रह्मणा सनत्कुमाराय गोकर्णेश्वरमाहात्म्यं कथितम्।

चतुर्द्दशाधिकद्विशततमाध्याये नन्दिकेश्वरवरप्रदानवृत्तं वर्णितम्।

पञ्चदशाधिकद्विशततमाध्याये जलेश्वरमाहात्म्यं वर्णितम्।

षोड़शाधिकद्विशततमाध्याये गोकर्णस्य, तदन्तर्गतशृङ्गेश्वरशैलेश्वरयोश्च माहात्म्यं वर्णितम्।

सप्तदशाधिकद्विशततमाध्याये सूतेन मुनिभ्यो वराहपुराणमाहात्म्यं कथितम्।

अष्टादशाधिकद्विशततमाध्याये वराहपुराणोक्तविषयाणामनुक्रमणी वर्त्तते। अध्यायस्यास्यारम्भे प्रायः सर्व्वेष्वेव परस्पर-

दूरदेशसंगृहीतेष्वप्यादर्शपुस्तकेषु श्लोक एष वर्त्तते—

"त्रिःसप्तषट्क्षितिमिते नृपविक्रमस्य
काले गते भगवतो हरिबोधनस्य ।
वीरेश्वरेण सह माधवभट्टनाम्ना
काश्यां वराहकथितं लिखितं पुराणम् ॥"

श्लोकेऽस्मिन् महद्दुर्भेद्यं रहस्यं वर्त्तते । यद्येतत् पुस्तकविशेष-लिपिसमयमानं, तदा कथं भिन्नदेशीयेषु विभिन्नाक्षरलिखितेष्वपि पुस्तकेष्वस्य सद्भाव इति तु न विज्ञायते ।

विषयाणां सूची ।

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्ताम्
ग्रन्थारम्भः	१	१
मङ्गलाचरणम्	१	१
सूतकृतप्रस्तावना	२	१
पृथिव्याः प्रश्नः	२	४
पृथिवीकृतपरमेश्वरस्तुतिः	५	२
द्वितीयाध्यायः	६	४
सूतोक्तिः	६	७
वराहेण पुराणलक्षणकथनपूर्व्वकं सृष्टिकथनम्	६	१४
आदिसर्गं प्रति पृथिव्याः प्रश्नः	८	२
वराहेण विस्तरश्च आदिसर्गकथनम्	८	५
वराहेण रुद्रसनत्कुमारमरीच्यादीनामुत्पत्तिकथनम्	११	११
प्रियव्रतकथा	१२	२१
प्रियव्रतनारदसंवादः	१३	१५
तृतीयाध्यायः	१६	१
नारदेन ब्रह्मपारकथनम्	१७	८
चतुर्थाध्यायः	२०	११
वराहेण दशावतारकथनपूर्व्वकं नारायणस्वरूप-कथनम्	२१	१
अश्वशिरस उपाख्यानम्	२२	१२

विषया:	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
पञ्चमाध्याय:	२७	४
अश्वशिर:कपिलसंवाद:	२७	११
रैभ्योपाख्यानम्	२८	६
यज्ञतनुस्तोत्रम्	३४	३
षष्ठाध्याय:	३६	१०
पुण्डरीकाक्षपारस्तोत्रम्	३८	२
धर्म्मव्याधोपाख्यानम्	३९	६
सप्तमाध्याय:	४३	१
रैभ्यसनत्कुमारसंवाद:	४४	५
रैभ्येण पितृदर्शनम्	४६	९
रैभ्यकृतगदाधरस्तोत्रम्	४८	१५
अष्टमाध्याय:	५१	१२
धर्म्मव्याधोपाख्यानम्	५१	१३
धर्म्मव्याधकृतपुरुषोत्तमाख्यस्तोत्रम्	५७	६
नवमाध्याय:	६०	१
आदिकृतयुगवृत्तम्	६०	३
दशमाध्याय:	६५	१
विराट्रूपदर्शनम्	६५	१२
सुप्रतीकोपाख्यानम्	६७	७
एकादशाध्याय:	७५	६
गौरमुखोपाख्यानम्	७५	७

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
द्वादशाध्यायः	८९	६
दुर्ज्जयकृतनारायणस्तोत्रम्	९०	१
त्रयोदशाध्यायः	९४	१
गौरमुखमार्कण्डेयसंवादः	९५	३
श्राद्धकालः	९७	१५
पितृगीता	१००	४
श्राद्धे नियोज्यानां नामानि	१०१	४
श्राद्धे अकीर्तनार्हाणां नामानि	१०२	४
श्राद्धानुष्ठानपद्धतिः	१०२	१०
गौरमुखस्य पूर्व्वजन्मवृत्तम्	१०८	२
गौरमुखकृतनारायणस्तोत्रम्	१०८	१६
दुर्ज्जयकृतस्वर्गजयः	१११	१३
प्रजापालचरितम्	११६	१
अग्न्युत्पत्तिकथा	१२६	१
तिथिमाहात्म्यकथा	१२९	१
अश्विनीकुमारजन्मकथा	१३०	९
द्वितीयाकृत्यम्	१३५	६
गौरीप्रादुर्भावकथा	१३५	१५
दक्षयज्ञकथा	१३७	३
रुद्रसर्गः	१३८	८
दक्षयज्ञविनाशः	१४०	१

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
रुद्रस्तोत्रम्	१४२	१९
रुद्रप्रसादः	१४४	६
पार्व्वतीजन्मकथा	१४६	१
हरपार्व्वतीविवाहः	१५०	१
तृतीयाकृत्यम्	१५२	८
गणेशजन्मकथा	१५२	१३
गणेशं प्रति महादेवस्य शापः	१५४	१५
गणेशस्तोत्रम्	१५७	८
चतुर्थीकृत्यम्	१५७	१६
नागोत्पत्तिकथा	१५८	७
पञ्चमीकृत्यम्	१६२	६
कार्त्तिकेयोत्पत्तिकथा	१६२	१३
देवगणकृतमहादेवस्तोत्रम्	१६४	१२
षष्ठीमाहात्म्यम्	१६८	१५
आदित्योत्पत्तिकथा	१७०	११
सप्तमीकृत्यम्	१७२	१३
अन्धकासुरवधकथा	१७३	३
मातृगणोत्पत्तिकथा	१७६	७
अष्टमीकृत्यम्	१७७	८
कात्यायन्युत्पत्तिकथा	१७७	१५
वेत्रासुरवृत्तम्	१७९	१९

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्तौ
सौभाग्यव्रतम्	२८२	६
अविघ्नव्रतम्	२८४	१३
शान्तिव्रतम्	२८६	३
कामव्रतम्	२८७	३
आरोग्यव्रतम्	२८८	११
पुत्रप्राप्तिव्रतम्	२९२	५
शौर्य्यव्रतम्	२९४	३
सार्व्वभौमव्रतम्	२९५	३
नारदविष्णुसंवादः	२९७	६
अहोरात्रचन्द्रसूर्य्यादिरहस्यकथनम्	२९९	१३
युगभेदे धर्मभेदकथनम्	३०१	६
गम्यागम्यानिरूपणम्	३०२	३
अगम्यागमनप्रायश्चित्तम्	३०२	१८
अगस्त्यशरीरवृत्तम्	३०३	१२
अगस्त्यावदानम्	३०५	१६
त्रिदेवाभेदमधिकृत्य रुद्रोपदेशः	३०७	३
गौतममारीचशाण्डिल्यसंवादः	३१२	४
कालभेदे ब्रह्मादिदेवत्रयप्राधान्यनिरूपणम्	३१९	६
रुद्रकृतनारायणमाहात्म्यकीर्त्तनम्	३२१	३
रुद्रकृतनारायणस्तोत्रम्	३२२	१७
भूमिप्रमाणादिकथनम्	३२८	१२

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्तौ
जम्बूद्वीपप्रमाणादिकथनम्	३३२	१२
अमरावतीवर्णनम्	३४१	३
मेरुमूलवर्णनम्	३४३	३
चैत्ररथादिशैलचतुष्टयवर्णनम्	३४६	१२
सुरोचनीप्रमुखस्थानवर्णनम्	३४९	११
दाक्षिणात्यपर्व्वतवर्णनम्	३५३	३
पर्व्वतान्तेषु देवानामवकाशवर्णनम्	३५६	११
निषधाचलपश्चिमवर्त्तिपर्व्वतादीनां वर्णनम्	३६१	११
भारतवर्षवर्णनम्	३६५	३
शाकद्वीपवर्णनम्	३६७	७
कुशद्वीपवर्णनम्	३६८	११
क्रौञ्चद्वीपवर्णनम्	३७०	३
शाल्मल्यादिद्वीपानां वर्णनम्	३७१	७
ब्रह्मादिदेवत्रयेषु परापरत्वविवेकः	३७३	७
अन्धकासुरकथा	३७४	१२
वैष्णव्याद्युत्पत्तिः	३७५	३
ब्रह्मकृतशक्तिस्तोत्रम्	३७९	१०
वैष्णवीचरितम्	३८०	११
वैष्णवीग्रहणार्थं महिषासुरस्य स्वामात्यैरभिमन्त्रणम्	३८५	१०

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
वैष्णवीग्रहणार्थं महिषासुरस्य मेरुपर्व्वतं प्रति प्रयाणम्	३८८	३
वैष्णवीमहिषासुरदूतसंवादः	३८१	६
महिषासुरवधः	३८६	१८
देवगणकृतवैष्णवीस्तोत्रम्	३८७	१३
रौद्रीचरितम्	४००	३
रुरुदैत्योपाख्यानम्	४००	६
रुरुदैत्यवधः	४०१	८
रुद्रकृतकालरात्रिस्तोत्रम्	४०६	१०
चामुण्डाभेदकथनम्	४०८	८
रुद्रस्य कपालित्वम्	४११	७
रुद्रकृतकापालिकव्रतानुष्ठानम्	४१२	२
रुद्रस्य कपालमोचनम्	४१४	७
कपालव्रतफलाख्यानम्	४१५	४
सत्यतपसः सिद्धिः	४१६	११
वेत्रासुरकथा	४२१	१२
महापातकनाशनोपायकथनम्	४२२	८
विष्णुपूजाविशेषप्रकारकथनम्	४२२	१७
वराहपुराणश्रवणफलम्	४२८	१
अन्नदानफलम्	४२८	४
तिलधेनुदानफलम्	४३२	१५

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
जलधेनुदानफलम्	४३४	७
रसधेनुदानफलम्	४३७	६
गुडधेनुदानफलम्	४३९	८
शर्कराधेनुदानफलम्	४४६	३
मधुधेनुदानफलम्	४४५	१२
क्षीरधेनुदानफलम्	४४८	१०
दधिधेनुदानफलम्	४५१	९
नवनीतधेनुदानफलम्	४५३	६
लवणधेनुदानफलम्	४५६	३
कार्पासधेनुदानफलम्	४५८	७
धान्यधेनुदानफलम्	४६०	२
कपिलाधेनुदानफलम्	४६३	३
उभयमुखीधेनुदानफलम्	४६५	६
वराहपुराणस्य प्रचारक्रमः	४७३	११
पुराणानां नामानि संख्या च	४७४	८
पृथिवीसनत्कुमारसंवादः	४७६	५
पृथ्वीं प्रति नारायणस्य प्रसादः	४८४	३
नारायणपृथिवीसंवादः	४८५	१
विष्ण्वाराधनाप्रकारकथनम्	४९२	७
दुःखसौख्यभेदकथनम्	५००	२
द्वात्रिंशापराधकथनम्	५०१	३

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
भक्तस्वरूपकथनम्	५१०	१
अपराधभञ्जनप्रायश्चित्तानि	५१२	३
आपणनिर्म्माणविधानम्	५२१	२
त्रिसन्ध्यविष्णूपासनाविधिः	५२४	६
पुनर्जन्मवारणकर्म्माणि	५२७	३
सनातनधर्म्मस्वरूपकथनम्	५२९	१
गर्भोत्पत्तिवारणकर्म्माणि	५३०	२
तिर्य्यग्योनिपतनवारणकर्म्माणि	५३१	३
कोकामुखक्षेत्रप्रशंसा	५३३	११
गन्धपुष्पविशेषदानमाहात्म्यम्	५४९.	७
ऋतूपकरणदानमाहात्म्यम्	५५४	३
मायास्वरूपकथनम्	५६२	१४
कुब्जाम्रकमाहात्म्यम्	५८६	९
संसारमोचकर्म्मकथनम्	६१७	१६
क्षत्रियदीक्षाविधिः	६२६	१३
वैश्यदीक्षाविधिः	६२८	११
शूद्रदीक्षाविधिः	६३०	२
दीक्षितकर्त्तव्यानि	६३२	२०
दीक्षितानां विष्णुपूजाविधिः	६३९	३
अपराधप्रायश्चित्तानि	६४८	१४
दन्तकाष्ठाभक्षणप्रायश्चित्तम्	६५१	१७

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
मृतस्पर्शप्रायश्चित्तम्	६५६	५
पुरीषोत्सर्गप्रायश्चित्तम्	६५८	३
अकार्य्याचरणप्रायश्चित्तम्	६५८	१७
जालपादाद्यभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तम्	६६७	२
प्रायश्चित्तकर्म्मसूत्रम्	६७३	१५
सौकरक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्	६८८	१०
गृध्रशृगालीतिहासः	६९४	४
वैवस्वततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	७१३	३
खञ्जरीटोपाख्यानम्	७१५	६
सौकरक्षेत्रकर्म्मफलकथनम्	७१६	१०
गोमयलेपनादिफलकथनम्	७२६	८
चाण्डालब्रह्मराक्षससंवादः	७२९	१३
कोकामुखस्य श्रेष्ठत्वनिरूपणम्	७३८	१७
वदरिकाश्रममाहात्म्यवर्णनम्	७४९	३
गुह्यकर्म्माख्यानम्	७५७	३
मन्दारक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्	७६३	११
शालग्राममाहात्म्यवर्णनम्	७६९	१०
त्रिवेणीमाहात्म्यवर्णनम्	७७९	११
गण्डकीमाहात्म्यवर्णनम्	७८१	३
सालङ्कायनकोपाख्यानम्	७८७	११
रुरूपाख्यानम्, रुरुक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनञ्च	८०१	११

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
हृषीकेशमाहात्म्यवर्णनम्	८०७	१
गोनिष्क्रमणमाहात्म्यवर्णनम्	८०९	१०
स्तुतस्वामितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	८१७	१
द्वारवतीमाहात्म्यवर्णनम्	८२५	७
सानन्दूरमाहात्म्यवर्णनम्	८३५	१२
लोहार्गलमाहात्म्यवर्णनम्	८४१	२०
पञ्चसरःक्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम्	८४४	१९
मथुरामण्डलमाहात्म्यवर्णनम्	८५०	१८
मथुरामण्डले अक्रूरतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	८६६	६
मथुरामण्डले वत्सक्रीड़नतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	८७४	१०
मथुरामण्डले मलयार्ज्जुनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	८७६	१६
मथुरापरिक्रमणफलम्	८८७	७
विश्रान्तितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	८८९	९
देववनप्रभाववर्णनम्	८९८	६
चक्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	८९९	९
गोवर्द्धनमाहात्म्यवर्णनम्	९१३	९
मथुरामण्डले कूपमाहात्म्यवर्णनम्	९२२	१८
असिकुण्डमाहात्म्यवर्णनम्	९२५	१५
मथुरामण्डले गोकर्णमाहात्म्यवर्णनम्	९४१	३
शुकेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	९६५	९
महानसप्रेतसंवादः	९६७	४

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
सरस्वतीयमुनासङ्गमे विष्णुपूजाफलकथनम्	९७६	१३
कृष्णगङ्गामाहात्म्यवर्णनम्	९७८	८
पाञ्चालब्राह्मणेतिहासवर्णनम्	९८१	७
शाम्बोपाख्यानम्	९९१	३
रामतीर्थे द्वादशीव्रतमाहात्म्यवर्णनम्	९९८	१
प्रायश्चित्तनिरूपणम्	९९९	७
सैतिहासध्रुवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	१००३	३
काष्ठप्रतिमास्थापनविधानम्	१०१७	१५
शैलप्रतिमास्थापनविधानम्	१०१९	१५
मृण्मयप्रतिमास्थापनविधानम्	१०२५	३
ताम्रप्रतिमास्थापनविधानम्	१०२९	९
कांस्यप्रतिमास्थापनविधानम्	१०३२	१३
राजतप्रतिमास्थापनविधानम्	१०३७	७
श्राद्धोत्पत्तिवर्णनम्	१०४५	४
अशौचनिरूपणम्	१०५३	१२
मेधातिथिपितृसंवादः	१०७१	१५
पिण्डसङ्ख्याप्रकारः	१०७६	४
मधुपर्कनिरूपणम्	१०९०	८
मधुपर्कदानप्रकारकथनम्	१०९३	२
यमालयादिस्वरूपकथनम्	१०९८	१२
नाचिकेतस्य यमालयात्प्रत्यागमनम्	११०३	३

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
यमनगरस्य प्रमाणादिकथनम्	१११६	३
यमसभावर्णनम्	११२१	१५
पापिनां गतिवर्णनम्	११३०	१७
नरकाणां वर्णनम्	११३५	३
यमदूतानां स्वरूपवर्णनम्	११४२	३
चित्रगुप्तप्रभाववर्णनम्	११४८	३
चित्रगुप्तकृतप्रायश्चित्तनिर्देशः	११५८	३
चित्रगुप्तकृतदूतप्रेषणम्	११६५	७
यमचित्रगुप्तसंवादः	११६८	८
चित्रगुप्तकृतशुभकर्म्मफलनिर्देशः	११७२	३
नारदसन्दिष्टपुरुषविलोभनानि	११७६	१४
पतिव्रतोपाख्यानम्	११८५	४
यमनारदसंवादः	११८३	७
भास्करकृतधर्म्मोपदेशः	११८५	१६
प्रबोधिनीमाहात्म्यकथनम्	१२०५	१६
गोकर्णेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	१२१५	७
नन्दिकेश्वरवरप्रदानोपाख्यानम्	१२२४	१४
जलेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	१२३४	३
शृङ्गेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	१२४६	११
फलश्रुतिः	१२५०	२
विषयानुक्रमणी	१२५२	१२

आर्षप्रयोग-शुद्धाशुद्धानां विवेकः ।

सन्ति खल्वत्रास्मत्प्रदर्शितेभ्योऽप्यतिरिक्ता आर्षप्रयोगास्ते च दिङ्मात्रमुदाह्रियन्ते—

तेनैव स्थितौ वाराहमूर्त्तिना (२अ, १) इति आर्षं, तयैव वाराहमूर्त्त्या इति साधु ।

तिर्य्यक्स्रोतस्तु वै यस्मात्तिर्य्यक्स्रोतस्तु वै स्मृतः (२अ,३०), तिर्य्यक्स्रोतश्चतुर्मुखः (२अ, ३१) इत्यादिषु तिर्य्यक्स्रोत इति आर्षं, तिर्य्यक्स्रोता इति साधु । एवं (२अ, ३२ श्लोके) ऊर्द्ध्व-स्रोतस्त्रिधा इत्यत्र ऊर्द्ध्वस्रोता इति साधु । एवमतः परं—ततः स चिन्तयामास अर्व्वाक्स्रोतस्तु स प्रभुरित्यत्र अर्व्वाक्स्रोतस-मिति साधु सर्गविशेषणत्वात् । तिर्य्यक्स्रोतश्च यः प्रोक्तस्तै-र्य्यक्स्रोतः स उच्यते (२अ, ३८) अत्र क्रमेण तिर्य्यक्स्रोताः तैर्य्यक्स्रोतस इति साधु ।

स्वयम्भुवः (४अ, ११) स्वायम्भुव इति साधु ।

तं जिघांसुः (५अ, २०) तज्जिघांसुरिति साधु ।

काष्ठसञ्चयं (५अ, २८) काष्ठसञ्चय इति साधु ।

रैभ्यराजवसौ: (५अ, ४३) रैभ्यराजवस्वोरिति साधु ।

परिवारितः (६अ, २१) परिवृत इति साधु ।

कण्ठगैन प्राणैन (६अ, २८) कण्ठगैः प्राणैरिति साधु ।

यदोढ़ा (८अ, ३८) यदूढ़ा इति साधु ।

इषेत् (८अ, ४०) इच्छेदिति साधु ।

हस्त्यश्वरथवाजिभिः (१०अ, ३५) अत्र पौनरुक्त्यमार्षम्।

देवराजानं (१०अ, ४) देवराजमिति साधु।

क इमे (१०अ, ५३) के इमे इति साधु।

प्रतस्थुः (१०अ, ६३) प्रतस्थिरे इति साधु।

करिष्यामि (११अ, ४) कारयिष्यामीति साधु।

वसवादयः (१३अ, ३०) वस्वादयः इति साधु।

वेपती (१६अ, १९-२०) वेपमाना इति साधु।

प्रजाः सृजस्व (२१अ, ६) सृज इति साधु।

चतुर्णां नरजातीनां (२१अ. १६) चतसृणां नरजातीनामिति साधु।

हिमवन्तंगृहे (२२अ, ७) हिमवद्गृहे इति साधु।

युध्यतः (२२अ, १३) युध्यमानानिति साधु।

दद्मि (६६अ, ८) ददामीति साधु।

सत्त्वरजसोबहुले (६८अ, ४) सत्त्वरजोबहुले इति साधु।

सा मां प्रादात् (६९अ, १०) सा मह्यं प्रादादिति साधु।

रुद्राश्रिताः क्षेत्राः (९९अ, १८) रुद्राश्रितानि क्षेत्राणीति साधु।

गायमानस्य वाद्यमानस्य (७१५ पृ, १७प,) गायतो वादयत इति साधु।

सन्त्यन्येऽपि सहृदयैः स्वयमुद्भावनीयाः। दृश्यन्ते चात्र क्वचित् क्वचित् प्रमादकृतानि वर्णविन्यासविपर्य्यासरूपस्खलितानि। यथा—

अशुद्धं	शुद्धं	पृष्ठे	पङ्क्तौ
तिर्य्यक्स्रतसु	तिर्य्यक्स्रोतसु	१०	३
त्रिवेदगम्य	त्रिवेदगम्यं	१८	११
भगवती	भगवत:	२१	८
निर्वृत्ति	निवृत्ति	४१	५
निर्ज्जितं	निर्ज्जित:	७१	१
सुप्रकतीस्य	सुप्रतीकस्य	८२	५
सर्व्वगत्वा च	सर्व्वगत्वाच्च	१२८	६
त्वयं ब्रह्मा	स्वयं ब्रह्मा	१३८	७
कथया	कथाया	२६७	१४
आधार:	आचार:	४८५	१३
मम लोकस्थिता: सा	मम लोकस्थिता सा	५१०	११

इति दिक्।

वराहपुराणम् ।

श्रीगणेशाय नमः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीञ्चैव ततोजयमुदीरयेत् ॥*

नमस्तस्मै वराहाय लीलयोद्धरते महीम् ।
खुरमध्यगतो यस्य मेरुः खणखणायते ॥ १ ।

दंष्ट्राग्रेणोऽद्धृता गौरुदधिपरिवृता पर्वतैर्निम्नगाभिः
साकं मृत्पिण्डवत्प्राग्बृहदुरुवपुषा†ऽनन्तरूपेण येन ।
सोऽयं कंसासुरारिर्मुरनरकदशास्यान्तकृत्‡ सर्वसंस्थः
कृष्णोविष्णुः सुरेशो नुदतु§ मम रिपूनादिदेवो वराहः ॥ २।¶

---

* (क) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

† गुरुतरवपुषा इति (ख) ।

‡ मधुनरकदशास्यान्तकृदिति (ख) ।

§ (ग) पुस्तके नुदति मम रिपूनिति पाठो वर्त्तते ।

¶ (ख) (ग) पुस्तकयोः

"यः संसारार्णवे नौरिव मरणजराव्याधिनक्रोर्म्मिभीते
भक्तानां भीतिहर्त्ता मुरनरकदशास्यान्तकृल्लोकरूपी ।

सूत उवाच ।

यस्मिन्काले क्षितिः पूर्व्वं वराहवपुषा तु सा* ।
उद्धृता विभुना भक्त्या† पप्रच्छ परमेश्वरम् ॥ ३ ॥

धरण्युवाच । ‡

कल्पे कल्पे भवानेव मां समुद्धरति प्रभो§ ।
न चाहं वेद ते मूर्त्तिमादिसर्गं च¶ केशव ॥ ४ ॥
वेदेषु चैव नष्टेषु‖ मत्स्योभूत्वा रसातलात्** ।
प्रविश्य तानथोत्कृष्य ब्रह्मणे दत्तवानसि ॥ ५ ॥
अन्यत्सुरासुरमिते†† त्वं समुद्रस्य मन्थने ।
धृतवानसि कौर्म्म्येण मन्दरं मधुसूदन ॥ ६ ॥
पुनश्च गां जगन्नाथ निमज्जन्तीं रसातलात्‡‡ ।

विष्णुः सर्व्वेश्वरीऽयं यमिह कृतधियो लीलया प्राप्नुवन्ति
व्यक्तात्मानो न पापं प्रभवमनुदिताऽरातिपचः क्षितीशः ॥
एष श्लोकोऽस्ति । (ख) पुस्तके अस्मात्परं सूत उवाच इति पाठो नास्ति ।

* (ख) पुस्तके कल्पवाराहरूपिणेति पाठः ।

† उद्धृता नमिता भक्त्या इति (ख) ।

‡ (ख) एष पाठः (क) (ख) पुस्तकयोर्नास्ति ।

§ कस्मिन् काले भवानेव मां समुद्धरते विभो इति (ग) । अत्र समुद्धरते इत्यात्मनेपदमार्षम् ।

¶ मादिसर्गेषु इति (ख) ।

‖ विप्रनष्टेषु इति (ख) ।

** रसातले इति (घ) ।

†† देवासुरमिते इति (ख) । सुरासुरनयमिति (ग) ।

‡‡ पुनर्वराहरूपेण आगच्छन्तीं रसातलमिति (ख) ।

उज्जहारैकदंष्ट्रेण भगवन्वै महार्णवात्* ॥ ७ ॥
अन्यद्धिरण्यकशिपुर्वरदानेन दर्पितः ।
आबाधमानः पृथिवीं स त्वया विनिपातितः ॥† ८ ॥
पुनर्निःक्षत्रिया देव त्वया चापि पुरा कृता ।
जामदग्न्येन रामेण त्वया भूत्वा सकृत्प्रभो ॥ ९ ॥
पुनश्च रावणो रक्षः क्षपितं चात्ततेजसा ।
बलिः प्रबद्धो भगवंस्त्वया वामनरूपिणा‡ ॥ १० ॥
न च जानाम्यहं देव तव किञ्चिद्विचेष्टितम् ।
उद्धृत्य मां कथं सृष्टिं सृजसे किञ्च कारणम्§ ॥ ११ ॥
सकृद्ध्रियेत कृत्वा च पाल्यते चास्मि केन वा ।
केन वा सुलभो देवो भवेस्त्वं सततं विभो ॥ १२ ॥

---

* भवानेव रसातलादिति (ख) ।

† असावपि नृसिंहं तत्पुराख्याय नाशित इति (ख) ।

‡ (ख) पुस्तके (९) (१०) श्लोकावेवं पठ्येते—
"बलिस्तु बद्धो भगवंस्त्वया वामनरूपिणा ।
पुनर्निःक्षत्रिया विप्र माऽहं कृत्वा त्वया कृता ॥
जामदग्न्येन रामेण त्वया भूत्वाऽसकृद्विभो ।
पुनश्च रावणो रक्षः क्षपितं स्वेन तेजसा ॥"
तत्रैकोऽधिकः श्लोकश्च वर्त्तते यथा—
नन्दगोष्ठेऽवतीर्योऽसौ हतः कंसासुरस्त्वया ।
साम्प्रतं बुद्धरूपेण तिष्ठसि लोकमोहनः ॥

§ सृष्टेः किं मे प्रमाणञ्च त्वया दृष्टं विशेषतः इति (ख) ।

कथञ्च सृष्टेरादिः स्यादवसानं कथं भवेत्* ।
कथं युगस्य गणना संख्याऽस्यात् चतुर्युगम् ॥ १३ ।
को वा विशेषस्तेष्वस्मिन्का वा वाऽवस्था महेश्वर ।
यज्वानः के च राजानः के च सिद्धिं पराङ्गताः ॥ १४ ।
एतत्सर्व्वं समासेन कथयस्व प्रसीद मे ।
इत्युक्तः क्रोड़रूपेण जहास परमेश्वरः ॥ १५ ।
हसतस्तस्य कुक्षौ तु जगद्धात्री ददर्श ह ।
रुद्रान्देवान्सवसवः† सिद्धसङ्घान्महर्षिभिः ॥ १६ ।
सचन्द्रसूर्य्यग्रहसप्तलोका-
नन्तःस्थितांस्तत्र उपात्तधर्मान् ।
इतीदृशं पश्यति सा समस्तं
यावत् क्षितिर्वेपितसर्व्वगात्रा ॥ १७ ।
उन्मीलिताक्षस्तु यदा महात्मा
दृष्टो‡ धरण्याऽमलसर्व्वगात्रया ।
तावत्स्वरूपेण चतुर्भुजेन
महोदधौ सुप्तमथोऽन्वपश्यत् ॥ १८ ।
शेषपर्य्यङ्कशयने सुप्तं देवं जनार्द्दनम् ।
दृष्ट्वा तन्नाभिपङ्कजेरुड़न्तस्थं तं चतुर्भुजम् ।

* कथं युगस्य निर्म्माणं किन्नु तस्माच्चतुर्युगमिति (ख) । युग युगस्य गणनेति च क्वचित्पाठः ।

† सवसव: इति आर्षं, सवसूनिति साधु ।

‡ पृष्ट इति (ख) ।

कृताञ्जलिपुटा देवी स्तुतिं धात्री जगाद ह ॥ १९ ।

धरण्युवाच ।

नमः कमलपत्राक्ष नमस्ते पीतवाससे ।
नमः सुरारिविध्वंसकारिणे परमात्मने ॥ २० ।
शेषपर्य्यङ्कशयने धृतवक्षःस्थलश्रिये ।
नमस्ते सर्व्वदेवेश नमस्ते मोक्षकारिणे ॥ २१ ॥
नमः शार्ङ्गासिचक्राय जन्ममृत्युविवर्जिते* ।
नमो नाभ्युत्थितमहाकमलासनजन्मने ॥ २२ ।
नमो विद्रुमरक्तोष्ठपाणिपल्लवशोभिने ।
शरणं त्वां प्रपन्नास्मि त्राहि नारीमनागसम् ॥ २३ ।
पूर्णनीलाञ्जनाकारं† वाराहं ते जनार्द्दन ।
दृष्ट्वा भीताऽस्मि भूयोऽपि जगत्त्वद्देहगोचरे ।
इदानीं कुरु मे नाथ दयां त्राहि महाप्रभो ॥ २४ ।
केशवः पातु मे पादौ जंघे नारायणो मम ।
माधवो मे कटिं पातु गोविन्दो गुह्यमेव च ॥ २५ ।
नाभिं विष्णुस्तु मे पातु उदरं मधुसूदनः ।
उरस्त्रिविक्रमः पातु हृदयं पातु वामनः ॥ २६ ॥
श्रीधरः पातु मे कण्ठं हृषीकेशो मुखं मम ।
पद्मनाभस्तु नयने शिरो दामोदरो मम ॥ २८ ।

---

* जन्ममृत्युनिवर्ज्जिते इति आर्षं, जन्ममृत्युविवर्ज्जिताय इति साधु ।

† पूर्णनीलोज्ज्वलाकारमिति (ग) ।

एवं न्यस्य हरिर्न्यासं नामानि जगती तदा ।
नमस्ते भगवन्विष्णो इत्युक्ता विरराम ह ॥ २८ ॥

इति वराहपुराणे सम्बन्धे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

ततस्तुष्टो हरिर्भक्त्या धरण्यात्मशरीरगः ।
मायां प्रकाश्य तेनैव स्थितो वाराहमूर्त्तिना ॥ १ ।
जगाद किन्ते सुश्रोणि प्रश्नमेतं सुदुर्लभम् ।
कथयामि पुराणस्य विषयं सर्व्वशास्त्रतः ॥ २ ।
पुराणानां हि सर्व्वेषामयं साधारणः स्मृतः ।
श्लोकं धरणि निश्चित्य निःशेषं त्वमतः शृणु ॥ ३ ।

वराह उवाच ।

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।
वंशानुचरितञ्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ४ ।
आदिसर्गमहं तावत्कथयामि वरानने ।
यस्मादारभ्य देवानां राज्ञां चरितमेव च ॥ ५ ।
ज्ञायते चतुरंशश्च परमात्मा सनातनः ॥ ६ ।

आदावहं व्योम महत्ततोऽणु-
रेकैव मत्तः प्रबभूव बुद्धिः।
त्रिधा तु सा सत्वरजस्तमोभिः
पृथक् पृथक् सत्त्वरूपैरुपेता॥ ७।
तस्मिंस्त्रिकोऽहं तमसो महान्स
सदोच्यते सर्व्वविदां प्रधानः।
तस्मादपि त्रैविदूर्ज्जितो यो
बभूव बुद्धिस्तु ततो बभूव॥ ८।
तन्मात्त्र तेभ्यः श्रवणादिहेतव-
स्ततोऽत्तमाला जगतो व्यवस्थिता।
भूतैर्गतैरेव च पिण्डमूर्त्ति-
र्मया भद्रे विहिता त्वात्मनेव॥* ९।
शून्यं त्वासीत्तत्र शब्दस्तु खं च
तस्माद्वायुस्तत एवानु तेजः।
तस्मादापस्तत एवानु देवि
मया सृष्टा भवती भूतधात्री॥ १०।
योगे पृथिव्यां जलवत्ततोऽपि
सबुद्बुदं कललं त्वण्डमेव।
तस्मिन्प्रवृद्धिं च गतेऽहमासी-†
दापोमयश्चात्मनात्मानमादौ॥ ११।

---

* मया भद्रे विहिता त्वात्मनेव इत्यत्र छन्दोभङ्गः।

† अहमासीदिति आर्षम्, अहमासमिति साधु।

सृष्ट्वा नारस्ता अथो तत्र चाहं
येनैव स्यान्नाम नारायणेति ।
कल्पे कल्पे तत्र शयामि भूयः
सुप्तस्य मे नाभिजः स्याद्यथाद्य ॥ १२ ॥
एवम्भूतस्य मे देवि नाभिपद्मे चतुर्मुखः ।
उत्तस्थौ स मया प्रोक्तः प्रजाः सृज महामते ॥ १३ ।
एवमुक्त्वा तिरोभावं गतोऽहं सोऽपि चिन्तयन् ।
आस्ते यावज्जगद्धाति नाध्यगच्छत्तु किञ्चन* ॥ १४ ।
तावत्तस्य महारोषो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
सम्भूय तेन बालः स्यात्† देको रोषात्मसम्भवः ॥ १५ ।
यो रुदन्वारितस्तेन ब्रह्मणाव्यक्तमूर्त्तिना‡ ।
ब्रवीति नाम मे देहि तस्य रुद्रेति सो ददौ ॥ १६ ।
सोऽपि तेन सृजस्वेति प्रोक्तो लोकमिमं शुभे ।
अशक्तः सोऽथ सलिले ममज्ज तपसे धृतः§ ॥ १७ ।
तस्मिन्सलिलमग्ने तु पुनरन्यं प्रजापतिम् ।
ब्रह्मा ससर्ज्ज भूतेषु दक्षिणाङ्गुष्ठतः परम् ॥ १८ ।
वामे चैव तथाङ्गुष्ठे तस्य पत्नीमथासृजत् ॥ १९ ।
स तस्यां जनयामास मनुं स्वायम्भुवं प्रभुः ।

---

* नाधिगच्छति किञ्चन इति (क), (ग) ।

† स्यादिति आर्षमभूदिति साधु ।

‡ ब्रह्मणाव्यक्तरूपिणा इति (ख) ।

§ तपसे धृत इति (ग) ।

तस्मात्सम्भाविता बुद्धिः प्रजानां ब्रह्मणा पुरा* ॥ २० ।

धरण्युवाच ।

विस्तरेण ममाचक्ष्व आदिसर्गं सुरेश्वर ।
ब्रह्मा नारायणाख्योऽयं कल्पादौ चाभवद्यथा ॥ २१ ।

श्रीभगवानुवाच ।

ससर्ज्ज सर्व्वभूतानि यथा नारायणात्मकः ।
कथ्यमानं मया देवि तदशेषं क्षिते शृणु ॥ २२ ।
गतकल्पावसाने तु निशि सुप्तः स्थितः शुभे ।
सत्वोद्रिक्तस्तथा ब्रह्मा शून्यं लोकमवैक्षत ॥ २३ ।
नारायणः परोऽचिन्त्यः पराणामपि पूर्व्वजः ।
ब्रह्मस्वरूपी भगवाननादिः सर्व्वसम्भवः ॥ २४ ।
इदं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ।
ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाव्ययम् ॥ २५ ।
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ॥
अयनं तस्य ताः पूर्व्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ २६ ।
सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा ।
अबुद्धिपूर्व्वकस्तस्य प्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥ २७ ।
तमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञितः ।
अविद्या पञ्चपर्व्वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः† ॥ २८ ।
पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यायतः प्रतिबोधवान् ।

---

* ब्रह्मणः पुरा इति (ग) ।

† एष श्लोकः (ग) पुस्तके नास्ति ।

स मुख्यसर्गो विज्ञेयः सर्गविद्भिर्विचक्षणैः ॥ २९ ।
पुनरन्यमभूत्तस्य ध्यायतः सर्गमुत्तमम् ।
तिर्य्यक्स्रोतस्तु वै यस्मात्तिर्य्यक्स्रतस्तु वै स्मृतः ॥ ३० ।
पश्वादयस्ते विख्याता उत्पथग्राहिणः कृताः* ।
तमप्यसाधनं मत्वा तिर्य्यक्स्रोतश्चतुर्मुखः ॥ ३१ ।
ऊर्द्ध्वस्रोतस्त्रिधा यस्तु सात्त्विको धर्मवर्त्तनः ।
ततोर्द्ध्वचारिणो देवाः† सर्व्वे गर्भसमुद्भवाः ॥ ३२ ।
तदा सृष्ट्वान्यसर्गन्तु तदा दध्यौ प्रजापतिः ।
असाधकांस्तु तान्मत्वा मुख्यसर्गादिसम्भवान् ॥ ३३ ।
ततः सञ्चिन्तयामास अर्व्वाक्स्रोतस्तु स प्रभुः ।
अर्व्वाक्स्रोतसि चोत्पन्ना मनुष्याः साधका मताः ॥ ३४ ।
ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोऽधिकाः ।
तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः ॥ ३५ ।
इत्येते कथिताः सर्गाः षड़ेते सुभगे तव ।
प्रथमो महतः सर्गस्तन्मात्राख्यो द्वितीयकः ॥ ३६ ।
वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्गश्चैन्द्रियकः स्मृतः ।
इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्व्वकः ॥ ३७ ।
मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ।
तिर्य्यक्स्रोतश्च यः प्रोक्तस्तैर्य्यक्स्रोतः स उच्यते ॥ ३८ ।

---

* उत्पत्त्यां ग्राहिणः कृता इति (ग) ।

† ततोर्द्धचारिणः इति आर्षं, तत ऊर्द्धचारिणः इति साधु ।

ततोर्द्ध्वस्रोतसां* श्रेष्ठः सप्तमः स तु मानवः।
अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च सः॥ ३९।
पञ्चैते वैकृताः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः†।
प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमः स्मृतः॥ ४०।
इत्येते वै समाख्याता नव सर्गाः प्रजापतेः।
प्राकृता वैकृताश्चैव जगतो मूलहेतवः।
इत्येते कथिताः सर्गाः किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि‡॥ ४१।

धरण्युवाच।

नवधा सृष्टिरुत्पन्ना ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः।
कथं सा वर्द्धते देव एतन्मे कथयाच्युत॥ ४२।

वराह उवाच।

प्रथमं ब्रह्मणा सृष्टा रुद्राद्यास्तु तपोधनाः।
सनकाद्यस्ततः सृष्टा§ मरीच्याद्य एव च॥ ४३।
मरीचिरत्रिश्च तथा अङ्गिराः पुलहः क्रतुः।
पुलस्त्यश्च महातेजाः प्रचेता भृगुरेव च।
नारदो दशमश्चैव वशिष्ठश्च महातपाः॥ ४४।

---

* ततोर्द्धस्रोतसामिति आर्षं, तत ऊर्द्धस्रोतसामिति साधु।

† प्राकृतास्तु तु सम्मता इति (क)।

‡ (ग) पुस्तकेऽन्यः पाठो वर्त्तते—
"इत्येते कथिताः सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः।
प्राकृतो वैकृतश्चैव किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि॥"

§ सनकाद्यस्ततः सृष्टा इत्यत्राक्षरमेकमधिकं वर्त्तते, सनकाद्यास्ततः सृष्टा इति कृते तु न कश्चिद्दोषः, एवं ४५ श्लोकेऽपि।

सनकाद्यो निवृत्त्याख्ये तेन धर्म्मे प्रयोजिता: ।
प्रवृत्त्याख्ये मरीच्याद्या मुक्तैकं नारदं मुनिम् ॥ ४५ ।
योऽसौ प्रजापतिस्त्वाद्यो दक्षिणाङ्गुष्ठसम्भव: ।
तस्यादौ तत्र वंशे तु जगदेतच्चराचरम् ॥ ४६ ।
देवाश्च दानवाश्चैव गन्धर्व्वोरगपक्षिण: ।
सर्व्वे दक्षस्य कन्यासु जाता: परमधार्म्मिका: ॥ ४७ ।
योऽसौ रुद्रेति विख्यात: पुत्र: क्रोधसमुद्भव: ।
भ्रुकुटीकुटिलात्तस्य ललाटात्परमेष्ठिन: ॥ ४८ ।
अर्द्धनारीनरवपु: प्रचण्डोऽतिभयङ्कर: ।
विभजात्मानमित्युक्त्वा ब्रह्मा चान्तर्दधे पुन: ॥ ४९ ।
तथोक्तोऽसौ द्विधा स्त्रीत्वं पुरुषत्वं चकार स: ।
बिभेद पुरुषत्वं च दशधा चैकधा च स: ॥ ५० ।
ततस्त्वेकादश ख्याता रुद्रा ब्रह्मसमुद्भवा: ॥ ५१ ।
अयमुद्देशत: प्रोक्तो रुद्रसर्गो मयाऽनघे ।
इदानीं युगमाहात्म्यं कथयामि समासत: ॥ ५२ ।
कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्चेति चतुर्युगम् ॥ ५३ ।
एतस्मिन्ये महासत्त्वा राजानो भूरिदक्षिणा: ।
देवासुराश्च ये चक्रुर्धर्म्मकर्म्म च तच्छृणु ॥ ५४ ।
आसीत्प्रथमकल्पे तु मनु: स्वायम्भुव: पुरा ।
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे अतिमानुषचेष्टितम् ॥ ५५ ।
प्रियव्रतोत्तानपादनामानं* धर्म्मवत्सलम् ।

* नामानमित्यस्य क्लीवत्वमुचितं द्वयमित्यस्य विशेषणत्वात् ।

तत्र प्रियव्रतो राजा महायज्वा तपोबलः ॥ ५६ ।
स चेष्ट्वा विविधैर्यज्ञैर्विपुलैर्भूरिदक्षिणैः ।
सप्तद्वीपेषु संस्थाप्य भरतादीन् सुतान्निजान् ।
स्वयं विशालां वरदां गत्वा तेपे महत्तपः ॥ ५७ ।
तस्मिन् स्थितस्य तपसि राज्ञो वै चक्रवर्त्तिनः ।
उपेयान्नारदस्तत्र* दिदृक्षुर्ब्रह्मचारिणम् ॥ ५८ ।
स दृष्ट्वा नारदं व्योम्नि ज्वलद्भास्करतेजसम् ।
अभ्युत्थानेन राजेन्द्र उत्तस्थौ हर्षितस्तदा ॥ ५९ ।
तस्यासनञ्च† पाद्यञ्च सम्यक् कृत्वा निवेद्य वै ।
स्वागतादिभिरालापैः परस्परमवोचताम् ॥ ६० ।
कथान्ते नारदं राजा पप्रच्छ ब्रह्मवादिनम् ॥ ६१ ।

प्रियव्रत उवाच ।

भगवन् किञ्चिदाश्चर्य्यमेतस्मिन् कृतसंज्ञिते ।
युगे दृष्टं श्रुतं चापि तन्मे कथय नारद ॥ ६२ ।

नारद उवाच ।

आश्चर्य्यमेकं दृष्टं मे तच्छृणुष्व प्रियव्रत ।
ह्यस्तनेऽहनि राजेन्द्र श्वेताख्यं गतवानहम् ॥ ६३ ।
द्वीपं तत्र सरो दृष्टं फुल्लपङ्कजमालिनम्‡ ।
सरसस्तस्य तीरे तु कुमारीं पृथुलोचनाम् ॥ ६४ ।

---

* उपेयादिति भूतलिङर्थे आर्षम् ।

† तस्यासने चेति (ग) ।

‡ फुल्लपङ्कजमाश्रितमिति (ख) ।

दृष्ट्वाहं विस्मयापन्नस्तां कन्यामायतेक्षणाम् ।
पृष्टवानस्मि राजेन्द्र तदा मधुरभाषिणीम् ॥ ६५ ।
कासि भद्रे कथं वासि किं वा कार्य्यमिह त्वया ।
कर्त्तव्यं चारुसर्व्वाङ्गि तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ ६६ ।
एवमुक्ता मया सा हि मां दृष्ट्वाऽनिमिषेक्षणा ।
स्मृत्वा तूष्णीं स्थिता यावत्तावन्मे ज्ञानमुत्तमम् ॥ ६७ ।
विस्मृतं सर्व्ववेदाश्च सर्व्वशास्त्राणि चैव हि ।
योगशास्त्राणि शिक्षाश्च वेदानां स्मृतयस्तथा ॥ ६८ ।
सर्व्वं दृष्ट्वैव मे राजन् कुमार्य्याऽपहृतं क्षणात् ।
ततोऽहं विस्मयाविष्टश्चिन्ताशोकसमन्वितः ॥ ६९ ।
तामेव शरणं गत्वा यावत्पश्यामि पार्थिव ।
तावद्दिव्यः पुमांस्तस्याः शरीरे समदृश्यत ॥ ७० ।
तस्यापि पुंसो हृदये त्वपरस्तस्य चोरसि ।
अन्यो रक्तेक्षणः श्रीमान्द्वादशादित्यसन्निभः* ॥ ७१ ।
एवं दृष्टाः पुमांसोऽत्र त्रयः कन्याशरीरगाः ।
क्षणेन तत्र कन्यैका न तान् पश्यामि सुव्रत ॥ ७२ ।
ततः पृष्टा मया देवी सा कुमारी कथं मम ।
वेदा नष्टा ममाचक्ष्व भद्रे तन्नाशकारणम् ॥ ७३ ।

कन्योवाच ।

माताहं सर्व्ववेदानां सावित्री नाम नामतः ।
मां न जानासि येन त्वं ततो वेदा हृतास्तव ॥ ७४ ।

---

* (ग) पुस्तके (७१) श्लोकस्य प्रथमः पादो नास्ति ।

एवमुक्ते तया राजन्विस्मयेन तपोधन ।
पृष्टा त एते पुरुषा एतत्कथय शोभने ॥ ७५ ।

कन्योवाच ।

य एष मच्छरीरस्थः सर्वाङ्गश्चारुशोभनः ।
एष ऋग्वेदनामा तु वेदो नारायणः स्वयम् ।
वह्निभूतो दहत्याशु पापान्युच्चारणादनु ॥ ७६ ।
एतस्य हृदये योऽयं दृष्ट आसीत्त्वयात्मजः ।
स यजुर्वेदरूपेण स्थितो ब्रह्मा महाबलः ॥ ७७ ।
तस्याऽप्युरसि संविष्टो य एष शुचिरुज्ज्वलः ।
स सामवेदनामा तु रुद्ररूपी व्यवस्थितः ॥ ७८ ।
एष आदित्यवत्पापान्याशु नाशयते स्मृतः* ॥ ७९ ।
एते त्रयो महावेदा ब्रह्मन्देवास्त्रयः स्मृताः ।
एते वर्णा अकाराद्याः सवनान्यत्र वै द्विज ॥ ८० ।
एतत्सर्व्वं समासेन कथितं ते द्विजोत्तम ।
गृहाण वेदाञ्छास्त्राणि सर्व्वज्ञत्वञ्च नारद ॥ ८१ ।
एतस्मिन्वेदसरसि स्नानं कुरु महाद्विज ।
कृते स्नानेऽन्यजन्मीयं येन स्मरसि सत्तम ॥ ८२ ।
एवमुक्त्वा तिरोभावं गता कन्या नराधिप ।
अहं तत्र कृतस्नानस्त्वद्दिदृक्षुरिहागतः ॥ ८३ ।

इति वराहपुराणे आदिभूतवृत्तान्ते द्वितीयोऽध्यायः ।

—०—

* एष आदित्यसम्पात्वत्पापान्दहति आशु वा इति (ग) ।

तृतीयोऽध्यायः।

प्रियव्रत उवाच।

अन्यस्मिन् भगवज्जन्मन्यासीद्यत्त्वद्विचेष्टितम्।
सर्व्वं कथय देवर्षे महत्कौतूहलं हि मे ॥ १।

नारद उवाच।

स्नातस्य मम राजेन्द्र तस्मिन्वेदसरस्यथ।
सावित्र्याश्च वचः श्रुत्वा तस्मिञ्जन्मसहस्त्रिकम्।
स्मरणं तत्क्षणाज्जातं शृणु जन्मान्तरं मम ॥ २।
अस्त्यवन्तीपुरं राजंस्तत्राहं प्राग्द्विजोत्तमः।
नाम्ना सारस्वतः पूर्व्वं वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ३।
बहुभृत्यपरीवारो बहुधान्यश्च पार्थिव।
अन्यस्मिन् कृतसंज्ञे तु युगे परमबुद्धिमान् ॥ ४।
ततो ध्यातं मयैकान्ते किमनेन करोम्यहम्।
द्वन्द्वेन सर्व्वमेतद्धि न्यस्त्वा* पुत्रेषु याम्यहम्।
तपसे धृतसङ्कल्पः सरः सारस्वतं द्रुतम् ॥ ५।
एवं चिन्त्य† मया पृष्टः कर्म्मकाण्डेन केशवः।
आद्धैश्च पितरो देवा यज्ञैश्चान्ये तथा जनाः ॥ ६।
ततोऽहं निर्गतो राजंस्तपसे धृतमानसः।
सारस्वतं नाम सरो यदेतत्पुष्करं स्मृतम् ॥ ७।

---

* न्यस्त्वा इत्यार्षं, न्यस्य इति साधु।

† चिन्त्य इति आर्षं, विचिन्त्य चिन्तयित्वा वेति साधु।

तत्र गत्वा मया विष्णुः पुराणः पुरुषः शिवः ।
आराधितो मया भक्त्या जपन्नारायणात्मकम् ॥ ८ ।
ब्रह्मपारमयं राजञ्जपता परमस्तवम् ।
ततो मे भगवांस्तुष्टः प्रत्यक्षत्वं जगाम ह ॥ ९ ।

प्रियव्रत उवाच ।

कीदृशं ब्रह्मपारन्तु श्रोतुमिच्छामि सत्तम ।
कथयस्व प्रसादेन देवर्षे सुप्रसन्नधीः ॥ १० ।

नारद उवाच ।

परं पराणाममृतं पुराणं
पारं परं विष्णुमनन्तवीर्य्यम् ।
नमामि नित्यं पुरुषं पुराणं
परायणं पारगतं पराणाम् ॥ ११ ।
पुरातनं त्वं प्रतिमं पुराणं
परापरं पारगमुग्रतेजसम् ।
गम्भीरगम्भीरधियां प्रधानं
नतोऽस्मि देवं हरिमीशितारम् ॥ १२ ।
परात्परं चापरमं प्रधानं
परास्पदं शुद्धपदं विशालम् ।
परात्परेशं पुरुषं पुराणं
नारायणं स्तौमि विशुद्धभावः ॥ १३ ।
पुरा पुरं शून्यमिदं ससर्ज्ज
तदा स्थितत्वात्पुरुषः प्रधानम् ।

जने प्रसिद्धः शरणं ममास्तु
नारायणो वीतमलः पुराणः ॥ १४ ।
पारं परं विष्णुमपाररूपं
पुरातनं नीतिमतां प्रधानम् ।
धृतक्षमं शान्तिधरं क्षितीशं
शुभं सदा स्तौमि महानुभावम् ॥ १५ ।
सहस्रमूर्द्धानमनन्तपाद-
मनन्तबाहुं शशिसूर्य्यनेत्रम् ।
तमक्षरं* क्षीरसमुद्रनिद्रं
नारायणं स्तौम्यमृतं परेशम् ॥ १६ ।
त्रिवेदगम्यं त्रिनवैकमूर्त्तिं
त्रिशुक्लसंस्थं त्रिहुताशभेदम् ।
त्रितत्त्वलक्ष्यं त्रियुगं त्रिनेत्रं
नमामि नारायणमप्रमेयम् ॥ १७ ।
कृते सितं रक्ततनुं तथा च
त्रेतायुगे पीततनुं पुराणम् ।
तथा हरिं द्वापरतः कलौ च
कृष्णीकृतात्मानमथो नमामि ॥ १८ ।
ससर्ज्ज यो वक्त्रत एव विप्रान्
भुजान्तरे क्षत्रमथोरुयुग्मे ।

---

* चराचरमिति (ख), (ग) ।

विप्रः पदाग्रेषु तथैव शूद्रान्
नमामि तं विश्वतनुं पुराणम्॥ १९।
परात्परं पारगतं प्रमेयं
युधाम्पतिं कार्य्यत एव कृष्णम्।
गदासिवर्म्मण्यमृतोत्थपाणिं
नमामि नारायणमप्रमेयम्॥ २०।
इति स्तुतो देववरः प्रसन्नो
जगाद मां नीरदतुल्यघोषः।
वरं वृणीष्वेत्यसकृत्ततोऽहं
तस्यैव देहेलयमिष्टवांश्च॥ २१। *

इति श्रुत्वा वचो मह्यं देवदेवः सनातनः।
उवाच प्रकृतिं गच्छ विप्रेतत्तु प्रयोजनम्† ॥ २२।
नारं पानीयमित्युक्तं पितॄणां तद्ददौ भवान्।
तदाप्रभृति ते नाम नारदेति भविष्यति ॥‡ २३।
एवमुक्त्वा गतो देवः सद्योऽदर्शनमुत्सुकैः।
अहं कलेवरं त्यक्त्वा कालेन तपसा तदा॥

---

* (ख) पुस्तके २१शः श्लोको नास्ति।

† (ग) पुस्तके पाद एषोऽन्यथा पठ्यते यथा—
उवाच प्रकृतिं विप्र संसरस्वाश्रयामिमाम्।

‡ (ग) पुस्तके एष श्लोक एवं पठ्यते—
नारं पानीयमित्युक्तं पितॄणां तत्सदा भवान्।
ददाति ते ततो नाम नारदेति भविष्यति॥

ब्रह्मलोके लयं प्राप्तस्तदोत्पत्तिं च पार्थिव* ॥ २४।२५ ।
दिवसश्च पुनः सृष्टो दशभिस्तनयैः सह† ।
दिनादिर्यो हि देवस्य ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥
स सृष्ट्यादिः समस्तानां देवादीनां न संशयः ।
सर्व्वस्य जगतः सृष्टिरेषैव प्रभुधर्म्मतः ॥ २६।२७ ।
एतन्मे प्राकृतं जन्म यन्मां पृच्छसि पार्थिव ॥ २८ ।
यस्मान्नारायणं ध्यात्वा प्राप्तोऽस्मि गुरुतां नृप ।
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भव विष्णुपरायणः ॥ २९ ।

इति वराहपुराणे आदिभूतवृत्तान्ते नारदजन्मो-
पाख्यानो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

——o-o——

चतुर्थोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।

योऽसौ नारायणो देवः परमात्मा सनातनः ।
भगवान् सर्व्वभावेन उताहो नेति शंस मे* ॥ १ ।

---

* तवोत्पत्तिश्च पार्थिव इति (ग) ।

† दशभिर्मानसैः सह इति (ख) ।

* संशयः इति (ख) ।

वराह उवाच।

मत्स्यः कूर्म्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः।
रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की च ते दश ॥ २ ।
इत्येताः कथितास्तस्य मूर्त्तयो भूतधारिणि* ।
दर्शनं प्राप्तुमिच्छूनां सोपानानि च शोभने ॥ ३ ।
यत्तस्य परमं रूपं तन्न पश्यन्ति देवताः।
अस्मदादिस्वरूपेण पूरयन्ति ततो धृतिम् ॥ ४ ।
ब्रह्मा भगवती† मूर्त्ती राजसस्तामसस्तथा।
याभिः संस्थाप्यते विश्वं स्थितौ सञ्चाल्यते‡ च ह ॥ ५ ।
त्वमेका तस्य देवस्य मूर्त्तिराद्या धरा धरे§ ।
द्वितीया सलिलं मूर्त्तिस्तृतीया तैजसी स्मृता ॥ ६ ।
चतुर्थी वायुमूर्त्तिः स्यादाकाशाख्या तु¶ पञ्चमी।
एतास्तु मूर्त्तयस्तस्य चैवमत्वं हि मद्वियाम्|| ॥
मूर्त्तित्रयं तथा तस्य इत्येताश्चाष्टमूर्त्तयः ॥** ७ ।
अभिव्याप्तमिदं सर्व्वं जगन्नारायणेन ह।

---

* एता वर्णोऽधिकास्तव मूर्त्तयो लोकधारिणि इति (ख)।

† ब्राह्मी भगवत इति (ख)।

‡ संवर्त्तते इति (ख)।

§ तस्य देवस्य यन्मूर्त्तिराद्याय च धृतिर्हरे इति (ख)।

¶ आकाशाख्याय इति (ख)।

|| मद्विय इति (ग)।

** (ख) पुस्तके श्लोकस्यास्य द्वितीयतृतीयपादौ न स्तः।

इत्येतत्कथितं देवि किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ८ ।

धरण्युवाच ।

नारदेनैवमुक्तस्तु तदा राजा प्रियव्रतः ।

कृतवान् किं ममाचक्ष्व* प्रसादात्परमेश्वरः ॥ ९ ।

वराह उवाच ।

भवतीं सप्तधा कृत्वा पुत्राणां च प्रदाय सः ।

प्रियव्रतस्तपस्तेपे नारदाच्छ्रुतविस्मयः ॥ १० ।

नारायणात्मकं ब्रह्म परं जप्त्वा स्वयम्भुवः† ।

ततः स तद्गतमनाः परं निर्व्वाणमाप्तवान् ॥ ११ ।

शृणु चान्यद्वरारोहे वृत्तं परमेष्ठिनः‡ ।

आराधनाय च यतः पुराकाले नृपस्य ह ॥ १२ ।

आसीदश्वशिरा नाम राजा परमधार्म्मिकः ।

सोऽश्वमेधेन यज्ञेन§ यष्ट्वा सुबहुदक्षिणः¶ ॥ १३ ।

स्नातश्चावभृथे सोऽथ‖ ब्राह्मणैः परिवारितः ।

यावदास्ते स राजर्षिस्तावद्योगिवरो मुनिः ।

आययौ कपिलः श्रीमाञ्जैगीषव्यश्च योगिराट् ॥ १४ ।

---

* कृतवांस्तन्ममाचक्ष्वेति (ख) ।

† समाराध्य स्वयम्भुवमिति (ख) ।

‡ यदुक्तं परमेष्ठिना इति (घ) ।

§ सोऽश्वमेधेन राजा वै इति (ग) ।

¶ इयाज बहुदक्षिण इति (ख) । यष्ट्वेति आर्षम्, इष्ट्वेति साधु ।

‖ स्नातश्चावभृथे सोऽथ इति (ग) ।

ततस्त्वरितमुत्थाय* स राजा स्वागतक्रियाम्† ।
चकार परया युक्तः स मुदा राजसत्तमः ॥ १५ ।
तावर्च्चितावासनगौ दृष्ट्वा देवी महाबलः‡ ।
पप्रच्छ तौ तिग्मधियौ§ योगज्ञौ स्वेच्छयागतौ ॥ १६ ।
भवन्तौ संशयं विप्रौ पृच्छामि पुरुषोत्तमौ ।
कथमाराधयेद्देवं हरिं नारायणं परम् ॥ १७ ।

विप्रावूचतुः ।

क एष प्रोच्यते राजंस्त्वया नारायणो गुरुः ।
आवां नारायणौ द्वौ तु त्वत्प्रत्यक्षगतौ नृप ॥ १८ ।

अश्वशिरा उवाच ।

भवन्तौ ब्राह्मणौ सिद्धौ तपसा दग्धकिल्बिषौ ।
कथं नारायणावावामिति वाक्यमथेरितम् ॥ १९ ।
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्द्दनः ।
गरुड़स्थो महादेवः कस्तस्य सदृशो भुवि ॥ २० ।
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा तौ विप्रौ शंसितव्रतौ ।
जहसतुः पश्य¶ विष्णुं राजन्निति जजल्पतुः ॥ २१ ।

---

* तथोत्त्वरितमुत्थाय इति (ख) ।

† स राजाभ्यागतक्रियामिति (ग) ।

‡ दृष्ट्वा राजा महाबलः इति (ख) ।

§ तौ तदा विप्रौ इति (ख) ।

¶ जहसतुः पश्य तं विष्णुं राजन्निति जजल्पतुरिति (क) (ख) पुस्तकयोः पाठः, तत्र तमित्यक्षरस्याधिक्याच्छन्दोभङ्गः ।

एवमुक्त्वा स कपिलः स्वयं विष्णुर्बभूव सः ।
जैगीषव्यश्च गरुड़स्तत्क्षणं समजायत ॥ २२ ।
ततोहाहाकृतं त्वासीत्तत्क्षणाद्राजमण्डलम्* ॥ २३ ।
दृष्ट्वा नारायणं देवं गरुड़स्थं सनातनम् ॥
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा ततो राजा महायशाः† ॥ २४ ।
उवाच शाम्यतां विप्रौ नायं विष्णुरधोक्षजः ।
यस्य ब्रह्मा समुत्पन्नो नाभिपङ्कजमध्यमः ।
तस्माच्च ब्रह्मणो रुढ़ः स विष्णुः परमेश्वरः ॥ २५ ।
इति राजवचः श्रुत्वा तदा तौ मुनिपुंगवौ ।
चक्रतुः परमां मायां योगमायां विशेषतः‡ ॥ २६ ।
कपिलः पद्मनाभस्तु जैगीषव्यः प्रजापतिः ।
कमलस्थो बभौ ब्रह्मा तस्माद्रुद्रः प्रभास्करः§ ॥ २७ ।
ददर्श राजा रक्ताक्षं कालानलसमद्युतिम्¶ ।
नेच्छो भवति विश्वेशो माययां योगिनां सदा ॥ २८ ।
सर्व्वव्यापी हरिः श्रीमानिति राजा जगाद ह‖ ।
ततो वाक्यावसाने तु तस्य राज्ञोहि संसदि** ॥ २९ ।

---

* तदा तद्राजमण्डलमिति (ख) ।

† महाशय इति (ख) ।

‡ योगमायाविशारदौ इति (ख) ।

§ कमलस्थो बभौ ब्रह्मस्तस्य वाहि प्रजापतिरिति (ग) ।

¶ कालाञ्जनसमद्युतिमिति (ग) ।

‖ इति राजा तमब्रवीदिति (ख) ।

** राज्ञोऽथ संसदि इति (ख) ।

मत्कुणा मशका यूका भ्रमराः* पक्षिणोरगाः। ३०।
अश्वा गावो द्विपाः सिंहा व्याघ्राः†गोमायवो मृगाः।
अन्येऽपि पशवः कीटा ग्राम्यारण्याश्च सर्व्वशः।
दृश्यन्ते राजभवने कोटिशो भूतधारिणि‡॥ ३१।
तं दृष्ट्वा भूतसङ्घातं राजा विस्मितमानसः।
यावच्चिन्तयते किं स्यादेतदित्यवगम्य च §॥
जैगीषव्यस्य माहात्म्यं कपिलस्य च धीमतः।
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा स राजाश्वशिरास्तदा¶।
पप्रच्छ तावृषी भक्त्या किमिदं द्विजसत्तमौ॥ ३२।३३।

द्विजावूचतुः।

आवां सृष्टौ त्वया राजन् कथं विष्णुरिहेज्यते।
प्राप्यते च‖ महाराज तेनेदं दर्शितं तव॥ ३४।
सर्व्वज्ञस्य गुणा ह्येते ये राजंस्तव दर्शिताः।
स च नारायणो देवः सर्व्वज्ञः कामरूपवान्॥ ३५।

---

* भूमिगाः पन्नगोरगाः इति (ख)। पक्षिणोरगा इति आर्षं, पक्ष्युरगाः, अथवा पक्षिण उरगा इति साधु।

† व्याला गोमायवो मृगा इति (ख)।

‡ कोटिशो बहवापगा इति (ख), बहवापगा इति आर्षं, बह्व्य आपगा इति साधु।

§ किञ्चिदेवमित्यवगम्य च इति (ख)।

¶ राजा चाश्वशिरास्तदा इति (ख)।

‖ प्राप्यते वै इति (ख)।

सौम्यस्तु* संस्थितः क्वापि प्राप्यते मनुजैः† किल ।
आराधनं न चैतस्य परमार्थं भविष्यति ॥ ३६ ।
किन्तु सर्व्वशरीरस्थः परमात्मा जगत्पतिः ।
स्वदेहे दृश्यते भक्त्या नैकस्थानगतस्तु सः ॥
अतोऽर्थं‡ दर्शितं रूपं देवस्य परमात्मनः ।
आवयोस्तव राजेन्द्र प्रतीतिः स्याद्यथा तव ॥ ३७ ॥ ३८ ।
एवं सर्व्वगतो विष्णुस्तव देहे जनेश्वर ।
मन्त्रिणां भृत्यसङ्घस्य सुराद्या ये प्रदर्शिताः§ ॥ ३९ ।
पशवः कीटसङ्घाश्च तेऽपि विष्णुमया नृप ।
भावनान्तु दृढां कुर्य्यैस्थितः सर्व्वमयो हरिः¶ ॥ ४० ।
नान्यस्तस्मादृशं भूतमिति भावेन सेव्यताम् ।
एष ते ज्ञानसद्भावस्तव राजन् प्रकीर्त्तितः‖ ॥ ४१ ।
परिपूर्णेन भावेन स्मर नारायणं गुरुम्** ।

---

* सोऽन्यत्र संस्थितः इति (ख) ।

† पुरुषैरिति (ग) ।

‡ अतीव इति (क), (ख) ।

§ तदुपायं प्रदर्शितमिति (ख), स उपायः प्रदर्शित इति साधु ।

¶ सर्व्वगतोहरिरिति (ग) ।

‖ श्लोकोऽयं (ख) पुस्तके भिन्नरूपोऽस्ति । यथा—
नियन्ता सर्व्वभूतानामिति भावेन सिध्यति ।
एष वै ज्ञानसद्भावस्तव राजन् प्रदर्शितः ॥ इति ।
इति भावेन सेव्यते इति (ग) ।

** नरनारायणं गुरुमिति (ख) ।

पूजोपहारैर्धूपैश्च* ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ।
ध्यानेन सुस्थितेनाशु सुप्राप्यः परमेश्वरः† ॥ ४२ ।

इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते चतुर्थोऽध्यायः ।

——:——

पञ्चमोऽध्यायः ।

अश्वशिरा उवाच ।
भवन्तौ मम सन्देहमेकं छेत्तुमिहार्हतः ।
येन च्छिन्नेन जायेत मम संसारविच्युतिः* ॥ १ ।
एवमुक्तो नृपतिना तदा योगिवरो मुनिः ।
कपिलः प्राह धर्मात्मा राजानं यजतां वरम्† ॥ २ ।
कपिल उवाच ।
कस्ते मनसि सन्देहो राजन् परमधार्म्मिक ।
छेदामि‡ येन तच्छ्रुत्वा ब्रूहि यत्तेऽभिवाञ्छितम् ॥ ३ ।

---

* अर्घ्यैश्च इति (ख) । पूजोपहारधूपैश्चेति (ग) ।
† ध्यानेन स्तवनेनापि प्राप्यते परमेश्वरमिति (ख) ।

---

* संसारनिर्वृतिः इति (ख) ।
† यज्वानं यज्वनां वरमिति (ख) ।
‡ छेदामीति आर्षं, छिनद्मीति साधु । छिन्दामीति (ग), तदपि आर्षम् ।

राजोवाच* ।

कर्म्मिणा प्राप्यते मोक्ष उताहो ज्ञानिना मुने† ।
एतन्मे संशयं छिन्धि यदि मेऽनुग्रहः कृतः ॥ ४ ॥

कपिल उवाच ।

इमम्प्रश्नं महाराज‡ पुरा पृष्टो बृहस्पतिः ।
रैभ्येण ब्रह्मपुत्रेण राज्ञा च वसुना तथा§ ॥ ५ ॥
वसुरासीन्नृपश्रेष्ठो विद्वान्दानपतिः पुरा ।
चाक्षुषस्य मनोः काले ब्रह्मणोऽन्वयवर्द्धनः ॥ ६ ॥
वसुः स्म ब्रह्मणः सद्म गतवांस्तद्दिदृक्षया ।
पथि चैत्ररथं दृष्ट्वा विद्याधरवरं नृप ।
अपृच्छच्च वसुः प्रीत्या ब्रह्मणोऽवसरं प्रभोः¶ ॥ ७ ॥
सोऽब्रवीद्दिवसमितिर्वर्त्तते ब्रह्मणो गृहे ।
एवं श्रुत्वा वसुस्तस्थौ द्वारि ब्रह्मौकसस्तदा ॥ ८ ॥
तावत्तत्रैव रैभ्यस्तु आजगाम महातपाः ।
स राजा प्रीतिमानासीद्वसुः सम्पूर्णमानसः‖ ॥ ९ ॥

---

* अश्वशिरा उवाच इति (ख) ।

† कर्म्मणा प्राप्यते मोक्ष उताहो ज्ञानतो मुने इति (ग)।

‡ महाबाहो इति (ख) ।

§ (ग) पुस्तके रैभ्येण ब्रह्मपुत्रेणेत्यतः परं गतवांस्तद्दिदृक्षयेति पाठो वर्त्तते । तत्र साद्धैकः श्लोको नास्तीति भावः ।

¶ (ख) पुस्तके पप्रच्छ क्व गतो रैभ्य इति विद्याधरं वसुरित्यधिकार्द्धं वर्त्तते ।

‖ वसुधात्रा च पूजित इति(ख)। स राजा प्रीतमनसा वसुः सम्पूर्णमानस इति(ग)।

उवाच पूजयित्वाग्रे क्व प्रयातोऽसि वै मुने ॥ १० ।

रैभ्य उवाच ।

अहं बृहस्पतेः पार्श्वादागतोऽस्मि* महानृप ।
किञ्चित्कार्य्यान्तरं प्रष्टुमगाद्देवपुरोहितम् ॥ ११ ।
एवं ब्रुवति† रैभ्ये तु ब्रह्मणस्तन्महत्सदः ।
उत्तस्थौ‡ स्वानि धिष्ण्यानि गता देवगणाः प्रभो ॥ १२ ।
तावद्बृहस्पतिस्तत्र रैभ्येण सह संविदम् ।
कृत्वा स्वधिष्ण्यमगमद्वसुना चानुपूजितः§ ॥ १३ ।
रैभ्य आङ्गिरसो राजा वसुश्चोपविवेश ह ।
उपविष्टेषु राजेन्द्र¶ तेषु त्रिष्वपि सोऽब्रवीत् ॥
बृहस्पतिर्देवगुरू रैभ्यं वचनमन्तिके ।
किं करोमि महाभाग वेदवेदाङ्गपारग‖ ॥ १४ ॥ १५ ।

रैभ्य उवाच ।

बृहस्पते कर्म्मिणा किं प्राप्यते ज्ञानिनाऽथवा ।
मोक्ष एतन्ममाचक्ष्व पृच्छतः संशयं प्रभो ॥ १६ ।

---

* आगतोऽत्र इति (ख) ।

† वदति इति (ख) ।

‡ उत्थाय इति (ख) ।

§ वसुना चापि पूजितः इति (ख) । वसुना चाथ पूजित इति (ग) ।

¶ आसनेषूपविष्टेषु इति (ख) ।

‖ किन्तं करोमि विप्रेन्द्र कथ्यतां राजसत्तम इति (ख) ।

बृहस्पतिरुवाच ।

यत्किञ्चित्कुरुते कर्म्म पुरुषः साध्वसाधु वा ।
सर्व्वं नारायणे न्यस्य कुर्व्वन्नपि न लिप्यते ॥ १७ ।
श्रूयते च द्विजश्रेष्ठ संवादो विप्रलुब्धयोः ।
आत्रेयो ब्राह्मणः कश्चिद्वेदाभ्यासरतो मुनिः ॥ १८ ।
तपस्यभिरतः प्रातःस्नायी त्रिषवणे रतः ।
नाम्ना संयमनः पूर्व्वमेकस्मिन्दिवसे नदीम् ।
धर्म्मारण्ये गतः स्नातुं धन्यां भागीरथीं शुभाम्* ॥ १९ ।
तत्रासीनं महायूथं हरिणानां विचक्षणः ॥
लुब्धो निष्ठुरको [illegible] धनुःपाणिः कृतान्तवत् ।
आययौ तं जिघांसुः सन्सज्यं संयुज्य सायकम्† ॥ २० ।
ततः संयमनो विप्रो दृष्ट्वा तं मृगयारतम् ।
वरयामास मा भद्र जीवघातमिमङ्कुरु‡ ॥ २१ ।
एतच्छ्रुत्वा वचो व्याधः स्मितपूर्व्वमिदं वचः ।
उवाच नाहं हिंसामि पृथग्जीवान्द्विजोत्तम ॥ २२ ।
परमात्मा त्वयं भूतैः क्रीड़ते भगवान्स्वयम्§ ।
कृता मायावली¶ मन्त्रैस्तद्वदेतन्न संशयः ॥ २३ ।

---

* धर्म्मारण्येषु स स्नात्वा ययौ भागीरथीं शुभामिति (ख) ।
† आययौ तं जिघांसुः सन्धनुषा योज्य सायकानिति (ग) ।
‡ वारयामास तं विप्रो जीवनाशञ्च मा कुरु इति (ख) ।
§ एकवत् स्वयमिति (ख) ।
¶ कृत्वा मृदावलमिति (ख) ।

अहंभावः सदा ब्रह्मन्न विधेयो मुमुक्षुभिः।
यावत्प्राणरतं सर्व्वं जगदेतद्विचेष्टितम्।
तत्राहमिति यः शब्दः स साधुत्वं न गच्छति॥ २४।
इत्याकर्ण्य स विप्रेन्द्रो द्विजः संयमनस्तदा।
विस्मयेनाब्रवीद्वाक्यं लुब्धं निष्ठुरकं द्विजः॥ २५।
किमेतदुच्यते भद्र प्रत्यक्षं हेतुमद्वचः॥ २६।
ततः श्रुत्वा पुनः*र्विप्रं लुब्धकः प्राह धर्म्मवित्।
कृत्वा लोहमयं जालं तस्याधो ज्वलनं ददौ॥ २७।
दत्तवह्निं द्विजं प्राह ज्वाल्यतां काष्ठसञ्चयम्।
ततो विप्रो मुखेनाग्निं प्रज्वाल्य विरराम ह॥ २८।
ज्वलिते तु पुनर्वह्नौ तं जालं लोहसम्भवम्।
गवाक्षैर्निर्गतज्वालं बभौ कादम्बिगोलवत्†॥ २९।
पृथक् पृथक् सहस्राणि निश्चेलुर्ज्वलनार्च्चिषः‡।
एकस्थानगतस्यापि वह्नेरायसजालकैः॥ ३०।
ततो लुब्धोऽब्रवीद्विप्रमेकां ज्वालां महामुने।
गृहाण येन शेषाणां करिष्यामीह नाशनम्॥ ३१।
एवमुक्त्वा हुताशे तु तोयपूर्णघटं द्रुतम्।
चिक्षेप सहसा वह्निः प्रशशामाथ पूर्व्ववत्§॥ ३२।

---

* एतच्छ्रुत्वा पुनरिति (ख)। ततः श्रुत्वा मुनेर्वाक्यमिति (ग)।

† एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति।

‡ पृथक् पृथक् सहस्राणि निर्ययुस्तज्जालकैर्द्विजेति (ग)।

§ प्रशमार्थममुष्यदिति (ख)।

ततोऽब्रवील्लुब्धकस्तु* ब्राह्मणं तं तपोधनम् ।
भगवन्या त्वया ज्वाला गृहीतासीद्धुताशनात्† ।
प्रयच्छ येन मार्गेण मांसान्यानाय्य भक्षये ॥ ३३ ।
एवमुक्तस्तदा विप्रो यावदायसजालकम् ।
पश्यत्येव न‡ तत्राग्निर्मूलनाशे गतः क्षयम् ॥ ३४ ।
ततो विलक्ष्यभावेन ब्राह्मणः शंसितव्रतः ।
तूष्णीम्भूतः स्थितस्तावल्लुब्धको वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ।
एतस्मिञ्ज्वलितो वह्निर्बहुशाखस्य सत्तम§ ।
मूलनाशे भवेन्नाशस्तद्वदेतदपि द्विज ॥ ३६ ।
आत्मा स प्रकृतिस्तस्य भूतानां संश्रयो भवेत् ।
विकृताद्भवस्तस्य एषा वै जगतः स्थितिः¶ ॥ ३७ ।
पिण्डग्रहणधर्म्मेण यदस्य विहितं व्रतम् ।
तत्तदात्मनि संयोज्य कुर्व्वाणो नावसीदति ॥ ३८ ।
एवमुक्ते तु व्याधेन ब्रह्मणा राजसत्तम ।
पुष्पवृष्टिरथाकाशात्तस्योपरि पपात ह ॥ ३९ ।
विमानानि च दिव्यानि कामगानि महान्ति च ।

---

* लुब्धको वै इति (ख) ।

† प्रगृहीता हुताशनादिति ।

‡ पश्यंस्तावन्न तत्राग्निः इति (क), (ख) ।

§ एतस्मिञ्ज्वलिते वह्नौ बहुशाखैर्द्विजोत्तम इति (ख) ।

¶ (ग) पुस्तके एतदर्द्धमेवं पठितम्—

"भूप एषा जगत्सृष्टिस्तथैव जगती भवेत् ।"

बहुरत्नानि मुख्यानि ददृशे* ब्राह्मणोत्तमः ॥ ४० ।
तेषु निष्ठुरकं लब्धं सर्व्वेषु समवस्थितम्† ।
ददृशे‡ ब्राह्मणस्तत्र कामरूपिणमुत्तमम् ॥ ४१ ।
अद्वैतवासनासिद्धं योगाद्बहुशरीरकम् ।
दृष्ट्वा विप्रो मुदा युक्तः प्रययौ निजमाश्रमम् ॥ ४२ ।§
एवं ज्ञानं भवेत्कर्म्म कुर्व्वतोऽपि स्वजातिकम् ।
भवेन्मुक्तिर्द्विजश्रेष्ठ रैभ्यराजवसोर्ध्रुवम् ॥ ४३ ।
एवं तौ संशयच्छेदं प्राप्तौ रैभ्यवसू नृप ।
बृहस्पतिस्ततो धिष्ण्याज्जग्मतुर्निजमाश्रमम् ॥ ४४ ।
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र देवं नारायणं प्रभुम् ।
अभेदेव स्वदेहे तु पश्य आराधयन् प्रभुम् ॥ ४५ ।
कपिलस्य वचः श्रुत्वा स राजाश्वशिरा विभुः ।
ज्येष्ठं पुत्रं समाहूय धन्यं स्थूलशिराह्वयम् ।
अभिषिच्य निजे राज्ये स राजा प्रययौ वनम् ॥
नैमिषाख्यं वरारोहे तत्र यज्ञतनुं हरिम् ।
तपसाराधयामास यज्ञमूर्त्तिस्तवेन च ॥ ४६।४७ ।

---

* ददृशे इत्यात्मनेपदमार्षं, ददर्शेति साधु ।

† तेषु निष्ठुरकं तुल्यमिति (ख) ।

‡ अत्रापि ददर्शेति साधु ।

§ (ग) पुस्तके अतः परं किमप्यधिकं श्लोकार्द्धं वर्त्तते यथा—
"एवं ज्ञानवतः कर्म्म कुतोविद्याः क्षयोनिजाः ।"

धरण्युवाच ।

कथं यज्ञतनोः स्तोत्रं राज्ञा नारायणस्य ह ।
स्तुतिः कृता महाभाग पुनरेतच्च शंस मे ॥ ४८ ।

वराह उवाच ।

नमामि नित्यं त्रिदशाधिपस्य
भवस्य सूर्यस्य हुताशनस्य ।
सोमस्य राज्ञो मरुतामनेक-
रूपं हरिं यज्ञतनुं नमस्ये* ॥ ४९ ।
सुभीमदंष्ट्रं शशिसूर्यनेत्रं
संवत्सरोहरात्रनयुग्मकुक्षिम् ।
दर्भाङ्गरोमाणमथोग्रशक्तिं†
सनातनं यज्ञनरं नमामि ॥ ५० ।
द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि
व्याप्तं शरीरेण दिशश्च सर्वाः ।
तमीड्यमीशं जगतां प्रसूतिं
जनार्दनं तं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५१ ।
सुरासुराणामजयो जयाय
युगे युगे यत्स्वशरीरमाद्यम् ।

---

* (क) पुस्तकेऽस्य श्लोकस्य तृतीयपादस्तु एवं पठ्यते "सर्व्वस्य विश्वस्य युतं सुसूद्म"-मिति । तत्राऽतः परं चरणत्रयं नास्ति ।

† धर्म्माङ्गरोमाणमथोर्ध्वसम्मितमिति (ग) ।

सृजत्यनादिः परमेश्वरो य-
स्तं यज्ञमूर्त्तिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५२ ।
दधार मायामयमुग्रतेजा
जयाय चक्रं त्वमलं सुशुभ्रम् ।
सारङ्गशङ्खादिचतुर्भुजो य-*
स्तं यज्ञमूर्त्तिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५३ ।
क्वचित्सहस्रं शिरसां दधानः
क्वचिन्महापर्वततुल्यकायः ।
क्वचित्स एव त्रसरेणुतुल्यो†
यस्तं सदा यज्ञनरं नमामि ॥ ५४ ।
चतुर्मुखो यः सृजते‡ समग्रं
रथाङ्गपाणिः प्रतिपालनाय ।
क्षयाय कालानलसन्निभो य-
स्तं यज्ञमूर्त्तिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५५ ।
संसारचक्रक्रमणक्रियायै
य इज्यते सर्वगतः पुराणः ।
यो योगिनां ध्यानगतोऽप्रमेय-§
स्तं यज्ञमूर्त्तिं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ ५६ ।

---

* जयाय चक्रं समरेषु शुभ्रम् गदासिसारङ्गचतुर्भुजो य इति (ख) ।

† क्वचिन्नवेद्यं त्रसरेणुतुल्यमिति (ख) ।

‡ सृजते जगच्चेति (ख) । सृजत इति आर्षं सृजतीति साधु ।

§ यो योगिभिर्ध्यायते चाऽप्रमेय इति (ख), (ग) ।

सम्यङ्मनस्यर्पितवानहं ते
यदा सुदृश्यं स्वतनौ तु तत्त्वम्* ।
न चान्यदस्तीति मतिः स्थिरा मे
यतस्ततो याति विशुद्धभावम्† ॥ ५७ ॥
इतीरतस्तस्य हुताशनार्चिः-
प्रख्यन्तु‡ तेजः पुरतो बभूव ।
तस्मिन्स राजा प्रविवेश बुद्धिं
कृत्वा लयं प्राप्तवान्यज्ञमूर्त्तौ । ५८ ।

इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते पञ्चमोऽध्यायः ।

—:—

षष्ठोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।
सवसुः संशयच्छेदं प्राप्य रैभ्यश्च सत्तमः ।
उभौ किं चक्रतुर्देव श्रुत्वा चाङ्गिरसं वचः* ॥ १ ॥

---

* नमोमयं स्थापितवानहन्तु दृशं दृश्या ते स्वतनुं तनौ ते इति (ख) पुस्तके पाठः ।

† यतस्तत आवह शुद्धभावमिति (ग) ।

‡ प्रेक्ष्यमिति (ख) ।

—०—

* एष श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति ।

वराह उवाच।

स वसुः सर्व्वधर्म्मज्ञः स्वराज्यं प्रत्यपालयत्।
अयजद्बहुभिर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः॥ २।
कर्म्मकाण्डेन देवेशं हरिं नारायणं प्रभुम्।
तोषयामास राजेन्द्रस्तमभेदेन चिन्तयन्॥ ३।
ततः कालेन महता तस्य राज्ञो मतिः किल।
निवृत्तराज्यभोगेच्छा* द्वन्द्वस्यान्तमुपेयुषः॥ ४।
ततः पुत्रं विवस्वन्तं श्रेष्ठं भ्रातृशतस्य ह।
अभिषिच्य स्वके राज्ये तपोवनमुपागतः† ॥ ५।
पुष्करं नाम तीर्थानां प्रवरं यत्र केशवः।
पुण्डरीकाक्षनामा तु पूज्यते तत्परायणैः॥ ६।
तत्र गत्वा स राजर्षिः काश्मीराधिपतिर्वसुः।
अतितीव्रेण तपसा स्वशरीरमशोषयत्‡ ॥ ७।
पुण्डरीकाक्षपारन्तु स्तवं भक्त्या जपन् बुधः।
आरिराधयिषुर्द्देवं नारायणमकल्मषम्।
स्तोत्रान्ते तन्मयं प्राप्तः स राजा राजसत्तमः॥ ८।

धरण्युवाच।

पुण्डरीकाक्षपारन्तु स्तोत्रं देव कथं स्मृतम्।

---

* निवृत्तराज्यभोगस्येति (ग)।

† तपोवनमुपागमदिति (ख), (ग)।

‡ स्वं शरीरमशोषयदिति (ख)।

कीदृशं तन्ममाचक्ष्व परमेश्वर तत्त्वतः* ॥ ९ ।

वराह उवाच ।

नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते मधुसूदन ।
नमस्ते सर्व्वलोकेश नमस्ते तिग्मचक्रिणे ॥ १० ।
विश्वमूर्त्तिं महाबाहुं वरदं सर्व्वतेजसम् ।
नमामि पुण्डरीकाक्षं विद्याविद्यात्मकं विभुम्† ॥ ११ ।
आदिदेवं महादेवं वेदवेदाङ्गपारगम् ।
गभीरं सर्व्वदेवानां नमस्ये वारिजेक्षणम्‡ ॥ १२ ।
सहस्रशीर्षिणं देवं सहस्राक्षं महाभुजम् ।
जगत्संव्याप्य तिष्ठन्तन्नमस्ये परमेश्वरम्§ ॥ १३ ।
शरण्यं शरणं देवं¶ विष्णुञ्जिष्णुं सनातनम् ।
नीलमेघप्रतीकाशं नमस्ये चक्रपाणिनम् ॥ १४ ।
शुद्धं सर्व्वगतं नित्यं व्योमरूपं सनातनम् ।
भावाभावविनिर्म्मुक्तं नमस्ये सर्व्वगं हरिम् ॥ १५ ।
नान्यत्किञ्चित्प्रपश्यामि व्यतिरिक्तं त्वयाऽच्युत ।

---

* कीदृशं वा ममाचक्ष्व भक्तायाः परमेश्वर इति (ख) ।

† विद्याविद्यात्मकं मुने इति (ख) ।

‡ गभीरं सर्व्वदेवानां नमामि मधुसूदन इति (ग) ।

§ (ग) पुस्तके एष श्लोक एवं पठितः—
"विश्वमूर्त्तिर्महापूर्त्तिर्विद्यामूर्त्तिस्त्रिमूर्त्तिकम् ।
कवचं सर्व्वदेवानां नमस्ये वारिजेक्षणम् ॥"

¶ (ग) पुस्तके चरणमेतदन्यथा दृश्यते यथा—देवदेवं महादेवमिति ।

त्वन्मयञ्च प्रपश्यामि सर्व्वमेतच्चराचरम् ॥ १६ ।
एवन्तु वदतस्तस्य मूर्त्तिमान् पुरुषः किल ।
निर्गत्य देहान्नीलाभो घनचण्डो भयङ्करः ॥
रक्ताक्षो ह्रस्वकायस्तु दग्धस्थूणासमप्रभः ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा किं करोमि नराधिप ॥ १७।१८ ।

राजोवाच ।

कोऽसि किं कार्य्यमिह ते कस्मादागतवानसि ।
एतन्मे कथय व्याध एतदिच्छामि वेदितुम् ॥ १९ ।

व्याध उवाच ।

पूर्व्वं कलियुगे राजंस्त्वं राजा दक्षिणापथे* ।
पूर्णधर्म्मोद्भवः श्रीमान्† जनस्थाने विचक्षणः ॥ २० ।
स कदाचिद्भवान्वीर तुरगैः परिवारितः‡ ।
अरण्यमागतो हन्तुं श्वापदानि विशेषतः ॥ २१ ।
तत्र त्वया प्रकामेन मृगवेषधरो मुनिः ।
दण्डयुग्मेन दूरे तु§ पातितो धरणीतले ॥ २२ ।
सद्यो मृतश्च विप्रेन्द्रस्त्वञ्च राजन्मुदा युतः¶ ।
हरिणोऽयं हत इति यावत्पश्यसि पार्थिव ।

---

* दक्षिणामुखे इति (ख, ग) ।

† सोमवंशोद्भवः श्रीमानिति (ख) ।

‡ मृगार्थैः परिवारित इति (ख) ।

§ काण्डयुग्मेन दूरात्तु इति (ख) ।

¶ मुदाऽन्वित इति (ख) ।

तावन्मृगवपुर्विप्रो मृतः प्रस्रवणे गिरौ ॥ २३ ।
तं दृष्ट्वा त्वं महाराज क्षुभितेन्द्रियमानसः ।
गृहागतः*स्ततोऽन्यस्य कस्यचित्कथितं त्वया ॥ २४ ।
ततः कतिपयाहस्य त्वया रात्रौ नरेश्वर ।
ब्रह्महत्याभयाद्भीतचित्तेनैतद्विचिन्तितम्† ।
कृत्यं करोमि शान्त्यर्थं मुच्येयं येन पातकात्‡ ॥ २५ ।
ततस्त्वया महाराज सकृन्नारायणं प्रभुम् ।
सञ्चिन्त्य द्वादशी शुद्धा त्वया राजन्नुपोषिता ॥ २६ ।
नारायणो मे सुप्रीत इति प्रोक्ता शुभेऽहनि ।
गौर्दत्ता विधिना सद्यो मृतोऽस्युदरशूलतः§ ॥ २७ ।
अमुक्तो द्वादशीधर्म्मो यत्तत्रापि च कारणम्¶ ।
कथयामि भवत्पत्नी नाम्ना नारायणी शुभा ॥ २८ ।
सा कण्ठगेन प्राणेन व्याहृता तेन ते गतिः‖ ॥ २९ ।
कल्पमेकं महाराज जातो विष्णुपुरे तव** ।
अहञ्च तव देहस्थः सर्व्वं जानामि चाव्ययम् ॥ ३० ।

---

* गृहं गत इति (ग) ।

† ब्रह्महत्याभयाद्भीत्या युक्तमेतद्विचिन्तितम् । इति (ख) ।

‡ मुच्यते येन पातकादिति (ख), (ग) ।

§ (ख) पुस्तके श्लोकेऽस्मिन् प्रभूतः पाठभेदो वर्त्तते—यथा, नारायणोऽस्तु मे प्रीत-इति चोक्तं स्वके हृदि । गां ददद्विधिवत्सद्यो मृतोऽस्युदरशूलतः ॥ इति ।

¶ तत्रापि तव कारणमिति (ख) ।

‖ व्याहृता ते ततो गतिरिति (ख) ।

** जातो विष्णुपुरं तव इति (ख) ; (ग) पुस्तकेऽतः परं सार्द्धपञ्चश्लोका न सन्ति ।

ब्रह्मग्रहो महाघोरः पीड़यामीति* मे मतिः।
तावद्विष्णोस्तु पुरुषैः किङ्करैर्मुषलैरहम्।
प्रहृतः सङ्क्षयं जातश्च्युतस्ते रोमकूपतः†।
स्वर्गस्थस्यापि राजेन्द्र स्थितोऽहं स्वेन तेजसा॥ ३१।३२।
ततोऽहःकल्पे निर्वृत्ते रात्रिकल्पेन सत्तम।
इदानीमादिसृष्टौ तु क्षते नृपतिसत्तम।
सम्भूतस्त्वं महाराज राज्ञः सुमनसो गृहे।
काश्मीरदेशाधिपतेरहं चाङ्गरुहैस्तव॥
यज्ञैरिष्टन्त्वयानेकैर्बहुभिश्चाप्तदक्षिणैः‡॥ ३३।३४।
न चाहन्तैरपहृतो§ विष्णुस्मरणवर्जितैः¶।
इदानीं यत्त्वया स्तोत्रं पुण्डरीकाक्षपारगम्।
पठितं तत्प्रभावेण विहायाङ्गरुहाण्यहम्||।
एकीभूतः पुनर्जातो व्याधरूपी नृपोत्तम**॥ ३५।३६।

---

* ब्रह्महत्याग्रहे घोरपीड़यामीति (ख)।

† स च्युतस्तद्रोमकूपत इति (ख)।

‡ काश्मीरदेशाधिपतिस्तवाङ्गरुहतः सह।
यज्ञैरिष्ट त्वयाऽनेकैर्दानैश्च विविधैस्तव॥ इति (ख)।

§ न चाहं तैरपगत इति (ख)।

¶ जातिस्मरणवर्जित इति (ग) पुस्तके पाठः।

|| (ग) पुस्तके श्लोकोऽयमेवं पठितः—
"इदानीं तत्त्वया प्रोक्तं पुण्डरीकाक्षपारकम्।
पठितं तव भावेन गुहायां गुरुहाण्यहम्॥"

** व्याधरूपी द्विजोत्तम इति (ख)।

अहं भगवतः स्तोत्रं श्रुत्वा प्राक् पापमूर्त्तिना ।
मुक्तोऽस्मि धर्म्मबुद्धिर्मे वर्त्तते साम्प्रतं विभो ॥ ३७ ।*
एतच्छ्रुत्वा वचो राजा† परं विस्मयमागतः ।
वरेण छन्दयामास तं व्याधं राजसत्तमः ॥ ३८ ।

राजोवाच ।

स्मारितोऽस्मि यथा व्याध त्वया जन्मान्तरं गतम् ।
तथा त्वं मत्प्रभावेण‡ धर्म्मव्याधो भविष्यति ॥ ३९ ।
यश्चैतत्पुण्डरीकाक्षपारगं शृणुयात्परम् § ।
तस्य पुष्करयात्रायां विधिस्नानफलं भवेत् ॥ ४० ।

वराह उवाच ।

एवमुक्त्वा ततो राजा विमानवरमास्थितः ।
परेण तेजसा योगमवापाशेषधारिणि ॥ ४१ ।

इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते षष्ठोऽध्यायः ।

वसुचरितं समाप्तम् ।

---

* "अहं हि पारगं स्तोत्रं पुण्डरीकाक्षमूर्त्तितः ।
मुक्तोऽस्मि धर्म्मबुद्धिर्मे वर्त्तते साम्प्रतं विभो ॥" इति (ख) ।

† एतच्छ्रुत्वा ततो राजा इति (ख) ।

‡ मत्प्रसादेन इति (ख) ।

§ पारगं शृणुयात्पठेदिति (ख) ।

सप्तमोऽध्यायः।

धरण्युवाच।

रैभ्योऽसौ मुनिशार्दूलः श्रुत्वा सिद्धं वसुं तदा।
स्वयं किमकरोद्देव संशयो मे महानयम्* ॥ १ ॥

वराह उवाच।

स रैभ्योमुनिशार्दूलः श्रुत्वा सिद्धं वसुं तदा†।
आजगाम गयां पुण्यां पितृतीर्थं तपोधनः ॥ २ ।
तत्र गत्वा पितॄन् भक्त्या पिण्डदानेन तर्पयन्।
ततापसुमहत्तीव्रं तपः परमदुश्चरम्‡ ॥ ३ ॥
चरतस्तस्य तत्तीव्रं तपो रैभ्यस्य धीमतः§।
आजगाम महायोगी विमानस्थोऽतिदीप्तिमान्¶ ॥ ४ ।
त्रसरेणुसमे शुद्धे विमाने सूर्यसन्निभे।
परमाणुप्रमाणेन पुरुषस्तत्र दीप्तिमान् ॥ ५ ।
सोऽब्रवीद्रैभ्य किं कार्य्यं तपश्चरसि सुव्रत।
एवमुक्त्वा दिवो भूमिं मापयामास वै पुमान् ॥ ६ । ‖

---

* संशयो मे महानभूदिति (ख)।

† स तु रैभ्यो मुनिः श्रुत्वा वसुं सिद्धमुपागतमिति (ख)।

‡ परमदुष्करमिति (ख)। तपस्ततापइति आर्षं, तपस्तेपे इति साधु।

§ ततो रैभ्यस्य धीमत इति (ख)।

¶ विमानस्थोऽपि दीप्तिमानिति (ख)।

‖ (ख) पुस्तके (५) (६) श्लोकौ न स्तः।

तत्रापि रोदसीव्याप्तं विमानं सूर्य्यसन्निभम् ।
युगपद्विष्णुभवनं व्याप्नुवन्तं ददर्श सः * ॥ ७ ।
ततः स विस्मयाविष्टो रैभ्यः प्रणतिपूर्व्वकम् ।
पप्रच्छ तं महायोगिन् को भवान् प्रब्रवीतु मे ॥ ८ ।

पुरुष उवाच ।

अहं रुद्रादवरजो ब्रह्मणो मानसः सुतः ।
नाम्ना सनत्कुमारेति† जनलोके वसाम्यहम्‡ ॥ ९ ।
भवतः पार्श्वमायातः प्रणयेन तपोधन ।
धन्योऽसि सर्व्वदा§ वत्स ब्रह्मणः कुलवर्द्धनः ॥ १० ।

रैभ्य उवाच ।

नमोऽस्तु ते योगिवर प्रसीद
दयां मह्यं कुरुषे विश्वरूप¶ ।
किमत्र सत्यं वद योगिसिंह
धन्योऽहमुक्तो हि कथं त्वयाद्य‖ ॥ ११ ।

सनत्कुमार उवाच ।

धन्यस्त्वमेव द्विजवर्य्यमुख्य**

---

* युगपद्ब्रह्मसदनं भासयन्तं ददर्श ह इति (ख) ।

† सनत्कुमारेति आर्षं, सनत्कुमार इति साधु ।

‡ नभोलोके वसाम्यहमिति (ग) ।

§ सर्व्वथा इति (ख) ।

¶ कुरु विप्रमुख्य इति (ख) । अत्र छन्दोनियमो न दृश्यते ।

‖ किमत्र सत्यं वद योगिसिंह धन्योऽसि रूपं तव रूपमद्य इति (ख) ।

** द्विजविप्रमुख्य इति (ख) । श्लोकेऽप्यत्र छन्दोनियमो नास्ति ।

यद्देववादाभिरतः पितॄंश्च।
प्रीणासि मन्त्रव्रतजप्यहोमै-
र्गयां समासाद्य च सर्व्वपिण्डैः* ॥ १२ ।
शृणुष्व चान्यो नृपतिर्बभूव
विशालनामा स पुरं विशालम्† ।
उवास धन्यो द्युतिमान्‡ सपुत्रः
स्वयं विशालाधिपतिर्द्विजाग्रयान् ॥
पप्रच्छ पुत्रार्थममित्रहा स-
ते ब्राह्मणाः प्रोचुरदीनसत्त्वाः।
राजन् पितॄंस्तर्पय पुत्रहेतो-
र्गत्वा गयामन्नदानैरनेकैः§ ॥ १३।१४ ।
ध्रुवं सुतस्ते भविता नृपेश¶
सुसम्प्रदाता सकलक्षितीशः‖ ॥ १५ ।
इतीरिते ब्राह्मणैः स प्रहृष्टो**

---

* तथाऽन्यपिण्डैरिति (ग)।

† स पुरीं विशालामिति (ख)।

‡ धर्म्मी द्युतिमानिति (ख)।

§ गत्वा गयां पिण्डदानेन सम्यगिति (ख)।

¶ भविता नृवीर इति (ख)।

‖ सम्प्रदाता सकलक्षितीश इति (ख)।

** इतीरिते ब्राह्मणैः विप्रश्रेष्ठैरिति (ख)।

राजा विशालाधिपतिः प्रयत्नात् । *
आगत्य तेन प्रवरेण तीर्थं
मघासु भक्त्याथ कृतं पितॄणाम् ।
पिण्डप्रदानं विधिना प्रयत्ना-
त्तावद्वियत्युत्तममूर्त्तयस्त्रीन् ॥ †
पश्यन् स पुंसः सितपीतकृष्णा-
नुवाच राजा किमिदं भवद्भिः ।
उपेक्ष्यते‡ शंसत सर्व्वमेव
कौतूहलं मे मनसि प्रवृत्तम् ॥ १६।१७ ।

सित उवाच ।

अहं सितस्ते जनकोऽस्मि तात
नाम्ना च वृत्तेन कुलेन कर्मणा§ ।
अयञ्च मे जनको रक्तवर्णो
नृशंसकृद्ब्रह्महा पापकारी ॥ १८ ।
अधीश्वरो नाम परः पिताऽस्य

---

* (ख) पुस्तके अतः परं जगाम तीर्थप्रवरं द्विजोऽथ गयाऽभिधानं वचनान्तरेण इति श्लोकार्द्धं वर्त्तते ।

† (ख) पुस्तके श्लोकोऽयमेवं पठितः—

"आगत्य सोऽथ प्रवरं सुतीर्थं गयाशिरो यागपरः पितॄणाम् ।
पिण्डप्रदानं विधिवत्प्रयत्नात्तावद्वियत्युत्तममूर्त्तयस्त्रीन् ॥"
उत्तममूर्त्तय इति आर्षम्, उत्तममूर्त्तीनिति साधु ।

‡ आरभ्यते इति (ख) ।

§ अहं सितस्ते जनकः सितोऽस्मि नाम्ना च वृत्तेन च कर्म्मणा च इति (ख) ।

कृष्णो वृत्त्या कर्म्मणा चापि कृष्णः* ।
एतेन कृष्णेन हताः पुरा वै
जन्मन्यनेके ऋषयः पुराणाः ॥ १९ ।
एतौ मृतौ द्वावपि पुत्र रौद्र-
मवीचिसंज्ञं नरकं प्रपन्नौ ।
अधीश्वरौ मे जनकः परोऽस्य
कृष्णः पिता द्वावपि दीर्घकालम् ॥ २० ।
अहञ्च शुद्धेन निजेन कर्म्मणा
शक्रासनं प्रापितो दुर्लभं तत्† ।
त्वया पुनर्मन्त्रविदा गयायां
पिण्डप्रदानेन बलादिमौ च ॥
मेलापितौ तीर्थपिण्डप्रदान-
प्रभावतो यौ नरकश्रितावपि‡ ॥ २१ ।
पितॄन् पितामहांस्तत्र तथैव प्रपितामहान् ।
प्रीणयामीति तत्तोयं त्वया दत्तमरिन्दम ॥ २२ ।
तेनास्मद्युगपद्योगो जातो वाक्येन सत्तम ।
तीर्थप्रभावाद्गच्छामि पितृलोकं न संशयः ॥ २३ ।
अत्र पिण्डप्रदानेन एतौ तव पितामहौ ।
दुर्गतावपि संसिद्धौ पापकृद्दिक्कृतिङ्गतौ ॥ २४ ।

---

* कृष्णो नाम्ना कर्म्मणा धर्म्मतश्च इति (ख) ।

† चरणेऽत्र छन्दोभङ्गः ।

‡ नरकश्रितावपीति (ख) । अत्र छन्दोभङ्गः ।

तीर्थप्रभाव एषोऽस्मिन्ब्रह्मघ्नस्यापि तत्सुत: ।
पितु: पिण्डप्रदानेन कुर्यादुद्धरणं पुन: ॥ २५ ।
एतस्मात्कारणात्पुत्र अहमेतौ विरञ्च्य वै ।
आगतोऽस्मि भवन्तं वै द्रष्टुं यास्यामि साम्प्रतम् ॥ २६ ।
एतस्मात्कारणाद्रैभ्य भवान्धन्यो मयोच्यते ।
सकृद्गयाभिगमनं सकृत्पिण्डप्रदापनम् ॥
दुर्लभं त्वं पुनर्नित्यमस्मिन्नेव व्यवस्थित: ।
किमनु प्रोच्यते रैभ्य तव पुण्यमिदं प्रभो ॥ २७।२८ ।
येन साक्षाद्गदापाणिर्दृष्टो नारायण: स्वयम् ।
ततो गदाधर: साक्षादस्मिन् क्षेत्रे व्यवस्थित: ।
अतोऽतिविख्याततमं तीर्थमेतद्द्विजोत्तम ॥ २९ ।

वराह उवाच ।

एवमुक्त्वा महायोगी तत्रैवान्तरधीयत ।
रैभ्योऽपि च गदापाणेर्हरे: स्तोत्रमथाकरोत् ॥ ३० ।

रैभ्य उवाच ।

गदाधरं विबुधजनैरभिष्टुतं
धृतक्षमं क्षुधितजनार्त्तिनाशनम् ।
शिवं विशालासुरसैन्यमर्द्दनं
नमाम्यहं हृतसकलाशुभं स्मृतौ ॥ ३१ ।
पुराणपूर्व्वं पुरुषं पुरुष्टुतं
पुरातनं विमलमलं नृणां गतिम् ।
त्रिविक्रमं हृतधरणिं बलोर्ज्जितं

गदाधरं रहसि नमामि केशवम् ॥ ३२ ।
विशुद्धभावं विभवैरुपावृतं
श्रिया वृतं विगतमलं विचक्षणम् ।
क्षितीश्वरैरपगतकिल्बिषैः स्तुतं
गदाधरं प्रणमति यः सुखं वसेत् ॥ ३३ ।
सुरासुरैरर्च्चितपादपङ्कजं
केयूरहाराङ्गदमौलिधारिणम् ।
अब्धौ शयानञ्च रथाङ्गपाणिनं
गदाधरं प्रणमति यः सुखं वसेत् ॥ ३४ ।
सितं कृते त्रेतयुगेऽरुणं विभुं
तथा तृतीये नीलवर्णमच्युतम्* ।
कलौ युगेऽलिप्रतिमं महेश्वरं
गदाधरं प्रणमति यः सुखं वसेत् ॥ ३५ ।
वीजोद्भवो यः सृजते† चतुर्मुखं
तथैव नारायणरूपतो जगत् ।
प्रपालयेद्रुद्रवपुस्तथान्तकृ-
द्गदाधरोजयतु षड़र्द्धमूर्त्तिमान् ॥ ३६ ।
सत्त्वं रजश्चैव तमो गुणास्त्रय-
स्त्वेतेषु विश्वस्य समुद्भवः किल ।

---

* पीतवर्णमच्युतमिति (ग) ।

† सृजत इति, आर्षं सृजतीति साधु ।

स चैक एव त्रिविधो गदाधरो
दधातु धैर्य्यं मम धर्म्ममोक्षयोः ॥ ३७ ।
संसारतोयार्णवदुःखतन्तुभि-
र्व्वियोगनक्रक्रमणैः सुभीषणैः ।
मज्जन्तमुच्चैः सुतरां महाप्लवो
गदाधरो मामुदधौ तु योऽतरत् ॥ ३८ ।
स्वयं त्रिमूर्त्तिः स्वमिवात्मनात्मनि
स्वशक्तितश्चाण्डमिदं ससर्ज्ज ह ।
तस्मिञ्जलोत्थासनमाप तैजसं
ससर्ज्ज यस्तं प्रणतोऽस्मि भूधरम् ॥ ३९ ।
मत्स्यादिनामानि जगत्सु प्रभुते
सुरादिसंरक्षणतो वृषाकपिः ।
मखस्वरूपेण स सन्ततो विभु-
र्गदाधरो मे विदधातु सद्गतिम् ॥ ४० ।

वराह उवाच ।

एवं स्तुतस्तदा विष्णुर्भक्त्या रैभ्येण धीमता ।
प्रादुर्बभूव सहसा पीतवासा जनार्द्दनः ॥ ४१ ।
शङ्खचक्रगदापाणिर्गरुड़स्थो वियद्गतः ।
उवाच मेघगम्भीरधीरवाक् पुरुषोत्तमः ॥ ४२ ।
तुष्टोऽस्मि रैभ्य भक्त्या ते स्तुत्या चापि द्विजोत्तम* ।
तीर्थस्नानेन च विभो ब्रूहि यत्तेऽभिवाञ्छितम् ॥ ४३ ।

* स्तुत्या च द्विजसत्तम इति (ग) ।

रैभ्य उवाच।

गतिं मे देहि देवेश यत्र ते सनकादयः।
वसेयन्तत्र येनाहं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ ४४ ।

देव उवाच।

एवमस्त्विति ते ब्रह्मन्नित्युक्त्वाऽन्तरधीयत।
भगवानपि रैभ्यस्तु दिव्यज्ञानसमन्वितः॥
क्षणाद्बभूव देवेन परितुष्टेन चक्रिणा।
जगाम यत्र ते सिद्धाः सनकाद्या महर्षयः ॥ ४५।४६ ।
एतच्च रैभ्यनिर्दिष्टं स्तोत्रं विष्णोर्गदाभृतः।
यः पठेत्स गयां गत्वा पिण्डदानाद्विशिष्यते ॥ ४७ ॥

इति वराहपुराणे रैभ्यचरितं सप्तमोऽध्यायः।

अष्टमोऽध्यायः।

वराह उवाच।

योऽसौ वर्णः शरीरे तु व्याधो भूत्वा नृपस्य ह।
स स्वहत्त्या स्थितः कालश्चतुर्वर्षसहस्रकम्* ॥ १ ॥

---

* स तद्वृत्त्यास्थितः कालमिति (ग)।

एकैकं स्वकुटुम्बार्थे हत्वा वनचरं मृगम् ।
भृत्यातिथिहुताशानां प्रीणनं कुरुते सदा ॥ २ ।
मिथिलायां वरारोहे सदा पर्व्वणि पर्व्वणि ।
पितृणां कुरुते श्राद्धं स्वाचारेण विचक्षणः ॥ ३ ।
अग्निं परिचरन्नित्यं वदन् सत्यं सुभाषितम् ।
प्राणयात्रानुसक्तस्तु योऽसौ जीवं न पातयेत्* ॥ ४ ।
एवन्तु वसतस्तस्य धर्म्मबुद्धिर्म्महातपाः ।
पुत्रस्त्वर्ज्जुनको नाम बभूव मुनिवद्वशी ॥ ५ ।
तस्य कालेन महता चारित्रेण च धीमतः ।
बभूवार्ज्जुनका नाम कन्या च वरवर्णिनी ॥ ६ ।
तस्या यौवनकाले तु चिन्तयामास धर्म्मवित् ।
कस्येयन्दीयते कन्या को वा योग्यस्य वै पुमान् ॥ ७ ।
इति चिन्तयतस्तस्य मतङ्गस्य सुतं प्रति ।
धर्म्मव्याधस्य सुव्यक्तं प्रसन्नाख्यं प्रतिब्रुवन् ॥ ८ ।
एवं सञ्चिन्त्य मातङ्गं प्रसन्नस्प्रति सोद्यतः† ।
उवाच तस्य पितरम्प्रसन्नायार्ज्जुनीं भवान् ।
गृहाण तपतां श्रेष्ठ स्वयन्दत्तां महात्मने ॥ ९ ।

मतङ्ग उवाच ।

प्रसन्नोऽयं मम सुतः सर्व्वशास्त्रविशारदः ।
गृह्णाम्यर्ज्जुनकां कन्यान्त्वत्सुतां व्याधसत्तम ॥ १० ।

---

* योऽसौ जीवेन पातयेदिति (ग) ।

† सोद्यत इति आर्षं, स उद्यत इति साधु ।

एवमुक्ते तदा कन्यां धर्म्मव्याधो महातपाः।
मतङ्गपुत्राय ददौ प्रसन्नाय च धीमते ॥ ११ ।
धर्म्मव्याधस्तदा कन्यां दत्त्वा स्वगृहमीयिवान्।
सापि श्वश्रुरयोर्भर्त्तुः शुश्रूषणपराभवत् ॥ १२ ।
अथ कालेन महता सा कन्याऽर्ज्जुनकाऽशुभा।
उक्ता श्वश्र्वा सुता पुत्री जीवहन्तुस्त्वमीदृशी।
न जानासि तपश्चर्त्तुं भर्त्तुराराधनं तथा ॥ १३ ।
साऽपि स्वल्पाऽपराधेन भर्त्सिता तनुमध्यमा।
पितुर्वेश्मागता बाला रोदमाना* मुहुर्मुहुः ॥ १४ ।
पित्रा पृष्टा किमेतत्ते पुत्रि रोदनकारणम्।
एवमुक्ता तदा सा तु कथयामास भामिनी ॥ १५ ।
श्वश्र्वाऽहमुक्ता तीव्रेण कोपेन महता पितः।
जीवहर्त्तुः सुतेत्युच्चैरसकृद्व्याधजेति च ॥ १६ ।
एतच्छ्रुत्वा स धर्म्मात्मा धर्म्मव्याधो रुषाऽन्वितः।
मतङ्गस्य गृहं सोऽथ गत्वा जनपदैर्वृतम् ॥ १७ ।
तस्यागतस्य सम्बन्धी मतङ्गो जयतां वरः।
आसनाद्यर्घपाद्येन पूजयित्वेदमब्रवीत् ॥ १८ ।
किमागमनकृत्यं ते किं करोम्यागतक्रियाम् ॥ १९ ।

व्याध उवाच।

भोजनं किञ्चिदिच्छामि भोक्तुं चैतन्यवर्ज्जितम्।
कौतूहलेन येनाऽहमागतो भवतो गृहे ॥ २० ।

---

* रोदमानेति चार्षं, रुदतीति साधु।

मतङ्ग उवाच ।

गोधूमा व्रीहयश्चैव संस्कृता मम वेश्मनि ।
भुज्यतां धर्म्मविच्छ्रेष्ठ यथाकामं तपोधन ॥ २१ ।

व्याध उवाच ।

पश्यामि कीदृशास्ते हि गोधूमा व्रीहयो यवाः ।
स्वरूपेण च सन्त्येते येन वो वेद्मि सत्तमः ॥ २२ ।

वराह उवाच ।

एवमुक्ते मतङ्गेन शूर्पं गोधूमपूरितम् ।
अपरं तत्र व्रीहीणां धर्म्मव्याधाय दर्शितम् ॥ २३ ।
दृष्ट्वा व्रीहीन्स गोधूमान्धर्म्मव्याधो वरासनात् ।
उत्थाय गन्तुमारेभे मतङ्गेन निवारितः ॥ २४ ।
किमर्थं गन्तुमारब्धं त्वया वद महामते ।
अभुक्तेनैव संसिद्धं मद्गृहे चान्नमुत्तमम् ।
पाचयित्वा* स्वयञ्चैव कस्मात्त्वं नाद्य भुञ्जसे† ॥ २५ ।

व्याध उवाच ।

सहस्रशः कोटिशश्च जीवान्हंसि दिने दिने ।
अथेदृशस्य पापस्य कोऽन्नं भुञ्जति‡ सत्पुमान् ॥ २६ ।
अचैतन्यं यदि गृहे विद्यतेऽन्नं सुसंस्कृतम् ।
तदानीमस्मि संभोक्ता मत्वा तु स्वजनं तव ॥ २७ ।

---

* वाचयित्वेति बहुषु पुस्तकेषु पाठः ।

† भुञ्जसे इति आर्षं, भुङ्क्षे इति साधु । तत्पुमानिति (ग) ।

‡ भुञ्जतीति आर्षं, भुङ्क्ते इति साधु ।

अहमेकं कुटुम्बार्थे हन्म्यरण्ये पशुं दिने ।
तच्चेत्पितृभ्यः सत्कृत्य दत्वा भुञ्जामि* साऽनुगः ॥ २८ ।
त्वन्तु जीवान् बहून् हत्वा स्वकुटुम्बेन साऽनुगः† ।
भुञ्जसे‡ तेन सततमभोज्यं तन्मतं मम ॥ २९ ।
ब्रह्मणा तु पुरा सृष्टा ओषध्यः सर्व्ववीरुधः ।
यज्ञार्थं तत्त्, भूतानां भक्ष्यमित्येव वै श्रुतिः ॥ ३० ।
दिव्यो भौमस्तथा पैत्रो मानुषो ब्राह्म एव च ।
एते पञ्च महायज्ञा ब्रह्मणा निर्म्मिता पुरा ॥ ३१ ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय इतरेषाञ्च तन्मुखाः ।
इतरेषान्तु वर्णानां ब्राह्मणैः कारिताः शुभाः ॥ ३२ ।
एवं कृत्वा नरो भुक्त्वा तस्मादन्नं विशुध्यति§ ।
अन्यथा व्रीहयोऽप्येते एकैके मृगपक्षिणः¶ ।

---

* भुञ्जामीति आर्षं, भुञ्जे इति साधु ।

† साऽनुग इति (ग) ।

‡ भुञ्जसे इति आर्षं, भुङ्क्ते इति साधु । भुञ्जसे तेनेति (ग)

§ तस्मादन्नं विशुध्यतीति (ग) ।

¶ (क) पुस्तके एतेषां श्लोकानां स्थाने अमी पठिताः—

अथ श्वश्रूः कृता निन्दा त्वं कन्या जीवघातिनः ।
इति केनचिदाख्यातं श्रुतं व्याधेन धीमता ॥
ततोमतङ्गसदनं गत्वा क्रोधसमन्वितः ।
मातङ्गमब्रवीत्तत्र धर्म्मयुक्तं वचस्तदा ॥

धर्म्मव्याध उवाच ।

पुरा वराहेणाख्यातं धरणीं प्रति सत्तम ।

मन्तव्या दात्टभोक्तृणां महामांसन्तु तत्स्मृतम् ॥ ३३ ।
मया ते दुहिता दत्ता पुत्रार्थं वरवर्णिनी ।
सा च त्वज्ञार्य्यया प्रोक्ता दुहिता जन्तुघातिनः ।
अतोऽर्थमागतोऽहन्ते गृहं प्रतिसमीक्षितुम् ॥ ३४ ।
आचारं देवपूजाञ्च अतिथीनाञ्च तर्पणम् ।
एतेषामेकमप्यत्र कुर्व्वन्नपि न दृश्यसे ॥ ३५ ।*
तदहं गन्तुमिच्छामि† पितॄणां श्राद्धकाम्यया ।
स्वगृहे नैव भुञ्जामि‡ पितॄणां कार्य्यमित्युत ॥ ३६ ।
अहं व्याधोजीवघाती न तु त्वं लोकहिंसकः ॥ ३७ ।
मत्सुता जीवघातस्य यद्दोढा त्वत्सुतेन च ।
तन्महत्त्वञ्च सम्प्राप्तं प्रायश्चित्तं तपोधन ॥ ३८ ।
एवमुक्त्वा स चोत्थाय शप्वा नारीं तदाम्बरे ।
मा स्नुषाभिः समं श्वश्र्वा विश्वासो भवतु क्वचित् ॥ ३९ ।
मा च स्नुषा कदाचित्स्याद्दा श्वश्रूं जीवतीऽ§मिषेत् ।
एवमुक्त्वा गतो व्याधः स्वगृहं प्रति भामिनि ॥ ४० ।

मांसाशी नरकं याति अदत्त्वा पितृदैवते ॥
दत्त्वा च पितृदैवेभ्यस्तस्याशावि विशुद्ध्यति ।
अन्यथा व्रीहयोऽप्येते एकैकमृगपक्षिणः ॥

* एष श्लोको (ग) पुस्तके नास्ति ।

† श्रोतुमिच्छामि वैगुण्यमिति (ग) ।

‡ भुञ्जामीति आर्षं, भुञ्जे इति साधु ।

§ जीवतीमिति आर्षं, जीवन्तीमिति साधु ।

ततो देवान् पितॄन् भक्त्या पूजयित्वा विचक्षणः।
पुत्रञ्चार्ज्जुनकं स्थाप्य* स्वसन्तानं महातपाः।
धर्म्मव्याधो जगामाशु तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम्॥ ४१।
पुरुषोत्तमाख्यञ्च परन्तत्र गत्वा समाहितः।
तपश्चचार नियमात्पठन्स्तोत्रमिदं धरे॥ ४२।

नमामि विष्णुं त्रिदशारिनाशनं
विशालवक्षःस्थलसंश्रितश्रियम्।
सुशासनं नीतिमतां पराङ्गतिं
त्रिविक्रमं मन्दरधारिणं सदा॥ ४३।

दामोदरं निर्जितभूतलं धिया
यशोऽंशुशुभ्रं भ्रमराङ्गसप्रभम्।
भवे भवं दैत्यरिपुं पुरुष्टुतं
नमामि विष्णुं शरणं जनार्द्दनम्॥ ४४।

त्रिधा स्थितं तिग्मरथाङ्गपाणिनं
नयस्थितं युक्तमनुत्तमैर्गुणैः।
निःश्रेयसाख्यं क्षयितेत्वरं गुरुं
नमामि विष्णुं पुरुषोत्तमं त्वहम्॥ ४५।

महावराहो हविषां भुजो जनो
जनार्द्दनो मे हितकृच्चतुर्मुखः।
क्षितीधरो मामुदधिप्लवे महान्
स पातु विष्णुः शरणार्थिनं तु माम्॥ ४६।

* स्थाप्य इति आर्षं, स्थापयित्वा इति साधु।

मायाततं* येन जगत्त्रयं कृतं†
यथाग्निनैकेन ततं चराचरम्।
चराचरस्य स्वयमेव सर्व्वतः
स मेऽस्तु विष्णुः शरणं जगत्पतिः॥ ४७।
भवे भवे यश्च ससर्ज्ज कं ततो
जगत्प्रसूतं सचराचरं त्विदम्।
ततश्च रुद्रात्मवति प्रलीयते
ततोहरिर्विष्णुहरस्तथोच्यते॥ ४८।
रवीन्दुपृथ्वी‡पवनादिभास्कराः
जलञ्च यस्य प्रभवन्ति मूर्त्तयः।
स सर्व्वदा मे भगवान् सनातनो
ददातु शं विष्णुरचिन्त्यरूपधृक्॥ ४९।
इतीरिते तस्य सनातनः स्वयं
पुरो बभूवाद्भुतरूपदर्शनः।
वरं वृणीष्वेति सनातनोऽब्रवी-
दनन्तपादोदरबाहुवक्त्रः§॥ ५०।
इतीरितो व्याधवरो जगाद
प्रदीयतामेष वरः स्तुतेष्वपि।

---

* मायामततमिति (ख)।

† जगत्त्रयं ततमिति (ख)।

‡ खाग्नीन्दुपृथ्वीति (ग)।

§ अनन्तपादोदरबाहुविक्रम इति (ग)।

क्रियाकलापेन तथात्मविद्यया
कुलप्रसूतावपि तेऽनुगामिनः ॥ ५१ ।
ज्ञानोदयस्त्वऽस्य कुलस्य* सर्वदा
लयस्तथा ब्रह्मणि मे सनातन ।
इतीरिते तम्भगवानुवाच ह
प्रसन्नबुद्धिर्भवते मया त्वयम् ॥
वरो विसृष्टश्च कुलस्य ते मया
लयस्तथा ब्रह्मणि शाश्वते तव ।
इतीरिते देववरेण स क्षणात्
स्वदेहतस्तेज उदीर्णमैक्षत ॥
विसर्जयामास कविं सनातनं
लयञ्च तत्र प्रतिपेदिवानसौ ॥ ५२।५३ ।
इतीरितं स्तोत्रवरन्धरे नरः
पठिष्यते† यश्च शृणोति मानवः ।
हरिं समभ्यर्च्य सदा ह्युपोषितो
विशेषतो विष्णुदिने च मानवः ।
स याति यत्र स्वयमेव केशवो
वसेत‡ मन्वन्तरसप्ततिं सुखम् ॥ ५४ ।

इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते धर्मव्याधचरिते अष्टमोऽध्यायः ।

* ज्ञानोदयात् स्वस्य कुलस्य सर्व्वदा इति (क), (ख) ।

† पठिष्यते इति आर्षं, पठिष्यतीति साधु ।

‡ वसेत इति आर्षं, वसेदिति साधु ।

नवमोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।

आदौ कृतयुगे नाथ किं कृतं विश्वमूर्त्तिना ।
नारायणेन तत्सर्व्वं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १ ॥

वराह उवाच ।

पूर्व्वन्नारायणस्त्वेको नासीत्किञ्चिद्वरे परम् ।
सैक* एव रतिं लेभे नैव स्वच्छन्दकर्मकृत् ॥ २ ॥
तस्य द्वितीयमिच्छन्त† श्चिन्ता बुद्ध्यात्मिका बभौ ।
अभावेत्येव संज्ञा या‡ क्षणभास्करसन्निभा ॥ ३ ॥
तस्या अपि द्विधा भूता चिन्ताभूद्ब्रह्मवादिनः ।
उमेति संज्ञया यत्तत्सदा मर्त्त्यै व्यवस्थिता ॥ ४ ॥
उमेत्येकाक्षरीभूता ससर्जेमां महीन्तदा ।
भूः ससर्ज भुवं सोऽपि ससर्ज च ततो महत् ॥ ५ ॥
ततश्च जन इत्येव ततश्चात्मा प्रलीयते ।
एतदोतन्तथा प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ६ ॥
जगत्प्राणवतो भूतं शून्यमेतत्स्थितन्तदा ।
येयं मूर्त्तिर्भगवतः शङ्करः स स्वयं हरिः ॥ ७ ॥
शून्याल्लोकानिमान्सृष्ट्वा सिसृक्षुर्मूर्त्तिमुत्तमाम् ।

---

* सैक इति आर्षं, स एक इति साधु ।

† इच्छन्त इति आर्षम्, इच्छत इति साधु ।

‡ अभावेत्येवसंज्ञाया इति (क), (ख) ।

क्षोभयित्वा मनोधाम तत्राकारः स्वमात्ततः।
स्थितस्तस्मिन्यदा क्षुब्धे ब्राह्माण्डमभवत्तदा ॥ ८ ।
तस्मिंस्तु शकलीभूते भूर्लोकश्च व्यवस्थितम्*।
अपरम्भुवनम्मायात्मध्ये भास्करसन्निभम्† ॥ ९ ।
पुरा नष्टकसंस्थो यः पद्मकोशो व्यवस्थितः।
स हि नारायणो देवः प्राजापत्येन तेजसा‡ ॥
अकाराद्यं स्वरन्ताभ्यां हलश्च विससर्ज ह।
अमूर्त्तस्रष्टो शास्त्राणि उदगायत्तदा हि सः ॥ १०।११ ।
सृष्ट्वा पुनरमेयात्मा चिन्तयामास धारणम्।
तस्य चिन्तयतो नेत्रात्तेजः समभवन्महत् ॥ १२ ।
दक्षिणं वह्निसङ्काशं वामन्तुहिनसन्निभम्।
तद्वा चन्द्रसूर्य्यौ तु कल्पितौ परमेष्ठिना ॥ १३ ।
ततः प्राणः§ समुत्तस्थौ वायुश्च परमेष्ठिनः।
स एव वायुर्भगवान्योऽद्यापि हृदिगो विभुः ॥ १४ ।
तस्माद्वह्निः समुत्तस्थौ तस्मादग्नेर्जलं महत्।
य एवाग्निः स वै तेजो ब्राह्मं परमकारणम् ॥ १५ ।
बाहुभ्यामप्यसौ तेजः क्षात्त्रन्तेजः ससर्ज ह।
ऊरुभ्यामपि वैश्यांश्च पद्भ्यां शूद्रांस्तथा विभुः ॥ १६ ।

---

* भूर्लोकश्च व्यवस्थितमिति आर्षं, भूर्लोकश्च व्यवस्थित इति साधु।

† अपरम्भुवनञ्चैव प्राजापत्येन तेजसा इति (ख)।

‡ अपरम्भुवनञ्चैव प्राजापत्येन तेजसा इति (ख)।

§ प्राणशब्दो हि सर्वत्र बहुवचनान्तः प्रयुज्यते।

ततस्तु ससृजे यक्षान्राक्षसांश्च तथा विभुः।
चतुर्विधैस्तु भूर्लोकं भुवो लोकं वियच्चरैः॥ १७।
भूतैः स्वर्मार्गगैरन्यैः स्वर्लोकं समपूरयत्।
महर्लोकं तथा तैस्तैर्भूतैश्च सनकादिभिः॥ १८।
जनलोकन्ततश्चैव वैराजैः समपूरयत्।
तपोलोकं ततो देवैस्तपोनिष्ठैरपूरयत्॥ १९।
अपुनर्मारकैः*र्देवैः सत्यलोकमपूरयत्।
सृष्टिं सृष्ट्वा तथा देवो भगवान् भूतभावनः।
कल्पसंज्ञान्तदामीषां जगन्ति परमेश्वरः॥ २०।
तस्मिञ्जगति भूर्लोको भुवोलोकश्च जायत†।
स्वर्लोकश्च त्रयोऽप्येते‡ जायन्ते नात्र संशयः॥ २१।
सुप्ते तु देवे कल्पान्ते तावती रात्रिरिष्यते।
त्रैलोक्यमेतत्सुप्तं स्यात्तथोपप्लवताङ्गतम्॥ २२।
ततो रात्र्यां व्यतीतायामुत्थितः§ कमलेक्षणः।
चिन्तयामास तान्वेदान्मातरश्च चतुर्ष्वपि॥ २३।
चिन्तयानः स देवेशस्तान्वेदान्नाध्यगच्छत¶।
लोकमार्गस्थितिं कर्त्तुं निद्राज्ञानेन मोहितः।

---

* अपुनर्भास्करैरिति (ख)।

† जायत इति आर्षम्, अजायत इति साधु।

‡ त्रयोऽथैते इति (क), (ख)।

§ मुञ्छित इति (ख)।

¶ अध्यगच्छत इति आर्षम्, अध्यगच्छदिति साधु।

चिन्तयामास देवेशो नात्र देवो व्यवस्थितः॥ २४।
ततः स्वमूर्त्तौ तोयाब्धे लीनान्दृष्ट्वा महेश्वरः।
जिघृक्षुश्चिन्तयामास मत्स्यो भूत्वाऽविशज्जलम्॥ २५।
एवं ध्यात्वा महामत्स्यस्तत्क्षणात्समजायत।
विवेश च जलन्देवः समन्तात्क्षोभयन्निव॥ २६।

तस्मिन् प्रविष्टे सहसा जलन्तु
महामहीध्रस्ववपुषि प्रकाशम्।
मात्स्यं गते देववरे महोदधिं
हरिं स्तवैस्तुष्टुवुरुद्धृतचितिम्॥ २७।

नमोऽस्तु वेदान्तरगाप्रतर्क्यं
नमोऽस्तु नारायण मत्स्यरूप।
नमोऽस्तु ते सुस्वर विश्वमूर्त्ते
नमोऽस्तु विद्याद्वयरूपधारिन्॥ २८।

नमोस्तु चन्द्रार्कमनेकरूप
जलान्तविश्वस्थितचारुनेत्र।
नमोस्तु विष्णोः शरणं व्रजामः
प्रपाहि नो मत्स्यतनुं विहाय॥ २९।

त्वया ततं विश्वमनन्तमूर्त्ते
पृथङ्न ते किञ्चिदिहास्ति* देव।
भवान्न चास्य व्यतिरिक्तमूर्त्ति-
स्त्वत्तो वयन्ते शरणं प्रपन्नाः॥ ३०।

---

* किञ्चिदिहास देव इति (ग)।

खात्मेन्दुवह्निश्च मनश्च रूपं
पुराणमूर्त्तेस्तव चाज्जनेत्र ।
क्षमस्व शम्भो यदि भक्तिहीनं
त्वयाजगद्भासति* देवदेव ॥ ३१ ।
विरुद्धमेतत्तव देवरूपं
सुभाषणं सुस्तनमद्रितुल्यम् ।
पुराण देवेश जगन्निवास
शमं प्रयाह्यच्युततीव्रभानो ॥ ३२ ।
नमामः सर्व्वे शरणं प्रपन्ना
भयाच्च ते रूपमिदं प्रपश्य† ।
लोके समस्तभ्भवता विनाऽद्य
न विद्यते देहगतं पुराणम् ॥ ३३ ।

एवं स्तुतस्तदा देवो जलस्थाञ्जगृहे च सः ।
वेदान् सोपनिषच्छास्त्राण्यतः स्वं रूपमास्थितः ॥ ३४ ।
यावत्स्वमूर्त्तिर्भगवान्तावदेव जगत्त्विदम् ।
कूटस्थे तल्लयं याति त्रिकृतस्थे विवर्द्धते‡ ॥ ३५ ।

इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते सृष्टिवर्णने नवमोऽध्यायः ।

---

* भासतीति आर्षं, भासते इति साधु ।

† प्रपश्य इति आर्षं, प्रदृश्य इति साधु ।

‡ विकृतस्थो विवर्द्धते इति (ग) ।

दशमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

एवं सृष्ट्वा जगत्सर्व्वं भगवान् भूतभावनः ।
विरराम ततः सृष्टिर्व्यवर्द्धत धरे तदा ॥ १ ।
ब्रह्मायामथ सृष्टौ तु सर्व्वेदेवाः पुरातनम् ।
नारायणाख्यं पुरुषं यजन्तो विविधैर्मखैः ॥
द्वीपेषु चैव सर्व्वेषु वर्षेषु च मखैर्हरिम् ।
देवाः सत्रैर्महद्भिस्ते यजन्तः श्रद्धयान्विताः ।
तोषयामासुरत्यर्थं स्वम्पूज्यं कर्त्तुमीप्सवः ॥ २।३ ।*
एवं तोषयतान्तेषां बहुवर्षसहस्रिकः ।
कालो देवस्तदा तुष्टः प्रत्यक्षत्वं जगाम ह ॥ ४ ।

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रो
महागिरेः शृङ्गमिवोल्लिखंस्तदा ।
उवाच किं कार्य्यमथो सुरेशो
ब्रूत वरन्देववरा वरं वः ॥ ५ ।

देवा ऊचुः ।

जयस्व गोविन्द महानुभाव

---

* (ग) पुस्तके २य ३य श्लोकयोः स्थाने एवं श्लोकौ वर्त्तते—
ब्रह्मायामथ सृष्टौ तु सर्व्वे देवाः सवासवाः ।
सत्रैर्महद्भिः सर्व्वेऽव यजन्तः श्रद्धयाऽन्विताः ।
तोषयामासुरत्यर्थं स्वं पूज्यं कर्त्तुमीश्वरः ॥

त्वया वरं नाथवरेण देवाः ।
मनुष्यलोकेऽपि भवन्तमाद्यं
विहाय नास्मान्भवते* ह कश्चित् ॥ ६ ।
चन्द्रादित्यौ वसवो ये च साध्या
विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।
सर्व्वे भवन्तं शरणागताः स्म
कुरुष्व पूज्यानिह विश्वमूर्त्ते ॥ ७ ।

एवमुक्तस्तदा तैस्तु महायोगीश्वरो हरिः ।
करोमि सर्व्वान्वः पूज्यानित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ॥ ८ ।
देवा अपि निजौकांसि गतवन्तः सनातनाः ।
स्तुवन्तः परमेशोऽपि त्रिविधम्भावमास्थितः ॥ ९ ।
एवं त्रिधा जगद्धाता भूत्वा देवान्महेश्वरः ।
आराध्य सात्त्विकं राजस्तामसञ्च† त्रिधा स्थितम् ॥ १० ।
सात्त्विकेन पठेद्वेदान्यजन्यज्ञेन देवताः ।
आत्मनोऽवयवो भूत्वा राजसेनापि केशवः ॥ ११ ।
स कालरूपिणं रौद्रं प्रकृत्या शूलपाणिनम् ।
आत्मनो राजसीं मूर्त्तिं पूजयामास भक्तितः ॥ १२ ।
तामसेनापि भावेन असुरेषु व्यवस्थितः ॥ १३ ।
एवं त्रिधा जगद्धाता भूत्वा देवान्महेश्वरः ।
आराधयामास ततो लोकोऽपि विविधोभवत् ॥ १४ ।

---

* भवते भावयति चिन्तयतीत्यर्थः ।

† राजः इति आर्षं, राजसमिति साधु ।

एवं विष्णुर्महेशानां नाम गच्छन्व्यवस्थितः ।
स च नारायणो देवः कृते युगवरे प्रभुः ॥ १५ ।
त्रेतायां रुद्ररूपस्तु द्वापरे यज्ञमूर्त्तिमान् ।
कलौ नारायणो देवो बहुरूपो व्यजायत ॥ १६ ।
तस्यादिकर्तृतो विष्णोश्चरितं भूरितेजसः ।
शृणुष्व सर्व्वं सुश्रोणि गदतो मम भामिनि ॥ १७ ।
आसीत्कृतयुगे राजा सुप्रतीको महाबलः ।
तस्य भार्याद्वयं चासीदविशिष्टं मनोरमम् ॥ १८ ।
विद्युत्प्रभा कान्तिमती तयोरेते तु नामनी ।
तयोः पुत्रं समं राजा न लेभे बलवानपि ॥ १९ ।
यदा तदा मुनिश्रेष्ठमात्रेयं वीतकल्मषम् ।
तोषयामास विधिना चित्रकूटे नगोत्तमे ॥ २० ।
स ऋषिस्तोषितस्तेन दीर्घकालं वरार्थिना ।
वरन्दित्सुतया यावदब्रीदत्रिजो मुनिः* ॥ २१ ।
तावदिन्द्रोऽपि करिणा गतः पार्श्वेन तस्य ह ।
देवसैन्यैः परिवृतस्तूष्णीमेव महाबलः ॥ २२ ।
तं दृष्ट्वा† तद्गतप्रीतिरप्रीतिं प्रीतवान्मुनिः‡ ।
चुकोप देवराजाय शापमुग्रं ससर्ज ह ॥ २३ ।

---

* वरं दिदित्सया यावदब्रवीदात्रेयो मुनिरिति (ख) । दिदित्सयेति आर्षं दित्सयेति साधु ।

† तं दृष्ट्वाऽन्तर्गतप्रीतिरिति (ग) ।

‡ प्रीतवान्मुनिरप्रीतिमिति (ख) ।

यस्मात्त्वया ममाऽवज्ञा कृता मूढ़ दिवस्पते ।
ततस्त्वं चालितो राज्यादन्यलोके वसिष्यसि* ॥ २४ ।
एवमुक्त्वाऽपि कोपेन सुप्रतीकञ्च भूपतिम् ।
उवाच राजन्पुत्रस्ते भविता दृढ़विक्रमः ॥ २५ ।
इन्द्ररूपोपमः श्रीमानुद्यच्छस्त्रः प्रतापवान् ।
विद्याप्रभावतत्त्वज्ञः क्रूरकर्म्मा भविष्यति ॥ २६ ।
दुर्जयोऽतिबली राजा एवमुक्त्वा गतो मुनिः ॥ २७ ।
सोऽपि राजा सुप्रतीको भार्य्यायां गर्भमावहत् ।
विद्युत्प्रभायां धर्मज्ञः साऽपि काले त्वसूयत ॥ २८ ।
तस्याः पुत्रः समभवद्दुर्जयाख्यो महाबलः ।
जातकर्म्मादिसंस्कारं तस्य चक्रे मुनिः स्वयम् ॥ २९ ।
तस्य चेष्टैर्बलेनासौ मुनेः सौम्यो बभूव ह ।
वेदशास्त्रार्थविद्यायां पारगो धर्मवान् शुचिः ॥ ३० ।
या द्वितीयाऽभवत्पत्नी तस्य राज्ञो महात्मनः ।
नाम्ना कान्तिमती धन्या† तस्याः पुत्रो बभूव ह ।
नाम्ना सुद्युम्न इत्येवं वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ३१ ।
अथ कालेन महता स राजा राजसत्तमः ।
सुप्रतीकः सुतन्दृष्ट्वा दुर्जयं योग्यमन्तिके ॥ ३२ ।
आत्मनो वृद्धभावञ्च वाराणस्यधिपो बली ।
चिन्तयामास राज्यार्थं दुर्जयं प्रति भामिनि ॥ ३३ ।

---

* वसिष्यसीति आर्षं, वत्स्यसीति साधु ।

† कीर्त्तिमती धन्या इति (ग) ।

एवं सञ्चिन्त्य धर्मात्मा तस्य राज्यं ददौ नृपः ।
स्वयञ्च चित्रकूटाख्यं पर्व्वतं स जगाम ह ॥ ३४ ।
दुर्ज्जयोऽपि महद्राज्यं हस्त्यश्वरथवाजिभिः ।
संयोज्य चिन्तयामास राज्यवृद्धिं प्रति प्रभुः ॥ ३५ ।
एवं सञ्चिन्त्य मेधावी हस्त्यश्वरथपत्तिभिः ।
समेतां वाहिनीं कृत्वा उत्तरां दिशमाश्रितः ॥ ३६ ।
तस्य चोत्तरतो देशाः सर्वे सिद्धा महात्मनः ।
भारताख्यमिदं वर्षं साधयित्वा सुदुर्जयः ॥
ततः किंपुरुषं नाम वर्षं तेनाऽपि साधितम् ।
ततः परतरञ्चान्यद्धरिवर्षं जिगाय सः ॥ ३७।३८ ।
रम्यं रोमावतं वापि कुरुभद्राश्वमेव च ।
इलावृतं मेरुमध्यमेतत्सर्वं जिगाय सः ॥ ३९ ।
जित्वा जम्बाख्यमेतद्धि* द्वीपं यावदसौ नृपः ।
जगाम देवराजानं जेतुं सर्वं सुरान्वितम् ॥ ४० ।
मेरुपर्व्वतमारुह्य† देवगन्धर्व्वदानवान् ।
गुह्यकान् किन्नरान्दैत्यांस्ततो ब्रह्मसुतो मुनिः ।
नारदो दुर्ज्जयजयं देवराजाय शंसति‡ ॥ ४१ ।
तत इन्द्रस्त्वरायुक्तो लोकपालैः समन्वितः ।

---

* रम्यं हैमवतं चाऽपि इति (ग) ।

† मेरुं पर्व्वतमारुह्य इति (ग) ।

‡ देवराजाय शंसत इति (ग) । शंशत इति आर्षम्, अशंसदिति साधु ।

जगाम दुर्ज्जयं हन्तुं सोऽचिरेणास्त्रनिर्ज्जितम्* ॥ ४२ ।
विहाय पर्व्वतं मेरुं मर्त्यलोकमिहागतः ॥ ४३ ।
पूर्व्वदेशे† च देवेन्द्रो लोकपालैः समं प्रभुः ।
स्थितवांस्तस्य सुमहच्चरितं सम्भविष्यति ॥ ४४ ।
दुर्ज्जयश्च सुराञ्जित्वा यावत्प्रतिनिवर्त्तते ।
गन्धमादनपृष्ठे तु स्कन्धावारनिवेशनम् ।
कृत्वाऽवस्थितसम्भारमागतौ तापसौ तु तम् ॥ ४५ ।
तावागतौ तथाऽब्रूतां‡ राजन्दुर्ज्जय लोकपाः ।
निवारितास्त्वया सर्व्वे लोकपालैर्विना जगत् ।
न प्रवर्त्तेत्ततो§ देहि तत्पदं सुखमुत्तमम् ॥ ४६ ।
एवमुक्तै ततस्तौ तु दुर्ज्जयः प्राह धर्म्मवित् ।
कौ भवन्ताविति ततस्तावूचतुररिन्दमौ ॥ ४७ ।
विद्युत्सुविद्युनामानावसुराविति नामतः ।
त्वया सम्प्रति चेच्छामो धर्म्मं सत्सु सुसंस्कृतम् ॥ ४८ ।
लोकपानां सर्व्वमावाङ्कर्म्म कुर्व्वः सुदुर्ज्जय ।
एवमुक्ते दुर्ज्जयेन तौ स्वर्गे सन्निवेशितौ ॥ ४९ ।
लोकपालौ कृतौ सद्यस्ततोऽन्तर्द्धानमापतुः ।
तयोरपि महत्कर्म्म चरितञ्च धराधरे ॥

---

* सोऽचिरेणाऽस्त्रनिर्गत इति (ग) ।

† पूर्व्वदेशश्च देवेन्द्र इति (ग) ।

‡ तथा ब्रूतां तरं (च तं ?) राजन्दुर्ज्जयं लोकपालना इति (ग) ।

§ प्रवत्तदिति आर्षं, प्रवर्त्तेत इति साधु ।

भविष्यति महाराजो दुर्ज्जयो मन्दरोपरि ।
धनदस्य वनं दिव्यं दृष्ट्वा नन्दनसन्निभम् ॥
मुदा बभ्राम रम्येऽस्मिन्स यावद्राजसत्तमः* ।
तावत्सुवर्णवृक्षाधः कन्याद्वयमपश्यत† ॥ ५०।५१ ५२ ।
अतीवरूपसम्पन्नमतीवाद्भुतदर्शनम् ।
दृष्ट्वा तु विस्मयाविष्टः क इमे शुभलोचने ।
एवं सञ्चिन्त्य यावत्स क्षणमेकं व्यवस्थितः ।
तस्मिन्वने तावदुभौ तापसौ सोऽवलोकयत्‡ ॥ ५३।५४ ।
तौ दृष्ट्वा सहसा राजा ययौ प्रीत्या परां मुदम् ।
अवतीर्य्य द्विपात्तूर्णं नमश्चक्रे तयोः स्वयम् ॥ ५५ ।
उपविष्टः स ताभ्यान्तु कौश्ये दत्ते वरासने ।
पृष्टः कस्त्वं कुतश्चासि कस्य वा किमिह स्थितः ॥ ५६ ।
तौ प्रहस्याब्रवीद्राजा सुप्रतीकेति§ विश्रुतः ।
तस्य पुत्रः समुत्पन्नो दुर्जयो नाम नामतः ॥ ५७ ।
पृथिव्यां सर्व्वराजानो¶ जिगीषन्निह सत्तमौ ।
आगतोऽस्मि ध्रुवञ्चैव स्मर्त्तव्योऽहं तपोधनौ ।
भवन्तौ कौ समाख्यातं ममानुग्रहकाङ्क्षया ॥ ५८ ।

---

* मुदा बभ्राम रम्येण तद्यावद्राजसत्तम इति (ग) ।

† अपश्यत इति आर्षम्, अपश्यदिति साधु ।

‡ अवलोकयदिति आर्षम्, अवालोकयदिति साधु ।

§ सुप्रतीक इति साधु ।

¶ सर्व्वराजान इति आर्षं, सर्व्वराजानिति साधु ।

तापसावूचतुः ।

आवां हेतृप्रहेत्राख्यौ मनोः स्वायम्भुवः सुतौ ।
आवां देवविनाशाय गतौ स्वो मेरुपर्व्वतम्* ॥ ५८ ।
तत्रावयोर्महासैन्यं गजाश्वरथसङ्कुलम् ।
जिगाय सर्व्वदेवानां शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६० ।
ते च देवा महत्सैन्यं दृष्ट्वा सैन्यं निपातितम् ।
असुरैरुज्झितप्राणं ततस्ते शरणं गताः ॥
क्षीराब्धौ यत्र देवेशो हरिः शेते स्वयं प्रभुः ।
तत्र विज्ञापयामासुः सर्व्वे† प्रणतिपूर्व्वकम् ॥ ६१।६२ ।
देव देव हरे सर्व्वं सैन्यं त्वसुरसत्तमैः ।
पराजितं परित्राहि भीतं विह्वललोचनम् ॥ ६३ ।
त्वया देवासुरे युद्धे पूर्व्वं त्राता स्म केशव ।
सहस्रबाहोः क्रूरस्य समरे कालनेमिनः ॥ ६४ ।
इदानीमपि देवेश असुरौ देवकण्टकौ ।
हेतृप्रहेतृनामानौ बहुसैन्यपरिच्छदौ ॥
तौ हत्वा‡ त्राहि नः सर्व्वान्देवदेव जगत्पते ॥ ६५ ।
एवमुक्तस्ततो देवो विष्णुर्नारायणः प्रभुः ।
अहं यास्यामि तौ हन्तुमित्युवाच जगत्पतिः ॥ ६६ ।
एवमुक्तास्ततो देवा मेरुपर्व्वतसन्निधौ ।

---

* मेरुपर्व्वते इति (ग)।

† सर्व्वं प्रणतिपूर्व्वकमिति (ग)।

‡ हत्वा तु त्राहि न इति (ग)।

प्रतस्थुस्तेऽथ मनसा चिन्तयन्तौ जनार्द्दनम् ॥ ६७ ।
तैः सञ्चिन्तितमात्रस्तु देवश्चक्रगदाधरः ।
आवयोः सैन्यमाविश्य एक एव महाबलः ।
एकधा दशधात्मानं शतधा च सहस्रधा ।
लक्षधा कोटिधा कृत्वा स्वभूत्या च जगत्पतिः* ॥ ६८।६९ ।
एवं स्थिते देववरेऽस्मत्सैन्ये महाबलः ।†
यः कश्चिदसुरो राजन्नावयोर्बलमाश्रितः ।
स हतः पतितो भूमौ दृश्यते गतचेतनः ॥ ६० ।
एवं तत्सहसा सैन्यं मायया विश्वमूर्त्तिना ।
निहत्य मांसलकलम्पत्तिध्वजसमाकुलम् ।
चतुरङ्गं शलं सर्व्वं हत्वा देवो रथाङ्गधृक् ।
आवां शेषावथो दृष्ट्वा गतोऽन्तर्द्धानमीश्वरः ॥ ६१।६२ ।
आवयोरीदृशं कर्म्म दृष्टं देवस्य शार्ङ्गिणः ।
ततस्तमेव शरणं गतावाराधनाय वै‡ ॥ ६३ ।
त्वञ्चास्मन्मित्रतनयः सुप्रतीकात्मजो नृपः ।
इमे च आवयोः कन्ये गृहाण मनुजेश्वर ।
हेतृकन्या सुकेशी तु मिश्रकेशी प्रहेतृणः§ ॥ ६४ ।

---

* अत्र चचार इति क्रियापदमध्याहार्य्यम् ।

† (ग) पुस्तके ६७ श्लोकः, ६८ श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धश्च न स्तः ।

‡ गत्वा चाराधनाय वै इति बहुषु पुस्तकेषु पाठोदृश्यते । तत्र च मौचितौ, रचितौ वेति क्रियान्तरस्यापेक्षा वर्त्तते ।

§ प्रहेतृण इति आर्षं, प्रहेतुरिति साधु ।

दुर्जयस्त्वेवमुक्तस्तु हेतृणा* ते उभे शुभे ।
कन्ये जग्राह धर्म्मेण भार्यार्थं मनुजेश्वरः ॥ ६५ ।
ते लब्ध्वा सहसा राजा† मुदा परमया युतः ।
आजगाम स्वकं राष्ट्रं निजसैन्यसमावृतः ॥ ६६ ।
ततः कालेन महता तस्य पुत्रद्वयं बभौ ।
सुकेश्याः प्रभवः पुत्रो मिश्रकेश्याः सुदर्शनः ॥ ६७ ।
स राजा दुर्जयः श्रीमांल्लब्ध्वा पुत्रद्वयं शुभम् ।
स्वयं कालान्तरे श्रीमाञ्जगामारण्यमन्तिके ॥ ६८ ।
तत्रस्थो वनजाञ्जन्तून्वन्धयन्वै भयङ्करान्‡ ।
ददर्शारण्यमाश्रित्य मुनिं स्थितमकल्मषम् ।
तपस्यन्तं महाभागं नाम्ना गौरमुखं शुभम् ।
ऋषिवृन्दस्य गोप्तारं त्रातारं पापिनां स्वयम् ॥ ६९।७० ।

तस्याश्रमो विमलजलाविलोमरुत्
सुगन्धिवृक्षप्रवरो द्विजन्मनः ।
रराज जीमूत इवाम्बराग्मही-
मुपागतः प्रवरविमानवद्ग्रहः§ ॥ ७१ ।
ज्वलन्मुखाग्निप्रतिभासिताम्बरः
सुशुद्धसंवासितवेश्मकुट्टकः ।

---

* अत्रापि हेत्रा इति साधु ।

† तेजसा सहसा राजा इति (ग) ।

‡ (ख) पुस्तके तत्रस्थो वनजातीर्हिं वर्द्धयन्वै भयङ्कर इति पाठोऽस्ति ।

§ श्लोकस्यास्य प्रथमपादोऽन्यविधेनैव छन्दसा विरचितः ।

शिष्यैः समुच्चारितसामनादकः
सुरूपयोषिद्दृषिकन्यकायुतः।
इतीदृशोऽस्यावसथो वराश्रमे
सुपुष्पिताशेषतरुप्रसूनः* ॥ ७२ ।

इति श्रीवराहपुराणे दुर्ज्जयचरिते दशमोऽध्यायः।

——o——

एकादशोऽध्यायः।

वराह उवाच।

ततस्तमीदृशं दृष्ट्वा तदा गौरमुखाश्रमम्।
दुर्ज्जयश्चिन्तयामास रम्यमाश्रममण्डलम् ॥ १ ।
प्रविशाम्यत्र पश्यामि ऋषीन् परमधार्म्मिकान्।
चिन्तयित्वा तदा राजा प्रविवेश तमाश्रमम् ॥ २ ।
तस्य प्रविष्टस्य ततो राज्ञः परमहर्षितः।
चकार पूजां धर्म्मात्मा तदा गौरमुखो मुनिः ॥ ३ ।
स्वागतादिक्रियाः कृत्वा कथान्ते तं महामुनिः।
स्वशक्त्याहं नृपश्रेष्ठ सानुगस्य तु भोजनम्।
करिष्यामि प्रमुच्यन्तां साधुवाहा इति द्विजः ॥ ४ ।
एवमुक्त्वा स्थितस्तूष्णीं स मुनिः शंसितव्रतः।
राजापि तस्थौ तद्भक्त्या स्वसहायैः समन्वितः ॥ ५ ।

---

* श्लोकस्यास्य शेषचरणस्यैकाक्षरन्यूनता दृश्यते।

अक्षौहिण्यो बलस्यास्य पञ्चमात्रं तदा स्थिताः ।
अयञ्च तापसः किं मे दास्यते* भोजनं त्विह ॥ ६ ॥
निमन्त्र्य दुर्ज्जयं विप्रस्तदा गौरमुखो नृपम् ।
चिन्तयामास किञ्चास्य† मया देयं तु भोजनम् ॥ ७ ॥
एवं चिन्तयतस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
स्थितो मनसि देवेशो हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ ८ ॥
ततः संस्मृत्य मनसा देवं नारायणं तदा ।
तोषयामास गङ्गायां प्रविश्य मुनिसत्तमः ॥ ९ ॥

धरण्युवाच ।

कथं गौरमुखो विष्णुं तोषयामास भूधर ।
एतन्मे कौतुकं श्रोतुं सम्यगिच्छा प्रवर्त्तते ॥ १० ॥

वराह उवाच ।

नमोऽस्तु विष्णवे नित्यं नमस्ते पीतवाससे ।
नमस्ते चाद्यरूपाय नमस्ते जलरूपिणे ॥ ११ ॥
नमस्ते सर्व्वसंस्थाय नमस्ते जलशायिने ।
नमस्ते क्षितिरूपाय नमस्ते तैजसात्मने ॥ १२ ॥
नमस्ते वायुरूपाय नमस्ते व्योमरूपिणे ।
त्वं देवः सर्व्वभूतानां प्रभुस्त्वमसि हृच्छयः ॥ १३ ॥
त्वमोङ्कारो वषट्कारः सर्व्वत्रैव च संस्थितः‡ ।

---

* दास्यते इति आर्षं, दास्यतीति साधु ।

† किन्त्वस्य इति (ग) ।

‡ सर्व्वत्रैव च संश्रयः इति (ख) ।

त्वमादिः सर्व्वदेवानां तव चादिर्न विद्यते ॥ १४ ।
त्वं भूस्त्वञ्च भुवो देवस्त्वं जनस्त्वं महः स्मृतः ।
त्वं तपस्त्वञ्च सत्यञ्च त्वयि देव चराचरम् ॥ १५ ।
त्वत्तो भूतमिदं सर्व्वं विश्वं त्वत्त ऋगादयः* ।
त्वत्तः शास्त्राणि जातानि त्वत्तो यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ॥ १६ ।
त्वत्तो वृक्षा वीरुधश्च त्वत्तः सर्व्ववनौषधी ।
पशवः पक्षिणः सर्पास्त्वत्त एव जनार्द्दन ॥ १७ ।
ममापि देवदेवेश राजा दुर्ज्जयसंज्ञितः ।
आगतोऽभ्यागतस्तस्य आतिथ्यं कर्त्तुमुत्सहे ॥ १८ ।
तस्य मे निर्धनस्याद्य देवदेव जगत्पते ।
भक्तिनम्रस्य देवेश कुरुष्वान्नाद्यसञ्चयम् ॥ १९ ।
यं यं स्पृशामि हस्तेन यच्च पश्यामि चक्षुषा† ।
काष्ठं वा तृणकन्दं वा‡ तत्तदन्नं चतुर्व्विधम् ॥ २० ।
तथा त्वन्यतमं वापि यद्ध्यातं मनसा मया ।
तत्सर्व्वं सिद्धतां मह्यं§ नमस्ते परमेश्वर ॥ २१ ।

वराह उवाच ।

इति स्तुत्या तु देवेशस्तुतोष जगतां पतिः ।
मुनेस्तस्य स्वकं रूपं दर्शयामास केशवः ॥ २२ ।

---

* त्वत्तोभूतमिदं विश्वं त्वदुद्भूता ऋगादय इति (ग) ।

† यं यं पश्यामि चक्षुषा इति (ख) ।

‡ फलं वा तृणकन्दं वा इति (ख) ।

§ सत्यमिति (ग) ।

उवाच सुप्रसन्नात्मा ब्रूहि विप्र वरं परम् ।
एवं श्रुत्वाक्षिणी यावदुन्मीलयति वै मुनिः ॥ २३ ।
तदा शङ्खगदापाणिः पीतवासा जनार्द्दनः ।
गरुड़स्थोऽपि तेजस्वी द्वादशादित्यसुप्रभः ॥ २४ ।
दिवि सूर्य्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थितिः* ।
यदि भा सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः† ॥ २५ ।
तत्रैकस्थञ्जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा‡ ।
ददर्श स मुनिर्द्देवि विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ २६ ।
ननाम शिरसा§ देवं कृताञ्जलिरथाब्रवीत् ।
यदि मे वरदो देवो भूयाद्भक्तस्य केशवः ।
इदानीमेष नृपतिर्य्यथा सबलवाहनः ।
ममाश्रमे कृताहारः श्वः प्रयाता स्वकं गृहम्¶ ॥ २७।२८ ।
इत्युक्तस्तस्य देवेशो वदतः संबभूव ह ।
चित्तसिद्धिं ददौ तस्मै मणिञ्च सुमहाप्रभम् ॥ २९ ।
तं दत्त्वान्तर्दधे देवः स च गौरमुखो मुनिः ।
जगाम चाश्रमं पुण्यं नानाऋषिनिषेवितम् ॥ ३० ।
तत्र गत्वा स विप्रेन्द्रश्चिन्तयामास वै मुनिः ।

---

* उक्तिरिति: इति (ख) ।

† भगवद्गीता (११।१२) द्रष्टव्यम् ।

‡ भगवद्गीता (११।१३) द्रष्टव्यम् ।

§ जगाम शिरसा देवमिति (ग) ।

¶ स्वके गृहे इति (ग) ।

हिमवच्छिखराकारं महाभ्रमिव चोन्नतम् ।
शशाङ्करश्मिसङ्काशं गृहं वै शतभूमिकम् ॥ ३१ ।
तादृशानां सहस्राणि लक्षकोट्यश्च सर्व्वशः ।
गृहाणि निर्ममे विप्रो विष्णोर्लब्धवरस्तदा ॥ ३२ ।
प्राकाराणि ततोपान्ते* तल्लग्नोद्यानकानि च ।
कोकिलाकुलघुष्टानि नानाद्विजवराणि च ॥ ३३ ।
चम्पकाशोकपुन्नागनागकेसरवन्ति च ।
नानाजात्यास्तथा वृक्षा गृहोद्यानेषु सर्व्वशः ॥ ३४ ।
हस्तिनां हस्तिशालाश्च तुरगाणाञ्च मन्दुराः ।
चकार सञ्चयान्विप्रो नानाभक्ष्याणि सर्व्वशः ॥ ३५ ।
भक्ष्यं भोज्यन्तथा लेह्यं चोष्यं बहुविधं तथा ।
चकारान्नाद्यविषयं हेमपात्राणि† सर्व्वतः ॥ ३६ ।
एवमुक्त्वा स विप्रस्तु राजानं भूरितेजसम् ।
उवाच सर्व्वसैन्यानि प्रविशन्तु गृहानिति ॥ ३७ ।
एवमुक्तस्ततो राजा तद्गृहं पर्व्वतोपमम् ।
प्रविवेशान्तरेष्वन्ये भृत्या विविशुराशु वै ॥ ३८ ।
ततस्तेषु प्रविष्टेषु तदा गौरमुखो मुनिः ।
प्रगृह्य तं मणिं दिव्यं राजानञ्चेदमब्रवीत् ॥ ३९ ।
मज्जनाभ्यवहारार्थं पथि प्रक्रामते‡ तथा ।

---

* ततोपान्ते इति आर्षं, तत उपान्ते इति साधु ।

† हेमपात्रञ्च सर्व्वत इति (ग) ।

‡ श्रमक्लते तथा इति (ग) ।

विलासिनीस्तथा दासान्प्रेषयिष्यामि ते नृप ॥ ४० ।
एवमुक्त्वा स विप्रेन्द्रस्तं मणिं वैष्णवं तदा ।
एकान्ते स्थापयामास राज्ञस्तस्य प्रपश्यतः ॥ ४१ ।
तस्मिन्स्थापितमात्रे तु मणौ शुद्धसमप्रभे ।
निश्चेरुर्योषितस्तत्र दिव्यरूपाः सहस्रशः ॥ ४२ ।
सुकुमाराङ्गरागाढ्याः सुकुमारा वराङ्गनाः ।
सुकपोलाः सुचार्व्वङ्ग्यः सुकेशान्ताः सुलोचनाः ॥ ४३ ।
काचिन्मणिवर्ण्यपात्रीश्च गृहीत्वा सम्प्रतस्थिरे ।
एवं श्रीपिण्डिकास्तत्र नराः कर्म्मकरास्तथा ॥
निर्जग्मुस्तस्य नृपतेः सर्व्वे भृत्या नृपस्य ह ।
केवलं भोजनं पूर्व्वं परिधानञ्च सर्व्वशः ॥ ४४।४५ ।
ताः स्त्रियः सर्व्वभृत्यानां राजमार्गेण मज्जनम् ।
ददृशुस्ते नरास्तासां हस्तिनां चारुगामिनाम् ॥ ४६ ।
नानाविधानि तूर्य्याणि तत्र वाद्यन्त* सर्व्वशः ।
मज्जतो नृपतेस्तस्य ननृतुश्चान्ययोषितः ॥ ४७ ।
अप्सराश्च जगुस्तत्र शक्रस्येव प्रमज्जतः ॥ ४८ ।
एवं दिव्योपचारेण स्नात्वा राजा महामनाः ।
चिन्तयामास राजेन्द्रो विस्मयाविष्टचेतनः ।
किमिदम्मुनिसामर्थ्यात्तपसो वाथवा मणेः ॥ ४९ ।
एवं स्नात्वोत्तमे वस्त्रे परिधाय नृपस्तथा ।
विविधान्नन्तु विधिना बुभुजे स नृपोत्तमः ॥ ५० ।

---

* वाद्यन्त इति आर्षम्, अवाद्यन्त इति साधु ।

यथा च नृपतेः पूजा कृता तेन महर्षिणा ।
तद्वद्भृत्यजनस्यापि चकार मुनिसत्तमः ॥ ५१ ॥
यावत्स राजा बुभुजे सभृत्यबलवाहनः ।
तावदस्तगिरिं भानुर्जगामाऽरुणसप्रभः ॥ ५२ ॥

ततस्तु रात्रिः समपद्यताऽधुना
शरच्छशाङ्कोज्ज्वललक्ष्ममण्डिता ।
करोति रागं स च रोहिणीधवः
सुसङ्गतं सौम्यगुणैर्युतोपि च ॥ ५३ ॥
भृगूद्वहः कृष्णतरांशुभानुना
सहोद्यतो दैत्यगुरुः सुराधिपः ।
अथाऽन्यथापचगतो* न राजते
स्वभावयोगेन मतिस्तु देहिनाम् ॥ ५४ ॥
सुरक्ततां भूमिसुतश्च मुञ्चते
राहुः शितं चन्द्रमसोऽंशवः सिताः ।
युक्तः स्वभावो जगतः सुरासुरै-
र्ननु स्वभावो बलवीर्य्यक्वनृपः ॥ ५५ ॥
शनैश्चराख्यापितरश्मिमण्डले
सूर्य्यांशसिद्धान्तकथेव निर्म्मले ।
करोति केतुर्न परोमहत्तम-
स्तदा कुशीलेषु गतिश्च निर्म्मला ॥ ५६ ॥

---

* अन्यथापक्षोदुष्टपक्षोऽसुरपक्ष इति यावत् ।

बुधोच्चबुद्धिर्जगतो* विभावय-
न्नराज राज्ञस्तनयः स्वकर्म्मभिः ।
भृतीच्छुकः कच्चविवाहितश्चिरा-
ङ्गवेदयं साधुषु सम्मितो भुवम् ॥ ५७ ।
करोति केतुः कपिलं वियच्चिरं
राज्ञः सुराणां पथि संस्थितो भृशम् ।
न दुर्ज्जनः सज्जनसंसदि क्वचि-
त्करोति शुद्धं निजकर्म्मकौशलम् ॥ ५८ ।
शशाङ्करश्मिप्रतिभासिता अपि
प्रसादमीयुर्न रतीः पदे पदे ।
कुलंभुवाः सम्भवधर्म्मपत्नयो
महांशुयोगान्महतां समुन्नतिः ॥ ५९ ।
त्रिदोषसंक्रान्तिकृतोऽस्य सर्व्वशः
सुतेन राज्ञोवरुणस्य सूर्य्यजाः ।
चिरं जिता कौशिकसन्निवेशिता
न वेदकर्म्म क्वचिदन्यथा भवेत् ॥ ६० ।
द्वन्द्वः समेतामनयः शिशुः पुरा
हरिं य आराधितवान्नृपासनम् ।
लक्ष्म्यापि वृद्धया सुचिरं प्रकाशितं
ध्रुवेण विष्णुस्मरणेन दुर्लभम् ॥ ६१ ।
इतीव सा रात्रिरभून्मुनेः शुभे

* बुधोच्चबुद्धिरिति आर्षं, बुध उच्चबुद्धिरिति साधु ।

वराश्रमे दुर्ज्जयभूपतेः शुभा।
सभृत्यवर्गः सगजाश्वदन्तिनाम्*
सुभक्तवस्त्राभरणादिपूजया॥ ६२।
इतीदृशो ये वररत्नचित्रिताः†
सुपट्टसंवीतवरान्विताः सदा।
गृहेषु पर्य्यङ्कवराः समास्थिताः
सुरूपयोषित्स्थितभङ्गभासुराः॥ ६३।
स तत्र राजा विससर्ज भूभृतः
स्वयं सुभृत्यानपि सर्व्वतो गृहम्।
गतेषु सुष्वाप वरस्त्रिया वृतः
सुरेशवत्स्वर्गगतः प्रतापवान्॥ ६४।

एवं सुमनसस्तस्य सभृत्यस्य महात्मनः।
ऋषेस्तस्य प्रभावेण हृष्टाः प्रसुषुपुस्तदा॥ ६५।
ततो रात्र्यां व्यतीतायां स राजा ताः पुनः स्त्रियः।
अन्तर्द्धानं गतास्तत्र दृष्ट्वा तानि गृहाणि वा॥
अदृश्यानि महार्हाणि वरासनगतानि च।
स राजा विस्मयाविष्टश्चिन्तयामास दुःखितः॥ ६६।६७।
कथमेवं मणिर्मह्यं भवतीति पुनः पुनः।
चिन्तयन्नधिगम्याथ स राजा दुर्ज्जयस्तथा॥ ६८।

---

* सगजाश्ववन्दिनामिति (ख)।

† याम्बरत्नप्रचित्रिता इति (ग)।

चिन्तामणिमिमञ्चास्य हरामीति विचिन्त्य च * ।
प्रयाणं नोदयामास स राजाश्रमवाह्यतः ॥ ६९ ।
आश्रमस्य वहिर्गत्वा नातिदूरे सवाहनः ।
ततो विरोचनाख्यं वै प्रेषयामास मन्त्रिणम् ॥ ७० ।
ऋषेर्गौरमुखस्यापि मणेर्याचनकर्म्मणि ।
ऋषिन्तञ्च समागत्य मणिं याचितुमुद्यतः ॥ ७१ ।
रत्नानां भाजनं राजा मणिं† तस्मै प्रदीयताम् ।
अमात्येनैवमुक्तस्तु क्रुद्धो गौरमुखोऽब्रवीत् ॥ ७२ ।
प्रतिग्राहीति विप्रस्तु‡ राजा चैव ददाति च ।
त्वञ्च राजा पुनर्भूत्वा याचसे दीनवत्कथम् ॥ ७३ ।
एवं ब्रूहि दुराचारं राजानं दुर्ज्जयं स्वयम् ।
गच्छ द्रुतं दुराचारं मा त्वां लोको§ऽत्यगादिति ॥ ७४ ।
एवमुक्तस्तदा दूतो जगाम च नृपान्तिकम् ।
कथयामास तत्सर्व्वं यदुक्तं ब्राह्मणेन च ॥ ७५ ।
ततः क्रोधपरीतात्मा श्रुत्वा ब्राह्मणभाषितम् ।
दुर्ज्जयः प्राह नीलाख्यं सामन्तं गच्छ मा चिरम् ॥ ७६ ।
ब्राह्मणस्य मणिं गृह्य¶ तूर्णमेहि यदृच्छया ॥ ७७ ।

---

* विचिन्त्य स इति (क), (ग) ।

† मणिं तस्मै प्रदीयतामिति आर्षं, मणिस्तस्मै प्रदीयतामिति साधु ।

‡ प्रतिग्राहीति वै विप्रो राजा चैव ददाति च इति (ख) ।

§ मा त्वां कोपोऽत्यगादिति (क) ।

¶ गृह्येति आर्षं, गृहीत्वेति साधु ।

एवमुक्तस्तदा नीलो बहुसेनापरिच्छदः ।
जगाम स च विप्रस्य वन्यमाश्रममण्डलम् ॥ ७८ ।
तत्राग्निहोत्रशालायां दृष्ट्वा तं मणिमाहितम् ।
उत्तीर्य्य स्यन्दनान्नीलः सोऽवारोहत* भूतले ॥ ७९ ।
अवतीर्णे ततस्तस्मिन्नीले परमदारुणे ।
क्रूरबुद्ध्या मणेस्तस्मान्निर्जग्मुः शस्त्रपाणयः ।
सरथाः सध्वजाः साश्वाः सवर्णाः सासिचर्म्मिणः ।
सधनुष्काः सतूणीरा योधाः परमदुर्ज्जयाः ॥ ८०।८१ ।
निश्चेरुस्तं मणिम्भित्वा असङ्ख्यया महाबलाः ।
तत्र सज्जा महाशूरा दश पञ्च च सङ्ख्यया ॥ ८२ ।
नामभिस्तान्महाभागे कथयामि शृणुष्व तत् ॥ ·
सुप्रभोदीप्रतेजाश्च सुरश्मिः शुभदर्शनः ।
सुकान्तिः† सुन्दरः सुन्दः प्रद्युम्नः सुमनाः शुभः ।
सुशीलः सुखदः शम्भुः सुदान्तः सोम एव च ।
एते पञ्चदश प्रोक्ता नायका उत्थिता मणेः ॥ ८३।८४ ।
ततो विरोचनं दृष्ट्वा बहुसैन्यपरिष्कृतम् ।
योधयामासुरव्यग्रा विविधायुधपाणयः ॥ ८५ ।

धनूंषि तेषां कनकप्रभाणि
शरान्सुजाम्बूनदपुंखनद्धान् ।
पतन्ति खड्गानि विभीषणानि

---

* अवारोहत इति आर्षम्, अवारोहदिति साधु ।

† सुकीर्त्तिरिति (ख) ।

भुशुण्डिशूलाः परमप्रधानाः ॥ ८६ ।
रथो रथं सम्परिवार्य्य तस्थौ
गजोगजस्यापि हयो हयस्य ।
पदातिरत्युग्रपराक्रमश्च
पदातिमेव प्रससार चाग्र्यम् ॥ ८७ ।
द्वन्द्वान्यनेकानि तथैव युद्धे
द्रवन्ति शूराः* परिभर्त्सयन्तः ।
विभीषणं निर्गतसाधुमार्गं
बभूव रक्तप्रभवं सुघोरम् ॥ ८८ ।
तथा प्रवृत्ते तुमुले च युद्धे
हतः स राज्ञः सचिवो विसंज्ञः ।
सहानुगः सर्व्वबलैरुपेतो
जगाम वैवस्वतमन्दिराय ॥ ८९ ।
तस्मिन् हते दुर्ज्जयराजमन्त्रिणि
उपाययौ स्वेन बलेन राजा ।
स दुर्ज्जयः साश्वरथोऽतितीव्रः
प्रतापवांस्तैर्मणिजैर्युयोध ॥ ९० ।
ततस्तस्मिंस्तदा राज्ञो महत्कदनमाबभौ ॥ ९१ ।
ततो हेतिप्रहेतिभ्यां श्रुत्वा जामातरं रणे ।
युध्यमानं महाबाहुं ततश्चाययतुश्चमूम् ॥ ९२ ।

---

* शूद्रा इति (ख), परिभर्त्संयन्ति च इति (ग) ।

तस्मिन्बले ये दैतेयास्ताञ्छृणुष्व शरेरितान्* ।
प्रघसो विघसश्चैव सङ्कसोऽशनिसप्रभः† ।
विद्युत्प्रभः सुघोषश्च उन्मत्ताक्षो भयङ्करः ।
अग्निदत्तोऽग्नितेजाश्च बाहुः शक्रः प्रतर्द्दनः ।
विराधो भीमकर्म्मा च विप्रचित्तिस्तथैव च ।
एते पञ्चदश श्रेष्ठा असुराः परमायुधाः ॥ ९३।९४।९५ ।
अक्षौहिणीपरीवार एकैकोऽत्र पृथक् पृथक् ।
महामायास्तु समरे दुर्ज्जयस्य दुरात्मनः ।
युयुधुर्म्मणिजैः सार्द्धं महासैन्यपरिच्छदाः ॥ ९६ ।
तं सतेजास्त्रिभिर्वाणैर्विघसं सम्प्रविध्यत‡ ।
सङ्कं सन्दशभिर्वाणैः सुरश्मिः प्रत्यविध्यत ॥ ९७ ।
अशनिप्रभं रणेऽविध्यत्पञ्चभिः शुभदर्शनः ।
विद्युत्प्रभं सुकान्तिस्तु सुघोषं सुन्दरस्तथा ॥ ९८ ।
उन्मत्ताक्षं तथाविध्यत्सुनन्दः पञ्चभिराशुगैः ।
चकर्त्त च धनुस्तस्य शितेन नतपर्व्वणा ॥ ९९ ।
सुमना अग्निदंष्ट्रन्तु सुवेदश्चाग्नितेजसम् ।
सुनलो वायुशक्रौ तु सुवेदस्तु प्रतर्द्दनम् ॥ १०० ।
परस्परं सुयुद्धेन योधयित्वास्त्रलाघवात् ।

---

* शरेरितानिति आर्षं, शरै ईरितानिति साधु ।

† सङ्कोऽशनिसमप्रभ इति (ग) ।

‡ सम्प्रविध्यत इति आर्षं, सम्प्राविध्यदिति साधु । एवं परत्र प्रत्यविध्यत इत्यात्मनेपदमार्षम् ।

यथासंख्येन ते दैत्याः पुनर्मणिभवैर्हताः ॥ १०१ ।
यावत्स सङ्गरो घोरो महांस्तेषां व्यवर्द्धत ।
तावत्समित्कुशादीनि कृत्वा गौरमुखो मुनिः ।
आगतो महदाश्चर्यसंग्रामं भीमदर्शनम् ॥
बहुसैन्यपरीवारं स्थितं तत्रापि दुर्ज्जयम् ।
तं दृष्ट्वा स मुनिर्द्वारि चिन्तापरम एव हि ॥ १०२।१०३ ।
उपविश्याधिगम्याथ मणेः कारणमेव ह ।
एवं कृत्वा मणिकृतं रौद्रं गाढञ्च संयुगम् ।
चिन्तयामास देवेशं हरिङ्गौरमुखो मुनिः ॥ १०४ ।
स देवः पुरतस्तस्य पीतवासाः खगासनः ।
किमत्र ते मया कार्य्यमिति वाणीमुदीरयत्* ॥ १०५ ।
स ऋषिः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रोवाच पुरुषोत्तमम् ।
जहीमं दुर्ज्जयं पापं सैन्येन परिवारितम् ॥ १०६ ।
एवं मुक्तन्तदा तेन चक्रं ज्वलनसन्निभम् ।
तेन चक्रेण तत्सैन्यमसुरैर्दुर्जयं क्षणात् ॥
निमेषान्तरमात्रेण समग्रं भस्मसात्कृतम् ॥ १०७।१०८ ।
एवं कृत्वा ततो देवो मुनिं गौरमुखन्तदा ।
उवाच निमिषेणेदं निहतन्दानवङ्कुलम् ।
अरण्येऽस्मिंस्ततस्त्वेवं नैमिषारण्यसंज्ञितम् ।
भविष्यति यथार्थं वै ब्राह्मणानां निवेशनम् ॥ १०९।११० ।
अहञ्च यज्ञपुरुष एतस्मिन्वनगोचरे ।

---

* उदीरयदिति आर्षम्, उदैरयदिति साधु ।

नाम्ना याज्याः सदा चेमे दश पञ्च च नायकाः ॥ १११ ।
कृते युगे भविष्यन्ति राजानो मणिजा इमे ॥ ११२ ।
एवमुक्त्वा ततो देवो गतोऽन्तर्द्धानमीश्वरः ।
द्विजोऽपि स्वाश्रमं तस्थौ मुदा परमया युतः ॥ ११३ ।

इति वराहपुराणे प्रागितिहासे भगवच्छास्त्रे दुर्जयचरिते एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

ततस्तत्र रथाङ्गाग्नौ दग्धांश्छ्रुत्वा नरोत्तमान् ।
महच्छोकपरीतात्मा चिन्तयामास पार्थिवः ॥ १ ।
तस्य चिन्तयतस्त्वेवन्तत्त्वबुद्धिरजायत* ।
चित्रकूटे गिरौ विष्णुः राघवस्य प्रकीर्त्त्यते† ॥ २ ।
ततोऽहं नामसंज्ञाभिर्हरिं स्तौमि जगत्पतिम् ।
इति सञ्चिन्त्य नृपतिर्जगाम गिरिमुत्तमम् ॥ ३ ।
चित्रकूटं महापुण्यं नृपः स्तोत्रमुदीरयत्‡ ॥ ४ ।

---

* तदा बुद्धिरजायत इति (ग) ।

† राघवः प्रतिकीर्त्यत इति (ग) ।

‡ मुदीरयदिति आर्षं, मुदैरयदिति साधु ।

दुर्ज्जय उवाच ।

नमामि रामं नरनाथमच्युतं
कविं पुराणं त्रिदशाऽरिनाशनम् ।
शिवस्वरूपं प्रभवं महेश्वरं
सदाप्रपन्नार्त्तिहरं धृतश्रियम् ॥ ५ ।
भवान् सदा देव समस्ततेजसां
करोषि तेजांसि समस्तरूपधृक् ।
क्षितौ भवान् पञ्चगुणस्तथा जले
चतुःप्रकारस्त्रिविधोऽथ तेजसि ॥ ६ ।
द्विधाऽथ वायौ वियति प्रतिष्ठितो
भवान् हरिः शब्दचरः* पुमानसि ।
भवाञ्छशी सूर्य्यहुताशनोऽसि
त्वयि प्रलीनं जगदेतदुच्यते ॥ ७ ।
भवत्प्रतिष्ठं रमते जगद्यतः
ततोऽसि† रामेति जगत्प्रतिष्ठितः ।
भवार्णवे दुःखतरोर्म्मिसङ्कुले
तथाच्चमीनग्रहनक्रभीषणे ॥
न मज्जति त्वत्स्मरणप्लवो नरः
स्मृतोऽसि रामेति तथा तपोवने ।

---

* शब्दवर इति (ग) ।

† स्तुतोऽसि रामेतीति (क), (ख) । रामेति आर्षं, राम इति साधु ।

वेदेषु नष्टेषु भवांस्तथा हरे
करोषि मात्स्यं वपुरात्मनः सदा ॥ ८।९ ।
युगत्रये रञ्जितसर्व्वदिङ्मुखे
भवांस्तथाग्निर्बहुरूपधृग्विभो ।
कौर्म्मं तथा स्वं वपुरास्थितः सदा
युगे युगे माधव सिन्धुमन्थने ॥ १० ।
न चान्यदस्तीति भवत्समं क्वचि-
ज्जनार्द्दनाद्यत्प्रबभूव चोत्तमम् ।
त्वया ततं विश्वमिदं महात्मन्
लोकाखिला* वेद दिशश्च सर्व्वाः ॥ ११ ।
कथं त्वमाद्यं† परमन्तु धाम
विहाय चान्यं शरणं व्रजामि ।
भवानेकः पूर्व्वमासीत्ततश्च
महानहं सलिलं वह्निरूपैः ॥
वायुस्तथा खञ्चमनोऽपि बुद्धि-
स्त्वत्तोगुणास्त्वत्प्रभवञ्च सर्व्वम्‡ ॥ १२ ।
त्वया ततं विश्वमिदं समस्तं
सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे§ ।

---

* लोकाखिला इति आर्षं, लोका अखिला इति साधु ।

† त्वमाद्यमिति आर्षं, त्वामाद्यमिति साधु छन्दोऽनुरोधात्त्वः कृतः ।

‡ चेतोगुणास्त्वत्प्रभवञ्च सर्व्वमिति (ग) ।

§ भगवद्गीता (११।१८) द्रष्टव्याम् ।

समस्तविश्वेश्वर विश्वमूर्त्ते
सहस्रबाहो जय देव देव
नमोऽस्तु रामाय महानुभाव ॥ १३ ।
इति स्तुतो देववरः प्रसन्नः
तदा तु राज्ञः सुप्रकृतीस्य मूर्त्तिम्* ।
सन्दर्शयामास ततोऽभ्युवाच
वरं वृणीष्वेति च सुप्रतीक ॥ १४ ।
एवं श्रुत्वा वचनं तस्य राजा†
ससम्भ्रमं देववरं प्रणम्य ।
उवाच देवेश्वर मे प्रयच्छ
लयं यदास्ति परमं वपुस्ते ॥ १५ ।
इतीरिते राजवरः क्षणेन
लयं तथाऽगादसुरघ्नमूर्त्तौ
ध्यानेन युक्तः पुरुषं गृणन्तं‡
स्थितस्तस्मिन्नात्मभूतो विमुक्तः
स भूमिपः कर्म्मकाण्डैरनेकैः ॥ १६ ।

वराह उवाच ।

इतीरितन्ते तु मया पुराणं
स्वयम्भुवे चादिकृतैकदेशम् ।

* एष पादोऽधिकाक्षरको वर्त्तते ।

† अत्र पादे छन्दोभङ्गः ।

‡ पुरुषं गृणन् गिरा इति (ख) ।

शक्यं न चास्यैर्बहुभि: सहस्रै-
रपीह केनापि सुखेन वक्तुम् ॥ १७ ।
उद्देशत: संस्मृतमात्रमेत-
न्मयाऽपि भद्रे कथितं पुराणम् ।
समुद्रतोयात्परिमाणवर्षं
क्वचित्क्वचिद्दत्तमथोद्यनर्घम् ॥ १८ ।
स्वयम्भुवा कथितं ब्रह्मणापि
नारायणेनापि कुतोभयेन ।
अशक्यमस्माभिरितीरितन्ते
न मूर्त्तमस्य स्मरणीयमाद्यम् ॥ १९ ।
समुद्रे बालुकासङ्ख्या विद्यते रजस: क्षितौ ।
न तु अस्य पुन: सङ्ख्या क्रीड़त: परमेष्ठिन: ॥ २० ।
एष नारायणस्यांशो मया प्रोक्त: शुचिस्मिते ।
कृते वृत्तान्त एषश्च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ २१ ।

इति वराहपुराणे नारायणैश्वर्यं द्वादशोऽध्याय: ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।

एतन्मे महदाश्चर्य्यं दृष्ट्वा गौरमुखो मुनिः ।
ते चापि मणिजाः प्राप्ताः किं फलन्तु वरं गुरो* ॥ १ ।
कोऽसौ गौरमुखः श्रीमान्मुनिः परमधार्म्मिकः ।
किं चकार मुनेः कर्म्म दृष्ट्वासौ मुनिपुङ्गवः ॥ २ ।

वराह उवाच ।

निमिषेण कृतं कर्म्म† दृष्ट्वा भगवता मुनिः ।
आरिराधयिषुर्द्देवन्तमेव प्रययौ वनम् ॥ ३ ।
प्रभासं नाम सोमस्य तीर्थं परमदुर्लभम् ।
तत्र दैत्यान्तकृद्देवः प्रोच्यते तीर्थचिन्तकैः ॥ ४ ।
आराधयामास हरिन्दैत्यसूदनसंज्ञितम् ।
तस्याराधयतो देवं हरिन्नारायणं प्रभुम् ।
आजगाम महायोगी मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ ५ ।
तं दृष्ट्वाभ्यागतन्दूरादर्घ्यपाद्येन सो‡ मुनिः ।
अर्चयामास तद्भक्त्या मुदा परमया युतः ॥ ६ ।
कौश्यां वृष्यां तदासीनं पप्रच्छेदं मुनिस्तदा ।
आधि मां मुनिशार्द्दूल किं करोमि महाव्रत ॥ ७ ।

---

* वरं जगारिति (ग) ।

† निमिषेण कृतं तीर्थमिति (ग) ।

‡ सो मुनिरिति पाठः, स मुनिरिति न्याय्य ।

एवमुक्तः स विप्रेन्द्रो मार्कण्डेयो महातपाः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा मुनिर्गौरमुखन्तदा ॥ ८ ।

मार्कण्डेय उवाच ।

सर्व्वेषामेव देवानामाद्यो नारायणो गुरुः ।
तस्माद्ब्रह्मा समुत्पन्नः सोऽपि सप्ताऽसृजन्मुनीन् ॥ ९ ।
मां यजस्वेति तेनोक्तास्तदा ते परमेष्ठिना ।
आत्मनात्मानमेवाग्रे अयजन्त इति श्रुतिः ॥ १० ।
तेषां वै ब्रह्मजातानां महावैकारिकर्म्मणाम् ।
अशपद्व्यभिचारो हि महानेष कृतो यतः ।
प्रभ्रष्टज्ञानिनः सर्व्वे भविष्यन्ति न संशयः ॥ ११ ।
एवं शप्तास्ततस्ते वै ब्रह्मणात्मसमुद्भवाः ।
सद्यो वंशकरान्पुत्रानुत्पाद्य त्रिदिवं ययुः ॥ १२ ।
ततस्तेषु प्रयातेषु त्रिदिवं ब्रह्मवादिषु ।
तत्पुत्राः श्राद्धदानेन तर्पयामासुरञ्जसा ॥ १३ ।
ते च वैमानिकाः सर्व्वे ब्रह्मणः सप्त मानसाः ।
तत्पिण्डदानं मन्त्रोक्तं प्रपश्यन्तो व्यवस्थिताः ॥ १४ ।

गौरमुख उवाच ।

ये च ते पितरो ब्रह्मन्यं च कालं समासते ।
कियन्तो वै पितृगणास्तस्मिन् लोके व्यवस्थिताः* ॥ १५ ।

---

* एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

मार्कण्डेय उवाच ।

प्रवर्त्तन्ते वराः केचिद्देवानां सोमवर्द्धनाः ।
ते मरीच्यादयः सप्त स्वर्गे ते पितरः स्मृताः ॥ १६ ।
चत्वारो मूर्त्तिमन्तो वै त्रयस्त्वन्ये ह्यमूर्त्तयः ।
तेषां लोकनिसर्गञ्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ १७ ।
लोकाः सन्तानका नाम यत्र तिष्ठन्ति भास्वराः ।
देवानां पितरस्ते हि तान्यजन्तीह देवताः ॥ १८ ।
एते वै लोकविभ्रष्टा लोकान् प्राप्य सनातनान् ।
पुनर्युगशतान्तेषु जायन्ते ब्रह्मवादिनः ॥ १९ ।
ते प्राप्य तां स्मृतिभूयः साध्ययोगमनुत्तमम् ।
चिन्त्य* योगगतिं शुद्धां पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ २० ।
एते स्म पितरः श्राद्धे योगिनां योगवर्द्धनाः ।
आप्यायितास्तु ते सर्व्वे योगियोगबलेन च† ॥ २१ ।
तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनां योगिसत्तम‡ ।
एष वै प्रथमः सर्गः सोमपानामनुत्तमः ॥ २२ ।
एते त एकतनवो वर्त्तन्ते द्विजसत्तमाः ।
भूर्लोकवासिनां याज्याः स्वर्गलोकनिवासिनः ॥ २३ ।
ब्रह्मपुत्रा मरीच्याद्यास्तेषां याज्या मरुद्गणाः ।
कल्पवासिकसंज्ञानां तेषामपि जनैर्दृताः ॥ २४ ।

---

* चिन्त्य इति आर्षं, विचिन्त्येति साधु ।

† आप्यायितास्तु ते पूर्व्वे योगियोगबले रताः इति (ग) ।

‡ योगसत्तम इति (ग) ।

सनकाद्यास्ततस्तेषां वैराजा तपसि स्थिताः ।
तेषां सप्त गणाः प्रोक्ता इत्येषा पितृसन्ततिः ॥ २५ ।
तेऽपि याज्याः पृथग्वर्णैर्न शूद्रेभ्यः पृथक्कृताः ।
वर्णत्रयाभ्यनुज्ञातः शूद्रः सर्वान्पितॄन्यजेत् ॥ २६ ।
ते तु तस्य पृथक् सन्ति पितरः शूद्रजातयः ।
मुक्ताश्चेतनका ब्रह्मन दृश्यन्ते पितृष्वपि ॥ २७ ।
विशेषशास्त्रदृष्ट्या तु पुराणानाञ्च दर्शनात् ।
एवं ऋषिस्तुतैः शास्त्रैर्ज्ञात्वा याज्यान् स्वसम्भवान् ।
स्वयं सृष्ट्यां स्मृतिर्लब्धा पुत्राणां ब्रह्मणा ततः ।
परं निर्वाणमापन्नास्तेऽपि ज्ञानेन एव च ॥ २८।२९ ।
वस्वादीनां कश्यपाद्या वर्णानां वसवादयः ।
अविशेषेण विज्ञेया गन्धर्व्वाद्या अपि ध्रुवम् ॥ ३० ।
एष ते पैतृकः सर्ग उद्देशेन महामुने ।
कथितो नान्त एवास्य वर्षकोट्या हि दृश्यते ॥ ३१ ।
श्राद्धस्य कालान्वक्ष्यामि तान्शृणुष्व द्विजोत्तम ॥ ३२ ।
श्राद्धार्हमागतन्द्रव्यं विशिष्टमथवा द्विजम् ।
श्राद्धं कुर्व्वीत विज्ञाय व्यतिपातेऽयने तथा ।
विषुवे चैव संप्राप्ते ग्रहणे शशिसूर्य्ययोः ।
समस्तेष्वेव विप्रेन्द्र राशिष्वर्केऽतिगच्छति* ॥ ३३।३४ ।
नक्षत्रग्रहपीड़ासु दुष्टस्वप्नावलोकने ।
इच्छाश्राद्धानि कुर्व्वीत नवशस्यागमे तथा ॥ ३५ ।

---

* अभिगच्छतीति (ग) ।

अमावस्या यदा आर्द्रा*विशाखास्वातियोगिनी ।
श्राद्धैः पितृगणस्तृप्तिं तदाप्नोत्यष्टवार्षिकी ॥ ३६ ।
अमावस्या यदा पुष्ये रौद्रेऽर्क्षे च पुनर्वसौ ।
द्वादशाब्दं तथा तृप्तिं प्रयान्ति पितरोऽर्चिताः ॥ ३७ ।
वासवाजैकपादर्क्षे पितॄणां तृप्तिमिच्छताम् ।
वारुणे चाप्यमावास्या देवानामपि दुर्लभा ॥ ३८ ।
नवस्वर्क्षेष्वमावास्या यदा तेषु द्विजोत्तम ।
तदा श्राद्धानि देयानि अक्षय्यफलमिच्छताम् ।
अपि कोटिसहस्रेण पुण्यस्यान्तो न विद्यते ॥ ३९ ।

अथापरम्पितरः श्राद्धकालं
रहस्यमस्मात्प्रवदन्ति पुण्यम् ।
वैशाखमासस्य तु या तृतीया
नवम्यसौ कार्त्तिकशुक्लपक्षे ॥
नभस्यमासस्य तमिस्रपक्षे
त्रयोदशी पञ्चदशी च माघे ।
उपप्लवे चन्द्रमसो रवेश्च
चतसृष्वप्यष्टकास्वयनद्वये च ॥ ४०।४१ ।
पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं
दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ।
श्राद्धं कृतं तेन समासहस्रं
रहस्यमेतत्पितरो वदन्ति ॥ ४२ ।

* यदा मैत्र इति क्वचित्पाठः ।

माघासिते पञ्चदशी कदाचि-
दुपैति योगं यदि वारुणेन।
ऋक्षेण कालः परमः पितॄणां
न ह्यल्पपुण्यैर्द्विज लभ्यतेऽसौ॥ ४३।
काले धनिष्ठा यदि नाम तस्मिन्
लभ्येत विप्रेन्द्र यदा पितृभ्यः।
दत्तं जलान्नं प्रददाति तृप्तिं
वर्षायुतं तत्कुलजैर्मनुष्यैः॥ ४४।
तत्रैव चेद्भाद्रपदा तु पूर्व्वा
काले तदा यैः क्रियते पितृभ्यः।
श्राद्धं परान्तृप्तिमुपैत्यनेन
युगं समग्रं पितरः स्वपन्ति॥ ४५।
गङ्गां शतद्रुमथवा विपाशां
सरस्वतीं नैमिषगोमतीं वा।
ततो गवाद्यार्च्चनमादरेण
कृत्वा पितॄणामहितानि हन्ति॥ ४६।
गायन्ति चैतत्पितरः कदा तु
त्रयोदशीयुक्तमघासु भूयः।
वर्षासितान्ते शुभतीर्थतोयै-
र्यास्याम* तृप्तिं तनयादिदत्तैः॥ ४७।
चित्तञ्च वित्तञ्च नृणां विशुद्धं

---

* यास्याम तृप्तिमिति आर्षं, यास्यामस्तृप्तिमिति साधु।

शस्तश्च कालः कथितो विधिश्च* ।
पात्रं यथोक्तं परमा च भक्ति-
र्नृणां प्रयच्छन्त्यभिवाञ्छितानि ॥ ४८ ।

पितृगीतांस्तथैवात्र श्लोकांस्ताञ्छृणु सत्तम ।
श्रुत्वा तथैव भविता भाव्यन्तत्र विधात्मना ॥ ४९ ।
अपि धन्यः कुले जायादस्माकं मतिमान्नरः ।
अकुर्व्वन्वित्तशाठ्यं यः पिण्डान्नो निर्व्वपिष्यति ॥ ५० ।
रत्नवस्त्रमहायानं सर्व्वन्तोयादिकं वसु† ।
विभवे सति‡ विप्रेभ्यः अस्मानुद्दिश्य दास्यति ॥ ५१ ।
अन्नेन वा§ यथाशक्त्या कालेऽस्मिन् भक्तिनम्रधीः ।
भोजयिष्यति विप्राग्र्यांस्तन्मात्रविभवो नरः ॥ ५२ ।
असमर्थोऽन्नदानस्य वन्यशाकं स्वशक्तितः ।
प्रदास्यति द्विजाग्रेभ्यः स्वल्पां यो वापि दक्षिणाम् ॥ ५३ ।
तत्राप्यसामर्थ्ययुतः करैर्गृह्य¶ासितांस्तिलान् ।
प्रणम्य द्विजमुख्याय कस्मैचिदपि दास्यति ॥ ५४ ।
तिलैः सप्ताष्टभिर्वापि समवेतञ्जलाञ्जलिम् ।
भक्तिनम्रः समुद्दिश्य योऽस्माकं सम्प्रदास्यति ॥ ५५ ।

---

* विधाश्चेति (ग) ।

† सर्व्वतोयादिकमिति (ग) ।

‡ स तु इति (ग) ।

§ चेति (ग) ।

¶ गृह्येति आर्षं, गृहीत्वेति साधु ।

यतः कुतश्चित्सम्प्राप्य गोभ्यो वापि गवाह्निकम्।
अभावे प्रीणयेत्तस्माद्भक्त्या युक्तः प्रदास्यति॥ ५६।
सर्व्वाभावे वनं गत्वा कक्षमूलप्रदर्शकः।
सूर्य्यादिलोकपालानामिदमुच्चैः पठिष्यति॥ ५७।

न मेऽस्ति वित्तं न धनं न चान्य-*
च्छ्राद्धस्य योग्यं स्वपितॄन्नतोऽस्मि।
तृप्यन्तु भक्त्या पितरो मयैतौ
भुजौ ततौ वर्त्मनि मारुतस्य॥ ५८।

इत्येव पितृभिर्गीतं भावाभावप्रयोजनम्।
कृतन्तेन भवेच्छ्राद्धं य एवं कुरुते द्विजः॥ ५९।

इति वराहपुराणे श्राद्धकल्पे त्रयोदशोऽध्यायः।

चतुर्द्दशोऽध्यायः।

मार्कण्डेय उवाच।

एतन्मे कथितं पूर्व्वं ब्रह्मपुत्रेण धीमता।
सनकानुजेन विप्रर्षे ब्रह्मणा शृणु साम्प्रतम्॥ १।
त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः षडङ्गवित्।
ऋत्विजं भागिनेयञ्च दौहित्रं श्वशुरन्तथा।

---

* न चास्तीति (ग)।

जामातरं मातुलञ्च तपोनिष्ठञ्च ब्राह्मणम् ।
पञ्चाग्न्यभिरतञ्चैव शिष्यं सम्बन्धिनन्तथा ।
मातृपितृरतञ्चैव एताञ्छ्राद्धे नियोजयेत् ॥ २।३ ।
मित्रध्रुक्कुनखी चैव श्यावदन्तस्तथा द्विजः ।
कन्यादूषयिता वह्निवेदोभूः* सोमविक्रयी ।
अभिशस्तस्तथा स्तेनः पिशुनो ग्रामयाजकः ।
भृतकाध्यापकश्चैव भृतकाध्यापकश्च यः ।
परपूर्व्वापतिश्चैव मातापित्रोस्तथोज्झकः ।
वृषलीसूतिपोष्यश्च वृषलीपतिरेव च ।
तथा देवलकश्चैव श्राद्धे नार्हन्ति केतनम् ॥ ४—६ ।
प्रथमे हि बुधः कुर्य्याद्विप्राग्र्याणां निमन्त्रणम् ।
आनिमन्त्र्य द्विजान्पश्चादागतान्भोजयेद्यतीन् ॥ ७ ।
पादशौचादिना गेहमागतान्भोजयेद्द्विजान् ।
पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ ८ ।
पितॄणामयुजोयुग्यान्देवानामपि योजयेत् ।
देवानामेकमपि वा† पितॄणाञ्च निवेदयेत् ॥ ९ ।
तथा मातामहश्राद्धं वैश्वदेवसमन्वितम् ।
कुर्व्वीत भक्तिसम्पन्नस्तन्त्रं वा वैश्वदेविकम्‡ ॥ १० ।
प्राङ्मुखं भोजयेद्विप्रं देवानामुभयात्मकम् ।

---

* चैव वह्निद इति (ग) ।

† देवानामेकमेकं वेति (ख), (ग) ।

‡ एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

पितृपैतामहानाञ्च भोजयेच्चाप्युदङ्मुखान् ॥ ११ ।
पृथक् तयोः* केचिदाहुः श्राद्धस्य करणं द्विजः ।
एकत्रैकेन पात्रेण वदन्त्यन्ये महर्षयः ॥ १२ ।
विष्टरार्थं कुशान्दत्त्वा सम्पूज्यार्घविधानतः ।
कुर्य्यादावाहनं प्राज्ञो देवानां तदनुज्ञया ॥ १३ ।
यवाम्बुना च देवानां दद्यादर्घं विधानवित्† ।
सुगन्धधूपदीपांश्च दत्त्वा तेभ्यो यथाविधि ॥ १४ ।
पितॄणामपसव्येन सर्व्वमेवोपकल्पयेत् ।
अनुज्ञाञ्च ततः प्राप्य दत्त्वा दर्भान्द्विधाकृतान् ॥ १५ ।
मन्त्रपूर्व्वं पितॄणान्तु कुर्य्यादावाहनम्बुधः ।
तिलाम्बुना चापसव्यं दद्यादर्घादिकं बुधः ॥ १६ ।
काले तत्रातिथिं प्राप्तमन्नकामं द्विजाध्वगम् ।
ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः कामं तमपि पूजयेत् ॥ १७ ।
योगिनो विविधैरूपैर्नराणामुपकारिणः ।
भ्रमन्ति पृथिवीमेतामविज्ञातस्वरूपिणः ॥ १८ ।
तस्मादभ्यर्च्चयेत्प्राप्तं श्राद्धकालेऽतिथिं बुधः ।
श्राद्धक्रियाफलं हन्ति द्विजेन्द्रापूजितोऽतिथिः ॥ १९ ।
जुहुयाद्व्यञ्जनक्षारैर्वर्ज्जमन्नन्ततोऽनले ।
अनुज्ञातो द्विजैस्तैस्तु त्रिः कृत्वा पुरुषर्षभ ॥ २० ।

---

* पृथक्कथेति (ग) ।

† तिलाम्बुना चापसव्यं दद्यादर्घादिकं बुधः इति (ग) ; तत्र १४श श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धं, १५श श्लोकः, १६श श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च न सन्ति ।

अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहेति प्रथमाहुतिः ।
सोमाय वै पितृमते दातव्या तदनन्तरम् ॥ २१ ।
वैवस्वताय चैवान्या तृतीया दीयते हुतिः ।
हुतावशिष्टमल्पाल्पं विप्रपात्रेषु निर्व्वपेत् ॥ २२ ।
ततोऽन्नं मृष्टमत्यर्थमभीष्टमभिसंस्कृतम् ।
दत्त्वा जुषस्वमिच्छातो वाच्यमेतदनिष्ठुरम् ॥ २३ ।
भोक्तव्यं तैश्च तद्विप्रै*र्मौनिभिः सुमुखैः स्थिरम् ।
अक्रुध्यताप्यनन्नवता देयन्तेनापि भक्तितः ॥ २४ ।
रक्षोघ्नमन्त्रपठनं भूमेरास्तरणन्तिलैः ।
कृत्वाज्यपाश्च पितरस्त एव द्विजसत्तमाः ॥ २५ ।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
मम तृप्तिं प्रयान्त्वद्य होमाध्यापितमूर्त्तयः† ॥ २६ ।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
मम तृप्तिं प्रयान्त्वद्य विप्रदेहेषु संस्थिताः ॥ २७ ।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
तृप्तिम्प्रयान्तु पिण्डेषु मया दत्तेषु भूतले ॥ २८ ।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
तृप्तिम्प्रयान्तु मे भक्त्या यन्मयैतदुदाहृतम् ॥ २९ ।
मातामहस्तृप्तिमुपैतु तस्य
तथा पिता तृप्तिमुपैतु योऽन्यः ।

---

* तच्चित्तैरिति (ग) ।

† होमाप्यायितमूर्त्तय इति (ग) ।

विश्वेऽथ देवाः परमाश्रयान्तु
तृप्तिम्प्रणश्यन्तु च यातुधानाः॥ ३०।
यज्ञेश्वरो यज्ञसमस्तनेता
भोक्ता व्ययात्मा हरिरीश्वरोऽत्र।
तत्सन्निधानादपयान्तु सद्यो
रक्षांस्यशेषाण्यसुराश्च सर्व्वे॥ ३१।
तृप्तेष्वेतेषु विप्रेषु किरेदन्नं महीतले।
दद्यादाचमनार्थाय तेभ्यो वारि सकृत्सकृत्॥ ३२।
सुतृप्तैस्तैरनुज्ञातः सर्व्वेणान्नेन भूतले।
सलिलेन ततः पिण्डान् सम्यग्दत्त्वा* समासतः॥ ३३।
पितृतीर्थेन सलिलं तथैव सलिलाञ्जलिम्।
मातामहेभ्यस्तेनैव पिण्डांस्तीर्थेषु निर्व्वपेत्॥ ३४।
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पुष्पधूपादिपूजितम्।
स्वपित्रे प्रथमं पिण्डं दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ॥ ३५।
पितामहाय चैवान्यं तत्पित्रे च तथापरम्।
दर्भमूले लेपभुजां लेपयेल्लेपघर्षणात्॥ ३६।
पिण्डैर्मातामहांस्तद्वद्गन्धमाल्यादिसंयुतैः।
पूजयित्वा द्विजाग्र्याणां दद्यादाचमनं बुधः॥ ३७।
पितृभ्यः प्रथमं भक्त्या तन्मनस्को द्विजेश्वरः।
स्वस्त्यादि वाचयित्वा तु दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम्॥ ३८।
दत्त्वा च दक्षिणां तेभ्यो वाचयेद्वैश्वदेविकम्।

---

* दत्त्वेति आर्षं, दत्त्वेति साधु। एवं परत्रापि।

प्रीयन्तामिति ये विश्वेदेवास्ते स इतीरयेत् ॥ ३९ ।
तथेति चोक्ते तैर्विप्रैः प्रार्थनीयास्तथाशिषः ।
तथा विसर्ज्जयेद्देवान् पूर्व्वं पैत्रयान्महामते ॥ ४० ।
मातामहानामप्येवं सह देवैः क्रमात्स्थितैः ।
भोजने च स्वशक्त्या च दाने तद्वद्विसर्ज्जने ।
आपादशौचनात्पूर्व्वं कुर्य्यादेवं द्विजन्मसु ॥ ४१ ।
ज्ञानिनं प्रथमं विप्रं त्रिषु मातामहादिषु ।
तथा विसर्ज्जयेत्प्राज्ञः सम्मान्याभ्यर्थिनस्ततः ॥ ४२ ।
निवर्त्तेताभ्यनुज्ञात आद्वारान्तमनुव्रजेत् ।
ततस्तु वैश्वदेवाख्यं कुर्य्यान्नित्यक्रियान्ततः ॥ ४३ ।
भुञ्जीयाच्च समं पूज्यभृत्यबन्धुभिरात्मना ॥ ४४ ।
एवं श्राद्धं बुधः कुर्य्यात्पित्र्यं मातामहन्तथा ।
श्राद्धैराप्यायिता दद्युः सर्व्वान् कामान्पितामहाः ॥ ४५ ।
त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्तिलाः ।
रजतस्य तथा दानं तथा सन्दर्शनादिकम् ॥ ४६ ।
वर्ज्यन्तु कुर्वता श्राद्धं क्रोधोऽध्वगमनन्त्वरा ।
भोक्तुं रज्यति* विप्रेन्द्रे त्रयमेतन्न संशयः ॥ ४७ ।
विश्वेदेवाः सपितरस्तथा मातामहा द्विज ।
कुलञ्चाप्यायतं पुंसा सर्वं श्राद्धं प्रकुर्वता ॥ ४८ ।
सोमाधारः पितृगणो योगाधारस्तु चन्द्रमाः ।
श्राद्धं योगनियुक्तन्तु तस्माद्विप्रेन्द्र शस्यते ॥ ४९ ।

---

* अप्यत्रेति (ग) ।

सहस्रस्यापि विप्राणां योगी चेत्पुरतः स्थितः ।
सर्व्वान् भोक्तृंस्तारयति यजमानन्तथा द्विज ॥ ५० ।
इयं सर्वपुराणेषु सामान्या पैतृकी क्रिया ।
एतत्क्रमात्कर्म्मकाण्डं ज्ञात्वा मुच्येत बन्धनात् ॥ ५१ ।
एतदाश्रित्य निर्व्वाणमृषयः शंसितव्रताः ।
प्राप्ता गौरमुखादाद्य* त्वमप्येवंपरोभव ॥ ५२ ।
इति ते कथितं भक्त्या पृच्छतो द्विजसत्तम ।
पितॄन्यष्ट्वा हरिं ध्यायेद्यस्तस्य किमतः परम् ॥ ५३ ।
न† तस्मात्परतः पित्र्यं तत्त्वमस्तीति निश्चयः ॥ ५४ ।

इति वराहपुराणे श्राद्धकल्पः समाप्तः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।

एवं श्राद्धविधिं श्रुत्वा मार्कण्डेयान्महामुनिः ।
तदा गौरमुखो देवः किमूर्द्ध्वं कृतवानसौ ॥ १ ।

वराह उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तदा धात्रि पितृतत्त्वं महामुनिः ।

---

* गौरमुखादीरिति (क), (ख) ।

† नैतस्मादिति (ग) ।

तत्स्मारितो जन्मशतं* मार्कण्डेयेन धीमता ॥ २ ।

धरण्युवाच ।

भवन् गौरमुखः कोऽसावन्यजन्मनि कः स्मृतः ।
कथञ्च† स्मृतवान् स्मृत्वा किं चकार च सत्तमः ॥ ३ ।

वराह उवाच ।

भृगुरासीत्स्वयं साक्षादन्यस्मिन् ब्रह्मजन्मनि ।
तदन्वयात्मजस्त्वेष मार्कण्डेयो महामुनिः ॥ ४ ।
पुत्रैस्तु बोधिता यूयं सुगतिम्प्राप्स्यथेति यत् ।
प्रागुक्तं ब्रह्मणा तेन मार्कण्डेयेन बोधितः ॥ ५ ।
सस्मार‡ सर्वजन्मानि स्मृत्वा चैव तु यत्कृतम् ।
तच्छृणुष्व वरारोहे कथयामि समासतः ॥ ६ ।
एवं श्राद्धविधानेन द्वादशाब्दं ततः पितॄन् ।
इष्ट्वा पश्चाद्धरेः§ स्तोत्रं स मुनिस्तूपचक्रमे ॥ ७ ।
प्रभासं नाम यत्तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
तत्र दैत्यान्तकन्देवं स्तोतुङ्गौरमुखः स्थितः ॥ ८ ।

गौरमुख उवाच ।

स्तोष्ये महेन्द्रं रिपुदर्पहं शिवं

---

* स्मारितं जन्मशतकमिति (ग) ।

† कथं वेति (ग) ।

‡ संस्मरन्निति (क), (ख) ।

§ वरारोहे इति (ग) ।

नारायणं ब्रह्मविदां वरिष्ठम्।
आदित्यचन्द्राश्वियुगस्यमाद्यं*
पुरातनं दैत्यहरं सदा हरिम्॥ ८।
चकार मात्स्यं वपुरात्मनो यः
पुरातनं वेदविनाशकाले।
महामहीभृद्दपुरग्रपुच्छ-
च्छटाहवार्च्चिः सुरशत्रुहाद्यः॥ १०।
तथाब्धिमन्थानकृते गिरीन्द्रं
दधार यः कौर्म्मवपुः पुराणम्।
हितेच्छयाप्तः पुरुषः पुराणः
प्रपातु मां दैत्यहरः सुरेशः॥ ११।
महावराहः सततं पृथिव्या-
स्तलात्तलम्भाविशयो महात्मा।
यज्ञाङ्गसंज्ञः सुरसिद्धसङ्घैः
स पातु मां दैत्यहरः पुराणः॥ १२।
नृसिंहरूपी च बभूव योऽसौ
युगे युगे योगिवरोग्रभीमः।
करालवक्त्रः कनकाग्रवर्चा-
वराशयोऽस्मानसुरान्तकोऽव्यात्॥ १३।
बलेर्मखध्वंसकृदप्रमेयो
योगात्मको योगवपुःस्वरूपः।

* आदित्यचन्द्राग्नियुगस्यमिति (ख)।

स दण्डकाष्ठाजिनलक्षणः पुनः
क्षितिं योऽसौ क्रान्तवान्नः* पुनातु ॥ १४ ।
त्रिःसप्तकृत्वो जगतीं जिगाय
कृत्वा ददौ कश्यपाय प्रचण्डः ।
स जामदग्न्योऽभिजनस्य गोप्ता
हिरण्यगर्भोऽसुरहा प्रपातु ॥ १५ ।
चतुःप्रकारञ्च वपुर्य आद्यं
हैरण्यगर्भप्रतिमानलक्ष्यम् ।
रामादिरूपैर्बहुरूपभेद-
श्चकार सोऽस्मान्नसुरान्तकोऽव्यात् ॥ १६ ।
चाणूरकंसासुरदर्पभीते-
र्भीतामराणामभयाय देवः ।
युगे युगे वासुदेवो बभूव
कल्पे भवत्यद्भुतरूपकारी† ॥ १७ ।
युगे युगे कल्किनाम्ना महात्मा
वर्णस्थितिं कर्त्तुमनेकरूपः ।
सनातनो ब्रह्ममयः पुरातनो
न यस्य रूपं सुरसिद्धदैत्याः ।
पश्यन्ति विज्ञानगतिं विहाय
अतो यमेनापि समर्च्चयन्ति ।

---

* क्रान्तवपुरिति (क), क्षितिं य आक्रान्तवपुरिति (ख) ।

† भवदद्भुतरूपकारीति (ख) ।

मत्स्यादिरूपाणि चराणि सोऽव्यात् ॥ १८।१९ ।
नमो नमस्ते पुरुषोत्तमाय
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ।
नयस्व मां मुक्तिपदं नमस्ते ॥ २० ।

एवं नमस्यतस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
प्रत्यक्षताङ्गतो देवः स्वयञ्चक्रगदाधरः ॥ २१ ।
तन्दृष्ट्वा तस्य विज्ञानं निस्तरङ्गं स्वदेहतः ।
उत्तस्थौ सोऽपि तं लब्ध्वा तस्मिन् ब्रह्मणि शाश्वते ।
लयं जगाम देवात्मन्यपुनर्भवसंज्ञिते ॥ २२ ।

इति वराहपुराणे आदिकृतवृत्तान्ते पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोड़शोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।

तदा दुर्वाससा शप्तो देवराजः शतक्रतुः ।
वसिष्यसि त्वं मर्त्त्येषु सुप्रतीकसुतेन तु ॥
उत्सादितो दिवो मूढ़ेत्येवमुक्तस्तु भूधरः ।
इन्द्रो मर्त्त्यमुपागम्य सर्वदेवसमन्वितः ॥
किञ्चकार च तस्मिंस्तु दुर्ज्जये च निपातिते ।
परमेष्ठिना भगवता तेन योगविदुत्तमौ ॥

स्वर्गं विद्युत्सुविद्युच्च तौ च किञ्चक्रतुस्तदा ।
एतन्मे संशयं देव कथयस्व प्रसादतः ॥ १।२।३।४ ।

वराह उवाच ।

दुर्ज्जयेन जितो भाति देवराजः शतक्रतुः ।
भारते हि तदा वर्षे वाराणस्यान्तु पूर्व्वतः ।
आश्रित्य संस्थितो देवैः सह यचमहोरगैः ॥ ५ ।
विद्युत्सुविद्युच्च तदा योगमास्थाय शोभने ।
दीर्घतापज्वरं वायुकर्म्मयोगेन संश्रितौ ।
लोकपालायतं कृत्स्नं चक्रतुर्योगमायया ॥ ६ ।
तं दुर्जयं मृतं श्रुत्वा समुद्रान्तं स्थितं सदा ।
आनीय चतुरङ्गन्तु देवान् प्रति विजग्मतुः ॥ ७ ।
आगत्य तौ तदा दैत्यौ महत्सैन्येन पर्व्वतम् ।
हिमवन्तं समाश्रित्य संस्थितौ तु बभूवतुः ॥ ८ ।
देवा अपि महत्सैन्यं संहृत्य कृतदंशिताः ।
मन्त्रयाञ्चक्रुरव्यग्रा ऐन्द्रं पदमभीप्सवः ॥ ९ ।
अब्रवीत्तत्र देवानां गुरुराङ्गिरसो मुनिः ।
गोमेधेन यजध्वं वै प्रथमं तदनन्तरम् ॥
यष्टव्यं क्रतुभिः सर्व्वैरेषा स्थितिरथामराः ।
उपदेशो मया दत्तः क्रियतां शीघ्र एष वै ॥ १०।११ ।
एवमुक्तास्तदा देवा गाः पशूंश्चानुकल्प्य ते ।
मुमुचुश्चरणार्थाय रक्षार्थं सरमान्ददुः ॥ १२ ।
ताश्च गावो देवशुन्या रक्ष्यमाणा धराधरे ।

तत्र जग्मुस्तदा गावश्चरन्त्यो यत्र तेऽसुराः ॥ १३ ।
ते च गावस्तु ता दृष्ट्वा शुक्रमूचुः पुरोहितम् ।
पश्य त्वन्दिव गा वत्सांश्चार्थ्यन्ते रक्षमाणया* ।
देवशुन्या सरमया वद किं क्रियतेऽधुना ॥ १४ ।
एवमुक्तस्तदा शुक्रः प्रत्युवाचासुरांस्तदा ।
एता गा क्रियतां† शीघ्रमसुरा मा विलम्बथ ॥ १५ ।
एवमुक्तास्तदा दैत्या जह्रुस्ता गा यदृच्छया ॥ १६ ।
हृतासु तासु सरमा मार्गान्वेषणतत्परा ।
अपश्यत्ता दितेः पुत्रैर्नीता गावो धराधरे ।
दैत्यैरपि शुनी दृष्टा दृष्टमार्गा विशेषतः ॥ १७ ।
दृष्ट्वा ते ताञ्च साम्नैव सामपूर्व्वमिदं वचः ।
आसाङ्गवान्तु दुग्ध्वैवह्नीरन्त्वं सरमे शुभे ।
पिवस्वैवमिति प्रोक्ता तस्यै तद्ददुरञ्जसा ॥ १८ ।
दत्त्वा तु चीरपानन्तु तस्यै ते दैत्यनायकाः ।
मा भद्रे देवराजाय गास्त्विमा विनिवेदय ॥
एवमुक्ता ततो दैत्या मुमुचुस्तां शुनीं वने ।
तैर्मुक्ता सा सुरांस्तूर्णं जगाम खलु वेपती ॥ १९।२० ।
नमश्चक्रे च देवेन्द्रं सरमा सुरसत्तमम् ॥ २१ ।
तस्याश्च मरुतो देवा देवेन्द्रेण निरूपिताः ।
गूढ़ङ्गच्छत रक्षार्थं देवशुन्या महाबलाः ।

---

* रक्षमाणयेति चार्षं, रक्षन्त्येति साधु ।

† क्रियतामिति चार्षं, ह्रियतेति साधु ।

इत्युक्तास्तेन सूक्ष्मेण वपुषा जग्मुरञ्जसा ॥ २२ ।
तेऽप्यागम्य सुरेन्द्राय नमश्चक्रुर्धराधरे ।
तान्देवराजः पप्रच्छ गावः किं सरमेऽभवन् ॥ २३ ।
एवमुक्ता तु सरमा न जानामीति चाब्रवीत् ॥ २४ ।
तत इन्द्रो रुषा युक्तो यज्ञार्थमुपकल्पिताः ।
गावः क्व चेति मरुतः प्रोवाचेदं शुनी कथम् ॥ २५ ।
एवमुक्तास्तु मरुतो देवेन्द्रेण धराधरे ।
कथयामासुरव्यग्राः कर्म्म तत्सरमाकृतम् ॥ २६ ।
तत इन्द्रः समुत्थाय पदा सन्ताडयच्छुनीम्* ।
क्रोधेन महताविष्टो देवेन्द्रः पाकशासनः ॥ २७ ।
क्षीरं पीतन्त्वया मूढ़े गावस्तायासुरैर्हृताः ।
एवमुक्ता पदा तेन ताड़िता सरमा धरे ॥ २८ ।
तस्येन्द्रपादघातेन क्षीरं वक्त्रात्प्रसुस्रुवे† ।
स्रवता तेन पयसा सा शुनी यत्रगाभवत् ।
जगाम तत्र देवेन्द्रः सहसैन्यस्तदा धरे ॥ २९ ।
अपश्यत्तत्र देवेन्द्रस्ता गा दैत्यैरुपाहृताः ।
चक्रुर्ये पालनं दैत्यास्ते दैत्या बलिनो भृशम् ॥ ३० ।
तैः सैन्यैर्निहताः सद्यस्तत्यजुर्गाः स्वमूर्त्तिभिः ।
सामन्तैश्च सुरेन्द्रोऽथ हृतः परमहर्षितैः ॥ ३१ ।
ताश्च लब्ध्वा महेन्द्रस्तु मुदा परमया युतः ।

---

* सन्ताड़यदिति आर्षं, समताड़यदिति साधु ।

† प्रसुस्रुवे इत्यात्मनेपदमार्षं, प्रसुस्रावेति साधु ।

चकार यज्ञान्विविधान्सहस्रानपि* स प्रभुः॥ ३२।
क्रियमाणैस्ततो यज्ञैर्ववृधेन्द्रस्य† तद्बलम्।
वर्द्धितेन बलेनेन्द्रो देवसैन्यमुवाच ह॥ ३३।
सन्नह्यतां सुराः शीघ्रं दैत्यानां वधकर्म्मणि।
एवमुक्तास्तदा देवाः सन्नद्धास्तत्क्षणेऽभवन्॥ ३४।
असुराणामभावाय जग्मुर्देवाः सवासवाः।
गत्वा तु युयुधुस्तूर्णं विजिग्युश्चासुरीञ्चमूम्॥ ३५।
जिताश्च देवैरसुरा हतशेषा धराधरे।
ममज्जुः सागरजले भयत्रस्ता विचेतसः॥ ३६।
देवराजोऽपि त्रिदिवं लोकपालैः समन्धरे।
आरुह्य बुभुजे प्राग्वत्‡ सदेवो देवराड्विभुः॥ ३७।
य एवं§ शृणुयान्नित्यं परमाख्यानमुत्तमम्।
स गोमेधस्य यज्ञस्य फलम्प्राप्नोति मानवः॥ ३८।
भ्रष्टराज्यस्य यो राजा शृणोतीदं समाहितः।
स देवेन्द्र इव स्वर्गं राज्यं स्वं लभते नरः॥ ३९।

इति वराहपुराणे सरमोपाख्याने षोड़शोऽध्यायः।

---

* सहस्रानपीति आर्षं, सहस्राण्यपीति साधु।

† ववृधेन्द्रस्येति आर्षं, ववृध इन्द्रस्येति साधु।

‡ शश्वदिति (ग)।

§ एनदिति (ग)।

सप्तदशोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।

ये ते मणौ तदा देव उत्पन्ना नरपुङ्गवाः ।
तेषां वरो भगवता दत्तस्त्रेतायुगे किल ॥ १ ।
राजानो भवितारो वै कथन्तेषां समुद्भवः ।
किञ्च चक्रुर्हि ते कर्म्म पृथङ्नामानि शंस मे ॥ २ ।

वराह उवाच ।

सुप्रभो मणिजो यस्तु राजा नाम महामनाः ।
तस्योत्पत्तिं वरारोहे शृणु त्वम्भूतधारिणि ॥ ३ ।
आसीद्राजा महाबाहुरादौ* कृतयुगे पुरा ।
श्रुतकीर्त्तिरिति ख्यातस्त्रैलोक्ये बलवत्तरः ॥ ४ ।
तस्य पुत्रत्वमापेदे सुप्रभो मणिजो धरे ।
प्रजापालेति† वै नाम्ना श्रुतकीर्त्तिर्महाबलः ॥ ५ ।
स एकस्मिन्दिने प्रायाद्गहनं श्वापदाकुलम् ।
तत्रापश्यदृषेर्द्धन्यं महदाश्रममण्डलम् ॥ ६ ।
तस्मिन्महातपा नाम ऋषिः परमधार्म्मिकः ।
तपस्तेपे निराहारो जपन्ब्रह्म सनातनम् ॥ ७ ।
तत्रासौ पार्थिवः श्रीमान् प्रवेशाय मतिन्तदा ।
चकार चाविशद्राजा प्रजापालो महातपाः ॥ ८ ।

---

* बाहुरादावभूदिति (ग) ।

† प्रजापालेति आर्षं, प्रजापाल इति साधु ।

तस्मिन्वराश्रमपदे वनवृक्षजाल्या-
धराप्रसूतोर्जितमार्गजुष्टा* ।
लतागृहा इन्दुरिव प्रकाशिनो
नायासन्ना यत्र याता हि भृङ्गाः ॥ ९ ।
सुरक्तपद्मोदरकोमलाग्र-†
नखाङ्गुलीभिः प्रसृतैः सुरागाम् ।
वराङ्गनाभिः पदपंक्तिमुच्चै-
र्विहाय भूमिष्वपि वृत्तशक्तोः ॥ १० ।
क्वचित्समीपे तमतीव‡ हृष्टै-
र्नानाद्विजैः षट्चरणैश्च मत्तैः ।
वासङ्गियुक्तै§र्विविधप्रमाणाः
शाखाः सुपुष्पाः समयोगयुक्ताः ॥ ११ ।
कदम्बनीपार्ज्जुनशीलशाल-
भृता गृहस्थैर्मधुरस्वरेण ।
जुष्टा विहङ्गैः सुजनप्रयोगा
निराकुला कार्य्यधृति¶र्यथास्थैः ॥ १२ ।

---

* प्रशस्तोर्ज्जितमार्गजुष्टा इति (ख) ।

† रक्तं पयोदारककोमलाङ्गा इति (ग) ।

‡ ताम्यन्तीवेति साधु ।

§ वासङ्गियुक्तैरिति आर्षं, वसङ्गियुक्ता इति साधु ।

¶ कार्य्यवृत्तिरिति (ग) ।

मखाग्निधूमैरुदिताग्निहोमै-
स्ततः समन्ताद्गृहमेधिभिर्द्विजैः ।
सिंहैरिवाधर्म्मकरी विदारितः
सतीक्ष्णदंष्ट्रैर्वरमत्तकेसरैः ॥ १३ ।
एवं स राजा विविधानुपाया-
न्वराश्रमे प्रेक्षमाणो* विवेश ।
तस्मिन् प्रविष्टे तु स तीव्रतेजा
महातपाः पुण्यकृताम्प्रधानः ।
दृष्टो यथा भानुरनन्तभानुः
कौश्यासने ब्रह्मविदाम्प्रधानः ॥ १४ ।
दृष्ट्वा स राजा विजये मृगाणां
मतिं विसस्मार मुनेः प्रसङ्गात् ।
चकार धर्म्मम्प्रति मानसं सः
अनुत्तमञ्चाप्रतिमम्मुनिः सः ॥ १५ ।
स मुनिस्तन्नृपं दृष्ट्वा प्रजापालमकल्मषम् ।
अभ्यागतक्रियाञ्चक्रे आसनस्वागतादिभिः ॥ १६ ।
ततः कृतासनो राजा प्रणम्य ऋषिपुङ्गवम् ।
पप्रच्छ वसुधे प्रश्नमिमम्परमदुर्लभम् ॥ १७ ।
भगवन्दुःखसंसारमग्नैः पुम्भिर्जिगीषुभिः ।
यत्कार्य्यन्तन्ममाचक्ष्व प्रणते शंसितव्रत ॥ १८ ।

---

* वीक्षमाण इति (ग) ।

महातपा उवाच।

संसारार्णवमज्जमानमनुजैः पोतः स्थिरोऽतिध्रुवः
कार्य्यः पूजनहोमदानविविधैर्यज्ञैः समभ्यायनैः।
कीलैः कीलितमोक्षभिः* सुरभटैरूर्द्धं महारज्जुभिः
प्राणाद्यैरधुना कुरुष्व नृपते पोतन्त्रिलोकेश्वरम्॥ १९।

नारायणं नरकहरं सुरेशं
भक्त्या नमस्कुर्व्वति† यो नृपेश।
स वीतशोकः परमं विशोकं
प्राप्नोति विष्णोः पदमव्ययं यत्‡॥ २०।

नृप उवाच।

भगवन् सर्व्वधर्म्मज्ञ कथं विष्णुः सनातनः।
पूज्यते मोक्षमिच्छद्भिः पुरुषैर्व्वद तत्त्वतः॥ २१।

महातपा उवाच।

शृणु राजन् महाप्राज्ञ यथा विष्णुः प्रसीदति।
पुरुषाणां तथा स्त्रीणां सर्व्वयोगीश्वरो हरिः॥ २२।
सर्व्वे देवाः सपितरो ब्रह्माद्याश्चाण्डमध्यगाः।
विष्णोः सकाशादुत्पन्ना इतीयं वैदिकी श्रुतिः॥ २३।
अग्निस्तथाश्विनौ गौरी गजवक्त्रभुजङ्गमाः।
कार्त्तिकेयस्तथादित्या मातरो दुर्गया सह॥ २४।

---

* फेलितमोक्षभिरिति (ख), मोक्षभिरिति आर्षं, मोक्षैरिति साधु।

† नमस्कुर्व्वतीति आर्षं, नमस्करोतीति साधु।

‡ पदमव्ययं तदिति (ख)।

दिशो धनपतिर्विष्णुर्यमो रुद्रः शशी तथा ।
पितरश्चेति सम्भूताः प्राधान्येन जगत्पतेः ॥ २५ ।
हिरण्यगर्भस्य तनौ सर्व्वं एव समुद्भवाः ।
पृथक् पृथक्ततोगर्व्वं वहमानाः समन्ततः ॥ २६ ।
अहं योग्यस्त्वहं याज्य इति तेषां स्वनो महान् ।
श्रूयते देवसमितौ क्षुब्धसागरसन्निभः ॥ २७ ।
तेषां विवदमानानां वह्निरुत्थाय पार्थिवः ।
उवाच मां यजस्वेति ध्यायध्वं मामिति ब्रुवन् ॥ २८ ।
प्राजापत्यमिदं नूनं शरीरं मद्विना कृतम् ।
विनाशमुपपद्येत यतो नायं महानहम् ॥ २९ ।
एवमुक्त्वा शरीरन्तु त्यक्त्वा वह्निर्विनिर्ययौ ।
निर्गतेऽपि ततस्तस्मिंस्तच्छरीरं न शीर्य्यते ॥ ३० ।
ततोऽश्विनौ मूर्त्तिमन्तौ प्राणापानशरीरगौ ।
आवां प्रधानावित्येवमूचतुर्याज्यमुत्तरौ ॥ ३१ ।
एवमुक्त्वा शरीरन्तु विहाय क्वचिदास्थितौ ।
तयोरपि क्षयं कृत्वा क्षीणन्तत्पुरमास्थितम् ॥ ३२ ।
ततो वागब्रवीद्गौरी* प्राधान्यं मयि संस्थितम् ।
साप्येवमुक्त्वा चेत्रात्तु निश्चक्राम वहिः शुभा ॥ ३३ ।
तया विनापि तत्चेत्रं वागूनं व्यवतिष्ठत† ।
ततो गणपतिर्वाक्यमाकाशाख्योऽब्रवीत्तदा ॥ ३४ ।

---

* वाचमब्रवीद्गौरीति साधु ।

† व्यवतिष्ठत इति आर्षं, व्यवातिष्ठत इति साधु ।

न मया रहितङ्किञ्चिच्छरीरं स्थायि दूरतः ।
कालान्तरेत्येव*मुक्ता सोऽपि निष्क्रम्य देहतः ।
पृथग्भूतस्तथाप्येतच्छरीरं नाप्यनीनशत्† ॥ ३५ ।
विनाशाख्यश्च तत्तेन तथापि न विशीर्य्यते ॥ ३६ ।
सुषिरैस्तु विहीनन्तु दृष्ट्वा क्षेत्रं व्यवस्थितम् ।
शरीरधातवः सर्व्वे ते ब्रूयुर्वाक्यमेव हि ॥ ३७ ।
अस्माभिर्व्यतिरिक्तस्य न शरीरस्य धारणम् ।
भवतीत्येवमुक्ता ते जहुः सर्व्वे शरीरिणः‡ ॥ ३८ ।
तैर्व्यपेतमपि क्षेत्रम्पुरुषेण प्रपाल्यते ।
तं दृष्ट्वा त्वब्रवीत्स्कन्दः सोऽहङ्कारः प्रकीर्त्तितः ॥ ३९ ।
मया विना शरीरस्य सम्भूतिरपि नेष्यते ।
एवमुक्ता शरीरात्तु स व्यपेतः पृथक् स्थितः ॥ ४० ।
तेनाच्यतेन तत्क्षेत्रं विना मुक्तवदास्थितम् ।
तं दृष्ट्वा कुपितो भानुः स आदित्यः प्रकीर्त्तितः ॥ ४१ ।
मया विना कथं क्षेत्रमिमं§ क्षणमपीष्यते ।
एवमुक्ताथ यातः स तच्छरीरं न शीर्य्यते ॥ ४२ ।

---

* कालान्तरेत्येवमिति आर्षं, कालान्तर इत्येवमिति साधु ।

† नाप्यनीनशदिति (ग) ।

‡ (ख) पुस्तके ३७।३८ श्लोकयोः स्थले केवलमेक एव श्लोकः पठ्यते—
सुषिरैस्तु विरिक्तस्य न शरीरस्य धारणम् ।
भवतीत्येवमुक्ता ते जहुः सर्व्वे शरीरिणः (शरीरिणम् ?) ॥

§ इममिति आर्षं, इदमिति साधु ।

ततः कामादिरुत्थाय गणो मात्टविसंज्ञितः ।
न मया व्यतिरिक्तस्य शरीरस्य व्यवस्थितिः* ।
एवमुक्त्वा स यातस्तु शरीरं तत्र शीर्य्यते ॥ ४३ ।
ततो मायाब्रवीत्कोपात्मा च दुर्गा प्रकीर्त्तिता ।
न मयास्य विना भूतिरित्युक्त्वान्तर्दधे पुनः ॥ ४४ ।
ततो दिशः समुत्तस्थुरूचुश्चेदं वचो महत् ।
नास्माभीरहितं कार्य्यम्भवतीति न संशयः ॥ ४५ ।
चतस्र आगताः काष्ठास्ताः प्रयाताः क्षणात्तदा ।
ततो धनपतिर्वायुर्मध्यतस्त्वक्तसम्भवः† ।
शरीरस्येति सोऽप्येवमुक्त्वा मूर्द्धानगोऽभवत् ॥ ४६ ।
ततो विष्णोर्मनो ब्रूयान्नायन्देहो मया विना ।
क्षणमप्युत्सहे‡ स्थातुमित्युक्त्वान्तर्दधे पुनः ॥ ४७ ।
ततो धर्म्मोऽब्रवीत्सर्व्वमिदम्पालितवानहम् ।
इदानीम्मय्युपगते कथमेतद्भविष्यति ॥ ४८ ।
एवमुक्त्वा गतो धर्म्मस्तच्छरीरं न शीर्य्यते ॥ ४९ ।
ततोऽब्रवीन्महादेवः अव्यक्तो भूतभावनः ।
महत्संज्ञो मया हीनं शरीरन्नो भवेद्यथा ॥ ५० ।
एवमुक्त्वा गतः शम्भुस्तच्छरीरं न शीर्य्यते ॥ ५१ ।

---

* एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति ।

† सत्त्वसम्भव इति (ग) ।

‡ उत्सहेदिति आर्षं, उत्सहेतेति साधु।

तद्दृष्ट्वा पितरश्चोचुस्तन्मात्रं यावदस्मभिः* ।
प्राणन्तरैभिः†रेतस्य शरीरं शीर्य्यते ध्रुवम् ॥ ५२ ।
एवमुक्त्वा तु‡ तद्देहन्त्यक्त्वान्तर्द्धानमागताः ।
अग्निः प्राणः अपानौ च आकाशश्चैव धातवः ॥ ५३ ।
चेत्रन्तद्दहङ्कारो भानुः कामादयो मया ।
काष्ठा वायुर्विष्णुधर्म्मौ शम्भुश्चैवेन्द्रियार्थकाः ॥
एतैर्मुक्तन्तु तत्चेत्रम्मुक्तावित्र तु संस्थितम् ।
सोमेन पाल्यमानन्तु पुरुषेणेन्दुरूपिणा ॥ ५४।५५ ।
एवं व्यवस्थिते सोमे षोड़शात्मन्यथाचरे ।
प्राग्वत्तत्र गुणोपेतं चेत्रमुत्थाय बभ्रम§ ॥ ५६ ।
प्रागवस्थं शरीरन्तु दृष्ट्वा सर्व्वत्रपालितम् ।
ताः चेत्रदेवताः सर्व्वा वैलचण्यभावमास्थिताः ।
तमेवन्तुष्टुवुः सर्व्वास्तं देवम्परमेश्वरम् ॥ ५७ ।
स्वस्थानमाशिषुः सर्व्वास्तदा नृपतिसत्तम ।
त्वमग्निस्त्वन्तथा प्राणस्त्वमपानः सरस्वती ॥ ५८ ।
त्वमाकाशन्धनाध्यक्षः¶स्त्वं शरीरस्य धातवः ।

---

* अस्मभिरिति आर्षं, अस्माभिरिति साधु ।

† प्राणन्तरैभिरिति आर्षं, प्राणान्तरैरिति साधु ।

‡ ते देहमिति (क), (ख) ।

§ बभ्रम इति आर्षं, बभ्रामेति साधु । उत्थानबभ्रम इति (ग) ।

¶ त्वमध्यक्ष इति (ग) ।

अहङ्कारो भवान्देव* त्वमादित्योऽष्टको गणः ॥ ५९ ।
त्वं माया पृथिवी दुर्गा त्वं दिशस्त्वम्मरुत्पतिः ।
त्वं विष्णुस्त्वन्तथा धर्म्मस्त्वञ्जिष्णुस्त्वम्पराजितः ॥ ६० ।
अक्षरार्थस्वरूपेण परमेश्वरसंज्ञितः ।
अस्माभिरपयातैस्तु कथमेतद्भविष्यति ॥ ६१ ।
एवमत्र शरीरन्तु त्यक्तमस्माभिरेव च ।
न परम्भवतो देव तदत्र त्वञ्च पाल्यते† ॥ ६२ ।
स्थानभङ्गो न नः कार्य्यः स्वयं सृष्टा प्रजापते ।
एवं स्तुतस्ततो देवस्तेषां तोषं परं ययौ ॥ ६३ ।
उवाच चैतान् क्रीड़ार्थं भवन्तोत्पादिता‡ मया ।
कृतकृत्यस्य चैकन्तु§ भवद्भिर्मे प्रयोजनम्¶ ॥ ६४ ।
तथा चेदप्रियं रूपे द्वे द्वे प्रत्येकशोऽधुना ।
भूतकार्य्येष्वमूर्त्तेन देवलोके तु मूर्त्तिना ।
तिष्ठध्वमपि कालान्ते लयं त्वाविशत द्रुतम् ॥ ६५ ।
शरीराणि पुनर्नैव कर्त्तव्योऽहमिति क्वचित् ।
मूर्त्तीनाञ्च‖ तथा तुभ्यमग्निनामानि वोऽधुना ॥ ६६ ।

---

* दोष इति (ग) ।

† त्वं प्रपाल्यस इति (क) ।

‡ भवन्त उत्पादिता इति साधु ।

§ मे किन्त्विति (ग) ।

¶ विप्रयोजनमिति (ग) ।

‖ (ग) पुस्तके मूर्त्तीनाञ्चेत्यस्मादारभ्य सुता तथेतिपर्य्यन्तः पाठो नास्ति ।

अग्निर्वैश्वानरो नाम प्राणापानौ तथाश्विनौ ।
भविष्यति तथा गौरी हिमशैलसुता तथा ॥ ६७ ।
पृथिव्यादिगुणस्त्वेष गजवक्त्रो भविष्यति ।
शरीरधातवश्चेमे नानाभूतानि एव तु ॥ ६८ ।
अहङ्कारस्तथा स्कन्दः कार्त्तिकेयो भविष्यति ।
शरीरमाया* दुर्गैषा कारणान्ते भविष्यति ॥ ६९ ।
दश कन्या भविष्यन्ति काष्ठास्त्वितास्तु वारुणाः ।
अयं वायुर्धनेशस्तु कारणान्ते भविष्यति ॥ ७० ।
अयं मनो विष्णुनामा भविष्यति न संशयः† ।
धर्म्मोऽपि यमनामा च भविष्यति न संशयः ॥ ७१ ।
महत्तत्त्वश्च भगवान्महादेवो भविष्यति‡ ।
इन्द्रियार्थाश्च पितरो भविष्यन्ति न संशयः ॥ ७२ ।
अयं सोमः पुरा भूत्वा यामित्रं सर्व्वदामराः ।
एवं वेदान्तपुरुषः प्रोक्तो नारायणात्मकः ।
स्वस्थाने देवताः सर्व्वा देवस्तु विरराम ह ॥ ७३ ।
एवंप्रभावो देवोऽसौ वेदवेद्यो जनार्द्दनः ।
कथितो नृपते तुभ्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ७४ ।

इति वराहपुराणे महातपउपाख्याने सप्तदशोऽध्यायः ।

---

* शरीरमायेत्यादि श्लोकार्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

† नामा च भविष्यत्येव नान्यथेति (ग) ।

‡ (ग) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति ।

अष्टादशोऽध्यायः।

प्रजापाल उवाच।

कथमग्नेः समुत्पत्तिरश्विनोर्वा महामुने।
गौर्य्या गणपतेर्वाऽपि नागानां वा गुहस्य च॥ १।
आदित्यचन्द्रमातॄणां दुर्गाया वा दिशान्तथा॥
धनदस्य च विष्णोर्वा धर्म्मस्य परमेष्ठिनः॥ २।
शम्भोर्वापि पितॄणाञ्च तथा चन्द्रमसो मुने।
शरीरदेवताः सर्व्वाः कथं मूर्त्तित्वमागताः॥ ३।
किञ्च तासां मुने भोज्यं का वा संज्ञा तिथिश्च का।
यस्यां दृष्ट्वा त्वमी पुंसां फलं यच्छन्त्यनामयम्।
एतन्मे सरहस्यन्तु मुने त्वं वक्तुमर्हसि॥ ४।

महातपा उवाच।

योगसाध्यस्वरूपेण आत्मा नारायणात्मकः।
सर्व्वज्ञः क्रीड़तस्तस्य भोगेच्छा चात्मनात्मनि॥ ५।
क्षोभितेऽस्मिन्महाभूते एतत्सद्वैतदद्भुतम्।
तमस्य प्रीतिमत्तोऽयं विकारं समरोचयत्॥ ६।
विकुर्व्वतस्तस्य तदा महानग्निः समुत्थितः।
कोटिज्वालापरीवारः शब्दवान्दहनात्मकः॥ ७।
असावप्यतितेजस्वी विकारं समरोचयत्।
विकुर्व्वतो बभौ वह्नेर्वायुः परमदारुणः॥ ८।
तस्मादपि विकारस्थादाकाशं समपद्यत।

तच्छब्दलक्षणं व्योम स च वायुः प्रतापवान् ॥ ९ ।
तच्च तेजोऽम्भसा युक्तं श्लिष्टमन्योन्यतस्तथा ।
तेजसा शोषितं तोयं वायुना ऽग्रगामिणा ॥ १० ।
बोधितेन तथा व्योममार्गे दत्ते तु तत्क्षणात् ।
पिण्डीभूतं तथा सर्व्वं काठिन्यं समपद्यत ॥ ११ ।
सेयं पृथ्वी महाभाग तेषां ह्येतराभवत् ।
चतुर्णां योगकाठिन्यादेकैकं गुणवृद्धितः ॥ १२ ।
पृथ्वी पञ्चगुणा ज्ञेया तेऽप्येतस्यां व्यवस्थिताः ।
स च काठिन्यकं कुर्व्वन् ब्रह्माण्डं समपद्यत ॥ १३ ।
तस्मिन्नारायणो देवश्चतुर्मूर्त्तिश्चतुर्भुजः ।
प्राजापत्येन रूपेण सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥ १४ ।
चिन्तयन्नाधिगच्छेत सृष्टिं लोकपितामहः ।
ततोऽस्य सुमहान् कोपो जज्ञे परमदारुणः ॥ १५ ।
तस्मात्कोपात्सहस्रार्चिरुत्तस्थौ दहनात्मकः ।
स तं दिधक्षुर्ब्रह्माणं* ब्रह्मणोक्तस्तदा नृप ॥ १६ ।
हव्यं कव्यं वहस्वेति ततोऽसौ हव्यवाहनः ।
ब्रह्माणं क्षुधितं प्रायात्किङ्करोमि प्रशाधि माम् ।
स ब्रह्मा प्रत्युवाचैनं त्रिधा तृप्तिमवाप्स्यसि ॥ १७ ।
दत्तास्तु दक्षिणास्वादौ तृप्तिर्भूत्वा यतोऽमरान् ।
नयसे दक्षिणाभागन्दक्षिणाग्निस्ततोऽभवत् ॥ १८ ।
आसमन्ताद्धुतं किञ्चिद्यत्त्रिलोके विभावसो ।

---

* सर्व्वमेति (ग) ।

तद्वहस्व सुरार्थाय ततस्त्वं हव्यवाहनः ॥ १९ ।
गृहं शरीरमित्युक्तं तत्पतिस्त्वं यतोऽधुना ।
अतो वै गार्हपत्यस्त्वं भव सर्व्वगतो विभो ॥ २० ।
विश्वान्नरान् हुतो येन नयसे सद्गतिं प्रभो ।
अतो वैश्वानरो नाम तव वाक्यं भविष्यति ॥ २१ ।
द्रविणं बलमित्युक्तं धनञ्च द्रविणं ततः ।
ददाति तद्भवानेव द्रविणोदास्ततोऽभवत्* ॥ २२ ।
पापस्तिरोभवेन्नित्यं निःशब्दो निश्चयात्मकः ।
अतस्त्वं सर्वगत्वा च तेजोऽग्निस्ते भविष्यति ॥ २३ ।
श्वाप्रपूरणशब्दो य इध्मानामपि कीर्त्त्यते ।
पूरितस्य गतिर्येन तेनेध्मस्त्वं भविष्यसि ॥ २४ ।
याज्यान्येतानि नामानि तव पुत्र महामखे ।
यजन्तस्त्वां नराः कामैस्तर्पयिष्यन्त्यसंशयः ॥ २५ ।

इति वराहपुराणे महातपउपाख्याने अग्न्युत्पत्तिर्नाम अष्टादशोऽध्यायः ।

---

* भवेति (ग) ।

ऊनविंशोऽध्यायः ।

महातपा उवाच ।

विष्णोर्विभूतिमाहात्म्यं कथितं ते प्रसङ्गतः ।
तिथीनां शृणु माहात्म्यं कथ्यमानं मया नृप ॥ १ ।
इत्थम्भूतो महानग्निर्ब्रह्मक्रोधसमुद्भवः ।
उवाच देवं ब्रह्माणं तिथिर्मे दीयतां विभो ।
यस्यामहं समस्तस्य जगतः ख्यातिमाप्नुयाम् ॥ २ ।

ब्रह्मोवाच ।

देवानामथ यक्षाणां गन्धर्वाणाञ्च सत्तम ।
आदौ प्रतिपदा येन त्वमुत्पन्नोऽसि पावक ॥ ३ ।
त्वत्पदात्प्रातिपदिकं* सम्भविष्यन्ति देवताः ।
अतस्ते प्रतिपन्नाम तिथिरेषा भविष्यति ॥ ४ ।
तस्यान्तिथौ हविष्येण प्राजापत्येन मूर्त्तिना† ।
होष्यन्ति तेषां प्रीताः स्युः पितरः सर्वदेवताः ॥ ५ ।
चतुर्विधानि भूतानि मनुष्याः पशवोऽसुराः ।
देवाः सर्वे सगन्धर्वाः प्रीताः स्युस्तर्पितास्त्वयि ॥ ६ ।
यश्चोपवासं कुर्व्वीत त्वद्भक्तः प्रतिपद्दिने ।
क्षीराशनो वा वर्त्तेत शृणु तस्य फलं महत् ।

---

* (प्रातिपदिकाः ?) ।

† मूर्त्तिना इत्यार्षं, मूर्त्त्या इति साधु ।

चतुर्युगानि षड्विंशं* स्वर्गलोके महीयते ॥ ७ ।
तेजस्वी रूपसम्पन्नो द्रव्यवाञ्जायते नरः ।
इह जन्मन्यसौ राजा प्रेत्य स्वर्गे महीयते† ॥ ८ ।
तूष्णीम्बभूव सोऽप्यग्निर्ब्रह्मदत्ताश्रमं ययौ ॥ ९ ।
य इदं शृणुयान्नित्यं प्रातरुत्थाय मानवः ।
अग्नेर्जन्म स पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १० ।

इति वराहपुराणे अग्न्युत्पत्तिर्नाम ऊनविंशोऽध्यायः ।

विंशोऽध्यायः ।

प्रजापाल उवाच ।

एवमग्नेः समुत्पत्तिर्जाता ब्रह्मन्महात्मनः* ।
प्राणापानौ कथं देवावश्विनौ सम्बभूवतुः ॥ १ ।

महातपा उवाच ।

मरीचिर्ब्रह्मणः पुत्रः स्वयं ब्रह्मा द्विसप्तभिः ।
रूपैर्व्यवस्थितस्तेषां मरीचिः श्रेष्ठतामगात् ॥ २ ।
तस्य पुत्रो महातेजा कश्यपो नाम वै मुनिः ।
स्वयं प्रजापतिः श्रीमान्देवतानां पिताभवत् ॥ ३ ।

---

* षड्विंशमित्यार्षं, षड्विंशतिमिति साधु ।

† (ग) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

---

* ब्रह्मात्मनः पुरेति (ग) ।

तस्य पुत्रा बभूवुर्हि आदित्या द्वादश प्रभो।
नारायणात्मकं तेजो द्वादश सुप्रकीर्त्तितम्॥ ४॥
ते ते* मासास्त आदित्याः स्वयं संवत्सरो हरिः।
एवं ते द्वादशादित्या मार्त्तण्डस्य प्रतापवान्॥ ५॥
तस्य त्वष्टा ददौ कन्यां संज्ञां नाम महाप्रभाम्।
तस्यापत्यद्वयञ्जज्ञे यमश्च यमुना तथा॥ ६॥
तस्य तेजोऽप्यसहती† बभूवाश्वी मनोजवा।
स्वां छायां तत्र‡ संस्थाप्य सा जगामोत्तरान् कुरून्॥ ७॥
तद्रूपां तां सवर्णान्तु भेजे मार्त्तण्डभास्करः।
तस्मादपि द्वयं जज्ञे शनिं तपतिमेव च॥ ८॥
यदा त्वसदृशं भेजे पुत्रान् प्रति नरोत्तम।
संज्ञां प्रोवाच भगवान् क्रोधसंरक्तलोचनः।
असमत्वं न कर्त्तव्यं स्वेष्वपत्येषु भामिनि॥ ९॥
एवमुक्ता यदा सा तु असमत्वं व्यरोचत।
तदा यमः स्वपितरं प्रोवाच भृशदुःखितः॥ १०॥
नेयं माता भवेत्तात अस्माकं शत्रुवत्सदा।
सपत्नीव दुराचारा स्वेष्वपत्येषु वत्सला§॥ ११॥
एवं यमवचः श्रुत्वा सा च्छाया क्रोधमूर्च्छिता।

---

* ये ते मासा इति (क), (ख)।

† असहतीत्यार्षम्, असहमानेति साधु।

‡ स्वां छायामत्रेति (ख)।

§ भामिनीति (ग)।

शशाप प्रेतराजस्त्वं भविष्यस्यचिरादिव ॥ १२ ।
एवं श्रुत्वाथ मार्त्तण्डस्तदा पुत्रहितेच्छया ।
उवाच मध्यवर्त्ती त्वं भविता धर्म्मपापयोः ।
लोकपालश्च भविता त्वं पुत्र दिवि शोभसे ॥ १३ ।
शनिं शशाप मार्त्तण्डश्छायाकोपप्रधर्षितः ।
त्वं क्रूरदृष्टिर्भविता मातृदोषेण पुत्रक ॥ १४ ।
एवमुक्त्वा समुत्थाय ययौ भानुर्दिदृक्षया ।
तामपश्यत्त्वसौ सोऽश्वामुत्तरेषु कुरुष्वथ ॥ १५ ।
ततोऽश्वरूपं कृत्वा स गत्वा तत्रोत्तरान् कुरून् ।
प्राजापत्येन मार्गेण युयोजात्मानमात्मना ॥ १६ ।
तस्यां त्वाष्ट्रामश्वरूप्यां मार्त्तण्डस्तीव्रतेजसा ।
वीजं* निर्वापयामास तज्ज्वलन्तं† द्विधापतत् ॥ १७ ।
तत्र प्राणस्त्वपानश्च योनौ चात्मजितौ पुरा ।
वरदानेन च पुनर्मूर्त्तिमन्तौ बभूवतुः ॥ १८ ।
तौ त्वाष्ट्रामश्वरूपायां जातौ येन नरोत्तमौ ।
ततस्तावश्विनौ देवौ कीर्त्त्येते रविनन्दनौ ॥ १९ ।
प्राजापत्यं स्वयं भानुस्त्वाष्ट्री शक्तिः परापरा ।
तस्याः प्राग्वच्छरीरस्थावमूर्त्तौ‡ मूर्त्तिमाश्रितौ ॥ २० ।
ततस्तावश्विनौ देवौ मार्त्तण्डमुपतस्थतुः ।

---

* वसुमिति (ग) ।

† ज्वलन्तमित्यार्षं, ज्वलदिति साधु ।

‡ चतुर्मूर्त्तौ इति (ग) ।

ऊचतुः स्वरुचिन्तावत्किङ्कर्त्तव्यमथावयोः ॥ २१ ।

मार्त्तण्ड उवाच ।

पुत्रौ प्रजापतिं देवं भक्त्याराधयतां वरम् ।
नारायणं स वो* दाता वरं नूनं भविष्यति ॥ २२ ।
एवं तावश्विनौ प्रोक्तौ मार्त्तण्डेन महात्मना ।
तेपतुं†स्तीव्रतपसौ तपः परमदुश्चरम् ।
ब्रह्मपारमयं स्तोत्रं जपन्तौ तु समाहितौ ॥ २३ ।
तयोः कालेन महता ब्रह्मा नारायणात्मकः ।
तुतोष परमप्रीत्या‡ वरञ्चैनन्ददौ तयोः ॥ २४ ।

प्रजापाल उवाच ।

अश्विभ्यामीरितं स्तोत्रं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
श्रोतुमिच्छाम्यहं ब्रह्मंस्त्वत्प्रसादान्महामुने ॥ २५ ।

महातपा उवाच ।

शृणु राजन्यथा स्तोत्रमश्विभ्यां ब्रह्मणः कृतम् ।
ईदृशञ्च फलं प्राप्तं तयोः स्तोत्रस्य चानघ ॥ २६ ।

ओँ नमस्ते निष्क्रिय निष्प्रपञ्च
निराश्रय निरपेक्ष निरालम्ब ।
निर्गुण निरालोक निराधार
निर्मम निरालम्ब ॥ २७ ।

---

* सर्व्वदातेति (ग) ।

† ते पुनरिति (ग) ।

‡ यत्तु सम्प्रीत्येति (ग) ।

ब्रह्म महाब्रह्म ब्राह्मणप्रिय
पुरुष महापुरुष पुरुषोत्तम ।
देव महादेव देवोत्तम
स्थाणो स्थितिस्थापक* ॥ २८ ।
भूत महाभूत भूताधिपते
यक्ष महायक्ष यक्षाधिपते ।
गुह्य महागुह्य गुह्याधिपते
सौम्य महासौम्य सौम्याधिपते ॥ २९ ।
पक्षि महापक्षिपते
दैत्य महादैत्याधिपते ।
रुद्र महारुद्राधिपते
विष्णो महाविष्णुपते ।
परमेश्वर नारायण
प्रजापतये नमः ॥ ३० ।

एवं स्तुतस्तदा ताभ्यामश्विभ्यां स प्रजापतिः† ।
तुतोष परमप्रीत्या वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ ३१ ।
वरं वरयतां शीघ्रं देवैः परमदुर्लभम् ।
येन वो वरदानेन चरतस्त्रिदिवं सुखम् ॥ ३२ ।

अश्विनावूचतुः ।

आवयोर्देवभागन्तु देहि देव प्रजापते ।

---

* स्थाणोत्तम स्थितिस्थापकसमेति (ग) ।

† एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

सोमपत्वञ्च देवानां सामान्यत्वञ्च शाश्वतम् ॥ ३३।

ब्रह्मोवाच।

रूपं कान्तिरनौपम्यं भिषक्त्वं सर्व्ववस्तुषु।
सोमपत्वञ्च लोकेषु सर्व्वमेतद्भविष्यति ॥ ३४।

महातपा उवाच।

एतत्सर्व्वं द्वितीयायामश्विभ्यां ब्रह्मणा पुरा।
दत्तं यस्मादतस्तेषां तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥ ३५।
एतस्यां रूपकामस्तु पुष्पाहारी भवेन्नरः।
संवत्सरं शुचिर्नित्यं सुस्वरूपी भवेन्नरः ॥ ३६।
अश्विभ्यां ये गुणाः प्रोक्तास्ते तस्यापि भवन्ति च।
य इदं शृणुयान्नित्यमश्विनोर्जन्म चोत्तमम्।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः पुत्रवाञ्जायते नरः ॥ ३७।

इति वराहपुराणे अश्वुत्पत्तिर्नाम विंशोऽध्यायः।

एकविंशोऽध्यायः।

प्रजापाल उवाच।

कथं गौरी महाप्राज्ञ संस्तुता वरदानतः।
मूर्त्तिं लब्धवती पुंसः परस्य परमात्मनः ॥ १।

महातपा उवाच।

पूर्व्वं प्रजापतिर्देवः सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः।

चिन्तयामास धर्म्मात्मा यदान्तान्नाध्यगच्छत ॥
तदास्य कोपात्सञ्जज्ञे स च रुद्रः प्रतापवान् ।
रोदनात्तस्य रुद्रत्वं सञ्जातं परमेष्ठिनः ॥ २।३ ।
तस्य ब्रह्मा शुभां कन्यां भार्य्यार्थे मूर्त्तिसम्भवाम् ।
गौरीनाम्नीं स्वयं देवीं भारतीं तां ददौ पिता ।
रुद्रायामितदेहाय स्वयं ब्रह्मा प्रजापतिः ॥ ४ ।
स तां लब्ध्वा वरारोहां मुदा परमया युतः ।
सर्गकालेषु तं ब्रह्मा तपसा प्रत्युवाच ह ॥ ५ ।
रुद्र प्रजाः सृजस्वेति पौनःपुन्येन नोदितः ।
असमर्थ इति जले निमज्जत* महाबलः ॥ ६ ।
तपोऽर्थित्वं तपोहीनः स्रष्टुं शक्नोति न प्रजाः ।
एवं चिन्त्य† जले मग्नस्ततो रुद्रः प्रतापवान् ॥ ७ ।
तस्मिन्निमग्ने देवेशे तां ब्रह्मा कन्यकां पुनः ।
अन्तःशरीरगां कृत्वा गौरीम्परमशोभनाम् ॥
पुनः सिसृक्षुर्भगवानसृजत्सप्त मानसान् ।
दक्षश्च तेषामारभ्य‡ प्रजाः सम्यग्विवर्धिताः ॥ ८।९ ।
तत्र दाक्षायणी पुत्राः सर्व्वे देवाः सवासवाः ।
वसवोऽष्टौ च रुद्राश्च आदित्या मरुतस्तथा ॥ १० ।
सापि दक्षाय सुश्रोणी गौरी दत्ताथ ब्रह्मणा ।

---

* निमज्जतेति आर्षं, न्यमज्जदिति साधु ।

† चिन्त्येति आर्षं, चिन्तयित्वेति साधु ।

‡ तेषामारभ्येति आर्षं, तेभ्य आरभ्येति साधु ।

दुहितृत्वे पुरा या हि रुद्रेणोढ़ा महात्मना* ॥ ११ ।
सा च दाक्षायणी देवी पुनर्भूत्वा नृपोत्तम ॥ १२ ।
ततो दक्षः प्रहृष्टात्मा दौहित्रांस्तान्समृद्धिकृत्† ।
इष्ट्वा यज्ञमथारेभे प्रीणनाय प्रजापतेः ॥ १३ ।
तत्र ब्रह्मसुताः सर्व्वे मरीच्यादय एव च ।
चक्रुरार्त्विजकं कर्म्म स्वे स्वे मार्गे व्यवस्थिताः ॥ १४ ।
ब्रह्मा स्वयं मरीचिस्तु बभूवाऽन्ये तथापरे ।
अत्रिस्तु यज्ञकर्म्मस्थ आग्नीध्रस्त्वङ्गिराभवत् ॥ १५ ।
होता पुलस्त्यस्त्वभवदुद्गाता पुलहोऽभवत् ।
क्रतौ क्रतुस्तु प्रस्तोता तदा यज्ञे महातपाः ॥ १६ ।
प्रतिहर्त्ता प्रचेतास्तु तस्मिन् क्रतुवरे बभौ ।
सुब्रह्मण्यो वशिष्ठस्तु सनकाद्याः सभासदः ॥ १७ ।
तत्र याज्यः स्वयं ब्रह्मा स च इज्यस्तु विश्वकृत्‡ ।
पूज्या दक्षस्य दौहित्रा रुद्रादित्योऽङ्गिरादयः ॥ १८ ।
प्रत्यक्षं पितरस्ते हि तैः प्रीतैः प्रीयते जगत् ।
तत्र भागार्थिनो देवा आदित्या वसवस्तथा ॥ १९ ।
विश्वेदेवाः सपितरो गन्धर्व्वाद्या मरुद्गणाः ।
जगृहुर्यज्ञभागांस्तान्यावन्तो हविषार्पिताः ॥ २० ।
तावत्कालं जलात्मध्य उत्तस्थौ ब्रह्मणः पुनः ।

---

* श्लोकोऽयं (ग) पुस्तके नास्ति ।

† ऋद्धिकृदिति (ग) ।

‡ पूज्यते इति (ख) ।

रुद्रः कोपोद्भवो यस्तु पूर्व्वमग्नो महाजले ॥ २१ ।
स सहस्रार्कसङ्काशो निश्चक्राम जलात्ततः ।
सर्व्वज्ञानमयो देवः सर्व्वदेवमयोऽमलः ॥ २२ ।
प्रत्यक्षदर्शी सर्व्वस्य जगतस्तपसा बभौ ।
तस्मिंस्तु काले पद्मानाञ्जातः सर्गो नरोत्तम ॥ २३ ।
दिव्यानां पृथिवीस्थानां चतुर्णां नरजातिनाम्* ।
रौद्रसर्गस्य सम्भूतिस्तदा सद्योऽपि जायते ।
इदानीं रुद्रसर्गस्त्वं शृणु पार्थिवसत्तम ॥ २४ ।
दशवर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महज्जले ।
प्रतिरुद्रो यदा रुद्रस्तदा चोर्व्वीं सकाननाम् ॥
दृष्ट्वा शस्यवतीं रम्यां मनुष्यपशुसङ्कुलाम् ।
शुश्राव च तदा शब्दानृत्विजां दक्षसद्मनि ।
आश्रमे यज्ञियानोच्चैर्योगस्थैरिति कीर्त्तितान् ॥ २५।२६ ।
ततः श्रुत्वा महातेजाः सर्व्वज्ञः परमेश्वरः ।
चुकोप सुभृशन्देवो वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ २७ ।
अहं पूर्व्वन्तु कविना सृष्टः सर्व्वात्मना विभुः ।
प्रजाः सृजस्वेति तदा वाक्यमेतत्तथोक्तवान् ॥ २८ ।
इदानीं केन तत्कर्म्म कृतं सृष्ट्यादिवर्णनम् ।
एवमुक्तो भृशं कोपात्मनाद परमेश्वरः ॥ २९ ।
तस्यैव नदतो ज्वालाः श्रोत्रेभ्यो निर्ययुस्तदा ।
तत्र भूतानि वैताला उच्छुष्मा प्रेतपूतनाः ।

* जातीनामिति साधु ।

उत्तस्थुः कोटिशस्तत्र नानाप्रहरणावृताः ॥ ३० ।
तं दृष्ट्वा भूतसङ्घाता विविधायुधपाणयः ।
ससर्ज वेदविद्याङ्गरथं परमशोभनम् ॥ ३१ ।
तस्मिन्मृगद्वयं स्वश्वौ* त्रितत्त्वञ्च त्रिवेणुकम् ।
त्रिपूजकं त्रिषवणं धर्म्माचं मारुतध्वनिम् ।
अहोरात्रे पताके द्वे धर्म्माधर्मे† तु दण्डकम् ।
शकटं सर्व्वविद्याश्च लयं ब्रह्मा हि सारथिः ॥ ३२।३३ ।
गायत्री च धनुस्तस्य ओङ्कारो गुण एव च ।
स्वराः सप्त शरास्तस्य देवदेवस्य सुव्रत ॥ ३४ ।
एवं कृत्वा स सामग्रीन्देवदेवः प्रतापवान् ।
जगाम दक्षयज्ञाय कोपाद्रुद्रः प्रतापवान् ॥ ३५ ।
गच्छतस्तस्य देवस्य अम्बराङ्गिरसन्नयत् ।
ऋत्विजां मन्त्रनिचयो नष्टो रुद्रागमे तदा ॥ ३६ ।
विपरीतमिदं दृष्ट्वा तदा सर्व्वेऽत्र ऋत्विजः ।
ऊचुः सन्नह्यतां देवा महद्वो भयमागतम् ॥ ३७ ।
कश्चिदायाति बलवानसुरो ब्रह्मनिर्म्मितः ।
यज्ञभागार्थमेतस्मिन् क्रतौ परमदुर्लभम् ॥ ३८ ।
एवमुक्तास्ततो देवा ऊचुर्मातामहं तदा ।
दक्ष तात किमत्रास्मत्कार्य्यं ब्रूहि विवक्षितम् ॥ ३९ ।

---

* अश्वद्विति (क), (ख)।

† धर्म्माधर्मौ इति साधु।

दक्ष उवाच ।

जह्यन्तां द्रुतमस्त्राणि सङ्ग्रामोऽत्र विधीयताम् ॥ ४० ।

एवमुक्ते तदा देवैर्विविधायुधधारिभिः ।

रुद्रस्यानुचरैः सार्द्धं महद्युद्धं प्रवर्त्तितम् ॥ ४१ ।

तत्र वैतालभूतानि कूष्माण्डा ग्रहपूतनाः ।

युयुधुर्लोकपालैश्च नानायुधधराणि च ॥ ४२ ।

दिवो रौद्राणि भूतानि निर्गच्छन्तो यमालयम् ।

चिक्षिपुः सायकान् घोरानसीप्वासपरश्वधान् ॥ ४३ ।

भूतान्यपि मृधे घोराण्युल्मुकैरस्थिभिः शरैः ।

जघ्नु*र्देवान्मृधे रोषाद्रुद्रस्य पुरतो बलात् ॥ ४४ ।

ततस्तस्मिन्महारौद्रे संग्रामे भीमरूपिणी ।

रुद्रो भगस्य नेत्रे तु बिभेदैकेषुणा मृधे ॥ ४५ ।

रुद्रस्य शरपातेन नष्टनेत्रं भगं तदा ।

दृष्ट्वास्य क्रोधात्तेजस्वी पूषा रुद्रमयोधयत् ॥ ४६ ।

सृजन्तमिषुजालानि पूषणन्तु† महामृधे ।

दृष्ट्वा रुद्रोऽस्य दन्तांस्तु चकर्ष परवीरहा ॥ ४७ ।

तस्य दन्तांस्तदा दृष्ट्वा पूष्णो रुद्रेण पातितान् ।

दुद्रुवुः सर्व्वतो दिक्षु रुद्रास्त्वेकादश द्रुतम् ॥ ४८ ।

तां भग्नां सहसा दिक्षु दृष्ट्वा विष्णुः‡ प्रतापवान् ।

---

* जघ्नुरिति (ग) ।

† पूषाणमिति साधु ।

‡ रुद्र इति (ग) ।

आदित्यावरजो वाक्यमुवाच स्वबलं तदा ॥ ४९ ।
क्व यात पौरुषन्त्यक्त्वा दर्पं माहात्म्यमेव च ।
व्यवसायं कुलं भूतिं कथं न स्मर्य्यते द्रुतम् ॥ ५० ।
परमेष्ठिगुणैर्युक्ता लब्धमायुर्यतः पुरा ।
तं नमस्कुरुतामोघं पृथिव्यां पद्मजं* स्वयम् ॥ ५१ ।
एवमुक्त्वा गरुत्मन्तमारुरोह हरिस्तदा ।
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्द्दनः ॥ ५२ ।
ततो हरिहरं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
रुद्रः पाशुपतास्त्रेण विव्याध हरिमोजसा ॥ ५३ ।
हरिर्नारायणास्त्रेण रुद्रं विव्याध कोपवान् ।
नारायणं पाशुपतमुभेऽस्त्रे व्योम्नि रोषिते ।
युयुधाते भृशं दिव्यं परस्परजिघांसया ।
दिव्यं वर्षसहस्रन्तु तयोर्युद्धमभूत्तदा ॥ ५४।५५ ।
तत्रैकं मुकुटोद्धमन्यच्च जटजालकम् ।
एकं प्रध्मापयच्छङ्खमन्यड्डमरुकं शुभम् ॥ ५६ ।
एकं खड्गकरं तत्र तथान्यन्दण्डधारिणम् ।
एकङ्कौस्तुभदीप्ताङ्गमन्यं भस्मविभूषितम् ॥ ५७ ।
एकं गदां भ्रमयन्तं† द्वितीयं दण्डमेव च ।
एकं शोभतिः‡ कण्ठस्थैर्मणिभिः स्वस्थिभिः परम् ॥ ५८ ।

---

* यत्प्रजभिति (ग) ।

† भ्रमयतीति (क), (ख) ।

‡ शोभतीति आर्षं, शोभत इति साधु ।

एकं पीताम्बरं तत्र द्वितीयं सर्पमेखलम् ।
एवं तौ स्पर्द्धिनावस्त्रौ* रौद्रनारायणात्मकौ ॥
अन्योऽन्यातिशयोपेतौ तदालोक्य पितामहः ।
उवाच शाम्यतामस्त्रे स्वस्वभावेन सुव्रते ॥ ५९।६० ।
एवं ते ब्रह्मणा प्रोक्ते शान्तभावं प्रजग्मतुः ।
अथ विष्णुहरौ ब्रह्मा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ६१ ।
उभौ हरिहरौ देवौ लोके ख्यातिं गमिष्यथः ।
अयञ्च यज्ञो विध्वस्तः सम्पूर्णत्वं गमिष्यति ॥ ६२ ।
दक्षस्य ख्यातिमाँल्लोके सन्तत्यार्थं भविष्यति ॥ ६३ ।
एवमुक्त्वा हरिहरौ तदा लोकपितामहः ।
ब्रह्मा लोकानुवाचेदं रुद्रभागोऽस्य दीयताम् ॥ ६४ ।
रुद्रभागो ज्येष्ठभाग इतीयं वैदिकी श्रुतिः ।
स्तुतिञ्च देवाः कुरुत रुद्रस्य परमेष्ठिनः ॥ ६५ ।
भगनेत्रहरं देवं पूष्णो दन्तविनाशनम् ।
स्तुतिं कुरुत वः† शीघ्रं गीतैरेतैस्तु नामभिः ॥
येनायं वः प्रसन्नात्मा वरदत्वं भजेत ह ॥ ६६ ।
एवमुक्तास्तु ते देवा स्तोत्रं शम्भोर्महात्मनः ।
चक्रुः परमया भक्त्या नमस्कृत्य स्वयम्भुवे ॥ ६७ ।

देवा ऊचुः ।

नमो विषमनेत्राय नमस्ते त्र्यम्बकाय च ।

---

* अत्रास्त्रशब्दस्य तद्विशेषणानाञ्च पुंस्त्वमार्षम् ।

† चेति (ग) ।

नमः सहस्रनेत्राय नमस्ते शूलपाणिने।
नमः खट्वाङ्गहस्ताय नमस्ते दण्डधारिणे॥ ६८।
त्वं देव हुतभुग्ज्वालाकोटिभानुसमप्रभः।
अदर्शने वयं देव मूढविज्ञानतोऽधुना॥ ६९।

नमस्त्रिनेत्रार्त्तिहराय शम्भो
त्रिशूलपाणे विकृतास्यरूप।
समस्तदेवेश्वर शुद्धभाव
प्रसीद रुद्राच्युत सर्व्वभाव॥ ७०।
पूष्णोऽस्य दन्तान्तक भीमरूप
प्रलम्बभोगीन्द्रलुलन्तकण्ठ।
विशालदेहाच्युत नीलकण्ठ
प्रसीद विश्वेश्वर विश्वमूर्त्ते॥ ७१।
भगाक्षिसंस्फोटनदक्षकर्म्मा
गृहाण भागं मखतः प्रधानम्।
प्रसीद देवेश्वर नीलकण्ठ
प्रपाहि नः सर्व्वगुणोपपन्न* ॥ ७२।
सिताङ्गरागाप्रतिपन्नमूर्त्ते
कपालधारिंस्त्रिपुरघ्न देव†।
प्रपाहि नः सर्व्वभयेषु चैवं‡

* सर्व्वभयेषु चैव इति (क)।
† एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति।
‡ चैवेति (क), (ख)।

उमापते पुष्करनालजन्म ॥ ७३ ।
पश्यामि ते* देहगतान्सुरेश
सर्गादयो वेदवराननन्त ।
साङ्गान् सविद्यान् सपदक्रमांश्च
सर्व्वान्निलीनांस्त्वयि देवदेव ॥ ७४ ।
भव सर्व्व महादेव पिनाकिन्रुद्र ते हर ।
नताः स्म सर्व्वे विश्वेश त्राहि नः परमेश्वर ॥ ७५ ।
इत्थं स्तुतस्तदा देवैर्देवदेवो महेश्वरः ।
तुतोष सर्व्वदेवानां वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ ७६ ।

रुद्र उवाच† ।

भगस्य नेत्रं भवतु पूष्णो दन्तास्तथा मुखे ।
दक्षस्याच्छिद्रतां यातु यज्ञयाप्यदितेः सुताः ॥ ७७ ।
पशुभावं तथा चापि अपनेष्यामि वः सुराः ।
मद्दर्शनेन यो जातः पशुभावो दिवौकसाम् ।
स मयापहृतः सद्यः पतित्वं वो भविष्यति‡ ॥ ७८ ।
अहञ्च सर्व्वविद्यानां पतिराद्यः सनातनः ।
अहं वै पतिभावेन पशुमध्ये§ व्यवस्थितः ।

---

* पश्याम्यहमिति (ग) ।

† एष पाठः (ग) पुस्तके नास्ति ।

‡ (७८) अङ्कितः पाठः (क) पुस्तके नास्ति । (ख) पुस्तके स मयापहृतः सद्य-इत्यस्मादनन्तरं सभामध्ये व्यवस्थित इति पाठो वर्त्तते ।

§ मध्यमिति (ग) ।

अतः पशुपतिर्नाम मम लोके भविष्यति* ॥ ७९ ।
ये मां यजन्ति तेषां स्याद्दीक्षा पाशुपती भवेत् ॥ ८० ।
एवमुक्ते तु रुद्रेण ब्रह्मा लोकपितामहः ।
उवाच रुद्रं सस्नेहं स्मितपूर्व्वमिदं वचः ॥ ८१ ।
ध्रुवं पशुपतिर्देव त्वं लोके ख्यातिमेष्यसि ।
अयञ्च देवस्तन्नाम्ना लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥ ८२ ।†
आराध्यश्च समस्तानां लोकादीनां गमिष्यति ॥ ८३ ।
एवमुक्त्वा तदा ब्रह्मा दक्षं प्रोवाच बुद्धिमान् ।
गौरीं प्रयच्छ रुद्राय पूर्व्वमेवोपपादिताम् ॥ ८४ ।
एवमुक्त्वा ददा देवस्तां कन्यां दक्षसन्निधौ ।
ददौ रुद्राय महते गौरीं परमशोभनाम् ॥ ८५ ।
दक्षस्य च प्रियं कुर्व्वन् बहुमानपुरःसरम् ।
गृहीतायान्तु कन्यायां दाक्षायण्यां पितामहः ।
ददौ रुद्राय निलयं कैलासं सुरसन्निधौ ॥ ८६ ।
रुद्रोऽपि प्रययौ भूतैः समं कैलासपर्व्वतम् ।
देवाश्चापि यथास्थानं स्वं स्वं जग्मुर्मुदान्विताः ॥ ८७ ।
ब्रह्मापि दक्षसहितः प्राजापत्यं पुरं ययौ ॥ ८८ ।

इति वराहपुराणे गौर्य्युत्पत्तिर्नाम एकविंशोऽध्यायः ।

---

* श्लोकोऽयं (ख) पुस्तके अन्यथैव पठितः। यथा—

स मयाऽपगतः सद्भसभामध्ये व्यवस्थितः ।
अतः पशुपतिर्नाम मम लोके भविष्यति ॥

† ८२ श्लोकः (क), (ख) पुस्तकयोर्नास्ति ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

महातपा उवाच ।

तस्मिन्विवसतस्तस्य रुद्रस्य परमेष्ठिनः ।
चुकोप गौरी देवस्य पितुर्वैरमनुस्मरन्* ॥ १ ।
चिन्तयामास देवस्य अनेनापहृतं पुरम् ।
यज्ञो विधिर्ध्वंसितो यस्मात्तस्मादिहं त्यजाम्यहम् ॥ २ ।
आराध्य तपसा तस्य गृहे भूत्वा व्रजाम्यहम् ।
कथं गच्छामि पितरं दक्षं क्षयितबान्धवम् ॥ ३ ।
भवपत्नी च दुहिता एवं सञ्चिन्त्य सुन्दरी ।
जगाम तपसे देवी हिमवन्तं महागिरिम् ॥ ४ ।
तत्र कालेन महता क्षपयन्ती कलेवरम् ।
स्वशरीराग्निना दग्धा ततः शैलसुताभवत् ।
उमा नामेति महती कन्या चेत्यभिधानतः ॥ ५ ।
लब्ध्वा तु शोभनां मूर्त्तिं हिमवन्तगृहे शुभाम् ।
पुनस्तपश्चकारोग्रं देवं स्मृत्वा त्रिलोचनम् ॥ ६ ।
असावेव पतिर्मह्यमित्युक्त्वा तपसि स्थिता ॥ ७ ।
कुर्वन्त्या तत्तपश्चोग्रं हिमवन्ते महागिरौ ।
कालेन महता देवस्तपसाराधितस्तया ।
आजगामाश्रमन्तस्या विप्रो भूत्वा महेश्वरः ॥ ८ ।
वृद्धः शिथिलसर्व्वाङ्गः स्खलंश्चैव पदे पदे ।

---

* अनुस्मरन्तीति साधु । एवं परत्रापि ।

कृच्छ्रात्तस्याः समीपन्तु आगत्य द्विजसत्तमः ।
बुभुक्षितोऽस्मि मे देहि भद्रे भोज्यं द्विजस्य तु । ९ ॥
एवमुक्ता तदा कन्या उमा शैलसुता शुभा ।
उवाच ब्राह्मणं भोज्यं दद्मि विप्र फलादिकम् ।
कुरु स्नानं द्रुतं विप्र भुञ्जस्वान्नं* यदृच्छया ॥ १० ।
एवमुक्तस्तदा विप्रस्तस्याः पार्श्वे महानदीम् ।
गङ्गां जगाम स्नानार्थं स्नानं कर्त्तुमवातरत् ॥ ११ ।
स्नानन्तु कुर्व्वता तेन रुद्रेण द्विजरूपिणा ।
भूत्वा मायामयं भीमं मकरं भयदर्शनम् ।
ग्राहितस्तु तदा विप्रस्तेन दुष्टेन मद्गुना ॥ १२ ।
दृष्ट्वा धृतमथात्मानं मकरेण बलीयसा ।
हृद्यमात्मानमन्यन्तां दर्शयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ।
अब्रह्मण्यङ्कृतं कन्ये त्रायस्व मामतो झषात् ।
यावन्न याति विकृतिं तावन्मान्त्रातुमर्हसि ॥ १४ ।
एवमुक्ता तदा कन्या चिन्तयामास पार्व्वती ।
पितृभावेन शैलेन्द्रं भर्त्तृभावेन शङ्करम् ।
स्पृशामि तपसा पूता कथं विप्रं स्पृशाम्यहम् ॥ १५ ।
यद्येनन्नापकर्षामि करेण च जले धृतम् ।
तदानीं ब्रह्मवध्या† मे भविष्यति न संशयः ॥ १६ ।

---

* भुञ्जस्व इति आर्षं, भुङ्क्ष्वेति साधु ।

† ब्रह्महत्येति साधु, एवं परत्रापि ।

अन्यं व्यतिक्रमे धर्म्मपनेतुञ्च शक्यते ।
ब्रह्मवध्या पुनर्नैवमेवमुक्ता गतात्वरत्* ॥ १७ ।
सा गत्वा त्वरितं भीरुर्गृहीत्वा पाणिना द्विजम् ।
चकर्षान्तर्जलात्तावत्स्वयम्भूतपतिर्हरः ॥ १८ ।
यमाराध्य तपश्चर्तुमारब्धं शैलपुत्रया† ।
स एव भगवान्रुद्रस्तस्याः पाण्यवलम्बितः ॥ १९ ।
तं दृष्ट्वा लज्जिता देवी पूर्व्वत्यागमनुस्मरन् ।
न किञ्चिदुत्तरं सुभ्रूर्वदति स्म सुलज्जया ॥ २० ।
तूष्णीभूतान्तु तां दृष्ट्वा गौरीं रुद्रो हसन्निव ।
पाणौ गृहीत्वा मां भद्रे कथन्त्यक्तुमिहार्हसि ॥ २१ ।
मत्पाणि‡ग्रहणं भद्रे तथा यदि करिष्यसि ।
तदानीं ब्रह्मणः पुत्रामाहाराय्यं ब्रवीम्यहम्§ ॥ २२ ।
न भवेत्परिहासोऽयमुक्ता देवी परम्परा ।
लज्जमाना तदा वाक्यं वदति स्मितपूर्व्वकम् ॥ २३ ।
देवदेव त्रिलोकेश त्वदर्थोऽयं समुद्यमः ।
प्राग्जन्माराधितो भर्त्ता भवान्देवो महेश्वरः ॥ २४ ।
इदानीं मे भवान्देवः पतिर्नान्यो भविष्यति ।
किन्तु स्वामी पिता मह्यं शैलेन्द्रो मे व्रजामि तम् ॥ २५ ।

---

* अत्वरदिति आर्षं, अत्वरतेति साधु ।

† पुत्रयेति आर्षं, पुत्र्येति साधु ।

‡ त्वत्पाणीति (ग) ।

§ तदानीं ब्रह्मणः पुत्रीं त्वां भार्य्यार्थे ब्रवीम्यहमिति क्वचित्पाठः ।

अनुज्ञाप्य विधानेन ततः पाणिङ्ग्रहीष्यसि* ॥ २६ ।
एवमुक्ता† तदा देवी पितरं प्रति भामिनी ।
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा हिमवन्तमुवाच ह ॥ २७ ।
इतोऽन्यजन्मभर्त्ता मे रुद्रो दक्षमखान्तकः ।
इदानीं तपसा सैव ज्ञातोऽभूद्गतिभावनः ॥ २८ ।
स च विश्वपतिर्भूत्वा ब्राह्मणो मे तपोवनम् ।
आगत्य भोजनार्थं मां याचयामास शङ्करः ॥ २९ ।
मया स्नातुं व्रजस्वेति चोदितो जाह्नवीं गतः ।
तत्रासौ वृद्धभावेन द्विजरूपेण शङ्करः ।
मकरेण धृतः पूर्व्वमब्रह्मण्यमुवाच ह ॥ ३० ।
ब्रह्महत्याभयात्तात मया पाणौ धृतस्ततः ।
धृतमात्रः स्वकन्देहं दर्शयामास शङ्करः ॥ ३१ ।
ततो मामब्रवीद्देवः पाणिग्रहणमागतम् ।
भविता देवि‡ मा किञ्चिद्विचारय तपोधने ॥ ३२ ।
एवमुक्ता त्वहं तेन शङ्करेण महात्मना ।
तदनुज्ञाप्य देवेशं भवन्तं प्रष्टुमागता ॥ ३३ ।
इदानीं यत्क्षमं§ कार्य्यं तच्छीघ्रं संविधीयताम् ॥ ३४ ।
एवं श्रुत्वा तदा वाक्यं शैलराजो मुदा युतः ।

---

* एष श्लोकः (ग) पुस्तके नास्ति ।

† श्रुत्वेति (ग) ।

‡ भवती देवीति (ख) ।

§ यत्कर्म्मेति (ग) ।

ऊचे दुहितरं कन्यां* तस्मिन्काले वरानन: ॥ ३५ ।
पुत्रि धन्योऽस्म्यहं लोके यस्य रुद्रः स्वयं हरः ।
जामाता भविता देवस्त्वयाऽपत्यवदस्म्यहम्† ॥ ३६ ।
स्थापितो मूर्द्धि देवानामपि पुत्रि त्वया ह्यहम् ।
स्थीयतां क्षणमेकन्तु यावदागमनं मम ॥ ३७ ।
एवमुक्त्वा गतो राजा शैलानां ब्रह्मणोऽन्तिकम् ।
तत्र दृष्ट्वा महात्मानं सर्व्वदेवपितामहम् ॥
उवाच प्रणतो भूत्वा ब्रह्माणं शैलराट् ततः‡ ।
देवीमा दुहिता मह्यं§ तां रुद्राय ददाम्यहम्¶ ॥ ३८।३९ ।
प्रयच्छेोवाच देवानां तदा लोकपितामहः । ४० ।
एवमुक्तः शैलराजः स्ववेश्मागम्य सत्वरम् ।
तुम्बुरुर्नारदश्चैव हाहां हूहूस्तथैव च ।
स गत्वा किन्नरांश्चैव असुरान्राक्षसानपि‖ ॥ ४१ ।
पर्व्वताः सरितः शैला वृक्षा ओषधयस्तथा ।
आगता मूर्त्तिमन्तो वै पर्व्वताः सङ्गमोपलाः ।

---

* उवाच दुहिता कन्यामिति (क), तत्र दुहितामिति आर्षं दुहितरमिति साधु। एवं सर्व्वत्र ।

† अपत्यवानिति साधु ।

‡ शैलराट् तथेति (ग) ।

§ मह्यमित्यत्र षष्ठीस्थाने चतुर्थी (आर्षमिदम्) ।

¶ देवीमा दुहिता मह्यमुद्दिवचति तां शुभामिति (ग) ।

‖ समापिकाक्रिया नास्ति । तथा परत्रापि (४२) श्लोके ।

हिमवद्दुहितान्द्रष्टुं विवाहं शङ्करेण ह ॥ ४२ ।
तत्र वेदी चितिश्चासीत्कलशाः सप्त सागराः ।
सूर्य्यो दीपस्तथा सोमः सरितो ववहुर्जलम्* ॥ ४३ ।
एवं विवाहसामग्रीं कृत्वा शैलनराधिपः ।
प्रेषयामास रुद्राय समीपं मन्दरं गिरिम् ॥ ४४ ।
स तदा शङ्करोक्तस्तु मन्दरो द्रुतमाययौ ।
विधिना सोमयां† पाणिं जग्राह परमेश्वरः ॥ ४५ ।
तत्रोत्सवे पर्व्वतनारदौ द्वौ
जगुश्च सिद्धा ननृतुर्वनस्पताः‡ ।
पुष्पाण्यनेकानि विचिक्षिपुः शुभा-
न्ननृतुरुच्चैः सुरयोषितो भृशम् ॥ ४६ ।
तस्मिन्विवाहे सलिलप्रवाहे
चतुर्मुखो लोकपरस्वसंस्थः ।
उवाच कन्यां तव पुत्रि लोके
नारी प्रभर्त्री तव चान्यपुंसाम् ॥ ४७ ।
इत्येवमुक्त्वा स उमां सरुद्रां
पितामहः स्वं पुरमाजगाम ॥ ४८ ।
स बभूव यथा प्रोक्तं प्रजापालाय पृच्छते ।

---

* ववहुरिति आर्षं, ऊहुरिति साधु। सरितो वै वहञ्जलमिति (ग), तत्राप्यवहन्निति साधु।

† स उमयेति साधु।

‡ वनस्पता इति आर्षं, वनस्पतय इति साधु।

ऋषिणा महता पूर्व्वं तपसा भावितात्मना ॥ ४९ ।
गौर्य्या उत्पत्तिरेषा वै कथिता परमर्षिणा ।
विवाहश्च यथा वृत्तस्तत्सर्व्वं कथितन्तव ॥ ५० ।
एतत्सर्व्वन्तु गौर्य्या वै सम्पन्नन्तु तृतीयया ।
तस्यान्तिथौ तृतीयायां लवणं वर्ज्जयेत्सदा ॥ ५१ ।
यश्चोपोष्यति* नारी वा सा सौभाग्यन्तु विन्दति ॥ ५२ ।
दुर्भगा या तु नारी स्यात्पुरुषश्चातिदुर्भगः ।
एतच्छ्रुत्वा तृतीयायां लवणन्तु विवर्ज्जयेत् ॥ ५३ ।
सर्व्वकामानवाप्नोति सौभाग्यं द्रव्यसम्पदः ।
आरोग्यञ्च सदा लोके कान्तिं पुष्टिञ्च विन्दति ॥ ५४ ।

इति वराहपुराणे गौर्य्युत्पत्तिर्नाम द्वाविंशोऽध्यायः॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

प्रजापाल उवाच ।

कथं गणपतेर्जन्म मूर्त्तिमन्तस्य सत्तम ।
एतन्मे संशयञ्छिन्धि हृदि कष्टं व्यवस्थितम् ॥ १ ।

---

* उपोष्यतीति आर्षं, उपवत्स्यतीति साधु ।

महातपा उवाच ।

पूर्व्वं देवगणाः सर्व्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।
कार्य्यारम्भं तथा चक्रुः सिद्ध्यते च न संशयः ॥ २ ।
सन्मार्गवर्त्तिषु तथा सिद्ध्यन्ति विघ्नतः क्रियाः* ।
असत्कारिषु सर्व्वेषु तद्वदेवमविघ्नतः ॥ ३ ।
ततो देवाः सपितरश्चिन्तयामासुरोजसः ।
असत्कार्य्येषु विघ्नार्थं सर्व्व एवाभ्यमन्त्रयन् ॥ ४ ।
ततस्तेषां तदा मन्त्रं कुर्व्वतां त्रिदिवौकसाम् ।
बभूव बुद्धिर्गमने रुद्रं प्रति महामतिम् ॥ ५ ।
ते तत्र रुद्रमामन्त्र्य कैलासनिलयं गुरुम् ।
ऊचुः सविनयं सर्व्वे प्रणिपातपुरःसरम् ॥ ६ ।

देवा ऊचुः ।

देवदेव महादेव शूलपाणे त्रिलोचन ।
विघ्नार्थमविशिष्टानामुत्पादयितुमर्हसि ॥ ७ ।
एवमुक्तस्तदा देवैर्भवः परमया मुदा ।
उमां निरीक्षयामास चक्षुषा निमिषेण ह ॥ ८ ।
देवानां सन्निधौ तस्य पश्यतोमां† महात्मनः ।
चिन्ताभूद्व्योम्नि मूर्त्तिर्नो दृश्यते केन हेतुना ॥ ९ ।
पृथिव्यां विद्यते मूर्त्तिरपां मूर्त्तिस्तथैव च ।
तेजसः श्वसनस्यापि मूर्त्तिरेषा तु दृश्यते ॥ १० ।

---

* 'ख'पुस्तकेऽतःपरं पादचतुष्टयं नास्ति ।

† पश्यतोमामिति आर्षं, पश्यत उमामिति साधु ।

आकाशञ्च कथं नेति मत्वा देवो जहास च ।
ज्ञानशक्तिः पुमान्दृष्ट्वा यद्दृष्टं व्योम्नि शम्भुना ॥ ११ ।
यथोक्तं ब्रह्मणा पूर्व्वं शरीरन्तु शरीरिणाम् ।
यच्चापि हसितन्तेन देवेन परमेष्ठिना ॥
एतत्कार्य्यञ्चतुष्केण पृथिव्यादिचतुर्ष्वपि ।
मूर्त्तिमानतितेजस्वी हसतः परमेष्ठिनः ॥
प्रदीप्तास्यो महादीप्तः कुमारो भासयन्दिशः ।
परमेष्ठिगुणैर्युक्तः साक्षाद्रुद्र इवापरः ॥
उत्पन्नमात्रो देवानां व्युषितः संप्रमोहयन् ।
कान्त्या दीप्त्या तथा मूर्त्या रूपेण च महात्मवान् ॥१२-१५।
तं दृष्ट्वा परमं रूपं कुमारस्य महात्मनः ।
उमाऽनिमिषनेत्राभ्यां तमपश्यत* भामिनी ॥ १६ ।
तं दृष्ट्वा कुपितो देवः स्त्रीभावञ्चचलं तथा ।
मत्वा कुमाररूपन्तु शोभनं मोहनं दृशाम् ॥ १७ ।
ततः शशाप तन्देवो गणेशम्परमेश्वरः ।
कुमार गजवक्त्रस्त्वं प्रलम्बजठरस्तथा ।
भविष्यसि तथा सर्पै†रुपवीतगतिर्ध्रुवम् ॥ १८ ।
एवं शशाप तन्देवस्तीव्रकोपसमन्वितः ।
धुन्वन् शरीरमुत्थाय ततो देवो रुषान्वितः ॥ १९ ।
यथा यथासौ स्वशरीरमाद्य-

---

* अपश्यत इति आर्षं, अपश्यदिति साधु ।

† सर्व्वैरिति (क), (ख) ।

न्धुनोति देवस्त्रिशिखास्त्रपाणिः ।
तथा तथा चाङ्गरुहाच्चकाशे
जलं क्षितौ संन्यपतत्तथान्ये ॥
विनायकानेकविधा* गजास्या
स्तमालनीलाञ्जनसन्निकाशाः ।
उत्तस्थुरुच्चैर्विविधास्त्रहस्ता-
स्ततस्तु देवा मनसाकुलेन ॥ २०।२१ ।
किमेतदित्यद्भुतकर्मकारी
ह्येकः करोत्यप्रतिमं महच्च ।
कार्य्यं सुराणां कृतमेतदिष्टं
भवेद्यथैनं चरितः कुतस्तत् ॥ २२ ।
दिवौकसाश्चिन्तयतां तथा तु
विनायकैः क्ष्मा क्षुभिता बभूव ।
चतुर्मुखश्चाप्रतिमं† विमान-
मारुह्य खे वाक्यमिदं जगाद ॥ २३ ।
धन्याः स्थ देवाः सुरनायकेन
त्रिलोचनेनाद्भुतरूपिणा च ।
अनुगृहीताः परमेश्वरेण
सुरद्विषां विघ्नकृतान्तौ च ॥ २४ ।
इत्येवमुक्त्वा प्रपितामहस्ता-

---

* विनायका अनेकविधा इति साधु ।

† चतुर्मुखश्चाऽप्रतिम इति (ख) ।

नुवाच देवस्त्रिशिखास्त्रपाणिम् ।
यस्ते विभो वक्त्रसमुद्भवः प्रभु-
र्विनायकानां भव* सन्त्विमेऽनुगाः ॥ २५ ।
भवन्तथास्यात्मवरेण चाम्बरे
त्वया चतुर्ष्वंसु शरीरचारी ।
आकाशमेतद्बहुधा व्यवस्थितं
त्वया चैको वदतान्तेऽपयाताः† ॥ २६ ।
प्रभुर्भव त्वं प्रतिमास्त्रपाणिना
इमानि चास्त्रेषु वरांश्च देहि ।
इत्येवमुक्त्वा विगते पितामहे
त्रिलोचनश्चात्मभवं जगाद ॥ २७ ।
विनायको विघ्नकरो गजास्यो
गणेशनामा च भवस्य पुत्रः ।
एते च सर्व्वे त्वपयान्तु भृत्या-
विनायकाः क्रूरदृशः प्रचण्डाः ॥ २८ ।
उच्छुष्मदानादिविवृद्धदेहाः
कार्य्येषु सिद्धिं प्रतिपादयन्तः ।
भवांश्च देवेषु तथा मखेषु
कार्य्येषु चान्येषु महानुभावान् ॥ २९ ।
अग्रेषु पूजां लभतेऽन्यथा च

---

* भवेत्यार्षं, भवन्त्विति साधु ।

† प्रयता इति (ग) ।

विनाशयिष्यस्यथ कार्य्यसिद्धिम्।
इत्येवमुक्ता परमेश्वरेण
सुरैः समं काञ्चनकुम्भसंस्थैः॥ ३०॥
जलैस्तथासावभिषिक्तगात्रो
रराज राजेन्द्र*विनायकानाम्॥ ३१॥

दृष्ट्वाभिषिच्यमानन्तु देवास्तङ्गणनायकम्।
तुष्टुवुः प्रयताः सर्व्वे त्रिशूलास्तस्य सन्निधौ॥ ३२॥

देवा ऊचुः।

नमस्ते गजवक्त्राय नमस्ते गणनायक।
विनायक नमस्तेऽस्तु नमस्ते चण्डविक्रम॥ ३३॥
नमोऽस्तु ते विघ्नकर्त्रे नमस्ते सर्पमेखल।
नमस्ते रुद्रवक्त्रोत्थप्रलम्बजठराश्रित।
सर्व्वदेवनमस्काराद्विघ्नं कुरु सर्वदा॥ ३४॥
एवं स्तुतस्तदा देवैर्महात्मा गणनायकः।
अभिषिक्तस्तु रुद्रेण सोमायां†ऽपत्यताङ्गतः॥ ३५॥
एतच्चतुर्थ्यां सम्पन्नं गणाध्यक्षस्य पार्थिवः।
यतस्ततोऽयं‡ महती तिथीनां परमा तिथिः॥ ३६॥
एतस्यां यस्तिलान् भुक्त्वा भक्त्या गणपतिन्नृप।
आराधयति तस्याशु तुष्यते नात्र संशयः॥ ३७॥

---

* राजेन्द्रोविनायकानामिति साधु।

† स उमाया इति साधु।

‡ तत इयमिति साधु।

यश्चैतत्पठते स्तोत्रं यश्चैतच्छृणुयात्सदा ।
न तस्य विघ्ना जायन्ते न पापं सर्वथा नृप ॥ ३८ ।

इति वराहपुराणे विनायकोत्पत्तिर्नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।

कथन्ते गात्रसंसर्गान्मूर्त्तिमन्तो महाबलाः ।
नागा बभूवुर्देवस्य कारणन्ते महीधर ॥ १ ।

वराह उवाच ।

श्रुत्वा गणपतेर्जन्म प्रजापालो नराधिपः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा तं मुनिं शंसितव्रतम् ॥ २ ।

प्रजापाल उवाच ।

भगवंस्तार्क्ष्यविषयाः कथं मूर्त्तिमुपागताः ।
नागा बभूवुः कुटिला एतदाख्यातुमर्हसि ॥ ३ ।

महातपा उवाच ।

सृजता ब्रह्मणा सृष्टिं मरीचिसूतिकारणम् ।
प्रथमं मनसा ध्यातस्तस्य पुत्रस्तु कश्यपः ॥ ४ ।

तस्य दाक्षायणी भार्य्या कद्रुर्नाम शुचिस्मिता ।
मारीचो जनयामास तस्यां पुत्रान्महाबलान् ॥ ५ ।
अनन्तं वासुकिञ्चैव कम्बलञ्च महाबलम् ।
कर्कोटकञ्च राजेन्द्र पद्मञ्चान्यं सरीसृपम् ॥
महापद्मन्तथा शङ्खं कुलिकं चापराजितम् ।
एते कश्यपदायादाः प्रधानाः परिकीर्त्तिताः ॥ ६।७ ।
एतेषान्तु प्रसूत्या तु इदमापूरितं जगत् ॥ ८ ।
कुटिला हीनकर्म्माणस्तीक्ष्णास्योत्थविषोल्वणाः ।
दृष्ट्वा सन्दश्य मनुजान् भस्म कुर्य्युः क्षणाद्ध्रुवम् ॥ ९ ।
शब्दगामी यथा सर्पो मनुष्याणां नराधिप ।
अहन्यहनि जायेत क्षयः परमदारुणः ॥ १० ।
आत्मनस्तु क्षयं दृष्ट्वा प्रजाः सर्वाः समन्ततः ।
जग्मुः शरण्यं शरणं परन्तु परमेश्वरम् ॥ ११ ।
इममेवार्थमुद्दिश्य प्रजाः सर्व्वा महीपते ।
ऊचुः कमलजन्देवं पुराणं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ १२ ।
त्राहि नस्तीक्ष्णदंष्ट्रेभ्यो भुजङ्गेभ्यो महाबल ।
अहन्यहनि ये देव पश्येयुरुरगा दृशा ।
मनुष्यं मृगयूथं वा तत्सर्वं भस्मसाद्भवेत् ॥ १३ ।
त्वया सृष्टिः कृता देव लीयते सा भुजङ्गमैः ।
एतज्ज्ञात्वा तु दुर्वृत्तं तत्कुरुष्व महामते ॥ १४ ।

ब्रह्मोवाच ।

अहं रक्षां विधास्यामि भवतीनां न संशयः ।

व्रजध्वं स्वानि धिष्ण्यानि प्रजापालाः ससाध्वसाः* ॥ १५ ।
एवमुक्ताव्रजंस्तेन ब्रह्मणाव्यक्तमूर्त्तिना ।
आगतास्तु प्रजास्ताभ्यस्तानाहूय भुजङ्गमान् ।
शशाप† परमक्रुद्धो वासुकिप्रमुखांस्तथा ॥ १६ ।
ब्रह्मोवाच ।
यतो मत्प्रभवान्नित्यं क्षयं नयत मानुषान् ।
भवान्तरे अथान्यस्मिन्मातुः शापात्सुदारुणात् ।
भवितातिक्षयो घोरो नूनं स्वायम्भुवेऽन्तरे‡ ॥ १७ ।
एवमुक्तास्तु वेपन्तो ब्रह्मणो भुजगोत्तमाः ।
निपत्य पादयोस्तस्य इदमूचुर्वचस्तदा ॥ १८ ।
नागा ऊचुः ।
भगवन्कुटिला जातिरस्माकं भवता कृता ।
विषोल्वणत्वं क्रूरत्वं दृक्शस्त्रत्वञ्च नो त्वया ।
सम्पादितं त्वया देव इदानीं शमयाच्युत ॥ १९ ।
ब्रह्मोवाच ।
यदि नाम मया सृष्टा भवन्तः कुटिलाशयाः ।
ततः किं मनुजान्नित्यं भक्षयध्वं गतव्यथाः ॥ २० ।
नागा ऊचुः ।
मर्य्यादां कुरु देवेश स्थानञ्चैव पृथक् पृथक् ॥ २१ ।

---

* सशापका इति (ग) ।

† शमयामास इति साधु ।

‡ तस्य इदमूचुर्वचस्तदेति (ग), तत्र १८शः श्लोको नास्ति ।

नागानां वचनं श्रुत्वा देवो वचनमब्रवीत् ।
अयं करोमि वो नागाः समयं मनुजैः सह ॥ २२ ।
तदेकमनसः सर्व्वे शृणुध्वं मम शासनम् ॥ २३ ।
पातालं वितलञ्चैव सुतलाख्यं तृतीयकम् ।
दत्तं वै वस्तुकामानां गृहं तत्र गमिष्यथ ॥ २४ ।
तत्र भोगान्बहुविधान्भुञ्जाना मम शासनात् ।
तिष्ठध्वं सप्तमं यावद्रात्रयन्तं ते पुनः पुनः* ॥ २५ ।
ततो वैवस्वतस्यादौ काश्यपेया भविष्यथ ।
दायादाः सर्व्वदेवानां सुपर्णस्य च धीमतः† ॥ २६ ।
तदा प्रसूतिर्वः सर्व्वा भोक्ष्यते चित्रभानुना ।
भवतान्नैव दोषोऽयं भविष्यति न संशयः ॥ २७ ।

ये वै क्रूरा भोगिनो दुर्विनीता-
स्तेषामन्तो भविता नान्यथैतत् ।
कालप्राप्तं भक्षयध्वं दशध्वं
तथाऽपकारे च कृते मनुष्यान् ॥ २८ ।
मन्त्रौषधैर्गारुडमण्डलैश्च
बद्धैर्दृष्टैर्मानवा ये चरन्ति ।
तेषां भीतैर्वर्त्तितव्यं न चान्य-

* २४, २५ श्लोकौ (ग) पुस्तके न स्तः ।

† श्लोकोऽयं (ग) पुस्तके एवं पठितः—

दत्तं तत्र पुनस्तत्र श्रादौ वैवस्वतान्वये ।
श्रायाताः सर्व्वदेवानां सुपर्णस्य च धीमतः ॥ इति

श्चिन्त्यं कार्य्यञ्चान्यथा वो विनाशः ॥ २८ ।
इतीरिते ब्रह्मणि ते भुजङ्गा-
जग्मुः स्थानं स्मातलाख्यं हि सर्व्वे ॥ ३० ।
एवं शापन्ते तु लब्ध्वा प्रसादञ्च चतुर्मुखात् ।
तस्थुः पातालनिलयं मुदितेनान्तरात्मना ॥ ३१ ।
एतत्सर्व्वञ्च पञ्चम्यां तेषाञ्जातं महात्मनाम् ।
अतः प्रियं* तिथिर्धन्या सर्व्वपापहरा शुभा ॥ ३२ ।
एतस्यां संयतो यस्तु अम्लन्तु† परिवर्ज्जयेत् ।
क्षीरेण स्नापयेन्नागांस्तस्य यास्यन्ति मित्रताम् ॥ ३३ ।

इति वराहपुराणे नागोत्पत्तिर्नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

प्रजापाल उवाच ।

अहङ्कारात्कथं जज्ञे कार्त्तिकेयो द्विजोत्तम ।
एतस्मिं संशयञ्छिन्धि पृच्छतो वै महामुने ॥ १ ।

---

* अन्तरिक्षमिति (ग) ।

† अल्पमिति (ग) ।

महातपा उवाच ।

सर्वेषामेव तत्त्वानां यः परः पुरुषः स्मृतः ।
तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं तत्त्वादि त्रिविधन्तु तत् ॥ २ ।
पुरुषाव्यक्तयोर्मध्ये महत्त्वं समपद्यत ।
सचाहङ्कार इत्युक्तो यो महान्समुदाहृतः ॥ ३ ।
पुरुषो विष्णुरित्युक्तः शिवो वा नामतः स्मृतः ।
अव्यक्तन्तु उमा देवी श्रीर्वा पद्मनिभेक्षणा ॥ ४ ।
तत्संयोगादहङ्कारः स च सेनापतिर्गुहः ।
तस्योत्पत्तिम्प्रवक्ष्यामि शृणु राजन्महामते ॥ ५ ।
आद्यो नारायणो देवस्तस्माद्ब्रह्मा ततोऽभवत् ।
अतः स्वयम्भुवश्चान्ये मरीच्याद्यार्कसम्भवाः ॥ ६ ।
तेष्वारभ्य सुरा दैत्या गन्धर्वा मानुषाः खगाः ।
पशवः सर्व्वभूतानि सृष्टिरेषा प्रकीर्त्तिता ॥ ७ ।
सृष्ट्यां विस्तारितायान्तु देवदैत्या महाबलाः ।
सात्वतं भावमास्थाय युयुधुर्विजिगीषवः ॥ ८ ।
दैत्यानाम्बलिनः सन्ति नायका युद्धदुर्मदाः ।
हिरण्यकशिपुः पूर्व्वं हिरण्याक्षो महासुरः ॥
विप्रचित्तिर्विचित्रस्तु भीमाक्षः क्रौञ्च एव च ।
एतेऽतिबलिनः शूरा देवसैन्यं महामृधे ।
अमरांश्चाशितैर्बाणैर्जयन्ते*ऽनुदिनं मृधे ॥ ९।१० ।
तेषां पराजयं दृष्ट्वा देवानाञ्च बृहस्पतिः ।

---

* जयन्त इति आर्षं, जयन्तीति साधु ।

उवाच हीनं वै सैन्यं* नायकेन विना सुराः ॥ ११ ।
एकेनेन्द्रेण दिव्यन्तु सैन्यम्पातुं न शक्यते ।
अतः सेनापतिं कश्चिदन्वेषयत मा चिरम् ॥ १२ ।
एवमुक्तास्ततो देवा जग्मुर्लोकपितामहम् ।
सेनापतिञ्च नो देहि वाक्यमूचुः ससम्भ्रमम् ॥ १३ ।
ततो दध्यौ चतुर्वक्त्रः किमेषां क्रियते मया ।
ब्रह्मणश्चिन्त्यमानस्य रुद्रम्प्रति मनो गतम् ॥ १४ ।
ततो देवाः सगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ।
ब्रह्माणं पुरतः कृत्वा जग्मुः कैलासपर्व्वतम् ॥ १५ ।
तत्र दृष्ट्वा महादेवं शिवं पशुपतिं विभुम् ।
तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः शक्राद्यास्त्रिदिवौकसः ॥ १६ ।

देवा ऊचुः ।

नमाम† सर्व्वे शरणार्थिनो वयं
महेश्वरन्त्र्यम्बकभूतभावनम् ।
उमापते विश्वपते मरुत्पते
जगत्पते शङ्कर पाहि नः स्वयम् ॥ १७ ।
जटाकलापाग्रशशाङ्कदीधिति-
प्रकाशिताशेषजगत्त्रयामल ।
त्रिशूलपाणे पुरुषोत्तमाच्युत

---

* (ग) पुस्तके एतेऽतिबलिनः शूरा इत्यतः परं हीनं वै सैन्यमित्यवधिकः पाठो नास्ति । तत्र १२श श्लोकस्य परार्द्धं, १३श श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च नास्ति ।

† नमामः सर्व्वे इति साधु ।

प्रपाहि नो दैत्यभयादुपस्थितात् ॥ १८ ।
त्वमादिदेवः पुरुषोत्तमो हरि-
र्भवो महेशस्त्रिपुरान्तको विभुः ।
भगाक्षहा दैत्यरिपुः पुरातनो
वृषध्वजः पाहि सुरोत्तमोत्तम* ॥ १९ ।
गिरीशजानाथ गिरिप्रियाप्रिय
प्रभुः समस्तामरलोकपूजितः ।
गणेश भूतेश शिवाक्षयाय
प्रपाहि नो दैत्यवरान्तकाच्युत ॥ २० ।
पृथ्व्यादितत्त्वेषु भवान्प्रतिष्ठितो
ध्वनिस्वरूपो गगने विशेषतः ।
लीनो द्विधा तेजसि स त्रिधा जले
चतुः क्षितौ पञ्च गुणप्रधानः ॥ २१ ।
अग्निस्वरूपोऽसि तरौ तथोपले
सत्त्वस्वरूपोऽसि तथानिलेष्वपि ।
तैलस्वरूपो भगवान्महेश्वरः
प्रपाहि नो दैत्यगणार्द्दितान्हर ॥ २२ ।
नासीद्यदा काण्डमिदन्त्रिलोचन
प्रभाकरेन्द्रेन्दुविनापि वा कुतः ।
तदा† भवानेव विरुद्धलोचन

---

* १९श श्लोकस्य परार्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति, २०श श्लोकस्य प्रथमपादश्च ।

† तदेति (ग) ।

प्रमाणबाधादि*विवर्ज्जितः स्थितः ॥ २३ ।
कपालमालिन् शशिखण्डशेखर
श्मशानवासिन्सितभस्मगुण्ठितः ।
फणीन्द्रसंवीततनोऽन्तकाय
प्रपाहि नो दक्षधिया सुरेश्वर ॥ २४ ।
भवान्पुमान् शक्तिरियं गिरेः सुता-
सर्व्वाङ्गरूपा भगवंस्तथा त्वयि ।
त्रिशूलरूपेण जगद्भयङ्करे
स्थितं त्रिनेत्रेषु मखाग्नयस्त्रयः ॥ २५ ।
जटास्वरूपेण समस्तसागराः
कुलाचलाः सिन्धुवहाश्च सर्व्वशः ।
शरीरजं ज्ञानमिदन्त्ववस्थित-
स्तदेव पश्यन्ति कुदृष्टयो जनाः ॥ २६ ।
नारायणस्त्वं जगतां समुद्भव-
स्तथा भवानेव चतुर्मुखो महान् ।
सत्त्वाग्निभेदेन तथाग्निभेदतो
युगादिभेदेन च संस्थितस्त्रिधा ॥ २७ ।
भवन्तमेते सुरनायकाः प्रभो
भवार्थिनोऽन्यस्य वदन्ति तोषयन् ।
यतस्ततो नो भवभूतिभूषण
प्रपाहि विश्वेश्वर रुद्र ते नमः ॥ २८ ।

* वाय्वादीति (ग) ।

महातपा उवाच ।

एवं स्तुतस्तदा देवो रुद्रः पशुपतिः सुरैः ।
उवाच देवानव्यग्रः किं कार्य्यं ब्रूत मा चिरम् ॥ २९ ।

देवा ऊचुः ।

सेनापतिञ्च देवेश देहि दैत्यवधाय वै ।
देवानां ब्रह्ममुख्यानामेतदेव हितम्भवेत् ॥ ३० ।

रुद्र उवाच ।

ददामि सेनानाथं वो देवा भवत विज्वराः ।
भविष्यमस्ति पौराणां योगादीनामचिन्तयत् ॥ ३१ ।
एवमुक्त्वा हरो देवान्विसर्ज्य* स्वाङ्गसंस्थिताम् ।
शक्तिं सङ्क्षोभयामास पुत्रहेतोः परन्तप ॥ ३२ ।
तस्य क्षोभयतः शक्तिं ज्वलनार्कसमप्रभः ।
कुमारः सहजां शक्तिं बिभ्रज्ज्ञानैकशालिनीम् ॥ ३३ ।
उत्पत्तिस्तस्य राजेन्द्र बहुरूपा व्यवस्थिता ।
मन्वन्तरेष्वनेकेषु देवसेनापतिः किल ॥ ३४ ।
योऽसौ शरीरगो देवः अहङ्कारेति† कीर्त्तितः ।
प्रयोजनवशाद्देवः सैव‡ सेनापतिर्बभौ ॥ ३५ ।
तस्मिन्जाते स्वयं ब्रह्मा सर्व्वदेवैः समन्वितः ।

---

* विसर्ज्येति आर्षं, विसृज्येति साधु ।

† अहङ्कार इति साधु ।

‡ स एवेति साधु ।

पूजयामास देवेशं शिवं पशुपतिस्तदा* ॥ ३६ ।

सर्व्वैश्च देवैर्ऋषिभिश्च सिद्धैः
सेनापतिर्दानवरेण तेन ।
आप्यायितः सोऽपि सुरानुवाच
सहायो मे क्रीड़नकञ्च देयम् ॥ ३७ ।
श्रुत्वा वचस्तस्य महानुभावो
वाक्यं महादेव इदं जगाद ।
ददामि ते क्रीड़नकन्तु कुक्कुटं
तथानुगौ शाखविशाखसंज्ञौ ॥
कुमार भूतग्रहनायको भवान्
भवस्व देवेश्वर सेनायाः पतिः ॥ ३८ ।*

एवमुक्ता ततो देवः सर्व्वदेवाश्च पार्थिव ।
तुष्टुवुर्वाग्भिरिष्टाभिः स्कन्दं सेनापतिस्तदा ॥ ३९ ।

देवा ऊचुः ।

भवस्व† देवसेनानीर्महेश्वरसुत प्रभो ।
षण्मुख स्कन्द विश्वेश कुक्कुटध्वज पावके ॥ ४० ।
कम्पितारे कुमारेश स्कन्द बालग्रहानुग ।
जितारे क्रौञ्चविध्वंस कृत्तिकाज शिवात्मज ॥ ४१ ।
भूतग्रहपतिश्रेष्ठ पावकप्रियदर्शन ।
महाभूतपतेः पुत्र त्रिलोचन नमोऽस्तु ते ॥ ४२ ।

---

* एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

† भवस्वेति आर्षं, भव इति साधु ।

एवं स्तुतस्तदा देवैर्विवर्द्धन्* भवनन्दनः।
द्वादशादित्यसङ्काशो बभूवातुलविक्रमः॥ ४३॥
त्रैलोक्यन्तेजसा स्वेन तपयामास† पार्थिव॥ ४४॥

प्रजापाल उवाच।

कथं त्वं कृत्तिकापुत्रमुक्तवान् शंस मे गुरो।
कथं वा पावकिरसौ कथं चस्माद्भनन्दनः॥ ४५॥‡

महातपा उवाच।

आदिमन्वन्तरे देवस्योत्पत्तिर्या मयोदिता।
परोक्षदर्शिभिर्देवैरेवमेव स्तुतः प्रभो॥ ४६॥
कृत्तिका पावकस्तस्य मातरो गिरिजा तथा।
द्वितीयजन्मनि गुहस्यैते उत्पत्तिहेतवः॥ ४७॥
एवमेतत्तवाख्यातं पृच्छतो पार्थिवोत्तम।
आत्मविद्यामृतं गुह्यमहङ्कारस्य सम्भवः॥ ४८॥
स्वयं स्कन्दो महादेवः सर्व्वपापप्रणाशनः।
तस्य षष्ठीं तिथिं प्रादादभिषेके पितामहः॥ ४९॥
अस्यां फलाशनो यस्तु पूजे§न्नियतमानसः।

---

* विवर्द्धन्निति चार्षं, विवर्द्धमान इति साधु।

† तापयामासेति साधु।

‡ एष श्लोकः (ख) (ग) पुस्तकयोर्नास्ति।

§ पूजयेदिति साधु।

अपुत्रो लभते पुत्रमधनोऽपि* धनं लभेत्† ॥ ५० ।
यं यमिच्छेत‡ मनसा तत्तं लभति मानवः ॥ ५१ ।
यश्चैतत्पठति स्तोत्रं कार्त्तिकेयस्य मानवः ।
तस्य गेहे कुमाराणां क्षेमारोग्यं भविष्यति ॥ ५२ ।

इति वराहपुराणे स्कन्दोत्पत्तिर्नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

—•●•—

षड्विंशोऽध्यायः ।

प्रजापाल उवाच ।

शरीरस्य कथं मूर्त्तिग्रहणं ज्योतिषो द्विज ।
एतन्मे संशयं छिन्धि पृच्छतस्य द्विजोत्तम ॥ १ ।

महातपा उवाच ।

योऽसावात्मा ज्ञानशक्तिरेक एव सनातनः ।
स द्वितीयं यदा चैच्छत्तदा तेजः समुत्थितम् ॥ २ ।
तत्सूर्य्य इति भास्वांस्तु अन्योन्येन महात्मनः ।
लीनीभूतानि तेजांसि भासयन्ति जगत्त्रयम् ॥ ३ ।

---

* पुत्रान्निर्द्धनोऽपीति (ग) ।

† लभेतेति साधु ।

‡ इच्छेत इति आर्षं, इच्छेदिति साधु । लभतीति आर्षं लभत इति साधु । अपिच सामान्यार्थे नपुंसकमिति न्यायाच्चतत्तदित्युचितम् ।

तस्मिन् सर्वे सुराः सिद्धा गणाः सर्वैर्महर्षिभिः।
स्वयम्भूत इति विभो तस्मात्सूर्य्यस्तु सोऽभवत् ॥ ४ ।
लीनीभूतस्य तस्याशु तेजसोऽभूच्छरीरकम्।
पृथक्त्वेन रविः सोऽथ कीर्त्त्यते वेदवादिभिः ॥ ५ ।
भासयेत्सर्व्वलोकांस्तु यतोऽसावुत्थितो दिवि।
अतोऽसौ भास्करः प्रोक्तः प्रकर्षाच्च प्रभाकरः ॥ ६ ।
दिवा दिवस इत्युक्तस्तत्कारित्वाद्दिवाकरः।
सर्व्वस्य जगतस्त्वादिरादित्यस्तेन उच्यते ॥ ७ ।
एतस्य तेजसा जाता आदित्या द्वादश पृथक्।
प्रधान एक एवायं जगत्तु परिवर्त्तते ॥ ८ ।
तं दृष्ट्वा जगतो व्याप्तिं कुर्व्वाणं परमेश्वरम्।
तस्यैवान्तःस्थिता देवा विनिष्क्रम्य स्तुतिं जगुः ॥ ९ ।

देवा ऊचुः।

भवान् प्रसूतिर्जगतः पुराणः
प्रपासि विश्वं प्रलये च हंसि।
समुत्थितस्त्वं सततं प्रपासि
विश्वं सदा त्वां प्रणताः स्म नित्यम् ॥ १० ।
त्वया ततं सर्व्वत एव तेजः
प्रतापितं सूर्य्य यज्ञप्रवृत्तौ।
सप्ताश्वयुक्ते च रथे स्थितस्त्वं
कालाद्यमन्वन्तरवेगयुक्ते ॥ ११ ।
प्रभाकरस्त्वं रविरादिदेवः

आत्मा समस्तस्य चराचरस्य ।
पितामहस्त्वं वरुणो यमश्च
भूतभ्भविष्यश्च वदन्ति सिद्धाः ॥ १२ ।
तेजोऽरिविध्वंसन वेदमूर्त्ते
प्रपाहि चास्मान् शरणागतान् सदा ।
वेदान्तवेद्योऽसि मखेषु देव
त्वं हूयसे विष्णुरिति प्रसन्न ॥ १३ ।
इति स्तुतस्तैः सुरनाथ भक्त्या
प्रपाहि शम्भो न इति प्रसह्य ॥ १४ ।

एवमुक्तस्तदा देवैः सौम्यां मूर्त्तिमथाकरोत् ।
प्रकाशत्वं जगामाशु देवतानां महाप्रभः ॥ १५ ।
एतत्सर्व्वसुराणान्तु दहनं शामितन्त्वया ।
सप्तम्यां खलु सूर्य्येण मूर्त्तित्वं कृतवान् भुवि ॥ १७ ।
एतां यः पुरुषो भक्त्या उपास्ते सूर्य्यमर्च्चयेत् ।
भास्करश्चैव तस्यासौ फलमिष्टं प्रयच्छति ॥ १८ ।
एतत् ते कथितं राजन् सूर्य्याख्यानं पुरातनम् ।
आदिमन्वन्तरे वृत्तं मातरः* शृणु साम्प्रतम् ॥ १९ ।

इति वराहपुराणे आदित्योत्पत्तिर्नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

---

* मातर इति आर्षं, मातॄरिति साधु ।

सप्तविंशोऽध्यायः।

•

महातपा उवाच।

पूर्व्वमासीन्महादैत्यो बलवानन्धको भुवि।
स देवान्वशमानिन्ये ब्रह्मणो वरदर्पितः॥ १।
तेनात्मसात्सुराः कृत्वा त्याजिता मेरुपर्व्वतम्।
ब्रह्माणं शरणं जग्मुरन्धकस्य भयार्दिताः॥ २।
तानागतांस्तदा ब्रह्मा उवाच सुरसत्तमान्।
किमागमनकृत्यं वो देवा ब्रूत किमास्यते॥ ३।

देवा ऊचुः।

अन्धकेनार्दिताः सर्वे वयं देवा जगत्पते।
त्राहि सर्वांयतुर्वक्त्र पितामह नमोऽस्तु ते॥ ४।

ब्रह्मोवाच।

अन्धकान्नैव शक्तोऽहन्त्रातुं वै सुरसत्तमाः।
भवं शर्वं महादेवं व्रजामः शरणार्थिनः॥ ५।
किन्तु पूर्व्वं मया दत्तो वरस्तस्य सुरोत्तमाः।
अवध्यस्त्वं हि भविता न शरीरं स्पृशेन्महीम्* ॥ ६।
तस्यैवं बलिनस्त्वेको हन्ता रुद्रः परन्तप।
तत्र गच्छामहे सर्वे कैलासनिलयं प्रभुम्॥ ७।
एवमुक्त्वा ययौ ब्रह्मा सदेवो भवसन्निधौ।
तस्य सन्दर्शनाद्रुद्रः प्रत्युत्थानादिकाः क्रियाः।

---

* न शरीरं स्पृशाम्यहमिति (ग)।

कृत्वाभ्युवाच देवेशो ब्रह्माणं भुवनेश्वरम् ॥ ८ ।

शम्भुरुवाच।

किं कार्य्यन्देवताः सर्व्वा आगता मम सन्निधौ ।
येनाहं तत्करोम्याशु आज्ञा कार्य्या हि सत्वरम् ॥ ९ ।
रक्षस्व देव बलिनस्त्वन्धकाद्दुष्टचेतसः ॥ १० ।
यावद्देव सुराः सर्व्वे शंसन्ति परमेष्ठिनः ।
तावत्सैन्येन महता तत्र* चान्धक आययौ ॥ ११ ।
बलेन चतुरङ्गेण हन्तुकामो भवं मृधे ।
तस्य भार्य्यां गिरिसुतां हन्तुमिच्छ†त्कुसाधनः ॥ १२ ।
तं दृष्ट्वा सहसायातं देवो दैत्यं प्रहारिणम् ।
सन्नह्य सहसा देवा रुद्रस्यानुचराभवन्‡ ॥ १३ ।
रुद्रोऽपि वासुकिन्ध्यात्वा तक्षकञ्च धनञ्जयम् ।
वलयं कटिसूत्रञ्च चकार परमेश्वरः ॥ १४ ।
नीलनामा तु दैत्येन्द्रो हस्ती भूत्वा भवान्तिकम् ।
आगतस्त्वरितः शम्भुर्हस्तीवाद्भुतरूपवान् ॥ १५ ।
संज्ञातो नन्दिना दैत्यो वीरभद्राय दर्शितः ।
वीरभद्रोऽपि सिंहेन रूपेणाहत्य च द्रुतम् ॥
तस्य कृत्तिं विदार्य्याशु करिणस्त्वञ्जनप्रभाम् ।
रुद्रायार्पितवान्सोऽपि तमेवाम्बरमाकरोत् ॥ १६।१७ ।

---

* तत्रैवेति (ग) ।

† इच्छदिति आर्षं, ऐच्छदिति साधु ।

‡ अनुचरा अभवन्निति साधु ।

ततः प्रभृति रुद्रोऽपि गजचर्म्मपटोऽभवत् ॥ १८ ।
गजचर्म्मपटो भूत्वा भुजङ्गाभरणोज्ज्वलः ।
आदाय त्रिशिखं शूलं सगणोऽन्धकमन्वयात् ॥ १९ ।
ततः प्रवव्रते युद्धं देवदानवयोर्महत् ॥ २० ।
इन्द्राद्या लोकपालास्तु स्कन्दः सेनापतिस्तथा ।
सर्व्वे देवगणाश्चान्ये युयुधुः समरे तदा ॥ २१ ।
तद्दृष्ट्वा नारदस्तूर्णं ययौ नारायणं प्रति ।
शशंस च महद्युद्धं कैलासे दानवैः सह ॥ २२ ।
तच्छ्रुत्वा चक्रमादाय गरुड़स्थो जनार्द्दनः ।
तमेव देशमागत्य युयुधे दानवैः सह ॥ २३ ।
आगत्य च ततो देवा हरिणाप्यायिता रणे ।
विषसवदनाः सर्व्वे पलायनपराभवन्* ॥ २४ ।
तत्र भग्नेषु देवेषु स्वयं रुद्रोऽन्धकं ययौ ।
तत्र तेन महद्युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ २५ ।
तत्र देवोऽप्यसौ दैत्यं त्रिशूलेनाहनद्भृशम् ।
तस्याहतस्य यद्रक्तमपतद्भूतले किल ।
तत्रान्धका असंख्याता बभूवुरपरे भृशम् ॥ २६ ।
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं रुद्रो मूलान्धकं मृधे ।
गृहीत्वा त्रिशिखाग्रेण ननर्त्त परमेश्वरः ॥ २७ ।
इतरेऽप्यन्धकाः सर्वे चक्रेण परमेष्ठिना ।
नारायणेन निहतास्तत्र येऽन्ये समुत्थिताः ॥ २८ ।

---

* पलायनपरा अभवन्निति साधु ।

असृक्धारातुषारैस्तु शूलप्रोतस्य चासकृत् ।
अनारतं समुत्तस्थौ ततो रुद्रो रुषान्वितः ॥ २९ ।
तस्य क्रोधेन महता मुखाज्ज्वाला विनिर्ययौ ।
तद्रूपधारिणी देवी या तां योगेश्वरीं विदुः ॥ ३० ।
स्वरूपधारिणी चान्या विष्णुनापि विनिर्म्मिता ।
ब्रह्मणा कार्त्तिकेयेन इन्द्रेण च यमेन च ॥ ३१ ।
वराहेण च देवेन विष्णुना परमेष्ठिना ।
पातालोद्धारणं रूपं तस्या देव्या विनिर्ममे ।
माहेश्वरी च माहेन्द्री इत्येता अष्ट मातरः* ॥ ३२ ।
कारणं यस्य यत्प्रोक्तं येनस्रेनावधारितम् ।
शरीरन्देवतानान्तु तदिदं कीर्त्तितं मया ॥ ३३ ।
कामः क्रोधस्तथा लोभो मदो मोहोऽथ पञ्चमः ।
मात्सर्य्यं षष्ठमित्याहुः पैशुन्यं सप्तमन्तथा ।
अनसूयाष्टमी ज्ञेया इत्येता अष्ट मातरः ॥ ३४ ।†
कामं योगीश्वरीं विद्धि क्रोधो माहेश्वरी तथा ।
लोभस्तु वैष्णवी प्रोक्ता ब्रह्माणी मद एव च ॥ ३५ ।
मोहः स्वयम्भूः कौमारी मात्सर्य्यञ्चेन्द्रजां विदुः ।
यमदण्डधरा देवी पैशुन्यं स्वयमेव च ॥ ३६ ।
अनसूया वराहाख्या इत्येताः परिकीर्त्तिताः ।
कामादिगण एषोऽयं शरीरम्परिकीर्त्तितम् ॥ ३७ ।

* माहेश्वरी च राजेन्द्र इत्येता अष्टमातरः इति (ख) ।

† (ख) पुस्तके ३३।३४ श्लोकौ न स्तः ।

जग्राह मूर्त्तिन्तु तथा यथा ते कीर्त्तितं मया ॥ ३८ ।
एताभिर्देवताभिश्च तस्य रक्तेऽतिशोषिते ।
क्षयं गतासुरी माया स च सिद्धोऽन्धकोऽभवत् ॥ ३९ ।
एतत्ते सर्वमाख्यातमात्मविद्यामृतं मया ॥ ४० ।
य एतच्छृणुयान्नित्यं मातॄणामुद्भवं शिवम् ।
तस्य ताः सर्वतो रक्षां कुर्वन्त्यनुदिनं नृप ॥ ४१ ।
यश्चैतत्पठते जन्म मातॄणां पुरुषोत्तम ।
स धन्यः सर्वथा लोके शिवलोकञ्च गच्छति ॥ ४२ ।
तासाञ्च ब्रह्मणा दत्ता अष्टमी तिथिरुत्तमा ।
एताः सम्पूजयेद्भक्त्या विल्वाहारो नरः सदा ।
तस्य ताः परितुष्टाः स्युः क्षेमारोग्यं ददन्ति च ॥ ४३ ।

इति वराहपुराणे कामादिमातृगणोत्पत्तिर्नाम सप्तविंशोऽध्यायः ।

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

प्रजापाल उवाच ।

कथं माया समुत्पन्ना दुर्गा कात्यायनी शुभा ।
आदित्येन स्थिता सूक्ष्मा पृथङ्मूर्त्त्या व्यजायत ॥ १ ।

महातपा उवाच ।

आसीद्राजा पुरा राजन् सिन्धुद्वीपः प्रतापवान् ।
वरुणांशो महाराज सोऽरण्ये तपसि स्थितः ॥ २ ।
पुत्रो मे शक्रनाशाय भवेदिति नराधिपः ।
एवं कृतमतिः सोऽथ महता तपसा स्वकम्* ।
कलेवरं स्थिरो† भूत्वा शोषयामास सुव्रत ॥ ३ ।

प्रजापाल उवाच ।

कथं तस्य द्विजश्रेष्ठ शक्रेणापकृतम्भवेत् ।
येनासौ तद्विनाशाय पुत्रमेच्छन् व्रते स्थितः ॥ ४ ।

महातपा उवाच ।

सोऽन्यजन्मनि पुत्रोऽभूत्त्वष्टुर्बलभृतां वरः‡ ।
अवध्यः सर्व्वशस्त्रौघैरपां फेनेन नाशितः ॥ ५ ।
जलफेनेन निहतस्तस्मिन्नयमवाप्तवान्§ ।
पुनर्ब्रह्मान्वये जातः सिन्धुद्वीपः प्रतापवान् ॥ ६ ।
स तेपे परमं तीव्रं शक्रवैरमनुस्मरन् ॥ ७ ।
ततः कालेन महता नदी वेत्रवती शुभा ।
मानुषं रूपमास्थाय सालङ्कारं मनोरमम् ।
आजगाम यतो राजा तेपे परमकन्तपः ॥ ८ ।

---

* सदेति (ख) ।

† स्थित इति (ग) । त्वष्टुश्च वदतां वर इति (ग) ।

‡ बलवतां वर इति (ख) ।

§ ततो लयमवाप्तवानिति (ख) ।

तां दृष्ट्वा रूपसम्पन्नां स राजा लुब्धमानसः।
उवाच कासि सुश्रोणि सत्यं कथय भामिनि॥ ९॥

नद्युवाच।

अहं जलपतेः पत्नी वरुणस्य महात्मनः।
नाम्ना वेत्रवती एषा त्वामिच्छन्तीहमागता॥ १०॥
साभिलाषां परस्त्रीञ्च भजमानां विसर्ज्जयेत्।
स पापः पुरुषो ज्ञेयो ब्रह्महत्याञ्च विन्दति॥ ११॥
एवं ज्ञात्वा महाराज भजमानां भजस्व माम्।
एवमुक्तस्तया राजा साभिलाषोपभुक्तवान्॥ १२॥
तस्य सद्योऽभवत्पुत्रो द्वादशार्कसमप्रभः।
वेत्रवत्युदरे जातो नाम्ना वेत्रासुरोऽभवत्।
बलवानतितेजस्वी प्राग्ज्योतिषपतिर्भवत्*॥ १३॥
स कालेन युवा जातो बलवान्दृढ़विक्रमः†।
महायोगेन संयुक्तो जिगायेमां वसुन्धराम्॥
सप्तद्वीपवतीं पश्चान्मेरुपर्व्वतमारुहत्।
तत्रेन्द्रं प्रथमं जिग्ये पश्चादग्निं यमं ततः॥ १४।१५॥
इन्द्रो भग्नो गतः सोऽग्निमग्निर्भग्नो यमं ययौ।
यमो निर्ऋतिमागच्छन्निर्ऋतिर्वरुणं ययौ‡॥ १६॥

---

* अभवदिति साधु।

† बभूव दृढ़विक्रम इति (ख)।

‡ (ग) पुस्तके यमोभग्नोगतः सोऽपि धर्म्मोनिर्ऋतिमारुहत्। तत्रेन्द्रश्च प्रगच्छन्तं निर्ऋतिर्वरुणं ययावित्यधिकः पाठो वर्त्तते।

इन्द्रादिभिरुपेतस्तु वरुणो वायुमन्वगात् ।
वायुर्द्धनपतिं त्वागात्सर्व्वैरिन्द्रादिभिः सह ॥ १७ ।
धनदोऽपि स्वकं मित्रमीशं देवं समन्वितः ।
इयाय गदया सोऽपि दानवो बलगर्व्वितः ।
गदामादाय दुद्राव शिवलोकं प्रति प्रभो ॥ १८ ।
शिवोऽप्यवध्यन्तं मत्वा देवान्गृह्य* ययौ पुरीम् ।
ब्रह्मणः सुरसिद्धाद्यैर्वन्दितां पुण्यकारिभिः ॥ १९ ।
तत्र ब्रह्मा जगत्स्रष्टा विष्णुपादोद्भवे जले ।
नियमेन च संयुक्तोऽजपतान्तर्जले शुभे ॥
वेदमातां गायत्रीं ततो देवा विचुक्रुशुः ।
त्राहि प्रजापते सर्व्वान्देवानृषिवरानपि ।
असुराद्भयमापन्नान्त्राहि त्राहीत्यवादयत् ॥ २०।२१ ।
एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा दृष्ट्वा देवांस्तदागतान् ।
चिन्तयामास देवस्य मायेयं विगतज्जगत् ।
नासुरा न च दर्वोऽत्र मायेयं कीदृशी मता ॥ २२ ।
एवं चिन्तयतस्तस्य प्रादुरासीदयोनिजा ।
शुक्लाम्बरधरा कन्या स्रक्किरीटोज्ज्वलानना ॥
अष्टभिर्बाहुभिर्युक्ता दिव्यप्रहरणोद्यता† ।
चक्रं शङ्खं गदां पाशं खड्गं घण्टां तथा धनुः ॥
धारयन्ती तथा चान्यान्बहतूणा जलाहविः ।

---

* गृह्य इति आर्षं, गृहीत्वेति साधु ।

† प्रहरणोद्यतेति (ग) ।

निश्चक्राम महायोगि*सिंहवाहनवेगिता ॥ २३।२४।२५ ।
युयुधे चासुरान्सर्व्वानेकैव बहुधा स्थिता ।
दिव्यं वर्षसहस्रन्तु दिव्यैरस्त्रैर्महाबला ॥ २६ ।
युद्ध्वा कालात्यये देव्या हतो वेत्रासुरो रणे† ।
ततः किलकिलाशब्दो देवसैन्येऽभवन्महान् ॥ २७ ।
हते वेत्रासुरे भीमे तदा सर्व्वे दिवौकसः ।
प्रणेमुर्जय युद्धेति स्वयमीशः स्तुतिं जगौ ॥ २८ ।

महेश्वरोवाच‡ ।

जयस्व देवि गायत्रे महामाये महाप्रभे ।
महादेवि महाभागे महासत्त्वे महोत्सवे ॥ २९ ।
दिव्यगन्धानुलिप्ताङ्गि दिव्यस्रग्दामभूषिते ।
वेदमातर्नमस्तुभ्य§मत्त्वरस्थे महेश्वरि ॥ ३० ।
त्रिलोकस्थे त्रितत्त्वस्थे त्रिवह्निस्थे त्रिशूलिनि ।
त्रिनेत्रे भीमवक्त्रे च भीमनेत्रे भयानके ॥ ३१ ।
कमलासनजे देवि सरस्वति नमोऽस्तु ते ।
नमः पङ्कजपत्राक्षि महामायेऽमृतस्रवे¶ ।
सर्व्वगे सर्वभूतेशि स्वाहाकारे स्वधेऽम्बिके ॥ ३२ ।

---

* महायोगीति (ग)।

† स दैत्यो युद्धदुर्म्मद इति (ग)। तत्र परार्द्धं नास्ति ।

‡ महेश्वरोवाच इति आर्षं, महेश्वर उवाच इति साधु ।

§ देवमातर्नमस्तुभ्यमिति (ख)।

¶ नमो महाऽमृतस्रवे इति (ग)।

सम्पूर्णे पूर्णचन्द्राभे भास्वराङ्गे भवोद्भवे ।
महाविद्ये महावेद्ये महादैत्यविनाशिनि ॥ ३३ ।
महाबुद्ध्युद्भवे देवि वीतशोके किरातिनि ।
त्वं नीतिस्त्वं महाभागे गीस्त्वं* त्वं गौस्त्वमक्षरम् ॥ ३४ ।
त्वं धीस्त्वं श्रीस्त्वमोङ्कारस्तत्त्वे चापि परिस्थिता ।
सर्वसत्त्वहिते देवि नमस्ते परमेश्वरि ॥ ३५ ।
इत्येवं संस्तुता देवी भवेन परमेष्ठिना ।
देवैरपि जयेत्युच्चैरित्युक्ता परमेश्वरी ॥
यावदास्ते चतुर्वक्त्रस्तावदन्तर्जलाद्धरिः ।
निश्चक्राम ततो देवीं कृतकृत्यां ददर्श सः ॥ ३६।३७ ।
तां दृष्ट्वा देवकार्य्यञ्च सिद्धं मत्वा पितामहः ।
भविष्यं कार्य्यमुद्दिश्य ततो वचनमब्रवीत् ॥ ३८ ।

ब्रह्मोवाच ।

इयं देवी वरारोहा यातु शैलं हिमालयम् ।
तत्र यूयं सुराः सर्वे गत्वा नन्दत मा चिरम्† ॥ ३९ ।
नवम्याञ्च सदा पूज्या इयं देवी समाधिना ।
वरदा सर्वलोकानां भविष्यति न संशयः ॥ ४० ।
नवम्यां यस्तु पिष्टाशी भविष्यति हि मानवः ।
नारी वा तस्य सम्पन्नं भविष्यति मनोगतम् ॥ ४१ ।
यश्च स्वयं सदा प्रातरिदं स्तोत्रं पठिष्यति ।

* त्वं गौरिति (ग) ।

† नन्दितमानस इति (ग) ।

त्वयेरितं महादेव तस्य देव्या समं भवान् ।
वरदो देव सर्वासु आपत्स्वभ्युद्धरेत्स्वयम् ॥ ४२ ।
एवमुक्त्वा भवं ब्रह्मा पुनर्देवीं स चाब्रवीत् ।
त्वया देवि महाकार्य्यं कर्त्तव्यञ्चान्यदस्ति नः ।
भविष्यं महिषाख्यस्य असुरस्य विनाशनम् ॥ ४३ ।
एवमुक्त्वा ततो ब्रह्मा सर्वे देवाश्च पार्थिव ।
यथागतं ततो जग्मुर्देवीं स्थाप्य* हिमे गिरौ ॥ ४४ ।
संस्थाप्य नन्दिता यस्मात्तस्मान्नन्दाऽभवत्तु सा ।
यश्चेदं शृणुयाज्जन्म देव्या यश्च स्वयं पठेत् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमृच्छति ॥ ४५ ।

इति वराहपुराणे देव्युत्पत्तिर्नाम अष्टाविंशोऽध्यायः ।

—•:•—

ऊनविंशोऽध्यायः ।

महातपा उवाच ।

शृणु राजन्नवहितः प्रजापाल कथामिमाम् ।
यदा दिशः समुत्पन्नाः श्रोत्रेभ्यः पृथिवीपते ॥ १ ।
ब्रह्मणः सृजतः सृष्टिमादिसर्गे समुत्थिते ।

---

* स्थाप्य इति आर्षं, स्थापयित्वा इति साधु ।

चिन्ताभून्महती को मे प्रजाः सृष्टा धरिष्यति ॥ २ ।
एवं चिन्तयतस्तस्य अवकाशं व्रजन्त्विह ।
प्रादुर्बभूवुः श्रोत्रेभ्यो दश कन्या महाप्रभाः ॥ ३ ।
पूर्वा च दक्षिणा चैव प्रतीची चोत्तरा तथा ।
ऊर्द्धाधरा च षट् मुख्याः कन्या ह्यासंस्तदा नृप ॥ ४ ।
तासां मध्ये चतस्रस्तु कन्याः परमशोभनाः ।
रूपवन्त्यो महाभागा गाम्भीर्य्येण समन्विताः ॥ ५ ।
ता ऊचुः प्रणयाद्देवं प्रजापतिमकल्मषम् ।
अवकाशन्तु नो देहि देवदेव प्रजापते ॥ ६ ।
यत्र तिष्ठामहे सर्वा भर्त्तृभिः सहिताः सुखम् ।
पतयश्च महाभागा* देहि नोऽव्यक्तसम्भव ॥ ७ ।

ब्रह्मोवाच ।

ब्रह्माण्डमेतत्सुश्रोण्यः शतकोटिप्रविस्तरम् ।
तस्यान्ते स्वेच्छया तुष्टा उष्यतां मा विलम्बथ ॥ ८ ।
भर्त्तॄंश्च वः प्रयच्छामि सृष्ट्वा रूपस्विनोऽनघाः ।
यथेष्टं गम्यतां देशो यस्य यो रोचतेऽधुना ॥ ९ ।
एवमुक्ताश्च ताः सर्वा यथेष्टं प्रययुस्तदा ।
ब्रह्मा ससर्ज तूर्णं ताँल्लोकपालान्महाबलान् ॥ १० ।
सृष्ट्वा तु लोकपालांस्तांस्ताः कन्याः पुनराह्वयत् ।
विवाहं कारयामास ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ११ ।
एकामिन्द्राय स प्रादादग्नयेऽन्यां यमाय च ।

* पतयश्च महाभागा इति आर्षं, पतींश्चैव महाभागानिति साधु ।

निर्ऋताय च देवाय वरुणाय महात्मने ॥
वायवे धनदेशाय ईशानाय च सुव्रत।
ऊर्द्धां स्वयमधिष्ठाय शेषायाधोव्यवस्थिताम् ॥ १२।१३।
एवं दत्त्वा पुनर्ब्रह्मा तिथिं प्रादाद्दिशान्तथा।
दशमी च तिथिस्तासामतीव दयिताभवत् ॥ १४।
तस्यां दध्याशनो यस्तु सुव्रत भवते नरः।
तस्य पापक्षयन्तास्तु कुर्वन्त्यहरहर्नृप ॥ १५।
यश्चैतच्छृणुयाज्जन्म दिशान्नियतमानसः।
स प्रतिष्ठामवाप्नोति ब्रह्मलोके न संशयः ॥ १६।*

इति वराहपुराणे दिगुत्पत्तिर्नाम ऊनत्रिंशोऽध्यायः।

त्रिंशोऽध्यायः।

महातपा उवाच।
शृणु चान्यां वसुपतेरुत्पत्तिं पापनाशिनीम्।
यथा वायुशरीरस्थो धनदः सम्बभूव ह ॥ १।
आद्यं शरीरं यत्तस्मिन्वायुरन्तःस्थितोऽभवत्।
प्रयोजनान्मूर्त्तिमत्त्वमातिष्ठत्तेचदेवता ॥ २।

---

* (ख) पुस्तके १५श्लोकस्य उत्तरार्द्धं, १६श्लोकस्य च पूर्व्वार्द्धं नास्ति।

तत्नमूर्त्तस्य वायोस्तु उत्पत्तिः कीर्त्तिता मया ।
तां शृणुष्व महाभाग कथ्यमानां मयानघ ॥ ३ ।
ब्रह्मणः सृष्टिकामस्य मुखाद्वायुर्विनिर्ययौ ।
प्रचण्डशर्करावर्षी तं ब्रह्मा प्रत्यषेधयत् ॥ ४ ।
मूर्त्तो भवस्व शान्तश्च तेनोक्तो मूर्त्तिमान्भवत्* ।
सर्वेषाञ्चैव देवानां† यद्वित्तं फलमेव च ।
तत्सर्वं पाहि येनोक्तं तस्माद्धनपतिर्भवान् ॥ ५ ।
तस्य ब्रह्मा ददौ तुष्टस्तिथिमेकादशीं प्रभुः ।
तस्यामनग्निपक्वाशी यो भवेन्नियतं शुचिः ।
तस्यापि धनदो देवस्तुष्टः सर्वं प्रयच्छति ॥ ६ ।
एषा धनपतेर्मूर्त्तिः सर्वकिल्विषनाशनी ।
य एतां शृणुयाद्भक्त्या पुरुषः पठतेऽपि वा ।
सर्वकामानवाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥ ७ ।

इति वराहपुराणे धनदोत्पत्तिर्नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

---

* अभवदिति साधु ।

† सर्व्वेषामेव देवानामिति (ख) ।

एकत्रिंशोऽध्यायः ।

महातपा उवाच ।

मनोर्नाम मनुत्वञ्च यदेतत्पठ्यते किल ।
प्रयोजनवशाद्विष्णुरसावेव तु मूर्त्तिमान् ॥ १ ।
योऽसौ नारायणो देवः परात्परतरो नृप ।
तस्य चिन्ता समुत्पन्ना सृष्टिं प्रति नरोत्तम ॥ २ ।
सृष्टा चेयं मया सृष्टिः पालनीया मयैव ह ।
कर्म्मकाण्डन्त्वमूर्त्तेन कर्त्तुं न चेह शक्यते ।
तस्मान्मूर्त्तिं सृजाम्येकां यया* पाल्यमिदं जगत् ॥ ३ ।
एवं चिन्तयतस्तस्य सत्याभिध्यायिनो नृप ।
प्राक्सृष्टिजातं राजन्वै मूर्त्तिमत्तत्पुरो बभौ ॥ ४ ।
पुरोभूतस्ततस्तस्मिन्देवो नारायणः स्वयम् ।
प्रविशन्तं ददर्शाथ त्रैलोक्यन्तस्य देहतः ॥ ५ ।
ततः सस्मार भगवान्वरदानं पुरातनम् ।
वागादीनां ततस्तुष्टः प्रादात्तस्य पुनर्वरम् ।
सर्व्वज्ञः सर्व्वकर्त्ता त्वं सर्व्वलोकनमस्कृतः ॥ ६ ।
त्रैलोक्यप्रतिपालाच्च भव विष्णुः सनातनः† ॥ ७ ।
देवानां सर्व्वदा कार्य्यं कर्त्तव्यं ब्रह्मणः सदा ।
सर्व्वज्ञत्वञ्च भवतु तव देव न संशयः ॥ ८ ।

---

* मयेति (ग) ।

† (ग) पुस्तके सर्व्वज्ञ इत्यारभ्य पद्‌पादा न सन्ति ।

एवमुक्त्वा ततो देवः प्रकृतिस्थो बभूव ह ।
विष्णुरप्यधुना पूर्व्वां बुद्धिं सस्मार स प्रभुः ॥ ९ ॥
तदा सञ्चिन्त्य भगवान्योगनिद्रां महातपाः ।
तस्यां संस्थाप्य भगवानिन्द्रियार्थोद्भवाः प्रजाः ॥ १० ॥
ध्यात्वा परेण रूपेण ततः सुष्वाप वै प्रभुः ।
तस्य सुप्तस्य जठरान्महत्पद्मं विनिःसृतम् ॥ ११ ॥
सप्तद्वीपवती पृथ्वी ससमुद्रा सकानना ।
तस्य रूपस्य विस्तारं पातालातलसंस्थितम् ।
कर्णिकायां तथा मेरुस्तन्मध्ये ब्रह्मणो भवः ॥ १२ ॥
एवं दृष्ट्वा परन्तस्य शरीरस्य तु सम्भवम् ।
मुमुदे तच्छरीरस्थो वायुर्वायुं समसृजत् ॥ १३ ॥
अविद्या विजयश्चेमं शङ्खरूपेण धारय ।
अज्ञानच्छेदनार्थाय खड्गस्तेऽस्तु सदा करे ॥ १४ ॥
कालचक्रमयं घोरं चक्रं तद्धारयाच्युत ।
अधर्मराजघातार्थं गदां धारय केशव ॥ १५ ॥
मालेयं भूतमाता ते कण्ठे तिष्ठतु सर्व्वदा ।
श्रीवत्सकौस्तुभौ चेमौ चन्द्रादित्यच्छलेन ह ॥ १६ ॥
मारुतस्ते गतिर्वीर गरुत्मान् स च कीर्त्तितः ।
त्रैलोक्यगामिनी देवी लक्ष्मीस्तेऽस्तु सदाश्रये ॥ १७ ॥
द्वादशी च तिथिस्तेऽस्तु कामरूपी च जायते ।
घृताशनो भवेद्यस्तु द्वादश्यान्त्वत्परायणः ।
स स्वर्गवासी भवतु पुमान् स्त्री वाविशेषतः ॥ १८ ॥

स च विष्णुस्तवाख्यातो* मूर्त्तयो देवदानवाः ॥ १९ ।
हन्ति पाति शरीराणि सृजत्यन्यानि चात्मनः ।
युगे युगे सर्व्वगोऽयं वेदान्तपुरुषो ह्यसौ ॥ २० ।
न हीनबुद्ध्या वक्तव्यो मनुष्योऽयं कदाचन ।
य एव शृणुयात्सर्गं वैष्णवं पापनाशनम् ।
स कीर्त्तिमिह सम्प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥ २१ ।

इति वराहपुराणे परापरनिर्णयो नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ।

द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

महातपा उवाच ।

अथोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि धर्म्मस्य महतो नृप ।
माहात्म्यञ्च तिथिञ्चैव तन्निबोध नराधिप ॥ १ ।
पूर्व्वं ब्रह्माव्ययः शुद्धः परात्परसंज्ञितः ।
स सिसृक्षुः प्रजास्त्वादौ पालनञ्च विचिन्तयन् ॥ २ ।
तस्य चिन्तयतस्त्वङ्गाद्दक्षिणाच्छ्वेतकुण्डलः ।
प्रादुर्बभूव पुरुषः श्वेतमाल्यानुलेपनः ॥ ३ ।
तं दृष्ट्वोवाच भगवांश्चतुष्पादं वृषाकृतिम् ।

---

* एष विष्णुस्तवाख्यात इति (ग) (ख) ।

पालयेमाः प्रजाः साधो त्वं ज्येष्ठो जगतो भव ॥ ४ ।
इत्युक्तः समवस्थोऽसौ चतुष्पात्स्यात्कृते युगे ।
त्रेतायां त्रिपदश्चासौ द्विपादो द्वापरेऽभवत् ॥ ५ ।
कलावेकेन पादेन प्रजाः पालयते प्रभुः ।
षड्भेदो ब्राह्मणानां स त्रिधा चत्रे व्यवस्थितः ।
द्विधा वैश्येकधा* शूद्रे स्थितः सर्व्वगतः प्रभुः ॥ ६ ।
रसातलेषु सर्वेषु द्वीपवर्षेष्वयम्प्रभुः ।
गुणद्रव्यक्रियाजातिचतुष्पादः प्रकीर्त्तितः ॥ ७ ।
त्रिशृङ्गोऽसौ स्मृतो वेदे ससंहितपदक्रमः ।
तथा आद्यन्त ओङ्कारद्विशिराः सप्तहस्तवान् ॥ ८ ।
उदात्तादित्रिभिर्बद्ध एवं धर्म्मो व्यवस्थितः ।
स धर्म्मः पीड़ितः पूर्वं सोमेनाद्भुतकर्म्मणा ॥ ९ ।
ताराञ्जिहीर्षुणा पत्नीं भ्रातुराङ्गिरसस्य च ।
सोऽपायाद्धर्षितस्तेन बलिना क्रूरकर्म्मणा ।
अरण्यं गहनं घोरमाविवेश तदा प्रभुः ॥ १० ।
तस्मिन् गते सुराः सर्वे असुराणान्तु पत्तयः ।
जिहीर्षन्तस्तदोकांसि बभ्रमुर्द्धर्मवर्जिताः ।
असुरा अपि तद्वच्च सुरवेश्मनि बभ्रमुः ॥ ११ ।
निर्म्मर्य्यादे तथा जाते धर्म्मनाशे च पार्थिव ।
देवासुरा युयुधिरे सोमदोषेण कोपिताः ॥ १२ ।
स्त्रीहेतोश्च महाभाग विविधायुधपाणयः ।

---

* वैश्यकर्मेति पाठे, वैश्य एकधेति साधु ।

तान्दृष्ट्वा युध्यतो देवानसुरैः सह कोपितान् ।
नारदः प्राह सङ्गम्य पितरं प्रति हर्षितः ॥ १३ ।
स हंसयानमारुह्य सर्व्वलोकपितामहः ।
निवारयामास तदा कस्यार्थे युद्धमब्रवीत् ॥ १४ ।
सर्व्वे शंशसुः सोमन्तु स तु बुद्ध्वा स्वकं सुतम् ।
पीड़नादपयातन्तु गहनं वनमाश्रितम् ॥ १५ ।
ततो ब्रह्मा ययौ तत्र देवासुरयुतस्त्वरन्* ।
ददर्श च सुरैः सार्द्धं चतुष्पादं वृषाकृतिम्† ।
चरन्तं शशिसङ्काशं दृष्ट्वा देवानुवाच ह ॥ १६ ।

ब्रह्मोवाच ।

अयं मे प्रथमः पुत्रः पीड़ितः शशिना भृशम् ।
पत्नीं जिहीर्षुणा भ्रातुर्धर्म्मसंज्ञो महामुनिः ॥ १७ ।
इदानीं तोषयध्वं वै सर्व्वे एव सुरासुराः‡ ।
येन स्थितिर्वै भवति समं देवासुरा इति ॥ १८ ।
ततः सर्वे स्तुतिञ्चक्रुस्तस्य देवस्य हर्षिताः ।
विदित्वा ब्रह्मणो वाक्यात्सम्पूर्णं शशिसन्निभम्§ ॥ १९ ।

देवा ऊचुः ।

नमोऽस्तु शशिसङ्काश नमस्ते जगतः पते ।

---

* त्वरमाण इति साधु ।

† वृषाकपिमिति (ख) ।

‡ सर्व्वे एवं सुरासुराः इति (ख) ।

§ सम्पूर्णशशिसन्निभमिति (ख) ।

नमोऽस्तु देवरूपाय स्वर्गमार्गप्रदर्शक ॥ २० ।
कर्म्ममार्गस्वरूपाय सर्व्वगाय नमो नमः ।
त्वयैव पाल्यते पृथ्वी त्रैलोक्यञ्च त्वयैव हि ॥ २१ ।
जनस्तपस्तथा सत्यं त्वया सर्व्वन्तु पाल्यते ।
न त्वया रहितं किञ्चिज्जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
विद्यते त्वद्विहीनन्तु सद्यो नश्यति वै जगत् ।
त्वमात्मा सर्व्वभूतानां* सतां सत्त्वस्वरूपवान् ॥ २२।२३ ।
राजसीनां रजस्त्वञ्च तामसीनां तमोमयः ।
चतुष्पादो भवान्वेदश्चतुःशृङ्गस्त्रिलोचनः ॥ २४ ।
सप्तहस्तस्त्रिबन्धश्च वृषरूप नमोऽस्तु ते ।
त्वया हीना वयं देव सर्व्वे उन्मार्गवर्त्तिनः ।
तन्मार्गं यच्छ मूढ़ानां त्वं हि नः परमा गतिः ॥ २५ ।
एवं स्तुतस्तदा देवैर्वृषरूपी प्रजापतिः ।
तुष्टः प्रसन्नमनसा शान्तचक्षुरभाषत ॥ २६ ।
दृष्टमात्रास्तु ते देवाः स्वयं धर्म्मेण चक्षुषा ।
क्षणेन गतसम्मोहाः सम्यक्धर्म्मसंस्थिताः ॥ २७ ।
असुरा अपि तद्वच्च ततो ब्रह्मा उवाच तम् ।
अद्यप्रभृति ते धर्म्म तिथिरस्तु त्रयोदशी ॥
यस्तामुपोष्य पुरुषो भवन्तं समुपार्च्चयेत् ।
कृत्वा पापसमाचारं तस्मान्मुच्यति मानवः ॥ २८ ।
यच्चारण्यमिदं धर्म्म त्वया व्याप्तं चिरम्प्रभो ।

---

* (ख) पुस्तकेऽतः परं दश पादा न सन्ति ।

नाम्ना भविष्यति ह्येतद्धर्म्मारण्यमिति प्रभो ॥ २९ ।

चतुस्त्रिपाद्विरेकपाच्च प्रभो त्वं
कृतादिभिर्लक्ष्यसे येन लोकैः ।
तथा तथा कर्म्मभूमौ नभश्च
प्रायो युक्तः स्वगृहं पाहि विश्वम् ॥ ३० ।

इत्युक्तमात्रः प्रपितामहोऽधुना
सुरासुराणामथ पश्यतां नृप ।
अदृश्यतामगमत्स्वालयांश्च
जग्मुः सुराः सहषा वीतशोकाः ॥ ३१ ।

धर्म्मोत्पत्तिं य इमां श्रावयीत*
तद्वा श्राद्धेन तर्पयीत* पितॄंश्च ।
त्रयोदश्यां पायसेन स्वशक्त्या
स स्वर्गगामी तु सुरानुपेयात् ॥ ३२ ।

इति वराहपुराणे धर्म्मोत्पत्तिर्नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

* श्रावयीत, तर्पयीतेति आर्षप्रयोगौ, श्रावयेत्, तर्पयेदिति साधु ।

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

महातपा उवाच ।

अथापरां रुद्रसम्भूतिमाद्यां
शृणुष्वेमां यत्नतः सोऽभ्युवाच ।
महातपाः पातिताधर्मपक्षः
क्षमास्त्रधारी ऋषिरुग्रतेजाः ॥ १ ॥

जातः प्रजानाम्पतिरुग्रतेजा
ध्यानम्परन्तत्स्वभावं विदित्वा ।
सृष्टिं सिसृक्षुः क्षुभितोऽतिरोषा-
दब्दिकाले जगतः प्रकामम् ॥ २ ॥

तपस्यतोऽन्तः स्थिरकीर्त्तिपुण्यो
रजस्तमोध्वस्तगतिर्बभूव ।
वरो वरेण्यो वरदः प्रतापी
कृष्णारुणः पुरुषः पिङ्गनेत्रः ॥ ३ ॥

रुदन्नुक्तो ब्रह्मणा मा रुद त्वं
रुद्रस्ततोऽसावभवत्पुराणः ।
नयस्व सृष्टिं विततस्वरूपां
भवान् समर्थोऽसि महानुभाव ॥ ४ ॥

इत्युक्तमात्रः सलिले ममज्ज
मग्ने ससर्जात्मभवाय दक्षः ।
तस्मिं तदा देववरेऽपि ते तु

सृष्टिश्चकुर्मानसा ब्रह्मजाताः ॥ ५ ।
तस्यान्ततायान्तु सुराधिपे तु
पैतामहं यज्ञवरम्प्रकामम् ।
मग्नः पुरा यत्सलिले स रुद्र
उत्सृज्य विश्वन्तु सुरान् सिसृक्षुः* ॥ ६ ।
सुस्राव यज्ञं सुरसिद्धयक्षा-
नुपागतान् क्रोधवशं जगाम ।
कन्यां च दीप्तां परिभाव्य के न
सृष्टं जगन्मां व्यतिरिच्य मोहात् ॥ ७ ।
हा हेति चोक्ते ज्वलनार्चिषस्तु
निश्चेरुरास्यात्परिपिङ्गलस्य ।
तत्राभवन् क्षुद्रपिशाचसङ्घा
वेतालभूतानि च योगिसङ्घाः ॥ ८ ।
घनं यदा तैर्विततं वियच्च
भूमिश्च सर्व्वाश्च दिशश्च लोकाः ।
तदा स सर्व्वज्ञतया चकार
धनुश्चतुर्व्विंशतिहस्तमात्रम् ॥ ९ ।
गुणन्त्रिवृत्तञ्च चकार रोषा-
दादत्त दिव्ये इषुधी शरांश्च ।
ततश्च पूष्णो दशनानपातय-

---

* उत्सृज्य विश्वं च सुरान् सिसृक्षुरिति (ख) ।

भगस्य नेत्रे दृपणो भ्रतोय ॥ १० ।
स विद्धवीजो व्यपयात्क्रतुश्च
मार्गं वायुर्द्दारयन्यत्रवाटात् ।
देवाश्च सर्व्वे पशुतामुपेयु-
र्जग्मुश्च सर्व्वे प्रणतिम्भवस्य ॥ ११ ।
आगम्य तत्रैव पितामहस्तु
भवम्प्रतीतः सम्परिष्वज्य देवान् ।
भक्त्योपेतानीक्षयन्देवदेवा-
न्विश्राय रुद्रेण कृतापकारान् ॥ १२ ।
रुद्रं दृष्ट्वा देवदेवो जगाद
मा तात कोपेन गतो हि यज्ञः ।
इति ब्रह्मवचः श्रुत्वा
रुद्रः प्रोवाच कोपवान् ॥ १३ ।

रुद्र उवाच ।

सृष्टः पूर्व्वं भवताहं तवेमे
कस्मान्न भागम्परिकल्पयन्ति ।
यज्ञोद्भवन्तेन रूपं मयेमे
वीतज्ञाना विकृता देवदेव ॥ १४ ।

ब्रह्मोवाच ।

देवाः शम्भुं स्तुतिभिर्ज्ञानहेतो-
र्यजध्वमुच्चैरसुराश्च सर्वे ।
येन रुद्रो भगवांस्तोषमेति

सर्व्वज्ञता तोषमात्रस्य च स्यात् ॥
इत्युक्तास्तेन ते देवाः स्तुतिञ्चक्रुर्महात्मनः ॥ १५ ।
देवा ऊचुः ।
नमो देवातिदेवाय त्रिनेत्राय महात्मने ।
रक्तपिङ्गलनेत्राय जटामुकुटधारिणे ॥ १६ ।
भूतवेतालजुष्टाय महाभोगोपवीतिने ।
भीमाट्टहासवक्त्राय कपर्द्दिस्थाणवे नमः ॥ १७ ।
पूष्णो दन्तविनाशाय भगनेत्रहने नमः ।
भविष्यद्वृषचिह्नाय महाभूतपते नमः ॥ १८ ।
भविष्यत्त्रिपुरान्ताय तथान्धकविनाशिने ।
कैलासवरवासाय करिकृत्तिनिवासिने ॥ १९ ।
विकरालोर्द्धकेशाय भैरवाय नमो नमः ।
अग्निज्वालाकरालाय शशिमौलिकृते नमः ॥ २० ।
भविष्यत्कृतकापालिव्रताय परमेष्ठिने ।
तथा दारुवनध्वंसकारिणे तिग्मशूलिने ॥ २१ ।
कृतकङ्कणभोगीन्द्रनीलकण्ठत्रिशूलिने ।
प्रचण्डदण्डहस्ताय वड़वाग्निमुखाय च ॥ २२ ।
वेदान्तवेद्याय नमो यज्ञमूर्त्ते नमो नमः ।
दक्षयज्ञविनाशाय जगद्भयकराय च ॥ २३ ।
विश्वेश्वराय देवाय शिव शम्भो भवाय च* ।

---

* एतदर्द्धं (क) पुस्तके नास्ति ।

कपर्द्दिने करालाय महादेवाय ते नमः ॥ २४ ।

एवं देवैः स्तुतः शम्भुरुग्रधन्वा सनातनः ।

उवाच देवदेवोऽहं यत्करोमि तदुच्यतें ॥ २५ ।

देवा ऊचुः ।

वेदशास्त्राणि विज्ञानं देहि नो भव मा चिरम् ।

यज्ञञ्च सरहस्यं भो यदि तुष्टोऽसि नः प्रभो ॥ २६ ।

महादेव उवाच ।

भवन्तः पशवः सर्व्वे भवन्तु सहिता इति ।

अहं पतिश्च भवतां ततो मोक्षमवाप्स्यथ ॥ २७ ।

तथेति देवास्तं प्राहुस्ततः पशुपतिर्भवत्* ।

ब्रह्मा पशुपतिम्प्राह प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ २८ ।

चतुर्दशी ते देवेश तिथिरस्तु न संशयः ॥

तस्यान्तिथौ भवन्तं ये यजन्ति श्रद्धयान्विताः ।

उपोष्य भोजनीयास्तु गोधूमान्नेन वै द्विजाः ।

तेषान्त्वं तुष्टिमापन्नो नय स्थानमनुत्तमम् ॥ २८।३० ।

एवमुक्तस्तथा रुद्रो ब्रह्मणाव्यक्तजन्मना ।

दन्तान्वेचे फलम्प्रादाद्भगपूष्णोः क्रतोरपि ॥ ३१ ।

परिज्ञानञ्च सकलं स प्रादादमरेष्वपि ॥ ३२ ।

एवं रुद्रस्य सम्भूतिः सम्भूता ब्रह्मणः पुरा ।

अनेनैव प्रयोगेण देवानां पतिरुच्यते ॥ ३३ ।

---

* भवदित्यार्षं, अभवदिति साधु ।

यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं प्रातरुत्थाय मानवः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ ३४ ।

इति वराहपुराणे रुद्रोत्पत्तिर्नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

महातपा उवाच ।

पितॄणां सम्भवं राजन् कथ्यमानं निबोध मे ॥ १ ।
पूर्व्वं प्रजापतिर्ब्रह्मा सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ।
एकाग्रमनसः सर्व्वास्तन्मात्रा मनसा वहिः ।
कृत्वा परमकं ब्रह्मा ध्यायन्सर्व्वेषु रूपकैः ॥ २ ।
तस्यात्मनि तदा योगं गतस्य परमेष्ठिनः ।
तन्मात्रा निर्ययुर्देहाद्धूमवर्णकृतत्विषः ॥ ३ ।
पिबाम इति भाषन्तः सुरान्सोममिति स्म ह ।
ऊर्द्ध्वं जिगमिषन्तो वै वियत्संस्थास्तपस्विनः ॥ ४ ।
तान्दृष्ट्वा सहसा ब्रह्मा तिर्य्यक्संस्थास्ततोन्मुखान्* ।
भवन्तः पितरः सन्तु सर्व्वेषां गृहमेधिनाम् ॥ ५ ।
ऊर्द्ध्ववक्त्रास्तु ये तत्र ते नान्दीमुखसंज्ञिताः ।
इत्युक्त्वा तु तदा ब्रह्मा तेषां पन्थानमाकरोत् ॥ ६ ।

---

* तत उन्मुखानिति साधु ।

दक्षिणायनसंस्थन्तु पितॄणाञ्च पितामहः ।
तूष्णीं ससर्ज भूतानि तान्यूचुः पितरस्ततः ।
वृत्तिं नो देहि भगवन् यया विन्दामहे सुखम् ॥ ७ ।

ब्रह्मोवाच ।

अमावास्यादिनं वोऽस्तु तस्यां कुशतिलोदकैः ।
तर्पिता मानुषैस्तृप्तिं परां गच्छत नान्यथा ॥ ८ ।
तिला देया तथैतस्यामुपोष्य पितृभक्तितः ।
परमं तस्य सन्तुष्टा वरं यच्छत मा चिरम् ॥ ९ ।

इति वराहपुराणे पितृधर्मोत्पत्तिवर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

महातपा उवाच ।

ब्रह्मणो मानसः पुत्रः अत्रिर्नाम महायशाः ।
तस्य पुत्रोऽभवत्सोमो दक्षजामातृताङ्गतः ॥ १ ।
याः सप्तविंशतिः कन्या दाक्षायण्यः प्रकीर्त्तिताः ।
सोमपत्न्योऽतिमान्यास्तास्तासां श्रेष्ठा तु रोहिणी ॥ २ ।
तामेव रमते सोमो नेतरास्त्विति शुश्रुम ।
इतराः प्रोचुरागत्य चन्द्रस्यासमतां पितुः ।
दक्षोऽप्यसकृदागत्य तमुवाच स नाकरोत् ॥ ३ ।

समतां सोऽपि तं दक्षः शशापान्तर्हितो भव।
एवमुक्तः क्षयं सोम अगमद्दक्षशापतः॥ ४।
देवा मनुष्याः पशवो नष्टे सोमे सवीरुधः।
क्षीणाभवं*स्तदा सर्वा ओषध्यश्च विशेषतः॥ ५।
क्षयं गच्छद्भिरत्यर्थमोषधीभिः सुरर्षभाः।
मूलेषु वीरुधां सोमः स्थित इत्यूचुरातुराः॥ ६।
तेषाञ्चिन्ताभवत्तीव्रा विष्णुञ्च शरणं ययुः।
भगवानाह तान् सर्वान् ब्रूत किं क्रियते मया॥ ७।
ते चोचुर्देव दक्षेण शप्तः सोमो विनाशितः।
तानुवाच तदा देवो मथ्यताञ्जलशोदधिः।
ओषध्यः† सर्व्वतो देवाः प्रक्षिप्याशु सुसंयतैः॥ ८।
एवमुक्ता ततो देवान्दध्यौ रुद्रं हरिः स्वयम्।
ब्रह्माणञ्च तथा दध्यौ वासुकिन्नेत्रकारणम्॥ ९।
ते सर्वे तत्र सहिता ममन्थुर्वरुणालयम्।
तस्मिन् सुमथिते जातः पुनः सोमो महीपते॥ १०।
योऽसौ क्षेत्रज्ञसंज्ञो वै देहेऽस्मिन् पुरुषः परः।
स एव सोमो मन्तव्यो देहिनां जीवसंज्ञकः‡॥ ११।
परोक्षया§ स मूर्त्तिन्तु पृथक् सौम्यां प्रपेदिवान्।

---

* क्षीणा अभवन्निति साधु।

† ओषधीरिति साधु।

‡ जीवसंज्ञित इति (ग)।

§ परेच्छयेति (ग)।

तमेव देवमनुजाः षोड़शेमाश्च देवताः ॥
उपजीवन्ति वृक्षाश्च तथैवौषधयः प्रभुम् ।
रुद्रस्तमेव सकलं दधार शिरसा तदा ॥ १२।१३ ।
तदात्मिका भवन्त्यापो विश्वमूर्त्तिरसौ स्मृतः ।
तस्य ब्रह्मा ददौ प्रीतः पौर्णमासीन्तिथिं प्रभुः ॥ १४ ।
तस्यामुपोषयेद्राजंस्तमर्थम्प्रतिपादयेत् ।
स चान्नाहारश्च भवेत्तस्य ज्ञानम्प्रयच्छति ।
कान्तिम्पुष्टिञ्च राजेन्द्र धनं धान्यञ्च केवलम् ॥ १५ ।

इति वराहपुराणे सोमोत्पत्तिस्थितिरहस्यं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

महातपा उवाच ।

आदित्रेतासु राजानो मणिजा ये प्रकीर्त्तिताः ।
कथयिष्यामि तान्राजन्यत्र जातोऽसि पार्थिव ॥ १ ।
योऽसौ सुप्रभनामासीत्त्वं राजन्कृते युगे ।
जातोऽसि नाम्ना विख्यातः प्रजापालेति शोभनः ॥ २ ।
शेषास्त्रेतायुगे राजन् भविष्यन्ति महाबलाः ।
यो दीप्ततेजा मणिजः स शान्त इति कीर्त्तितः ॥ ३ ।
सुरश्मिर्भविता राजा शशकर्णो महाबलः ।
शुभदर्शनः पाञ्चालो भविष्यति न संशयः ॥ ४ ।

सुशान्तिरङ्गवंशे वै सुन्दरोऽप्यङ्ग इत्युत।
सुन्दश्च मुचुकुन्दोऽभूत्सुद्युम्नस्तुरुरेव च ॥ ५ ।
सुमनाः सोमदत्तस्तु शुभः संवरणोऽभवत्।
सुशीलो वसुदानस्तु सुखदोऽसुपतिर्भवत्* ॥ ६ ।
शम्भुः सेनापतिरभूत्कान्तो दशरथः स्मृतः।
सोमोऽभूज्जनको राजा एते त्रेतायुगे नृपाः ॥ ७ ।
सर्व्वे भूमिमिमां राजन् भुक्त्वा ते वसुधाधिपाः।
इष्ट्वा च विविधैर्यज्ञैर्दिवं प्राप्स्यन्त्यसंशयम् ॥ ८ ।

वराह उवाच।

एवं श्रुत्वा स राजर्षिर्ब्रह्मविद्यास्तमप्रभुः†।
आख्यानं परमप्रीतस्तपश्चर्त्तुमगाद्वनम् ॥ ९ ।
ऋषिरध्यात्मयोगेन विहायेदं कलेवरम्।
ब्रह्मभूतोऽभवच्चाचि हरौ लयमवाप च ॥ १० ।
वृन्दावनञ्च राजासौ तपोऽर्थे‡ गतवान् प्रभुः।
तत्र गोविन्दनामानं हरिं स्तोतुमथारभत्§ ॥ ११ ।

राजोवाच।

नमामि देवं जगताञ्च मूर्त्तिं
गोपेन्द्रमिन्द्रानुजमप्रमेयम्।

---

* अभवदिति साधु।

† शुभमिति (ग)।

‡ तपोऽर्थमिति (ग)।

§ आरभदिति आर्षम्, आरभतेति साधु।

संसारचक्रक्रमणैकदक्षं
पृथ्वीधरन्देववरं नमामि ॥ १२ ।
भवोदधौ दुःखशतोर्म्मिभीमे
जरावर्त्ते क्षणा पातालमूले ।
तदन्त एको ददते सुखं मे
नमोऽस्तु ते गोपतिरप्रमेय ॥ १३ ।
व्याध्यादियुक्तैः पुरुषैर्ग्रहैश्च
सङ्घट्टमानं पुनरेव देव ।
नमोऽस्तु ते युद्धरते महात्मन्
जनार्द्दनोपेन्द्र समस्तबन्धो ॥ १४ ।
त्वमुत्तमः सर्व्वविदां सुरेश
त्वया ततं विश्वमिदं समस्तम् ।
गोपेन्द्र मां पाहि महानुभाव
भवाद्भीतं तिग्मरथाङ्गपाणे* ॥ १५ ।
परोऽसि देवः प्रवरः सुराणां
पुराणरूपोऽसि शशिप्रकाशः ।
हुताशवक्त्राच्युत तीव्रभाव
गोपेन्द्र मां पाहि भवे पतन्तम्† ॥ १६ ।
संसारचक्रक्रमणान्यनेका-

---

* (ख) पुस्तके श्लोकस्यास्य शेषपादो नास्ति ।

† एष श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति ।

न्याविर्भवन्त्यच्युत देहिनां यत्* ।
त्वन्मायया मोहितानां सुरेश
कस्ते मायान्तरतं† दग्धधामा ॥ १७ ।
अगोत्रमस्पर्शमरूपगन्ध-
मनाममनिर्द्देशमजं वरेण्यम् ।
गोपेन्द्र ये त्वामुपासन्ति‡ धीरा-
स्ते मुक्तिभाजो भवधर्म्ममुक्ताः ॥ १८ ।
शब्दातिगं व्योमरूपं विमूर्त्तिं
विकर्म्मिणं शुभभावं वरेण्यम् ।
चक्राब्जपाणिन्तु तथोपचारा-
दुक्तं पुराणे सततन्नमामि ॥ १९ ।
त्रिविक्रमं क्रीतजगत्त्रयञ्च
चतुर्मूर्त्तिं विश्वजगत्क्षितीशम् ।
शम्भुं विभुं भूतपतिं सुरेशं
नमाम्यहं विष्णुमनन्तमूर्त्तिम् ॥ २० ।
त्वं देव सर्व्वाणि चलाचराणि
सृजस्यथो संहरसे§ त्वमेव ।
मां मुक्तिकाममय देव शीघ्रं

* (ख)पुस्तकेऽन श्लोकपादोऽधिको वर्त्तते, यथा "परात्परं देवगुरो नमस्ते" इति ।

† तरतीति साधु ।

‡ उपासते इति साधु ।

§ संहरसीति साधु ।

यस्मिन् गता योगिनो नोपयान्ति ॥ २१ ।

जयस्व गोविन्द महानुभाव

जयस्व विष्णो जय पद्मनाभ ।

जयस्व सर्व्वज्ञ जयाप्रमेय

जयस्व विश्वेश्वर विश्वमूर्त्ते ॥ २२ ।

वराह उवाच ।

एवं स्तुत्वा तदा राजा निधाय स्वकलेवरम् ।

परमात्मनि गोविन्दे मोक्षमागाच्च शाश्वतम् ॥ २३ ।

इति वराहपुराणे प्रागितिहासे षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।

कथमाराध्यसे देव भक्तिमद्भिर्नरैर्विभो ।

स्त्रीभिर्वा सर्वमेतन्मे शंस त्वं भूतभावन ॥ १ ।

वराह उवाच ।

भावसाध्योऽस्म्यहन्देवि न वित्तैर्न जपैरहम् ।

साध्यस्तथापि भक्तानां कायक्लेशं वदामि ते ॥ २ ।

कर्म्मणा मनसा वाचा मच्चित्तो यो नरो भवेत् ।

तस्य व्रतानि वक्ष्येऽहं विविधानि निबोध मे ॥ ३ ।
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्य्यम्प्रकीर्त्तितम् ।
एतानि मानसान्याहुर्व्रतानि तु धराधरे ॥ ४ ।
एकभक्तं तथा नक्तमुपवासादिकञ्च यत् ।
तत्सर्व्वं कायिकम्पुंसां व्रतम्भवति नान्यथा ॥ ५ ।
वेदस्याध्ययनं विष्णोः कीर्त्तनं सत्यभाषणम् ।
अपैशुन्यं हितं धर्म्मवाचिकं व्रतमुत्तमम्* ॥ ६ ।
अत्रापि श्रूयते चान्यदृषिरुग्रतपाः पुरा ।
ब्रह्मपुत्रः पुराकल्पे आरुणिर्नाम नामतः ॥ ७ ।
सोऽरण्यमगमत्किञ्चित्तपोऽर्थी द्विजसत्तमः ।
तपस्तेपे ततस्तस्मिन्नुपवासपरायणः ॥ ८ ।
देविकायास्तटे रम्ये सोऽवसद्ब्राह्मणः किल ।
कदाचिदभिषेकाय स जगाम महानदीम् ॥ ९ ।
तत्र स्नात्वा जपन्विप्रो ददर्शायान्तमग्रतः ।
व्याधं महाधनुःपाणिमुग्रनेत्रं विभीषणम् ॥ १० ।
तं द्विजं हन्तुमायातं वल्कलानां जिघृक्षया ।
तं दृष्ट्वा क्षुभितो विप्रो ब्रह्मघ्नस्य भयादिति ॥ ११ ।
ध्यायन्नारायणं देवं तस्थौ तत्रैव स द्विजः ॥ १२ ।
तं दृष्ट्वान्तर्गतहरिं व्याधो भीत इवाग्रतः ।
विहाय सशरञ्चापं ततो वचनमब्रवीत् ॥ १३ ।

---

* एष श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति ।

व्याध उवाच ।

हन्तुमिच्छन्नहं ब्रह्मन् भवन्तमागिहागतः ।
इदानीं दर्शनात्तुभ्यं सा मतिः क्वापि मे गता ॥ १४ ।
ब्राह्मणानां सहस्राणि सत्स्त्रीणामयुतानि च ।
निहतानि मया ब्रह्मन्सततं पापकारिणा ॥ १५ ।
काङ्गतिं प्रतिपत्स्यामि ब्रह्मघ्नोऽहं द्विजोत्तम ।
इदानीं तप्तुमिच्छामि तपोऽहन्त्वत्समीपतः ।
उपदेशप्रदानेन प्रसादङ्कर्त्तुमर्हसि ॥ १६ ।
एवमुक्तोऽप्यसौ विप्रो नोत्तरं प्रत्यपद्यत ।
ब्रह्महा पापकर्म्मेति* मत्वा ब्राह्मणपुङ्गवः ॥ १७ ।
अनुक्तोऽपि स धर्म्मेप्सुर्व्याधस्तत्रैव तस्थिवान् ।
स्नात्वा नद्यां द्विजः सोऽपि वृक्षमूलमुपाश्रितः ॥ १८ ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य तां नदीमगमत्किल ।
व्याघ्रो बुभुक्षितः श्रान्तं तं विप्रं हन्तुमुद्यतः ॥ १९ ।
अन्तर्जलगतं विप्रं यावद्व्याघ्रो जिघृक्षति ।
तावद्व्याधेन व्याघ्रोऽसौ सद्यः प्राणैर्वियोजितः ॥ २० ।
तस्माद्व्याघ्रशरीरात्तु उत्थाय पुरुषः किल ।
विप्रश्चान्तर्जले मग्नः श्रुत्वा तं शब्दमाकुलम् ।
नमो नारायणायेति वाक्यमेतदुवाच ह ॥ २१ ।
व्याघ्रेणापि श्रुतो मन्त्रः प्राणैः कण्ठस्थितैस्ततः ।
श्रुतमात्रे जहौ प्राणान् पुरुषश्चाभवच्छुभः ॥ २२ ।

---

* पापकर्मेति (ख) (ग) पुस्तकयोः पाठः ।

सोऽब्रवीद्यामि तन्देशं यत्र विष्णुः सनातनः ।
त्वत्प्रसादाद्विजश्रेष्ठ मुक्तपापो निरामयः ॥ २३ ।
इत्युक्तो ब्राह्मणः प्राह कोऽसि त्वं पुरुषोत्तम ।
सोऽब्रवीत्तस्य राजेन्द्र यद्वृत्तं पूर्व्वजन्मनि ॥ २४ ।
दीर्घबाहुरिति ख्यातः सर्व्वधर्म्मविशारदः ।
अहं जानामि वेदांश्च अहं वेद्मि शुभाशुभम् ।
ब्राह्मणैर्नैव मे कार्य्यं किं वस्तु ब्राह्मणा इति ॥ २५ ।
तस्यैवंवादिनो विप्राः सर्व्वे क्रोधसमन्विताः ।
ऊचुः शापं दुराधर्षं क्रूरो व्याघ्रो भविष्यसि* ॥ २६ ।
अवमानात्तु विप्राणां नात्यर्थं स्मरणन्तव ।
मृत्युकाले तु संमूढ़ केशवेति शृणुष्यसि* ॥ २७ ।
इत्युक्तोऽहं पुरा तैस्तु ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
तदैव सर्व्वं सम्प्राप्तो ब्रह्मशापं सुपुष्कलम् ॥ २८ ।
ततस्ते ब्राह्मणाः सर्व्वे प्रणिपत्य मया मुने ।
उक्तानुग्रह†हेतोर्वै त ऊचुर्मामिदं पुरा ॥ २९ ।
षष्ठान्नकालिकस्याग्रे यस्ते स्थास्यति कश्चन ।
स भक्ष्यस्ते तु भविता कश्चित्कालन्नराधिप ॥ ३० ।
यदेषुघातं लब्ध्वा तु प्राणैः कण्ठगतैर्भवान् ।
श्रोष्यसे द्विजवक्त्रात्तु नमो नारायणेति च ।
तदा स्वर्गगतिस्तुभ्यं भविता नात्र संशयः ॥ ३१ ।

* श्रोष्यसीति साधु ।

† उक्ताः अनुग्रह इति साधु ।

परवक्त्रगतञ्चापि विष्णोर्नाम श्रुतं मया ।
कृतद्वेषस्य विप्राणां प्रत्यचोऽभवदच्युत: ॥ ३२ ।
य: पुनर्ब्राह्मणान् पूज्य* स्ववक्त्रेण नमो हरिम् ।
वदन् प्राणैर्वियुज्येत मुक्तोऽसौ वीतकिल्बिष: ॥ ३३ ।
सत्यं सत्यं पुन: सत्यमुत्क्षिप्य भुजमुच्यते ।
जङ्गमा: ब्राह्मणा देवा: कूटस्थ: पुरुषोत्तम: ॥ ३४ ।
एवमुक्त्वा गत: स्वर्गं स राजा वीतकल्मष: ।
ब्राह्मणोऽपि सदा मुक्तस्तं व्याधमत्यभाषत ॥ ३५ ।

ऋषिरुवाच ।

जिष्टचोर्मृगराजस्य यत्त्वया रचितो ह्यहम् ।
तत्पुत्र तुष्टस्ते दद्मि वरं वरय सुव्रत ॥ ३६ ।

व्याध उवाच ।

एष एव वरो मह्यं यत्त्वं मां भाषसे द्विज ।
अत: परं वरेणाहं किङ्करोमि प्रशाधि माम् ॥ ३७ ।

ऋषिरुवाच ।

अहं त्वया पुरा व्याध प्रार्थितोऽस्मि तपोऽर्थिना ।
बहुपातकयुक्तेन घोररूपेण चानघ ॥ ३८ ।
इदानीं तव पापानि देविकाभिप्लवेन च ।
महर्शनेन च चिरं विष्णुनामस्तुतेन च ।
नष्टानि शुद्धदेहोऽसि साम्प्रतमात्र संशय: ॥ ३९ ।

---

* पूजयित्वेति साधु ।

इदानीं वरमेकन्त्वं गृहाण मम सन्निधौ ।
तपः कुरुष्व साधो त्वं चिरकालं यदिच्छसि ॥ ४० ।

व्याध उवाच ।

य* एष भवता प्रोक्तो विष्णुर्नारायणः प्रभुः ।
स कथं प्राप्यते मर्त्यैरेष एव वरो मम ॥ ४१ ।†

ऋषिरुवाच ।

तमुद्दिश्य व्रतं कुर्य्याद्यत्किञ्चित्पुरुषोऽच्युतम् ।
स परन्तमवाप्नोति भक्त्या युक्तः पुमानिति ॥ ४२ ।
एवं ज्ञात्वा भवान् पुत्र व्रतमेतत्समाचर ।
न भक्षयेत्तृणानन्तु न वदेदनृतं क्वचित् ॥ ४३ ।
एतत्ते व्रतमादिष्टं मया व्याध वरं ध्रुवम् ।
अत्रैव तपसा युक्तस्तिष्ठ त्वं यावदिच्छसि ॥ ४४ ।

वराह उवाच ।

एवञ्चिन्तान्वितं मत्वा वरदो ब्राह्मणोऽभवत् ।
मोक्षार्थिनमथो‡ बुद्ध्वा वञ्चयित्वा गतो मुनिः ॥ ४५ ।

इति वराहपुराणे प्रागितिहासे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

—०:०—

---

* स एष इति (ग) ।

† एवमुक्त्वा तु तं व्याधं तस्मात्प्राणात्ययि द्विजः ।
इत्यैत्रं सह पुत्रेभ्यो प्रागिति प्राह संक्षेपः ॥
(ख) पुस्तके एषश्लोकोऽधिकोवर्त्तते ।

‡ नामत इति (ग) ।

अष्टात्रिंशोऽध्यायः।

वराह उवाच।

स श्रुत्वा शोभनं मार्गमास्थाय व्याधसत्तमः।
तपस्तेपे निराहारस्तं गुरुं मनसा स्मरन्॥ १।
भिक्षाकाले* तु सम्प्राप्ते शीर्णपर्णान्यभक्षयत्॥ २।
स कदाचित्क्षुधाविष्टो वृक्षमूलं समाश्रितः।
बुभुक्षितस्तरोः पर्णान्यैच्छद्भक्षितुमन्तिकात्॥ ३।
इत्येवं कुर्व्वतो व्योम्नि वागुवाचाशरीरिणी।
मा भक्षयस्व सकठमुच्चैरेवं प्रभाषिते॥
ततोऽसौ तद्विहायान्यद्वार्क्षं पतितमग्रहीत्।
तदप्येवं निषिद्धं स्यादन्यदेव तथैव च॥ ४।५।
एवं स सकठं मत्वा व्याधः किञ्चिन्न भक्षयत्†।
निराहारस्तपस्तेपे स्मरन् गुरुमतन्द्रितः॥ ६।
एवन्तपस्यतस्तस्य काले ऋषिवरोऽभ्ययात्।
दुर्वासाः शंसितात्मा वै प्राणयुक्तमपश्यत।
व्याधन्तपोत्य‡तेजोभिर्ज्ज्वलमानं§ हविर्यथा॥ ७।
सोऽपि व्याधस्तु तं नत्वा शिरसाऽथ महामुनिम्।

---

* भक्ष्यकाल इति (ग)।

† अभक्षयदिति साधु।

‡ तप उत्येति साधु।

§ ज्वलन्तमिति साधु।

उवाच तं कृतार्थोऽस्मि भगवन्दर्शनात्तव।
इदानीं श्राद्धकाले त्वं प्राप्तोऽसि मम दैवतम्।
शीर्णपर्णादिभिः कृत्वा प्रीणयामि द्विजोत्तमम्॥ ८।९।
दुर्वासा अपि तं शुद्धभावपूतं जितेन्द्रियम्।
जिज्ञासुस्तत्तपो वाक्यमिदमुच्चैरुवाच ह॥ १०।
यवगोधूमशालीनामन्नञ्चैव सुसंस्कृतम्।
दीयतां मे क्षुधार्त्ताय त्वामुद्दिश्यागताय च॥ ११।
इत्युक्ते नन्वसौ व्याधश्चिन्तां परमिकाङ्गतः।
क्व संभविष्यते* मद्भमिति चिन्तापरोऽभवत्॥ १२।
तस्य चिन्तयतः पात्रमाकाशात्पतितं शुभम्।
सौवर्णं सिद्धिसंयुक्तं तज्जग्राह करेण सः॥ १३।
तद्गृहीत्वा मुनिं प्राह दुर्वासाख्यं ससाध्वसः।
अत्रैव स्थीयतां ब्रह्मन्यावद्भिक्षाटनं त्वहम्।
करोमि मत्प्रसादोऽयं क्रियतां ब्रह्मवित्तम॥ १४।
एवमुक्त्वा ततो भिक्षां याचितुं व्याधसत्तमः।
नातिदूरेण नगरं वनघोषसमन्वितम्॥ १५।
तस्य तत्र प्रयातस्य अग्रतः सर्व्वशोभनाः।
वृक्षेभ्यो निर्ययुस्तान्या हेमपात्राग्रपाणयः॥ १६।
विविधान्नानि तस्याशु दत्त्वा पात्रमपूरितम्।
स च भूतार्थमात्मानं मत्वा पुनरथाश्रमम्।
आजगाम ततोऽपश्यत्तमृषिं जपतां वरम्॥ १७।

---

* संभविष्यतीति साधु।

तं दृष्ट्वा स्थाप्य* तां भिक्षां शुची देशे प्रसन्नधीः ।
प्रणम्य तमृषिं वाक्यमुवाच व्याधसत्तमः ॥ १८ ।
ब्रह्मन् क्षालय पादौ त्वमुपविश्यासने शुभे ।
यदि मेऽनुग्रहो देव तदेवं कर्त्तुमर्हसि ॥ १९ ।
एवमुक्तः स जिज्ञासुस्तपोवीर्य्यं शुभं मुनिः ।
नदीङ्गन्तुं न शक्नोमि जलपात्रं न चास्ति मे ।
कथं प्रक्षालनं व्याध पादयोर्मे भविष्यति ॥ २० ।
इत्येवं मुनिना प्रोक्तो व्याधश्चिन्तापरोऽभवत् ।
किङ्करोमि कथञ्चास्य भोजनं वै भविष्यति ॥ २१ ।
एवं सञ्चिन्त्य मनसा गुरुं स्मृत्वा विचक्षणः ।
जगाम शरणन्तान्तु सरितन्देविकां सुधीः ॥ २२ ।

व्याध उवाच ।

व्याधोऽस्मि पापकर्म्मास्मि ब्रह्मघ्नास्मि सरिद्वरे ।
तथापि संस्मृता देवी पाहि मां शरणागतम् ॥ २३ ।
देवतां नैव जानामि न मन्त्रं न तथार्चनम् ।
गुरुपादौ परन्ध्यात्वा पश्यामि सततं शुभम्॥ २४ ।
एवंविधस्य मे देवि दयां कुरु सरिद्वरे ।
ऋषेरासन्नतां याहि पादयोश्चार्थमापगे ॥ २५ ।
एवमुक्ता तु व्याधेन देविका पापनाशिनी ।
आजगाम यतस्तस्थौ दुर्वासा शंसितव्रतः ॥ २६ ।
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं दुर्वासा विस्मयं ययौ ।

* स्थापयित्वेति भावः ।

प्रक्षाल्य हस्तपादौ च तदन्नं श्रद्धयान्वितम् ।
बुभुजे परमप्रीतस्तथाचम्य विचक्षणः ॥ २७ ।
तमस्थिशेषं व्याधन्तु क्षुधा दुर्बलताङ्गतम् ।
उवाच वेदाः साङ्गास्ते सरहस्या पदक्रमाः ।
ब्रह्मविद्या पुराणानि प्रत्यक्षाणि भवन्तु ते ॥ २८ ।
एवम्प्रदाद्वरन्तस्य दुर्वासा नाम चाकरोत् ।
भवान्सत्यतपा नाम ऋषिराद्यो भविष्यसि ॥ २९ ।
एवं दत्तवरो व्याधस्तमाह मुनिसत्तमम् ।
व्याधो भूत्वा कथं ब्रह्मन्वेदानध्यापयाम्यहम् ॥ ३० ।

ऋषिरुवाच ।

प्राक्शरीरङ्गतन्तेऽद्य निराहारस्य सत्तम ।
तपोमयं शरीरन्ते पृथग्भूतं न संशयः ॥ ३१ ।
प्राग्विज्ञानं गतन्नाशमिदानीं शुद्धमक्षरम् ।
उत्पन्नं शुद्धकायोऽसि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
तेन वेदाश्च शास्त्राणि प्रतिभास्यन्ति वै मुने ॥ ३२ ।

इति वराहपुराणे सत्यतप उपाख्याने अष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सत्यतपा उवाच* ।

भगवन्हि शरीरे तु इति यत्परिकीर्त्तितम् ।

तन्मे कथय भेदं वै केन ब्रह्मविदां वर ॥ १ ।

दुर्वासा उवाच ।

न हि त्रीणि शरीराणि वाच्यं तद्विपरीतकम् ।

विभोगायतनञ्चैव शरीराणीति देहिनाम् ॥ २ ।

प्रागवस्थमधर्म्माख्यं परिज्ञानविवर्ज्जितम् ।

अपरं सव्रतं तद्धि ज्ञेयमत्यन्तधार्म्मिकम् ॥ ३ ।

धर्म्माधर्म्मोपभोगाय यत्तृतीयमतीन्द्रियम् ।

तत्त्रिभेदं विनिर्दिष्टं ब्रह्मविद्भिर्विचक्षणैः ॥ ४ ।

यावता धर्म्मभोगश्च भुक्तिश्चेति त्रिभेदकम् ॥ ५ ।

यस्तु भावः पुरा ह्यासीत्प्राणिनो नियतस्तव ।

तत्पापाख्यं शरीरन्ते† पापसंग्रमतोऽभवत् ॥ ६ ।

इदानीं शुभवृत्तिन्तु कुर्व्वतस्तप आर्जवम् ।

अपरन्धर्मरूपन्तु शरीरन्ते व्यवस्थितम् ।

तेन‡ वेदपुराणानि ज्ञातुमर्हस्यसंशयम् ॥ ७ ।

यदाष्टके सम्परिवर्त्तते पुमां-

---

* व्याध उवाच इति (ख) ।

† शरीरन्तु इति (क) ।

‡ येनेति (ग) ।

स्तदान्यवृत्तो भवतीह निश्चितम् ।
गताष्टवर्षस्तु पुमान्यदा भवे-
त्तदान्यचेष्टो भवतीह मानवः ॥ ८ ।

एकं शरीरं हि पृथक् निर्दिष्टं ब्रह्मवादिभिः ।
अवस्थाभेदतश्चैवं तदेतत्कथितन्त्रिधा ।
अन्तरन्नास्ति चैतस्य यथा मृद्घटयोरिव ॥ ९ ।
कर्म्मकाण्डश्चतुर्भेदं ब्राह्मणादिषु कीर्त्तितम् ।
तत्र वेदोक्तकर्म्माणि त्रयः कुर्व्वन्ति नित्यशः ॥ १० ।
त्रिशुश्रूषामथैकस्तु एता वेदोदिताः क्रियाः ।
एतान्धर्म्मांस्तु विज्ञाय ब्राह्मणो यस्तपस्यति ।
तस्य मुक्तिर्भवेन्नूनं वेदवादरतस्य च ॥ ११ ।

सत्यतपा उवाच ।

यत्तदेतत्परं ब्रह्म त्वया प्रोक्तं महामुने ।
तस्य रूपं न जानन्ति योगिनोऽपि महात्मनः ॥ १२ ।
अनामगोत्ररहितममूर्त्तं मूर्त्तिवर्ज्जितम् ।
कथं तज्ज्ञायते ब्रह्म संज्ञानामविवर्ज्जितम् ॥ १३ ।
तत्तस्य संज्ञां कथय येन जानाम्यहं गुरो ॥ १४ ।

दुर्वासा उवाच ।

यदेतत्परमं ब्रह्म वेदे शास्त्रेषु पठ्यते ।
स वेदः पुण्डरीकाक्षः स्वयं नारायणो हरिः ॥ १५ ।
स यज्ञैर्विविधैरिष्टैर्दानैर्दत्तैश्च सत्तम ।
प्राप्यते परमो देवः स्वयं नारायणो हरिः ॥ १६ ।

सत्यतपा उवाच ।

भगवन् बहुवित्तेन ऋत्विग्भिर्वेदपारगैः ।
प्राप्यते पुण्यकृद्भिर्हि देवी नारायणो ध्रुवम् ॥ १७ ।
अधनेन* कथन्देवः प्राप्यते तद्वदस्व मे ।
वित्तेन च विना दानं दातुं विप्र न शक्यते ॥ १८ ।
विद्यमानेऽपि न मतिः कुटुम्बासक्तचेतसः ।
तस्य नारायणो दूरे सर्व्वथा प्रतिभाति मे ॥ १९ ।
अल्पायासेन लभ्येत येन देवः सनातनः ।
तन्मे विशेषतो ब्रूहि सर्व्ववर्णैः कृतम्भवेत् ॥ २० ।

दुर्वासा उवाच ।

कथयामि परं गुह्यं रहस्यन्देवनिर्म्मितम् ।
धरण्या यत्कृतं पूर्व्वं मज्जन्त्या नु रसातले ॥ २१ ।
पृथिव्याः पार्थिवो भावः सलिलेनातिरेचितः ।
तस्मिन् सलिलमग्ने तु पृथ्वी प्रायाद्रसातलम् ॥ २२ ।
सा भूतधारिणी देवी रसातलगता शुभा ।
आराधयामास विभुं देवन्नारायणं विभुम् ॥ २३ ।
उपवासव्रतैर्देवी नियमैश्च पृथग्विधैः ।
कालेन महता तस्याः प्रसन्नो गरुड़ध्वजः ।
उज्जहार स्थितौ स्थित्यां स्थापयामास सोऽव्ययः ॥ २४ ।

सत्यतपा उवाच ।

कोऽसौ धरण्या सञ्चीर्ण उपवासो महामुने ।

---

* अधनेनैति (क), (ख) ।

कानि व्रतानि च तथा एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥ २५ ॥

दुर्वासा उवाच ।

यदा मार्गशिरे* मासि दशम्यां नियतात्मवान् ।
कृत्वा देवार्च्चनन्धीमानग्निकार्य्यं यथाविधि ॥
शुचिवासाः प्रसन्नात्मा हव्यमन्नं सुसंस्कृतम् ।
भुक्त्वा पञ्चपदङ्गत्वा पुनः शौचन्तु पादयोः ॥
कृत्वाष्टाङ्गुलमात्रन्तु क्षीरवृक्षसमुद्भवम् ।
भक्षयेद्दन्तकाष्ठन्तु तत आचम्य यत्नतः ॥ २६।२७।२८ ॥
स्पृष्ट्वा द्वाराणि सर्व्वाणि चिरन्ध्यात्वा जनार्द्दनम् ।
शङ्खचक्रगदापाणिं पीताम्बरधरं विभुम् ॥
प्रसन्नवदनं देवं सर्व्वलक्षणपूजितम् ।
ध्यात्वा पुनर्जलं हस्ते गृह्य† भावैर्जनार्द्दनम् ॥
दद्यादर्घञ्च देवाय करतोयेन मानवः ।
एवमुच्चारयन्वाचं तस्मिन् काले महामुने ॥ २९।३०।३१ ॥
एकादश्यां निराहारः स्थित्वा चैवापरेऽहनि ।
भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ ३२ ॥
एवमुक्त्वा ततो रात्रौ देवदेवस्य सन्निधौ ।
जपन्नारायणायेति स्वपेत्तत्र विधानतः ॥ ३३ ॥
ततः प्रभाते विमले नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
इतरां वा तडागं वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥

---

* मार्गशिर इति आर्षं, मार्गशिरसीति साधु ।

† गृहीत्वेति साधु ।

आनीय मृत्तिकां शुद्धां मन्त्रेणानेन मानवः* ।
धारणं पोषणन्त्वत्तो भूतानां देवि सर्व्वदा ॥
तेन सत्येन मे पापं यावन्मोचय सुव्रते ।
ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि त्वया स्पृष्टानि देवते ।
तेनेमां मृत्तिकान्त्वत्तो गृह्य† स्नास्येऽद्य मेदिनि ।
त्वयि सर्व्वे रसा नित्याः स्थिता वरुण सर्व्वदा ॥
तैरिमां मृत्तिकां प्लाव्य‡ पूतां कुरुहि§ मा चिरम् ।
एवं मृदं तथा तोयं प्रगृह्यात्मानमालभेत् ।
त्रिः कृत्वा शेषमृत्स्नात्वा सर्व्वाङ्गं लेपयेद्बुधः¶॥३४—३७।
वारुणैरेव मन्त्रैस्तु स्नानं कुर्य्याद्यथाविधि ।
स्नात्वा चावश्यकं कृत्वा पुनर्देवगृहं व्रजेत् ॥ ३८ ।
तत्राराध्य मया युक्तां देवं नारायणं प्रभुम् ।
केशवाय नमः पादौ कटिं दामोदराय च ॥ ३९ ।
ऊरुयुग्मं नृसिंहाय उरः श्रीवत्सधारिणे ।
कण्ठं कौस्तुभवासाय वक्षः श्रीपतये तथा ॥ ४० ।
त्रैलोक्ये विजयायेति बाहू सर्व्वात्मने शिरः ।
रथाङ्गधारिणे चक्रं शङ्करायेति वारिजम् ॥ ४१ ।

---

* (ग) पुस्तके अथनेन कार्य्यं देव इत्यस्मात् जागरं तत्र कारयेदित्यन्तः सन्दर्भो नास्ति ।

† गृहीत्वेति साधु ।

‡ प्लावयित्वेति साधु ।

§ कुरुहीति आर्षं, कुरु इति साधु ।

¶ (ख) पुस्तके (३७) श्लोकस्य शेषचरणं तथाऽपरश्लोकस्य चरणत्रयं नास्ति ।

गम्भीरायेति च गदामम्भोजं शान्तिमूर्त्तये।
एवमभ्यर्च्च देवेशं देवं नारायणं प्रभुम्।
पुनस्तस्याग्रतः कुम्भान् चतुरः स्थापयेद्बुधः।
जलपूर्णान्समाल्यांश्च तिलपूर्णैः सकाञ्चनैः॥ ४२।४३।
चत्वारस्ते समुद्रास्तु कलशाः परिकीर्त्तिताः।
तेषां मध्ये शुभं पीठं स्थापयेद्वस्त्रगर्भितम्॥ ४४।
सौवर्णं राजतं पात्रं ताम्रं वा दारवं तथा।
अलाभे सर्व्वपात्राणां पालाशं पत्रमिष्यते॥ ४५।
तोयपूर्णन्तु तत्कृत्वा तस्मिन्पात्रे ततो न्यसेत्।
सौवर्णं मत्स्यरूपेण कृत्वा देवं जनार्द्दनम्॥
सर्व्वावयवसंयुक्तं सर्व्वाभरणभूषितम्।
तत्रानेकविधैर्भक्ष्यैः फलैः पुष्पैश्च शोभितम्।
गन्धधूपैश्च वस्त्रैश्च अर्च्चयित्वा यथाविधि॥ ४६।४७।
रसातलगता वेदा यथा देव त्वया हृताः।
मत्स्यरूपेण तद्वन्मां भवानुद्धर केशव॥ ४८।
एवमुच्चार्य तस्याग्रे जागरं तत्र कारयेत्॥ ४९।
यथा विभवसारेण प्रभाते विमले तथा।
चतुर्णां ब्राह्मणानाञ्च चतुरो दापयेद्घटान्॥ ५०।
पूर्व्वन्तु बह्वृचे* दद्याच्छन्दोगे दक्षिणं तथा।
यजुःशाखान्विते दद्यात्पश्चिमं घटमुत्तमम्॥ ५१।
उत्तरङ्कामतो दद्यादेष एव विधिः स्मृतः।

---

* बह्वृच इति (ग)।

ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्व्वे सामवेदस्तु दक्षिणे ॥
यजुर्वेदः पश्चिमतो अथर्व्वश्चोत्तरेण तु ।
अनेन क्रमयोगेन प्रीयतामिति वाचयेत् ॥ ५२।५३ ।
सौवर्णं मत्स्यरूपन्तु आचार्य्याय निवेदयेत् ।
गन्धधूपादिवस्त्रैश्च सम्पूज्य विविधक्रमात् ॥ ५४ ।
यस्त्विमं सरहस्यञ्च मन्त्रञ्चैवोपपादयेत् ।
विधानं तस्य वै दत्त्वा फलं कोटिगुणोत्तरम् ॥ ५५ ।
प्रतिपद्य गुरुं यस्तु मोहाद्विप्रतिपद्यते ।
स कोटिजन्म नरके पच्यते पुरुषाधमः ॥ ५६ ।
विधानस्य प्रदातासौ गुरुरित्युच्यते बुधैः ।
एवं दत्त्वा विधानेन द्वादश्यां विष्णुमर्च्च च* ॥
विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या सदक्षिणम् ॥ ५७ ।
सतिलं ताम्रपात्रञ्च स्थापितं कलशोपरि ।
तत्सर्व्वं जलपात्रस्थं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।
देवं दद्यान्महाभागस्ततो विप्रांश्च भोजयेत् ॥ ५८ ।
भूरिणा परमान्नेन ततः पश्चात्स्वयन्नरः ।
भुञ्जीत सहितो बालैर्वाग्यतः संयतेन्द्रियः ॥ ५९ ।
अनेन विधिना यस्तु धरणीव्रतकन्नरः ।
तस्य पुण्यफलञ्चाग्र्यं शृणु बुद्धिमतां वर ॥ ६० ।
यदि वक्त्रसहस्राणि भवन्ति मम सुव्रत ।
आयुश्च ब्रह्मणस्तुल्यं भवेद्यदि महाव्रत ।

* अर्च्च च इति आर्षम्, अर्चयित्वा इति साधु ।

तदानीमस्य धर्म्मस्य फलं कथयितुम्भवेत् ॥ ६१ ।
तथाप्युद्देशतो ब्रह्मन्कथयिष्यामि तच्छृणु ।
दशसप्तदशाब्दे च अष्टौ चत्वार एव च ॥
लक्षायुतानि चत्वारि* एकस्यास्य चतुर्युगम् ।
तैरेकसप्ततियुगं भवेन्मन्वन्तरं मुने ॥ ६२।६३ ।
चतुर्द्दशाहोरात्रस्तु तावती रात्रिरिष्यते ।
एवं त्रिंशद्दिनो मासः ते द्वादश समाः स्मृताः ॥ ६४ ।
तेषां शतं ब्रह्मणस्तु आयुर्नास्त्यत्र संशयः ॥ ६५ ।
यः सकृद्द्वादशीमेतामनेन विधिना क्षिपेत् ।
स ब्रह्मलोकमाप्नोति तावत्कालञ्च तिष्ठति ॥ ६६ ।
ततो ब्रह्मोपसंहारं संहारे तल्लयेच्चिरम् ।
पुनः सृष्टौ भवेद्देवो राजा नाम महातपाः ॥ ६७ ।
ब्रह्महत्यादिपापानि इहलोककृतान्यपि ।
अकामः कामतो वापि तानि नश्यन्ति तत्क्षणात् ॥ ६८ ।
इह लोके दरिद्री यो भ्रष्टराज्योऽथवा नृपः ।
उपोष्यते विधानेन स राजा जायते ध्रुवम् ॥ ६९ ।
बन्ध्या नारी भवेद्या तु अनेन विधिना शुभा ।
उपोष्यति भवेत्तस्याः पुत्रः परमधार्म्मिकः ॥ ७० ।
अगम्यागमनं येन कृतं जानाति मानदः ।
स इमं विधिमासाद्य तस्मात्पापाद्विमुच्यते ॥ ७१ ।
ब्रह्मक्रियाया लोपेन बहुवर्षकृतेन च ।

---

* चात्रीषीति (ग) ।

उपोष्येमां सकृद्भक्त्या वेदसंस्कारमाप्नुयात् ॥ ७२ ।
किमत्र बहुनोक्तेन न तदस्ति महामुने ।
अप्राप्यं प्रापयति या अतः कार्य्या सदा नरैः ॥ ७३ ।
अनेन विधिना ब्रह्मन् स्वयमेव ह्युपोषिता ।
धरण्या मन्मया तात नात्र कार्य्या विचारणा ॥ ७४ ।
अदीक्षिताय नो देयं विधानं नास्तिकाय च ।
देवब्रह्मद्विषे वापि न श्राव्यन्तु कदाचन ॥ ७५ ।
गुरुभक्ताय दातव्यं सद्यः पापप्रणाशनम् ।
इह जन्मनि सौभाग्यं धनं धान्यं वरस्त्रियः ।
भवन्ति विविधास्तस्य य उपोष्यति मानवः ॥ ७६ ।
य इमं श्रावयेद्भक्त्या द्वादशीकल्पमुत्तमम् ।
शृणोति वा स पापैस्तु सर्व्वैरेव प्रमुच्यते ॥ ७७ ।

इति वराहपुराणे धरणीव्रते मत्स्यद्वादशीव्रतं नाम ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

दुर्वासा उवाच ।

तथैव पौषमासे तु अमृतं मथितं सुरैः ।
तत्र कूर्म्मो भवेद्देवः स्वयमेव जनार्द्दनः ॥ १ ।
तस्येयन्तिथिरुद्दिष्टा महती कूर्म्मरूपिणः ।
पौषमासस्य या शुक्ला दशमीति निगद्यते ॥ २ ।

तस्यां प्रागेव सङ्कल्प्य प्राग्वत्स्नानादिकाः क्रियाः ।
निर्वर्त्त्याराधयेद्भक्त्या एकादश्यां जनार्द्दनम् ।
पृथङ्मन्त्रैर्मुनिश्रेष्ठ देवदेवं जनार्द्दनम् ॥ ३ ।

कूर्म्माय पादौ प्रथमं प्रपूज्य
नारायणायेति हरेः कटिञ्च ।
सङ्कर्षणायेत्युदरं विशोके-
त्युरोभवायेति तथैव कण्ठम् ॥ ४ ।
सुबाहवे चैव भुजौ शिरश्च
नमोविशालाय नमोऽस्तु देवः ।
स्वनाममन्त्रेण सुगन्धपुष्पै-
र्धूपादिनैवेद्यफलैर्विचित्रैः ॥ ५ ।
अभ्यर्च्य देवं कलशं तदग्रे
संस्थाप्य मालासितवस्त्रयुक्तम् ।
तं रत्नगर्भन्तु पुरेव कृत्वा
स्वशक्तितो हैममयञ्च देवम् ॥ ६ ।
समन्दरं कूर्म्मरूपेण कृत्वा
संस्थाप्य ताम्रे घृतपूर्णपात्रे ।
पूर्णे घटस्योपरि सन्निवेश्य
तद्ब्राह्मणं पूज्य* तथैव दद्यात् ॥ ७ ।
श्वो ब्राह्मणान्पूज्य च दक्षिणादिभि-
र्यथाशक्त्या प्रीणयेद्देवदेवम् ।

* पूजयित्वेति साधुः ।

नारायणं कूर्म्मरूपेण युक्तं
पश्चात्तु भुञ्जीत सभृत्यवर्गः* ॥ ८ ।
एवं कृते विप्र समस्तपापं
विनश्यते नात्र कुर्य्याद्विचारः ।
संसारचक्रं स विहाय शुद्धं
प्राप्नोति लोकञ्च हरेः पुराणम् ॥ ९ ।
प्रयान्ति पापानि विनाशमाशु
श्रीमांस्तथा जायते सत्यधर्म्मः ।
अनेकजन्मान्तरसञ्चितानि
नश्यन्ति पापानि नरस्य भक्त्या ॥ १० ।
प्रागुक्तरूपन्तु फलं लभेत
नारायणस्तुष्टिमायाति सद्यः ॥ ११ ।

इति वराहपुराणे कूर्म्मद्वादशीव्रतं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ।

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दुर्व्वासा उवाच ।

एवं माघे सिते पक्षे द्वादशी धरणीभृतः ।
वराहस्य शृणुष्वाद्यां मुने परमधार्म्मिक ॥ १ ।

---

* पश्चात् स्वयं भुञ्जीत भृत्यवर्गं इति (ख) ।

प्रागुक्तेन विधानेन सङ्कल्पस्थानमेव च ।
कृत्वा देवं समभ्यर्च्य एकादश्यां विचक्षणः ॥ २ ।
धूपनैवेद्यगन्धैश्च अर्चयित्वाच्युतन्नरः ।
पश्चात्तस्याग्रतः कुम्भं जलपूर्णन्तु विन्यसेत् ॥ ३ ।
वराहायेति पादौ तु माधवायेति वै कटिम् ।
क्षेत्रज्ञायेति जठरं विश्वरूपायेत्युरो हरेः* ॥ ४ ।
सर्व्वज्ञायेति कण्ठन्तु प्रजानां पतये शिरः ।
प्रद्युम्नायेति च भुजौ दिव्यास्त्राय सुदर्शनम् ॥ ५ ।
अमृतोद्भवाय शङ्खन्तु एष देवार्च्चने विधिः ।
एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्मिन्कुम्भे तु विन्यसेत् ॥ ६ ।
सौवर्णे रौप्यताम्रे वा पात्रे विभवशक्तितः ।
सर्व्वबीजैस्तु सम्पूर्णं स्थापयित्वा विचक्षणः ॥ ७ ।
तत्र शक्त्या तु सौवर्णं वराहङ्कारयेद्बुधः† ।
दंष्ट्राग्रेणोद्धृतां भूमिं सपर्व्वतवनद्रुमाम् ।
माधवं मधुहन्तारं वराहरूपमास्थितम् ॥ ८ ।
सर्व्वबीजभृतं पात्रं रत्नगर्भे घटोपरि ।
स्थापयेत्परमं देवं जातरूपमयं‡ हरिम् ॥ ९ ।
सितवस्त्रयुगाच्छन्नं ताम्रपात्रे तु वै मुने ।

---

* अत्र छन्दोदोष आर्षः, एवमन्यत्रापि ।

† स्थापयित्वा विचक्षणः इति (ख) ।

‡ ज्ञानरूपमयमिति (क), (ख) ।

स्थाप्या*र्च्चयेद्गन्धपुष्पैर्नैवेद्यैर्विविधैः शुभैः ॥ १० ।
पुष्पमण्डलिकां कृत्वा जागरं तत्र कारयेत् ।
प्रादुर्भावाद्धरेस्तत्र वाचयेद्गावयेद्बुधः ॥ ११ ।
एवम्पूजां विधायाथ प्रभाते उदिते रवौ ।
शुचिः स्नात्वा हरिं पूज्य† ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १२ ।
वेदवेदाङ्गविदुषे साधुवृत्ताय धीमते ।
विष्णुभक्ताय शान्ताय‡ श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ॥ १३ ।
एवं सकुम्भन्तं दत्त्वा हरिं वराहरूपिणम्§ ।
दत्त्वा चाथ लभेद्यत्तु फलं तन्मे निशामय ॥ १४ ।
इह जन्मनि सौभाग्यं श्रीः कान्तिस्तुष्टिरेव च ।
दरिद्रो वित्तवान्सद्य अपुत्रो लभते सुतम् ॥ १५ ।
अलक्ष्मीर्नश्यते सद्यो लक्ष्मीः संविशते बलात् ।
इह जन्मनि सौभाग्यं परलोके निशामय ॥ १६ ।
अस्मिन्नर्थे पुरा वृत्तमितिहासं पुरातनम् ।
प्रतिष्ठानेऽभवद्राजा वीरधन्वेति विश्रुतः ॥ १७ ।
स कदाचिद्वनम्प्राप्याम्मृगहेतोः परन्तपः ।
व्यापादयन्मृगगणान्तत्रर्षिवनमध्यगः ॥ १८ ।
जघान मृगरूपान्सोऽज्ञानतो ब्राह्मणान्नृपः ।

---

* स्थापयित्वेति साधु ।

† पूज्य इति आर्षं, पूजयित्वा इति साधु ।

‡ विदुष इति (ग) ।

§ आर्षत्वाद्द्वितीया ।

भ्रातरस्तत्र पञ्चास्यन्मृगरूपेण संस्थिताः ।
संवर्त्तस्य सुता ब्रह्मन्वेदाध्ययनतत्पराः ॥ १९ ।

सत्यतपा उवाच ।

कारणं किं समाश्रित्य ते चक्रुर्मृगरूपताम् ।
एतन्मे कौतुकं ब्रह्मन्प्रणतस्य प्रसीद मे ॥ २० ।

दुर्वासा उवाच ।

ते कदाचिद्वनं याता दृष्ट्वा हरिणपोतकान् ।
जातमात्रान् स्वमात्रा तु विहीनान्नृपसत्तम ॥ २१ ।
एकैकं जगृहुस्ते हि ते मृताः कन्दरास्थिताः ।
ततस्ते दुःखिताः सर्व्वे ययुः पितरमन्तिकम् ॥ २२ ।
ऊचुश्च वचनश्चेदं मृगहिंसाकृते मुने ॥ २३ ।

ऋषिपुत्रा ऊचुः ।

जातमात्रा मृगाः पञ्च अस्माभिर्निहता मुने ।
अकामतस्ततोऽस्माकं प्रायश्चित्तं विधीयताम् ॥ २४ ।

संवर्त्त उवाच ।

मत्पिता हिंसकश्चासीदहन्तस्माद्विशेषतः ।
भवन्तः पापकर्म्माणः सञ्जाता मम पुत्रकाः ॥ २५ ।
इदानीं मृगचर्म्माणि परिधाय यतव्रताः ।
चरध्वं पञ्च वर्षाणि ततः शुद्धा भविष्यथ ॥ २६ ।
एवमुक्तास्तु ते पुत्रा मृगचर्म्मोपवीतिनः ।
वनं विविशुरव्यग्रा जपन्तो ब्रह्म शाश्वतम् ॥ २७ ।
तथा वर्षे व्यतिक्रान्ते वीरधन्वा महीपतिः ।

तत्राजगाम यस्मिंस्ते चरन्ति मृगरूपिण: ॥ २८ ।
ते चाप्येकतरोर्मूले मृगचर्म्मोपवीतिन: ।
जपन्त: संस्थितास्ते हि राज्ञा दृष्टा मृगा इति ॥ २९ ।
मत्वा विद्धास्तु युगपन्मृतास्ते ब्रह्मवादिन: ॥ ३० ।
तान्दृष्ट्वा तु मृतान्राजा ब्राह्मणान्शंसितव्रतान् ।
भयेन वेपमानस्तु देवराताश्रमं ययौ ॥ ३१ ।
तत्रापृच्छद्ब्रह्महत्या मम जाता महामुने ।
आमूलात्तद्वधं वृत्तं कथयित्वा नराधिप: ॥ ३२ ।
भृशं शोकपरीतात्मा रुरोदातीव दु:खित: ।
स ऋषिर्देवरातस्तु रुदन्तं नृपसत्तमम् ॥
उवाच मा भैर्नृपते अपनेष्यामि पातकम् ।
पाताले सुतलाख्ये च यथा धात्री निमज्जती ।
उद्धृता देवदेवेन विष्णुना क्रोड़मूर्त्तिना ॥ ३३ ।
तस्माद्भवन्तं राजेन्द्र ब्रह्मवध्यापरिप्लुतम् ।
उद्धरिष्यति देवोऽसौ स्वयमेव जनार्द्दन: ॥ ३४ ।
एवमुक्तस्ततो राजा हर्षितो वाक्यमब्रवीत् ।
कतरेण प्रकारेण स मे देव: प्रसीदति ।
प्रसन्ने चाशुभं सर्व्वं येन नश्यति सत्तम ॥ ३५ ।

दुर्वासा उवाच ।

एवमुक्तो मुनिस्तेन देवरात इदं व्रतम् ।
आचख्यौ सोऽपि तत्कृत्वा भुक्त्वा भोगान्सुपुष्कलान् ॥
मृत्युकाले मुनिश्रेष्ठ सौवर्णेन विराजता ।

विमानेनागमत्स्वर्गमिन्द्रलोकं स पार्थिवः ॥ ३६।३७ ।
तस्येन्द्रस्त्वर्घमादाय प्रत्युत्थानेन निर्ययौ ।
आयान्तमिन्द्रं दृष्ट्वा तु तमूचुर्विष्णुकिङ्कराः ॥ ३८ ।
न द्रष्टव्यो देवराजस्त्वं हीनस्तपसा इति ॥ ३९ ।
एवं सर्व्वे लोकपाला निर्ययुस्तस्य तेजसा ।
प्रत्याख्याताश्च तैर्विष्णुकिङ्करैर्हीनकर्म्मणः* ॥ ४० ।
एवं स सत्यलोकान्तं गतो राजा महामुने ।
अपुनर्मारके लोके दाहप्रलयवर्ज्जिते† ॥
अद्यापि तिष्ठते देवैः स्तूयमानो महानृपः ।
प्रसन्ने यज्ञपुरुषे किञ्चिन्नं येन तद्भवेत् ॥ ४१।४२ ।
इह जन्मनि सौभाग्यमायुरारोग्यसम्पदः ।
एकैका विधिनोपास्ता ददात्यमृतमुत्तमम् ॥
किं पुनः सर्व्वसंपूर्णः‡ स ददाति स्वकम्पदम् ।
नारायणश्चतुर्मूर्त्तिः परार्द्धस्य न संशयः ॥ ४३।४४ ।
यथैवोद्धृतवान्वेदान्मत्स्यरूपेण केशवः ।
क्षीराम्बुधौ मथ्यमाने मन्दरं धृतवान्प्रभुः ॥ ४४ ।
तदस्य कूर्म्मरूपी स्याद्द्वितीया पश्य वैष्णवी ।

---

* हीनकर्म्मण इति हेत्वर्थे पञ्चमी, लोकपालविशेषणत्वे हीनकर्म्माण इति भवितुमर्हति, तथा कृतेऽत्र छन्दोभङ्गः ।

† वर्ज्जित इति (क), (ख) ।

‡ वर्षसम्पूर्णे इति बहुषु पाठः ।

यथा रसातलात्क्ष्माञ्च धृतवान् पुरुषोत्तमः ।
वराहरूपी तद्वच्च तृतीया पश्य वैष्णवी ॥ ४६ ।

इति वराहपुराणे धरणीव्रते वराहद्वादशीव्रतं नाम एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दुर्वासा उवाच ।

तद्वत्फाल्गुनमासे तु या शुक्लैकादशी भवेत् ।
तामुपोष्य विधानेन हरिमाराधयेत्सुधीः ॥ १ ।
नरसिंहाय पादौ तु गोविन्दायेत्यूरू तथा ।
कटिं विश्वभुजे पूज्य* अनिरुद्धेत्युरस्तथा ॥ २ ।
कण्ठन्तु शितिकण्ठाय पिङ्गकेशाय वै शिरः ।
असुरध्वंसनायेति चक्रन्तोयात्मने तथा ॥ ३ ।
शङ्खमित्येव सम्पूज्य गन्धपुष्पफलैस्तथा ।
तदग्रे घटमादाय सितवस्त्रयुगान्वितम् ॥ ४ ।
तस्योपरि नृसिंहन्तु सौवर्णं ताम्रभाजने ।
यथाविभवतः कृत्वा दारुवंशमयेऽपि वा ॥ ५ ।
रत्नगर्भे घटे स्थाप्य तं सम्पूज्य च मानवः ।
द्वादश्यां वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ६ ।

---

* पूजयित्वेति साधुः ।

एवङ्कृते फलं प्राप्तं यत्पुरा पार्थिवेन तु।
तस्याहं सम्प्रवक्ष्यामि वत्सनामा महामुने ॥ ७ ।
आसीत्किम्पुरुषे वर्षे राजा परमधार्म्मिकः।
भारतेति च विख्यातस्तस्य वत्सः सुतोऽभवत् ॥ ८ ।
स शत्रुभिर्जितः संख्ये हृतकोशो द्विपाद्वान्।
वनं प्रायात्सपत्नीको वशिष्ठस्याश्रमेऽवसत् ॥ ९ ।
कालेन महता* सोऽथ वशिष्ठेन महात्मना।
किङ्कार्य्यमिति स प्रोक्तो वसस्यस्मिन्महाश्रमे ॥ १० ।

राजोवाच।

भगवन्हृतकोशोऽहं† हृतराज्योऽसहायवान्‡।
शत्रुभिर्हृत§सर्व्वस्वो भवन्तं शरणं गतः ॥ ११ ।
उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्त्तुमर्हसि ॥ १२ ।

दुर्वासा उवाच।¶

एवमुक्तो वशिष्ठस्तु तस्येमां द्वादशीं मुने।
आदिदेश विधानेन‖ सोऽपि सर्व्वमथाकरोत् ॥ १३ ।

---

* गच्छता सोऽसौ इति (ख)।

† हृतकोशोऽहमिति (ख)।

‡ हृतराज्यो विशेषत इति (ख), (ग)।

§ हृतसर्व्वस्व इति (ख), हृतसङ्कल्प इति (ग)।

¶ एष पाठः (ख) पुस्तके नास्ति।

‖ विधिना प्रत्युवाचाऽथ इति (ख)।

तस्य व्रतान्ते भगवान्* नरसिंहस्तुतोष ह ।
चक्रम्प्रादाच्च शत्रूणां विध्वंसनकरं मृधे† ॥ १४ ॥
तेनास्त्रेण स्वकं राज्यं जितवान् स नृपोत्तमः ।
राज्ये स्थित्वाश्वमेधानां सहस्रमकरोत्प्रभुः‡ ।
अन्ते च विष्णुलोकाख्यं§ पदमागाच्च¶ सत्तमः ॥ १५ ॥
एषा धन्या पापहरा द्वादशी भवता मुने ।
कथितेमां‖ प्रसन्नेन श्रुत्वा कुरु यथेप्सितम् ॥ १६ ॥

इति वराहपुराणे नरसिंहद्वादशीव्रतं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

---

* व्रतान्ते तस्य भगवान् इति (ख) ।

† परमिति (ख), (ग) ।

‡ विभुरिति (ग) ।

§ ब्रह्मलोकाख्यमिति (क) ।

¶ पदमापच्च इति (ख), (ग) ।

‖ कथिता येति (ग) ।

त्रयश्चत्वारिंशोऽध्यायः।

दुर्वासा उवाच।

एवमेव मुने मासि चैत्रे सङ्कल्प्य द्वादशीम्।
उपोष्याराधयेद्भक्त्या देवदेवं जनार्द्दनम्* ॥ १ ॥
वामनायेति पादौ तु विष्णवे कटिमर्च्चयेत्।
वासुदेवाय जठरमुरः सङ्कर्षणाय च† ॥ २ ॥
कण्ठं विश्वभृते‡ पूज्य§ शिरो वै व्योमरूपिणे।
बाहू विश्वजिते पूज्यौ¶ स्वनाम्ना शङ्खचक्रकौ ॥ ३ ॥
अनेन विधिनाभ्यर्च्य देवदेवं सनातनम्‖।
प्राग्वद्रत्नोदकं कुम्भं सम्पूतं पुरतो न्यसेत्** ॥ ४ ॥
प्रागुक्तपात्रे संस्थाप्य काञ्चनं वामनं बुधः।
यथाशक्त्या कृतं सर्व्वं सितयज्ञोपवीतिनम् ॥ ५ ॥
कुण्डिकां स्थापयेत्पार्श्वे छत्रिका पादुका तथा।

---

* (ख) (ग) पुस्तकयोः श्लोकोऽयमेवं पठितः—

एवं मुने मासि चैत्रे या शुक्लैकादशी भवेत्।
तामुपोष्य यजेत्पश्चाद्भक्त्या देवन्तु वामनम् ॥

† वासुदेवेति जठरमुरः सम्पूर्णकाय चेति (क)।

‡ विश्वहृते इति (ख), (ग)।

§ पूजयित्वेति साधु।

¶ पूज्येति (ग)।

‖ विधिना पूज्य देवदेवं जनार्द्दनमिति (ख), (ग)।

** प्राग्वद्देवोत्तमं कुम्भं सवस्त्रं पुरतो न्यसेदिति (ख), (ग)।

अक्षमालाञ्च संस्थाप्य हृषिकाञ्च विशेषतः ॥ ६ ।
एतैरुपस्करैर्युक्तं प्रभाते ब्राह्मणाय च* ।
दापयेत्प्रीयतां विष्णुर्म्मत्स्यरूपीत्युदीरयेत्† ॥ ७ ।
माससाम्ना तु संयुक्तं प्रादुर्भावाभिधानकम् ।
प्रीयतामिति सर्व्वत्र विधिरेष प्रकीर्त्तितः ॥ ८ ।
श्रूयते च पुरा राजा‡ हर्य्यश्वः पृथिवीपतिः ।
अपुत्रः स तपस्तेपे पुत्रमिच्छंस्तपोधन ॥ ९ ।
तस्यैवं कुर्व्वतस्त्विष्टिं पुत्रार्थे§ मुनिसत्तम ।
आजगाम हरिर्द्देवो¶ द्विजरूपं समाश्रितः ॥ १० ।
स उवाच नृपं राजन् किन्ते व्यवसितन्त्विति|| ।
पुत्रार्थमिति सोवाच** तं विप्रः प्रत्युवाच ह ॥ ११ ।
इदमेव विधानन्तु कुरु राजन्प्रयत्नतः†† ।
एवमुक्त्वा तु राजानं तत्रादन्तर्हितः प्रभुः ॥ १२ ।
राजाऽपि तं चकाराशु मन्त्रवित्तं‡‡ द्विजातये ।

* सद्विजातये इति (ख), (ग) ।

† संपूज्य विधिवद्दद्यात् ब्राह्मणाय हि वामनमिति (ख), (ग) ।

‡ पुरा राजन् इति (ख) ।

§ त्विष्टिं पुत्रार्थे इति (ख), (ग) ।

¶ तूर्णमिति (ग) ।

|| उवाच तपसा राजन् किन्ते व्यवसितं प्रभो इति (ख), (ग) ।

** पुत्रार्थमिति चोवाच इति (क), सोवाचेति आर्षं स उवाचेति साधु ।

†† कुरु राजन्नुवाच ह इति (ख), (ग) ।

‡‡ मन्त्रवत्तमिति (ग) ।

दरिद्राय तथा प्रादाज्ज्योतिर्गर्भाय धीमते* ॥ १३ ।
यथादितेरपुत्रायाः† स्वयं पुत्रत्वमागतः ।
भगवंस्तेन सत्येन ममाप्यस्तु सुतो वरः ॥ १४ ।
अनेन विधिनोक्तेन तस्य पुत्रोऽभवन्मुनेः‡ ।
उग्राश्व इति विख्यातः§ चक्रवर्त्ती महाबलः ॥ १५ ।
अपुत्रो लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ।
भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं मृतो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ १६ ।
क्रीड़ित्वा सुचिरं तत्र इह मर्त्त्यमुपागतः¶ ।
चक्रवर्त्ती भवेद्धीमान् ययातिरिव नाहुषः ॥ १७ ।

इति वराहपुराणे वामनद्वादशीव्रतं नाम त्रयश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

दुर्वासा उवाच ।

वैशाखेऽप्येवमेवन्तु सङ्कल्प्य विधिना नरः ।
तद्वत्स्नानं मृदा कृत्वा ततो देवालयं व्रजेत् ॥ १ ।

---

* गर्गाचार्य्याय धीमते इति (ख), (ग) ।

† तथादितेरपुत्राया इति (ख) ।

‡ भवेन्मुने इति (ग) ।

§ कुवलयाश्वेति विख्यात इति (ख), (ग) ।

¶ तत्र स्थित्वा बहून् भोगान् भुक्त्वा मर्त्त्यमुपागत इति (ख) ।

तत्राराध्य हरिं भक्त्या एभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः* ।
जामदग्न्याय पादौ तु उदरं सर्व्वधारिणे ॥ २ ।
मधुसूदनायेति कटिमूरू श्रीवत्सधारिणे ।
क्षत्रान्तकायेति भुजौ शितिकण्ठाय कूर्चकम् ।
स्वनाम्ना शङ्खचक्रौ तु शिरो ब्रह्माण्डधारिणे ॥ ३ ।†
एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् ।
विन्यसेत्स्थापितं तद्वद्वस्त्रं युग्मं विशेषतः‡ ॥ ४ ।
वैणवेन तु पात्रेण तस्मिंस्तु स्थापयेद्धरिम् ।
जामदग्न्येन रूपेण कृत्वा सौवर्णमग्रतः ॥ ५ ।§
दक्षिणे परशुं हस्ते तस्य देवस्य कारयेत् ।
अर्घगन्धैस्तु सम्पूज्य पुष्पैर्नानाविधैस्तथा¶ ॥ ६ ।
ततस्तस्याग्रतः कृत्वा जागरं भक्तिभावितः‖ ।
प्रभाते विमले सूर्य्ये ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ७ ।
एवं नियमयुक्तस्य तत्फलन्तु निबोध** मे ॥ ८ ।

---

* देवमन्त्रैर्विचक्षण इति (क)।

† एष श्लोकः (ख) (ग) पुस्तकयोर्नास्ति।

‡ संस्थाप्योत्तमवस्त्रेण वेष्टयेत्पुष्पमण्डपमिति (ख), (ग)।

§ (ख), (ग) पुस्तकयोः श्लोक एव एवं पठितः—

कृत्वा तु वैणवे पात्रे तस्मिन् संस्थापयेद्धरिम् ।
जामदग्न्याति विख्यातं नाम्ना क्लेशविनाशनम् ॥

¶ नानाविधैः शुभैरिति (ख), (ग)।

‖ जागरं भक्तिमान्नर इति (ख), (ग)।

** तन्निबोधेति (ग)।

आसीद्राजा महाभागो वीरसेनो महाबलः।
अपुत्रः स पुरा तीव्रन्तपस्तेपे महामनाः* ॥ ९ ।
चरतस्तु तपो घोरं याज्ञवल्क्यो महामुनिः।
आजगाम महायोगी तन्द्रष्टुं नातिदूरतः ॥ १० ।
तमायान्तमथो दृष्ट्वा ऋषिम्परमवर्च्चसम्।
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा राजाभ्युत्थानमाकरोत् ॥ ११ ।
स पूजितो मुनिः प्राह किमर्थं क्रियते तपः†।
राजन्कथय धर्म्मज्ञ किङ्कार्य्यं ते‡ विवक्षितम् ॥ १२ ।

राजोवाच।

अपुत्रोऽहं महाभाग नास्ति मे पुत्रसन्ततिः।
तेनेदन्तप आस्थाय क्षयिष्ये स्वतनूं द्विज§ ॥ १३ ।

याज्ञवल्क्य उवाच।

अलं ते तपसानेन महाक्लेशेन पार्थिव।
अल्पायासेन ते पुत्रो भविष्यति न संशयः ॥ १४ ।

राजोवाच।

कथं मे भविता पुत्रः स्वल्पायासेन वै द्विज¶।

---

* महाबल इति (क)।

† तप्यते तप इति (ख), (ग)।

‡ किन्ते कार्य्यमिति (ग)।

§ तेन मे तप आस्थाय क्लिश्यते स्वतनुर्द्विज इति (ख), (ग)।

¶ अल्पायासात्स वै द्विज इति (ख)।

एतन्मे कथय प्रीत्या* भगवन् प्रणतस्य वै† ॥ १५ ।

दुर्वासा उवाच ।

एवमुक्तो मुनिस्तेन पार्थिवेन यशस्विना ।
आचख्यौ द्वादशीञ्चेमां वैशाखे सितपक्षजाम् ॥ १६ ।
स हि राजा विधानेन पुत्रकामो विशेषतः ।
उपोष्य लब्धवान् पुत्रं नलं परमधार्म्मिकम् ॥ १७ ।
योऽद्यापि कीर्त्त्यते लोके पुण्यश्लोको नरोत्तमः ।
प्रासङ्गिकं फलं ह्येतद्व्रतस्यास्य महामुने ॥ १८ ।
सुपुत्रो जायते तस्य‡ विद्या श्रीः कान्तिरुत्तमा§ ।
इह जन्मनि किञ्चित्तं परलोके शृणुष्व मे ॥ १९ ।
कल्पमेकं ब्रह्मलोक उषित्वा¶प्सरसाङ्गणैः ।
क्रीड़न्ति ते पुनः सृष्टौ जायन्ते चक्रवर्त्तिनः‖ ॥ २० ।
विंशत्कल्पसहस्राणि जीवन्ते नात्र संशयः** ॥ २१ ।

इति वराहपुराणे द्वादशीमाहात्म्ये आमदप्राद्वादशीव्रतं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

---

* प्रीत इति (ग) ।

† प्रणतस्य इति (ग) ।

‡ नित्यमिति (ग) ।

§ विद्यावान् कान्तिरुत्तमा इति (ख), (ग) ।

¶ वसित्वेति (ग), आर्षस्तत्र ।

‖ क्रीड़न्त्यन्ते पुनः सृष्टौ चक्रवर्त्ती भवेद्ध्रुवमिति (ख), (ग) ।

** विंशद्वर्षसहस्राणि जीवते नाऽत्र संशय इति (ख), (ग) ; जीवन्ति, जीवति वा साधु ।

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः।

दुर्वासा उवाच।

ज्यैष्ठमासेऽप्येवमेवं सङ्कल्प्य विधिना नरः।
अर्च्चयेत्परमं देवं पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः॥ १।
नमो रामाभिरामाय पादौ पूर्व्वं समर्च्चयेत्।
त्रिविक्रमायेति कटिं धृतविश्वाय चोदरम्॥ २।
उरः संवत्सरायेति कण्ठं संवर्त्तकाय च।
सर्व्वास्त्रधारिणे बाहू स्वनाम्नाब्जरथाङ्गकैः॥ ३।
सहस्रशिरसेऽभ्यर्च्च शिरस्तस्य महात्मनः।
एवमभ्यर्च्य विधिवत्प्राग्वत्कुम्भन्तु विन्यसेत्॥ ४।
प्राग्वद्वस्त्रेण संच्छन्नं सौवर्णौ रामलक्ष्मणौ।
अर्च्चयित्वा विधानेन प्रभाते ब्राह्मणाय तौ।
दातव्यौ मनसा काममीहता पुरुषेण तु॥ ५।
अपुत्रेण पुरा पृष्टो राज्ञा दशरथेन च।
पुत्रकामपरः पश्चाद्वशिष्ठः परमार्च्चितः।
इदमेव विधानन्तु कथयामास स द्विजः॥ ६।
प्रागरहस्यं विदित्वा तु स राजा कृतवानिदम्।
तस्य पुत्रः स्वयं जज्ञे रामनामा महाबली॥ ७।
चतुर्द्धा सोऽव्ययो विष्णुः परितुष्टो महामुने।
एतदैहिकमाख्यानं पारत्रिकमथो शृणु॥ ८।

तावद्भोगान् भुञ्जते स्वर्गलोके

यावदिन्द्रो देवसङ्घाश्च सर्व्वे ।
अतीतकाले पुनरेत्य मर्त्त्यं
भवेत्स राजा शतयज्ञयाजी ॥ ९ ।
निष्काम एवं व्रतमस्य चीर्त्वा*
नश्यन्ति पापानि च तस्य पुंसः ।
प्राप्नोति निर्व्वाणमलञ्च शाश्वतम् ॥ १० ।

इति वराहपुराणे रामद्वादशीव्रतं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

———

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

दुर्वासा उवाच ।

आषाढ़ेऽप्येवमेव स्यात्सङ्कल्प्य विधिना नरः ।
चक्रपाणयेति भुजौ कण्ठं भूपतये तथा ॥ १ ।
स्वनाम्ना शङ्खचक्रौ तु पुरुषायेति वै शिरः ।
एवमभ्यर्च्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् ॥ २ ।
विन्यस्य वस्त्रसंयुक्तं तस्योपरि ततो न्यसेत् ।
काञ्चनं वासुदेवन्तु चतुर्व्व्यूहं सनातनम् ॥ ३ ।
तमभ्यर्च्च्य विधानेन गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
प्राग्वत्तं ब्राह्मणे दद्याद्देवादरतेे तथा ॥ ४ ।

---

* एतच्चरणद्वयं (ग) पुस्तके नास्ति ।

एवं नियमयुक्तस्य यत्पुण्यं तच्छृणुष्व मे।
वसुदेवोऽभवच्छ्रेष्ठो यदुवंशविवर्द्धनः॥ ५॥
देवकी तस्य भार्य्या तु समानव्रतधारिणी।
सा त्वपुत्राभवत्साध्वी पतिधर्म्मपरायणा॥ ६॥
तस्य कालेन महता नारदोऽभ्यगमद्गृहम्।
पूजितो वसुदेवेन भक्त्यासौ वाक्यमब्रवीत्॥ ७॥
वसुदेव शृणुष्वेदं देवकार्य्यं ममानघ।
श्रुत्वैताञ्च कथां शीघ्रमागतोऽस्मि तवान्तिकम्॥ ८॥
पृथिवी देवसमितिं मया दृष्टा यदूत्तम।
गत्वा च जल्पती भारं न शक्ता ऊहितुं* सुराः।
पीड़यन्ति समेता मां तान्हनध्वं† सुरोत्तमाः‡॥ ९॥
एवमुक्ताः पृथिव्या ते देवा नारायणं गताः।
मनसा ध्यातमात्रः स देवः प्रत्यक्षतां ययौ॥ १०॥
उवाच च सुरश्रेष्ठः स्वयं कार्य्यमिदं सुराः।
साधयामि न सन्देहो मर्त्यङ्गत्वा मनुष्यवत्॥ ११॥
किन्त्वाषाढ़े शुक्लपक्षे या नारी सह भर्त्तृणा।
उपोष्यति मनुष्येषु तस्या गर्भे भवाम्यहम्॥ १२॥
एवमुक्त्वा गता देवाः स्वयञ्चाहमिहागतः।
उपदिष्टन्तु भवतः अपुत्रस्य विशेषतः॥ १३॥

---

* न शक्या ऊहितुरिति (ग) पुस्तके पाठः। वोढुं वोढुर्वेति साधु।

† हनध्वमिति आर्षं, हतेति साधु।

‡ सुरोत्तम इति (ग)।

एताञ्च द्वादशीङ्कृत्वा वसुदेवो महायशाः ।
पुत्रं लेभे स कृष्णाख्यं* महतीञ्च श्रियं तथा ॥ १४ ।
भुक्त्वा प्राज्यश्रियं सोऽथ गतिम्परमिकां ययौ ।
एष ते विधिरुद्दिष्ट आषाढ़े मासि वै मुने ॥ १५ ।

इति वराहपुराणे कृष्णद्वादशीव्रतं षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दुर्वासा उवाच ।

श्रावणे मासि शुक्लायामेकादश्यां चरेद्व्रतम् ।
अर्च्चयेत्पूर्व्वविधिना गन्धपुष्पैर्जनार्द्दनम् ॥ १ ।
दामोदराय पादौ तु हृषीकेशाय वै कटिम् ।
सनातनेति जठरमुरः श्रीवत्सधारिणे ॥ २ ।
चक्रपाणयेति भुजौ कण्ठञ्च हरये तथा* ।
मुञ्जकेशायेति शिरो भद्राय च शिखां तथा† ॥ ३ ।

---

* पुत्राख्यमिति (ग) ।

---

* कण्ठं भूपतये तथा इति (ख) ।

† स्वनाम्ना शङ्खचक्रौ तु पुरुषायेति वै शिरः इति (ख) ।

एवं सम्पूज्य संस्थाप्य कुम्भं पूर्व्ववदेव तु ।
संवेष्ट्य वस्त्रयुग्मेन तस्योपरि ततो न्यसेत्* ॥ ४ ।
काञ्चनं देवदेवन्तु† दामोदरसनामकम् ।
तमभ्यर्च्य विधानेन गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ ५ ।
प्राग्वत्तं ब्राह्मणे दद्याद्वेदवेदाङ्गपारगे ।
एवं नियमयुक्तस्य प्रभावं तच्छृणुष्व मे ॥ ६ ।
एष वै विधिरुद्दिष्टः श्रावणे मासि वै मुने ।
एतस्याश्च प्रभावं यच्छृणु पापप्रणाशनम् ॥ ७ ।
पुरा कृतयुगे राजा नृगो नाम महाबलः ।
बभ्राम स वनं घोरं मृगयासक्तमानसः ॥ ८ ।
स कदाचित्तुरङ्गेण गतो दूरं महद्वनम् ।
व्याघ्रसिंहगजाकीर्णं दस्युसर्पनिषेवितम् ॥ ९ ।
एकाकी तत्र राजा तु अश्वं मुच्य‡ तरोरधः ।
स्वयं कुशमथास्तीर्य्य सुप्तो दुःखसमन्वितः ॥ १० ।
तावत्तत्रैव लुब्धानां सहस्राणि चतुर्द्दश ।
आगतानि मृगान्हन्तुं रात्रौ राज्ञः समन्ततः ॥ ११ ।
ततापश्यन्ततः सुप्तं हेमरत्नविभूषितम् ।

---

* (ख) पुस्तके श्लोक एष एवं पठितः—

एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्यायतो घटम् ।
विन्यस्य वस्त्रसंयुक्तं तस्योपरि ततोन्यसेत् ॥

† काञ्चनं वासुदेवन्तु इति (ख) ।

‡ मुच्येति आर्षं, मुक्तेति साधु ।

नृगं राजानमत्युग्रं श्रिया परमया युतम् ॥ १२ ।
ते गत्वा त्वरितं व्याधाः स्वभर्त्रे सन्न्यवेदयन् ।
सोऽपि रत्नसुवर्णार्थी राजानं हन्तुमुद्यतः ॥ १३ ।
तुरगस्य च हेतोस्तु निस्त्रिंशान्वनचारिणः ।
राजानं सुप्तमासाद्य निगृह्णीतुं* प्रचक्रमुः ॥ १४ ।
तावद्राज्ञः शरीरात्तु श्वेताभरणभूषिता ।
नारी काचित्समुत्तस्थौ स्रक्चन्दनविभूषिता ॥ १५ ।
उत्थाय चक्रमादाय ते म्लेच्छा विनिपातिताः ॥ १६ ।
दस्यून्निहत्य सा देवी तस्य राज्ञस्तनुं पुनः ।
प्रविशन्त्याशु राजापि प्रतिबुद्धः प्रदिष्टवान् ॥ १७ ।
म्लेच्छांस्तु निहतान्दृष्ट्वा तां स्वमूर्त्तौ लयङ्गताम् ।
अश्वमारुह्य स पुनर्वामदेवाश्रमं ययौ ॥ १८ ।
तत्रापृच्छदृषिं भक्त्या का स्त्री के ते निपातिताः ।
एतत्कार्य्यं ऋषे मह्यं प्रसीद कथयस्व मे ॥ १९ ।

वामदेव उवाच ।

त्वमासीच्छूद्रजातीयः अन्यजन्मनि पार्थिवः ।
तत्र त्वया ब्राह्मणेभ्यः श्रुता चेयं कृता पुरा ॥ २० ।
श्रावणस्य तु मासस्य शुक्लपक्षेषु द्वादशी ।
सा विधानात्त्वया राजन् भक्त्या च समुपोषिता ॥ २१ ।
उपोषितायां तस्यान्तु राज्यं लब्धं त्वयाऽनघ ।

---

* निगृह्णीतुमिति साधु ।

सर्व्वापत्सु च सा देवी भवन्तं परिरक्षति ॥ २२ ।
यया विनिहताः क्रूरा म्लेच्छाः पापसमन्विताः ।
भवांश्च रक्षितो राजन् श्रावणद्वादशीति सा ॥ २३ ।
एकैव पाति चापत्सु राज्यमेकैव यच्छति ।
किं पुनर्द्वादशैतास्तु याभ्य ऐन्द्रञ्च गच्छति ॥ २४ ।

इति वराहपुराणे शुक्लद्वादशीव्रतं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

दुर्वासा उवाच ।

तद्वद्भाद्रपदस्यापि या शुक्लैकादशी भवेत् ।
तस्यां सङ्कल्प्य विधिना देवदेवं समर्च्चयेत् ॥ १ ।
नमोऽस्तु कल्किने पादौ हृषीकेशाय वै कटिम् ।
म्लेच्छविध्वंसनायेति जगन्मूर्त्ते तथोदरम् ॥ २ ।
शितिकण्ठाय कण्ठन्तु खड्गपाणेति* वै भुजौ ।
चतुर्भुजायेति हस्तौ विश्वमूर्त्ते† तथा शिरः ॥ ३ ।
एवमभ्यर्च्च मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् ।

---

* खड्गपाणये इति साधु ।

† विश्वमूर्त्तये इति साधु । एवमन्यत्र ।

विन्यसेत्कल्किनं देवं सौवर्णं तत्र कारयेत् ॥ ४ ।
सितवस्त्रेण संयुक्तं गन्धपुष्पोपशोभितम् ।
कृत्वा प्रभाते विप्राय प्रदेयं शास्त्रवित्तमे* ॥ ५ ।
एवं कृते भवेद्यत्तु तन्निबोध महामुने ।
पूर्व्वं राजा विशालोऽभूत्काशिपुर्य्यां महाबलः ।
गोत्रजैर्हृतराज्योऽसौ गन्धमादनमाविशत ॥ ६ ।
तस्य द्रोण्यां महाराज वदरीं प्राप शोभनाम् ।
हृतराज्यो विशेषेण गतश्रीको नरोत्तमः ॥ ७ ।
कदाचिदागतौ तत्र पुराणावृषिसत्तमौ ।
नरनारायणौ देवौ सर्व्वदेवनमस्कृतौ ॥ ८ ।
तौ दृष्ट्वा तत्र राजानं पूर्व्वागतमरिन्दमौ ।
ध्यायन्तं परमं ब्रह्म विष्ण्वाख्यं परमं पदम् ॥ ९ ।
तौ प्रीतावूचतुश्चैवं राजानं क्षीणकल्मषम् ।
वरं वृणीष्व राजेन्द्र वरदौ स्वस्तवागतौ ॥ १० ।

राजोवाच ।

भवन्तौ कौ न जानामि कस्य गृह्णाम्यहं वरम् ।
आराधयामि यं तस्मादहमिच्छामि शोभनम् ॥ ११ ।
एवमुक्तौ तु तौ प्रोचुः† कमाराधयसे प्रभो ।
कं वा वरं वृणोषि त्वं कथयस्व कुतूहलात् ॥ १२ ।

---

* शास्त्रवित्तमायति साधु ।

† प्रोचतुरिति साधु ।

एवमुक्तस्ततो राजा विष्णुमाराधयाम्यहम्।
कथयित्वा स्थितस्तूष्णीं ततस्तावूचतुः पुनः॥ १३।
राजंस्तस्यैव देवस्य प्रसादादावयोर्वरः।
दातव्यस्ते वरं ब्रूहि कस्ते मनसि वर्त्तते॥ १४।

राजोवाच।

यथा यज्ञेश्वरं देवं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः।
यष्टुं समर्थता मे स्यात्तथा मे ददतां* वरम्॥ १५।
स्वयं नारायणो देवो लोकमार्गप्रदर्शकः।
मया सह तपः कुर्व्वन्वदर्य्यां लोकभावनः॥ १६।
अयं मत्स्योऽभवत्पूर्व्वं पुनः कूर्म्मः सुरूपवान्।
वराहश्चाभवद्देवो नरसिंहस्ततोऽभवत्॥ १७।
वामनस्तु ततो जातो जामदग्न्यो महाबलः।
पुनर्दाशरथीभूत्वा मोहयामास पार्थिवः॥ १८।
स कलान्दस्यवो† म्लेच्छान् घातयित्वा महीमिमाम्।
प्रकृतिस्थां चकारायं‡ स एष भगवान्हरिः॥ १९।
नारसिंहेण रूपेण तद्दत्पापभयार्दितैः।
वामनं मोहनाशाय वित्तार्थे जमदग्निजम्॥ २०।
क्रूरशत्रुविनाशाय यजेद्दाशरथिं बुधः।
बलकृष्णौ यजेद्धीमान् पुत्रकामो न संशयः॥ २१।

---

* दत्तामिति साधु।

† दस्यव इति चार्षं, दस्यूनिति साधु।

‡ चकाराद्य इति (ग)।

रूपकामो यजेद्देवं मनुघाताय कल्किनम् ।
एवमुक्त्वा नरस्तस्य इमामेवाब्रवीन्मुनिः ॥ २२ ।
द्वादशीं कृतवान्सोऽपि चक्रवर्त्ती बभूव ह ।
तस्यैव नाम्ना वदरी विशालाख्याभवन्मुने ॥ २३ ।
इहजन्मनि राजासौ राज्यं कृत्वा इयाद्वनम्* ।
यज्ञैश्च विविधैरिष्ट्वा परं निर्वाणमाप्तवान् ॥ २४ ।

इति वराहपुराणे कल्किद्वादशीव्रतं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ।

दुर्वासा उवाच ।

तद्वदश्वयुजे मासि द्वादशी शुक्लपक्षजा ।
तस्यामभ्यर्चयेद्देवं पद्मनाभं सनातनम् ॥ १ ।
पद्मनाभाय पादौ तु कटिं वै पद्मयोनये ।
उदरं सर्व्वदेवाय पुष्कराक्षाय वै उरः ।
अव्ययाय तथा पाणिं प्राग्वदस्त्राणि पूजयेत् ॥ २ ।
प्रभवाय शिरः पूज्य प्राग्वदग्रे घटं न्यसेत् ॥ ३ ।
तस्मिन् सौवर्णकं देवं पद्मनाभन्तु विन्यसेत् ।
तमेव देवं संपूज्य गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।

* इयादिति आर्षं, इयायेति साधु ।

प्रभातायान्तु शर्व्वर्य्यां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ४ ।
एवं कृते तु यत्पुण्यं तन्निबोध महामते ॥ ५ ।
आसीत्कृतयुगे राजा भद्राश्वो नाम वीर्य्यवान् ।
यस्य नाम्नाभवद्वर्षं भद्राश्वं नाम नामतः ॥ ६ ।
तस्यागस्त्यः कदाचित्तु गृहमागत्य सत्तम ।
उवाच सप्तरात्रन्तु वसामि भवतो गृहे ।
तं राजा शिरसा नत्वा स्थीयतामित्यभाषत ॥ ७ ।
तस्य कान्तिमती नाम भार्य्या परमशोभना।
तस्यास्तेजः समभवद्दादशादित्यसन्निभम् ॥ ८ ।
शतानि पञ्च तस्यासन्सपत्नीनां यतव्रताः ।
ता दास्य इव कर्म्माणि कुर्व्वन्त्यहरहः शुभाः ॥ ९ ।
कान्तिमती महाभागा भार्य्या तस्य विशेषतः ।
तामगस्त्यस्तथा दृष्ट्वा रूपतेजोऽन्वितां शुभाम् ॥ १० ।
सपत्न्यश्च भयात्तस्याः कुर्व्वन्त्यः कर्म्म शोभनाः ।
राजा तु तस्या मुदितं मुखमेवान्वलोकयत् ॥ ११ ।
एवम्भूतामथो दृष्ट्वा राज्ञीं परमशोभनाम् ।
साधु साधु जगन्नाथेत्याहागस्त्यः प्रहर्षितः ॥ १२ ।
द्वितीये दिवसेऽप्येवं राज्ञीं दृष्ट्वा महाप्रभाम् ।
अहो मुष्टमहो मुष्टं जगदेतच्चराचरम् ॥ १३ ।
इत्यगस्त्यो द्वितीयेऽह्नि राज्ञीं दृष्ट्वाभ्युवाच ह ।
तृतीयेऽहनि तां दृष्ट्वा पुनरेवमुवाच ह* ॥ १४ ।

* पुनरेवाभ्युवाच च इति (ख), (ग)।

अहो मूढा न जानन्ति गोविन्दं परमेश्वरम् ।
य एकेन दिनेनैव राज्यमष्टः प्रदत्तवान् ॥ १५ ।
चतुर्थे दिवसे हस्तावुत्क्षिप्य पुनरब्रवीत् ।
साधु साधु जगन्नाथ स्त्रीशूद्राः साधु साध्विति ॥ १६ ।
द्विजाः साधु नृपाः साधु वैश्याः साधु पुनः पुनः ।
साधु भद्राश्व साधु त्वं साधु भोऽगस्त्य साधु ते ॥ १७ ।
साधु प्रह्लाद साधुस्ते ध्रुव साधो महाव्रत ।
एवमुक्त्वा ननर्त्तासैरगस्त्यो राजसन्निधौ ॥ १८ ।
एवम्भूतञ्च तं दृष्ट्वा सपत्नीको नृपोत्तमः ।
किं हर्षकारणं ब्रह्मन्येनेत्यनृत्यते* भवान् ॥ १९ ।

अगस्त्य उवाच ।

अहो मूर्खः कुराजा त्वं अहो मूर्खाऽनुगास्त्वमी ।
अहो पुरोहिता मूर्खा ये न जानन्ति मे मतम्† ॥ २० ।
एवमुक्ते ततो राजा कृताञ्जलिरभाषत ।
न जानीमो वयं ब्रह्मन् प्रश्नमेतत्त्वयेरितम् ।
कथयस्व महाभाग यद्यनुग्रहकृद्भवान् ॥ २१ ।

अगस्त्य उवाच ।

इयं राज्ञी पुरा चाभूद्दासी वैश्यस्य वै गृहे ।
नगरे हरिदत्तस्य त्वमस्याः पतिरेव च ।
तस्यैव कर्म्मकारोऽभूः शूद्रः सेवनतत्परः ॥ २२ ।

---

* नृत्यतीति साधु ।

† मतिमिति (ख), (ग) ।

स वैश्योऽश्वयुजे मासि द्वादश्यां नियतः स्थितः ।
स्वयं विष्णुालयं गत्वा पुष्पधूपादिभिर्हरिम् ।
अभ्यर्च्य स्वगृहं प्रायाद्भवन्तौ रक्षपालकौ ।
स्थाप्य द्वावपि दीपानां ज्वलनार्थं महामते ॥ २३।२४ ।
गते वैश्ये भवन्तौ तौ दीपान् प्रज्वाल्य संस्थितौ ।
यावत्प्रभाता रजनी निशामेकां नरोत्तम ॥ २५ ।
ततः काले मृतौ तौ तु उभौ द्वावपि दम्पती ॥ २६ ।
तेन पुण्येन ते जन्म प्रियव्रतगृहेऽभवत् ।
इयं पत्नी तु ते जाता पुरा वैश्यस्य दासिका ॥ २७ ।
पारक्यस्यापि दीपस्य ज्वालितस्य हरेर्गृहे ।
यः पुनः स्वेन वित्तेन विष्णोरग्रे प्रदीपकम् ।
ज्वालयेत्तस्य यत्पुण्यं तत्संख्यातुं न शक्यते ।
तेन साधो हरेः साधु इत्युक्तं वचनं मया ॥ २८।२९ ।
पूर्णे संवत्सरे भक्तिं हरेः कृत्वा विचक्षणः ।
संवत्सरार्द्धे त्रेतायां सममेतन्न संशयः ॥ ३० ।
त्रिमासे द्वापरे भक्त्या पूजयँल्लभते फलम् ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा कलौ तु लभते फलम् ॥ ३१ ।
तेन सृष्टं जगत्सर्व्वं भक्तिमात्रं मयेरितम् ।
पारक्यदीपस्योत्कर्षाद्दिवाग्रे फलमीदृशम् ॥ ३२ ।
भो राजन्यत्त्वया प्राप्तं फलमेतन्मयेरितम् ।
अहो मूढ़ा न जानन्ति हरेर्दीपक्रियाफलम् ॥ ३३ ।
एवंविधा द्विजाग्रे च राजानो ये च भक्तितः ।

यजन्ति विविधैर्यज्ञैस्तेन ते साधवः स्मृताः ॥ ३४ ।
अहन्तमेव मुक्तान्यं न पश्यामि महीतले ।
तेन साधो अगस्त्येति मया चात्मा प्रशंसितः ॥ ३५ ।
सा स्त्री धन्या स शूद्रस्तु तथा धन्यतरो मतः ।
भर्त्तुः शुश्रूषणं कृत्वा तत्परौ तौ हरेरिति ॥ ३६ ।
सा स्त्री धन्या तथा शूद्रो द्विजशुश्रूषणे रतः ।
तदाज्ञया हरेर्भक्तिः स्त्रीशूद्रौ तेन साध्विति ॥ ३७ ।
आसुरं भावमाश्रित्य प्रह्लादः पुरुषोत्तमम् ।
मुक्त्वा चान्यं न जानाति तेनासौ साधुरुच्यते ॥ ३८ ।
प्रजापतिकुले भूत्वा बाल एव वनं गतः ।
आराध्य विष्णुं प्राप्तश्च स्थानं परमशोभनम् ॥ ३९ ।
तेन साधो ध्रुवेत्येवं मयोक्तं राजसत्तम ॥ ४० ।
इति राजा वचः श्रुत्वा अगस्त्यस्य महात्मनः ।
अस्योपदेशं राजासौ पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ।
अगस्त्यश्च महाभागः कार्त्तिक्यां पुष्करं व्रजत्* ॥ ४१ ।
गतेऽगस्त्ये प्रगच्छन्वै भद्राश्वस्य निवेशनम् ।
पृष्टश्च राज्ञा तामेव द्वादशीं मुनिसत्तमः ॥ ४२ ।

दुर्वासा उवाच ।

इदमेव मया तुभ्यं कथितं ते तपोधन ।
कथयित्वा पुनर्वाक्यमगस्त्यो नृपसत्तमम् ॥ ४३ ।

---

* अव्रजदिति साधु । व्रजन्निति (ग) इत्यपि शतृप्रत्ययान्तस्य विशेषणत्वादन्या समापकक्रिया काङ्क्षिता भवति ।

उवाच पुष्करं यामि सपुत्रश्चास्तु ते गृहम्।*
एवमुक्त्वा जगामाशु सद्योऽदर्शनतां मुनिः॥ ४४।
द्वादशीं पद्मनाभस्य राजा स विधिना ततः।
उपोष्य परमङ्कामिह जन्मनि चाप्तवान्॥ ४५।
पुत्रपौत्रैः परिवृतो भुक्त्वा भोगानथोत्तमान्।
पद्मनाभप्रसादेन वैष्णवं स्थानमाप सः॥ ४६।

इति वराहपुराणे पद्मनाभद्वादशीव्रतं नाम ऊनपञ्चाशोऽध्यायः।

पञ्चाशोऽध्यायः।

दुर्वासा उवाच।

गत्वा तु पुष्करन्तीर्थमगस्त्यो मुनिपुङ्गवः।
कार्त्तिक्यामाजगामाशु पुनर्भद्राश्वमन्दिरम्॥ १।
तमागतं मुनिं प्रेक्ष्य राजा परमधार्म्मिकः।
अर्घपाद्यादिभिः पूज्य कृतासनपरिग्रहम्।
उवाच हृषितो* राजा तमृषिं शंसितव्रतम्॥ २।

राजोवाच।

भगवन् कथितं पूर्व्वं त्वया ऋषिवरोत्तम।

---

* एतदर्द्धं (ख) (ग) पुस्तकयोर्नास्ति।

* हर्षित इति (ख), (ग)।

आश्विने मासि द्वादश्यां विधानन्तत्कृतं मया ।
इदानीं कार्त्तिके मासि यत्स्यात्पुखं वदस्व मे ॥ ३ ।

अगस्त्य उवाच ।

कार्त्तिकी द्वादशी राजनुक्ता परमपावनी ।
उपोष्य विधिना येन यच्चास्याः प्राप्यते फलम् ।
तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणोत्ववहितो भवान् ॥ ४ ।
पूर्व्वोक्तविधिना सम्यक् सङ्कल्प्य स्नानमाचरेत् ॥ ५ ।
तमेव पूजयेद्देवं नारायणमकल्मषम् ।
नमः सहस्रशिरसे शिरः सम्पूजयेद्धरेः* ॥ ६ ।
पुरुषायेति च भुजौ कण्ठं वै विश्वरूपिणे ।
ज्ञानास्त्रायेति चास्त्राणि श्रीवत्साय तथा उरः ॥ ७ ।
जगद्ग्रसिष्णवे तुभ्यं† उदरं दिव्यमूर्त्तये ।
कटिं सहस्रपादाय पादौ देवस्य पूजयेत् ॥ ८ ।
अनुलोमेन देवेशं पूजयित्वा विचक्षणः ।
नमो दामोदरायेति सर्व्वाङ्गं पूजयेद्धरेः ॥ ९ ।
एवं सम्पूज्य विधिना तस्याग्रे चतुरो घटान्‡ ।
स्थापयेद्रत्नगर्भांस्तु सितचन्दनचर्च्चितान् ॥ १० ।
स्रग्दामबद्धग्रीवांस्तु सितवस्त्रावगुण्ठितान् ।

---

* (ग) पुस्तके एतस्मादनन्तरं एवं सम्पूज्य विधिना तस्याग्रे चतुरो घटानित्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

† पूज्यमिति (ख) ।

‡ एवं संपूज्य यत्नेन तदग्रे चतुरो घटानिति (ख), (ग) ।

स्थापितांस्ताम्रपात्रैस्तु तिलपूर्णैः सकाञ्चनैः ॥ ११ ।
चत्वारः सागराश्चैव कल्पयेद्राजसत्तम ।
तन्मध्ये प्राग्विधानेन सौवर्णं स्थापयेद्धरिम् ॥ १२ ।
योगीश्वरं योगिगम्यं पीताम्बरधरं विभुम् ।
एवं सम्पूज्य विधिवज्जागरन्तत्र* कारयेत् ॥ १३ ।
कुर्य्याच्च वैष्णवं यज्ञं यजेद्योगीश्वरं हरिम् ।
षोड़शारे तथा चक्रे योगिभिर्बहुभिः कृते ॥ १४ ।
एवं कृत्वा प्रभातेषु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
चत्वारः सागरा देयाश्चतुर्णां पञ्चमस्य च ॥ १५ ।
योगीश्वरन्तु देवेशन्दद्यात्प्रयतमानसः ।
वेदार्थं† तु समन्दत्तं द्विगुणं तद्विदे तथा‡ ॥ १६ ।
आचार्य्ये पञ्चरात्राणां सहस्रगुणितं भवेत् ।
यस्त्विमं सरहस्यन्तु समन्त्रञ्चोपपादयेत् ॥ १७ ।
विधानं तस्य वै दत्तं कोटिकोटिगुणोत्तरम् ।
गुरौ सति तु यश्चान्यमाश्रयेत्पूजये§त्कुधीः ॥ १८ ।
स दुर्गतिमवाप्नोति दत्तमस्य च निष्फलम् ।
प्रयत्नेन गुरौ पूर्व्वं पश्चादन्यस्य दापयेत् ॥ १९ ।
अविद्यो वा सविद्यो वा गुरुरेव जनार्द्दनः ।

---

* एवं सम्पूजयेद्धरेर्जागरमिति (ख) ।

† वेदाग्र्ये (ग) ।

‡ तद्दत्तं द्विगुणं तथा इति (ग) ।

§ पूजयन्निति (ग) ।

मार्गस्थो वाप्यमार्गस्थो गुरुरेव परा गतिः ॥ २० ।
प्रतिपद्य गुरुं यस्तु मोहाद्विप्रतिपद्यते ।
युगकोटिं स नरके पच्यते पुरुषाधमः ॥ २१ ।
एवं दत्त्वा विधानेन द्वादश्यां विष्णुमर्च्य च ।
विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या सदक्षिणम् ॥ २२ ।
धरणीव्रतमेतद्धि पुरा कृत्वा प्रजापतिः ।
प्राजापत्यं तथा लेभे मुक्तिं ब्रह्म च शाश्वतम् ॥ २३ ।
तथा च हैहयो राजा कृतवीर्यो नराधिपः ।
कार्त्तवीर्य्यं सुतं लेभे परं ब्रह्म च शाश्वतम् ॥ २४ ।
शकुन्तलाप्येवमेव व्रतं कृत्वा महामते ।
लेभे च भरतं पुत्रं दौष्यन्तं चक्रवर्त्तिनम् ॥ २५ ।
तथातीताश्च राजानो वेदोक्ताश्चक्रवर्त्तिनः ।
अनेन विधिना प्राप्ताश्चक्रवर्त्तित्वमुत्तमम् ॥ २६ ।
धरण्या अपि पाताले मग्नया* च पुरा कृतम् ।
व्रतमेतत्ततो नाम्ना धरणीव्रतमुत्तमम् ॥ २७ ।
समाप्तेऽस्मिन्धरा देवी हरिणा क्रोड़मूर्त्तिना ।
उद्धृता चापि तुष्टेन स्थापिता नौरिवाम्भसि ॥ २८ ।
धरणीव्रतमेतद्धि कीर्त्तितं ते मया मुने ।
य इदं शृणुयाद्भक्त्या यश्च कुर्य्यान्नरोत्तमः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २९ ।

इति वराहपुराणे धरणीव्रतं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ।

---

* पातालं मग्नयेति (ख), (ग) ।

एकपञ्चाशोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

श्रुत्वा दुर्वाससो वाक्यं धरणीव्रतमुत्तमम् ।
ययौ सत्यतपाः सद्यो हिमवत्पार्श्वमुत्तमम् ॥ १ ।
पुष्पभद्रा नदी यत्र शिला चित्रशिला तथा ।
वटो भद्रवटो यत्र तत्र तस्याश्रमो बभौ ।
तत्रोपरि महत्तस्य चरितं सम्भविष्यति ॥ २ ।

धरण्युवाच ।

बहुकल्पसहस्राणि व्रतस्यास्य सनातन ।
मया कृतस्य तपसस्तन्मया विस्मृतं प्रभो ॥ ३ ।
इदानीन्त्वत्प्रसादेन प्राक्तनं स्मरतीं मम ।
जातं जातिस्मरत्वञ्च विशोका परमेश्वर ॥ ४ ।
यदि नाम परन्देव कौतुकं हृदि वर्त्तते ।
अगस्त्यः पुनरागत्य भद्राश्वस्य निवेशनम् ।
यच्चकार स राजा तु तन्ममाचक्ष्व भूधर ॥ ५ ।

वराह उवाच ।

प्रत्यागतमृषिं दृष्ट्वा भद्राश्वः श्वेतवाहनः ।
वीरासनगतं दृष्ट्वा कृत्वा पूजां विशेषतः* ।
अपृच्छन्मोक्षधर्माख्यं प्रश्नं सकलधारिणि ॥ ६ ।

---

* एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

भद्राश्व उवाच ।

भगवन् कर्मणा केन छिद्यते भवसंस्टतिः ।
किं वा कृत्वा न शोचन्ति मूर्त्ता मूर्त्तोपपत्तिषु ॥ ७ ।

अगस्त्य उवाच ।

शृणु राजन्कथान्दिव्यां दूरासन्नव्यवस्थिताम् ।
दृश्यादृश्यविभागोत्थां समाहितमना नृपः ॥ ८ ।

नाहोन रात्रिर्न दृशो दिशश्च
न द्यौर्न देवा न दिनं न सूर्य्यः ।
तस्मिन्काले पशुपालेति राजा
स पालयामास पशूननेकान् ॥ ९ ।
तान् पालयन्* स कदाचिद्दिदृक्षुः
पूर्व्वं समुद्रञ्च जगाम तूर्णम् ।
अनन्तपारस्य महोदधेस्तु
तीरे वनं तत्र वसन्ति सर्पाः ॥ १० ।
अष्टौ द्रुमाः कामवहा नदी च
तिर्य्यक् चोर्द्धं बभ्रमुस्तत्र चान्ये ।
पञ्च प्रधानाः पुरुषास्तथैकः
स्त्रियं बिभ्रति तेजसा दीप्यमानाम् ॥ ११ ।
सापि स्त्री स्वे वचसि धारयन्ती
सहस्रसूर्य्यप्रतिमं विशालम् ।

---

* तानालपन्निति (ग) ।

तस्याधरस्त्रिर्विकारस्त्रिवर्ण-
स्तं राजानं पश्य* परिभ्रमन्तम् ॥ १२ ।
तूष्णीभूता मृतकल्पा इवासन्†
नृपोऽप्यसौ तद्वनं संविवेश ।
तस्मिन् प्रविष्टे सर्व्वे एते विविशु-
र्भयादैक्यं गतवन्तः क्षणेन ॥ १३ ।
तैः सर्पैः स नृपो दुर्विनीतैः
संवेष्टितो दस्युभिश्चिन्तयानः ।
कथं चैते न भविष्यन्ति येन
कथं चैते संमृताः सम्भवेयुः ॥ १४ ।

एवं राज्ञश्चिन्तयतस्त्रिवर्णः पुरुषोऽपरः ।
श्वेतं रक्तं तथा पीतं त्रिवर्णं धारयन्नरः ॥ १५ ।
स संज्ञां कृतवान्मह्यं‡मपरोऽथ क्व यास्यसि ।
एवं तस्य ब्रुवाणस्य महन्नाम व्यजायत ॥ १६ ।
तेनापि राजा संवीतः स बुध्यस्वेति चाब्रवीत् ।
एवमुक्ते ततः स्त्री तु तं राजानं रुरोध ह ॥ १७ ।
मायाततं मा भैष्ट तं§ ततोऽन्यः पुरुषो नृपम् ।
संवेष्ट्याश्थितवान्वीरस्ततः सर्व्वेश्वरेश्वरः ॥ १८ ।

---

* 'दृष्ट्वा' स्थाने पश्येति आर्षम् ।

† आसीदिति स्थाने आसन्निति आर्षम् ।

‡ मत्तः इत्यस्य स्थाने मह्यमिति आर्षम् ।

§ तं माभैष्टेति (ग) ।

ततोऽन्ये पञ्च पुरुषा आगत्य नृपसत्तमम् ।
संवेष्ट्य संस्थिताः सर्वे ततो राजावरोधितः* ॥ १९ ।
रुध्य† राजन्निताः सर्वे एकीभूतास्तु दस्यवः ।
मथितुं शस्त्रमादाय लीनान्योऽन्यं ततो भयात् ॥ २० ।
तैर्लीनैर्नृपतेर्वेश्म बभौ परमशोभनम् ।
अन्येषामपि पापानां कोटिः साग्राभवन्नृप ॥ २१ ।
गृहे भूः सलिलं वह्निः सुखशीतश्च मारुतः ।
सावकाशानि शुभ्राणि पञ्चैक्येन गुणानि च ॥ २२ ।
एकैव तेषां सुचिरं संवेष्ट्यासज्य संस्थितम् ।
एवं स पशुपालोऽसौ कृतवानञ्जसा नृप ॥ २३ ।
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा रूपञ्च नृपतेर्मृधे ।
त्रिवर्णः पुरुषो राजन्नब्रवीद्राजसत्तमम् ॥ २४ ।
त्वत्पुत्रोऽस्मि महाराज ब्रूहि किङ्करवाणि ते ।
अस्माभिर्वन्धुमिच्छद्भिर्भवन्तं निश्चयः कृतः ॥ २५ ।
यदि नाम कृताः सर्वे वयन्देव पराजिताः ।
एवमेव शरीरेषु लीनास्तिष्ठाम‡ पार्थिव । २६ ॥
मध्येके§ तव पुत्रत्वङ्गते सर्व्वेषु सम्भवः ।
एवमुक्तस्ततो राजा तन्नरं पुनरब्रवीत् ॥ २७ ।

---

* राजनिरोधने इति (ख), विरोधित इति (ग) ।

† रुध्येति आर्षं, रुद्धा इति साधु ।

‡ अत्र विसर्गलोप आर्षः ।

§ एकस्मिन्निति साधु ।

पुत्रो भवति मे कर्त्ता अन्येषामपि सत्तम।
पुष्यन्सुखैर्नरैर्भावैर्नाहं लिप्ये कदाचन॥ २८।
एवमुक्त्वा स नृपतिस्तमात्मजमथाकरोत्।
तैर्विमुक्तः स्वयन्तेषां मध्ये स विरराम ह॥ २९।

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रगीतासु एकपञ्चाशोऽध्यायः।

द्वापञ्चाशोऽध्यायः।

अगस्त्य उवाच।

स त्रिवर्णो नृपः सृष्टः स्वतन्त्रत्वाच्च पार्थिवः।
अहंनामानमसृजत्पुत्रं पुत्रस्त्रिवर्णकः॥ १।
तस्यापि चाभवत्कन्या अवबोधस्वरूपिणी।
सा तु विज्ञानदं पुत्रं मनोज्ञं विससर्ज ह॥ २।
तस्यापि सर्व्वरूपाः स्युस्तनयाः पञ्च भोगिनः।
यथासङ्ख्येन पुत्रास्तु तेषामप्यभिधानकाः॥ ३।
एते पूर्व्वं दस्यवस्तु ततो राज्ञा वशीकृताः।
अमूर्त्ता इव ते सर्व्वे चक्रुरायतनं शुभम्॥ ४।
नवद्वारं पुरं तस्य एकस्तम्भं चतुष्पथम्।
नदीसहस्रसङ्कीर्णं जलकृत्यसमाश्रितम्॥ ५।

तत्पुरं ते प्रविविशुरेकीभूतास्ततो नव ।
पुरुषो मूर्त्तिमान्राजा पशुपालोऽभवत् क्षणात् ॥ ६ ।
ततस्तत्पुरसंस्थस्तु पशुपालो महान्नृप: ।
संसृज्य वाचकान् शब्दान्वेदान्सस्मार तत्पुरे ॥ ७ ।
आत्मस्वरूपिणो नित्यांस्तदुक्तानि व्रतानि च ।
नियमान् क्रतवश्चैव* सर्व्वान्राजा चकार ह ॥ ८ ।
स कदाचिन्नृप: खिन्न: कर्म्मकाण्डमरोचयत् ।
सर्व्वज्ञो योगनिद्रायां स्थित्वा पुत्रं ससर्ज्ज ह ।
चतुर्व्वक्त्रं चतुर्व्बाहुं चतुर्व्वेदं चतु:पथम् ॥ ९ ।
तस्मादारभ्य नृपतेर्विषय: स्वपदास्थित: ।
तस्मिन् समुद्रे स नृपो वने तस्मिंस्तथैव च ॥ १० ।
तृणादिषु नृपश्चैव हस्त्यादिषु तथैव च ।
समोऽभवत्कर्म्मकाण्डादनुजानन्महामते ॥ ११ ।

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे पञ्चाशोऽध्याय: ।

---

* क्रतूनिति साधु ।

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

भद्राश्व उवाच ।

सत्यश्वविषये ब्रह्मन् कथेयं कथिता त्वया ।
तस्याविर्भूतिरभवत्कस्य केन कृतेन ह ॥ १ ।

अगस्त्य उवाच ।

आगतेयं कथा चित्रा सर्व्वस्य विषये स्थिता ।
त्वद्देहे मम देहे च सर्व्वजन्तुषु सा समा ॥ २ ।
तस्याः सम्भूतिमिच्छन्यस्तस्योपायं स्वयम्परम् ।
पशुपालात्समुत्पन्नो यथतुष्याच्चतुर्मुखः ॥ ३ ।
स गुरुः स कथायास्तु तस्याश्चैव प्रवर्त्तकः ।
तस्य पुत्रः स्वरो नाम सत्यमूर्त्तिरसौ स्मृतः ॥ ४ ।
तेन प्रोक्तन्तु यत्किञ्चिच्चतुर्णां स धनन्नृप ।
ऋगर्थानां*श्चतुर्भिस्ते तद्भक्त्याराध्यतां ययुः ॥ ५ ।
चतुर्णां प्रथमो यस्तु चतुःशृङ्गः समास्थितः ।
वृषद्वितीयस्तत्प्रोक्तमार्गेणैव तृतीयकः ।
चतुर्थस्तत्प्रणीतस्तां पूज्य भक्त्याशु तं व्रजेत् ॥ ६ ।
सप्तमूर्त्तेस्तु चरितं शृणुष्व प्रथमन्नृपः ।
ब्रह्मचर्य्येण वर्त्तेत द्वितीयोऽस्य सनातनः ॥ ७ ।
ततो भृत्यादिभरणं वृषभारोहणं नृषु ।
वनवासश्च निर्द्दिष्ट आत्मस्थे वृषभे सति ॥ ८ ।

---

* क्रियार्थानामिति (ग)।

अहमस्मिन्वदत्यन्यश्चतुर्द्धा एकधा द्विधा ।
भेदभिन्नसहोत्पन्नास्तस्यापत्यानि जज्ञिरे ॥ ९ ।
नित्यानित्यस्वरूपाणि दृष्ट्वा पूर्व्वञ्चतुर्मुखः ।
चिन्तयामास जनकं* कथं पश्याम्यहं नृप ॥ १० ।
मदीयस्य पितुर्ये हि गुणा ह्यासन्महात्मनः ।
न ते सम्प्रति दृश्यन्ते स्वरापत्येषु केषुचित् ॥ ११ ।
पितुः पुत्रस्य यः पुत्रः स पितामहनाम यत् ।
एवं श्रुतिः स्थिता चेयं स्वरापत्येषु नान्यथा ॥ १२ ।
क्वापि सम्पत्स्यते भावो द्रष्टव्यश्चापि ते पिता ।
एवं नीतेऽपि किङ्कार्य्यमिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ १३ ।
तस्य चिन्तयतः शस्तं पितृकं† स्फुरतो बभौ ।
तेन पुत्रेण तं रोषान्ममन्थ स्वरमन्तिके ॥ १४ ।
तस्मिन्मथितमात्रे तु शिरस्तस्यातिदुर्ग्रहम् ।
नारिकेलफलाकारं चतुर्वक्त्रोऽन्वपश्यत ॥ १५ ।
तच्चाहृतं प्रधानेन दशधा संवृतो बभौ ।
चतुष्पादेन शस्त्रेण चिच्छेद तिलकाण्डवत्‡ ॥ १६ ।
प्रकामन्तिलशश्छिन्ने तदमूलो न मे बभौ ।
अहं त्वहं वदन् भूतन्तमप्येवमथाच्छिनत् ॥ १७ ।
तस्मिन् भागे दृशङ्कृत्वा क्रमस्मन्यमवेचत ।

---

* जननमिति (ख) ।

† पैतृकमिति साधु ।

‡ (ख) पुस्तके श्लोकस्यास्य सार्द्धैकः पादो नास्ति ।

अहं भूतादि वः पश्च वदन्तं भूतिमन्तिकात् ॥ १८ ।
तमप्येवमथो छित्वा पश्चासून्यानमीक्षत* ।
कृत्वावकाशन्ते सर्व्वे ज्वलन्त इदमन्तिकात् ॥ १९ ।
तमप्यसङ्गशस्त्रेण चिच्छेद तिलकाण्डवत् ।
तस्मिंश्छिन्ने दशांशेन क्रमन्यमपश्यत† ॥ २० ।
पुरुषं रूपशस्त्रेण तच्छित्त्वान्यमपश्यत ।
तद्वद्रस्वं सितं सौम्यं तमप्येवं तदाकरोत् ॥ २१ ।
एवङ्कृते शरीरन्तु ददर्श स पुनः प्रभुः ।
स्वकीयमेव तस्यान्तः पितरं नृपसत्तम ॥ २२ ।
त्रसरेणुसमं मूर्त्या अव्यक्तं सर्व्वजन्तुषु ।
स मे दृष्ट्वा परं हर्षमुभौ हि स स्वरोऽभवत्‡ ॥ २३ ।
एवंविधोऽसौ पुरुषः स्वरनामा महातपाः ।
मूर्त्तिस्तस्य प्रवृत्ताख्यं निवृत्ताख्यं शिरो महत् ॥ २४ ।
एतस्माद्देव तस्याशु कथया राजसत्तम ।
सम्भूतिरभवद्राजा विवृतस्त्वेष एव तु ॥ २५ ।
एषेतिहासः§ प्रथमः सर्व्वस्य जगतो भ्रमम् ।
य इमं वेत्ति तत्त्वेन साक्षात्कर्म्मपरो भवेत् ॥ २६ ।

इति वराहपुराणे धर्मसंहितायाम् पशुपालोपाख्यानं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

---

* ईक्षत इति आर्षं, ऐक्षत इति साधु ।

† अपश्यत इति साधु, एवं परत्रापि ।

‡ विसस्वरात्संवदिति (ग) ।

§ एषेतिहास इति सन्धिरार्षप्रयोगः सैषदाशरथीराम इतिवत्पादपूरणार्थम् ।

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ।

भद्राश्व उवाच ।

विज्ञानोत्पत्तिकामस्य क आराध्यो भवेद्द्विज ।

कथञ्चाराध्यते सो हि* एतदाख्याहि† भो द्विज ॥ १ ।

अगस्त्य उवाच ।

विष्णुरेव सदाराध्यः सर्व्वदेवैरपि प्रभुः ।

तस्योपायं प्रवक्ष्यामि येनासौ वरदो भवेत् ॥ २ ।

रहस्यं सर्व्ववेदानां मुनीनां मनुजां‡ तथा ।

नारायणः परो देवस्तं प्रणम्य न सीदति ॥ ३ ।

श्रूयते च पुरा राजन्नारदेन महात्मना ।

कथितन्तुष्टिदं विष्णोर्व्रतमप्सरसान्तथा ॥ ४ ।

अप्सरस ऊचुः ।

भगवन् ब्रह्मतनय भर्तृकामा वयं द्विज ।

नारायणश्च भर्त्ता नो यथा स्यात्तत्प्रचक्ष्व नः ॥ ५ ।

नारद उवाच ।

प्रणामपूर्व्वकः§ प्रश्नः सर्व्वत्र विहितः शुभाः ।

स च मे न कृतो गर्व्वाद्युष्माभिर्यौवनस्मयात् ॥ ६ ।

---

* सोऽहीति आर्षं, सहीति साधु ।

† तन्ममाचक्ष्व भो द्विज इति (ख) ।

‡ मनुजानामिति साधु । मनुजानां तथा प्रभु इति (ख) ।

§ प्रेरणापूर्व्वकः इति (ख) ।

तथापि देवदेवस्य विष्णोर्यन्नाम कीर्त्तितम् ।
भवतीभिस्तथा भर्त्ता भवत्विति वरः कृतः ।
तन्नामोच्चारणादेव कृतं सर्व्वं न संशयः ॥ ७ ।
इदानीं कथयाम्याशु व्रतं येन हरिः स्वयम् ।
वरदत्वमवाप्नोति भर्त्तृत्वञ्च नियच्छति ॥ ८ ।

नारद उवाच ।

वसन्ते शुक्लपक्षस्य द्वादशी या भवेच्छुभा ।
तस्यामुपोष्य विधिवन्निशायां हरिमर्च्चयेत् ॥ ९ ।
तस्योपरि रक्तपुष्पैर्मण्डलङ्कारयेद्बुधः ।
नृत्यवादित्रगीतैश्च जागरन्तत्र कारयेत् ॥ १० ।
नमो भवायेति शिरः अनङ्गायेति वै कटिम् ।
कामाय बाहुमूले तु सुशास्त्रायेति चोदरम् ॥ ११ ।
मन्मथायेति पादौ तु हरयेति* च सर्व्वतः ।
चक्षुर्दिक्षु भृशं तस्य प्रणतस्य ततो नृप ॥ १२ ।
एवङ्कृत्वा प्रभाते तु दापयेद्ब्राह्मणाय च ।
वेदवेदाङ्गयुक्ताय सम्पूर्णाङ्गाय धीमते ॥ १३ ।
ब्राह्मणांश्च तथा पूज्य व्रतमेतत्समापयेत् ।
एवङ्कृते तथा विष्णुर्भर्त्ता वो भविता ध्रुवम् ॥ १४ ।
पश्चात्तु रसमादाय इक्षुकाण्डात्सुशोभनात् ।
पुष्पैः सम्पूज्य देवेशं मल्लिकाजातिभिस्तथा ॥ १५ ।

---

* हरयेति चार्षं, हरय इति साधु ।

अकृत्वा मन्त्रणामन्तु सृष्टो गर्व्वेण शोभनाः ।
अवमानस्य तस्यायं विपाको वो भविष्यति ॥ १६ ।
एतस्मिन्नेव सरसि अष्टावक्रो महामुनिः ।
तस्योपहासङ्कृत्वा तु शापं लप्स्यथ शोभनाः ॥ १७ ।
व्रतेनानेन देवेशं पतिं लब्ध्वाभिमानतः ।
अवमानेन हरणं गोपालैर्वोभविष्यति ।
पुरा हर्त्ता च कन्यानां देवो भर्त्ता भविष्यति ॥ १८ ।

अगस्त्य उवाच ।

एवमुक्त्वा स देवर्षिः प्रययौ नारदः क्षणात् ।
ता अप्येतद्व्रतञ्चक्रुस्तुष्टश्चासां स्वयं हरिः ॥ १९ ।

इति वराहपुराणे उत्तमभर्तृप्राप्तिव्रतं नाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ।

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

शृणु राजन्महाभाग व्रतानामुत्तमं व्रतम्* ।
येन सम्प्राप्यते विष्णुः शुभेनैव न संशयः ॥ १ ।
मार्गशीर्षस्य मासे तु प्रथमेऽह्नि समारभेत् ।

---

* (ख) पुस्तकेऽतः परं सार्द्धषट्श्लोका न सन्ति ।

सिते पक्षे दशम्यान्तु एकभक्तं समाचरेत् ॥ २ ।
ततो दशम्यां स्नात्वा तु मध्याह्ने विष्णुमर्च्चयेत् ।
भुक्त्वा सङ्कल्पयेत्प्राग्वद्द्वादशीमक्षतां नृप ॥ ३ ।
विप्रेभ्यश्च यवान्दद्यात्तामुपोष्य विधानतः ।
सर्व्वदा च हरिर्वाच्यो दाने होमे तथार्च्चने ॥ ४ ।
चातुर्मास्यमथैवन्तु क्षपित्वा राजसत्तम ।
चैत्रादिषु पुनस्तद्वदुपोष्य प्रयतः सुधीः ॥ ५ ।
सक्तुपात्राणि दद्यात्तु विप्रेभ्यः प्रीतिपूर्व्वकम् ।
श्रावणादिषु मासेषु शालीर्दद्यात्प्रयत्नतः ॥ ६ ।
त्रिषु मासेषु यावच्च कार्त्तिकस्यादिरागतः ।
तमप्येवं क्षपित्वा तु दशम्यां प्रयतः शुचिः ॥ ७ ।
अर्च्चयित्वा हरिं भक्त्या मासनाम्ना विचक्षणः ।
सङ्कल्प्य पूर्व्ववद्भक्त्या द्वादश्यां संयतेन्द्रियः ॥ ८ ।
एकादश्यां यथाशक्त्या कारयेत्पृथिवीं नृप ।
काञ्चनाङ्गाश्च पाताल कुलपर्व्वतसंयुताम् ॥ ९ ।
भूमिन्यासविधानेन स्थापयेत्तां हरेः पुरः* ।
सितवस्त्रयुगच्छन्नां सर्व्ववीजसमन्विताम् ॥ १० ।
सम्पूज्य प्रियदत्तेति पञ्चरत्नैर्विचक्षणः ।
जागरं तत्र कुर्व्वीत प्रभाते तु पुनर्द्विजान् ॥ ११ ।
आमन्त्य संख्यया राजंश्चतुर्विंशतिं† यत्नतः ।

---

* पुनरिति (ख) ।

† चतुर्व्विंशतिमिति युक्तम् ।

एकैकाय च गान्दद्यादनड्वाहं सदक्षिणम् ॥ १२ ।
एकैकं वस्त्रयुग्मञ्च अङ्गुलीयकमेव च ।
कटकानि च सौवर्णकर्णाभरणकानि च ॥ १३ ।
एकैकङ्गाममेतेषां राजा राजन् प्रदापयेत् ।
स्वशक्त्या भरणञ्चैव दरिद्रस्य स्वशक्तितः ॥ १४ ।
यथाशक्त्या महीं कृत्वा काञ्चनीङ्गोयुगं तथा ।
वस्त्रयुग्मञ्च दातव्यं यथाविभवशक्तितः ॥ १५ ।
सर्व्वाभरणसंयुक्ताङ्गाञ्च दद्याद्विशेषतः ।
एवङ्कृते सकृद्राजन्तुष्टिमायाति वै विभुः ॥ १६ ।
रौप्यां वा पृथिवीङ्कृत्वा यथाविभवशक्तितः ।
दद्यात्तां ब्राह्मणेभ्यस्तु यथाशक्त्या हरिं स्मरन् ॥ १७ ।
तथा भोजनमेतेषामुपानच्छत्रिकां तथा ।
पादुके च तथा दद्यात्कृष्णो दामोदरो मम ॥ १८ ।
प्रीयतां सर्व्वदो देवो विश्वरूपो हरिर्मम ।
दानं सुभोजनं दत्त्वा सकृद्यत्फलमाप्यते ॥ १९ ।
वर्षाणाञ्च सहस्रेण कीर्त्तितुन्नैव शक्यते ।
तथाप्युद्देशतः किञ्चित्फलं वक्ष्यामि तेऽनघ ॥ २० ।
व्रतेनानेन यद्वृत्तं शुभं यस्य शृणुष्व तत् ।
आसीदादियुगे राजा ब्रह्मवादी दृढव्रतः ॥ २१ ।
स पुत्रकामः पप्रच्छ ब्रह्माणं परमेश्वरम् ।
तस्येदं व्रतमाचख्यौ ब्रह्मा स कृतवान् पुरा ॥ २२ ।
तस्य व्रतान्ते विश्वात्मा स्वयं प्रत्यक्षतां गतः ।

दृष्ट्वा चोवाच भो राजन्वरो मे व्रियतां वरः ॥ २३ ।

राजोवाच ।

पुत्रं मे देहि देवेश वेदमन्त्रविशारदम् ।
याजकं यजनासक्तं कीर्त्त्या युक्तं चिरायुषम् ॥ २४ ।
असंख्यातगुणञ्चैव ब्रह्मभूतमकल्मषम् ।
एवमुक्त्वा ततो राजा पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ २५ ।
ममाप्येतच्छुभं स्थानं प्रयच्छ परमेश्वर ।
यत्तन्मुनिपदं नाम यत्र गत्वा न शोचति ॥ २६ ।
एवमस्त्विति तं देवः प्रोक्त्वा चादर्शनं गतः ।
तस्यापि राज्ञः पुत्रोऽभूद्दत्तश्रीर्नाम नामतः ॥ २७ ।
वेदवेदाङ्गसम्पन्नो यज्ञयाजी बहुश्रुतः ।
तस्य कीर्त्तिर्महाराज विस्तृता धरणीतले ॥ २८ ।
राजापि तं सुतं लब्ध्वा विष्णुदत्तं प्रतापिनम् ।
जगाम तपसे युक्तः सर्व्वद्वन्द्वसहः प्रभुः ॥ २९ ।
आराधयामास हरिं निराहारो जितेन्द्रियः ।
हिमवत्पर्व्वते रम्ये स्तुतिञ्चापि सदापठत् ॥ ३० ।

भद्राश्व उवाच ।

कीदृशी सा स्तुतिर्ब्रह्मन् यां चकार स पार्थिवः ।
किञ्च तस्याभवद्देवं स्तुन्वतः पुरुषोत्तमम् ॥ ३१ ।

दुर्वासा उवाच ।

हिमवन्तं समाश्रित्य राजा तद्गतमानसः ।
स्तुतिञ्चकार देवस्य विष्णोरद्भुतकर्म्मणः ॥ ३२ ।

राजोवाच ।

चराचरं क्षीरसमुद्रशायिनं
पृथ्वीधरं मूर्त्तिमतां परम्पदम् ।
अतीन्द्रियं विश्वभुजां पुरःकृतं
नीराकृतिं स्तौमि जनार्द्दनं प्रभुम् ॥ ३३ ।
त्वमादितस्त्वं परमार्थरूपी
विभुः पुराणः पुरुषोत्तमश्च ।
अतीन्द्रियो वेदविदां प्रधानः
प्रपाहि मां शङ्खगदास्त्रपाणे ॥ ३४ ।
कृतन्त्वया देव सुरासुराणां
सङ्कीर्त्यमानेन अनन्तमूर्त्ते ।
सृष्ट्यर्थमेतत्तव देव विष्णो
सञ्चेष्टितं कूटगतस्य तत्स्यात्* ॥ ३५ ।
तथापि कूर्म्मत्वमृगत्वमुच्चै-
स्त्वया कृतं रूपमनेकरूप ।
सर्व्वज्ञभावादसकृच्च जन्म
सङ्कीर्त्यते तेऽच्युत नैतदस्ति ॥ ३६ ।
नृसिंह वामन नमो जमदग्निनाम
दशास्यगोत्रान्तक वासुदेव ।

---

* ते स्यादिति (ग) ।

नमोऽस्तु ते बुद्ध कल्किन्वरेश*
शम्भो नमस्ते विबुधारिनाशन ॥ ३७ ।
नमोऽस्तु नारायण पद्मनाभ
नमो नमस्ते पुरुषोत्तमाय ।
नमः समस्तामरसङ्घपूज्य
नमोऽस्तु ते सर्व्वविदां प्रधान ॥ ३८ ।
नमः करालास्य नृसिंहमूर्त्ते
नमो विशालाद्रिसमान कूर्म्म ।
नमः समुद्रप्रतिमान मत्स्य
नमामि त्वां क्रोड़रूपिन्ननन्त ॥ ३९ ।
सृष्ट्यर्थमेतत्तव देव चेष्टितं
न मुख्यपक्षे तव मूर्त्तिता विभो ।
अजानता ध्यानमिदं प्रकाशितं
न लक्ष्यसे त्वं पुरुषः पुराणः ॥ ४० ।
आद्यो मखस्त्वं स्वयमेव विष्णो
मखाङ्गभूतोऽसि हविस्त्वमेव ।
पशुर्भवान् ऋत्विगाज्यन्त्वमेव
त्वां देवसङ्घा मुनयो यजन्ति† ॥ ४१ ।
चलाचलं जगदेतच्च यस्मिन्
सुरादिकालानलसंस्थमुत्तमम् ।

---

* सुरेश इति (ख) ।

† यजन्ते इति साधु ।

न त्वं विभक्तोऽसि जनार्द्दनेश
प्रयच्छ सिद्धिं हृदयेप्सितां मे ॥ ४२ ।
नमः कमलपत्राक्ष मूर्त्तामूर्त्त नमो हरे ।
शरणन्त्वां प्रपन्नोऽस्मि संसारान्मां समुद्धर ॥ ४३ ।
एवं स्तुतस्ततो देवस्तेन राज्ञा महात्मना ।
विशालाम्रतलस्थेन तुतोष परमेश्वरः ॥ ४४ ।
कुब्जरूपस्ततो भूत्वा आजगाम हरिः स्वयम् ।
तस्मिन्नागतमात्रे तु सोऽप्याम्रः* कुब्जकोऽभवत् ॥ ४५ ।
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं स राजा शंसितव्रतः ।
विशालस्य कथं कौब्जमिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ४६ ।
तस्य चिन्तयतो बुद्धिर्जातेयं ब्राह्मणम्प्रति ।
अनेनागतमात्रेण कृतमेतन्न संशयः ॥ ४७ ।
एतस्मादेव भविता भगवान्पुरुषोत्तमः ।
एवमुक्त्वा नमश्चक्रे तं विप्रं स नृपोत्तमः ॥ ४८ ।
अनुग्रहाय भगवन्नूनं त्वं पुरुषोत्तमः ।
आगतोऽसि स्वरूपं मे दर्शयस्वाधुना हरे ॥ ४९ ।
एवमुक्तस्तदा देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
बभौ तत्पुरतः सौम्यो वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ ५० ।
वरं वृणीष्व राजेन्द्र यत्ते मनसि वर्त्तते ।
मयि प्रसन्ने त्रैलोक्यं तिलमात्रमिति प्रभो ॥ ५१ ।

---

* सोऽयाम्र इति (ग) ।

एवमुक्तस्ततो राजा हर्षोत्फुल्लितलोचनः।
मोक्षं प्रयच्छ देवेशेत्युक्ता नोवाच किञ्चन ॥ ५२ ।
एवमुक्तः स भगवान् पुनर्वाक्यमुवाच ह ॥ ५३ ।
मय्यागते विशालोऽयमाम्रः कुब्जत्वमागतः।
यस्मात्तस्मात्तीर्थमिदं कुब्जकाम्रं भविष्यति ॥ ५४ ।
तिर्य्यग्योन्यादयोऽप्यस्मिन् ब्राह्मणा वा यदि स्वकम्।
कलेवरं त्यजिष्यन्ति* तेषां पञ्च शतानि च।
विमानानि भविष्यन्ति योगिनो मुक्तिरेव च ॥ ५५ ।
एवमुक्ता नृपं देवः शङ्खाग्रेण जनार्द्दनः।
स्पृश्य* संस्पृष्टमात्रोऽसौ† परं निर्वाणमाप्तवान् ॥ ५६ ।
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र तं देवं शरणं व्रज।
येन भूयः पुनः शोच्यपदवीं नो प्रयास्यसि ॥ ५७ ।
य इदं शृणुयान्नित्यं प्रातरुत्थाय मानवः।
पठेद्यश्चरितन्ताभ्यां मोक्षधर्मार्थदो भवेत् ॥ ५८ ।
शुभ्रव्रतमिदं पुण्यं यश्च कुर्य्याज्जनेश्वर।
स सर्व्वसम्पदश्चेह भुक्तान्ते तन्मयं व्रजेत् ॥ ५९ ।

इति वराहपुराणे शुभव्रतं नाम पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः।

---

* त्यक्ष्यन्तीति साधु।

† स्पृष्टवान् इति स्थाने स्पृश्येति पाठ आर्षः।

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि धन्यव्रतमनुत्तमम् ।
येन सद्यो भवेद्धन्यः अधनोऽपि हि यो भवेत् ॥ १ ।
मार्गशीर्षे सिते पक्षे प्रतिपद्या तिथिर्भवेत् ।
तस्यां नक्तं प्रकुर्व्वीत विष्णुमग्निं प्रपूजयेत् ॥ २ ।
वैश्वानराय पादौ तु अग्नयेत्युदरं तथा ।
हविर्भुजाय च उरो द्रविणोदेति वै भुजौ ॥ ३ ।
संवर्त्तायेति च शिरो ज्वलनायेति सर्वतः ।
अभ्यर्च्यैवं विधानेन देवदेवं जनार्द्दनम् ॥ ४ ।
तस्यैव पुरतः कुण्डं कारयित्वा विधानतः ।
होमं तत्र प्रकुर्वीत एभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥ ५ ।
ततः सयावकञ्चान्नं भुञ्जीयाद्घृतसंयुतम् ।
कृष्णपक्षेऽप्येवमेव चातुर्मास्यन्तु यावता ॥ ६ ।
चैत्रादिषु च भुञ्जीत पायसं सघृतं बुधः ।
श्रावणादिषु सक्तूंश्च ततश्चैतत्समाप्यते ॥ ७ ।
समाप्ते तु व्रते वह्निं काञ्चनं कारयेद्बुधः ।
रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं रक्तपुष्पानुलेपनम् ॥ ८ ।
कुङ्कुमेन तथालिप्य* ब्राह्मणं सत्त्वमेव च ।

---

* अत्र तथा, आलिप्य इति पदच्छेदः कर्त्तव्यः, अन्यथा लिप्त्वेति साधु ।

सर्व्वावयवसम्पूर्णं ब्राह्मणं प्रियदर्शनम्।
पूजयित्वा विधानेन रक्तवस्त्रयुगेन च।
दद्यात्पश्चाच्च तं तस्य मन्त्रेणानेन बुद्धिमान्॥ ९।१०।
धन्योऽस्मि धन्यकर्म्मास्मि धन्यचेष्टोऽस्मि धन्यवान्।
धन्येनानेन चीर्णेन व्रतेन स्यां सदा सुखी॥ ११।
एवमुच्चार्य्य तं विप्रे* न्यस्य कोशं महात्मने।
सद्यो धन्यत्वमाप्नोति योऽपि स्याद्भोगवर्ज्जितः† ॥ १२।
इह जन्मनि सौभाग्यं धनं धान्यञ्च पुष्कलम्।
अनेन कृतमात्रेण जायते नात्र संशयः॥ १३।
प्राग्जन्मजनितं यावदग्निर्दहति पातकम्‡।
दग्धे पापे विमुक्तात्मा इह जन्मन्यसौ भवेत्॥ १४
योऽपीदं शृणुयान्नित्यं यश्च भक्त्या पठेद्द्विजः§।
उभौ ताविह लोकौ तु धन्यौ सद्यो भविष्यतः॥ १५।
श्रूयते च व्रतञ्चैतच्चीर्णमासीन्महात्मना।
धनदेन पुरा कल्पे शूद्रायोनौ स्थितेन हि॥ १६।

इति वराहपुराणे धन्यव्रतं नाम षट्पञ्चाशोऽध्यायः।

---

* विप्राय इति साधु।

† भगवर्ज्जित इति (ग)।

‡ पापकमिति (क), (ख)।

§ पठेन्नर इति (ख)।

सप्तपञ्चाशोऽध्याय:।

अगस्त्य उवाच।

अत:परं प्रवक्ष्यामि कान्तिव्रतमनुत्तमम्।
यत्कृत्वा तु पुरा सोम: कान्तिमानभवत्पुन:॥ १।
यक्ष्मणा दक्षशापेन पुरा क्रान्तो निशाकर:।
एतच्चीर्त्वा व्रतं सद्य: कान्तिमानभवत्किल॥ २।
द्वितीयायान्तु राजेन्द्र कार्त्तिकस्य सितन्दिनम्।
नक्तं कुर्व्वीत यत्नेन अर्च्चयन् बलकेशवम्॥ ३।
बलदेवाय पादौ तु केशवाय शिरोऽर्च्चयेत्।
एवमभ्यर्च्च्य मेधावी वैष्णवं रूपमुत्तमम्॥ ४।
परन्तु रूपं सोमाख्यं द्विकलं तद्दिने हि यत्।
तस्य देवस्य चार्घ्यन्तु दद्यान्मन्त्रेण सुव्रत*॥ ५।
नमोऽस्त्वमृतरूपाय स वै विधिवराय च।
यज्ञलोकाधिपतये सोमाय परमात्मने†॥ ६।
रात्रौ स विप्रो भुञ्जीत यवान्नं सघृतन्नर:॥ ७।
फाल्गुनादिचतुष्कन्तु पायसम्भक्षयेच्छुचि:।
शालिहोमं प्रकुर्व्वीत कार्त्तिके तु यवैस्तथा॥ ८।
आषाढ़ादिचतुष्के तु तिलहोमन्तु कारयेत्।

---

* (ख) पुस्तकेऽत:परं षट्पादा न सन्ति।

† एष पाद: (ग) पुस्तके नास्ति।

तद्वत्तिलान्नं भुञ्जीत एष एव विधिः स्मृतः॥ ९।
ततः संवत्सरे पूर्णे काञ्चनं शशिनं व्रती।
सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितपुष्पानुलेपनम्॥ १०।
दद्याद्द्विजाय सम्पूज्य काञ्चनं शशिनं तथा*।
अथ संवत्सरे पूर्णे कृत्वा सोमन्तु राजतम्॥ ११।
सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितपुष्पानुलेपनम्।
एवमेव द्विजं पूज्य ततस्तं प्रतिपादयेत्†॥ १२।
कान्तिमानपि लोकेऽस्मिन् सर्व्वज्ञः प्रियदर्शनः।
त्वत्प्रसादात्सोमरूपिन्नारायण नमोऽस्तु ते॥ १३।
अनेन किल मन्त्रेण दत्त्वा विप्राय वाग्यतः।
दत्तमात्रे ततस्तस्मिन् कान्तिमाञ्जायते नरः॥ १४।
आत्रेयेणापि सोमेन कृतमेतत्पुरा नृप।
तस्य व्रतान्ते सन्तुष्टः स्वयमेव जनार्द्दनः॥ १५।
यक्ष्माणमपनीयाशु अमृताख्यां कलां ददौ।
तां कलां सोमराजासौ तपसा लब्धवान्निशि॥ १६।
सोमत्वञ्चागमत्सोमो द्विजराजत्वमेव च।
द्वितीयामश्विनौ सोमभुजौ कीर्त्त्यौ तु तद्दिने॥ १७।
तौ शेषविष्णुविख्यातौ‡ शुक्लपक्षौ न संशयः।

---

* अतःपरं षट्पादाः (ख) पुस्तके न सन्ति।

† एष पाठः (ग) पुस्तके नास्ति।

‡ नृप तौ शेषविख्यातौ इति (ग), सुक्लपक्षौ इति (क), (ख)।

न विष्णोर्व्यतिरिक्तः स्याद्दैवतं नृपसत्तम ।
नामभेदेन सर्व्वत्र संस्थितः पुरुषोत्तमः ॥ १८ ।

इति वराहपुराणे कान्तिव्रतं नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ।

—o—

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

अतःपरं महाराज सौभाग्यकरणं व्रतम् ।
शृणु येनाशु सौभाग्यं स्त्रीपुंसोरुपजायते ॥ १ ।
फाल्गुनस्य तु मासस्य तृतीया शुक्लपक्षगा ।
उपासितव्या नक्तेन शुचिना सत्यवादिना ॥ २ ।
सस्त्रीकश्च हरिं पूज्य रुद्रं वा चोमया सह ।
या श्रीः सा गिरिजा प्रोक्ता यो हरिः स त्रिलोचनः ॥ ३ ।
एवं सर्व्वेषु शास्त्रेषु पुराणेषु च गद्यते ।
एतस्मादन्यथा यस्तु ब्रूते शास्त्रं पृथक्तया ॥ ४ ।
रुद्रो जनानां मर्त्यानां काव्यं शास्त्रं न तद्भवेत् ।
विष्णुं रुद्रकृतं ब्रूयाच्छ्रीगौरीति निगद्यते ॥ ५ ।
एतयोरन्तरं* यत्र सोऽधमेत्युच्यते जनैः ।

* एतयोरन्तरं ब्रूयादिति (क)। (ख) पुस्तके चान्तरेति ।

† अधमेत्युच्यते इत्यार्षम्, अधम इत्युच्यते इति साधु ।

तं नास्तिकं विजानीयात्सर्व्वधर्म्मवहिष्कृतम् ॥ ६ ।
एवं ज्ञात्वा सलक्ष्मीकं हरिं सम्पूज्य यत्नतः ।
मन्त्रेणानेन राजेन्द्र ततस्तं परमेश्वरम् ॥ ७ ।
गम्भीरायेति पादौ तु सुभगायेति वै कटिम् ।
उदरं देवदेवाय त्रिनेत्रायेति वै मुखम् ॥ ८ ।
शिरश्च वाचस्पतये रुद्रायेति च सर्वतः ।
एवमभ्यर्च्च मेधावी विष्णुं लक्ष्म्या समन्वितम् ॥ ९ ।
हरं वा गौरीसंयुक्तं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
ततस्तस्याग्रतो होमं कारयेन्मधुसर्पिषा ।
तिलैः सह महाराज सौभाग्यपतयेति* च ॥ १० ।
ततस्त्वक्षारविरसं निस्नेहं धरणीतले ।
गोधूमान्नन्तु भुञ्जीत कृष्णेऽप्येवं विधिः स्मृतः ॥ ११ ।
आषाढ़ादिद्वितीयां† तु पारणां तत्र कल्पयेत् ।
यवान्नेन ततः पश्चात्कार्त्तिकादिषु पार्थिव ॥ १२ ।
श्यामाकं तत्र भुञ्जीत त्रीन्मासान्नियतः शुचिः ॥ १३ ।
ततो माघसिते पक्षे तृतीयायां नराधिप ।
सौवर्णं कारयेद्गौरीं रुद्रञ्चैकत्र बुद्धिमान् ।
सलक्ष्मीकं हरिं वापि यथाशक्त्या‡ प्रसन्नधीः ॥ १४ ।

---

* पतयेति इत्यार्षं पतय इति साधु ।

† द्वितीये तु इति (क), (ख) ।

‡ यथाशक्तीति साधु ।

ततस्तान् ब्राह्मणे* दद्यात्पात्रभूते विचक्षणे ॥
अन्नेन हीने वेदानां पारगे साधुवर्त्तिनि ।
सदाचारेऽथ वा दद्याद्विष्णुभक्ते विशेषतः ॥ १५।१६ ।
षड्भिः पात्रैरुपेतन्तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
एकं मधुमयं पात्रं द्वितीयं घृतपूरितम् ॥
तृतीयं तिलतैलस्य चतुर्थं गुड़संयुतम् ।
पञ्चमं लवणैः पूर्णं षष्ठं गोक्षीरसंयुतम् ॥ १७।१८ ।
एतानि दत्त्वा पात्राणि सप्तजन्मान्तरे भवेत् ।
सुभगो दर्शनीयश्च नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ १९ ।

इति वराहपुराणे सौभाग्यव्रतं नाम अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ।

ऊनषष्टितमोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

अथ विघ्नहरं राजन् कथयामि शृणुष्व मे ।
सम्यक्कृतेन येनाशु न विघ्नैः परिभूयते ॥ १ ।
चतुर्थ्यां फाल्गुने मासि ग्रहीतव्यं व्रतन्त्विदम् ।
नक्ताहारेण राजेन्द्र तिलान्नं पारणं स्मृतम् ॥ २ ।

---

* ब्राह्मणायेति साधु, एवमन्यत्र ।

तदेवाग्नौ तु होतव्यं ब्राह्मणाय च तद्भवेत् ।
चातुर्मास्यं व्रतञ्चैतत्कृत्वा वै पञ्चमे तथा ॥ ३ ।
विप्राय दद्यात्सौवर्णं गजवक्त्रं सुपूजितम् ।
पायसैः पञ्चभिः पात्रैरुपेतन्तु तिलैस्तथा ॥ ४ ।
एवं कृत्वा व्रतञ्चैतत्सर्व्वविघ्नैर्विमुच्यते ।
हयमेधस्य विघ्ने तु* सञ्जाते सगरस्तथा ॥ ५ ।
एतदेव चरित्वा तु हयमेधं स आप्तवान् ।
तथा रुद्रेण देवेन त्रिपुरं निघ्नता पुरा ॥ ६ ।
एतदेव कृतन्तस्मात्त्रिपुरस्तेन पातितः ।
मया समुद्रं पिवता एतदेव कृतं व्रतम् ॥ ७ ।
अन्यैरपि महीपालैरेतदेव कृतं पुरा ।
तपोऽर्थिभिर्ज्ञानकृद्भिरविघ्नार्थे परन्तप ॥ ८ ।

शूराय धीराय गजाननाय
लम्बोदरायैकदंष्ट्राय चैव ।
एवं सम्पूज्य तद्दिने पुण्यकृद्भि-
र्होमं कुर्य्याद्विघ्ननाशस्य हेतोः ॥ ९ ।

अनेन कृतमात्रेण सर्वविघ्नैः प्रमुच्यते ।
विनायकस्य दानेन कृतकृत्यो नरो भवेत् ॥ १० ।

इति वराहपुराणे अविघ्नव्रतं नाम ऊनषष्टितमोऽध्यायः ।

---

* अश्वो चेति (ग) ।

षष्टितमोऽध्याय:।

अगस्त्य उवाच।

शान्तिव्रतं प्रवक्ष्यामि तव राजन् शृणुष्व तत्।
येन चीर्णेन शान्ति: स्यात्सर्वदा गृहमेधिनाम्॥ १।
पञ्चम्यां शुक्लपक्षस्य कार्त्तिके मासि सुव्रत।
आरभ्य वर्षमेकन्तु भुञ्जीयादुष्णवर्ज्जितम्॥ २।
नक्तं देवन्तु सम्पूज्य हरिं शेषोपरि स्थितम्।
अनन्तायेति पादौ तु कटिं वासुकिने नम:॥ ३।
तक्षकायेति जठरमुर: कर्कोटकाय च।
पद्माय कण्ठं सम्पूज्य महापद्माय दोर्युगम्॥ ४।
शङ्खपालाय वक्त्रन्तु कुटिलायेति वै शिर:।
एवं विष्णुगतं पूज्य* पृथगेव च पूजयेत्॥ ५।
क्षीरेण स्नपनं कुर्य्यात्तानुद्दिश्य हरे: पुन:।
तदग्रे होमयेत् क्षीरं तिलै: सह विचक्षण:॥ ६।
एवं संवत्सरस्यान्ते ब्राह्मणान् भोजयेत्तत:।
नागन्तु काञ्चनं कुर्य्याद्ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ ७।
एवं य: कुरुते भक्त्या व्रतमेतन्नराधिप।
तस्य शान्तिर्भवेन्नूनं नागेभ्यो न भयं तथा॥ ८।

इति वराहपुराणे शान्तिव्रतं नाम षष्टितमोऽध्याय:।

---

* पूज्यमिति (ग), पूजयित्वेति साधु।

एकषष्टितमोऽध्यायः।

अगस्त्य उवाच।

कामव्रतं महाराज शृणु मे गदतोऽधुना।
येन कामाः समृद्धयन्ति मनसा चिन्तिता अपि॥ १।
षष्ठ्यां फलाशनो यस्तु वर्षमेकं व्रतं चरेत्।
पौषमासे सिते पक्षे पञ्चम्यां कृतभोजनः॥ २॥
षष्ठ्यान्तु प्राशयेद्धीमान्प्रथमन्तु फलं नृप।
ततो भुञ्जीत यत्नेन वाग्यतः शुद्धमोदनम्॥ ३।
ब्राह्मणैः सह राजेन्द्र अथवा केवलैः फलैः।
तमेकं दिवसं स्थित्वा सप्तम्यां पारयेन्नृप॥ ४।
अग्निकार्य्यन्तु कुर्व्वीत गुहरूपेण* केशवम्।
पूजयित्वा विधानेन वर्षमेकं व्रतं चरेत्॥ ५।
षड्वक्त्रः कार्त्तिकेयश्च सेनानीः कृत्तिकासुतः।
कुमारः स्कन्द इत्येवं पूज्यो विष्णुः स्वनामभिः॥ ६।
समाप्तौ तु व्रतस्यास्य कुर्य्याद्ब्राह्मणभोजनम्।
षण्मुखं मूर्त्तसौवर्णं† ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ ७।
सर्वे कामाः समृद्धयन्तां मम देव कुमारक।
त्वत्प्रसादादिमं भक्त्या गृह्यतां विप्र मा चिरम्॥ ८।
अनेन दत्तमात्रेण ब्राह्मणाय सवस्त्रकम्।

---

* षड्रूपेणेति (ग)।

† सर्व्वसौवर्णमिति (ग)।

ततः कामाः समृद्ध्यन्ति सर्व्वे वै इह जन्मनि ॥ ९ ।
अपुत्रो लभते पुत्रं धनार्थी* लभते धनम् ।
भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं नात्र कार्य्या विचारणा ॥ १० ।
एतद्व्रतं पुरा चीर्णं नलेन नृपसत्तम ।
ऋतुपर्णस्य विषये वसता व्रतचर्य्यया ॥ ११ ।
तथा राज्यच्युतैरन्यैर्बहुभिर्नृपसत्तमैः ।
पौराणिकैर्व्रतञ्चैव सिद्धार्थं नृपसत्तम ॥ १२ ।

इति वराहपुराणे कामव्रतं नाम एकषष्टितमोऽध्यायः ।

द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

अथापरं महाराज व्रतमारोग्यसंज्ञितम्* ।
कथयामि परं पुण्यं सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ।
आदित्य भास्कर रवे भानो सूर्य्य दिवाकर ।
प्रभाकरेति सम्पूज्य† एवं व्रतमुपाचरेत् ॥ २ ।

---

* अधन इति (ग) ।

---

* अथाऽपरं प्रवक्ष्यामि व्रतमारोग्यसंज्ञितमिति (क) ।
† कथितं सम्पूज्य इति (ख) ।

षष्ठ्याञ्चैव कृताहारः सप्तम्यां भानुमर्च्चयेत्।
अष्टम्याञ्चैव भुञ्जीत एष एव विधिक्रमः॥ ३॥
अनेन वत्सरं पूर्णं विधिना योऽर्च्चयेद्रविम्।
तस्यारोग्यं धनं धान्यमिह जन्मनि जायते॥ ४॥
परत्र च शुभं स्थानं यद्गत्वा न निवर्त्तते।
सार्वभौमः पुरा राजा अनरण्यो महाबलः॥ ५॥
तेनायमर्च्चितो देवो व्रतेनानेन पार्थिव।
यस्य तुष्टोऽभवद्देवः* प्रादादारोग्यमुत्तमम्॥ ६॥

भद्राश्व उवाच।

किमसौ रोगवान्राजा येनारोग्यमवाप्तवान्।
सार्व्वभौमस्य च कथं ब्रूहि रोगस्य सम्भवः॥ ७॥

अगस्त्य उवाच।

स राजा सार्व्वभौमोऽभूद्यशस्वी च सुरूपवान्।
स कदाचिन्महाराज नृपश्रेष्ठो महाबलः॥ ८॥
गतवान्मानसं दिव्यं सरो देवगणान्वितम्।
तत्रापश्यद्बृहत्पद्मं सरोमध्यगतं सितम्॥ ९॥
तत्र चाङ्गुष्ठमात्रन्तु स्थितं पुरुषसत्तमम्।
रक्तवासोभिराच्छन्नं द्विभुजन्तिग्मतेजसम्॥ १०॥
तं दृष्ट्वा सारथिम्प्राह पद्ममेतत्समानय।
इदन्तु शिरसा बिभ्रत्सर्व्वलोकस्य सन्निधौ॥ ११॥
श्लाघनीयो भविष्यामि तस्मादानय मा चिरम्।

* वरं देव इति (ख)।

एवमुक्तस्तदा तेन सारथिः प्रविवेश ह ॥ १२ ।
ग्रहीतुमुपचक्राम तत्पद्मं नृपसत्तम ।
स्पृष्टमात्रे ततः पद्मे हुङ्कारः समजायत ॥ १३ ।
तेन शब्देन वित्रस्तः स पपात ममार च ।
राजा च तत्क्षणादेव शब्देन समपद्यत ॥ १४ ।
कुष्ठी विगतवर्णश्च बलवीर्य्यविवर्ज्जितः ।
तथागतमथात्मानं दृष्ट्वा स पुरुषर्षभः ॥ १५ ।
तस्थौ तत्रैव शोकार्त्तः किमेतदिति चिन्तयन् ।
तस्य चिन्तयतो धीमानाजगाम महातपाः ॥ १६ ।
वसिष्ठो ब्रह्मपुत्रोऽथ स तं पप्रच्छ पार्थिवम् ।
कथन्ते राजशार्द्दूल इह देहस्य शासनम् ॥ १७ ।
इदानीं मे च किङ्कार्य्यं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ।
एवमुक्तस्ततो राजा वसिष्ठेन महात्मना ॥ १८ ।
सर्व्वं पद्मस्य वृत्तान्तं कथयामास च प्रभुः ।
तं श्रुत्वा स मुनिस्तत्र साधु राजन्तथाब्रवीत् ॥ १९ ।
असाधुरथ चातिष्ठस्तस्मात्कुष्ठित्वमागतः ।
एवमुक्तस्तदा राजा वेपमानः कृताञ्जलिः ॥ २० ।
पप्रच्छ साध्वहं विप्र कथं वासाध्वहं मुने ।
कथं मे कुष्ठं सञ्जातमेतन्मे वक्तुमर्हसि ॥ २१ ।

वसिष्ठ उवाच ।

एतद्ब्रह्मोद्भवं नाम पद्मं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
दृष्टमात्रेण चानेन हृष्टाः स्युः सर्व्वदेवताः ॥ २२ ।

एतस्मिन्दृश्यते चैतत् षण्मासं क्वापि पार्थिव।
एतस्मिन्दृष्टमात्रे तु यो जलं विशते नरः॥ २३।
सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमर्हति।
ब्रह्मणः प्रागवस्थायां मूर्त्तिरप्सु व्यवस्थिता॥ २४।
एतां दृष्ट्वा जले मग्नः संसाराब्धि प्रमुच्यते।
इमञ्च दृष्ट्वा ते सूतो जले मग्नो नरोत्तम॥ २५।
प्रविष्टश्च पुनरिमं हन्तुमिच्छन्नराधिप।
प्राप्तवानसि दुर्बुद्धे कुष्ठित्वं पापपूरुष॥ २६।
दृष्टमेतत्त्वया यस्मात्त्वं साध्विति ततः प्रभो।
मयोक्तो मोहमापन्नस्तेनासाधुरितीरितः॥ २७।
ब्रह्मपुत्रो वदन्नेवं नृपमन्तर्हितोऽभवत्।
स तद्वचनमाकर्ण्य राजापि परमेश्वरम्॥ २८।
अहन्यहनि चागच्छत्तं पुनर्दृष्टवानपि।
देवा अपि वदन्त्येते पद्मं काञ्चनमुत्तमम्॥ २९।
मानसे ब्रह्मपद्मन्तु दृष्ट्वा चाब्जगतं हरिम्।
प्राप्स्यामस्तत्परं ब्रह्म यद्गत्वा न पुनर्भवेत्॥ ३०।
इदञ्च कारणं चान्यत्कुष्ठस्य शृणु पार्थिव।
आदित्यः पद्मगर्भोऽस्मिन्स्वयमेव व्यवस्थितः॥ ३१।
तं दृष्ट्वा तत्त्वतो भावः परमात्मैष शाश्वतः।
धारयामि शिरस्येनं ततः ख्यातिर्भविष्यति॥ ३२।
इतीमं भावमास्थाय सूतोऽयं प्रेषितस्त्वया।
तत्क्षणादेव स मृतः त्वञ्च कुष्ठित्वमागतः॥ ३३।

तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र व्रतमेतत्समाचर ।
व्रतस्यास्य प्रभावेण कुष्ठरोगात्प्रमुच्यसे ॥ ३४ ।

इति वराहपुराणे आरोग्यव्रतं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

त्रयःषष्टितमोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।
अथापरं महाराज पुत्रप्राप्तिव्रतं शुभम् ।
कथयामि समासेन तन्मे निगदतः शृणु ॥ १ ।
मासे भाद्रपदे या तु कृष्णपक्षे नरेश्वर ।
अष्टम्यामुपवासेन पुत्रप्राप्तिव्रतं हि तत् ॥ २ ।
सप्तम्याञ्चैव सङ्कल्प्य अष्टम्यामर्च्चयेद्धरिम्* ।
देवक्युत्सङ्गगं विष्णुं मातृभिः परिवेष्टितम् ॥ ३ ।
प्रभाते विमलेऽष्टम्यामर्च्चयेत्प्रयतो हरिम् ।
प्राग्विधानेन गोविन्दमर्च्चयित्वा विधानतः ॥ ४ ।
ततो यवैः कृष्णतिलैः सघृतैर्होमयेद्दधि ।
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या यथाशक्त्या सदक्षिणम् ॥ ५ ।

---

* षष्ठ्याञ्चैव तु संकल्प्य सप्तम्यां पूजयेद्धरिमिति (क), (ग)।

ततः स्वयन्तु भुञ्जीत प्रथमं विल्वमुत्तमम्।
पश्चाद्यथेष्टं भुञ्जीत स्नेहैः सर्व्वरसैर्युतम्॥ ६।
प्रतिमासमनेनैव विधिनोपोष्य मानवः।
कृष्णाष्टम्यां व्रतं कृत्वा अपुत्रः पुत्रवान्भवेत्॥ ७।
श्रूयते च पुरा राजा शूरसेनः प्रतापवान्।
अपुत्रः स तपस्तेपे पर्व्वते च हिमालये॥ ८।
तस्यैवं कुर्व्वतो देवो व्रतमेतज्जगाद ह।
सोऽप्येतत्कृतवान्राजा पुत्रञ्चैवोपलब्धवान्॥ ९।
वसुदेवं महाभागमनेकव्रतयाजिनम्।
तं लब्ध्वा सोऽपि राजर्षिः परं निर्व्वाणमाप्तवान्॥ १०।
एवं कृष्णाष्टमी राजन्मया ते परिकीर्त्तिता।
संवत्सरान्ते दातव्यं गोयुग्मन्तु द्विजातये॥ ११।
एतत्पुत्रव्रतं नाम मया ते परिकीर्त्तितम्।
एतत्कृत्वा नरः पापैः सर्व्वैरेव प्रमुच्यते॥ १२।

इति वराहपुराणे पुत्रप्राप्तिव्रतं नाम अथ:षष्टितमोऽध्यायः।

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

अथापरं प्रवक्ष्यामि शौर्य्यव्रतमनुत्तमम् ।
येन भीरोरपि मह्च्छौर्य्यं भवति तत्क्षणात् ॥ १ ।
मासि चाश्वयुजि शुक्लां नवमीं समुपोषयेत् ।
सप्तम्यां कृतसङ्कल्पः स्थित्वाष्टम्यां निरोदनः ।
नवम्यां प्राशयेत्पिष्टं प्रथमं भक्तितो नृप ॥ २ ।
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या देवीञ्चैव तु पूजयेत् ।
दुर्गां देवीं महाभागां महामायां महाप्रभाम् ॥ ३ ।
एवं संवत्सरं यावदुपोष्येति विधानतः ।
व्रतान्ते भोजयेद्धीमान्यथाशक्त्या* कुमारिकाः ॥ ४ ।
हेमवस्त्रादिभिस्तास्तु भूषयित्वा तु शक्तितः ।
पश्चात्क्षमापयेत्तान्तु देवी मे प्रीयतामिति† ॥ ५ ।
एवं कृते भ्रष्टराज्यो लभेत्‡ राज्यं न संशयः ।
अविद्यो लभते विद्यां भीतः शौर्य्यञ्च विन्दति ॥ ६ ।

इति वराहपुराणे शौर्य्यव्रतं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ।

---

* यथाशक्तीति साधु ।

† भूषयित्वा स्वशक्तित इति (ग) ।

‡ लभेतेति साधु ।

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

सार्व्वभौमव्रतञ्चान्यत्कथयामि समासतः ।
येन सम्यक्कृतेनाशु सार्व्वभौमो नृपो भवेत् ॥ १ ।
कार्त्तिकस्य तु मासस्य दशमी* शुक्लपक्षगा ।
तस्यां नक्ताशनो भूत्वा दिक्षु शुद्धबलिं हरेत् ॥ २ ।
विचित्रैः कुसुमैर्भक्त्या पूजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
दिशान्तु प्रार्थनां कुर्य्यान्मन्त्रेणानेन सुव्रतः ॥ ३ ।
सर्वा भवत्यः सिध्यन्तु मम जन्मनि जन्मनि ।
एवमुक्त्वा बलिन्ताभ्यो दत्त्वा शुद्धेन चेतसा ॥ ४ ।
ततो रात्रौ स भुञ्जीत दध्यन्नन्तु सुसंस्कृतम् ।
पूर्व्वं पश्चाद्यथेष्टन्तु एवं संवत्सरन्नृप ॥ ५ ।
यः करोति नरो नित्यं तस्य दिग्विजयो भवेत् ।
एकादश्यां निराहारो नरः कुर्य्याद्यथाविधि ॥ ६ ।
मार्गशीर्षे शुक्लपक्षादारभ्याब्दं विचक्षणः ।
तद्व्रतं धनदस्येष्टं कृतं वित्तं प्रयच्छति ॥ ७ ।
एकादश्यां निराहारो यो भुङ्क्ते द्वादशीदिने ।
शुक्ले वाप्यथवा कृष्णे तद्व्रतं वैष्णवं महत् ॥ ८ ।
एवञ्चीर्णं सुघोराणि हन्ति पापानि पार्थिव ।

---

* षष्टमीति (ग) ।

त्रयोदश्यान्तु नक्तेन धर्म्मव्रतमथोच्यते ॥ ९ ।
शुक्लपक्षे फाल्गुनस्य तथारभ्य विचक्षणः ।
रौद्रव्रतं चतुर्द्दश्यां कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ १० ।
माघमासात्तथारभ्य* पूर्णं संवत्सरं नृप ।
इदं व्रतन्तु पञ्चम्यां† शुक्लायां नक्तभोजनम् ।
पितृव्रतममायां स्यादिति राजन्तथेरितम् ॥ ११ ।
दश पञ्च च वर्षाणि य एवं कुरुते नृप ।
तिथिव्रतादिकं तस्य फलं स्यात्तत्प्रमाणतः‡ ॥ १२ ।
अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
यष्टानि तेन राजेन्द्र कल्पोक्तव्रतकारिणा ॥ १३ ।
एकमेव कृतं हन्ति व्रतं पापानि नित्यशः ॥ १४ ।
यः पुनः§ सर्व्वमेतद्धि कुर्य्यान्नरवरात्मजः ।
स शुद्धो विरजाँल्लोकानाप्नोति सकलान्नृप ॥ १५ ।

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे अगस्तिगीतासु सार्व्वभौमव्रतं नाम
पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ।

---

* माघमासादथारभ्येति (ग) ।

† पञ्चदश्यामिति (ग) ।

‡ (ग) पुस्तके ११श श्लोकस्य परार्द्धं १२श श्लोकश्च यथास्थानं न स्तः ।

§ यत्पुनरिति (ख) ।

षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

भद्राश्व उवाच ।

आश्चर्य्यं यदि ते किञ्चिद्विदितं दृष्टमेव च* ।
तन्मे कथय धर्म्मज्ञ परं कौतूहलं महत् ॥ १ ।

अगस्त्य उवाच ।

आश्चर्य्यरूपो भगवानेष एव जनार्द्दनः ।
तस्याश्चर्य्याणि दृष्टानि बहूनि विविधानि वै ॥ २ ।
श्वेतद्वीपगतः पूर्वं नारदः किल पार्थिव ।
सोऽपश्यच्छङ्खचक्राब्जान्पुरुषांस्तिग्मतेजसः ॥ ३ ।
अयं विष्णुरयं विष्णुरेष विष्णुः सनातनः ।
चिन्ताऽभूत्तस्य तान्दृष्ट्वा कोऽस्मिन्विष्णुरिति प्रभुः ॥ ४ ।
एवं चिन्तयतस्तस्य चिन्ता कृष्णं प्रति प्रभोः† ।
आराधयामि च कथं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ५ ।
येन वेद्मि परं देवं कृष्णं नारायणं प्रभुम् ।
एवं सञ्चिन्त्य दध्यौ स तं देवं परमेश्वरम् ॥ ६ ।
दिव्यं वर्षसहस्रन्तु साग्रं ब्रह्मसुतस्तदा ।
ध्यायतस्तस्य देवोऽसौ परितोषं जगाम ह ॥ ७ ।
उवाच स‡ प्रसन्नात्मा प्रत्यक्षत्वङ्गतः प्रभुः ।

---

* वेति (ग) ।

† कृष्णमिति प्रभो इति (ख) ; बभौ इति (ग) ।

‡ उवाच चेति (ग) ।

वरं ब्रह्मसुत ब्रूहि किन्ते ददामि महामुने ॥ ८ ।

नारद उवाच ।

सहस्रमेकं वर्षाणां ध्यातस्त्वं भुवनेश्वर ।
त्वत्प्राप्तिर्येन तद्ब्रूहि यदि तुष्टोऽसि मेऽच्युत ॥ ९ ।

देवदेव उवाच ।

पौरुषं सूक्तमास्थाय ये यजन्ति* द्विजाश्च माम् ।
ते मां प्राप्स्यन्ति सततं संहिताध्ययनेन च ॥ १० ।
अलाभे वेदशास्त्राणां† पञ्चरात्रोदितेन हि ।
मार्गेण मां यजन्ते ये ते मां प्राप्नुवन्ति मानवाः ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां पञ्चरात्रं विधीयते ॥ ११ ।
शूद्रादीनान्तु मे‡ क्षेत्रपदवीगमनं द्विज ।
मन्नाम विहितन्तेषां नान्यत्पूजादिकं चरेत् ॥ १२ ।
एवं मयोक्तं विप्रेन्द्र पुराकल्पे पुरातनम् ।
पञ्चरात्रं सहस्राणां यदि कश्चिद्ग्रहीष्यति ॥ १३ ।
कर्म्मक्षये च मां कश्चिद्यदि भक्तो भविष्यति ।
तस्य चेदं पञ्चरात्रं नित्यं हृदि वसिष्यति ॥ १४ ।
इतरे राजसैर्भावैस्तामसैश्च समावृताः ।
भविष्यन्ति द्विजश्रेष्ठ मय्यासनपराङ्मुखाः§ ॥ १५ ।

---

* यजन्ते इति साधु ।

† अलाभे देवशास्त्राणामिति (ख) ।

‡ मच्छेत्रमिति (ग) ।

§ मय्यासनपराङ्मुखा इति (ग) ।

कृतं त्रेता द्वापरश्च युगानि त्रीणि नारद ।
सत्त्वस्था मां समेष्यन्ति कलौ रजस्तमोऽधिकाः ॥ १६ ।
अन्यच्च ते वरं दद्मि शृणु नारद साम्प्रतम् ।
यदिदं पञ्चरात्रं मे शास्त्रं परमदुर्लभम् ।
तद्भवान्वेत्स्यते* सर्व्वं मत्प्रसादान्न संशयः ॥ १७ ।
वेदेन पञ्चरात्रेण भक्त्या यज्ञेन च द्विज ।
प्राप्योऽहं नान्यथा वत्स वर्षकोट्ययुतैरपि ॥ १८ ।
एवमुक्त्वा स भगवान्नारदं परमेश्वरः ।
जगामादर्शनं सद्यो नारदोऽपि दिवं ययौ ॥ १९ ।

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे नारदपुराणसूचनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ।

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

भद्राश्व उवाच ।

भगवन्सितकृष्णे द्वे ये ते जगति सत्तम ।
स्त्रियौ बभूवतुः के द्वे सिता कृष्णा च का शुभा ॥ १ ।
कश्चासौ पुरुषो ब्रह्मन्पावकः सप्तधाऽभवत् ।
कोऽसौ द्वादशधा विप्र द्विदेहः षट्शिराः प्रभुः ॥ २ ।

---

* वेत्स्यतीति साधु ।

दम्पत्यश्च द्विजश्रेष्ठ ज्ञातसूर्य्योदयादलम् ।
कस्मादेतज्जगदिदं विततं द्विजसत्तम ॥ ३ ।

अगस्त्य उवाच ।

सितकृष्णे स्त्रियौ ये*ते ते भगिन्यौ प्रकीर्त्तिते ।
सितासिता† द्विवर्णा च नारी रात्रिरुदाहृता ॥ ४ ।
यः पुमान्सप्तधा जात एको भूत्वा नरेश्वर ।
स समुद्रस्तु विज्ञेयः सप्त चैको व्यवस्थितः ॥ ५ ।
योऽसौ द्वादशधा राजन्द्विदेहः षट्शिराः प्रभुः ।
संवत्सरः स विज्ञेयः शरीरे द्वे गती स्मृते ।
ऋतवः षट् च वक्त्राणि एष संवत्सरः स्मृतः ॥ ६ ।
दम्पत्यं तदहोरात्रं सूर्य्याचन्द्रमसौ यतः ।
ततो जगत्समुत्तस्थौ देवादस्माच्च सत्तम ॥ ७ ।
स विष्णुः परमो देवो विज्ञेयो नृपसत्तम ।
न च वेदक्रियाहीनः पश्यते‡ परमेश्वरम् ॥ ८ ।

इति वराहपुराणे अगस्तिगीतासु विष्ण्वाश्चर्य्यं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ।

———०:०———

* ये एते इति साधु ।

† सत्यासत्या इति (क), (ख) ।

‡ पश्यतीति साधु ।

अष्टषष्टितमोऽध्यायः।

भद्राश्व उवाच।

योऽसौ सर्व्वगतो देवः परमात्मा व्यवस्थितः।*
चतुर्युगे त्वसौ कीदृग्विज्ञेयः परमेश्वरः॥ १।
युगे युगे क आचारो वर्णानां भविता मुने।
कथञ्च शुद्धिर्विप्राणामन्यस्त्रीसङ्करे मुने॥ २।

अगस्त्य उवाच।

कृते युगे मही देवैर्युज्यते वेदकर्म्मणा।
यजद्भिश्च† सुरांस्तैता तद्वद्वैश्य सत्तम॥ ३।
द्वापरे सत्त्वरजसोबहुले नृपसत्तम।
यावद्धर्म्मसुतो राजा भविष्यति महामते।
ततस्तमः प्रभविता कलिरूपो नरेश्वर॥ ४।
तस्मिन् कलौ वर्त्तमाने स्वमार्गांश्चरविता द्विजाः।
राजानो वैश्यशूद्राश्च प्रायशो हीनजातयः॥ ५।
भविष्यन्ति नृपश्रेष्ठ सत्यशौचविवर्ज्जिताः।
ततो विनश्यते लोको वर्णधर्म्मश्च नश्यति॥ ६।

भद्राश्व उवाच।

अगम्यागमनं कृत्वा ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा।

---

* (ख) पुस्तकेऽतः परं चरणषट्कं नास्ति।

† यजमानैरिति साधु।

शूद्रोऽपि शुध्यति* केन किं वागम्यन्तु शस्यते† ॥ ७ ।

अगस्त्य उवाच ।

चतुर्गामी भवेद्विप्रस्त्रिगामी क्षत्रियः स्मृतः ।
द्विगामी तु भवेद्वैश्यः शूद्र एकगमः स्मृतः ॥ ८ ।
अगम्यां ब्राह्मणीं प्राहुः क्षत्रियस्य नरेश्वरः ।
क्षत्रिया चापि वैश्यस्य शूद्रस्य सा च पार्थिव ॥ ९ ।
अधमस्योत्तमा नारी अगम्या मनुरब्रवीत् ।
माता मातृष्वसा श्वश्रूर्भ्रातृपत्नी च पार्थिव ॥ १० ।
अधमस्योत्तमा नारी यत्नेन परिवर्ज्जयते ।
स्नुषां दुहितरञ्चैव मित्रपत्नीश्च सर्व्वदा ।
जाया स्वमातृजा चैव अगम्याख्याः सुतस्त्रियः ॥ ११ ।
रजक्यादिषु चान्याश्च स्त्रियोऽगम्याः प्रकीर्त्तिताः ।
अगम्यागमनञ्चैतत्कृतं पापाय जायते ॥ १२ ।
वियोनिगमनादाशु ब्राह्मणाय भवत्यलम् ।
शेषस्याशुद्धिरेषैवं प्राणायामशतं भवेत् ॥ १३ ।
बहुनापि हि कालेन यत्पापं समुपार्ज्जितम् ।
वर्णसङ्करसङ्गत्या ब्राह्मणेन नरर्षभ ॥ १४ ।
दशप्रणवगायत्रीप्राणायामशतैस्त्रिभिः ।
मुच्यते ब्रह्महत्यायाः किम्पुनः शेषपातकैः ॥ १५ ।
अथवा पररूपं यो देवं ब्राह्मणपुङ्गवः ।

---

* अत्रात्मनेपदमार्षम् ।

† (ख), (ग), आर्षः वर्त्तमानप्रयोगश्च ।

वेत्ति ध्यानादिभिः पूजां न स पापैर्हि लिप्यते ॥ १६ ।
वेदाध्यायी पापशतैः कृतैरपि न लिप्यते ।
स्मरन्विष्णुं पठन्वेदं ददन्दानं यजन्हरिम् ॥ १७ ।
ब्राह्मणः शुद्ध एवास्ते विरुद्धमपि तारयेत् ।
एतत्ते सर्व्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वया नृप ॥ १८ ।
मन्वादिभिर्विस्तरशः कथितं यच्च पार्थिव* ।
समासतस्तच्च मया कथितं नृपसत्तम ॥ १९ ।

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ।

ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ।

भद्राश्व उवाच ।

भगवंस्त्वच्छरीरे तु यद्वृत्तं द्विजसत्तम ।
चिरजीवी भवांस्तन्मे वक्तुमर्हसि सत्तम ॥ १ ।

अगस्त्य उवाच ।

मच्छरीरमिदं राजन् बहुकौतूहलान्वितम् ।
अनेककल्पसंस्थायि वेदविद्याविशोधितम् ॥ २ ।
अटन्नहं महीं सर्वां गतवानस्मि पार्थिव ।

---

* (ग) पुस्तके मन्वादिभिर्विस्तरशः कथितं ते नृपोत्तम इत्येतदर्द्धमात्रमस्ति ।

इलावृतं महावर्षं मेरोः पार्श्वे व्यवस्थितम् ॥ ३ ।
तत्र रम्यं सरो दृष्टं तस्य तीरे महाकुटी ।
तत्रोपवासशिथिलं दृष्टवानस्मि तापसम् ॥ ४ ।
अस्थिचर्म्मावशेषन्तु चीरवल्कलधारिणम् ।
तं दृष्ट्वाहं नृपश्रेष्ठ क एषस्तापसोत्तमः ॥ ५ ।
विश्वस्य प्रतिपत्त्यर्थं मयोक्तः स द्विजोत्तमः ।
ब्रह्मन्मे दीयतां किञ्चिदागतोऽहं तवान्तिके ।
इति मां स मुनिः प्राह स्वागतन्ते द्विजोत्तम ॥ ६ ।
स्थीयतां स्थीयतां ब्रह्मन्नातिथ्यं करवाणि ते ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य प्रविष्टोऽहं कुटीं तु ताम् ॥ ७ ।
तावत्पश्याम्यहं विप्रं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
भूमौ स्थितन्तु मां दृष्ट्वा हुङ्कारमकरोद्द्विजः ॥ ८ ।
तद्धुङ्काराच्च पातालं भित्त्वा पञ्च हि कन्यकाः ।
निर्ययुः काञ्चनं पीठमेका तासान्तु गृह्य* वै ॥ ९ ।
सा मां प्रादात्तदा कन्या सलिलं करसंस्थितम् ।
गृहीत्वान्या तु मे पादौ क्षालितुञ्चोपचक्रमे ॥ १० ।
अन्ये द्वे व्यजनं गृह्य* मत्पक्षाभ्यां व्यवस्थिते ।
ततो हुङ्कारमकरोत्पुनरेव महातपाः ॥ ११ ।
तच्छब्दानन्तरं हैमद्रोणीं योजनविस्तृताम् ।
गृह्याजगाम अकरोत्प्लावं सरसि पार्थिव ॥ १२ ।
तस्यान्तु कन्याः शतशो हैमकुम्भकराः शुभाः ।

* गृहीत्वेति साधु ।

आययुस्ता अथोदृष्ट्वा स मुनिः प्राह मां नृप ॥ १३ ।
स्नानार्थं कल्पितं ब्रह्मन्निदं ते सर्व्वमेव तु ।
द्रोणीं प्रविश्य चेमां त्वं स्नातुमर्हसि सत्तम ॥ १४ ।
ततोऽहं तस्य वचनात्तस्यां द्रोण्यां नराधिप ।
विशामि ताव*त्सरसि सा द्रोणी प्रत्यमज्जत ॥ १५ ।
द्रोण्यां जले निमग्नोऽहं तमृषिं तच्च वै पुरम् ।
तावन्मेरुगिरेर्मूर्द्ध्नि पश्याम्यात्मानमात्मना ॥ १६ ।
समुद्रान् सप्त पश्यामि तथैव कुलपर्व्वतान् ।
सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं दृष्टवानस्मि पार्थिव ॥ १७ ।
अद्यापि तं लोकवरं ध्यायन्तिष्ठामि सुव्रत ।
कदा प्राप्स्येऽथ तं लोकमिति चिन्तापरोऽभवम् ॥ १८ ।
एवं ते कौतुकं राजन् कथितं परमेष्ठिनः ।
यद्वृत्तं मम देहे तु किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ १९ ।

इति वराहपुराणे नारायणाश्चर्य्यकथने ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ।

सप्ततितमोऽध्यायः ।

भद्राश्व उवाच ।

भगवन् किं कृतं लोकं त्वया तमनुपश्यता ।
व्रतं तपो वा धर्म्मो वा प्राप्त्यर्थं तस्य वै मुने ॥ १ ।

---

* यावदिति (ग) ।

अगस्त्य उवाच ।

अनाराध्य हरिं भक्त्या न लोकान् कामयेद्बुधः* ।
आराधिते हरौ लोकाः सर्व्वे करतलेऽभवन्† ॥ २ ।
एवं सञ्चिन्त्य राजेन्द्र मया विष्णुः सनातनः ।
आराधितो वर्षशतं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ३ ।
ततः कदाचिद्बहुना कालेन नृपनन्दन ।
यजतो मम देवेशं यज्ञमूर्त्तिं जनार्द्दनम् ॥ ४ ।
आहूता आगता देवाः सममेव सवासवाः ।
स्वे स्वे स्थाने स्थिता आसन्यावद्देवाः सवासवाः ॥ ५ ।
तावत् तत्रैव भगवानागतो वृषभध्वजः ।
महादेवो विरूपाक्षस्त्र्यम्बको नीललोहितः ॥ ६ ।
सोऽपि रौद्रे स्थितः स्थाने बभूव परमेश्वरः ।
तान्सर्व्वानागतान्दृष्ट्वा देवानृषिमहोरगान् ॥ ७ ।
सनत्कुमारो भगवानाजगामाब्जसम्भवः ।
त्रसरेणुप्रमाणेन विमाने सूर्य्यसन्निभे ॥
अवस्थितो महायोगी भूतभव्यभविष्यवित् ।
आगम्य शिरसा रुद्रं स ववन्दे महामुनिः ॥ ८ । ९ ।
तानहं संस्थितान्देवान्नारदादीनृषींस्तथा ।
सनत्कुमाररुद्रौ च दृष्ट्वाहमिदमब्रवम् ॥ १० ।

---

* लोकान् कान् कामयेद्बुध इति (ग) ।

† भवेयुरित्यर्थे अभवन्निति आर्षम् ।

क एषां भवतां याज्यो वरिष्ठश्च नृपोत्तम।
एवमुक्ते तदोवाच रुद्रो मां सुरसन्निधौ॥ ११।

रुद्र उवाच।

शृण्वन्तु विबुधाः सर्व्वे तथा देवर्षयोऽमलाः।
ब्रह्मर्षयश्च विख्याताः सर्व्वे शृण्वन्तु मे वचः।
त्वञ्चागस्त्य महाबुद्धे शृणु मे गदतो वचः* ॥ १२।
यो यज्ञैरिज्यते देवो यस्मात्सर्वमिदं जगत्।
उत्पन्नं सर्वदा यस्मिँल्लीनं भवति सामरम्।
नारायणः परो देवः सर्वरूपो जनार्दनः॥ १३।१४।
त्रिधात्मानं स भगवान्ससर्ज परमेश्वरः।
रजस्तमोभ्यां युक्तोऽभूत् रजःसत्त्वाधिकं विभुः॥ १५।
ससर्ज नाभिकमलाद्ब्रह्माणं कमलासनम्।
रजसा तमसा युक्तः सोऽपि मामसृजद्विभुः॥ १६।
यत्सत्त्वं स हरिर्देवो यो हरिस्तत्परं पदम्।
ये सत्त्वरजसी सोऽपि ब्रह्मा कमलसम्भवः॥ १७।
यो ब्रह्मा सैव देवस्तु यो देवः स चतुर्मुखः।
यद्रजस्तमसोपेतं सोऽहं नास्त्यत्र संशयः॥ १८।
सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रितयं चैतदुच्यते।
सत्त्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वं नारायणात्मकम्॥ १९।
रजसा सत्त्वयुक्तेन भवेत्सृष्टी रजोऽधिका।

---

* एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति।

तच्च पैतामहं वृत्तं सर्व्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥ २० ।
यद्देवबाह्यं कर्म्म स्याच्छास्त्रमुद्दिश्य सेव्यते ।
तद्रौद्रमिति विख्यातं तन्नेष्टं गदितं नृणाम् ॥ २१ ।
यद्वा न रजसा कर्म्म केवलं तामसन्तु यत् ।
तद्दुर्गतिपरं नृणामिह लोके परत्र च ॥ २२ ।
सत्त्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वं नारायणात्मकम् ।
नारायणश्च भगवान्यज्ञरूपी विभाव्यते ॥ २३ ।
कृते नारायणः शुद्धः सूक्ष्मरूप उपास्यते ।
त्रेतायां यज्ञरूपेण पञ्चरात्रैस्तु द्वापरे ॥ २४ ।
कलौ मत्कृतमार्गेण बहुरूपेण तामसैः ।
इज्यते द्वेषबुद्ध्या सः परमात्मा जनार्द्दनः ॥ २५ ।
न तस्मात्परतो देवो भविता न भविष्यति ।
यो विष्णुः स स्वयं ब्रह्मा यो ब्रह्मासौ महेश्वरः ॥ २६ ।
वेदत्रये च यज्ञेऽस्मिन्पठितेष्वेष निश्चयः ।
यो भेदं कुरुतेऽस्माकं त्रयाणां द्विजसत्तमः ।
स पापकारी दुष्टात्मा दुर्गतिं समवाप्नुयात् ॥ २७ ।
इदञ्च शृणु मेऽगस्त्य गदतः प्राक्तनं तथा ।
यथाकल्पे हरेर्भक्तिं न कुर्व्वन्तीह मानवाः ॥ २८ ।
भूर्लोकवासिनः सर्व्वे पुरा यष्टा* जनार्द्दनम् ।
भुवर्लोकं प्रपद्यन्ते तत्रस्था अपि केशवम् ॥ २९ ।

---

* इष्ट्वेति साधु ।

आराध्य स्वर्गतिं यान्ति क्रमान्मुक्ता व्रजन्ति हि।
एवं मुक्तिपदे व्याप्ते* सर्व्वलोकैस्तथैव च।
मुक्तिभाजस्ततो देवास्तं दध्युः प्रयता हरिम्।
सोऽपि सर्व्वगतत्वाच्च प्रादुर्भूतः सनातनः॥ ३०। ३१।
उवाच ब्रूत किङ्कार्य्यं सर्व्वे योगिवराः सुराः।
ते तं प्रणम्य देवेशमूचुश्च परमेश्वरम्॥ ३२।
देवदेव जनः सर्व्वो मुक्तिमार्गे व्यवस्थितः†।
कथं सृष्टिश्च भविता नरकेषु च को वसेत्॥ ३३।
एवमुक्तस्ततो देवैस्तानुवाच जनार्द्दनः।
युगानि त्रीणि बहवो मामुपेष्यन्ति मानवाः॥ ३४।
अन्त्ये युगे प्रविरला भविष्यन्ति मदाश्रयाः।
एष मोहं सृजाम्याशु यो जनं मोहयिष्यति॥ ३५।
त्वञ्च रुद्र महाबाहो मोहशास्त्राणि कारय।
अल्पायासं दर्शयित्वा मोहयाशु महेश्वर॥ ३६।
एवमुक्त्वा तदा तेन देवेन परमेष्ठिना।
आत्मा तु गोपितः सद्यः प्रकीर्णोऽहङ्कृतस्तदा॥ ३७।
तस्मादारभ्य कालात्तु मत्प्रणीतेषु सत्तम‡।
शास्त्रेष्वभिरतो लोको बाहुल्येन भवेदतः॥ ३८।

---

* एवं मुक्तिपदे प्राप्ते इति (ख)।

† देवा ऋषिगणाः सर्व्वे मुक्तिमार्गे व्यवस्थिता इति (ख)।

‡ (ग) पुस्तकेऽतः परमष्टौ पादा न सन्ति।

वेदानुवर्त्तिनं मार्गं देवं नारायणन्तथा ।
एकीभावञ्च पश्यन्तोमुक्ताश्चैव भवन्ति ते ॥ ३९ ।
मां विष्णोर्व्यतिरिक्तं ये ब्रह्माणञ्च द्विजोत्तम ।
भजन्ते पापकर्म्माणस्ते* यान्ति नरकं नराः ॥ ४० ।
ये वेदमार्गनिर्मुक्तास्तेषां मोहार्थमेव च ।
नयसिद्धान्तसंज्ञाभिर्मया शास्त्रन्तु दर्शितम् ॥ ४१ ।
पाशोऽयं पशुभावस्तु स यदा पतितो भवेत् ।
तदा पाशुपतं शास्त्रं जायते† वेदसंज्ञितम् ॥ ४२ ।
वेदमूर्त्तिरहं विप्र नान्यशास्त्रार्थवादिभिः ।
ज्ञायते मत्स्वरूपन्तु मुक्ता देवमनादिवत् ॥ ४३ ।
वेदवेद्योऽस्मि विप्रर्षे ब्राह्मणैश्च विशेषतः ।
युगानि त्रीण्यहं विप्र ब्रह्मा विष्णुस्तथैव च ॥ ४४ ।
त्रयोऽपि सत्त्वादिगुणास्त्रयो वेदास्त्रयोऽग्नयः ।
त्रयो लोकास्त्रयः सन्ध्यास्त्रयो वर्णास्तथैव च‡ ॥ ४५ ।
सवनानि तु तावन्ति त्रिधा बद्धमिदं जगत् ।
य एवं वेत्ति विप्रर्षे परं नारायणं तथा ॥ ४६ ।
अपरं पद्मयोनिन्तु ब्रह्माणं त्वपरन्तु माम् ।
गुणतो मुख्यतस्त्वेक एवाहं मोह इत्युभे ॥ ४७ ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु सप्ततितमोऽध्यायः ।

---

* भजन्ते मोहशास्त्रं ये इति (ग) ।

† जायेतेत्यर्थः 'जायते' इति आर्षम् ।

‡ एष श्लोकः (ग) पुस्तके नास्ति ।

एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

एवमुक्तास्ततो देवा ऋषयश्च पिनाकिना ।
अहञ्च नृपते तस्य देवस्य प्रणतोऽभवम् ॥ १ ।
प्रणम्य शिरसा देवं यावत्पश्यामि हे नृप ।
तावत्तस्यैव रुद्रस्य देहस्थं कमलासनम् ॥ २ ।
नारायणञ्च हृदये त्रसरेणुसुसूक्ष्मकम् ।
ज्वलद्भास्करवर्णाभं पश्यामि भवदेहतः* ॥ ३ ।
तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्व्वे याजका ऋषयोऽभवन् ।
जयशब्दरवांश्चक्रुः सामऋग्यजुषां स्वनम् ॥ ४ ।
कृत्वोचुस्तं तदा देवं किमिदं परमेश्वरम् ।
एकस्यामेव मूर्त्तौ ते लक्ष्यन्ते चित्तमूर्त्तयः ॥ ५ ।

रुद्र उवाच ।

यज्ञेऽस्मिन्यद्धुतं हव्यं मामुद्दिश्य महर्षयः ।
ते त्रयोऽपि वयं भागं गृह्णीमः कविसत्तमाः ॥ ६ ।
नास्माकं विविधो भावो वर्त्तते मुनिसत्तमाः ।
सम्यग्दृशः प्रपश्यन्ति विपरीतेष्वनेकशः ॥ ७ ।
एवमुक्ते तु रुद्रेण सर्व्वे ते मुनयो नृप ।
पप्रच्छुः शङ्करं देवं मोहशास्त्रप्रयोजनम् ॥ ८ ।

---

* भवद्देहतव इति (ख) ।

ऋषय ऊचुः ।

मोहनार्थन्तु लोकानां त्वया शास्त्रं पृथक्कृतम् ।
तत्त्वया हेतुना केन कृतं देव वदस्व नः ॥ ९ ।

रुद्र उवाच ।

अस्त्येके भारते वर्षे वनं दण्डकसंज्ञितम् ।
तत्र तीव्रन्तपो घोरं गौतमो नाम वै द्विजः ॥ १० ।
चकार तस्य ब्रह्मा तु परितोषं गतः प्रभुः ।
उवाच तं मुनिं ब्रह्मा वरं ब्रूहि तपोधन ॥ ११ ।
एवमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मणा लोककर्त्तृणा ।
उवाच शस्यपंक्तिर्मे धान्यानां देहि सङ्गता ।
एवमुक्तो ददौ तस्य तमेवार्थं पितामहः ॥ १२ ।
लब्ध्वा तु तं वरं विप्रः शतशृङ्गे महाश्रमम् ।
चकार तस्योषसि च पाकान्ते शालयो द्विजः ॥
लूयन्ते तेन मुनिना मध्याह्ने पच्यते* तथा ।
सर्व्वातिथ्यमसौ विप्रो ब्राह्मणेभ्यो ददात्यलम् ॥ १३।१४ ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य महती द्वादशाब्दिका ।
अनावृष्टिर्द्विजवर अभवल्लोमहर्षिणी ॥ १५ ।
तां दृष्ट्वा मुनयः सर्व्वे अनावृष्टिं वनेचराः ।
क्षुधया पीड्यमानाश्च प्रययुर्गौतमं तदा ॥ १६ ।
अथ तानागतान्दृष्ट्वा गौतमः शिरसा नतः ।

---

* पच्यन्ते इति युक्तम् ।

उवाच स्थीयतां मह्यं गृहे मुनिवरात्मजाः ॥ १७ ।
एवमुक्तास्तु ते तेन तस्थुर्विविधभोजनम् ।
भुञ्जमानामनावृष्टिर्यावत्सा निवृत्ताऽभवत् ॥ १८ ।
निवृत्तायाञ्च ते तस्यामनावृष्ट्यान्तु ते द्विजाः ।
तीर्थयात्रानिमित्तन्तु प्रयातमनसोऽभवन् ॥ १९ ।
तत्र शाण्डिल्यनामानं* तापसं मुनिसत्तमम् ।
प्रत्युवाचेति सञ्चिन्त्य मारीचः परमो मुनिः ॥ २० ।

मारीच उवाच ।

शाण्डिल्य शोभनं वच्मि पिता ते गौतमो मुनिः ।
तमनुक्त्वा न गच्छामस्तपश्चर्त्तुं तपोवनम् ॥ २१ ।
एवमुक्तेऽथ जहसुः सर्व्वे ते मुनयस्तथा ।
किमस्माभिः स्वकोऽदेहो विक्रीतोऽस्यान्नभक्षणात् ॥ २२ ।
एवमुक्त्वा पुनश्चोचुः सोपाधिं गमनम्प्रति ।
कृत्वा मायामयीङ्गान्तु तच्छालायां व्यसर्ज्जयन् ॥ २३ ।
तां चरन्तीं ततो दृष्ट्वा शालायां गौतमो मुनिः ।
गृहीत्वा सलिलं पाणौ प्राणिरुद्धेत्यभाषत ।
ततो मायामयी सा गौः पपात जलबिन्दुवत् ॥ २४ ।
निहतां तां ततो दृष्ट्वा मुनिं जिगमिषूंस्तथा ।
उवाच गौतमो धीमांस्तान्मुनीन्प्रणतः स्थितः ॥ २५ ।

---

* शाण्डिल्यनासीनं इति (क) ।

किमर्थं गम्यते विप्राः साधु शंसत मा चिरम् ।
मां विहाय सदा भक्तं प्रणतञ्च विशेषतः ॥ २६ ।

ऋषय ऊचुः ।

गोवध्येयमिह ब्रह्मन्यावत्तव शरीरगा ।
तावदत्र न भुञ्जामो भवतोऽन्नं महामुने ॥ २७ ।
एवमुक्तो गौतमस्तु तान्मुनीन्प्राह धर्म्मवित् ।
प्रायश्चित्तं गोवध्याया* दीयतां मे तपोधनाः ॥ २८ ।

ऋषय ऊचुः ।

इयं गौरमृता ब्रह्मन्मूर्च्छितेव व्यवस्थिता ।
गङ्गाजलप्लुता चेयमुत्थास्यति न संशयः ॥ २९ ।
प्रायश्चित्तं मृतायाः स्यादमृतायाः कृतन्त्विदम् ।
व्रतं वा मा कृथाः कोपमित्युक्त्वा प्रययुस्तु ते ॥ ३० ।
गतैस्तैर्गौतमो धीमान् हिमवन्तं महागिरिम् ।
मामाराधयिषुः प्रायात्तमुग्राशु महातपः ॥ ३१ ।
शतमेकन्तु वर्षाणामहमाराधितोऽभवम् ।
तुष्टेन च मया प्रोक्तो वरं वरय सुव्रत ॥ ३२ ।
सोऽब्रवीन्मां जटासंस्थां देहि गङ्गां तपस्विनीम् ।
मया सार्द्धं प्रयात्वेषा पुण्या भागीरथी नदी ॥ ३३ ।
एवमुक्ते जटाखण्डमेकं स प्रददौ शिवः ।

---

* वध्येति आर्षं, हत्येति साधु ।

तां गृह्य* गतवान् सोऽपि यत्रास्ते सा तु गौर्मृता ॥ ३४ ।
तज्जलप्लाविता सा गौर्गता चोत्थाय भामिनी।
नदी च महती जाता पुण्यतोया शुचिप्रदा ॥ ३५ ।
तं दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं तत्र सप्तर्षयोऽमलाः ।
आजग्मुश्च विमानस्थाः साधु साध्विति वादिनः ॥ ३६ ।
साधु गौतम साधूनां कोऽस्ति वा सदृशं तव ।
यदेवं जाह्नवी देवी दण्डके चावतारिता ॥ ३७ ।
एवमुक्तस्तदा तैस्तु गौतमः किमिदं त्विति ।
गोवध्याकारणं मह्यं† तावत्पश्यति गौतमः ॥ ३८ ।
ऋषीणां मायया सर्व्वमिदं जातं विचिन्त्य वै ।
शशाप ताञ्जटाभस्ममिथ्याव्रतधरांस्तथा ।
भविष्यथ त्रयीवाह्या वेदकर्म्मवहिष्कृताः ॥ ३९ ।
तच्छ्रुत्वा क्रूरवचनं गौतमस्य महामुनेः ।
ऊचुः सप्तर्षयो मैवं सर्वकालं द्विजोत्तम ॥ ४० ।
एवन्तु‡ किन्तु ते वाक्यं मोघं नास्त्यत्र संशयः ।
यदि नाम कलौ सर्व्वे भविष्यन्ति द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ।
उपकारिणि एते हि अपकर्त्तार एव तु ।

---

* गृहीत्वेति साधु ।

† मम इत्यस्य स्थाने मह्यमिति आर्षम् ।

‡ भवन्त्विति (ग) ।

इत्थम्भूता अपि कलौ भक्तिभाजो भवन्तु ते* ॥ ४२ ।
त्वद्वाक्यवह्निनिर्द्दग्धाः सदा कलियुगे द्विजाः ।
भविष्यन्ति क्रियाहीना वेदकर्म्मबहिष्कृताः ॥ ४३ ।
अस्याश्च गौणं नामेह नदी गोदावरीति च ।
एतां प्राप्य कलौ ब्रह्मन् गान्ददन्ति† जनाश्च ये ।
यथाशक्त्या‡ तु दानानि मोदन्ते त्रिदशैः सह ॥ ४४ ।
सिंहस्थे च गुरौ तत्र यो गच्छति समाहितः ।
स्नात्वा च विधिना तत्र पितॄंस्तर्पयते तथा ॥ ४५ ।
स्वर्गं गच्छन्ति पितरो निरये पतिता अपि ।
स्वर्गस्थाः पितरस्तस्य मुक्तिभाजो न संशयः ।
त्वं ख्यातिं महतीं प्राप्य मुक्तिं यास्यसि शाश्वतीम् ॥ ४६ ।
एवमुक्ताथ मुनयो ययुः कैलासपर्व्वतम् ।
यत्राहमुमया सार्द्धं सदा तिष्ठामि सत्तमाः ॥ ४७ ।
ऊचुर्मान्ति च मुनयो भवितारो द्विजोत्तमाः ।
कलौ त्वद्रूपिणः सर्व्वे जटामुकुटधारिणः ॥ ४८ ।
स्वेच्छया प्रेतवेषाश्च मिथ्यालिङ्गधराः प्रभो ।
तेषामनुग्रहार्थाय किञ्चिच्छास्त्रं प्रदीयताम् ।
ये चास्मद्वंशजाः सर्व्वे वर्त्तेयुः§ कलिपीड़िताः ॥ ॥ ४९ ।

---

* एष श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति ।

† ददन्तीति आर्षं, ददतीति साधु ।

‡ यथाशक्तीति साधु ।

§ वर्त्तेयुः इति आर्षं, वर्त्तेरन्निति साधु ।

एवमभ्यर्थितस्तैस्तु पुराहं द्विजसत्तम।
वेदक्रियासमायुक्तां कृतवानस्मि संहिताम् ॥ ५० ॥
निःश्वासाख्यां ततस्तस्यां लीना बाभ्रव्यशाण्डिलाः।
अल्पापराधं श्रुत्वैव गतास्ते दाम्भिकाभवन्* ॥ ५१ ॥
मयैव मोहितास्ते तु भविष्यज्जानता† द्विजाः।
लौल्यार्थिनः स्वशास्त्राणि करिष्यन्ति कलौ नराः ॥ ५२ ॥
निश्वाससंहितायां हि लक्षमात्रं प्रमाणतः।
सैव पाशुपती दीक्षा योगः पशुपतेस्तथा ॥ ५३ ॥
एतस्माद्वेदमार्गाद्धि यदन्यदिह जायते।
तत्क्षुद्रकर्म्म विज्ञेयं रौद्रं शौचविवर्ज्जितम् ॥ ५४ ॥
ये रुद्रमुपजीवन्ति कलौ वैदान्तिका नराः।
लौल्यार्थिनः स्वशास्त्राणि करिष्यन्ति कलौ नराः।
उच्छुष्मरुद्रास्ते ज्ञेया नाहन्तेषु व्यवस्थितः ॥ ५५ ॥
भैरवेण स्वरूपेण देवकार्य्यं यदा पुरा।
नर्त्तितन्तु मया सोऽयं‡ सम्बन्धः क्रूरकर्म्मणाम् ॥ ५६ ॥
क्षयं निनीषता दैत्यान्सोऽट्टहासो मया कृतः।
यः पुरा तत्र ये मह्यां§ पतिता अश्रुविन्दवः।

---

* दाम्भिका अभवन्निति साधु।

† भविष्यं जानता इति (ग)।

‡ मया सोऽपि इति (ख)।

§ मर्त्त्ये इति (ख), मह्यमिति (ग) तदर्थस्तु मम।

असंख्यातास्तु ते रौद्रा भवितारो महीतले ॥ ५७ ।
उच्छुष्मनिरता रौद्राः सुरामांसप्रियाः सदा* ।
स्त्रीलोलाः पापकर्म्माणः सम्भूता भूतलेषु ते ।
तेषां गौतमशापाद्धि भविष्यन्त्यन्वये द्विजाः ॥ ५८ ।
तेषां मच्छासनरताः सदाचाराश्च ये द्विजाः ।
स्वर्गञ्चैवापवर्गञ्च इत्युक्त्वा संशयात्पुरा ।
वैदान्तिकाऽधो यास्यन्ति मम सन्ततिदूषकाः ॥ ५९ ।
प्राग्गौतमोऽग्निना दग्धाः पुनर्मद्वचनाद्द्विजाः ।
नरकन्तु गमिष्यन्ति नात्र कार्य्या विचारणा ॥ ६० ।

रुद्र† उवाच ।

एवं मया ब्रह्मसुताः प्रोक्ता जग्मुर्यथागतम् ।
गौतमोऽपि स्वकं गेहं जगामाशु परन्तपाः ॥ ६१ ।
एतद्वः कथितं विप्रा मया धर्म्मस्य लक्षणम् ।
एतस्माद्विपरीतो यः स पाषण्डरतोऽभवत् ॥ ६२ ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु एकसप्ततितमोऽध्यायः ।

---

* भवितारो महीतले इति (ग) ।

† रुद्रस्य वचने 'रुद्र उवाच' इति पुनरुक्तः पाठः ।

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

सर्व्वज्ञं सर्व्वकर्त्तारं भवं रुद्रं पुरातनम् ।
प्रणम्य प्रयतोऽगस्त्यः पप्रच्छ परमेश्वरम् ॥ १ ।

अगस्त्य उवाच ।

भवान् ब्रह्मा च विष्णुश्च त्रयमेतत्त्रयी स्मृता ।
दीपोऽग्निर्दीपसंयोगैः सर्व्वगास्त्वेषु सर्व्वगः ॥ २ ।
कस्मिन् प्रधानो भगवान् काले कस्मिन्नधश्चजः ।
ब्रह्मा वा एतदाचक्ष्व मम देव त्रिलोचन ॥ ३ ।

रुद्र उवाच ।

विष्णुरेव परं ब्रह्म त्रिभेदमिह पठ्यते ।
वेदसिद्धान्तमार्गेषु तन्न जानन्ति मोहिताः ॥ ४ ।
विश प्रवेशने धातुस्तत्र स्नुप्रत्ययादनु ।
विष्णुर्यः सर्व्वदेवेषु परमात्मा सनातनः ॥ ५ ।
योऽयं विष्णुस्तु दशधा कीर्त्त्यते चैकधा द्विजाः ।
स आदित्यो महाभाग योगैश्वर्य्यसमन्वितः ॥ ६ ।
यो देवकार्य्याणि सदा कुरुते परमेश्वरः ।
मनुष्यभावमाश्रित्य स मां स्तौति युगे युगे ॥ ७ ।
लोकमार्गप्रवृत्त्यर्थं देवकार्य्यार्थसिद्धये ।
अहञ्च तौ सदा स्तौमि श्वेतद्वीपे कृते युगे ॥ ८ ।
सृष्टिकाले चतुर्वक्त्रं स्तौमि कालो भवामि च ।

ब्रह्मा देवासुराः स्तौति मां सदा तु कृते युगे* ॥ ९ ।
लिङ्गमूर्त्तिञ्च मां देवा यजन्ते भोगकाङ्क्षिणः ।
सहस्रशीर्षकं देवं मनसा तु मुमुक्षवः ।
यजन्ते यं स विश्वात्मा देवो नारायणः स्वयम् ॥ १० ।
ब्रह्मयज्ञेन ये नित्यं यजन्ते द्विजसत्तम ।
ते ब्रह्माणं प्रीणयन्ति वेदो ब्रह्मा प्रकीर्त्तितः ॥ ११ ।
नारायणः शिवो विष्णुः शङ्करः पुरुषोत्तमः ।
एतेषु नामभिर्ब्रह्म परं प्रोक्तं सनातनम् ॥ १२ ।
कर्म्मवेदयुजां विप्र ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः ।
वयं त्रयोऽपि मन्त्राद्या† नात्र कार्य्या विचारणा ॥ १३ ।
अहं विष्णुस्तथा वेदा ब्रह्मकर्म्माणि चाप्युत ।
एतत्त्रयन्त्वेकमेव न पृथग्भावयेत्सुधीः ॥ १४ ।
योऽन्यथा भावयेदेतत्पक्षपातेन सुव्रत ।
स याति नरकं घोरं तेनैवं पापपूरुषः ॥ १५ ।
अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च ऋग्यजुः साम एव च ।
तेनास्मिन् भेदमप्यस्ति सर्व्वेषां द्विजसत्तमाः ॥ १६ ।

इति वराहपुराणे प्रकृतिपुरुषनिर्णये द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

---

* एष श्लोकः (ग) पुस्तके नास्ति ।

† मन्त्राद्यामिति (ख) ।

त्रय:सप्ततितमोऽध्याय: ।

रुद्र उवाच ।

शृणु चान्यद्द्विजश्रेष्ठ कौतूहलसमन्वितम् ।
अपूर्वंभूतं सलिले मग्नेन मुनिपुङ्गव ॥ १ ।
ब्रह्मणाहं पुरा सृष्टः प्रोक्तश्च सृज वै प्रजाः ।
अविज्ञानसमर्थोऽहं निमग्नः सलिले द्विज ॥ २ ।
तत्र यावत्क्षणञ्चैकं तिष्ठामि परमेश्वरम् ।
अङ्गुष्ठमात्रपुरुषं ध्यायन् प्रयतमानसः ॥ ३ ।
तावज्जलात्समुत्तस्थुः प्रभयाग्निसमप्रभाः ।
पुरुषा दश चैकश्च तापयन्तोंऽशुभिर्जलम् ॥ ४ ।
मया पृष्टाः के भवन्तो जलादुत्तीर्य्य तेजसा ।
तापयन्तो जलञ्चेदं क्व वा यास्यथ शंसत ॥ ५ ।
एवमुक्ता मया ते तु नोचुः किञ्चन सत्तमाः ।
एवमेव गतास्तूष्णीन्ते नरा द्विजपुङ्गवाः ॥ ६ ।
ततस्तेषामनु महापुरुषोऽतीव शोभनः ।
स तस्मिन्मेघसङ्काशः पुण्डरीकनिभेक्षणः ॥ ७ ।
तमहं पृष्टवान् कस्त्वं के चेमे पुरुषा गताः ।
किं वा प्रयोजनमिह कथ्यतां पुरुषर्षभ ॥ ८ ।

पुरुष उवाच ।

य एते वै गताः पूर्वं पुरुषा दीप्ततेजसः ।
आदित्यास्ते त्वरन्यान्ति ध्याता वै ब्रह्मणाभवन् ॥ ९ ।

सृष्टिं सृजति वै ब्रह्मा तदर्थं यान्त्यमी नराः ।
प्रतिपालनाय तस्यास्तु सृष्टेर्देव न संशयः ॥ १० ।

शम्भुरुवाच ।

जानीयां भगवन्कथं महापुरुषसत्तमम् ।
भवेति* नाम्ना तत्सर्व्वं कथयस्व परोह्यहम् ॥ ११ ।
एवमुक्तस्तु रुद्रेण स पुमान् प्रत्यभाषत ।
अहं नारायणो देवो जलशायी सनातनः ॥ १२ ।
दिव्यं चक्षुर्भवति वै तव मां पश्य यत्नतः ।
एवमुक्तस्तदा तेन यावत्पश्याम्यहन्तु तम् ॥
तावदङ्गुष्ठमात्रन्तु ज्वलद्भास्करतेजसम् ।
तमेवाहं प्रपश्यामि तस्य नाभौ तु पङ्कजम् ।
ब्रह्माणं तत्र पश्यामि आत्मानञ्च तदन्तकः ॥ १३।१४ ।
एवं दृष्ट्वा महात्मानं ततो हर्षमुपागतः ।
तं स्तोतुं द्विजशार्दूल मतिर्मे समजायत ॥ १५ ।
तस्यां मतौ तु जातायां स्तोत्रेणानेन सुव्रत ।
स्तुतो मया स विश्वात्मा तपसा स्मृतकर्म्मणा ॥ १६ ।

रुद्र उवाच ।†

नमोऽस्त्वनन्ताय विशुद्धचेतसे
सरूपरूपाय सहस्रबाहवे ।

---

* भवेदिति स्थाने भवेत्तीति आर्षम् ।

† एषोऽपि पुनरुक्तः पाठः ।

सहस्ररश्मिप्रवराय वेधसे
विशालदेहाय विशुद्धकर्म्मणे* ॥ १७ ।
समस्तविश्वार्त्तिहराय शम्भवे
सहस्रसूर्य्यानिलतिग्मतेजसे ।
समस्तविद्याविहृताय† चक्रिणे
समस्तगीर्वाणनुते सदा नम: ॥ १८ ।
अनादिदेवाच्युत शेषशेखर
प्रभो विभो भूतपते महेश्वर ।
मरुत्पते सर्व्वपते जगत्पते
भुव: पते भुवनपते‡ सदा नम: ॥ १९ ।
जलेश नारायण विश्वशङ्कर
क्षितीश विश्वेश्वर विश्वलोचन ।
शशाङ्क सूर्य्याच्युत वीर विश्वग
प्रतर्क्यमूर्त्तेऽमृतमूर्त्तिरव्यय ॥ २० ।
ज्वलद्धुताशार्च्चिविरुद्धमण्डल
प्रपाहि नारायण विश्वतोमुख ।
नमोऽस्तु देवार्त्तिहरामृताव्यय
प्रपाहि मां शरणागतं सदाच्युत§ ॥ २१ ।

---

* विशुद्धमूर्त्तये इति (ख) ।

† समस्तविद्याविहृतायेति (ख) ।

‡ (ख) पुस्तके भूपतये सदा नम इति च पाठो वर्त्तते ।

§ प्रपाहि मां त्वं शरणागतं सदेति क्वचित्पाठ: ।

वक्त्राण्यनेकानि विभो तवाहं
पश्यामि मध्यस्थगतं पुराणम्* ।
ब्रह्माणमीशं जगतां प्रसूतिं
नमोऽस्तु मह्यन्तु† पितामहाय ॥ २२ ।
संसारचक्रभ्रमणैरनेकैः
क्वचिद्भवान्देववरादिदेव ।
सन्मार्गिभिर्ज्ञानविशुद्धसत्त्वै-
रुपास्यसे किम्प्रणमाम्यहं त्वाम् ॥ २३ ।
एकं भवन्तं प्रकृतेः परस्ता-
द्यो वेत्ति स सर्व्वविदादिदेव ।
गुणा न तेषु प्रसभं विभेद्या
विशालमूर्त्तिर्हि सुसूक्ष्मरूपः ॥ २४ ।
वाग्योनिमन्नो‡ विगतेन्द्रियोऽसि
विकर्म्मा भवान्नो विगतैककर्म्मा ।
संसारवांस्त्वं हि न तादृशोऽसि
परं वपुर्देव विशुद्धभावैः ॥ २५ ।
संसारविच्छित्तिकरैर्यजद्भि-
रतोऽवसीयेत चतुर्भुजस्त्वम् ।

---

* एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

† अत्रापि ममस्थाने मह्यम् ।

‡ वाग्योनिमान् भो इति (ग) ।

परं न जानाति यतो वपुस्ते
देवादयोऽप्यद्भुतकारणं तत् ॥ २६ ।
अतोऽवतारोक्ततनुं पुराण-
माधारयेयु: कमलासनाद्या: ।
न ते वपुर्विश्वसृगब्जयोनि-
रेकान्ततो वेद महानुभाव: ॥ २७ ।
परन्त्वहं वेद्मि कविं पुराणं
भवन्तमाद्यन्तपसा विशुद्ध: ।
पद्मासनो मे जनक: प्रसिद्ध-
स्वेत: प्रसूतावसकृत्पुराणै: ॥ २८ ।
सम्बुध्यते नाथ न मद्विधाऽपि*
विदुर्भवन्तं तपसा विहीना: ।
ब्रह्मादिभिस्तत्प्रवरैरबोध्यं
त्वां देवरूपा:† समनन्त नत्वा ॥ २९ ।
प्रबोधमिच्छन्ति न तेषु बुद्धे-
रुदारकीर्त्तिष्वपि वेदहीना: ।
जन्मान्तरैर्वेदविदां विवेकै-
र्बुद्धिर्भवेन्नाथ तव प्रसादात् ॥ ३० ।
त्वल्लब्धलाभस्य‡ न मानुषत्वं

---

* मद्विधा अपीति साधु ।

† त्वां देवमूर्त्या इति (ख) ।

‡ नाथस्येति (ग) ।

न देवगन्धर्व्वगतिः शिवं स्यात् ।
त्वं विश्वरूपोऽसि भवान्सुसूक्ष्म
स्थूलोऽसि चेदं* कृतकृत्यताद्य ॥ ३१ ।
स्थूलः सुसूक्ष्मः सुलभोऽसि देव
त्वद्बाह्यवृत्त्या नरके पतन्ति ।
किमुच्यते वा भवति स्थितेऽस्मि-
न्नाथे तु वस्वर्कमरुन्महीभिः ॥ ३२ ।
सत्त्वैः सतोयैः समरूपधारि-
ण्यात्मस्वरूपे विततस्वभावे ।
इति स्तुतीर्मे भगवाननन्त
जुषस्व भक्तस्य विशेषतश्च ॥ ३३ ।
सृष्टिं सृजस्वेति तवोदितस्य
सर्व्वज्ञतां देहि नमोऽस्तु विष्णो ।
चतुर्मुखोवा यदि कोटिवक्त्रो
भवेन्नरः कोऽपि विशुद्धचेताः ।
स मे गुणानामयुतैरनेकै-
र्वदेत्तदा देववर प्रसीद ॥ ३४ ।
समो वियुक्तस्य विशुद्धभाव-
स्तद्भावभावैकमनोऽनुगस्य ।
सदा हृदिस्थोऽसि भवान्नमस्ते

---

* चेयमित्यत्र चेदमिति आर्षम् ।

न सर्व्वगस्यास्ति पृथग्व्यवस्थाः ॥ ३५ ।
इति प्रकाशङ्कृतमेतदीश
स्तवं मया सर्व्वगतं विबुद्ध्वा ।
संसारचक्रक्रममाणयुक्त्या
भीतं पुनीह्यच्युत केवलत्वम् ॥ ३६ ।

वराह उवाच ।

इति स्तुतस्तदा देवो रुद्रेणामिततेजसा ।
उवाच वाक्यं सन्तुष्टो मेघगम्भीरनिस्वनः ॥ ३७ ।

विष्णुरुवाच ।

वरं वरय भद्रोऽस्तु देवदेव उमापते ।
न भेदस्त्वावयोर्देव एकावावामुभावपि ॥ ३८ ।

रुद्र उवाच ।

ब्रह्मणाहं नियुक्तस्तु प्रजाः सृज इति प्रभो ।
तत्र ज्ञानं प्रयच्छस्व त्रिविधं भूतभावनः ॥ ३९ ।

विष्णुरुवाच ।

सर्व्वज्ञस्त्वन्न सन्देहो ज्ञानराशिः सदातनः ।
देवानाञ्च परं पूज्यः सर्व्वथा त्वं भविष्यसि ॥ ४० ।
एवमुक्तः पुनर्वाक्यमुवाचोमापतिस्तदा ।
अन्यं देहि वरं देव प्रसिद्धं सर्व्वजन्तुषु ॥ ४१ ।
मूर्त्तो भूत्वा भवानेव मामाराधय केशव ।
मां वहस्व स देवेश वरं मत्तो गृहाण च ।
येन त्वं सर्व्वदेवानां पूज्यात्पूज्यतरो भव ॥ ४२ ।

विष्णुरुवाच ।

देवकार्य्यावतारेषु मानुषत्वमुपागतः ।
त्वामेवाराधयिष्यामि त्वञ्च मे वरदो भव ॥ ४३ ।
यत्त्वयोक्तं वहस्वेति देवदेव उमापते ।
सोऽहं वहामि देव त्वां मेघो भूत्वा शतं समाः ॥ ४४ ।
एवमुक्त्वा हरिर्मेघः स्वयं भूत्वा महेश्वरम् ।
उज्जहार जलात्तस्मादाक्यं देवमुवाच ह ॥ ४५ ।
य एते दश चैकश्च पुरुषाः प्राकृताः प्रभो ।
ते वैराजा महीं याता आदित्या इति संज्ञिताः ॥ ४६ ।
मदंशो द्वादशो यस्तु विष्णुनामा महीतले ।
अवतीर्णो भवन्तन्तु आराधयति शङ्कर ॥ ४७ ।
एवमुक्त्वा स्वकादंशात्सृष्ट्वादित्यं घनं तथा ।
नारायणः शब्दवच्च न विद्मः क्व लयं गतः ॥ ४८ ।

रुद्र उवाच ।

एवमेष हरिर्देवः सर्व्वगः सर्व्वभावनः ।
वरदोऽभूत्पुरा मह्यं तेनाहं दैवतैर्वरः ।
नारायणात्परो देवो न भूतो न भविष्यति ॥ ४९ ।
एतद्रहस्यं वेदानां पुराणानाञ्च सत्तम ।
मया वः कीर्त्तितं सर्व्वं यथा विष्णुरिहेज्यते ॥ ५० ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु त्रयःसप्ततितमोऽध्यायः ।

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

पुनस्ते ऋषयः सर्व्वे तं पप्रच्छुः सनातनम् ।
रुद्रं पुराणपुरुषं शाश्वतं क्रतुमव्ययम् ।
विश्वरूपमजं शम्भुं त्रिनेत्रं शूलपाणिनम् ॥ १ ॥

ऋषय ऊचुः ।

त्वं परः सर्व्वदेवानामस्माकञ्च सुरेश्वर ।
पृच्छामस्तेन* त्वां प्रश्नमेकं तद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥
भूमिप्रमाणं संस्थानं पर्व्वतानाञ्च विस्तरम् ।
अस्माकं ब्रूहि कृपया देवदेव उमापते ॥ ३ ॥

रुद्र उवाच ।

सर्व्वेष्वेव पुराणेषु भूर्लोकः परिकीर्त्त्यते ।
इदानीञ्च प्रवक्ष्यामि समासाद्वः क्षमातलम् ।
तन्निबोधत धर्म्मज्ञा गदतो मम सत्तमाः ॥ ४ ॥

योऽसौ सकलविद्यावबोधितपरमात्मरूपी विगतकल्मषः परमाणुरचिन्त्यात्मा नारायणः सकललोकालोकव्यापी पीताम्बरोरुवक्षःक्षितिधरो गुणतः† सूच्येत् तमस्त्वप्रपञ्चमदीर्घमस्त्वमकृशमलोहितमित्येवमाद्योपलक्षितः‡ विज्ञानमात्ररूपः स

---

* अत्र नकारस्य संयोगात्पूर्व्वगुरुत्वमपीति ज्ञेयम् ।

† गुणित इति (ग) ।

‡ उपलक्षितेति (ग) ।

भगवांस्त्वप्रकारः सत्त्वरजस्तमोद्रिक्तः सलिलं ससर्ज्ज। तत्सृष्टा आदिपुरुषः परमेश्वरो नारायणः सकलजगन्मयः सर्व्वमयो देवमयो यज्ञमय आपोमय आपोमूर्त्तिर्योगनिद्रया सुप्तस्य तस्य नाभौ तदब्जं निःससार। तस्मिन् सकलवेदनिधिरचिन्त्यात्मा परमेश्वरो ब्रह्मा प्रजापतिरभवत्। स च सनकसनन्दनसनातनसनत्कुमारादीन् ज्ञानधर्म्मिणः पूर्व्वमुत्पाद्य पश्चात्मनुं स्वायम्भुवं मरीच्यादींश्चान्यान् ससर्ज्ज। यः स्वायम्भुवो मनुर्भगवता सृष्टस्तस्मादारभ्य भुवनस्यातिविस्तरो वर्ण्यते। तस्य च मनोर्द्वौ पुत्रौ बभूवतुः प्रियव्रतोत्तानपादौ।

प्रियव्रतस्य दश पुत्राः बभूवुः*, अग्नीध्रोऽग्निबाहुर्मेधो मेधातिथिर्ध्रुवो ज्योतिष्मान्द्युतिमान्हव्यो वपुष्मान् सवनान्ताः। द्वितीयः स च प्रियव्रतः सप्तद्वीपेषु सप्तपुत्रान्† स्थापयामास। तत्र चाग्नीध्रं जम्बूद्वीपेश्वरं चक्रे शाकद्वीपेश्वरं मेधातिथिं ज्योतिष्मन्तं क्रौञ्चे द्युतिमन्तं शाल्मलौ गोमेदस्येश्वरं हव्यं वपुष्मन्तं प्लक्षद्वीपेश्वरं पुष्कराधिपतिं सवनमिति। पुष्करेशस्यापि सवनस्य द्वौ पुत्रौ महावीतिधातकौ भवेताम्‡। तयोर्नाम्ना तौ देशौ व्यवस्थितौ धातकं धातकीखण्डं कुमुदस्य च कौमुदम्। शाल्मलाधिपतेरपि ज्योतिष्मतस्त्रयः पुत्राः स्युः कुशवैद्युत-

---

* (ख) पुस्तके अग्नीध्र इत्यारभ्य सप्तपुत्रानित्यन्तः सन्दर्भो नास्ति।

† (ग) पुस्तके सवनान्ता इत्यनन्तरं सप्तद्वीपेषु सप्तद्वीपान् स्थापयामास इति पाठो वर्त्तते।

‡ बभूवतुः, अभूतां, अभवतां वा साधु।

जीमूतवाहनास्तेषां नाम्ना ते देशा जाताः। तथा च द्युतिमतः सप्त पुत्राः कुशलो* मनुगव्यौ स्तः† पीवरोऽप्रान्धकारकमुनि-दुन्दुभिश्चेति तन्नाम्ना क्रौञ्चे सप्त महादेशनामानि। कुशद्वीपे-श्वरस्यापि ज्योतिष्मतः सप्त पुत्राः। उद्भिदो वेणुमांश्चैव रथो-पलं मनो धृतिः प्रभाकरः कपिल इति तत्तन्नामानि वर्षाणि द्रष्टव्यानि। शाकाधिपस्यापि मेधातिथेः सप्त पुत्रा नाभि-‡ शान्तभयशिशिरमुखोदमन§न्दशिवक्षेमकध्रुवा इति। तन्ना-मान्येव वर्षाणि नाभेर्हैमवन्तं हेमकूटं किम्पुरुषं नैषधं हरि-वर्षं मेरुमध्यमिलावृतं नीलं रम्यकं श्वेतं हिरण्मयमुत्तरञ्च शृङ्गवतः कुरवो माल्यवन्तं भद्राश्वं गन्धमादनम्। केतुमाले तु एवं स्वायम्भुवेऽन्तरे भुवनप्रतिष्ठा कल्पे कल्पे चैवमेव सप्तसप्त-पार्थिवैः क्रियते भूमेः पालनव्यवस्था च एष स्वभावः कल्पस्य सदा भवतीति। अत्र नाभेः सर्गं कथयामि, नाभिर्मेरुदेव्यां पुत्रमजनयदृषभनामानं, तस्य भरतो जज्ञे पुत्रश्च तावदग्रजः, तस्य भरतस्य पिता ऋषभः हेमाद्रेर्दक्षिणं वर्षं महद्भारतं नाम शशास। भरतस्य पुत्रः 'सुमतिस्तस्य राज्यं दत्त्वा सोऽपि वनं ययौ। सुमतेस्तेजसस्तत्पुत्रः सत्सुतस्तस्याऽपीन्द्र-

---

* कुशरमीति (ग)।

† गव्यौत इति (ग)।

‡ नाभीति (ग) पुस्तके नास्ति।

§ दयनेति (क)।

द्युम्नस्तस्यापि परमेष्ठी तस्य प्रतिहर्त्ता, तस्य निखातः, निखातस्य उन्नेता,* उन्नेतुरप्यभावस्तस्योद्गाता, तस्य प्रस्तोता, प्रस्तोतुर्विभुर्विभोः पृथुः पृथोरनन्तः, अनन्तस्य गयः, गयस्य नयस्तस्य विराट्, तस्य महावीर्य्यस्य सुधीमान्।

तस्य पुत्रशतं जज्ञे तेनेमा वर्द्धिता प्रजाः।
तैरिदं भारतं वर्षं सप्तद्वीपं समाङ्कितम् ॥ १ ॥
तेषां वंशप्रसूत्या तु भुक्तेयं भूमिरुत्तमा।
कृतत्रेतादियुक्त्या तु युगाख्या ह्येकसप्ततिः ॥ २ ॥
भुवनस्य प्रसङ्गेन मन्वन्तरमिदं शुभम्।
स्वायम्भुवञ्च कथितमपरं यन्निबोधत ॥ ३ ॥

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः।

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः।

रुद्र उवाच।

अत ऊर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि जम्बूद्वीपं यथातथम्।
संख्या चापि समुद्राणां द्वीपानाञ्चैव विस्तरम् ॥ १ ॥
यावन्ति चैव वर्षाणि तेषु नद्यश्च याः स्मृताः।
महाभूतप्रमाणञ्च गतिश्चन्द्रार्कयोः पृथक् ॥ २ ॥

---

* तस्य उन्नेता इति (ग)।

द्वीपभेदसहस्राणि सप्तस्वन्तर्गतानि च।
न शक्यन्ते क्रमेणेह वक्तुं यैर्व्विततं जगत्॥ ३।
सप्त द्वीपान् प्रवक्ष्यामि चन्द्रादित्यग्रहैः सह।
येषां मनुष्यास्तर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते॥ ४।
अचिन्त्याः खलु ये भावा न तांस्तर्केण साधयेत्।
प्रकृतेश्च परं यत्तु तदचिन्त्यं विभाव्यते॥ ५।
नववर्षं प्रवक्ष्यामि जम्बूद्वीपं यथातथम्।
विस्तारं मण्डलञ्चैव* योजनैस्तन्निबोधत॥ ६।
शतमेकं सहस्राणां योजनानां समन्ततः।
नानाजनपदाकीर्णं योजनैर्व्विविधैः शुभैः॥ ७।
सिद्धचारणसङ्कीर्णं पर्व्वतैरुपशोभितम्।
सर्व्वधातुविद्धैश्च शिलाजालसमुद्भवैः॥ ८।
पर्व्वतप्रभवाभिश्च नदीभिः सर्व्वतश्चितम्।
जम्बूद्वीपं पृथु श्रीमत्सर्व्वतः परिमण्डलम्॥ ९।
नवभिश्चावृतं श्रीमान्यत्रास्ति भूतभावनः।
लवणेन समुद्रेण सर्व्वतः परिवारितः॥ १०।
जम्बूद्वीपस्य विस्तारात्समेन तु समन्ततः।
तस्य प्रागायता दीर्घाः षड़ेते वर्षपर्व्वताः।
उभयत्रावगाढाश्च समुद्रौ पूर्व्वपश्चिमौ॥ ११।
हिमप्रायश्च हिमवान्हेमकूटश्च हेमवान्।

---

* मण्डलाश्चैवेति (ग)।

सर्व्वत्र सुसुखश्चापि निषधः पर्व्वतो महान् ॥ १२ ।
चतुर्व्वर्णः ससौवर्णो मेरुश्चोक्तो मया गिरिः ।
वृत्ताकृतिप्रमाणश्च चतुरस्रः समुत्थितः* ॥ १३ ।
नानावर्णः सुपार्श्वेषु प्रजापतिगुणान्वितः ।
नाभिमण्डलसम्भूतो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ १४ ।
पूर्व्वतः श्वेतवर्णस्तु ब्राह्मण्यं तेन तस्य तत् ।
पीतश्च दक्षिणेनासौ तेन वैश्यत्वमिष्यते ॥ १५ ।
भृङ्गपत्रनिभश्चासौ पश्चिमेन यतोऽथ सः ।
तेनास्य शूद्रता प्रोक्ता मेरोर्नामार्थकर्म्मणः ॥ १६ ।
पार्श्वमुत्तरतस्तस्य रक्तवर्णं विभाव्यते ।
तेनास्य क्षत्रभावः स्यादिति वर्णाः प्रकीर्त्तिताः ॥ १७ ।
वृत्तः स्वभावतः प्रोक्तो वर्णतः परिमाणतः ।
नीलश्च वैदूर्य्यमयः श्वेतशृङ्गो हिरण्मयः ।
मयूरबर्हिवर्णस्तु शातकौम्भस्य शृङ्गवान् ॥ १८ ।
एते पर्वतराजानः सिद्धचारणसेविताः ।
तेषामन्तरविष्कम्भो नवसाहस्र उच्यते ॥ १९ ।
मध्ये त्विलावृतं नाम महामेरोस्तु सम्भवः ।
तेनैव तु सहस्राणि† विस्तीर्णः सर्वतश्च सः ॥ २० ।
मध्यं तस्य महामेरुर्विधूम इव पावकः ।

---

* समुच्छ्रित इति (ग) ।

† तेनैव शतसहस्राणीति (क), (ख) । अत्राधिकाक्षरत्वाच्छन्दोदोषः ।

वेद्यर्द्धं दक्षिणं मेरोरुत्तरार्द्धं तथोत्तरम् ॥ २१ ।
वर्षाणि यानि षड़त्र* तेषान्ते वर्षपर्व्वताः ।
योजनाग्रन्तु वर्षाणां सर्व्वेषां तद्विधीयते ॥ २२ ।
द्वे द्वे वर्षे सहस्राणां राजन्यानां समुच्छ्रयः ।
जम्बूद्वीपस्य विस्तारस्तेषामायाम उच्यते ॥ २३ ।
योजनानां सहस्राणां शते द्वे चापि† तौ गिरी ।
नीलश्च निषधश्चैव ताभ्यां हीनाश्च ये परे ।
श्वेतश्च हेमकूटश्च हिमवाञ्छृङ्गवांश्च यः ॥ २४ ।
जम्बूद्वीपप्रमाणेन निषधः परिकीर्त्तितः ।
तस्माद्द्वादशभागेन हेमकूटः प्रहीयते ।
हिमवान्विंशभागेन हेमकूटात्प्रहीयते ॥ २५ ।
अष्टांशाद्धिमवाञ्छैल आयतः पूर्व्वपश्चिमे ।
द्वीपस्य मण्डलीभावाद्ध्रासवृद्धी प्रकीर्त्त्यते ॥ २६ ।
वर्षाणां पर्व्वतानाञ्च यथा चेमे तथोत्तरम् ।
तेषां मध्ये जनपदास्तानि वर्षाणि चैव तत् ॥ २७ ।
प्रपातविषमैस्तैस्तु पर्व्वतैरावृतानि तु ।
सन्ततानि नदीभेदैरगम्यानि परस्परम् ॥ २८ ।
वसन्ति तेषु सत्त्वानि नानाजातीनि सर्व्वशः ।
एतद्धैमवतं वर्षं भारती यत्र सन्ततिः ॥ २९ ।

---

* षट् तत्रेति (ग) ।

† चापेति (ग) ।

हेमकूटे परं यत्र नाम्ना किम्पुरुषोत्तमः।
हेमकूटात्तु निषधं हरिवर्षन्तदुच्यते॥ ३०।
हरिवर्षात्परश्चैव हेमपार्श्वे इलावृतम्।
इलावृतात्परं नीलं रम्यकं नाम विश्रुतम्॥ ३१।
रम्यकाच्च परं श्वेतं विश्रुतं तद्धिरण्मयम्।
हिरण्मयात्परश्चैव शृङ्गवन्तं कुरु स्मृतम्॥ ३२।
धनुःसंस्थे तु द्वे वर्षे विज्ञेये दक्षिणोत्तरे।
द्वीपानां खलु चत्वारि चतुरस्रमिलावृतम्॥ ३३।
अर्वाक् च निषधस्याथ वेद्यर्द्धं दक्षिणं स्मृतम्।
परं शृङ्गवतो यच्च वेद्यर्द्धं हि तदुत्तरम्॥ ३४।
वेद्यर्द्धदक्षिणे त्रीणि वर्षाणि त्रीणि चोत्तरे।
तयोर्मध्ये तु विज्ञेयो यत्र मेरुस्त्विलावृतः॥ ३५।
आयामतश्चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि प्रकीर्त्तितः।
तस्य प्रतीच्यां विज्ञेयः पर्व्वतो गन्धमादनः॥ ३६।
आयामोच्छ्रायविस्तारात्तुल्यो माल्यवता तु सः।
परिमण्डलस्तयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्व्वतः।
चतुर्वर्णः स सौवर्णश्चतुरस्रः समुत्थितः॥ ३७।
अव्यक्तधातवः सर्व्वे समुत्पन्ना जनादयः।
अव्यक्तपृथिवी पद्मं मेरुस्तस्य च कर्णिका॥ ३८।
चतुष्पत्रं समुत्पन्नं व्यक्तं पञ्चगुणं महत्।
ततः सर्व्वाः समुत्पन्ना वितता हि प्रवृत्तयः॥ ३९।
अनेककल्पजीवद्भिः पुरुषैः पुण्यकारिभिः।

क्षतात्मभिर्महात्मभिः प्राप्यते पुरुषोत्तमः ॥ ४० ।
महायोगी महादेवो जगद्वेरयो जनार्द्दनः ।
सर्व्वलोकगतोऽनन्तो व्यापको मूर्त्तिरव्ययः ॥ ४१ ।
न तस्य प्राकृता मूर्त्तिर्मांसमेदोऽस्थिसम्भवा ।
योगित्वाच्चेश्वरत्वाच्च सर्व्वरूपधरो विभुः ॥ ४२ ।
तन्निमित्तं समुत्पन्नं लोके पद्मं सनातनम् ।
कल्पशेषस्य तस्यासौ कालस्य गतिरीदृशी ॥ ४३ ।
तस्मिन् पद्मे समुत्पन्नो देवदेवश्चतुर्मुखः ।
प्रजापतिपतिर्देव ईशानो जगतः प्रभुः ॥ ४४ ।
तस्य वीजनिसर्गं* हि पुष्करस्य यथार्थवत् ।
कृत्स्नं प्रजानिसर्गेण विस्तरेणैव वर्ण्यते ॥ ४५ ।
तदम्बु वैष्णवः कायो यतो रत्नविभूषितः ।
पद्माकारा समुत्पन्ना पृथिवी सवनद्रुदा ॥ ४६ ।
तत्तस्य लोकपद्मस्य विस्तरं सिद्धभाषितम् ।
वर्ण्यमानं विभागेन क्रमशः शृणुत द्विजाः ॥ ४७ ।
महावर्षाणि ख्यातानि चत्वार्य्यत्र च संस्थिताः† ।
तत्र पर्व्वतसंस्थानो मेरुर्नाम महाबलः ॥ ४८ ।
नानावर्णः स पार्श्वेषु पूर्व्वतः श्वेत उच्यते ।
पीतञ्च दक्षिणे तस्य भृङ्गवर्णन्तु पश्चिमम् ।
उत्तरं रक्तवर्णन्तु तस्य पार्श्वं महात्मनः ॥ ४९ ।

---

* निसर्गमित्यत्र क्लीवत्वमार्षं निसर्ग इति साधु ।

† संस्थिता इत्यत्र संस्थितानीति चेत्संगतिर्भवेत् ।

मेरुस्तु शोभते शुक्लो राजवंशेष्वधिष्ठितः ।
तरुणादित्यसङ्काशो विधूम इव पावकः ॥ ५० ।
योजनानां सहस्राणि चतुरशीतिमुच्छ्रितः ।
प्रविष्टः षोड़शाधस्ताद्विस्तृतः षोड़शैव तु ॥ ५१ ।
शरावसंस्थितत्वाच्च द्वात्रिंशन्मूर्द्ध्नि विस्तृतः ।
विस्तारत्रिगुणश्चास्य परिणाहः समन्ततः ॥ ५२ ।
मण्डलेन प्रमाणेन व्यस्यमानन्तदिष्यते* ।
नवतिश्च सहस्राणि योजनानां समन्ततः ॥ ५३ ।
ततः षट्काधिकानाञ्च व्यस्यमानं प्रकीर्त्तितम् ।
चतुरस्रेण मानेन परिणाहः समन्ततः ॥ ५४ ।
स पर्व्वतो महादिव्यो दिव्यौषधिसमन्वितः ।
भवनैरावृतः सर्व्वैर्जातरूपमयैः शुभैः ॥ ५५ ।
तत्र देवगणाः सर्व्वे गन्धर्व्वोरगराक्षसाः ।
शैलराजे प्रमोदन्ते तथैवाप्सरसां गणाः ॥ ५६ ।
स तु मेरुः परिवृतो भवनैर्भूतभावनैः ।
चत्वारो यस्य देशास्तु नानापार्श्वेष्वधिष्ठिताः ॥ ५७ ।
भद्राश्वो भारतश्चैव केतुमालश्च पश्चिमे ।
उत्तरे कुरवश्चैव कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ५८ ।
कर्णिका तस्य पद्मस्य समन्तात्परिमण्डलम् ।
योजनानां सहस्राणि योजनानां प्रमाणतः ॥ ५९ ।
तस्य केसरजालानि नव षट् च प्रकीर्त्तिताः ।

* प्रकीर्त्तितमिति (ग), तत्र एतच्छ्लोकश्शेषार्द्धं परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च नास्ति ।

चतुरशीतिरुत्सेधो विवरान्तरगोचराः ॥ ६० ।
त्रिंशच्चापि सहस्राणि योजनानां प्रमाणतः ।
तस्य केसरजालानि विकीर्णानि समन्ततः ॥ ६१ ।
शतसाहस्र आयामः अशीतिः पृथुलानि च ।
चत्वारि तत्र पर्व्वाणि योजनानां चतुर्द्दश ॥ ६२ ।
तत्र या सा मया तुभ्यं कर्णिकेत्यभिविश्रुता ।
तां वर्ण्यमानामेकाग्रात्समासेन निबोधत ॥ ६३ ।
मणिपर्णशतैश्चित्रां नानावर्णप्रभासिताम् ।
अनेकपर्णनिचयं सौवर्णमरुणप्रभम् ॥ ६४ ।
कान्तं सहस्रपर्व्वाणं सहस्रोदरकन्दरम् ।
सहस्रशतपत्रञ्च वृतमेकं नगोत्तमम् ।
मणिरत्नार्पितैः स्तम्भैर्मणिचित्रिततोरणैः ॥ ६५ ।
तत्र ब्रह्मसभा रम्या ब्रह्मर्षिजनसङ्कुला ।
नाम्ना मनोवती सा तु सर्व्वलोकेषु विश्रुता ॥ ६६ ।
तत्रेशानस्य देवस्य सहस्रादित्यवर्च्चसः ।
महाविमानसंस्थस्य महिमा वर्त्तते सदा ॥ ६७ ।
तत्र सर्व्वे देवगणाश्चतुर्वक्त्रं स्वयं प्रभुम् ।
दृष्ट्वा पूज्या नमस्कारैरर्च्चनीयमुपस्थिताः ॥ ६८ ।
यैस्तदा जितसङ्कल्पैर्ब्रह्मचर्य्यं महात्मभिः ।
चीर्णं चारुमनोभिश्च सदाचारपरिस्थितैः ॥ ६९ ।
सम्यग्भक्त्या सुतुष्ट्या च पितृदेवार्च्चने रताः ।
गृहाश्रमपरास्तत्र विनीता अतिथिप्रियाः ॥ ७० ।

गृहिणः शुक्लकर्म्मस्था विरक्ताः कारणात्मकाः ।
यमैर्नियमदानैश्च दृढ़निर्द्दग्धकिल्विषाः ॥ ७१ ।
तेषां निवासः शुक्ले च ब्रह्मलोके अनिन्दिते ।
उपर्य्युपरि सर्व्वासां गतीनां परमा गतिः ॥ ७२ ।
चतुर्द्दशसहस्राणि योजनानान्तु कीर्त्तितम् ।
ततोर्द्धरुचिरे क्षणे तरुणादित्यवर्च्चसि ॥ ७३ ।
महागिरौ ततो रम्ये रत्नधातुविचित्रिते ।
नैकरत्नसमावासे मणितोरणमन्दिरे ।
मेरुः सर्व्वेषु पार्श्वेषु समन्तात्परिमण्डले ॥ ७४ ।
त्रिंशद्योजनसाहस्रं चक्रपादो नगोत्तमः ।
दशयोजनविस्तीर्णा चक्रपादोपनिर्गता ॥ ७५ ।
सा तूर्द्ध्ववाहिनी* चापि नदी भूमौ प्रतिष्ठिता ।
सा पुर्य्याममरावत्यां† क्रममाणेन्दुसप्रभा ॥ ७६ ।
तया तिरस्कृता वापि सूर्य्येन्दुज्योतिषां गणाः ।
उदयास्तमिते सन्ध्ये ये सेवन्ते द्विजोत्तमाः ॥ ७७ ।
तान्तुष्यन्ते द्विजाः सर्व्वानष्टावप्यचलोत्तमान् ।
परिभ्रमज्ज्योतिषां या सा रुद्रेन्द्रमता शुभा ॥ ७८ ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोषे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

---

* मूर्द्धवाहिनीति (ग) ।

† सा पुनर्यामयावत्यामिति (ग) ।

षट्सप्ततितमोऽध्यायः।

रुद्र उवाच।

तस्यैव मरोः पूर्व्वे तु देशे परमवर्चसे।

चक्रपादपरिच्छिन्ने नानाधातुविराजिते।

तत्र सर्व्वामरपुरं चक्रपादसमुद्भृतम्॥ १।

दुर्धर्षबलदृप्तानां देवदानवरक्षसाम्।

तत्र जाम्बूनदमयः सुप्राकारः सुतोरणः॥ २।

तस्याप्युत्तरपूर्व्वे तु देशे परमवर्चसे।

अलोकजनसम्पूर्णा विमानशतसङ्कुला॥ ३।

महावापीसमायुक्ता नित्यं प्रमुदिता शुभा।

शोभिता पुष्पशबलैः पताकाध्वजमालिनी॥ ४।

देवैर्यक्षोऽप्सरोभिश्च ऋषिभिश्च सुशोभिता।

पुरन्दरपुरी रम्या समृद्धा त्वमरावती॥ ५।

तस्या मध्येऽमरावत्या वज्रवैदूर्य्यवेदिका।

त्रैलोक्यगुणविख्याता सुधर्मा नाम वै सभा॥ ६।

तत्रास्ते श्रीपतिः श्रीमान्सहस्राक्षः शचीपतिः।

सिद्धादिभिः परिवृतः सर्व्वाभिर्द्देवयोनिभिः॥ ७।

तत्र चैव तु वंशः स्याद्भास्करस्य महात्मनः।

साक्षात्तत्र सुराध्यक्षः सर्व्वदेवनमस्कृतः॥ ८।

तस्याश्च दिक्षु विस्तीर्णा तत्तद्गुणसमन्विता।

तेजोवती नाम पुरी हुताशस्य महात्मनः॥ ९।

तद्वद्गुणवती रम्या* पुरी वैवस्वतस्य च ।
नाम्ना संयमनी नाम पुरी त्रैलोक्यविश्रुता ॥ १० ॥
तथा चतुर्थे दिग्भागे नैर्ऋताधिपतेः श्रुता ।
नाम्ना कृष्णवती† नाम विरूपाक्षस्य धीमतः ॥ ११ ॥
पञ्चमे ह्युत्तरपुटे नाम्ना शुद्धवती पुरी ।
उदकाधिपतेः ख्याता वरुणस्य महात्मनः ॥ १२ ॥
तथा पश्चोत्तरे देवस्यास्योत्तरपुटे पुरी ।
वायोर्गन्धवती नाम ख्याता सर्व्वगुणोत्तरा ॥ १३ ॥
तस्योत्तरपुटे रम्या‡ गुह्यकाधिपतेः पुरी ।
नाम्ना महोदया नाम शुभा वैदूर्य्यवेदिका ॥ १४ ॥
तथाष्टमेऽन्तरपुटे ईशानस्य महात्मनः ।
पुरी मनोहरा नाम भूतैर्नानाविधैर्युता ॥ १५ ॥
पुष्पैर्धन्यैश्च विविधैर्वनैरास्यमसंस्थितैः ।
प्रार्थ्यते देवलोको यं स स्वर्ग इति कीर्त्तितः ॥ १६ ॥

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ।

---

* ताभ्यां गुणवती रम्या इति (ख) ।

† कस्मावतीति (ग) ।

‡ तस्योत्तरपुरे रम्या इति (ख) ।

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

रुद्र उवाच ।

यदेतत्कर्णिकामूलं मेरोर्मध्यं प्रकीर्त्तितम् ।
तद्योजनसहस्राणि संख्यया मानतः स्मृतम् ॥ १ ।
चत्वारिंशत्तथा चाष्टौ सहस्राणि तु मण्डलैः ।
शैलराजस्य तत्तत्र मेरुमूलमिति स्मृतम् ॥ २ ।
तेषां गिरिसहस्राणामनेकानां महोच्छ्रयः ।
दिगष्टौ च पुनस्तस्य मर्य्यादापर्व्वताः शुभाः ॥ ३ ।
जठरो देवकूटश्च पूर्व्वस्यां दिशि पर्व्वतौ ।
मर्य्यादापर्व्वतानेतानष्टावाहुर्मनीषिणः ॥ ४ ।
योऽसौ मेरुर्द्विजश्रेष्ठाः प्रोक्तः कनकपर्व्वतः ।
दिगस्यास्य तु वक्ष्यामि शृणुध्वन्तदतस्ततः ॥ ५ ।
मर्य्यादायास्तु चत्वारो गिरोरग्रं चतुर्द्दिश ।
येनाचचाल विष्टब्धा सप्तद्वीपवती मही ॥ ६ ।
दशयोजनसाहस्रं व्यायामस्तेषु शङ्करति* ।
तिर्य्यगूर्द्ध्वञ्च रचिता हरितालतलैर्वृता ॥ ७ ।
मनःशिलादरीभिश्च सुवर्णमणिचित्रिता ।
अनेकसिद्धभवनैः क्रीड़ास्थानैश्च सप्रभा ॥ ८ ।
पूर्व्वेण मन्दरस्तस्य दक्षिणे गन्धमादनः ।

---

* सन्ततेति (ग) ।

विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्थितः ॥ ९ ।
तेषां शृङ्गेषु चत्वारो महावृक्षाः प्रतिष्ठिताः ।
देवदैत्याप्सरोभिश्च सेविताः सुसमृद्धिभिः ॥ १० ।
मन्दरस्य गिरेः शृङ्गे कदम्बो नाम पादपः ।
प्रलम्बशाखाशिखरः कदम्बश्चैव पादपः* ॥ ११ ।
महाकुम्भप्रमाणैश्च पुष्पैर्विकचकेसरैः ।
महागन्धमनोज्ञैश्च शोभितः सर्व्वकालजः ॥ १२ ।
समसेनापरिवृतो भुवनैर्भूतभावनैः ।
सहस्रमधिकं सोऽथ गन्धेनापूरयन्दिशः ॥ १३ ।
भद्राश्वो नाम वृक्षोऽयं वर्षद्भिः केतुसम्भवः† ।
कीर्त्तिमान्रूपवान् श्रीमान्महापादपपादपः ॥ १४ ।
यत्र साक्षाद्धृषीकेशः सिद्धसङ्घैर्निषेवितः ।
तस्य लोकसहस्रस्य तथा स्ववदनो हरिः ॥ १५ ।
पृष्टवांश्चामरश्रेष्ठः स हि सानुं पुनः पुनः ।
तेन चालोकितं वर्षं सर्व्वद्विपदनायकाः ।
यस्य नाम्ना समाख्यातो भद्राश्वेति न संशयः ॥ १६ ।
दक्षिणस्यापि शैलस्य शिखरे द्वे च सेविते ।
जम्बूसङ्घः पुष्पफलमहाशाखोपशोभितः ॥ १७ ।
सदा ह्यतिसनामानि स्वादूनि सुरभीणि च ।

---

* (ग) पुस्तके एतदर्द्धं परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च नास्ति ।

† चरद्भिः केतुसम्भव इति (ख) ।

फलान्यमृतकल्पानि पतन्ति गिरिमूर्द्धनि।
तस्माद्गिरिवरश्रेष्ठात्फलप्रस्रवाहिनी: ॥ १८।
तत्र जाम्बूनदं नाम सुवर्णमनलप्रभम्।
देवालङ्कारमतुलमतिसुन्दरवर्चसम् ॥ १९।
देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसगुह्यकाः।
पिवन्त्यमृतकल्पञ्च प्रीत्या जम्बूफलासवम् ॥ २०।
मोदते दक्षिणे वर्षे जम्बूर्लोकेति विश्रुता।
यस्या नाम्ना समाख्याता जम्बूद्वीपेति* मानवैः ॥ २१।
विपुलस्य च शैलस्य दक्षिणेन महात्मनः।
जातिशृङ्गोऽतिसुमहानश्वत्थश्चेति पादपः ॥ २२।
महोच्छ्रायो महास्कन्धो नैकसत्त्वगुणालयः।
कुम्भप्रमाणैरुचिरैः फलैः सर्व्वर्तुकैः शुभैः ॥ २३।
सकेतुकेतुमालोक्य देवगन्धर्व्वसेवितैः।
केतुमालेति* यः ख्यातो नाम्ना तत्र प्रकीर्त्तितः।
तन्निबोधत विप्रेन्द्रा निरुक्तान्तेन वर्षके ॥ २४।
क्षीरोदमथने वृत्ते मालां स्कन्धनिषेविताम्।
इन्द्रेण चैत्यकेतोश्च केतुमालस्ततः स्मृतः।
तेन तच्चिह्नितं वर्षं केतुमालेति विश्रुतम् ॥ २५।
सुपार्श्वस्योत्तरे शृङ्गे वटोनाम महाद्रुमः।
न्यग्रोधो विपुलस्कन्धो यस्त्रियोजनमण्डलः ॥ २६।

---

* जम्बुद्वीपमिति, केतुमालमिति च साधु।

माल्यमान*कलापैश्च विविधैस्तु समन्ततः ।
शाखाभिर्लम्बमानाभिः सेविते सिद्धसेविते ॥ २७ ।
प्रलम्बकुम्भसदृशैर्हेमवर्णफलैः सदा ।
सद्यस्ते वै ततस्तस्मिन्वटवृक्षप्रकाशकाः ॥ २८ ।
सनत्कुमारावरजा मानसा ब्रह्मणः सुताः ।
सप्त तत्र महाभागाः कुरवो नाम विश्रुताः ॥ २९ ।
तत्र स्थिरगतैः शान्तैर्नीरजस्कैर्महात्मभिः ।
अब्दैः खपक्षपर्य्यन्तैः खम्यासास्ते सनातनाः ॥ ३० ।
तस्य नामाङ्कितं वर्षं सप्ततिर्वै महात्मनः ।
दिवि देवे च विख्याता भर्त्तारः कुरवः सदा ॥ ३१ ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

रुद्र उवाच ।

तथा चतुर्णां वक्ष्यामि शैलेन्द्राणां यथाक्रमम् ।
अनुविन्ध्यानि रम्याणि विहङ्गैः कूजितानि च ॥ १ ।
अनेकपक्षियुक्तात्मशृङ्गाणि सुबहूनि च ।
देवानां दिव्यनारीभिः समं क्रीड़ामयानि च ॥ २ ।

* माल्यदानेति (ग) ।

किन्नरोहितघुष्टानि शीतमन्दसुगन्धिभिः।
पवनैः सेव्यमानानि रमणीयतराणि च ॥ ३ ।
चतुर्द्दिक्षु विराजन्ते नामतः शृणु ता नदीः।
पूर्व्वे चैत्ररथं नाम दक्षिणे गन्धमादनम्।
प्रभावेण सुतोयानि वनखण्डयुतानि च ॥ ४ ।
वनखण्डान्तथाक्रम्य देवताललना युताः।
यत्र क्रीड़न्ति चोद्देशे मुदा परमया युताः ॥ ५ ।
रत्नौघकीर्णतीर्थानि महापुण्यजलानि च।
अनेकजलयन्त्रैश्च नादितानि महान्ति च ॥ ६ ।
शाखाभिर्लम्बमानाभीरुवत्पक्षिकुलालिभिः।
कमलोत्पलकह्लारशोभितानि सरांसि च।
चतुर्षु तेषु गिरिषु नानागुणयुतेषु च ॥ ७ ।
अरुणोदन्तु पूर्वेण दक्षिणे मानसं स्थितम्*।
असितोदं पश्चिमे च महाभद्रं तथोत्तरे।
कुमुदैः श्वेतकपिलैः कड़ारैर्भूषितानि च ॥ ८ ।
अरुणोदस्य ये शैलाः प्राच्या वै नामतः स्मृताः।
तान्कीर्त्त्यमानान्तत्त्वेन शृणुध्वङ्गदतो मम ॥ ९ ।
विकङ्को मणिशृङ्गश्च सुपात्रश्चोपलो महान्।
महानीलोऽथ कुम्भश्च सुविन्दुर्मदनस्तथा।
वेणुनद्धः सुमेदाश्च निषधो देवपर्व्वतः ॥ १० ।

---

* स्मृतमिति (ख)।

इत्येते पर्व्वतवराः पुण्याश्च गिरयोऽपि च* ।
सरसो मानसस्येह दक्षिणेन महाचलाः ।
ये कीर्त्तिता मया तुभ्यं नामतस्तान्निबोध मे ॥ ११ ॥
शैलस्त्रिशिखरश्चैव शिशिरश्चाचलोत्तमः ।
कपिश्च शतमक्षश्च† तुरगश्चैव सानुमान् ॥ १२ ॥
ताम्राहश्च विषश्चैव तथा श्वेतोदनो‡ गिरिः ।
समूलश्चैव सरलो रत्नकेतुश्च पर्व्वतः ॥ १३ ।
एकमूलो महाशृङ्गो गजमूलोऽपि शावकः ।
पञ्चशैलश्च कैलासो§ हिमवानचलोत्तमः ॥ १४ ।
उत्तरा ये महाशैलास्तान्वक्ष्यामि निबोधत ।
कपिलः पिङ्गलो भद्रः¶ सरसश्च महाचलः‖ ॥ १५ ।
कुमुदो मधुमांश्चैव गर्जनो मर्कटस्तथा ।
कृष्णश्च पाण्डवश्चैव सहस्रशिरसस्तथा ॥ १६ ।
पारिपात्रश्च शैलेन्द्रः शृङ्गवानचलोत्तमः ।
इत्येते पर्वतवराः श्रीमन्तः पश्चिमे स्मृताः ॥ १७ ।
महाभद्रस्य सरस उत्तरेण द्विजोत्तमाः ।

---

* एतदर्द्धं (ख) पुस्तके नास्ति ।

† शतमक्षिश्चेति (ग) ।

‡ विषः श्वेतो नूनं वै स्यन्दन इति ।

§ कैलाश इति (ग) ।

¶ भद्रमिति (ग) ।

‖ महाबल इति (ग) ।

ये पर्वताः स्थिता विप्रास्तान्वच्यामि निबोधत ॥ १८ ।
हंसकूटो महाशैलो वृषहंसश्च पर्वतः ।
कपिञ्जलश्च शैलेन्द्र इन्द्रशैलश्च सानुमान् ॥ १९ ।
नीलः कनकशृङ्गश्च शतशृङ्गश्च पर्वतः ।
पुष्पकरो मेघशैलो विराजश्चाचलोत्तमः ॥ २० ।
जारुचिश्चैव शैलेन्द्र इत्येते उत्तरा स्मृताः ॥ २१ ।
इत्येतेषान्तु मुख्यानामुत्तरेषु यथाक्रमम् ।
स्थलीर्नगरद्रोणीश्च सरांसि च निबोधत ॥ २२ ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

ऊनाशीतितमोऽध्यायः ।

रुद्र उवाच ।

सीतान्तस्याचलेन्द्रस्य कुमुदस्यान्तरेण च ।
द्रोण्यां विहङ्गजुष्टायां नानासत्त्वनिषेविताम् ॥ १ ।
त्रियोजनशतायामां शतयोजनविस्तृताम् ।
सुरसामलपानीयां रम्यां तत्र सुरोचनीम् ॥ २ ।
द्रोणमात्रप्रमाणैश्च पुण्डरीकैः सुगन्धिभिः ।
सहस्रशतपत्रैश्च महापद्मैरलङ्कृतम् ॥ ३ ।

देवदानवगन्धर्व्वैर्महासर्पैरधिष्ठितम् ।
पुण्यं तल्लक्ष्मीसरो नाम सप्रकाशमिहैव च ।
प्रसन्नसलिलैः पूर्णं* शरण्यं सर्वदेहिनाम् ॥ ४ ।
तत्र त्वेकं महापद्मं मध्ये पद्मवनस्य च ।
कोटिपत्रप्रकलितं तरुणादित्यवर्चसम् ॥ ५ ।
नित्यं† व्याकोशमधुरं चरत्वादतिमण्डलम्‡ ।
चारुकेसरजालाढ्यं मत्तभ्रमरनादितम् ॥ ६ ।
तस्मिन्मध्ये भगवती साक्षाल्लक्ष्मीर्नित्यमेव हि ।
लक्ष्मीस्तु तं§ तदावासं मूर्त्तिमन्तं न संशयः ॥ ७ ।
सरसस्तस्य तीरे तु तस्मिन् सिद्धनिषेवितम् ।
सदापुष्पफलं रम्यं तत्र बिल्ववनं महत् ।
शतयोजनविस्तीर्णं द्वियोजनशतायतम् ॥ ८ ।
अर्द्धक्रोशोच्चशिखरैर्महावृक्षैः समन्ततः ।
शाखासहस्रकलितैर्महास्कन्धैः समाकुलम् ॥ ९ ।
फलैः सहस्रसङ्काशैर्हरितैः पाण्डुरैस्तथा ।
अमृतस्वादुसदृशैर्भेरीमात्रैः सुगन्धिभिः ॥ १० ।
शीर्य्यद्भिश्च पतद्भिश्च कीर्णभूमिवनान्तरम् ।
नाम्ना तल्लक्ष्मीवनं नाम सर्व्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ ११ ।

---

* स्वच्छमिति (ग) ।

† नित्यव्याकोशेति (ग) ।

‡ चलत्वादतिमण्डलमिति (क), (ग) ।

§ सदावासमिति (ग) ।

देवादिभिः समाकीर्णमष्टाभिः ककुभिः* शुभम् ।
विश्वाश्विभिश्च मुनिभिः सेवितं पुण्यकारिभिः ॥ १२ ।
तत्र श्रीः संस्थिता नित्यं सिद्धसङ्घनिषेविता ।
एकैकस्याचलेन्द्रस्य मणिशैलस्य चान्तरम् ॥ १३ ।
शतयोजनविस्तीर्णं द्वियोजनशतायतम् ।
विमलं पङ्कजवनं सिद्धचारणसेवितम् ॥ १४ ।
पुष्पं लक्ष्म्या धृतं† भाति नित्यमुज्ज्वलतीव ह ।
अर्द्धक्रोशश्च शिखरैर्महास्कन्धैः समावृतम् ।
प्रफुल्लशाखाशिखरं पिञ्जरं भाति तद्वनम् ॥ १५ ।
द्विबाहुपरिणाहैस्तैस्त्रिहस्तायामविस्तृतैः ।
मनःशिलापूर्व्वनिभैः पाण्डुकेसरशालिभिः ॥ १६ ।
पुष्पैर्मनोहरैर्व्याप्तं व्याकोशैर्गन्धशालिभिः‡ ।
विराजति वनं सर्व्वं मत्तभ्रमरनादितम् ॥ १७ ।
तद्वनं दानवैर्देवै§र्गन्धर्व्वैर्यक्षराक्षसैः ।
किन्नरैरप्सरोभिश्च महाभोगैश्च¶ सेवितम् ॥ १८ ।
तत्राश्रमो भगवतः कश्यपस्य प्रजापतेः ।

---

* ककुभिरिति आर्षं ककुब्भिरिति साधु ।

† धृतमिति (ख) ।

‡ एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

§ दैत्यैरिति (ग) ।

¶ महाभागैश्चेति (ख) ।

सिद्धसाधुगणाकीर्णं नानाश्रमसमाकुलम् ॥ १९ ।
महानीलस्य मध्ये तु ककुभस्य गिरेस्तथा ।
मध्ये सुखा* नदी नाम तस्यास्तीरे महद्वनम् ॥ २० ।
पञ्चाशद्योजनायामं त्रिंशद्योजनमण्डलम् ।
रम्यं तालवनं श्रीमत्क्रोशार्द्धोच्छ्रितपादपम् ॥ २१ ।
महाबलैर्महासारैः स्थिरैरविचलैः शुभैः ।
महदञ्जनसंस्थानैः परिवृत्तैर्महाफलैः ।
मृष्टगन्धगुणोपेतैरुपेतं सिद्धसेवितम् ॥ २२ ।
ऐरावतस्य करिणस्तत्रैव समुदाहृतिः ।
ऐरावतस्य रुद्रस्य देवशैलस्य चान्तरे† ॥ २३ ।
सहस्रयोजनायामः शतयोजनविस्तृतः ।
सर्व्वा ह्येकशिला भूमिर्वृक्षवीरुधवर्ज्जिता ।
आप्लुता पादमात्रेण सलिलेन समन्ततः ॥ २४ ।
इत्येताभ्यन्तरे‡ द्रोण्यो नानाकाराः प्रकीर्त्तिताः ।
मेरोः पार्श्वेन विप्रेन्द्रा यथावदनुपूर्व्वशः ॥ २५ ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोषे ऊनाशीतितमोऽध्यायः ।

---

* सुखनदीति (ग) ।

† चाम्बरे इति (क), (ख) ।

‡ इत्येताभ्यन्तरद्रोण्यः इति (ग), इत्येता अभ्यन्तरइति साधु ।

अशीतितमोऽध्यायः ।

रुद्र उवाच ।

अथ दक्षिणदिग्व्यवस्थिताः पर्व्वतद्रोण्यः सिद्धाचरिताः कीर्त्त्यन्ते । शिशिरपतङ्गयोर्मध्ये शुक्ला भूमिः स्त्रिया मुक्ता गलितपादपा ।

इक्षुक्षेपे च शिखरे पादपैरुपशोभिते ।
उदुम्बरवनं रम्यं पक्षिसङ्घनिषेवितम् ॥ १ ।
फलितं तद्वनं भाति महाकूर्म्मोपमैः फलैः ।
तद्वनं देवयोन्योऽष्टौ सेवन्ते सर्व्व एव हि* ॥ २ ।

तत्र प्रसन्नस्वादुसलिला बहूदका नद्यो वहन्ति । तत्राश्रमी भगवतः कर्दमस्य प्रजापतेः नानामुनिजनाकीर्णस्तब्धशतयोजनमेकं परिमण्डलं वनञ्च । तथाच ताम्राभस्य शैलस्य पतङ्गस्य चान्तरे शतयोजनविस्तीर्णं द्विगुणायतं बालार्कसदृशराजीवपुण्डरीकैः समन्ततः सहस्रपत्रैरविरलैरलङ्कृतं महत्सरोऽनेकगन्धसिद्धगन्धर्वाध्युषितम् । तस्य च मध्ये महाशिखरः शतयोजनायामस्त्रिंशद्योजनविस्तीर्णोऽनेकधातुरत्नभूषितस्तस्य चोपरि महती रथ्या रत्नप्राकारतोरणा तस्यां महद्विद्याधरपुरन्तत्र पुलोमनामा विद्याधरराजः शतसहस्रपरीवारः । तथाच विशाखाचलेन्द्रस्य श्वेतस्य चान्तरे सरः ।

---

* सर्व्वदैव हीति (ग) । देवयोनय इति साधु ।

तस्य च पूर्वतीरे महदाम्रवनं कनकसङ्काशैः फलैरतिसुगन्धिभिर्महत्कुम्भमात्रैः* सर्वतश्चितं देवगन्धर्वादयश्च तत्र निवसन्ति।

सुमूलस्याचलेन्द्रस्य वसुधारस्य चान्तरे।
त्रिंशद्योजनविस्तीर्णे पञ्चाशद्योजनायते॥

बिल्वस्थली नाम, तत्र फलानि महाकुम्भसङ्काशानि, तैश्च पतद्भिः स्थलमृत्तिका क्लिन्ना, ताञ्च स्थलीं सुगुह्यकादयः सेवन्ते बिल्वफलाशिनः। तथाच वसुधाररत्नधारयोर्मध्ये त्रिंशद्योजनविस्तीर्णं शतयोजनायतं सुगन्धि किंशुकवनं सदा कुसुमचयस्य गन्धेन वासयत् योजनशतम्। तच्च सिद्धाध्युषितजलोपेतञ्च। तत्र चादित्यस्य देवस्य महदायतनम्। स मासे मासे भगवानवतरति सूर्य्यः। प्रजापतिं लोकजनकं देवादयो नमस्यन्ति। तथाच पञ्चकूटस्य कैलासस्य चान्तरे सहस्रयोजनायामं विस्तीर्णं शतयोजनं हंसपाण्डुरं क्षुद्रसत्त्वैरनाधृष्यं स्वर्गसोपानमिव भूमण्डलम्। अथ पश्चिमे दिग्भागे व्यवस्थिता गिरिद्रोण्यः कीर्त्त्यन्ते। सुपार्श्वशिखिशैलयोर्मध्ये समन्ताद्योजनशतमेकं भौमशिलातलं नित्यतप्तं दुस्पर्शम्, तस्य मध्ये त्रिंशद्योजनविस्तीर्णं मण्डलं वह्निस्थानं स च सर्वकालमनिन्धनो भगवाँल्लोकक्षयकारी संवर्त्तको ज्वलते†।

---

* महाकुम्भमात्रैरिति साधु।

† ज्वलतीति साधु।

अन्तरे च शैलवरयोः कुमुदाञ्जनयोः शतयोजनविस्तीर्णा मातुलुङ्गस्थली सर्वसत्त्वानामगम्या पीतवर्णैः फलैरावृता सा स्थली शोभते। तत्र च पुण्योऽह्रदः सिद्धैरुपेतः। बृहस्पतेस्तद्वनम्। तथाच शैलयोः पिञ्जरगौरयोरन्तरे सरो द्रोण्यो ह्यनेकशतयोजनायताः*। महद्भिश्च षट्पदोऽङ्कुशैः कुमुदैरुपशोभिताः। तत्र च भगवतो विष्णोः परमेश्वरस्यायतनम्। तथाच शुक्लपाण्डरयोरपि महागिर्य्योरन्तरे त्रिंशद्योजनविस्तीर्णो नवत्यायत एकः शिलोद्देशो वृक्षविवर्ज्जितः। तत्र च निष्कम्पा दीर्घिका सन्नता स्थलपद्मिनी अनेकजातिजैश्च† पद्मैः शोभिता तस्याश्च मध्ये पञ्चयोजनप्रमाणो न्यग्रोधो वृक्षस्तस्मिंश्चन्द्रशेखरोमापतिर्नीलवासाश्च देवो निवसति यक्षादिभिरीड्यमानः। सहस्रशिखरस्य गिरेः कुमुदस्य चान्तरे वर्त्तमानं पञ्चाशद्योजनायामं विंशद्योजनविस्तृतं‡ इक्षुक्षेपोच्चशिखरमनेकपक्षिसेवितमनेकवृक्षफलैर्मधुरसैरुपशोभितम्। तत्र चेन्द्रस्य महानाश्रमो दिव्याभिप्रायनिर्म्मितः। तथाच शङ्कूट-ऋषभयोर्मध्ये पुरुषस्थली रम्याऽनेकगुणा§ अनेकयोजनायता विल्वप्रमाणैः कङ्कोलकैः सुगन्धिभिरुपेता। तत्र पुरुषरसोन्मत्ताः नागाद्याः प्रतिवसन्ति। तथा कपिञ्जल-

---

* ह्यनेकाः शतयोजनायता इति (ग)।

† अनेकजातीयैरिति (ग)।

‡ विंशतियोजनेति भाषु।

§ रम्याऽनेकगुणाऽलङ्कृतेति (ख)।

नागशैलयोरन्तरे द्विशतयोजनमायता* शतयोजनविस्तीर्णा स्थली नानाजनविभूषिता द्राक्षाखर्ज्जूरखण्डैरुपेता अनेकवृक्षवल्लीभिरुपेता सा स्थली। तथाच पुष्करमहामेघयोरन्तरे षष्टियोजनविस्तीर्णा शतायामा पाणितलप्रख्या महती स्थली वृक्षवीरुध्विवर्ज्जिता, तस्याश्च पार्श्वे चत्वारि महावनानि सरांसि चानेकयोजनानि। दश पञ्च सप्त तथाष्टौ† त्रिंशद्विंशतियोजनाः स्थल्यो द्रोण्यश्च तत्र काश्चिन्महाघोराः पर्व्वतचयाः।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे अशीतितमोऽध्यायः।

—•—

एकाशीतितमोऽध्यायः।

रुद्र उवाच।

अतःपरं पर्व्वतान्तेषु* देवानामवकाशा वर्ण्यन्ते। तत्र योऽसौ सीताख्यः पर्व्वतस्तस्योपरि महेन्द्रस्य क्रीड़ास्थानम्। तत्र देवराजस्य पारिजातकवृक्षवनम्। तस्य पूर्व्वपार्श्वे कुञ्जरो

---

* द्विशतयोजनमायामेति (क), (ग)।

† दश पञ्च सप्त तथाष्टौ त्रिंशद्विंशतियोजना इति पाठः (ग) पुस्तके नास्ति।

---

* पर्व्वतेष्विति (ग)।

नाम गिरिः। तस्योपरि दानवानामष्टौ पुराणि च। तथा वज्रके पर्व्वते राक्षसानामनेकानि पुराणि। ते च नाम्ना नीलकाः कामरूपिणः। महानीले च शैलेन्द्रे पुराणि पञ्चदश-सहस्राणि किन्नराणां ख्यातानि तत्र देवदत्तचन्द्रादयो राजानः पञ्चदश किन्नराणां गर्व्विताः। तानि सौवर्णानि विलप्रवेश-नानि च पुराणि चन्द्रोदये च पर्वतवरे नागानामधिवासः। ते च विलप्रवेशा विलेषु* वैनतेयविषयवर्त्तिना व्यवस्थितानु-रागि च दानवेन्द्रा व्यवस्थिताः। वेणुमत्यपि विद्याधरपुरत्रयं त्रिंशद्योजन†शतविस्तीर्णमेकैकन्तावदायतम्। उलूकरोमश-महावेत्रादयो राजानो विद्याधराणाञ्च। तत्र एकैके शैल-राजनि‡ स्वयमेव गरुड़ो व्यवस्थितः। कुञ्जरे तु पर्व्वतवरे नित्यं पशुपतिर्व्यवस्थितः। वसुधारे च वृषभाङ्को महादेवः शङ्करो योगिनां वरः अनेकगुणभूतकोटिसहस्रपरीवारोऽनादिपुरुषो व्यवस्थितः। वसुधारे च पुण्यवतां वसूनां समवासः। वसु-धार-रत्नधारयोर्मूर्द्ध्नि अष्टौ सप्त च संख्यया पुराणि वसुसप्त-र्षीणाञ्चेति। एकशृङ्गे च पर्वतोत्तमे प्रजापतेः स्थानं चतु-र्वक्त्रस्य ब्रह्मणः। गजपर्वते च महाभूतपरिवृता स्वयमेव भगवती तिष्ठतीति। वसुधारे च पर्वतवरे मुनिसिद्धविद्या-धराणामायतनं चतुराशीत्यं वरपुरमिह प्राकारतोरणाः। तत्र

---

* विलप्रवेशातीतेष्विति (क), (ख)।

† विंशद्योजनेति (ग) विंशतियोजनेति साधु।

‡ एकैकस्मिन् इति शैलराजि इति च साधु।

चानेकपर्व्वता नाम गन्धर्व्वा युद्धशालिनो निवसन्ति। तेषाञ्चाधिपतिर्देवो राजराजैकपिङ्गलः। सुरराक्षसाः पञ्चकूटे दानवाः शतशृङ्गे दानव*यक्षाणां पुरःशतम्। शुभेद्रकस्य पश्चिमे दले†देवदानवसिद्धादिपुराणि। तस्य गिरेर्मूर्द्ध्नि महती नाम शिला तिष्ठति, तस्याञ्च पर्व्वणि पर्व्वणि सोमः स्वयमेवावतरति। तस्यैवोत्तरपार्श्वे त्रिकूटं नाम, तत्र ब्रह्मा तिष्ठति। क्वचित्तत्र तथा च वक्राायतनम्‡। मूर्त्तिमान्वह्निरुपास्यते देवैः। उत्तरे च शृङ्गाख्ये पर्व्वतवरे देवतानामायतनानि। पूर्व्वेण नारायणस्यायतनम्। मध्ये ब्रह्मणः शङ्करस्य पश्चिमे तत्र यक्षादीनां कानिचित्पुराणि। तस्य चोत्तरे तीरे जातुच्छमहापर्व्वते त्रिंशद्योजनमण्डलं नन्दजलं नाम सरस्तत्र नन्दो नाम नागराजो वसति। शतशीर्षप्रचण्ड इति इत्येतेऽष्टौ देवपर्व्वता विज्ञेयाः ते चानुक्रमेण हेमरजतरत्नवैदूर्य्यमनःशिलादिवर्णाः। इयञ्च पृथ्वी लक्षकोटिशतानेकसंख्याता पूर्णा तेषु च सिद्धविद्याधराणां निलयाः। तद्यथा मेरोः पार्श्वतः केसरवलयालवालं सिद्धलोक-इति कीर्त्त्यते। इयञ्च पृथ्वी पद्माकारेण व्यवस्थिता। एष सर्व्वपुराणेषु क्रमः सामान्यतः प्रतिपाद्यते।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे एकाशीतितमोऽध्यायः।

---

* दानवेति (ग) पुस्तके नास्ति।

† पश्चिमे दले इत्यत्र पश्चिमेन इति (ग)।

‡ ब्रह्मायतनमिति (क), (ख)।

द्व्यशीतितमोऽध्यायः।

रुद्र उवाच।

अथ नदीनामवतारं शृणुत। आकाशसमुद्रो यः प्रोच्यते तस्मादाकाशगामिनी नदी प्रवृत्ता सा चानवरतमिन्द्रगजेन चोभ्यते सा च चतुरशीतिसहस्रोच्छ्रयान्मेरोरुपरि पतति। सा च मेरुकूटतटान्तेभ्यः प्रस्खलिता चतुर्द्धा सञ्जाता षष्टिसहस्र-योजनान्निरालम्बा पतमाना प्रदक्षिणमनुसरन्ती चतुर्द्धा जगाम। सीता चालकन्दा चक्षुर्भद्रा चेतिनामभिः। तासां मध्ये एका-शीतिसहस्रपर्वतान्दारयन्ती गां गता गङ्गेत्युच्यते। अथ गन्ध-मादनपार्श्वेऽमरगण्डिका वर्ण्यते। एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि आयामश्चतुःशतविस्तीर्णम्। तत्र केतुमालाः सर्व्वे जनपदाः कृष्णवर्णाः पुरुषा महाबलिन उत्पलवर्णाः स्त्रियः शुभदर्शनाः। तत्र च महावृक्षाः पनसाः सन्ति। तत्रेश्वरो ब्रह्मपुत्रस्तिष्ठति तत्रोदपानाच्च जरारोगविवर्जिता वर्षायुतायुषो जुष्टापश्च नराः। माल्यवतः पूर्वपार्श्वे पूर्वगण्डिका एकत्रिंशद्योजन-सहस्राणि मानतस्ते च भद्राश्वा नाम जनपदाः। भद्रसाल-वनञ्च तत्र व्यवस्थितम्। कालाम्रवृक्षाः पुरुषाः श्वेताः पद्म-वर्णिनः स्त्रियः कुमुदवर्णा दशवर्षसहस्राणि तेषामायुस्तत्र च पञ्च कुलपर्वतास्ते च शैलवर्णो मालाख्यः कोरजस्कस्त्रिपर्णः नीलश्चेति तद्विनिर्गताः, तदम्भःस्थितानां देशानां तान्येव नामानि। ते च देशा एता नदीः पिबन्ति, तद्यथा सीता

सुवाहिनी हंसवती कासा महावक्रा चन्द्रवती कावेरी सुरसाख्यावती इन्द्रवती अङ्गारवाहिनी हरित्तोया सोमावर्त्ता शतह्रदा वनमाला वसुमती हंसा सुपर्णा पञ्चगङ्गा धनुष्मती मणिवप्रा* सुब्रह्मभागा विलासिनी कृष्णतोया पुण्योदा नागवती शिवा शैवालिनी मणितटा क्षीरोदा वरुणताली† विष्णुपदी महानदी ये पिबन्ति ते दशवर्षसहस्रायुषो रुद्रोमाभक्ता इति।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे द्व्यशीतितमोऽध्यायः।

त्र्यशीतितमोऽध्यायः।

रुद्र उवाच।

निसर्ग एष भद्राश्वानां कीर्त्तितो नः केतुमालानां विस्तरेण कथितम्। नैषधस्याचलेन्द्रस्य पश्चिमेन कुलाचलजनपदनद्यः कीर्त्त्यन्ते। तथाच विशाखकम्बलजयन्तकृष्णहरिताशोकवर्द्धमान इत्येते सप्त कुलपर्वतानां कोटिशः प्रसूतिः। तन्निवासिनो जनपदास्तन्नामान एव द्रष्टव्याः। तद्यथा सौरग्रा-

---

* मणिवप्रेति (क), (ख)।

† तरुणावतीति (ग)।

मान्त सातपः कृतसुराश्रवणकम्बलमाहेयाचल कूटवासमूल-
तपक्रौञ्चकृष्णाङ्गमणिपङ्कज चूड़मल सोमीय समुद्रान्तक कुरकुञ्च
सुवर्णतट कुह श्वेताङ्ग कृष्णपाद विद कपिल कर्णिक महिष
कुब्ज करनाट महोत्कट शुक नाक* सगज भूम ककुरञ्जन
महानाह† किकिसपर्ण भौमक चोरक धूमजन्म अङ्गारज
जीवलौकिता‡ वाचांसहाङ्गमधुरेय शुकेय चकेय श्रवण मत्तका-
शिक गोदावाम कुलपञ्जाब वर्ज्जह मोदशालका एते जन-
पदास्तत्पर्वतस्था नदीः पिबन्ति । तद्यथा प्लाचा महाकदम्बा
मानसी श्यामा सुमेधा बहुला विवर्णा पुङ्खा§ माला दर्भवती
भद्रनदी शुकनदी पल्लवा भीमा प्रभञ्जना काम्बा कुशावती
दक्षा कासवती तुङ्गा पुण्योदा चन्द्रावती¶ सुमूलावती ककु-
पद्मिनी‖ विशाला करण्टका पीवरी महामाया महिषी
मानुषी चण्डा एताः नदीः प्रधानाः शेषाः क्षुद्रनद्यः सहस्र-
शश्चेति** ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु अशीतितमोऽध्यायः ।

---

* शुक भाव इति (ख) नासगजेति (ग) ।

† मनोहेति (ग) ।

‡ जीवनजीवलौकिनेति (ग) ।

§ पुङ्केति (ग) ।

¶ (ख) पुस्तकेऽत्र विशपार्श्वेति पठितम् ।

‖ (ख) पुस्तकेऽत्र पद्मावतीति पठितम् । ककुद्मिनीति (ग) । (ख) पुस्तकेऽतः परं विलासशंखकार्थ्यो परिमहामहीयीतिदक्षा नवनदीरेताः प्रधाना इत्येवं पाठो वर्त्तते ।

** (ख) पुस्तके सहस्रशश्चेतीति न पठितम् ।

चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

रुद्र उवाच ।

उत्तराणाञ्च वर्षाणां दक्षिणानाञ्च सर्व्वशः ।
आचक्षते* यथान्यायं ये ये पर्व्वतवासिनः† ।
तच्छृणुध्वं मया विप्राः कीर्त्त्यमानं समाहिताः ॥ १ ।
दक्षिणेन तु मेरोश्च श्वेतस्य चोत्तरेण च‡ ।
वायव्यं रम्यकं नाम जायन्ते तत्र मानवाः ।
मतिप्रधाना विमला जरादुर्गतिवर्ज्जिताः§ ॥ २ ।
तत्रापि सुमहान्वृक्षो न्यग्रोधो रोहितः स्मृतः ।
तत्फलरसपानाच्च¶ दशवर्षसहस्रिणः ।
आयुषा सर्व्वमनुजा जायन्ते देवरूपिणः ॥ ३ ।
उत्तरेण च श्वेतस्य त्रिशृङ्गस्य च दक्षिणे ।
वर्षं हिरण्मयं नाम तत्र हैरण्वती नदी ।
यक्षा वसन्ति तत्रैव बलिनः कामरूपिणः ॥ ४ ।
एका दशसहस्राणि समानान्तैर्हि जीव्यते‖ ।

---

* आख्यायन्त इति साधु ।

† तेऽद्य पर्व्वतवासिन इति (क) ।

‡ दक्षिणे निषधस्यापि नीलस्याप्युत्तरेण तु इति (ख) ।

§ रतिप्रधानविमला जरादुर्गस्ववर्ज्जिता इति (ख) ।

¶ तत्फलाद्रवमानाद्धि इति (ख) ।

‖ एषां दशसहस्राणि समानां तत्र जीवितमिति (ख) ।

शतान्यन्यानि जीव्यन्ते वर्षाणां दश पञ्च च ॥ ५ ।
लकुचाः पनसा* वृक्षास्तस्मिन्देशे व्यवस्थिताः ।
तत्फलप्राशनादेव जीवन्ति बहुवासरम्† ॥ ६ ।

तथा त्रिशृङ्गे च मणिकाञ्चनसर्व्वरत्नशिखरोरुक्रमेण तस्य चोत्तरशृङ्गाद्दक्षिणसमुद्रान्तं चोत्तरकुरवः । तत्र च क्षीर-वृक्षाश्चासवाः सन्ति । तेषु वृक्षेष्वेव वस्त्राण्याभरणानि च । मणिमया भूमिः सुवर्णवालुका‡ तस्मिन् स्वर्गच्युताः पुरुषा वसन्ति त्रयोदशवर्षसहस्रायुषः । तस्यैव द्वीपस्य पश्चिमेन चतुर्योजनसहस्रमतिक्रम्य देवलोकाच्चन्द्रद्वीपो भवति योजन-सहस्रपरिमण्डलः । तस्य मध्ये चन्द्रकान्तसूर्य्यकान्तनामानौ-गिरिप्रस्रवणौ तयोर्मध्ये चन्द्रावर्त्ता§ नाम महानदी अनेकवृक्ष-समाकुलानेकनदीयुक्ता¶ । एतत्कुरुवर्षान्तस्योत्तरपार्श्वे समुद्रो-र्म्मिमालाढ्यं पञ्चयोजनसहस्रमतिक्रम्य देवलोकात्सूर्य्यद्वीपो

---

* लकुचा. पनसा इति क्वचित्पाठः ।

† तत्फलाद्यशनाद्धि तेन वर्त्तन्ति मानवा इति (ख) । 'वर्त्तन्ते' इति साधु ।

‡ मधुस्रवास्तु वृक्षास्तु वस्त्राभरणादीनि च तत्रैव जीवन्ति क्षीरस्रवः सन्ति मणि-वृक्षसुवर्णवालुका इति (ख) । जीवन्तीति साधु ।

§ समौ वयस्थौ मानुषौ एवं चन्द्रकान्तयौनामानौ तयोर्मध्ये चन्द्रमसीति (ख) । पश्चिमेन चतुर्योजनसहस्रपरिमण्डलः तस्य मध्ये चन्द्रकान्तसूर्य्यकान्तनामानौ गिरिवरौ तयोर्मध्ये चन्द्रावर्त्तानामेति (ग) ।

¶ अनेकफलाऽनेकनदीसमाकुलेति (ख) ।

भवति* योजनसहस्रपरिमण्डलः। तस्य मध्ये गिरिवरः शतयोजनविस्तीर्णस्तदुच्छ्रितः†। तस्मात्सूर्य्यावर्त्तनामा‡ नदी निर्गता, तत्र च सूर्य्यस्याधिष्ठानं, तत्र सूर्य्यदैवत्यास्तद्वर्णाश्च प्रजाः दशवर्षसहस्रायुषः। तस्य च द्वीपस्य§ पश्चिमेन चतुर्योजनसहस्रमतिक्रम्य समुद्रदेशे योजनसाहस्रपरिमण्डलेन¶ द्वीपो भद्राकारो‖ नाम। तत्र च भद्रासनं वायोरनेकरत्नशोभितं, तत्र सकलविग्रहवान्वायुस्तिष्ठति। तपनीयवर्णाश्च प्रजाः पञ्चवर्षसहस्रायुषः।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे चतुरशीतितमोऽध्यायः।

---

* चन्द्रद्वीपो भवतीति (ख)।

† तावदुच्छ्रित इति (ग)।

‡ तस्माच्चन्द्रवतीनामेति (ख), एवं तत्रान्यत्रापि सूर्य्यस्थाने चन्द्रः पठितः।

§ तस्यैव द्वीपस्येति (ख)।

¶ परिमण्डलत्वे तद्द्वीप इति (ग)।

‖ रुद्राकारो नाम इति (ग)।

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

रुद्र उवाच ।

इयम्भूः पञ्चव्यवस्था कथिता इदानीं भारतं नवभेदं शृणुत* । तद्यथा । इन्द्रः कसेरुः† ताम्रवर्णो गभस्तिः‡ नागद्वीपः तथा सौम्यो गान्धर्व्वो वारुणो भारतश्चेति । सागरसंवृतमेकैकं योजनसहस्रप्रमाणम् । तत्र§ च सप्त कुलपर्व्वताः सन्ति¶ । तद्यथा

महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्व्वतः‖ ।
विन्ध्यश्च पारिपात्रश्च इत्येते कुलपर्व्वताः ॥

अन्ये च मन्दर आरदर्द्दूर** कैलास†† मैनाक वैद्युत वारन्धम पाण्डुर तुंग प्रस्थ कृष्णगिरि जयन्तैरावत ऋष्यमूक

---

* नवमेतद्यथेति (ग) ।

† इन्द्रः सकेतुरिति (ख) ।

‡ गभस्तिमानिति (ख) ।

§ चनेति (ख) ।

¶ भवन्तीति (ख) ।

‖ (ख) पुस्तके शुक्तिमानृक्षपर्व्वत इत्यत्र वेणुमान् भृगुपर्व्वत इति पाठो वर्त्तते ।

** सारदर्द्दुरेति (ग) ।

†† (ख) पुस्तके कैलास इत्यतः परं वृतं तत्र पाण्डुर प्रस्थ कृष्ण गुरु तुङ्ग प्रस्थतुङ्ग गिरि रैवतक ऋष्यमूक गोमन्तकूट शैल कृतस्थल इत्येते क्षुद्रपर्व्वताः शेषाः क्षुद्रतरास्तथा नाम्ना जनपदा निवसन्तीति पाठो वर्त्तते ।

गोमन्त चित्रकूट श्रीपर्व्वत चकोरकूट शैल कृतस्थल* इत्येते क्षुद्रपर्व्वताः एतेषामपि क्षुद्रतराः। तेषामार्य्या म्लेच्छा जनपदा वसन्ति। पिबन्ति चैतासु नदीषु पानीयम्। तद्यथा गङ्गा सिन्धुः सरस्वती शतद्रुर्व्वितस्ता विपाशा चन्द्रभागा सरयूर्यमुना इरावती देविका कुहूर्गोमती† धूतपापा बाहुदा दृषद्वती कौशिकी निस्वीरा गण्डकी चक्षुष्मती लोहिता इत्येता हिमवत्पादनिर्गताः। वेदस्मृतिर्वेदवती सिन्धुपर्णा चन्दनाभा नाशदाचारा रोहीपारा‡ चर्म्मणवती विदिशा वेदत्रयी वपन्ती इत्येता पारिपात्रोद्भवाः। शोणो ज्योतीरथा नर्म्मदा सुरसा मन्दाकिनी दशार्णा चित्रकूटा तमसा पिप्पला करतोया पिशाचिका चित्रोत्पला विशाला वञ्जुका बालुवाहिनी§ शुक्तिमती वीरजा पङ्क्तिनी रात्री इत्येताः ऋक्षप्रसूताः। मणिजाला शुभा तापी पयोष्णी शीघ्रोदा वेणापाशा¶ वैतरणी वेदिपाला कुमुद्वती तोया दुर्गा अन्त्या गिरा एता विन्ध्यपादोद्भवाः। गोदावरी भीमरथी मरथी कृष्णा वेणा वञ्जुला तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाह्यकावेरी इत्येताः सह्यपादोद्भवाः। शतमाला ताम्रपर्णी पुष्पावती उत्पलावती इत्येता मलयजाः। त्रियामा

---

* (क), (ख) पुस्तकयोः सर्व्वे एते क्लीवे पठिताः।

† गौतमीति (ग)।

‡ नासदाचारा रोहिपारेति (ग)।

§ बालवाहिनीति (ग)।

¶ वेरूसपाशेति (ग)।

ऋषिकुल्या इक्षुला त्रिविन्दाला मूलिनी वंशवरा महेन्द्र-तनयाः। ऋषिका लूसती मन्दगामिनी पलाशिनी इत्येताः शुक्तिमत्प्रभावाः, एताः प्राधान्येन कुलपर्व्वतनद्यः। शेषाः क्षुद्र-नद्यः। एष जम्बूद्वीपो योजनलक्षप्रमाणः।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः।

षड़शीतितमोऽध्यायः।

रुद्र उवाच।

अतः परं शाकद्वीपं निबोधत। जम्बूद्वीपस्य विस्तारा-द्विगुणपरिणाहाल्लवणोदकश्च जम्बूद्वीपसमस्तेन द्विगुणावृत-स्तत्र च पुण्याः जनपदाश्चिरात्मानः* ते दुर्भिक्षजराव्याधि-रहिताश्च। देशेऽत्र सप्तैव कुलपर्व्वतास्तावत्तिष्ठन्ति, तस्य चोभ-यतो लवणक्षीरोदधी व्यवस्थितौ। तत्र च प्रागायतः शैलेन्द्र-उदयो नाम पर्व्वतः तस्यापरेण जलधारो नाम गिरिः स एव चन्द्रेति† कीर्त्तितः। तस्य जलञ्च इन्द्रो गृहीत्वा वर्षति। तस्यापरः‡ श्वेतकोनाम गिरिस्तस्मिन्षट्चेति कीर्त्तिताः प्रजा-

---

* चिरान्म्रियन्ते इति (ग)।

† चन्द्र इति साधु।

‡ तस्मादपर इति साधु, एवं परत्रापि।

ऽनेकविधाः* क्रीड़न्ति, तस्यापरो रजतो गिरिः स एव शाको-च्यते† । तस्य परेणाम्बिकेयः स च विभ्राजसो भख्यते । स एव केसरीत्युच्यते । ततो वायुः प्रवर्त्तते । गिरिनामान्येव वर्षाणि‡ तद्यथा । उदयसुकुमारो जलधारनैमकमहाद्रुमेतिप्रधान-नामानि द्वितीयपर्व्वतनामभिरपि वक्तव्यानि, तस्य च मध्ये शाकवृक्षस्तत्र च सप्त महानद्यो द्विनाम्न्यस्तद्यथा सुकुमारी कुमारी नन्दा वेणिका धेनुरिक्षुमती गभस्तिरित्येता नद्यः ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे षडशीतितमोऽध्यायः ।

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

रुद्र उवाच ।

अथ तृतीयं कुशद्वीपं शृणुत । कुशद्वीपेन क्षीरोदः परि-वृतः शाकद्वीपस्य विस्तारद्विगुणेन । तत्रापि सप्त कुलपर्व्वताः सर्व्वे च द्विनामानः, तद्यथा कुमुदः विद्रुमेति* च उच्यते स-

---

* प्रजा अनेकविधा इति साधु ।

† शाक उच्यते इति साधु ।

‡ गिरिनामारोपवर्षाणीति (ग) ।

---

* विद्रुम इतीति साधु ।

उन्नतोहेमपर्व्वतः स एव द्रोणः पुष्पवान् स एव कङ्कश्च पर्व्वतः स एव कुशेशयोऽग्निमान् स एव तथा षष्ठोमहिषनामा स एव हरिरुच्यते तत्राग्निर्वसति। सप्तमस्तु ककुद्मनामा स एव मन्दरः कीर्त्त्यते इत्येते पर्वताः कुशद्वीपे व्यवस्थिताः। एतेषां वर्षभेदो भवति द्विनामसंज्ञः। कुमुदस्य श्वेतमुद्भिदन्तदेवादेः कीर्त्त्यते। उन्नतस्य लोहितं वेणुमण्डलं तदेव भवति वलाहकस्य जीमूतं तदेवास्य रथाकार इति। द्रोणस्य हरिं तदेव बलाधनं भवति। तत्र द्विनाम्नयो नद्यः प्रतोया* प्रवेशा सैवोच्यते। द्वितीया शिवा यशोदा सा च भवति। तृतीया चित्रा नाम सैव कृष्णा भण्यते। चतुर्थी ह्रादिनी नाम सैव चन्द्रा निगद्यते। विद्युल्ला पञ्चमी शुक्ला सैव वर्णा षष्ठी सैव विभावरी महती सप्तमी सैव धृतिः। एताः प्रधानाः शेषाः क्षुद्रनद्यः। इत्येष कुशद्वीपस्य सन्निवेशः। शाकद्वीपोऽपि द्विगुणसन्निवेशश्च कथितः। तस्य च मध्ये महाकुशस्तम्बः। एष च कुशद्वीपः दधिमण्डोदेनामृतसम्मितेन क्षीरोदद्विगुणेन।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोषे सप्ताशीतितमोऽध्यायः।

---

* प्रतपेति (ग)।

अष्टाशीतितमोऽध्यायः।

रुद्र उवाच।

अथ क्रौञ्चो भवति चतुर्थः* कुशद्वीपाद्द्विगुणमानतः समुद्रः क्रौञ्चेन द्विगुणेनावृतस्तस्मिंश्च सप्तैव प्रधानपर्वताः प्रथमः क्रौञ्चो विद्युल्लतो रैवतो मानसः सैव† पावकः, तथैवान्धकारः सैवाच्छोदकः‡। देवावृत्तोदेवावृतः स च सुरापो भण्यते। ततोदेविष्ठः स एव काञ्चनशृङ्गो भवति। देवनन्दात्परो गोविन्दो द्विविन्द इति। ततः पुण्डरीकः स एव तोधासहः। एते सप्त रत्नमयाः पर्वताः क्रौञ्चद्वीपे व्यवस्थिताः सर्वे च परस्परेणोच्छ्रयाः। तत्र वर्षाणि तथा क्रौञ्चस्य कुशलोदेशः स एव माधवः स्मृतो वामकस्य मनोऽनुगः स एव संवर्त्तकस्ततोष्णवान्§ स सप्रकाशस्ततः पावकः सैव सुदर्शनस्तथा चान्धकारः सैव संमोहः, ततो मुनिदेशः स च प्रकाशः, ततोदुन्दुभिः सैवानर्थ उच्यते। तत्रापि सप्तैव नद्यः

गौरी कुमुद्वती चैव सन्ध्या रात्रिर्मनोजवा।
ख्यातिश्च पुण्डरीका च नद्यः सप्तविधाः स्मृताः॥

---

* क्रौञ्चं भवति चतुर्थमिति (ग)।

† स एवेति साधु।

‡ अत्रापि स एवेति साधु, एवं परत्रापि।

§ तत उष्णवानिति साधु।

गौरी सैव पुष्पवहा कुमुद्वती नार्द्रवती रौद्रा सन्ध्या सुखावहा भोगजवा चिप्रोदा चाख्यातिः सैव बहुला पुण्डरीका चित्र-वर्णदेशा क्षुद्रनद्यः। क्रौञ्चद्वीपो घृताङ्के*नावृतो घृतोदः शाल्मलेनेति ।

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोशे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

ऊननवतितमोऽध्यायः ।

रुद्र उवाच ।

त्रिषु शिष्टेषु वक्ष्यामि द्वीपेषु मनुजाच्युत ।
शाल्मलं पञ्चमं वर्षं प्रवक्ष्यन्तं निबोधत ।
क्रौञ्चद्वीपस्य विस्ताराच्छाल्मलो द्विगुणो मतः ॥ १ ॥

घृतसमुद्रमावृत्य व्यवस्थितस्तद्विस्तारो द्विगुणस्तत्र च सप्त पर्व्वताः प्रधानाः* तावत्योनद्यः। तत्र च पर्व्वताः सुमहान्पीत-शातकौम्भात्सर्व्वगुणसौवर्णरोहित-सुमनस-कुशल-जाम्बूनदवैद्युत-इत्येते कुलपर्व्वताः वर्षाणि चेति। अथ षष्ठं गोमेदं कथ्यते। शाल्मलं यथा सुरोदेनावृतं तद्वत्सुरोदोऽपि तद्द्विगुणेन गोमेदेना-

---

* घृताङ्केनेति (ग) ।

---

* प्रवरा इति (ग) ।

वृतस्तत्र च प्रधानपर्व्वतौ द्वावेव। एकश्च तावतावसर:* अपरश्च कुमुद इति। समुद्रेक्षुरसस्तद्द्विगुणेन पुष्करेणावृत:, तत्र च पुष्कराख्ये मानसो नाम पर्व्वत:, तदपि द्विधा च्छिन्नं वर्षं तत्प्रमाणेन च स्वादूदकेनावृत:। ततश्च कटाहम्। एतत् पृथिव्या: प्रमाणं ब्रह्माण्डस्य च सकटाहविस्तारप्रमाणम्। एवंविधानां मण्डलानां परिसंख्यानं विद्यते†। एतानि कल्पे कल्पे भगवान्नारायण: क्रोड़रूपी रसातलान्त:प्रविष्टान्दंष्ट्रयैकयोद्धृत्य स्थितौ स्थापयति।

एष व:‡ कथितो मार्गो भूमेरायामविस्तर:।
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि कैलासनिलयं द्विजा:॥

वराह उवाच।

एवमुक्त्वा गतो रुद्र: क्षणात्कैलासपर्व्वतम्§।
ते च सर्व्वे गता देवा ऋषयश्च यथागतम्॥

इति वराहपुराणे रुद्रगीतासु भुवनकोषे ऊननवतितमोऽध्याय:।

---

* तावत्तावसर इति (ग)।

† परिसंख्या न विद्यत इति (ग)।

‡ एवं व इति (ग)।

§ कैलासपर्व्वते इति (क), (ख)।

नवतितमोऽध्यायः।

धरण्युवाच।

परमात्मा शिवः पुण्य इति केचिद्भवं विदुः।
अपरे हरिमीशानं इति केचिच्चतुर्मुखम्॥ १।
एतेषां कतमो देवः परः को वाथवापरः।
एतद्देव समाचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे॥ २।

वराह उवाच।

परो नारायणो देवस्ततस्तस्माच्चतुर्मुखः।
तस्माद्रुद्रोऽभवद्देवि स च सर्व्वज्ञतां गतः॥ ३।
तस्याश्चर्य्याण्यनेकानि विविधानि वरानने।
शृणु सर्व्वाणि चार्व्वङ्गि कथ्यमानं मयानघे॥ ४।
कैलासशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते।
वसत्यनुदिनं देवः शूलपाणिस्त्रिलोचनः॥ ५।
सैकस्मिन्दिवसे देवः सर्व्वभूतनमस्कृतः।
गणैः परिवृतो देव्या महानासीत्* पिनाकधृक्॥ ६।
तत्र सिंहमुखाः केचिद्गणा नर्द्दन्ति सिंहवत्।
अपरे हस्तिवक्त्राश्च हयवक्त्रास्तथापरे॥ ७।
अपरे शिशुमारास्या अपरे शूकराननाः।
अपरेऽश्वमुखा रौद्राः खरास्याजाननास्तथा।
छागमत्स्याननाः शूरा अनन्ताः शस्त्रपाणयः॥ ८।

---

* महाभाग इति (ख)।

केचिद्गायन्ति नृत्यन्ति धावन्ति स्फोटयन्ति च ।
हसन्ति किलकिलायन्ति गर्ज्जन्ति च महाबलाः ॥ ९ ।
केचिल्लोष्टांस्तु संगृह्य युयुधुर्गणनायकाः ।
अपरे मल्लयुद्धेन युयुधुर्बलदर्पिताः ॥ १० ।
एवं गणसहस्रेण वृतो देवो महेश्वरः ।
यावदास्ते स्वयं देव्या क्रीड़न्देववरः स्वयम् ।
तावद्ब्रह्मा स्वयं देवैरुपायात्सह सत्वरः ॥ ११ ।
तमागतमथो दृष्ट्वा पूजयित्वा विधानतः ।
उवाच परमो देवो रुद्रो ब्रह्माणमव्ययम् ॥ १२ ।
किमागमनकृत्यन्ते ब्रह्मन्ब्रूहि ममाचिरम् ।
किञ्च देव त्वरायुक्त आगतो मम सन्निधौ ॥ १३ ।

ब्रह्मोवाच ।

अस्त्यन्धको महादैत्यस्तेन सर्व्वे दिवौकसः ।
अर्द्दिता मत्समीपन्तु दृष्ट्वा मां शरणैषिणः ॥ १४ ।
ततश्चैते मया प्रोक्ताः सर्व्वे देवा भवम्प्रति ।
गच्छाम इति देवेश ततस्त्वेते समागताः ॥ १५ ।
एवमुक्त्वा स्वयं ब्रह्मा वीक्षाञ्चक्रे पिनाकिनम् ।
नारायणञ्च मनसा सस्मार परमेश्वरम् ॥ १६ ।
ततो नारायणो देवो द्वाभ्यां मध्ये व्यवस्थितः ।
ततस्त्वेकीगतास्ते* तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १७ ।

---

* एकीगता इति (ग), स च न सम्यक् पाठः, अभूततद्भाव एव च्विर्भवति । एकीभूता इति सम्यक् पाठः, तथात्वे छन्दोभङ्गश्च ।

परस्परं सूक्ष्मदृष्ट्या वीक्षाञ्चक्रुर्मुदा युताः।
ततस्तेषां त्रिधा दृष्टिर्भूत्वैका समजायत॥ १८।
तस्यां दृष्ट्यां समुत्पन्ना कुमारी दिव्यरूपिणी।
नीलोत्पलदलश्यामा नीलकुञ्चितमूर्द्धजा।
सुनासा सुललाटान्ता सुवक्त्रा सुप्रतिष्ठिता॥ १९।
त्वष्ट्रा यदग्निजिह्वन्तु लक्षणम्परिभाषितम्।
तत्सर्व्वमेकतः संस्थं कन्यायां सम्प्रदृश्यते॥ २०।
अथ तां दृश्य* कन्यान्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः।
ऊचुः कासि शुभे ब्रूहि किं वा कार्य्यं विपश्चिते॥ २१।
त्रिवर्णा च कुमारी सा† कृष्णा शुक्ला च पीतिका‡।
उवाच भवतां दृष्टेर्योगाज्जातास्मि सत्तमाः।
किं मां न वेत्थ सुश्रोणीं स्वशक्तिं परमेश्वरीम्॥ २२।
ततो ब्रह्मादयस्ते च तस्यास्तुष्टा वरं ददुः।
नाम्नासि त्रिकला देवी पाहि विश्वञ्च सर्व्वदा॥ २३।
अपराण्यपि नामानि भविष्यन्ति तवानघे।
गुणोत्थानि महाभागे सर्व्वसिद्धिकराणि च॥ २४।
अन्यच्च कारणं देवि त्रिवर्णासि वरानने।
मूर्त्तित्रयं त्रिभिर्वर्णैः कुरु देवि स्वकं द्रुतम्॥ २५।

---

* दृष्टेति साधु।

† त्रियवर्णा कुमारीति (ख)।

‡ शुक्लकृष्णा च पीतिकेति (ग)। रक्तिकेति साधु।

एवमुक्ता तदा देवैरकरोत्त्रिविधान्तनुम् ।
सितां रक्तां तथा कृष्णां त्रिमूर्त्तित्वं जगाम सा ॥ २६ ॥
या सा ब्राह्मी शुभा मूर्त्तिस्तया सृजति वै प्रजाः ।
सौम्यरूपेण सुश्रोणी ब्रह्मसृष्टिविधानतः ॥ २७ ॥
या सा रक्तेन वर्णेन सुरूपा तनुमध्यमा ।
शङ्खचक्रधरा देवी वैष्णवी सा कला स्मृता ।
सा पाति सकलं विश्वं विष्णुमायेति कीर्त्त्यते ॥ २८ ॥
या सा कृष्णेन वर्णेन रौद्रा मूर्त्तिस्त्रिशूलिनी ।
दंष्ट्राकरालिनी देवी सा संहरति वै जगत् ॥ २९ ॥
या सृष्टिर्ब्रह्मणो देवी श्वेतवर्णा विभावरी ।
सा कुमारी महाभागा विपुलाब्जदलेक्षणा ।
सद्यो ब्रह्माणमामन्त्र्य तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३० ॥
सान्तर्हिता ययौ देवी वरदा श्वेतपर्व्वतम्* ।
तपस्तप्तुं† महत्तीव्रं सर्व्वज्ञत्वमभीप्सती ॥ ३१ ॥
या वैष्णवी कुमारी तु साप्यनुज्ञाय केशवम् ।
मन्दराद्रिं ययौ तप्तुं तपः परमदुश्चरम् ॥ ३२ ॥
या सा कृष्णा विशालाक्षी रौद्री दंष्ट्राकरालिनी ।
सा नीलपर्व्वतवरं तपश्चर्त्तुं ययौ शुभा ॥ ३३ ॥

---

* श्वेतपर्व्वते इति (क), (ख) ।

† (क), (ख) पुस्तकयोः ३१ श्लोकस्य परार्द्धं ३२ श्लोकस्य नष्टः, तत्र केवलं तपस्तप्तुं महाभागे तपः परमदुश्चरमिति पाठो वर्त्तते ।

अथ कालेन महता प्रजाः स्रष्टुं प्रजापतिः।
आरब्धवान्न तास्तस्य वव्रधुः सृजतः प्रजाः* ॥ ३४ ।
यदा न वव्रधुस्तस्य ब्रह्मणो मानसप्रजाः।
तदा दध्यौ किमेतन्मे न तथा वर्द्धते प्रजाः ॥ ३५ ।
ततो ब्रह्मा ह्रदा दध्यौ योगाभ्यासेन सुव्रते।
चिन्तयन् बुबुधे देवस्तां कन्यां श्वेतपर्व्वते।
तपश्चरन्तीं सुमहत्तपसा दग्धकिल्विषाम् ॥ ३६ ।
ततो ब्रह्मा ययौ तत्र यत्र सा कमलेक्षणा।
तपश्चरन्तीं तां दृष्ट्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ३७ ।

ब्रह्मोवाच।

किन्तपः क्रियते भद्रे कार्य्यमापेक्ष्य शोभने।
तुष्टोऽस्मि ते विशालाक्षि वरं वरय कन्यके ॥ ३८ ।

सृष्टिरुवाच।

भगवन्नेकदेशस्था† नोत्सहे स्थातुमञ्जसा।
अतोऽर्थं त्वां वरं याचे सर्व्वगत्वमभीप्सती ॥ ३९ ।
एवमुक्तस्तदा देव्या सृष्ट्या ब्रह्मा प्रजापतिः।
उवाच तां तदा देवीं सर्व्वगा त्वं भविष्यसि ॥ ४० ।
एवमुक्ता तदा तेन सृष्टिः सा कमलेक्षणा।
तस्य बुद्धौ लयं प्राप्ता सा देवी पद्मलोचना ॥ ४१ ।
तस्मादारभ्य कालात्तु ब्रह्मसृष्टिर्व्यवर्द्धत।

---

* (ग) पुस्तके ३५ श्लोको नास्ति।

† भगवन्नेकदेशस्थिति (क), (ख)।

ब्रह्मणो मानसाः सप्त तेषामन्ये तपोधनाः ॥ ४२ ।
तेषामन्ये ततस्त्वन्ये चतुर्द्धा भूतसंग्रहः ।
सस्थाणुजङ्गमानाञ्च सृष्टिः सर्व्वत्र संस्थिता ॥ ४३ ।
यत्किञ्चिद्वाङ्मयं लोके जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
तत्सर्व्वं स्थापितं सृष्ट्या भूतं भव्यञ्च सर्व्वदा ॥ ४४ ।

इति वराहपुराणे सृष्टिविभागे नवतितमोऽध्यायः ।

एकनवतितमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

शृणु चान्यं वरारोहे तस्या देव्या महाविधिम् ।
या सा त्रिशक्तिरुद्दिष्टा शिवेन परमेष्ठिना ॥ १ ।
तत्र सृष्टिः पुरा प्रोक्ता* श्वेतवर्णा सुरूपिणी ।
एकाक्षरेति विख्याता सर्व्वाक्षरमयी शुभा ॥ २ ।
वागीशेति समाख्याता क्वचिद्देवी सरस्वती ।
सैव विद्येश्वरी देवी सैव क्वाप्यमिताक्षरा ।
सैव ज्ञाननिधिः क्वापि सैव देवी विभावरी ॥ ३ ।
यानि सौम्यानि नामानि यानि ज्ञानोद्भवानि च† ।

---

* पुरा प्रोक्तान्यसिद्देवीति (ग) ।

† ज्ञानोद्भवकराणि च इति (ग) ।

तानि तस्या विशालाक्षि द्रष्टव्यानि वरानने ॥ ४ ।
या वैष्णवी विशालाक्षी रक्तवर्णा सुरूपिणी ।
अपरा सा समाख्याता रौद्री चैव परायणा ॥ ५ ।
एतास्त्रयो*ऽपि सिध्यन्ति यो रुद्रं वेत्ति तत्त्वतः ।
सर्व्वा सेयं वरारोहे एकैव त्रिविधा स्मृता ॥ ६ ।
एषा सृष्टिर्वरारोहे कथिता ते पुरातनी ।
तया सर्व्वमिदं व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ ७ ।
या सादौ वर्हिता सृष्टिर्ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
तया तुष्टां स्तुतिं चक्रे तस्या देव्याः पितामहः ॥ ८ ।
ब्रह्मोवाच ।
जयस्व†सत्यसम्भूते ध्रुवे देवि वरेऽचरे‡ ।
सर्व्वगे सर्व्वजननि सर्व्वभूतमहेश्वरि ॥ ९ ।
सर्व्वज्ञा त्वं वरारोहे सर्व्वसिद्धिप्रदायिनी ।
सिद्धिबुद्धिकरे§ देवि प्रसूतिः परमेश्वरी ॥ १० ।
त्वं स्वाहा त्वं स्वधा देवि त्वमुत्पत्तिर्वरानने ।
त्वमोङ्कारस्थिता देवि वेदोत्पत्तिस्त्वमेव च ॥ ११ ।
देवानां दानवानाञ्च यक्षगन्धर्व्वरक्षसाम् ।

---

* त्रय इति चार्षं, तिस्र इति साधु ।

† जयस्वेति चार्षं, जयतात्. जय वेति साधु ।

‡ वरे चरे इति (ग) ।

§ बुद्धिकरीति (ग) ।

पशूनां वीरुधाञ्चापि त्वमुत्पत्तिर्वरानने ॥ १२ ।
विद्या विद्येश्वरी सिद्धा प्रसिद्धाहं सुरेश्वरी ।
सर्व्वज्ञा त्वं वरारोहे सर्व्वसिद्धिविधायिनी* ॥ १३ ।
सर्व्वगा गतसन्देहा सर्व्वशत्रुनिवर्हिणी ।
सर्व्वविद्येश्वरी देवी नमस्ते स्वस्तिकारिणि ॥ १४ ।
ऋतुस्नातां स्त्रियं गच्छेद्यस्त्वां स्मृत्वा वरानने ।
तस्यावश्यं भवेत्सृष्टिस्त्वत्प्रसादात्प्रजेश्वरि ।
स्वरूपा विजया भद्रे सर्व्वशत्रुविनाशिनि ॥ १५ ।

इति वराहपुराणे सृष्टिस्तुतिर्नाम एकनवतितमोऽध्यायः ।

द्विनवतितमोऽध्यायः ।

वराह उवाच* ।
या मन्दरगता देवी तपः कर्त्तुन्तु वैष्णवी ।
राजसी परमा शक्तिः कौमारव्रतधारिणी ॥ १ ।

---

* प्रदायिनीति (ग) ।

---

* एष पाठः (ख) पुस्तके नास्ति ।

सैकाकिनी तपस्तेपे विशालायान्तु शोभना।
तस्यास्तपन्त्याः कालेन महता क्षुभितं मनः॥ २।
तस्मात्क्षोभात्समुत्तस्थुः कुमार्य्यः सौम्यलोचनाः।
नीलकुञ्चितकेशान्ता विम्बोष्ठ्यायतलोचनाः।
नितम्बरसनोद्दाम*नूपुराढ्याः सुवर्च्चसः॥ ३।
एवंविधाः स्त्रियो देव्याः क्षोभिते मनसि द्रुतम्।
उत्तस्थुः शतसाहस्राः कोटिशो विविधाः प्रजाः॥ ४।
दृष्ट्वा कुमार्य्यः† सा देवी तस्मिन्नेव गिरौ शुभाः‡।
तपसा निर्ममे देवि पुरं हर्म्यशताकुलम्॥ ५।
विशालरथ्यं सौवर्णप्रासादैरुपशोभितम्।
अन्तर्ज्जलानि वेश्मानि मणिसोपानवन्ति च।
रत्नजालगवाक्षाणि आसन्नोपवनानि च॥ ६।
असंख्यातानि हर्म्याणि तथा कन्या धराधरे§।
प्राधान्येन प्रवक्ष्यामि कन्यानामानि शोभने॥ ७।
विद्युत्प्रभा चन्द्रकान्तिः सूर्य्यकान्तिस्तथापरा।
गम्भीरा चारुकेशी च सुजाता मुञ्जकेशिनी॥ ८।
घृताची चोर्व्वशी चान्या शशिनी शीलमण्डिता।

---

* रसनादाम इति (ख)।

† कुमार्य्य इति आर्षं, कुमारीरिति साधु।

‡ शुभे इति (ग)।

§ धरावरे इति (ख)।

चारुकन्या* विशालाक्षी धन्या पीनपयोधरा ॥ ९ ।
चन्द्रप्रभा गिरिसुता तथा सूर्य्यप्रभास्मृता ।
स्वयम्प्रभा चारुमुखी शिवदूती विभावरी ।
जया च विजया चैव जयन्ती चापराजिता ॥ १० ।
एताश्चान्याश्च शतशः कन्यास्तस्मिन्पुरोत्तमे ।
देव्या अनुचराः सर्व्वाः पाशाङ्कुशधराः शुभाः ॥ ११ ।
ताभिः परिवृता देवी सिंहासनगता शुभा ।
सुसितैश्चामरैः स्त्रीभिर्वीज्यमाना विलासिनी ॥ १२ ।
कौमारं व्रतमास्थाय तपः कर्त्तुं समुद्यता ।
पूज्यमाना वरस्त्रीभिः कुमारीभिः समन्ततः ॥ १३ ।
सर्व्वाङ्गशोभिनी देवी यावदास्ते तपोऽन्विता ।
तावदागतवांस्तत्र नारदो ब्रह्मणः सुतः ॥ १४ ।
तं दृष्ट्वा सहसा देवी ब्रह्मपुत्रं तपोधनम् ।
विद्युत्प्रभामुवाचेदमासनन्दीयतामिति ।
पाद्यमाचमनीयञ्च क्षिप्रमस्मै प्रदीयताम् ॥ १५ ।
एवमुक्ता तदा देव्या कन्या विद्युत्प्रभा शुभा ।
आसनं पाद्यमर्घ्यञ्च नारदाय न्यवेदयत् ॥ १६ ।
ततः कृतासनन्दृष्ट्वा प्रणतन्नारदं मुनिम् ।
उवाच देवी वचनं हर्षेण महतान्विता ॥ १७ ।
स्वागतम्भो मुनिश्रेष्ठ कस्माल्लोकादिहागतः ।

---

* चारुकर्मेति (ग) ।

किङ्कार्य्यं वद ते क्षत्यं मा ते कालात्ययो भवेत् ॥ १८ ।
एवमुक्तस्तदा देव्या नारदः प्राह लोकवित् ।
ब्रह्मलोकादिन्द्रलोकं तस्माद्रौद्रमथाचलम् ।
ततस्त्वामिह देवेशि द्रष्टुमभ्यागतः शुभे ॥ १९ ।
एवमुक्त्वा मुनिः श्रीमांस्तां देवीमन्ववेक्षयत्* ।
दृष्ट्वा मुहूर्त्तं देवेशि विस्मितो नारदोऽभवत् ॥ २० ।
अहो रूपमहो कान्तिरहो धैर्य्यमहो वयः ।
अहो निष्कामता देव्या इति खेदमुपाययौ ॥ २१ ।
देवगन्धर्व्वसिद्धानां यक्षकिन्नररक्षसाम् ।
न रूपमीदृशं क्वापि स्त्रीष्वन्यासु प्रदृश्यते ॥ २२ ।
एवं सञ्चिन्त्य मनसा नारदो विस्मयान्वितः ।
प्रणम्य देवीं सहसा उत्पपात नभस्तलम् ॥ २३ ।
गतश्च त्वरया युक्तः पुरीन्दैत्येन्द्रपालिताम् ।
महिषाख्येन भूतेशि समुद्रान्तस्थितां पुरीम् ॥ २४ ।
तत्रासस्साद भगवानसुरं महिषाकृतिम् ।
दृष्ट्वा लब्धवरं वीरं देवसैन्यान्तकं महत् ॥ २५ ।
स तेन पूजितो भक्त्या तदा लोकचरो मुनिः ।
प्रीतात्मा नारदस्तस्मै देव्या रूपमनुत्तमम् ।
आचचक्षे यथान्यायं यद्वृत्तं देवतापुरे ॥ २६ ।

नारद उवाच ।

असुरेन्द्र शृणुष्वैकं कन्यारत्नं समाहितः ।

---

* अन्ववेक्षत इति (ख), (ग) ।

त्रैलोक्यं वरदानेन स्वाधीनन्ते चराचरम् ॥ २७ ।
ब्रह्मलोकादहं दैत्य मन्दराद्रिमुपागतः ।
तत्र देवीपुरं दृष्टं कुमारीशतसङ्कुलम् ॥ २८ ।
तत्र प्रधाना या कन्या तापसी व्रतचारिणी* ।
सा देवदैत्ययक्षाणां मध्ये काचिन्न दृश्यते ॥ ८२ ।
यादृशी सा मया दृष्टा तादृशी काण्डमध्यतः ।
भ्रमता चेदृशी दृष्टा न कदाचिन्मया सती ॥ ३० ।
तस्याश्च देवगन्धर्व्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ।
उपासाञ्चक्रिरे सर्व्वे येऽप्यन्ये दैत्यनायकाः ॥ ३१ ।
तां दृष्ट्वा वरदां देवीमहं तूर्णमिहागतः ।
अजित्वा देवगन्धर्व्वान्न तां जयति कश्चन ॥ ३२ ।
एवमुक्त्वा क्षणं स्थित्वा तमनुज्ञाप्य नारदः ।
यथागतं ययौ धीमानन्तर्द्धानेन तत्क्षणात् ॥ ३३ ।

इति वराहपुराणे प्रागितिहासे द्विनवतितमोऽध्यायः ।

त्रयोनवतितमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

गते तु नारदे दैत्यश्चिन्तयामास तां शुभाम् ।
कथितां नारदमुखाच्छ्रुत्वा विस्मितमानसः ॥ १ ।

---

* व्रतधारिणीति (ग) ।

तामेव चिन्तयन्शर्म्म न लेभे दैत्यसत्तमः।
मन्त्रिणश्चानयामास अलंशर्म्माणमुत्तमम्॥ २।
तस्याष्टौ मन्त्रिणः शूरा नीतिमन्तोबहुश्रुताः।
प्रघसो विघसश्चैव शङ्कुकर्णो विभावसुः।
विद्युन्माली सुमाली च पर्ज्जन्यः क्रूर एव च॥ ३।
एते मन्त्रिवरास्तस्य प्राधान्येन प्रकीर्त्तिताः।
ते दानवेन्द्रमासीनमूचुः कृत्यं विधीयताम्॥ ४।
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रो महाबलः।
उवाच कन्यालाभार्थं नारदावाप्तनिश्चयः॥ ५।

महिष उवाच।

मह्यन्तु कथिता बाला नारदेन महर्षिणा।
सा चाजित्य सुराध्यच्चं न लभ्येत वराङ्गना॥ ६।
एतदर्थं भवन्तो वै कथयन्तु विमृश्य मे।
कथं सा लभ्यते बाला कथं देवाश्च निर्ज्जिताः।
भवेयुरिति तत्सर्व्वं कथयन्तु द्रुतं मम॥ ७।
एवमुक्तास्ततः सर्व्वे कथयामासुरञ्जसा।
एवमुक्तस्तथोवाच प्रघसो दानवेश्वरम्॥ ८।
या सा ते कथिता दैत्य नारदेन महासती।
सा शक्तिः परमा देवी वैष्णवी रूपधारिणी॥ ९।
गुरुपत्नी राजपत्नी तथा सामन्तयोषितः।
जिघ्चन्नश्यते* राजा तथागम्यागमेन च॥ १०।

---

* नश्यतीति साधु।

प्रघसेनैवमुक्तस्तु विघसो वाक्यमब्रवीत् ।
सम्यगुक्तं प्रघसेन* तान्देवीं प्रति पार्थिव ।
यदि नाम मतैक्यन्तु बुद्धिः स्मरणमागता ॥ ११ ।
वरणीया कुमारी तु सर्व्वदा विजिगीषुभिः ।
न स्वतन्त्रेण कन्यायाः कार्य्यं क्वापि प्रकर्षणम् ॥ १२ ।
यदि वो रोचते वाक्यं मदीयं मन्त्रिसत्तमाः ।
तदानीं तां शुभां देवीं गत्वा याचन्तु† मन्त्रिणः ।
यो महात्मा भवेत्तस्या बन्धुस्तं याचयामहे ॥ १३ ।
सान्त्ववादी ततः पश्चात्करिष्यामः प्रदानकम् ।
ततो भेदं करिष्यामस्ततो दण्डं क्रमेण च ॥ १४ ।
अनेन क्रमयोगेन यदि सा नैव लभ्यते ।
ततः सन्नह्य गच्छामो बलाद्गृह्णीमः‡ तां शुभाम् ॥ १५ ।
विघसेनैवमुक्तस्तु शेषास्तु मन्त्रिणो वचः ।
शुभमूचुः प्रशंसन्तः सर्व्वे हर्षितमानसाः§ ॥ १६ ।
साधूक्तं विघसेनेदं यत्तां प्रति वराननाम् ।
तदेव क्रियतां शीघ्रं दूतास्तत्र विसर्ज्यताम्¶ ॥ १७ ।
यः सर्व्वशास्त्रनीतिज्ञः शुचिः शौर्य्यसमन्वितः ।

---

* अत्र षष्ठाक्षरगुरुत्वाभावाच्छन्दोदोषः ।

† याचन्तु इति आर्षं, याचन्तामिति साधु ।

‡ गृह्णीमस्तामिति साधु । तथात्वे छन्दोदोषः ।

§ हृष्टमानसा इति सम्यक् ।

¶ विसृज्यतामिति साधु ।

तस्माज्ज्ञात्वा तु तान्देवीं वर्णतो रूपतो गुणैः ॥ १८ ।
पराक्रमेण शौर्य्येण शौण्डीर्य्येण बलेन च ।
बन्धुवर्गेण सामग्र्यावास्थानकरणेन च ।
एवं ज्ञात्वा तु तान्देवीं ततः कार्य्यं विधीयताम्* ॥ १९ ।
ततः सपदि दैत्यस्य तद्वचः साधु साध्विति ।
प्रशशंसुर्वरारोहे विघसं मन्त्रिसत्तमम् ।
प्रशस्य सर्व्वे तं दूतं सन्देष्टुमुपचक्रमुः ॥ २० ।
विदुरप्रभं महाभागं बहुमायाविदं शुभम् ।
विसर्जयित्वा† तन्दूतं विघसो वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ।
क्रियतां विजयस्तावद्देवसैन्यं प्रति प्रभो ॥ २१ ।
सन्नह्यतां दानवेन्द्राश्चतुरङ्गबलेन ह ।
असुरेन्द्र सुरैर्भग्नैस्त्वत्पराक्रमभीषितैः ।
सा कन्या वशतामेति त्वयि शक्रे समागते ॥ २२ ।
लोकपालैर्जितैः सर्व्वैस्तथैव मरुतां गणैः ।
नागैर्विद्याधरैः सिद्धैर्गन्धर्वैः सर्पभोजनैः ।
रुद्रैर्वसुभिरादित्यैस्त्वमेवेन्द्रो भविष्यसि ॥ २३ ।
इन्द्रस्य ते शतं कन्या देवगन्धर्वयोषितः ।
वशमायान्ति सापि स्यात्सर्वथा वशमागता ॥ २४ ।
एवमुक्तस्तदा दैत्यः सेनापतिमुवाच ह ।
विरूपाक्षं महामेघवर्णं नीलाञ्जनप्रभम् ॥ २५ ।

---

* (ग) पुस्तके एवं ज्ञात्वावित्यनन्तरं षट्पादा न सन्ति ।

† विसृज्येति सम्यक् ।

आनीयतां द्रुतं सैन्यं हस्त्यश्वरथपत्तिनाम् ।
येन देवान्सगन्धर्व्वान् चयामि युधि दुर्ज्जयान् ॥ २६ ।
एवमुक्ते विरूपाक्षे तदा सेनापतिर्द्रुतम् ।
आनिनाय महत्सैन्यमनन्तमपराजितम् ॥ २७ ।
एकैकोदानवस्तत्र वज्रहस्तसमो युधि ।
एकैकं स्पर्द्धते देवं जेतुं स्वेन बलेन ह* ॥ २८ ।
तेषां प्रधानभूतानामर्वुदं नवकोटयः ।
एकस्य येषां†मनुपाति तावद्बलमथोर्ज्जितम् ॥ २९ ।
तेषां नैकसहस्राणि दैत्यानान्तु महात्मनाम् ।
समितिं‡चक्रुरव्यग्रास्तदा दैत्याः प्रहारिणः ।
प्रयाणङ्कारयामासुर्द्देवसैन्यजिघांसया ॥ ३० ॥

विचित्रयाना विविधध्वजाग्रा
विचित्रशस्त्रा विविधोग्ररूपाः ।
दैत्याः सुराञ्जेतुमिच्छन्त उच्चै-
र्नेनर्त्तुरात्तायुधयुक्तहस्ताः ॥ ३१ ।

इति वराहपुराणे नारदमहिषासुरयोः परस्परसंवादो नाम
त्रयोनवतितमोऽध्यायः ।

---

* बलेन हीति (ख) ।

† तेषामिति (ख) ।

‡ सम्मतिमिति (ग) ।

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

ततो महिषदैत्यस्तु कामरूपी महाबलः ।
मत्तहस्तिनमारुह्य यियासुर्मेरुपर्व्वतम् ॥ १ ।
तत्रैन्द्रपुरमासाद्य देवैः सह शतक्रतुम् ।
अभिदुद्राव दैत्येन्द्रो देवान्क्रोधसमन्वितः ॥ २ ।
आदाय स्वानि शस्त्राणि वाहनानि विशेषतः ।
अधिष्ठाय सुरानाजौ दुद्रुवुर्मुदिता भृशम् ॥ ३ ।
तेषां प्रववृते* युद्धन्तुमुलं लोमहर्षणम् ।
घोरं प्रचण्डयोधानामन्योन्यमभिगर्ज्जताम् ॥ ४ ।
तत्राञ्जनो नीलकुक्षिर्मेघवर्णोवलाहकः ।
उदाराक्षोललाटाक्षः सुभीमोभीमविक्रमः ।
स्वर्भानुश्चेति दैत्याष्टौ वसून्दुद्रुवुराहवे ॥ ५ ।
यथासंख्येन तद्वच्च दैत्या द्वादश चापरे ।
आदित्यान्दैत्यवर्य्यांस्तु तेषां प्राधान्यतः शृणु ॥ ६ ।
भीमोध्वांक्षोध्वस्तकर्णः शङ्कुकर्णस्तथैव च ।
वज्रको ज्योतिवीर्य्यश्च† विद्युन्माली तथैव च ।
रक्ताक्षो भीमदंष्ट्रस्तु विद्युज्जिह्वस्तथैव च‡ ॥ ७ ।

---

* प्रावर्त्तत इति (क) ।

† ज्योतिर्वीर्य्यश्चेति साधु, तथा कृते छन्दोदोषः ।

‡ (ग) पुस्तके एतदर्द्धं नास्ति ।

अतिकायोमहाकायोदीर्घबाहुः कृतान्तकः ।
एते द्वादश दैत्येन्द्रा आदित्यान्युधि दुद्रुवुः ॥ ८ ।
स्वकं सैन्यमुपादाय तद्वदन्येऽपि दानवाः ।
रुद्रान्दुद्रुवुरव्यग्रा यथासंख्येन कोपिताः ॥ ९ ।
कालः कृतान्तो रक्ताक्षो हरणोमित्रहा नलः ।
यज्ञहा ब्रह्महा गोघ्नः स्त्रीघ्नः संवर्त्तकस्तथा ॥ १० ।
इत्येते दश चैकश्च दैत्येन्द्रा युद्धदुर्मदाः ।
यथासंख्येन रुद्रांस्तु दुद्रुवुर्भीमविक्रमाः ॥ ११ ।
शेषान्देवान्शेषदैत्या यथायोगमुपाद्रवन् ।
स्वयं महिषदैत्यस्तु इन्द्रन्दुद्राव वेगतः ॥ १२ ।
स चापि बलवान्दैत्योब्रह्मणोवरदर्पितः ।
अवध्यः पुरुषेणाजौ यद्यपि स्यात्पिनाकधृक् ॥ १३ ।
आदित्यैर्वसुभिः सार्द्धं रुद्रैश्च निहता भृशम् ।
असुरा यातुधानाश्च संख्यापूरणकेवलाः ।
देवानामपि सैन्यानि निहतान्यसुरैर्युधि ॥ १४ ।
एवम्भूते तदा भग्ने देवेन्द्रे विद्रुताः सुराः ।
अर्द्दिता विविधैः शस्त्रैः शूलपट्टिशमुद्गरैः ॥ १५ ।
गतवन्तो ब्रह्मलोकमसुरैरर्द्दिताः सुराः ॥ १६ ।

इति वराहपुराणे त्रिशक्तिमाहात्म्ये महिषासुरवधे
चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

—०:०—

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

अथ विद्युत्प्रभो दैत्यस्तथा दूतो विसर्ज्जितः ।
प्रणम्य प्रयतोभूत्वा कुमारीगतसङ्कुलाम् ।
अस्थाने विजयापन्नस्ततो वचनमब्रवीत् ॥ १ ।

विद्युत्प्रभ उवाच ।

देवि पूर्व्वमृषिस्त्वासीदादिसर्गैकसम्भवः ।
सखा सारस्वतो जातः सुपार्श्वो नाम वै विभुः ॥ २ ।
तस्याभवन्महातेजाः सिन्धुद्वीपः प्रतापवान् ।
स हि तीव्रन्तपस्तेपे माहिष्मत्यां पुरोत्तमे ॥ ३ ।
कुर्व्वतस्तु तपो घोरं निराहारस्य शोभने ।
आद्या तु विप्रचित्तिः सा सुता परमशोभना ।
माहिष्मतीति विख्याता रूपेणासदृशीभुवि* ॥ ४ ।
सा सखीभिः परिवृता विहरन्ती यदृच्छया ।
आगता मन्दरद्रोणीं तत्रापश्यत्तपोवनम् ॥ ५ ।
मुनेरस्वरसंज्ञस्य विविधद्रुममालितम् ।
लतागृहैस्तु विविधैर्व्वकुलैर्लकुचैस्तथा ।
चन्दनैः स्यन्दनैः शालैः सरलैरुपशोभितम्† ॥ ६ ।

---

* रूपेणासदृशा विभुरिति (क), (ख) ।

† शोभितैरिति (ख) ।

विचित्रवनखण्डैश्च भूषितन्तु महात्मनः ।
दृष्ट्वाश्रमपदं रम्यं साऽसुरी कन्यका शुभम् ।
माहीष्मती वरारोहा चिन्तयामास भामिनी ॥ ७ ।
भीषयित्वाऽहमेनन्तु तापसन्त्वाश्रमे स्वयम् ।
तिष्ठामि क्रीड़ती सार्द्धं सखीभिः परमार्च्चिता ॥ ८ ।
एवं सञ्चिन्त्य सा देवी महिषी सम्बभूव ह* ।
सखीभिः सह विश्वेश्मि तीक्ष्णशृङ्गाग्रधारिणी ॥ ९ ।
तमृषिं भीषितुं† ताभिः सह गत्वा वरानना ।
असौ विभीषितस्ताभिस्तां ज्ञात्वा ज्ञानचक्षुषा ।
आसुरीं क्रोधसम्पन्नः शशाप शुभलोचनाम् ॥ १० ।
यस्माद्भीषयसे मान्त्वं महिषीरूपधारिणी ।
अतो भव महिष्येव पापकर्म्मे शतं समाः ॥ ११ ।
एवमुक्ता ततः सा तु सखीभिः सह वेपती‡ ।
पादयोर्न्यपतत्तस्य शापान्तं कुरु जल्पती§ ॥ १२ ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा स मुनिः करुणान्वितः ।
शापान्तमकरोत्तस्या वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ १३ ।
अनेनैव स्वरूपेण पुत्रमेकं प्रसूय वै ।
शापान्तो भविता भद्रे मद्वाक्यं न मृषा भवेत् ॥ १४ ।

---

* सम्बभूव लिति (ग) ।

† भीषयितुमिति साधु ।

‡ वेपमानेति साधु ।

§ जल्पन्तीति साधु ।

एवमुक्त्वा गता सा तु नर्म्मदातीरमुत्तमम्।
यत्र तेपे तपो घोरं सिन्धुद्वीपो महातपाः॥ १५॥
तत्र चेन्दुमती नाम दैत्यकन्यातिरूपिणी।
सा दृष्टा तेन मुनिना विवस्त्रा मज्जती जले।
चस्कन्द स मुनिः शुक्रं शिलाद्रोण्यां महातपाः॥ १६॥
तच्च माहिषती दृष्ट्वा दिव्यगन्धि सुगन्धि च।
ततः सखीरुवाचेदं पिवामीदं जलं शुभम्॥ १७॥
एवमुक्त्वा तु सा पीत्वा तच्छुक्रं मुनिसम्भवम्।
प्राप्ता गर्भं मुनेर्वीर्य्यात्सुषुवे च तदा सती॥ १८॥
तस्याः पुत्रोऽभवद्धीमान्महाबलपराक्रमः।
महिषेति* स्मृतो नाम्ना ब्रह्मवंशविवर्द्धनः॥ १९॥
स त्वां वरयते देवि देवसैन्यविमर्द्दनः।
स सुरानपि जित्वाजौ त्रैलोक्यञ्च तवानघे।
दास्यते देवि सुप्रीतस्तव सर्व्वं महासुरः।
तस्मात्मोपप्रदानेन कुरु देवि महत्कृतम्॥ २०॥
एवमुक्ता तदा देवी तेन दूतेन शोभना।
जहास परमा देवी वाक्यं नोवाच किञ्चन॥ २१॥
तस्या हसन्त्या दूतोऽसौ त्रैलोक्यं सचराचरम्।
ददर्श कुक्षौ सम्भ्रान्तस्तत्क्षणात्समजायत† ॥ २२॥

---

* महिष इति साधु।

† समपद्यतेति (ग)।

ततो देव्याः प्रतीहारी जयाख्या अतितेजना।
देव्या हृदि स्थितं वाक्यमुवाच तनुमध्यमा॥ २३।

जया उवाच।

कन्यार्थी वदते* यत्तु तत्त्वया समुदीरितम्।
यदि नाम व्रतञ्चास्याः कौमारं सर्व्वकालिकम्॥ २४।
अपि चान्याः कुमार्य्योऽत्र सन्ति देव्याः पदानुगाः।
तासामेकापि नो लभ्या किमु देवी स्वयं शुभा।
याहि दूत त्वरं† मा ते किञ्चिदन्यद्भविष्यति॥ २५।
एवमुक्तो गतो दूतस्तावद्गगोम्नि महामुनिः।
आयातो नारदस्तूर्णं गृणन्नुच्चैः‡र्महातपाः॥ २६।
दिष्ट्या दिष्ट्येति चागत्य तां कन्यां प्रणिपत्य च§।
उपविष्टो जगादाथ आसने परमेऽर्च्चितः।
प्रणम्य देवीः सर्व्वास्ता¶ उवाच च महातपाः॥ २७।
देवि देवैरहं प्रीतः प्रेषितोऽस्मि तवान्तिकम्।
महिषाख्येन दैत्येन युधि देवा विनिर्ज्जिताः‖॥ २८।

---

* वदतीति साधु।

† त्वरमित्यार्षं, त्वरया, सत्वरं वेति साधु।

‡ नृत्यन्नुच्चैरिति (ग)।

§ दिष्ट्यादिष्ट्येति वदतस्तां देवीं शुभलोचनामिति (ग)।

¶ देवीं सर्व्वेशीमिति (ग)।

‖ विजिता देवि दैत्येन महिषाख्येन निर्ज्जिताः इति (ग)। अत्र विजितैर्निर्ज्जितैरिति कृते तु सङ्गतिः स्यात्।

त्वाङ्गृहीतुं प्रयत्नं स कृतवान्देवि दैत्यराट् ।
एवमुक्तोऽस्मि* देवैस्त्वां बोधयामि वरानने ॥ २९ ।
स्थिरीभूता महादेवी तं दैत्यम्प्रतिघातय ।
उक्त्वैवान्तर्हितः सद्यो नारदः स्वेच्छया ययौ ।
देवी च कन्यास्ताः सर्व्वाः सन्नह्यन्तामुवाच ह ॥ ३० ।
ततः कन्या महाभागाः सर्व्वास्ता देवीशासनात् ।
बभूवुर्घोररूपिण्यः खड्गचर्म्मधनुर्धराः ।
सङ्गामहेतोः सन्तस्थु†र्दैत्यविध्वंसनाय ताः ॥ ३१ ।
तावद्दैत्यबलं सर्व्वं मुक्त्वा देवचमून्द्रुतम् ।
आययौ यत्र तद्देव्याः सन्नद्धं स्त्रीबलं महत् ॥ ३२ ।
ततस्ता युयुधुः कन्या दानवैः सह दर्पिताः ।
क्षणेन तद्बलन्ताभिश्चतुरङ्गं निपातितम् ॥ ३३ ।
शिरांसि तत्र केषाञ्चिच्छिन्नानि पतितानि च ।
अपरेषां विदार्य्योरः क्रव्यादाः पान्ति शोणितम् ॥ ३४ ।
अन्ये कबन्धभूतास्तु ननृतुर्दैत्यनायकाः ।
एवं क्षणेन ते सर्व्वे विद्रुताः पापचेतसः ॥ ३५ ।
अपरे विद्रुताः सर्व्वे यत्रासौ महिषासुरः ।
ततो हाहाकृतं सर्व्वं तथा दैत्यबलं महत् ॥ ३६ ।
एवं तदाकुलं दृष्ट्वा महिषो वाक्यमब्रवीत् ।

---

* उक्तोऽथेति (ग) ।

† सन्तस्थुरिति आर्षं, सन्तस्थिरे इति साधु ।

सेनापते किमेतद्धि बलं भग्नं ममाग्रतः ॥ ३७ ।
ततो यज्ञहनुर्नामा दैत्यो हस्तिस्वरूपवान् ।
उवाच भग्नमेतद्धि कुमारीभिः समन्ततः ॥ ३८ ।
ततो दुद्राव महिषस्ताः कन्या शुभलोचनाः ।
गदामादाय तरसा घातितुन्तास्ततोऽसुरः* ॥ ३९ ।
यत्र तिष्ठति सा देवी देवगन्धर्व्वपूजिता ।
तत्रैव सोऽसुरः प्रायाद्यत्र देवी व्यवस्थिता ॥ ४० ।
सा च दृष्ट्वा तमायान्तं विंशद्धस्ता† बभूव ह ।
धनुः खड्गं तथा शक्तिं‡ शरान् शूलं गदान्तथा ॥ ४१ ।
मुसलञ्च§ तथा चक्रं भिन्दिपालं तथैव च ।
दण्डं पाशं ध्वजञ्चैव पद्मञ्चेति च विंशतिः ॥ ४२ ।
भूत्वा विंशद्भुजा देवी सिंहमास्थाय दंशिता ।
सस्मार रुद्रं देवेशं रौद्रं संहारकारणम् ॥ ४३ ।
ततोवृषध्वजः साक्षाद्भूतन्तत्रैव आययौ ।
तया प्रणम्य विज्ञप्तः सर्व्वान्दैत्यान्जयाम्यहम् ।
त्वयि सन्निधिमात्रे तु देवदेव सनातन ॥ ४४ ।
एवमुक्त्वाऽसुरान्सर्व्वाञ्जिगाय परमेश्वरी ।
मुक्त्वा तमेकं महिषं शेषं हत्वा तमध्ययात् ।

---

* कन्या दुद्राव वेगवानिति (ग) ।

† विंशद्धस्तेति आर्षं, विंशतिहस्तेति साधु । एवं परत्र विंशद्भुजेति ।

‡ धनुः शक्तिं तथा खड्गमिति (ख) ।

§ मुसलमिति (ग)।

यावद्देवी ततः सापि तां दृष्ट्वा सोऽपि दुद्रुवे ॥ ४५ ।
क्वचिद्युध्यति* दैत्येन्द्रः क्वचिच्चैव पलायति ।
क्वचित्पुनर्मृधञ्चक्रे क्वचित्पुनरुपारमत् ॥ ४६ ।
एवं वर्षसहस्राणि दश तस्य तया सह ।
दिव्यानि विगतानि स्युर्†युध्यतश्चैव‡ शोभने ॥ ४७ ।
बभ्राम सकलन्त्वाजौ ब्रह्माण्डं भीतमानसम् ।
ततः कालेन महता शतशृङ्गे महागिरौ ।
पद्भ्यामाक्रम्य शूलेन निहतो दैत्यनायकः§ ॥ ४८ ।
शिरश्चिच्छेद खड्गेन तत्र चान्तःस्थितः¶ पुमान् ।
निर्गत्य विगतः स्वर्गं देव्याः शस्त्रनिपातनात् ॥ ४९ ।
ततो देवगणाः सर्व्वे महिषं वीक्ष्य निर्ज्जितम् ।
सब्रह्मकाः स्तुतिञ्चक्रुर्देव्यास्तुष्टेन चेतसा ॥ ५० ।

देवा ऊचुः ।

नमो देवि महाभागे गम्भीरे भीमदर्शने ।
जयस्थे स्थितिसिद्धान्ते त्रिनेत्रे विश्वतोमुखि ॥ ५१ ।
विद्याविद्ये जपे जाप्ये महिषासुरमर्द्दिनि ।

---

* द्रुह्यतीति (क), (ख) ।

† बभूवुरित्यर्थे स्युरित्यार्षम् ।

‡ युध्यतस्तस्य शोभन इति (ग) ।

§ दैत्यसत्तम इति (ग) ।

¶ अन्ते स्थित इति (ग) ।

सर्व्वंगे सर्व्वदेवेशि विश्वरूपिणि वैष्णवि ॥ ५२ ।
वीतशोके ध्रुवे देवि पद्मपत्रशुभेक्षणे ।
शुद्धसत्त्वव्रतस्थे च चण्डरूपे विभावरि ॥ ५३ ।
ऋद्धिसिद्धिप्रदे देवि विद्येऽविद्येऽमृते शिवे ।
शाङ्करी वैष्णवी ब्राह्मी सर्व्वदेवनमस्कृते ॥ ५४ ।
घण्टाहस्ते त्रिशूलास्त्रे महामहिषमर्द्दिनि ।
उग्ररूपे विरूपाक्षि महामायेऽमृतस्रवे ॥ ५५ ।
सर्व्वसत्त्वहिते देवि सर्व्वसत्त्वमये ध्रुवे ।
विद्यापुराणशिल्पानां जननी भूतधारिणि ॥ ५६ ।
सर्व्ववेदरहस्यानां सर्व्वसत्त्ववतां* शुभे ।
त्वमेव शरणं देवि विद्येऽविद्ये श्रियेऽम्बिके ॥ ५७ ।
विरूपाक्षि तथा क्षान्तिः क्षोभितान्तर्जलेऽमले† ।
नमोऽस्तु ते महादेवि नमस्ते परमेश्वरि‡ ॥ ५८ ।
शरणं त्वां प्रपद्यन्ते ये देवि परमेश्वरि ।
न तेषाञ्जायते किञ्चिदशुभं रणसङ्कटे ॥ ५९ ।
यश्च व्याघ्रभये घोरे चौरराजभये तथा ।
स्तवमेनं सदा देवि पठिष्यति यतात्मवान् ॥ ६० ।
निगड़स्थोऽपि यो देवि त्वां स्मरिष्यति मानवः ।

---

* सत्त्वमतामिति (ग) ।

† जलं विले इति (ग) ।

‡ (ग) पुस्तके नमस्ते सर्व्वदेवानां भावनित्ये अघक्षये इत्यधिकार्द्धं वर्त्तते ।

सोऽपि बन्धैर्विनिर्मुक्तः* सुसुखं वसते सुखी ॥ ६१ ।

वराह उवाच ।

एवं स्तुता तदा देवी देवैः प्रणतिपूर्व्वकम् ।
उवाच देवान् सुश्रोणि हणुध्वं† वरमुत्तमम् ॥ ६२ ।

देवा ऊचुः ।

देवि स्तोत्रमिदं ये हि पठिष्यन्ति तवानघे ।
सर्व्वकामसमापन्नान् कुरु देवि स नो वरः‡ ॥ ६३ ।
एवमस्त्विति तान्देवानुक्का देवी परापरा ।
विससर्ज ततो देवान् स्वयं तत्रैव संस्थिता ॥ ६४ ।
एतद्द्वितीयं यो जन्म वेद देव्या धराधरे ।
स वीतशोकी विरजाः पदं गच्छत्यनामयम् ॥ ६५ ।

इति वराहपुराणे त्रिशक्तिमाहात्म्ये महिषासुरवधो नाम
पञ्चनवतितमोऽध्यायः ।

---

* विमुक्तस्त्विति (ग) ।

† शृणुध्वमिति (ख), हणुध्वेति (ग) ।

‡ स्तुता वर इति ।

षण्णवतितमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

या सा नीलगिरिं याता तपसे धृतमानसा ।
रौद्री तमोद्भवा शक्तिस्तस्याः शृणु धरे व्रतम् ॥ १ ।
तपः कृत्वा चिरं कालं पालयाम्यखिलं* जगत् ।
एवमुद्दिश्य पञ्चाग्निं साधयामास भामिनी ॥ २ ।
तस्याः कालान्तरे देव्यास्तपन्त्यास्तपः† उत्तमम् ।
रुरुर्नाम महातेजाः ब्रह्मदत्तवरोऽसुरः ॥ ३ ।
समुद्रमध्ये रत्नाढ्यं पुरमस्ति महावनम्‡ ।
तत्र राजा स दैत्येन्द्रः सर्व्वदेवभयङ्करः ॥ ४ ।
अनेकशतसाहस्रकोटिकोटिशतोत्तरैः ।
असुरैरन्वितः श्रीमान्द्वितीयो नमुचिर्यथा ॥ ५ ।
कालेन महता चासौ§ लोकपालपुराण्यथ ।
जिगीषुः सैन्यसंवीतो देवैर्युद्धमरोचयत् ॥ ६ ।

उत्तिष्ठतस्तस्य महासुरस्य
समुद्रतोयं ववृधेऽतिमात्रम् ।

---

* अचिरं जगदिति (ग) ।

† तप्यमानायास्तप इति साधु ।

‡ महावरमिति (ग) ।

§ सोवै इति (ग) ।

अनेकनक्रग्रहमीनजुष्ट-*
माप्लावयत्पर्व्वतसानुदेशान्† ॥ ७ ।
अन्तःस्थितानेकसुरारिसङ्घा-
द्विचित्रवर्म्मायुधचित्रशोभम् ।
भीमं बलं वर्म्मितचारुयोधं
विनिर्ययौ सिन्धुजलाद्विशालात्‡ ॥ ८ ।
तत्र द्विपा दैत्यवरैरुपेताः
समानघण्टायुतकिङ्किणीकाः ।
विनिर्ययुः स्वाकृतिभीषणाश्च
समत्वमुच्चैः खलु दर्शयन्तः ॥ ९ ।
अश्वास्तथा काञ्चनपीठनद्धा
रोहैस्तु युक्ताः सितचामरैश्च§ ।
व्यवस्थितास्ते सममेव तूर्णं
विनिर्ययुर्लक्षशः कोटिशश्च ॥ १० ।
रथा रविस्यन्दनतुल्यवेगाः
सुचक्रदण्डाक्षत्रिवेणुयुक्ताः¶ ।

---

* ग्रहजालजुष्टमिति (ग)।

† आपातयत्सर्व्वतश्चारुदेशानिति (क), (ख)।

‡ विशालमिति (ग)।

§ रोहितमश्चैः समभा जलान्तरिति (ग)।

¶ त्रियवेणुयुक्ता इति (ख)।

सुशस्त्रयन्त्राः परि*पीड़िताङ्गा-
स्खलन्त्यनन्ताः† त्वरितं विशक्ताः ॥ ११ ।
तथैव योधाः स्थगितेतरेतरा-
स्तितीर्षवो ये वरतूणपाणयः ।
पदे पदे लब्धजयाः प्रहारिणो
विरेजुरुच्चैरसुरानुगा भृशम् ॥ १२ ।
देवेषु चैव भग्नेषु विनिर्गत्य जलात्ततः ।
चतुरङ्गबलोपेतः प्रायादिन्द्रपुरं प्रति ॥ १३ ।
युयोध च सुरैः सार्द्धं रुरुर्दैत्यपतिस्तथा ।
मुद्गरैर्मुशलैर्घोरैः‡ शरैर्दण्डायुधैस्तथा ।
जघ्नुर्दैत्याः§ सुरान् संख्ये सुराश्चैव तथासुरान् ॥ १४ ।
एवं चणमथो युद्धा तदा देवाः सवासवाः ।
असुरैर्निर्ज्जिताः सद्यो दुद्रुवुर्विमुखा भृशम् ॥ १५ ।
देवेषु चैवभग्नेषु विद्रुतेषु विशेषतः ।
असुरः सर्व्वदेवानामन्वधावत वीर्य्यवान् ॥ १६ ।
ततोदेवगणाः सर्व्वे द्रवन्तो भयविह्वलाः ।
नीलं गिरिवरं जग्मुर्यत्र देवी व्यवस्थिता ॥ १७ ।

---

* सुशस्त्रपत्नीपरीति (ग) ।

† चलत्पताका इति (ख), (ग) ।

‡ शूलैरिति (ग) ।

§ यधुर्दैत्या इति (ग) ।

रौद्री तपोरता देवी तामसी शक्तिरुत्तमा ।
संहारकारिणी देवी कालरात्रीति तां विदुः ॥ १८ ।
सा दृष्ट्वा तान्तदा देवान् भयत्रस्तान्विचेतसः ।
मा भैष्टेत्युच्चकैर्देवी तानुवाच सुरोत्तमान् ॥ १९ ।

देव्युवाच ।

किमियं व्याकुला देवा गतिर्व उपलक्ष्यते ।
कथयध्वं द्रुतन्देवाः सर्व्वथा भयकारणम्* ॥ २० ।

देवा ऊचुः ।

अयमायाति दैत्येन्द्रो रुरुर्भीमपराक्रमः ।
एतस्य† भीतान्त्रायस्व त्वं देवान् परमेश्वरि ॥ २१ ।
एवमुक्ता तदा देवैर्देवी भीमपराक्रमा ।
जहास परया प्रीत्या देवानां पुरतः शुभा ॥ २२ ।
तस्यां हसन्त्या वक्त्रात्तु बह्व्यो देव्यो विनिर्ययुः ।
याभिर्विश्वमिदं व्याप्तं विकृताभिरनेकशः ॥ २३ ।
पाशाङ्कुशधराः सर्व्वाः सर्व्वाः पीनपयोधराः ।
सर्व्वाः शूलधरा भीमाः सर्व्वाश्चापधराः शुभाः ॥ २४ ।
ताः सर्व्वाः कोटिशो देव्यस्तां देवीं वेष्ट्य‡ संस्थिताः ।
युयुधुर्दानवैः सार्द्धं बद्धतूणा महाबलाः ॥ २५ ।

---

* भयकारिणमिति (ख) ।

† एतस्येति विवक्षायां षष्ठी, एतस्मादिति साधु ।

‡ वेष्ट्येति आर्षं, वेष्टित्वेति साधु ।

क्षणेन दानवबलं तत्सर्व्वं निहतन्तु तैः।
देवाश्च सर्व्वे सम्पन्ना युयुधुर्दानवं बलम् ॥ २६ ।
कालरात्र्या बलञ्चैव यच्च देवबलं महत् ।
तत्सर्व्वं दानवबलमनयद्यमसादनम् ॥ २७ ।
एक एव महादैत्यो रुरुस्तस्थौ महामृधे ।
स च* मायां महारौद्रीं रौरवीं विससर्ज्ज ह ॥ २८ ।
सा माया ववृधे भीमा सर्व्वदेवप्रमोहिनी ।
तया विमोहिता देवाः सर्व्वे निद्रान्तु लेभिरे† ॥ २९ ।
देवी च त्रिशिखेनाजौ तं दैत्यं समताड़यत् ॥ ३० ।
तया तु ताड़ितस्यास्य दैत्यस्य शुभलोचने ।
चर्म्ममुण्डे उभे सम्यक् पृथग्भूते बभुवतुः ॥ ३१ ।
रुरोस्तु दानवेन्द्रस्य चर्म्ममुण्डे क्षणाद्यतः ।
अपहृत्याहरद्देवी चामुण्डा तेन साऽभवत् ॥ ३२ ।
सर्व्वभूतमहारौद्री या देवी परमेश्वरी ।
संहारिणी तु या चैव कालरात्रिः प्रकीर्त्तिता ॥ ३३ ।
तस्या ह्यनुचरा देव्यो बह्व्यसंख्यातकोटयः ।
तास्तान्देवीं महाभागां परिवार्य्य व्यवस्थिताः ।
याचयामासुरव्यग्रास्तास्तान्देवीं बुभुक्षिताः ॥ ३४ ।
वयं देवि क्षुधार्त्ताः स्मो देहि नो भोजनं शुभे ।

---

* स्वाचेति (ग)।

† सद्यो निद्रान्तु भेजिरे इति (ग)।

एवमुक्ता तदा देवी दध्यौ तासान्तु भोजनम् ॥ ३५ ।
न चाध्यगच्छच्च* यदा तासां भोजनमन्तिकात् ।
ततो दध्यौ महादेवं रुद्रं पशुपतिं विभुम् ॥ ३६ ।
सोऽपि ध्यानात्समुत्तस्थौ परमात्मा त्रिलोचनः ।
उवाच च द्रुतं देवीं किन्ते कार्यं विवक्षितम् ।
ब्रूहि देवि वरारोहे यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ ३७ ।

देव्युवाच ।

भक्ष्यार्थमासां देवेश किञ्चिद्दातुमिहार्हसि ।
बलात्कुर्व्वन्ति मामेता भक्षार्थिन्यो महाबलाः ।
अन्यथा मामपि बलाद्भक्षयिष्यन्ति ताः प्रभो ॥ ३८ ।

रुद्र उवाच ।

एतासां शृणु देवेशि भक्ष्यमेकं मयोदितम् ।
कथ्यमानं वरारोहे कालरात्रे† महाप्रभे ॥ ३९ ।
या स्त्री सगर्भा देवेशि अन्यस्त्रीपरिधानकम् ।
परिधत्ते स्पृशेच्चापि‡ पुरुषस्य विशेषतः ।
स भागोस्तु महाभागे कासाञ्चित्पृथिवीतले ॥ ४० ।
अन्यास्छिद्रेषु वाऽन्नानां§ गृहीत्वा तत्र वै बलिम् ।

---

* नाध्यगच्छद्यदेति (ग) ।

† कालरात्रीति (ग) ।

‡ स्पृशेदापीति (ग) ।

§ वालानीति (क), (ख), अत्राऽपत्यानीत्यूह्यं, सामान्यार्थे नपुंसकम् ।

लब्ध्वा भवन्तु सुप्रीता अपि वर्षशतान्यपि ॥ ४१ ।
अन्याः सूतिगृहे च्छिद्रं गृह्णीयुस्तत्र पूजिताः ।
निवसिष्यन्ति* देवेशि† तथान्या जातहारिकाः ॥ ४२ ।
गृहे क्षेत्रे तड़ागेषु वाप्युद्यानेषु चैव हि ।
अन्यचित्ता‡ रुदन्त्यो याः स्त्रियस्तिष्ठन्ति नित्यशः ।
तासां शरीराण्याविश्य काश्चि§त्तृप्तिमवाप्स्यथ ॥ ४३ ।
एवमुक्त्वा तदा देवीं स्वयं रुद्रः प्रतापवान् ।
दृष्ट्वा रुरुञ्च सबलमसुरेन्द्रं निपातितम् ।
स्तुतिञ्चकार भगवान् स्वयं देवस्त्रिलोचनः ॥ ४४ ।

रुद्र उवाच ।

जयस्व देवि चामुण्डे जय भूतापहारिणि ।
जय सर्व्वगते देवि कालरात्रि¶ नमोऽस्तु ते॥ ॥ ४५ ।
विश्वमूर्त्ते शुभे शुद्धे विरूपाक्षि त्रिलोचने ।
भीमरूपे शिवे वेद्ये महामाये महोदये ॥ ४६ ।
मनोजवे** जये जृम्भे भीमाक्षि क्षुभितक्षये ।

---

* निवसिष्यन्तीति आर्षं, निवत्स्यन्तीति साधु ।

† देवि चेति (ख) ।

‡ अन्यचिन्ता इति (ख) ।

§ काश्चिदिति (ग)

¶ कालरात्रीति (ग) ।

॥ मार्कण्डेये देवीमाहात्म्येऽपि श्लोकोऽयं वर्त्तते ।

** महाजवे इति (ख) ।

महामारि विचित्राङ्गि जय नृत्यप्रिये शुभे ॥ ४७ ।
विकराले* महाकालि कालिके पापहारिणि ।
पाशहस्ते दण्डहस्ते भीमरूपे भयानके ॥ ४८ ।
चामुण्डे ज्वलमानास्ये तीक्ष्णदंष्ट्रे महाबले† ।
शवयानस्थिते देवि प्रेतासनगते शिवे ॥ ४९ ।
भीमाक्षि भीषणे देवि सर्व्वभूतभयङ्करि ।
कराले विकराले च महाकाले करालिनि ।
काली कराली विक्रान्ता कालरात्रि नमोऽस्तु ते ॥ ५० ।
इति स्तुता तदा देवी रुद्रेण परमेष्ठिना ।
तुतोष परमा देवी वाक्यञ्चेदमुवाच ह ।
वरं वृणीष्व देवेश यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ ५१ ।

रुद्र उवाच ।

स्तोत्रेणानेन ये देवि त्वां स्तुवन्ति वरानने ।
तेषान्त्वं वरदा देवि भव सर्व्वगता सती ॥ ५२ ।
यश्चेमन्त्रिःप्रकारन्तु देवि भक्त्या समन्वितः ।
स पुत्रपौत्रपशुमान् समृद्धिमुपगच्छति ॥ ५३ ।
यश्चेमं शृणुयाद्भक्त्या त्रिशक्त्यास्तु समुद्भवम् ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो पदङ्गच्छत्यनामयम् ॥ ५४ ।

---

* विकरालीति (ग)।

† महाबले इति (क)।

एवं स्तुत्वा भवो* देवीं चामुण्डाञ्च सुरेश्वरीम्† ।
क्षणादन्तर्हितो देवस्ते च देवा दिवं ययुः ॥ ५५ ॥
य एतां वेद वै देव्या उत्पत्तिं त्रिविधां वराम्‡ ।
स कर्म्मपाशनिर्मुक्तः§ परं निर्व्वाणमृच्छति ॥ ५६ ॥
भ्रष्टराज्यो यदा राजा नवम्यान्नियतः शुचिः ।
अष्टम्याञ्च चतुर्द्दश्यामुपवासी नरोत्तमः ।
संवत्सरेण लभते राज्यं निष्कण्टकं नृपः ॥ ५७ ॥
एषा त्रिशक्तिरुद्दिष्टा नयसिद्धान्तगामिनी ।
एषा श्वेता¶परा सृष्टिः सात्त्विकी ब्रह्मसंस्थिता ॥ ५८ ॥
एषैव रक्ता रजसि वैष्णवी परिकीर्त्तिता ।
एषैव कृष्णा तमसि रौद्री देवी प्रकीर्त्तिता ॥ ५९ ॥
परमात्मा यथा देव एक एव त्रिधा स्थितः ।
प्रयोजनवशाच्छक्तिरेकैव त्रिविधाऽभवत् ॥ ६० ॥
य एतं शृणुयात्सर्गं त्रिशक्त्याः परमं शिवम् ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः परन्निर्व्वाणमाप्नुयात् ॥ ६१ ॥
यश्चेमं शृणुयान्नित्यं नवम्यां नियतः स्थितः ।

---

* तत इति (क), (ख) ।

† परमेश्वरीमिति (ख) ।

‡ धरे इति (ग) ।

§ सर्व्वपापविनिर्मुक्त इति (ख) ।

¶ एषा चिन्तेति (ग) ।

स राज्यमतुलं लेभे* भयेभ्यश्च प्रमुच्यते ॥ ६२ ।
यस्येदं लिखितं गेहे सदा तिष्ठति धारितम्† ।
न तस्याग्निभयं घोरं सर्पचौरादिजं भवेत् ॥ ६३ ।
यश्चेमं पूजयेद्भक्त्या पुस्तकेऽपि स्थितं बुधः ।
तेन यष्टं‡ भवेत्सर्व्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ६४ ।
जायन्ते पशवः पुत्रा धनं धान्यं वराः स्त्रियः ।
रत्नान्यश्वास्तथा गावो दासा दास्यो भवन्ति हि§ ।
यस्येदं तिष्ठते¶ गेहे तस्य सम्पद्भवेद्ध्रुवम् ॥ ६५ ।

वराह उवाच ।

एतदेव|| रहस्यन्ते कीर्त्तितं भूतधारिणि ।
रुद्रस्य खलु माहात्म्यं सकलं कीर्त्तितं मया ॥ ६६ ।
नवकोट्यस्तु चामुण्डा भेदभिन्ना व्यवस्थिताः ।
या रौद्री तामसी शक्तिः सा चामुण्डा प्रकीर्त्तिता ॥ ६७ ।
अष्टादश तथा कोट्योवैष्णव्या भेद उच्यते ।
या विष्णो** राजसी शक्तिः पालनी चैव वैष्णवी ।

---

* लेभे इत्यार्षं, लभेतेति साधु ।

† धारिणीति (ग) ।

‡ इष्टमिति साधु ।

§ भवन्त्यपीति (ख) । रत्नान्यश्वगवा भृत्या यानान्याशु भवन्त्यत इति (ग) ।

¶ तिष्ठतीति साधु ।

|| एतद्देवीति (ग) ।

** या सात्विति (ग) ।

या ब्रह्मशक्तिः सत्त्वस्था सा अनन्ता प्रकीर्त्तिता* ॥ ६८ ।
एतासां सर्व्वभेदेषु पृथगेकैकशो धरे† ।
सर्व्वासां भगवानुद्रः सर्व्वगश्च पतिर्भवेत् ॥ ६९ ।
यावन्त्यस्या महाशक्त्यास्तावद्रूपाणि शङ्करः ।
कृतवांस्ताश्च‡ भजते पतिरूपेण सर्व्वदा ॥ ७० ।
यश्चाराधयते तस्य रुद्रस्तुष्टो भविष्यति§ ।
सिध्यन्ति तस्य कामाश्च मनसा चिन्तिता अपि¶ ॥ ७१ ।

इति वराहपुराणे विशक्तिमाहात्म्यं नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ।

—•—

सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

अथ रुद्रव्रतोत्पत्तिं शृणु देवि वरानने ।
येन व्रतेन पापेभ्यो* मुच्यते नात्र संशयः ॥ १ ।

---

* अनन्तास्तु प्रकीर्त्तिताः इति (ग) ।

† साधने इति (ख) ।

‡ कृत्तिवासाश्चेति (ग) ।

§ यश्चाराधयेत्तास्तु तस्य रुद्रोभविष्यतीति (ग) ।

¶ सिध्यन्ति तास्तदा देव्यो मन्त्रिणोनात्र संशय इति (ग) ।

---

* पापानामिति (ग) ।

ब्रह्मणा तु यदा सृष्टः पूर्व्वं रुद्रो* वरानने।
तृतीये जन्मनि विभुः पिङ्गाक्षो नीललोहितः॥ २।
तदा कौतूहलाद्ब्रह्मा स्कन्धे तं जगृहे प्रभुः।
स्कन्धारूढ़स्तदा रुद्रो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः॥ ३।
जन्मतश्च शिरो यच्चि पञ्चमन्तज्जगाद ह।
मन्त्रमाथर्व्वणं रुद्रो† येन सद्यः प्रमुच्यते॥ ४।
कपालिन् रुद्र बभ्रोऽथ भव कैरात सुव्रत।
पाहि विश्वं विशालाक्ष कुमार वरविक्रम॥ ५।
एवमुक्तस्तदा रुद्रो भविष्यैर्नामभिर्भवः।
कपालशब्दात्कुपितस्तच्छिरो विचकर्त्त ह॥ ६।
वामाङ्गुष्ठनखेनाद्यं प्राजापत्यं विचक्षणः।
तन्निकृत्तं शिरो धात्रि हस्तलग्नं बभूव ह॥ ७।
तस्मिन्निकृत्ते‡ शिरसि प्राजापत्यं त्रिलोचनः।
ब्रह्माणं प्रयतोभूत्वा रुद्रो वचनमब्रवीत्॥ ८।

रुद्र उवाच।

कथं कपालं मे देव करात्पतति सुव्रत।
नश्यते§ च कथं पापं ममैतद्वद सुव्रत॥ ९।

---

* ब्रह्मणा तु यदा रुद्रः पूर्वं सृष्ट इति (ग)।

† धात्रीति (ग)।

‡ तस्मिन् छिन्नेऽपीति (ग)।

§ नश्यतीति साधु।

ब्रह्मोवाच।

इदमेव व्रतं देव चर कापालिकं विभो।
समयाचारसंयुक्तं कृत्वा स्वेनैव तेजसा ॥ १० ।
एवमुक्तस्तदा रुद्रो ब्रह्मणाऽव्यक्तमूर्त्तिना।
आजगाम गिरिन्तुं माहेन्द्रं पापनाशनम् ॥ ११ ।
तत्र स्थित्वा महादेवस्तच्छिरो विभिदे त्रिधा।
तस्मिन् भिन्ने पृथक्केशान् गृहीत्वा भगवान् भवः ॥ १२ ।
यज्ञोपवीतं केशन्तु महास्थाचमणींस्तथा*।
कपालशकलञ्चैकमसृक्पूर्णं करे स्थितम् ॥ १३ ।
अपरं खण्डशः कृत्वा जटाजूटे न्यवेशयत्।
एवं कृत्वा महादेवो बभ्रामेमां वसुन्धराम् ॥ १४ ।
सप्तद्वीपवतीं पुण्यां मज्जंस्तीर्थेषु नित्यशः।
समुद्रे प्रथमं स्नात्वा ततो गङ्गां व्यगाहत ॥ १५ ।
सरस्वतीं ततो गत्वा यमुनासङ्गमन्ततः।
शतद्रुञ्च ततो गत्वा देविकाञ्च महानदीम् ॥ १६ ।
वितस्तां चन्द्रभागाञ्च† गोमतीं सिन्धुमेव च।
तुङ्गभद्रां तथा गोदामुत्तरे गण्डकीं तथा‡ ॥ १७ ।

---

* महदस्थिमणींस्तथेति (क), (ख)।

† (ख) पुस्तकेऽतः परं सार्द्धश्लोकद्वयं नास्ति।

‡ एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति।

नेपालञ्च* ततो गत्वा ततो† रुद्रमहालयम्।
ततोदारुवनं गत्वा केदारगमनम्पुनः ॥ १८ ॥
भद्रेश्वरं‡ ततो गत्वा गयां पुण्यमथाऽगमत्।
तत्र फल्गु§कृतस्नानः पितॄन् सन्तर्प्य यत्नतः ॥ १९ ॥
एवं¶ वेगेन सकलं ब्रह्माण्डं भूतधारिणि।
बभ्राम सर्व्वदेवेशः षष्ठेऽब्दे तस्य चापतत्।
परिधानन्तु कौपीनं नग्नः कापालिकोऽभवत्‖ ॥ २० ॥
पुनरब्दद्वयम्भ्रान्तस्तीर्थे तीर्थे हरः स्वयम्।
कपालन्त्यक्तुकामः सन्तद्धस्तात्तु नापतत्** ॥ २१ ॥

---

* ऊद्रंगचेति (ग)।

† यत इति (ग)।

‡ महेश्वरमिति (ग)।

§ गया गत्वेति (ग)।

¶ पश्चादिति (ग)।

‖ नग्नः कौपीऽभवत्तदेति (ख)।
भ्रमतः परिधानन्तु कौपीनं रमणागतम्।
तस्मिंस्तु पतिते देवि नग्नः कापालिकोऽभवदिति ॥ (ग)

** पुनरब्दद्वयं भ्रान्तो ब्रह्माण्डं तीर्थकारणात्।
तीर्थे तीर्थे हरः स्नात्वा कपालं त्यक्तुमिच्छति।
त्यजतोऽपि न तद्धस्तादपतत् भूतधारिणीति (ग)॥

ततोऽब्दमेकं बभ्राम हिमवत्पर्व्वते शुभे* ।
गत्वा हरिहरक्षेत्रं स्नात्वा देवाह्रदे तथा ।
सोमेश्वरं समभ्यर्च्च्य गतोऽसौ चक्रतीर्थकम् ॥ २२ ।
तत्र स्नात्वा तथा नत्वा त्रिजलेश्वरसंश्रितम् ।
अयोध्यायां तथा गत्वा वाराणस्यां ततोऽगमत् ॥ २३ ।
द्वादशाब्दैर्गतव्रतः सीमाचारिगणैस्तथा ।
बलात्कारेण तद्धस्तात्कपालं पातितं भुवि ।
कपालमोचनं तीर्थं ततो जातमघापहम् ॥ २४ ।
गङ्गाम्भसि ततः स्नाप्य† विश्वेशम्पूज्य भक्तितः ।
रुद्रो विशुद्धिमापन्नो मुक्तः स ब्रह्महत्यया ॥ २५ ।
कपालमोचनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

---

* इतः षड्विंशश्लोकपर्य्यन्तं (ग) पुस्तकेऽन्यथैव पाठः । यथा—
ततोऽन्यद्वर्षमेकन्तु वर्त्तते हिमवद्गिरौ ।
भ्रमतो विभ्रमो जातस्त्रिनेत्रस्य महात्मनः ॥
पुनरब्दद्वयञ्चान्यत्परमेष्ठी वृषाकपिः ।
बभ्राम रुद्रतीर्थानि पुराणानि समन्ततः ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य द्वादशेऽब्दे धराधरे ।
वाराणसीं गतो देवस्तत्र स्नानमथारभत् ॥
गङ्गायां देवदेवेशो यावन्मज्जति भामिनि ।
भवेत्कपालं पतितं हस्ताग्रादब्जजः पुरा ॥
कपालमोचनं नाम ततस्तीर्थमनुत्तमम् ।
पृथिव्यां ख्यातिमगमद्वाराणस्यां धराधरे ॥

† स्नापयित्वेति साधु ।

यत्राप्लुतो नरो भक्त्या ब्रह्महा तु विशुध्यति ॥ २६ ।
कपालं पतितं दृष्ट्वा रुद्रहस्ताच्चतुर्मुखः ।
आगतो देवसहितो वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ २७ ।

ब्रह्मोवाच ।

भव रुद्र विरूपाक्ष लोकमार्गव्यवस्थितः* ।
व्रतानि कुरुते देव त्वत्कृतानि हि पुत्रक ।
स त्वत्प्रसादाद्देवेश ब्रह्महापि विशुध्यति ॥ २८ ।
यद्व्रतं नग्नकापालं यद्बाभ्रव्यन्त्वया कृतम् ।
यत्कृतं शुद्धशैवञ्च तत्तन्नाम्ना भविष्यति ॥ २९ ।
मां पुरस्कृत्य देवस्त्वं पूज्यसे यैर्विधानतः ।
तेषां शास्त्राणि सर्व्वाणि शास्त्रं पाशुपतं तथा ।

---

* इतोऽपि विंशच्छ्लोकपर्य्यन्तं (ग) पुस्तकेऽन्यथा पाठो दृश्यते । यथा—
रुद्र भव विरूपाक्ष लोकमार्गे व्यवस्थितः ।
व्रतानि कुरुते देव त्वदीयानि महाप्रभ ॥
कपालं यस्य यद्धस्ते कपालव्यपपाणिनो ।
तद्व्रतं नग्नकापालं भविष्यति नृणां भुवि ॥
यच्च ते बभ्रुता जाता हिमवत्पर्व्वतोत्तमे ।
अमतस्तद्व्रतं देव बाभ्रव्यन्तद्भविष्यति ॥
यच्चेदानीं विपद्धस्य तीर्थेऽस्मिन् देवपूजता ।
तच्छुद्धशैवं भवतु व्रतं ते पापनाशनम् ॥
ये पुरस्कृत्य देवास्त्वां पूज्यन्ति विविधान्विताः ।
शास्त्राणि तानि सर्व्वेषां कथयिष्यामि नाऽन्यथा ॥

कथयस्व महादेव सविधानं समासतः ॥ ३० ।
एवमुक्तस्ततो रुद्रो ब्रह्मणाऽव्यक्तमूर्त्तिना ।
देवैर्ज्जयेति सन्तुष्टः कैलासनिलयं ययौ ॥ ३१ ।
ब्रह्मा अपि सुरैः सार्द्धं गतः स्वर्लोकमुत्तमम् ।
देवा अपि ययुः स्वञ्च स्वस्थानं स्वं यथागतम् ॥ ३२ ।
एतद्रुद्रस्य माहात्म्यं मया ते परिकीर्त्तितम् ।
चरितं यच्च देवस्य वित्तं समभवद्भुवि ॥ ३३ ।

इति वराहपुराणे रुद्रमाहात्म्यं नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ।

अष्टनवतितमोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।

योऽसौ सत्यतपा नाम लुब्धो भूत्वा द्विजो बभौ* ।
येनारुणिर्व्याघ्रभयाद्रक्षितो यः स्वरक्षितः । १ ।
दुर्वासाः संस्तुतार्थश्च हिमवन्तं नगं ययौ ।
तस्योपरि महच्चित्रं भवतीति त्वयेरितम् ।
कीदृशं तत्समाचक्ष्व महत्कौतूहलं विभो ॥ २ ।

---

* बभूवार्थे बभाविति प्रयोगः । द्विजो मुनीति क्वचित् पाठः ।

वराह उवाच।

स हि सत्यतपाः पूर्व्वं भृगुवंशोद्भवो द्विजः।
दस्युसंसर्गसम्भूतो दस्युवत्समजायत॥ ३।
ततः कालेन महता ऋषिसङ्गात्पुनर्द्विजः।
बभौ दुर्व्वाससा सम्यग्बोधितश्च विशेषतः॥ ४।
हिमाद्रेरुत्तरे पादे पुण्यभद्रा नदी शुभा।
तस्यास्तीरे शिला दिव्या नाम्ना चित्रशिला धरे॥ ५।
न्यग्रोधश्च महांस्तत्र नाम्ना भद्रो महावटः।
तत्र सत्यतपाः स्थित्वा तपः कुर्वन्महातपाः॥ ६।
स कदाचित्कुठारेण चकर्त्त समिधः किल।
चिच्छेद अङ्गुलीमेकां वामतर्जनिकां मुनिः॥ ७।
छिन्नायामङ्गुलौ तस्य भस्मचूर्णं भवत्किल*।
न लोहितं न मांसन्तु न मज्जा तत्र दृश्यते॥ ८।
अङ्गुली सन्धिता तेन† पूर्व्ववच्चाभवत्कृते॥ ८।
तस्मिन् भद्रवटे चैकं मिथुनं किन्नरं स्थितम्।
रात्रौ सुसुप्तस्य तस्य दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम्।
प्रभाते विमले प्राप्तमिन्द्रलोकमिति स्मृतिः॥ १०।
अथेन्द्रेण सुराः सर्व्वे यक्षगन्धर्वकिन्नरैः‡।

---

* (ग) पुस्तके श्लोकस्यास्य परार्द्धं परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च न स्तः।

† अङ्गुलीसंविधानेनेति (ग)।

‡ सहार्थे तृतीया। किन्नरा इति (ग)।

पृष्टाः किञ्चिदिहाश्चर्यमपूर्व्वं कथ्यतामिति ॥ ११ ।
तत्र रुद्रसरस्तीरे यदेतन्मिथुनं शुभम् ।
स्थितं किन्नरयोस्तच्च वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ १२ ।
दृष्टन्तु महदाश्चर्य्यं पुष्पभद्रातटे शुभे ।
यदेतत्सत्यतपसः समवोचत्ततः शुभे* ॥ १३ ।
स्रवणं भस्मनश्चैव श्रुतं सर्व्वं शशंस ह ।
तच्छ्रुत्वा सहसा शक्रो विस्मितो विष्णुमब्रवीत् ॥ १४ ।
आगच्छ विष्णो गच्छामो हिमवत्पार्श्वमुत्तमम् ।
तत्राश्चर्य्यमपूर्व्वं मे कथितं किन्नरेण ह ॥ १५ ।
एवमुक्तस्ततो विष्णुर्वाराहं रूपमग्रहीत् ।
मृगयुश्च तथैवेन्द्रो जग्मतुस्तमृषिं प्रति ॥ १६ ।
विष्णुर्वाराहरूपेण ऋषिदृष्टिपथे स्थितः ।
भूत्वा दृश्योऽप्यदृश्योऽभूत्पुनरेव च दृश्यते ॥ १७ ।
तावदिन्द्रो धनुष्पाणिस्तीक्ष्णसायकधृग्वने† ।
आगत्य सत्यतपसमृषिमेनमुवाच ह ॥ १८ ।
भगवन्निह दृष्टस्ते वराहः पृथुलो महान् ।
येन तं हन्मि भृत्यानां पोषणाय महामुने ॥ १९ ।

---

* दृष्टं किञ्चिदिहाश्चर्य्यं दृष्टिस्तु हिमवद्गिरौ ।
पुष्पभद्रानदीतीरे महदाश्चर्य्यमुत्तमम् ।
यदेतत्सत्यतपसः समवोचत्ततः शुभे ॥ इति (ग)

† स्वयमिति (ग) ।

एवमुक्तोमुनिस्तेन चिन्तयामास तत्क्षणात्।
यदि तं दर्शयाम्यस्मै वराहं हन्यते तदा।
नो चेत्कुटुम्बः क्षुधया सीदत्यस्य न संशयः॥ २०।
जायापुत्रसमायुक्तो लुब्धकोऽयं क्षुधान्वितः।
सशल्यश्च वराहोऽयं ममाश्रममुपागतः॥ २१।
एवं गते तु किं कार्य्यमथासौ चिन्तयन् प्रभुः*।
नाध्यगच्छत बुद्धिश्च क्षणात्तस्य व्यजायत॥ २२।

दृष्टं चक्षुर्निहितं जङ्गमेषु
जिह्वा वक्तुं मृगयो तद्विसृष्टम्।
द्रष्टुं चक्षुर्नास्ति जिह्वेह वक्तुं
जिह्वायाः स्यात्तत्त्वतोऽस्तीह चक्षुः॥ २३।
एवं श्रुत्वा द्वावपि तस्य तुष्टौ
इन्द्राविष्णू दर्शयन्तौ स्वमूर्त्तिम्।
वाक्यं चेदमूचतुर्ब्रूहि नौ तं
तुष्टौ धन्यं वरमेकं वदस्व
तच्छ्रुत्वाऽसौ सत्यतपा उवाच॥ २४।
न चातिरिक्तोऽस्ति वरः पृथिव्याम्।
यद्दृष्टौ मे पुरतो देवदेवा-
वलं वरेणापि कृतार्थतासीत्॥ २५।
तथापीदं ये सदा पर्व्वकाले

---

* मुनिरिति (ग)।

विप्रा विप्रांश्चार्चयन्तीह भक्त्या ।
तेषां पापं नश्यतां* मासमेकं
यत्कश्चितं त्वेष एको वरोऽस्तु ॥ २६ ।
मुक्तिश्चाहं व्रजामीति द्वितीयोऽस्तु वरो मम ॥ २७ ।
तथेत्युक्त्वा तु तौ देवौ दत्त्वा तस्य वरं शुभम् ।
अदर्शनं गतौ देवौ सोऽपि तत्र व्यवस्थितः ।
लब्ध्वा वरं सत्यतपा ब्रह्मभूतोऽभवद्धृदि ॥ २८ ।
यावदास्ते शुभे देशे कृतकृत्यो महामुनिः ।
तावत्तस्य गुरुस्तत्र आरुणिः समदृश्यत ।
पृथ्वीं प्रदक्षिणीकृत्य तीर्थहेतोर्विचक्षणः ॥ २९ ।
तेन चासौ महाभक्त्या पूजितो मुनिपुङ्गवः ।
पाद्याचमनगोदानैः कृतासनपरिग्रहः ॥ ३० ।
ज्ञात्वा स शिष्यं सिद्धन्तु तपसा दग्धकिल्बिषम् ।
उवाच विनयापन्नं प्राञ्जलिं पुरतः स्थितम् ॥ ३१ ।

आरुणिरुवाच ।

पुत्र सिद्धोऽसि तपसा ब्रह्मभूतोऽसि सुव्रत ।
इदानीमात्मना सार्द्धं मुक्तिकालो मतोऽस्ति ते ॥ ३२ ।
उत्तिष्ठ गम्यतां पुत्र मया सार्द्धं परं पदम् ।
यद्गत्वा न पुनर्जन्म भवतीति न संशयः ॥ ३३ ।
एवमुक्त्वा तु तौ सिद्धौ उभौ सत्यतपारुणी ।

---

* नश्यतामित्यार्षं, नश्यत्विति साधु ।

ध्यात्वा नारायणं देवं तद्देहे तौ लयं गतौ* ॥ ३४ ।
यश्चापि शृणुयात्पादं पर्व्वाध्यायं सविस्तरम् ।
श्रावयेद्वापि स नरो गतिमिष्टामवाप्नुयात् ॥ ३५ ।

इति वराहपुराणे पर्व्वाध्यायो नाम अष्टनवतितमोऽध्यायः।

नवनवतितमोऽध्यायः।

धरण्युवाच ।

या सा माया शरीरात्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ।
गायत्र्यष्टभुजा भूत्वा वैत्रासुर*मयोधयत् ॥ १ ।
सैव नन्दाभवद्देवी देवकार्य्यचिकीर्षया ।
महिषाख्यासुरवधं कुर्व्वती ब्रह्मणेरिता† ।
वैष्णव्याख्या ततो देव कथमेतद्धि शंस मे ॥ २ ।

वराह उवाच ।

इयं जगद्धिता देवी गङ्गा शङ्करस्तुप्रिया ।

---

* तदहसौ दिवं गताविति (ग)।

---

* वैत्रासुर इति (ग)।

† ब्रह्मणेरितमिति (ग)।

क्वचित्किञ्चिद्विवेदत्तं स्वपदं वेद सर्व्ववित् ॥ ३ ।
स्वायम्भुवे हतो दैत्यो वैष्णव्या मन्दरे गिरौ ।
महिषाख्यः परः पश्चात्स वै चैत्रासुरो हतः* ।
नन्दया निहतो विन्ध्ये महाबलपराक्रमः ॥ ४ ।
अथवा ज्ञानशक्तिः सा महिषोऽज्ञानमूर्त्तिमान् ।
अज्ञानं ज्ञानसाध्यन्तु भवतीति न संशयः ॥ ५ ।
मूर्त्तिपक्षे चेतिहासममूर्त्ते चैकवद्धृदि ।
ख्याप्यते† वेदवाक्यैश्च इह सा वेदवादिभिः ॥ ६ ।
इदानीं शृणु मे देवि पञ्चपातकनाशनम् ।
यजनन्देवदेवस्य विष्णोः पुत्रवसुप्रदम् ॥ ७ ।
इहजन्मनि दारिद्र‡व्याधिकुष्ठादिपीड़ितः ।
अलक्ष्मीवानपुत्रस्तु§ यो भवेत्पुरुषो भुवि ॥ ८ ।
तस्य सद्यो भवेल्लक्ष्मीरायुर्वित्तं सुतः सुखम् ।
दृष्ट्वा तु मण्डलगतं देवं देव्या समन्वितम् ॥ ९ ।
नारायणं परन्देवं यः पश्यति विधानतः ।
आचार्य्यदर्शितं देवि मन्त्रमूर्त्तिमयोनिजम् ॥ १० ।
कार्त्तिके मासि शुक्लायां द्वादश्यान्तु विशेषतः ।

---

* इत्रासुरः पुनरिति (ग) ।

† ख्यायत इति (क), (ख) ।

‡ द्रव्यादीति (ख) ।

§ नैव देवीति (क) ।

सर्व्वासु वा यजेद्देवं द्वादशीषु विधानतः॥ ११।
संक्रान्त्यां वा महाभागं चन्द्रसूर्य्यग्रहे तथा*।
यः पश्यति हरिं देवि पूजितं गुरुणा शुभे।
तस्य सद्योभवेत्तुष्टिः पापध्वंसश्च जायते।
सामान्यदेवतानाञ्च भवतीति न संशयः॥ १२।१३।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां भक्तानान्तु परीक्षणम्।
संवत्सरं गुरुः कुर्य्याज्जातिशौचक्रियादिभिः।
उपासन्न†न्ततोज्ञात्वा हृदयेनावधारयेत्॥ १४।
तेऽपि भक्तिमतो‡ ज्ञात्वा आत्मानं परमेश्वरम्§।
संवत्सरं गुरोर्भक्तिं कुर्य्युर्विष्णोरिवाचलाम्॥ १५।
संवत्सरे ततः पूर्णे गुरुश्चैव प्रसादयेत्।
भगवंस्त्वत्प्रसादेन संसारार्णवतारणम्।
इच्छामस्त्वैहिकीं लक्ष्मीं विशेषेण तपोधन॥ १६।
एवमभ्यर्च्य मेधावी¶ गुरुं विष्णुमिवाग्रतः।
अभ्यर्च्चितस्तैः सोऽप्याशु दशम्यां कार्त्तिकस्य तु॥ १७।
क्षीरवृक्षसमुद्भूतं दन्तकाष्ठं समन्त्रकम्‖।

---

* ग्रहेऽपि वेति (ग)।
† उपसन्नमिति (ग)।
‡ भक्तिमन्त इति साधु।
§ परमेश्वरे इति (ग)।
¶ विद्यावानिति (ग)।
‖ मन्त्रितं परमेष्ठिन इति (ग)।

भक्षयित्वा स्वपेयुर्हि देवदेवस्य सन्निधौ ॥ १८ ।
स्वप्नान्दृष्ट्वा गुरोरग्रे श्रावयेत* विचक्षणः ।
ततः शुभाशुभं तत्र लक्षयेत्परमोगुरुः ॥ १९ ।
एकादश्यामुपोष्यैवं स्नात्वा देवालयं व्रजेत् ।
गुरुश्च मण्डलं भूमौ कल्पितायान्तु वर्त्तयेत् ॥ २० ।
लक्षणैर्विविधैर्भूमिं लक्षयित्वा विधानतः ।
षोड़शारं लिखेच्चक्रं सर्व्वतोभद्रमेव च† ॥ २१ ।
अथवा अष्टपत्रञ्च‡ लिखित्वा दर्शयेद्बुधः ।
नेत्रबन्धन्तु कुर्व्वीत सितवस्त्रेण यत्नतः ॥
वर्णानुक्रमतः शिष्यान् पुष्पहस्तान् प्रवेशयेत् ॥ २२ ।
नवनाभं यदा कुर्य्यान्मण्डलं वर्णकैर्बुधः ।
तदानीं पूर्व्वतो देवमिन्द्रपूर्व्वन्तु§ पूजयेत् ॥ २३ ।
लोकपालैः समं पूज्य¶ अग्निं सम्पूजयेच्छुभे ।
स्वदिक्षु तद्वद्याम्यायां नैर्ऋत्यान्निर्ऋतिं न्यसेत् ॥ २४ ।
वरुणं वारुणायाञ्च वायुं वायव्यतो न्यसेत् ।
धनदञ्चोत्तरे न्यस्य रुद्रमीशानगोचरे ॥ २५ ।

---

* श्रावयेदिति साधु ।

† एववेति (ख), नवनाभमथापि वेति (ग) ।

‡ अष्टपत्रमथोवापीति (ग) ।

§ ऐन्द्राग्न्विति (ग) ।

¶ तद्वदिति (ग), पूज्येति पाठे पूजयित्वेति साधु ।

पूर्व्वेव तु विधानेन दिक्पत्रेषु व्यवस्थितान्।
पद्ममध्ये तथा विष्णुमर्च्चयेत्परमेश्वरम्॥ २६।
पूर्व्वपत्रे बलं पूज्य* प्रद्युम्नं दक्षिणे तथा।
अनिरुद्धं तथा पूज्य† पश्चिमे चोत्तरे तथा।
पूजयेद्वासुदेवन्तु सर्व्वपातकशान्तिदम्॥ २७।
ऐशान्यां विन्यसेच्चक्रमाग्नेय्याञ्चक्रमेव तु‡।
याम्यायान्तु गदां पूज्य वायव्यां पद्ममेव च॥ २८।
ऐशान्यां मुसलं§ पूज्य दक्षिणे गरुडं न्यसेत्।
वामतो विन्यसेल्लक्ष्मीं देवदेवस्य बुद्धिमान्॥ २९।
धनुश्चैव तु खड्गन्तु देवस्य पुरतो न्यसेत्।
श्रीवत्सं कौस्तुभञ्चैव नवमन्तत्र कल्पयेत्¶॥ ३०।
एवं पूज्य यथान्यायं देवदेवं जनार्द्दनम्।
दिक्षु दलेषु‖ विन्यस्य अष्टौ कुम्भान्विधानतः।
वैष्णवं कलसञ्चैवं नवमं तत्र कल्पयेत्॥ ३१।
स्नापयेन्मुक्तिकामन्तु वैष्णवेन घटेन तु।

---

* पूर्व्वमिति (ख)।

† पूज्यमिति (ग)।

‡ च इति (ख)।

§ मुशलमिति (ख), (ग)।

¶ देवस्य पुरतो न्यसेदिति (ख), (ग)।

‖ दिक्ष्वष्टदलेष्विति (ग)।

श्रीकामं स्नापयेत्तद्वदैन्द्रेण तु घटेन च* ॥ ३२ ।
प्राज्यप्रतापकामञ्च आग्नेयेन तु स्नापयेत् ।
मृत्युञ्जयविधानाय याम्येन स्नपनन्तथा† ।
दुष्टप्रध्वंसनायालं नैर्ऋतेन विधीयते ।
शान्तये वारुणेनाशु पापनाशाय वायवे‡ ॥ ३४ ।
द्रव्यसम्पत्तिकामस्य कौवेरेण विधीयते ।
रौद्रेण ज्ञानहेतोश्च§ लोकपालपदाश्रये¶ ॥ ३५ ।
एकैकेन नरः स्नातः सर्व्वपापविवर्ज्जितः ।
भवेदव्याहतं ज्ञानं श्रीमान्विप्रो विचक्षणः ॥ ३६ ।
किं पुनर्नवभिः स्नातो नरः पातकवर्ज्जितः ।
जायते विष्णुसदृशः सद्योराजाथ वा भवेत्|| ॥ ३७ ।
अथवा दिक्षु सर्व्वासु यथासंख्येन लोकपान् ।
पूजयीत स्वशास्त्रोक्तविधानेन विधानवित् ॥ ३८ ।
एवं सम्पूज्य देवांश्च** लोकपालान् प्रसन्नधीः ।
पश्चात्प्रदक्षिणान् शिष्यान् मण्डलेशान् प्रवेशयेत् ॥ ३९ ।

---

* (ग) पुस्तके २२श्लोकस्तत्परवर्त्तिपादद्वयञ्च न स्तः ।

† स्नापयेत्तथेति (ख) ।

‡ वायवेनेति साधु ।

§ हेतोस्त्विति (ग) ।

¶ क्रमेण त्विति (ग) ।

|| पुनरिति (ग) ।

** तु इति (ख) ।

आग्नेयी वारुणी दग्धा वायुना विधिना ततः।
सौमेनाप्यायिता पश्चाच्छ्रावयेत्समयान् बुधः॥ ४०॥
अनिन्द्या ब्राह्मणा वेदा विष्णुर्ब्राह्मण एव च।
रुद्रमादित्यमग्निश्च लोकपालग्रहांस्ततः॥ ४१॥
गुरूंश्च* वैष्णवांश्चा†पि पुरुषः पूर्व्वदीक्षितः।
एवन्तु समयं श्राप्य‡ पश्चाद्धोमन्तु§ कारयेत्॥ ४२॥
श्रीं नमो भगवते सर्व्वरूपिणे हुँ फट् स्वाहा¶।
षोड़शाक्षरमन्त्रेण होमयेज्ज्वलिताग्नये॥ ४३॥
गर्भाधानादिकाश्चैव क्रियाः समवधारयेत्।
त्रिभिराहुतिभिश्चापि‖ देवदेवस्य सन्निधौ॥ ४४॥
होमान्ते दीक्षितः पश्चाद्दद्याच्च गुरुदक्षिणाम्।
हस्त्यश्वकटकादीनि हेमग्रामादिकन्नृपः**।
दद्याच्च गुरवे प्राज्ञो मध्यमे मध्यमन्तथा॥ ४५॥
एवं कृते तु यत्पुण्यं माहात्म्यञ्जायते धरे।
तन्न शक्यन्तु गदितुमपि वर्षशतैरपि॥ ४६॥

---

* वा इति (ख)।

† वा इति (ख)।

‡ समये स्थाप्य इति (ख)।

§ च इति (ख)।

¶ विष्णवे स्वाहेति (ग)।

‖ त्रिभिस्त्रिभिश्चाहुतिभिरिति (ग)।

** नर इति (क), (ख)।

दीक्षितात्मा पुन*र्भूत्वा वराहं शृणुयाद्यदि ।
तेन वेदपुराणानि सर्व्वे मन्त्राः ससंग्रहाः ॥ ४७ ।
जप्ताः स्युः पुष्करे तीर्थे प्रयागे सिन्धुसङ्गमे ।
देवागारे कुरुक्षेत्रे वाराणस्यां विशेषतः ॥ ४८ ।
ग्रहणे विषुवे चैव यत्फलं जपतां भवेत् ।
तत्फलं द्विगुणं तस्य दीक्षितो यः शृणोति च ॥ ४९ ।
देवा अपि तपः कृत्वा ध्यायन्ते† च वदन्ति च ।
कदा नो भारते वर्षे जन्म स्याद्भूतधारिणि ॥ ५० ।
दीक्षिताश्च भविष्यामो वराहं शृणुमः कथम् ।
वराहं षोड़शात्मानन्त्यक्त्वा देहं कदा वयम् ॥
यास्यामः परमं स्थानं यद्गत्वा न पुनर्भवेत् ।
एवं जल्पन्ति विबुधा मनसा चिन्तयन्ति च ॥ ५१ । ५२ ।
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
वसिष्ठस्य च संवादं श्वेतस्य च महात्मनः ॥ ५३ ।
स्वर्गवासे स्थितोह्यासीच्छ्वेतो राजा महायशाः ।
आसीदिलावृते वर्षे श्वेतः राजा महत्तपाः‡ ॥ ५४ ।
स महीं सकलान्देवि§ सपल्लववनद्रुमाम् ।

---

* पुरेति (ख) ।

† ध्यायन्तीति साधु ।

‡ नाम महामना इति (ग) ।

§ देवीमिति (ग) ।

दातुमिच्छन्स चोवाच वसिष्ठं तपसान्निधिम् ॥ ५५ ।
भगवन्दातुमिच्छामि ब्राह्मणेभ्यो वसुन्धराम्।
देह्यनुज्ञां स चोवाच वसिष्ठो राजसत्तमम् ॥ ५६ ।
अन्नं देहि सदा राजन् सर्व्वकालसुखावहम्।
अन्नेन चैव दत्तेन किन्न दत्तं महीतले* ॥ ५७ ।
सर्व्वेषामेव दानानामन्नदानं विशिष्यते† ।
अन्नाद्भवन्ति भूतानि अन्नेनैव च वर्द्धते‡ ।
तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन अन्नन्दानं ददस्व भोः§ ॥ ५८ ।
वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा स राजा न तथाकरोत् ॥ ५९ ।
रत्नवस्त्रमलङ्कारान् श्रीमन्ति नगराणि च ।
यत्किञ्चित्कोषजातं स द्विजानाहूय तद्ददौ¶ ॥ ६० ।
स कदाचिन्नृपः पृथ्वीं जित्वा परमधर्म्मवित्।
पुरोहितमुवाचेदं वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ ६१ ।
भगवन्नश्वमेधानां सहस्रं कर्त्तुमुत्सहे।
सुवर्णरौप्यताम्राणि यागङ्कृत्वा द्विजातिषु‖ ॥
दत्तानि तेन राज्ञा वै नान्नं दत्तं तथा जलम्।

---

* (ख) पुस्तके एतदर्द्धं परश्लोकस्य च पूर्व्वार्द्धं न स्तः ।

† विशिष्यते इति सार्व्वत्रिकः पाठः, स च लिपिकरप्रमादज इति परित्यक्तः

‡ विवर्द्धते इति (ग)।

§ अन्नं ददस्व भूपते इति (ग) ।

¶ प्रदत्तं ब्राह्मणेभ्याय कुञ्जरानशनानि चेति (ग)।

‖ द्विजातिष्विति विवक्षायां सप्तमी, द्विजातिभ्यः इति साधु।

स्वल्पं वस्तु इति ज्ञात्वा सोऽन्नन्तु नाददत्प्रभुः ॥ ६२।६३ ।
एवं विभवयुक्तस्य तस्य राज्ञो महात्मनः ।
कालधर्म्मवशाद्देवि मृत्युः समभवत्तदा ॥ ६४ ।
परलोके वर्त्तमानः स च राजा महामनाः ।
क्षुधया पीड़ितोऽप्यासीत्तृषया च विशेषतः ॥ ६५ ।
आनिनायाप्सरोभागङ्गत्वा श्वेताख्यपर्व्वतम् ।
तत्र प्राग्जन्ममूर्त्तिश्च पुरा दग्धा महात्मनः ॥
तत्रास्थीनि स संगृह्य लिहन्नास्ते स पार्थिवः ।
पुनर्विमानमारुह्य दिवमाचक्रमे नृपः ॥ ६६।६७ ।
अथ कालेन महता स राजा शंसितव्रतः ।
तान्यस्थीनि लिहन्दृष्टो वसिष्ठेन महात्मना ॥ ६८ ।
उक्तश्च तेन किन्नु त्वं स्वास्थिं भुङ्क्षे नराधिप ।
एवमुक्तस्तदा राजा वसिष्ठेन महात्मना ।
उवाच वचनञ्चेदं श्वेतोराजा मुनिन्तदा ॥ ६९ ।
भगवन्क्षुधितश्चास्मि अन्नपानं पुरा मया ।
न दत्तं मुनिशार्दूल तेन मां बाधते क्षुधा* ॥ ७० ।
एवमुक्तस्ततो राज्ञा वसिष्ठो मुनिपुङ्गवः ।
उवाच च मुनिर्भूयः श्वेतं वाक्यं महातपम् ।
किन्ते करोमि राजेन्द्र क्षुधितस्य विशेषतः ।
अदत्तं नोपतिष्ठेत कस्यचित्किञ्चिदुत्तमम् ॥ ७१ ।

---

* मे दारुणा क्षुधेति (ग) ।

रत्नहेमप्रदानेन भोगवाञ्जायते नरः।
अन्नपान*प्रदानेन सर्व्वकामैस्तु तर्पितः।
तन्न दत्तं त्वया राजन्स्तोकं मत्वा नराधिप॥ ७२।

श्वेत उवाच।

अदत्तस्य च सम्प्राप्तिस्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः।
शिरसा भक्तियुक्तेन याचितोऽसि महामुने॥ ७३।

वसिष्ठ उवाच।

अस्त्येकं कारणं येन जायते तन्न संशयः।
तच्छृणुष्व† नरव्याघ्र कथ्यमानं मयाऽनघ॥ ७४।
आसीद्राजा पुराकल्पे विनीताश्वेति‡ विश्रुतः।
स सर्व्वमेधमारेभे स्वयं क्रतुवरन्नृपः॥ ७५।
यजता§नेन विप्रेभ्यो दत्ता गावो द्विपा वसु।
नान्नन्तेन तदा दत्तं स्वल्पं मत्वा यथा त्वया॥ ७६।
ततः कालेन महता मृतोऽसौ जाह्नवीजले।
कृत्वा पुण्यं विनीताश्वः सार्व्वभौमो नृपोत्तमः¶॥ ७७।
स्वर्गञ्च गतवान्सोऽपि यथा राजन्भवान् प्रभो।
असावपि क्षुधाविष्ट एवमेव गतो नृपः॥ ७८।

---

* अन्नदानेति (ग)।

† शृणुष्वेति चार्षं, शृणु इति साधु।

‡ विनीताश्व इति साधु।

§ यजमानेनेति साधु।

¶ नृपोमहदिति (ग)।

मर्त्त्यलोके नदीतीरे गङ्गायां नीलपर्व्वतम्* ।
विमानेनार्कवर्णेन भास्वता देववन्नृपः ॥ ७९ ।
ददर्श च तदा राजा क्षुधितः स्वं कलेवरम् ।
पुरोहितन्ददर्शाथ होतारं जाह्नवीतटे ॥ ८० ।
तद्दृष्ट्वाऽसावपि नृपः पप्रच्छ मुनिसत्तमम् ।
क्षुधायाः कारणं किं मे स होता तमुवाच ह ॥ ८१ ।
तिलधेनुश्चवाग्राजञ्जलधेनुश्च सत्तम ।
घृतधेनुश्च धेनुश्च रसधेनुश्च पार्थिव ।
देहि शीघ्रं येन भवान् क्षुधया वर्ज्जितोभवेत् ॥ ८२ ।
तपते† यावदादित्यस्तपते वापि चन्द्रमाः ।
एवमुक्तस्ततो राजा तं पुनः पृष्टवानिदम् ॥ ८३ ।

विनीताश्व उवाच ।

कथं सा दीयते ब्रह्मंस्तिलधेनुर्जिगीषुभिः ।
भुङ्क्ते स्वर्गञ्च विप्रेन्द्र तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ८४ ।

होतोवाच ।

विधानन्तिलधेनोश्च‡ त्वं शृणुष्व§ नराधिप ।
चतुर्भिः कुड़वैश्चैव¶ प्रस्थ एकः प्रकीर्त्तितः ॥ ८५ ।

---

* नीलपर्व्वते इति (ग) ।

† तपतीति साधु । एवं परत्रापि ।

‡ धेनोस्त्विति (ग) ।

§ शृणु इति साधु ।

¶ चतुर्विंशतिकाभिधेति (ग) ।

सा तु षोड़शभिः कार्य्या चतुर्भिर्वत्सकोभवेत्* ॥ ८६ ।
नासा† गन्धमयी तस्या जिह्वा गुड़मयी शुभा ।
पुच्छे प्रकल्पनीया सा घण्टाभरणभूषिता ॥ ८७ ।
ईदृशीं कलयित्वा तु स्वर्णशृङ्गीन्तु कारयेत् ।
कांस्यदोहां रौप्यखुरां पूर्व्वधेनुविधानतः ॥ ८८ ।
कृत्वा तां ब्राह्मणायाशु दद्याच्चैव नराधिपः ।
कृष्णाजिनं धेनुवासो नन्दितां कल्पितां शुभाम् ॥ ८९ ।
सूत्रेण सूत्रिताङ्कृत्वा सर्व्वरत्नसमन्विताम् ।
सर्व्वौषधिसमायुक्तां मन्त्रपूतान्तु दापयेत्‡ ॥ ९० ।
अन्नं मे जायतामन्य§त्पानं सर्व्वरसास्तथा ।
सर्व्वं सम्पादयास्माकं तिलधेनो द्विजार्पिता ॥ ९१ ।
गृह्णामि देवि त्वां भक्त्या कुटुम्बार्थं विशेषतः ।
भजस्व¶ कामाम्मां देवि तिलधेनो नमोऽस्तु ते ॥ ९२ ।
एवंविधान्ततो दद्यात्तिलधेनुं नृपोत्तम ।
सर्व्वकामसमावाप्तिं कुरुते नात्र संशयः ॥ ९३ ।

---

* तैः षोड़शैर्भवेत्सा च चतुर्भिर्वत्सको भवेदिति (ग) ।

† नानेति (ग) ।

‡ मन्त्रपूतां सुदापयेदिति (ग) ।

§ सद्य इति (ग) ।

¶ देहीत्यर्थः ।

यश्चेदं शृणुयान्नित्यं कुर्य्यात्कारयतेऽपि वा।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकञ्च गच्छति* ॥ ९४ ॥

इति वराहपुराणे श्वेतविनीताश्वोपाख्याने† तिलधेनुमाहात्म्यं
नाम नवनवतितमोऽध्यायः।

शततमोऽध्यायः।

होतोवाच।

जलधेनुं प्रवक्ष्यामि पुण्येऽह्नि विधिपूर्व्वकम्।
गोचर्म्ममात्रं भूभागं गोमयेनोपलेपयेत्* ॥ १ ॥
तत्र मध्ये तु† राजेन्द्र पूर्णं कुम्भञ्च विन्यसेत्।
जलपूर्णं सुगन्धाढ्यं कर्पूरागुरुचन्दनैः।
वासितं गन्धतोयेन तां धेनुं परिकल्पयेत् ॥ २ ॥
वत्सं तथापरं कल्प्य‡ जलेन§ परिपूरितम्।

---

* स गच्छतीति (ख)।

† श्वेतकोयोपाख्याने इति (ग)।

---

* गोमये मण्डले कृत्वा गोचर्म्मतदनन्तरमिति (ग)।

† मध्ये चेति (ग)।

‡ कल्प्य इति आर्षं, कल्पयित्वा इति साधु।

§ घृतेनेति (ग)।

वर्द्धनीकं* महाराज यन्त्रपुष्पैः समन्वितम् ।
दूर्व्वाङ्कुरैरुपस्तीर्य्य स्रग्भिश्चैव विभूषितम् ॥ ३ ।
पञ्चरत्नानि निक्षिप्य† तस्मिन् कुम्भे नराधिप ।
मांसीमुशीरं कुष्ठञ्च तथा शैलेयवालुकम् ॥ ४ ।
धात्रीफलं सर्षपाश्च‡ सर्व्वधान्यानि पार्थिव ।
चतुर्द्दिक्ष्वपि पात्राणि चत्वार्य्येव प्रकल्पयेत् ॥ ५ ।
एकं घृतमयं पात्रं द्वितीयं दधिपूरितम् ।
तृतीयं मधुनश्चैव चतुर्थं शर्कराघृतम् ॥ ६ ।
सुवर्णमुखचक्षूंषि शृङ्गं कृष्णाङ्गुरेषु च ।
प्रशस्तपत्रश्रवणां मुक्ताफलमयेक्षणाम् ॥ ७ ।
ताम्रपृष्ठां§ कांस्यदेहां दर्भरोमसमन्विताम् ।
पुच्छं सूत्रमयङ्कृत्वा कृष्णाभरणघण्टिकाम् ॥ ८ ।
कम्बले पुष्पमालाञ्च गुडास्यां शुक्तिदन्तिकाम् ।
जिह्वां शर्करया कृत्वा नवनीतेन च स्तनान् ॥ ९ ।
इक्षुपादान्तु राजेन्द्र गन्धपुष्पोपशोभिताम् ।
कृष्णाजिनोपरि स्थाप्य¶ वस्त्रेणाच्छादितान्तु ताम् ।

---

* (ग) पुस्तके वर्द्धनीकामिति पाठः, ततश्च तद्विशेषणानि स्त्रीलिङ्गे पठितानि ।

† संक्षिप्य इति (ख) ।

‡ आमलाः सर्षपाः श्वेता इति (ग) ।

§ ताम्रपृष्ठीमिति (ग) ।

¶ स्थापयित्वेति साधु ।

गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य विप्राय विनिवेदयेत् ॥ १० ।
एवं धेनुन्तदा दत्त्वा ब्राह्मणे वेदपारगे* ।
साधुविप्राय राजेन्द्र श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
तपोवृद्धाय पात्राय दातव्या च कुटुम्बिने ॥ ११ ।
यो ददाति नरो राजन्यः पश्यति शृणोति च ।
प्रतिगृह्णाति यो विप्रः सर्व्वे मुच्यन्ति† पातकात् ॥ १२ ।
ब्रह्महा पितृहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
विमुक्ताः सर्व्वपापैस्तु गन्तारो विष्णुमन्दिरे‡ ॥ १३ ।
योऽश्वमेधेन यजते समाप्तवरदक्षिणः ।
जलधेनुञ्च यो दद्यात्सममेतन्नराधिप ॥ १४ ।
जलाहारस्त्वेकदिनं तिष्ठेच्च जलधेनुदः ।
ग्राहकोऽपि त्रिरात्रं वै तिष्ठेदेवं न संशयः ॥ १५ ।
यत्र क्षीरवहा नद्यो मधुपायसकर्दमः ।
यत्र चाप्सरसाङ्गीतं तत्र यान्ति जलप्रदाः ॥ १६ ।
दाता च दापकश्चैव प्रतिग्राही च यो द्विजः§ ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्ता विष्णुसायुज्यमाप्नुयुः¶ ॥ १७ ।

---

* अत्र विवक्षावशात्सप्तमी ।

† मुच्यन्ते इति साधु । सर्व्वं तरति दुष्कृतमिति (ग) ।

‡ विमुक्तः सर्व्वपापैस्तु विष्णुलोकं स गच्छतीति (ग) ।

§ (ख) पुस्तकेऽतः परं चत्वारः पादा न सन्ति ।

¶ विष्णुमेति न संशय इति (ग) ।

जलधेनु*विधानं यः शृणुयात्कीर्त्तयेत्त्वि वा।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गमेति जितेन्द्रियः॥ १८॥

इति वराहपुराणे जलधेनुविधिर्नाम शततमोऽध्यायः।

एकाधिकशततमोऽध्यायः।

होतोवाच।

रसधेनुविधानन्ते कथयामि समासतः।
अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृष्णाजिनकुशास्तरे*॥ १॥
रसस्य तु घटं राजन् सम्पूर्णं त्वेचवस्य तु†।
तद्वत्सङ्कल्पयेत्पार्श्वचतुर्थांशेन वत्सकम्‡॥ २॥
इक्षुदण्डमयाः पादा रजतस्य खुरैर्युताः§।
सुवर्णशृङ्गाभरणा वस्त्रपुच्छा घृतस्तनी¶॥ ३॥

---

* रसधेनुमिति (क), (ख)।

---

* कुशोत्तरे इति (ग)।

† स्थापयेत्तत इति (ग)।

‡ तुरीयांशेन वत्सन्तु तत्पार्श्वे स्थापयेत् सुधीरिति (ग)।

§ एवं कार्य्यारसधेनुरिक्षुपादसमन्वितेति (ग)।

¶ शतस्तना इति (ख)।

पुष्पकम्बलसंयुक्ता शर्करामुखजिह्वका* ।
दन्ताः फलमयास्तस्याः पृष्ठन्ताम्रमयं शुभम् ॥ ४ ।
पुष्परोमान्तु राजेन्द्र मुक्ताफलकृतेक्षणाम् ।
सप्तव्रीहिसमायुक्तां चतुर्दिक्षु च दीपिताम् ॥ ५ ।
सर्व्वोपस्करसंयुक्तां सर्व्वगन्धादिवासिताम् ।
चत्वारि तिलपात्राणि चतुर्दिक्षु निवेशयेत् ॥ ६ ।
सर्व्वलक्षणयुक्ताय श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ।
रसधेनुः प्रदातव्या स्वर्गकामेन नित्यदा ॥ ७ ।
दाता स्वर्गमवाप्नोति सर्व्वपापविवर्ज्जितः ।
दाता च ग्राहकश्चैव एककालमभोजनः ॥ ८ ।
सोमपानफलं तस्य सर्व्वत्र तु फलं भवेत् ।
दीयमानान्तु पश्यन्ति† ते च यान्ति परां‡ गतिम् ॥ ९ ।
धेनुञ्च पूजयित्वाग्रे गन्धधूपस्रगादिभिः ।
पूर्व्वोक्तैरेव मन्त्रैस्तु ततस्तां प्रार्थयेत्सुधीः ॥ १० ।
प्रार्थनापूर्व्वकं भक्त्या द्विजाग्र्याय निवेदयेत् ।
दशपूर्वान् परांश्चैव आत्मनश्चैकविंशकम् ।
प्रापयेत्परमं स्थानं स्वर्गान्नावर्त्तते पुनः ॥ ११ ।
एषा ते कथिता राजन्रसधेनुरनुत्तमा ।

---

* जिह्विकेति (ग) ।

† पश्यन्ति इति आर्षं, पश्यन्तीति साधु ।

‡ परमामिति (ग) ।

ददस्व च महाराज परं स्थानमवाप्नुहि ॥ १२ ।
य इदं पठते नित्यं शृणुयादथ भक्तितः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ १३ ।

इति वराहपुराणे श्वेतोपाख्याने रसधेनुमाहात्म्यं
नाम एकाधिकशततमोऽध्यायः ।

द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

होतोवाच ।

गुड़धेनुं प्रवक्ष्यामि सर्व्वकामार्थसाधिनीम् ।
अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृष्णाजिनकुशास्तृते ॥ १ ।
तस्योपरिकृतं वस्त्रं गुड़मानीय पुष्कलम् ।
कृत्वा गुड़मयीं धेनुं सवत्साङ्गांस्वदेहिनीम् ॥ २ ।
सौवर्णे मुखशृङ्गे च दन्ताश्च मणिमौक्तिकैः ।
ग्रीवा रत्नमयी तस्या घ्राणं गन्धमयन्तथा ॥ ३ ।
शृङ्गे त्वगुरुकाष्ठेन पृष्ठं ताम्रमयं तथा* ।

---

* पृष्ठौ ताम्रमयीत्यर्थति (ग) ।

पुच्छं चौममयन्तस्याः सर्व्वाभरणभूषिताम्* ॥ ४ ।
इक्षुपादां रौप्यखुरां कम्बलं पट्टसूत्रकम् ।
आच्छाद्य पट्टवस्त्रेण† घण्टाचामरशोभिताम्‡ ॥ ५ ।
प्रशस्तपत्रश्रवणां नवनीतस्तनीं बुधः ।
फलैर्नानाविधैस्तस्या उपशोभाम्प्रकल्पयेत् ॥ ६ ।
उत्तमा गुड़धेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयम् ।
भागार्द्धेन तु तौल्येन चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥ ७ ।
मध्यमा च तदर्द्धेन भारेणैकेन चाधमा ।
वित्तहीनो यथाशक्त्या शतैरष्टाभिरेव च ॥ ८ ।
अत ऊर्द्धन्तु कर्त्तव्या§ गृहवित्तानुसारतः ।
गन्धपुष्पादिभिः पूज्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्¶ ॥ ९ ।
श्रोत्रियाय‖ प्रदातव्या सहस्रकनकेन तु ।
तदर्द्धेन महाराज तस्याप्यर्द्धेन वा पुनः ॥ १० ।
शतेन वा शतार्द्धेन यथाशक्त्या** निवेदयेत्†† ।

---

* कांस्यपादद्वयन्तस्याः पुच्छं चौरमयन्तथेति (ग) ।

† पट्टयुग्मेनेति (ग) ।

‡ भूषितामिति (ग) ।

§ एवमेव तु कर्त्तव्यमिति (ग) ।

¶ गन्धपुष्पादिभिः कृत्वा धूपनैवेद्यदीपकान् ।
एवं कृत्वा द्विजेन्द्राय चाद्भिताग्निर्विशेषतः ॥ इति (ग) ।

‖ ईदृशायेति (ग) ।

** यथाशक्नोति साधु ।

†† यथाशक्त्या तु दापयेदिति (ग) ।

गन्धपुष्पादिभिः पूज्य* मुद्रिकाकर्णभूषणैः† ।
छत्रिकापादुके दत्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ११ ।
गुड़धेनो महावीर्य्ये सर्व्वसम्पत्प्रदे शुभे ।
दानादस्माच्च भो देवि भक्ष्यभोज्यं प्रयच्छ मे‡ ।
प्राङ्मुखोवापि दाता च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १२ ।
वाचा कृतं कर्म्मकृतं मनसा यद्विचिन्तितम् ।
मानकूटं तुलाकूटं कन्यागोऽर्थे उदाहृतम्§ ॥ १३ ।
अनृतं नाशमायातु¶ गुड़धेनो द्विजार्पिता ।
दीयमानां प्रपश्यन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १४ ।
यत्र चीरवहा नद्यो घृतपायसकर्द्दमाः ।
ऋषयो मुनयः सिद्धास्तत्र गच्छन्ति धेनुदाः ॥ १५ ।
दश पूर्व्वान्दश परानात्मानञ्चैकविंशतिम्‖ ।
विष्णुलोकं नयत्याशु गुड़धेनोः प्रसादतः ॥ १६ ।
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये** ।

---

* पूजयित्वेति साधु ।

† कृत्वा मुद्रिकाकर्णपत्रकैरिति (ग) ।

‡ (ग) पुस्तके चरणद्वयमात्रं वर्त्तते तच्च भिन्नरूपमेव । यथा—
याश्रियादीनि मन्त्राणि पूर्व्वोक्तानि चरेद्बुध इति ।

§ कन्यानृतगवाकृतमिति (ग) ।

¶ भायातीति (क) । तत्सर्व्वं नाशयेद्वा चेति (ग) ।

‖ तारयेद्गुड़धेनुद इति (ग) ।

** एतदेव विधानं स्यादेते चोपस्कराः स्मृताः ।
मन्त्रावाहनसंयोगः सदा पर्व्वणि पर्व्वणि ॥ इति (ग) ।

सर्व्वदेव* प्रदातव्या पात्रं दृष्ट्वा महामते ॥ १७ ।
श्रद्धान्वितेन दातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ।
सर्व्वकामप्रदा नित्यं सर्व्वपापहरा स्मृता† ॥ १८ ।
गुड़धेनोः प्रसादात्तु सौभाग्यमखिलं भवेत्‡ ।
वैष्णवं पदमाप्नोति दौर्गत्यन्तस्य नश्यति§ ॥ १९ ।

इति वराहपुराणे श्वेतोपाख्याने गुड़धेनुमाहात्म्यं
नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

* तस्मादेवेति (ग) ।

† शुभेति (ग) ।

‡ इह सौभाग्यमतुलमायुरारोग्यसम्पदः इति (ग) ।

§ मरणे स्मरणं हरेरिति (ग) । ततः परं (ग) पुस्तके द्वौ श्लोकौ चाधिकौ वर्त्तेते । यथा—

दशवादशसाहस्रा दश चाष्टौ च जन्मनि ।
न शोकदुःखदौर्गत्यं तस्य सञ्जायते क्वचित् ।
इति पठति शृणोति चेह सम्यक् मतिमपि ददाति योऽन्यानाम् ।
स इह विभवैश्चिरं वसित्वा वसति चिरं दिवि देवतादिपूज्यः ॥ इति

वसित्वेति चार्षम्, उषित्वेति साधु ।

त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ।

होतोवाच ।

तद्वच्च* शर्कराधेनुं शृणु राजन्यथार्थतः ।
अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृष्णाजिनकुशास्तरे† ॥ १ ॥
धेनुं शर्करया राजन्कृत्वा भारचतुष्टयम् ।
उत्तमा कथ्यते सद्भिश्चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥ २ ॥
तदर्द्धं मध्यमा प्रोक्ता कनिष्ठा भारकेण तु ।
तद्वद्वत्सं प्रकुर्व्वीत चतुर्थांशेन तत्त्वतः ॥ ३ ॥
अथ कुर्य्यादष्टशतैरर्द्धं नृपतिसत्तम ।
स्वशक्त्या कारयेद्धेनुं तथात्मानं न पीड़येत् ॥ ४ ॥
सर्व्वबीजानि संस्थाप्य चतुर्दिक्षु समन्ततः ।
सुवर्णस्य मुखं शृङ्गे मौक्तिकैर्नयने तथा‡ ॥ ५ ॥
गुड़ेन तु मुखं कार्य्यं जिह्वा पिष्टमयी तथा ।
कम्बलं पट्टसूत्रेण कण्ठाभरणभूषिताम् ॥ ६ ॥
इक्षुपादां रौप्यखुरां नवनीतस्तनीं तथा ।
प्रशस्तपत्रश्रवणां सितचामरभूषिताम् ॥ ७ ॥

---

* वत्सेति इति (ग) ।

† कुशोत्तरे इति (ग) ।

‡ सौवर्णमुखशृङ्गाणि मौक्तिकानयनानि चेति (ग) ।

पञ्चरत्नसमायुक्तां वस्त्रेणाच्छादितां तथा* ।
गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत्† ॥ ८ ।
श्रोत्रियाय दरिद्राय साधुवृत्ताय धीमते ।
वेदवेदाङ्गविदुषे साग्निकाय कुटुम्बिने‡ ।
अदुष्टाय प्रदातव्या न तु मत्सरिणे द्विजे§ ॥ ९ ।
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ।
एषु पुण्येषु कालेषु यथाविभवशक्तितः¶ ॥ १० ।
सत्पात्रञ्च द्विजं दृष्ट्वा आगतं श्रोत्रियं गृहे ।
आगताय‖ प्रदातव्या पुच्छदेशे विमृश्य** च ॥ ११ ।
पूर्व्वाभिमुखमास्थाय†† अथवा स उदङ्मुखः ।
गां‡‡ पूर्व्वाभिमुखीं कृत्वा वत्समुत्तरतो न्यसेत् ॥ १२ ।
दानकाले तु ये मन्त्रास्तान्पठित्वा समर्पयेत् ।
सम्पूज्य विधिवद्विप्रं मुद्रिकाकर्णभूषणैः ॥ १३ ।
स्वशक्त्या दक्षिणा देया वित्तशाठ्यविवर्ज्जितः ।

---

* आच्छादितोपरीति (ग) ।

† कुटुम्बिने इति (ग) ।

‡ आहिताग्निर्विशेषत इति (ग) ।

§ द्विजायेति साधु ।

¶ यदृच्छा वा सुदापयेदिति (ग) ।

‖ तादृशायेति (ग) ।

** उपविश्येति (ग) ।

†† पूर्व्वामुखः स्थितोदातेति (ग) ।

‡‡ धेनुमिति (ग) ।

हस्ते तु दक्षिणां दत्त्वा गन्धपुष्पसचन्दनाम्।
धेनुं समर्पयेत्तस्य मुखञ्च न विलोकयेत्॥ १४॥
एकाहं शर्कराहारो ब्राह्मणस्त्रिदिनं वसेत्।
सर्व्वपापहरा धेनुः सर्व्वकामप्रदायिनी॥ १५॥
सर्व्वकामसमृद्धस्तु जायते नात्र संशयः।
दीयमानं प्रपश्यन्ति ते यान्ति परमां गतिम्॥ १६॥
य इदं शृणुयाद्भक्त्या पठते वापि मानवः।
मुच्यते सर्व्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति॥ १७॥

इति वराहपुराणे शर्कराधेनुमाहात्म्यं नाम त्र्यधिकशततमोऽध्यायः।

चतुरधिकशततमोऽध्यायः।

होतोवाच।

मधुधेनुं प्रवक्ष्यामि सर्व्वपातकनाशिनीम्।
अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृष्णाजिनकुशोत्तरे॥ १॥
धेनुं मधुमयीं कृत्वा सम्पूर्णघटषोड़शाम्।
चतुर्थेन तथांशेन वत्सकं परिकल्पयेत्॥ २॥
सौवर्णन्तु मुखं कृत्वा शृङ्गाण्यगुरुचन्दनैः*।

---

* चन्दनमिति (ग)।

पृष्ठं ताम्रमयं कृत्वा सास्नां पटमयीं तथा ॥ ३ ।
पादानिक्षुमयान्कृत्वा सितकम्बलकम्बलम्* ।
मुखं गुड़मयं कृत्वा जिह्वां शर्करया तथा ॥ ४ ।
ओष्ठौ पुष्पमयौ तस्या दन्ताः फलमयाः स्मृताः ।
दर्भरोममयीं† देवीं खुरैरौप्यैश्च भूषिताम्‡ ॥ ५ ।
प्रशस्तपत्रश्रवणा प्रमाणात्परितस्तता ।
सर्व्वलक्षणसंयुक्ता सप्तधान्यान्विता तथा§ ॥ ६ ।
चत्वारि तिलपात्राणि चतुर्द्दिक्षु प्रकल्पयेत्¶ ।
छादिता वस्त्रयुग्मेन कण्ठाभरणभूषिता ।
कांस्योपदोहिनीं कृत्वा गन्धपुष्पैस्तु पूजिताम्‖ ॥ ७ ।
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ।
संक्रान्त्यामुपरागे च सर्व्वकाले यदृच्छया ॥ ८ ।
द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तिं दृष्ट्वा तां प्रतिपादयेत् ।
ब्राह्मणाय दरिद्राय श्रोत्रियायाहिताग्नये** ।

---

* कम्बलेति (ग) ।

† रोमभरेति (ग) ।

‡ रौप्यखुरविभूषितेति (ग) ।

§ धान्यानि दापयेदिति (ग) ।

¶ दिक्ष्वपि दापयेदिति (ग) ।

‖ धूपितामिति (क), (ख) ।

** गुणयुक्ताय पाठके (क), (ख) ; (ग) पुस्तकेऽतः परं 'आर्य्यावर्त्ते समुत्पन्ने-वेद-वेदाङ्गपारगे' इत्यधिकपाठो वर्त्तते, तत्र विवक्षायां सप्तमी ।

ताद्दशाय प्रदातव्या मधुधेनुर्नरोत्तमे ॥ ९ ।
पुच्छदेशे विसृश्याथ जलपूर्णां सदक्षिणाम्।
दद्याद्विप्राय धेनुन्तां मन्त्रपूर्व्वां विचक्षणः* ॥ १० ।
रसज्ञा सर्व्वदेवानां सर्व्वभूतहिते रता।
प्रीयन्तां पितरो देवा मधुधेनो† नमोऽस्तु ते।
एवमुच्चार्य्य तान्धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ११ ।
अहं गृह्णामि त्वां देवि कुटुम्बार्थे विशेषतः।
कामं कामदुघे कामान्मधुधेनो नमोऽस्तु ते ॥ १२ ।
मधुवातेति मन्त्रेण दद्यादाशुचिकेन तु।
दत्त्वा धेनुं महाराज छत्रिकोपानहौ तथा ॥ १३ ।
एवं यः कुरुते भक्त्या मधुधेनुं नराधिप।
दत्त्वा दानं पायसेन मधुना च दिनं नयेत् ॥ १४ ।
ब्राह्मणश्च‡ त्रिरात्रन्तु मधुपायससंयुतम्।
एवं कृते तु यत्पुण्यं तन्निबोध नराधिप ॥ १५ ।
यत्र नद्यो मधुवहा यत्र पायसकर्द्दमाः।

---

* (ग) पुस्तकेऽन्यथैव पाठो दृश्यते। यथा—
पुच्छदेशोपविष्टस्तु गन्धधूपादिपूजिता।
आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन मुद्रिकावर्णमाषकैः ॥
स्वशक्त्या दक्षिणां दत्त्वा वित्तशाठ्यविवर्ज्जितः।
जलपूर्व्वन्तु कर्त्तव्यं पश्चाद्दानं समर्पयेत् ॥ इति।

† मम धेनो इति (क), (ख)।

‡ ब्राह्मणोऽपीति (ग)।

ऋषयो मुनयः सिद्धास्तत्र गच्छन्ति धेनुदाः।
तत्र भोगानथो भुङ्क्ते ब्रह्मलोकं* स गच्छति† ॥ १६ ।
दश पूर्व्वान्दश परानात्मानञ्चैकविंशकम् ।
नयते विष्णुसायुज्यं मधुधेनुप्रसादतः ॥ १७ ।
य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवः ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १८ ।

इति वराहपुराणे मधुधेनुमाहात्म्यं नाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

होतोवाच ।

क्षीरधेनुं प्रवक्ष्यामि तां निबोध नराधिप ।
अनुलिप्ते महीपृष्ठे गोमयेन नृपोत्तम ॥ १ ।
गोचर्म्ममात्रमानेन कुशानास्तीर्य्य सर्व्वतः ।
तस्योपरि* महाराज न्यसेत्कृष्णाजिनं बुधः ॥ २ ।

---

* विष्णोर्लोकमिति (ख) ।

† (ग) पुस्तकेऽतः परं

क्रीड़ित्वा सुचिरं कालं पुनर्मर्त्त्यमुपागतः ।
स भुक्त्वा विपुलान् भोगान् विष्णुलोकं स गच्छतीति ॥

---

* तस्योपरीति (ग) ।

तत्र कृत्वा* कुण्डलिकां गोमयेन सुविस्तृताम्† ।
चीरकुम्भं ततः स्थाप्य‡ चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥ ३ ।
सुवर्णमुखशृङ्गाणि चन्दनागुरुकाणि च ।
प्रशस्तपत्रश्रवणां तिलपात्रोपरि न्यसेत् ॥ ४ ।
मुखङ्कुङ्कमयं तस्या जिह्वां शर्करया तथा ।
फलप्रशस्तदशनां§ मुक्ताफलमयेक्षणाम् ॥ ५ ।
इक्षुपादां दर्भरोमां सितकम्बलकम्बलाम् ।
ताम्रपृष्ठां कांस्यदेहां पट्टसूत्रमयीं शुभाम्¶ ॥ ६ ।
पुच्छञ्च नृपशार्दूल नवनीतमयस्तनीम् ।
स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां पञ्चरत्नसमन्विताम् ॥ ७ ।
चत्वारि तिलपात्राणि चतुर्दिक्ष्वपि विन्यसेत्‖ ।
सप्तधान्ययुतं पात्रं दिक्षु दिक्षु च विन्यसेत्** ॥ ८ ।
एवं लक्षणसंयुक्तां चीरधेनुं प्रकल्पयेत् ।
आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ॥ ९ ।

---

* तत्रोपरीति (ग) ।

† कृतामपीति (ग) ।

‡ स्थापयित्वेति साधु ।

§ फलप्रशस्तपत्राणामिति (ख) ।

¶ तथेति (ग) ।

‖ स्थापयेदिति (ग) ।

** सप्तव्रीहिमयीयुक्तां दिक्षु सर्व्वासु स्थापयेदिति (ग) ।

धूपदीपादिकं कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत्।
वस्त्रादिभिरलङ्कृत्य* मुद्रिकाकर्णकुण्डलैः† ।
पादुकोपानहौ छत्रं दत्त्वा दानं समर्पयेत्॥ १०।
दद्यादनेन मन्त्रेण क्षीरधेनुं प्रयत्नतः‡ ।
आप्यायस्वेति मन्त्रेण वेदोक्तेन विधानतः§ ।
प्रतिग्राही पठेन्मन्त्रमेष¶ दानविधिः स्मृतः‖ ॥ ११।
दीयमानां प्रपश्यन्ति ते यान्ति परमां गतिम्।
एतां हेमसहस्रेण शतेनाथ स्वशक्तितः ।
दत्त्वा धेनुं महाराज शृणु तस्यापि यत्फलम्॥ १२।
षष्टिवर्षसहस्रन्तु इन्द्रलोके महीयते।
पित्रादिभिश्च सहितो** ब्रह्मणो भवनं व्रजेत्॥ १३।
दिव्यं विमानमारूढ़ो दिव्यस्रगनुलेपनः ।
क्रीड़ित्वा†† सुचिरं कालं विष्णुलोकं स गच्छति॥ १४।

---

* आच्छाद्यालङ्कृतां कृत्वेति (ग)।

† मात्रकैरिति (ग)।

‡ अनेनैव तु मन्त्रेण क्षीरधेनुं प्रदापयेदिति (ग)।

§ आश्रयः सर्व्वभूतानामित्यादि नरपुङ्गव।
आप्यायस्वेति मन्त्रेण क्षीरधेनुं प्रसादयेदिति (ग)।

¶ एवमिति (ख)।

‖ गृह्णीति च पठेन्मन्त्रं ग्राहकोराजसत्तम इति (ग)।

** पितृपितामहैः सार्द्धमिति (ग)।

†† क्रीड़यित्वेति (ख)।

द्वादशादित्यसङ्काशे विमानवरमण्डिते ।
गीतवादित्रनिर्घोषैरप्सरोगणसेविते ।
तत्रोष्य* विष्णोर्भवने विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्† ॥ १५ ।
य इमं शृणुयाद्राजन् पठेद्वा भक्तिभावतः‡ ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १६ ।

इति वराहपुराणे क्षीरधेनुविधिर्नाम पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ।

षड़धिकशततमोऽध्यायः ।

होतोवाच ।
दधिधेनोर्महाराज विधानं शृणु साम्प्रतम् ।
अनुलिप्ते महाभागे* गोमयेन नराधिपः ॥ १ ।

---

* उष्य इति आर्षम्, उषित्वेति साधु ।
† सायुज्यतां व्रजेदिति (ग) ।
‡ भावित इति (ग) ।

---

* अनुलिप्ते महाभाग इत्यारभ्य पादसप्तकं (ख) पुस्तके नास्ति ।

गोचर्म्ममात्रन्तु पुनः पुष्पप्रकरशोभिते ।
कुशैरास्तीर्य्य वसुधां कृष्णाजिनकुशोत्तरीम् ॥ २ ।
दधिकुम्भन्तु संस्थाप्य सप्तधान्यचयोपरि* ।
चतुर्थांशेन वत्सन्तु सौवर्णमुखमण्डितम्† ॥ ३ ।
आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन पुष्पगन्धैस्तु पूजिताम् ।
ब्राह्मणाय कुलीनाय साधुवृत्ताय धीमते ।
क्षमादिगुणयुक्ताय‡ दद्यात्तां दधिधेनुकाम् ॥ ४ ।
पुच्छदेशोपविष्टस्तु मुद्रिकाकर्णभूषणैः§ ।
पादुकोपानहौ छत्रं दत्त्वा मन्त्रमिमं पठेत्¶ ।
दधिक्राव्णेति मन्त्रेण दद्याद्धेनुं सुपूजिताम्‖ ॥ ५ ।
एवं दधिमयीं धेनुं दत्त्वा राजर्षिसत्तम ।
एकाहारी** दिनं तिष्ठेद्दध्ना च नृपनन्दन ॥ ६ ।
यजमानोवसेद्राजंस्त्रिरात्रञ्च द्विजोत्तमः ।
दीयमानाम्प्रपश्यन्ति ते यान्ति परमं पदम् ॥ ७ ।

---

* धान्यस्य चोपरीति (ग) ।

† संयुक्तमिति (ग) ।

‡ क्षमाद्यगुणयुक्तायेति (ख) । क्षमादमशमीपेतायेद्दशाय प्रदापयेदिति (ग) ।

§ मात्रकैरिति (ग) ।

¶ अनुस्मरेदिति (ग) ।

‖ दधिधेनुं प्रदापयेदिति (ग) ।

** दध्याहारीति (ग) ।

य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवः।
सोऽश्वमेधफलं प्राप्य विष्णुलोकञ्च* गच्छति॥ ८।

इति वराहपुराणे दधिधेनुमाहात्म्यं नाम षडधिकशततमोऽध्यायः।

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः।

होतोवाच।

नवनीतमयीं धेनुं शृणु राजन्प्रयत्नतः।
यां श्रुत्वा सर्व्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः॥ १।
गोमयेनानुलिप्तायां भूमौ गोचर्म्ममानतः।
चर्म्म कृष्णमृगस्यैव तस्योपरि च धारयेत्*॥ २।
कुम्भन्तु नवनीतस्य प्रस्थमात्रस्य धारयेत्।
वत्सं चतुर्थभागस्य तस्यानुत्तरतो न्यसेत्॥ ३।
कृत्वा विधानेन च राजसिंह
सुवर्णशृङ्गी सुमुखा च कार्य्या।

---

* स इति (ग)।

---

* तस्योपरि कृष्णमृगस्य च चर्म्मप्रसारितमिति (ग)।

नेत्रे च तस्या मणिमौक्तिकैस्तु
कृत्वा तथान्यच्च गुडेन जिह्वाम्*।
श्रोत्रौ च पुष्पैश्च फलैश्च दन्ताः
प्रकल्प्य सास्नाञ्च सितैश्च सूत्रैः† ॥ ४ ।
नवनीतस्तनीं राजन्निक्षुपादां‡ प्रकल्पयेत् ।
ताम्रपृष्ठां रौप्यखुरां§ दर्भरोमकृतच्छविम् ॥ ५ ।
चतुर्भिस्तिलपात्रैश्च संवृतां¶ सर्व्वतो दिशि ।
आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन गन्धपुष्पैरलङ्कृताम् ॥ ६ ।
दीपांश्च दिक्षु‖ प्रज्वाल्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
मन्त्रास्त एव जप्तव्याः सर्वधेनुषु ये स्मृताः ॥ ७ ।
पुरा देवासुरैः सर्वैः सागरस्य तु मन्थने ।
उत्पन्नं दिव्यममृतं नवनीतमिदं शुभम् ।
आप्यायनन्तु** भूतानां नवनीत नमोऽस्तु ते ॥ ८ ।

---

* तथा इति (ग) ।

† जिह्वां तथा शर्करया प्रकल्प्य फलानि दन्ताः कम्बलं पट्टसूत्रमिति (ग) ।

‡ तिलपादामिति (ग) ।

§ सूत्रपुच्छामिति (ग), तथात: परं स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां पञ्चरत्नसमन्वितामित्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

¶ तां संवृतामिति (ग) ।

‖ दिक्ष्वग्रेदीपांश्चेति (ग), तथात: परं वेदवेदाङ्गविदुषे आहिताग्नये द्विजात्मजामित्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

** चेति (ग) ।

एवमुच्चार्य्य तां दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने।
धेनुञ्च दत्त्वा सुदुघां सोपधानां नयेद्गृहम्* ॥ ९ ।
हविरेवं रसञ्चैव विप्रवर्य्यस्य भूपते।
भुक्त्वा तिष्ठेद्दिनं राजन्धेनुदस्त्रीणि वै द्विजः ॥ १० ।
यः प्रपश्यति तान्धेनुं दीयमानां नरोत्तम।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तः शिवसायुज्यतां व्रजेत् ॥ ११ ।
पितृभिः पूर्व्वजैः सार्द्धं भविष्यद्भिश्च मानवः।
विष्णुलोकं व्रजत्याशु यावदाभूतसंप्लवम्† ॥ १२ ।
य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवः‡।
सर्व्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते ॥ १३ ।

इति वराहपुराणे नवनीतधेनुमाहात्म्यं नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः।

---

* गृहे इति (ख)।

† यावदाहूतसंप्लवमिति (ख), (ग)।

‡ मानवैरिति (ग)।

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः।

हौतीवाच।

लवणधेनुं प्रवक्ष्यामि तान्निबोध नृपोत्तम*।
षोड़शप्रस्थसंयुक्तां धेनुं कृत्वा तु मानवः† ॥ १ ।
वत्सं चतुर्भी राजेन्द्र इक्षुपादांश्च‡ कारयेत्।
सुवर्ण§मुखशृङ्गाणि खुरा रौप्यमयाः¶स्तथा ॥ २ ।
मुखं गुड़मयन्तस्या दन्ताः फलमया नृप।
जिह्वां शर्करया राजन् घ्राणं गन्धमयन्तथा ॥ ३ ।
नेत्रे रत्नमये कुर्य्यात्कर्णौ पत्रमयौ तथा।
श्रीखण्डमयकोष्ठौ च‖ नवनीतमयाः स्तनाः ॥ ४ ।
सूत्रपुच्छान्ताम्रपृष्ठान्दर्भरोमां पयस्विनीम्।
कांस्योपदोह्यां राजेन्द्र घण्टाभरणभूषिताम् ॥ ५ ।
सुगन्धपुष्पधूपैश्च पूजयित्वा विधानतः।

---

* महीपते इति (ग)।

† अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृताजिनकुशोत्तरे, धेनुं लवणमयीं कृत्वा षोड़शप्रस्थसंयुतामिति (ग)।

‡ तु इति (ग)।

§ सौवर्णेति (ग)।

¶ रौप्यमयीरिति (ग)।

‖ श्रीखण्डशृङ्गकोष्ठौ चेति (ग)।

आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन ब्राह्मणाय निवेदयेत्* ॥
ग्रहणे वाथ संक्रान्तौ व्यतीपाते तथायने।
द्विजाय साधुवृत्ताय वेदवेदाङ्गपारगे† ॥ ६।७।
ब्राह्मणम्पूज्य‡ विधिवत्पूर्व्वोक्तविधिना नृप।
सदक्षिणाञ्च गोपुच्छं दत्त्वा ब्राह्मणहस्तके।
इमं मन्त्रं समुच्चार्य्य ततस्तां प्रतिपादयेत् ॥ ८।
इमां गृहाण भो विप्र रुद्ररूपां नमोऽस्तु ते।
रसज्ञा सर्व्वभूतानां सर्व्वदेवनमस्कृता।
कामं पूरय मे देवि रुद्ररूपे नमोऽस्तु ते§ ॥ ९।
दत्त्वा धेनुं लवणेन एकाहश्चैव तिष्ठति।
स्वयं त्रिरात्रं विप्रेण तथैव लवणाग्निना ॥ १०।
सहस्रेण शतेनाथ स्वशक्त्या कनकेन तु।

---

* अतः परं (ग) पुस्तके—
नक्षत्रग्रहपीडासु सर्व्वकालं प्रदापयेदित्यधिकः पाठो वर्त्तते।

† (ग) पुस्तके द्विजाय साधुवृत्ताय कुलीनाय च धीमते।
वेदवेदाङ्गविदुषे श्रोत्रियायाहिताग्नये।
ईदृशाय प्रदातव्या तथाऽमत्सरिणे नृप ॥
यष्टामेवञ्च मन्त्रन्तु पुच्छदेशोपविश्य च।
कनकोपानहौ देये मुद्रिकाकर्णमात्रकैः ॥
आच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन दक्षिणां कम्बलं वदेत्।
पूर्व्वोक्तेन विधानेन स्वशक्त्या कनकेन तु ॥ इत्यधिकः पाठो वर्त्तते।

‡ पूजयित्वेति साधु।

§ कामं कामदुघे कामं लवणधेनो नमोऽस्तु ते इति (ग)।

दत्त्वेमां स्वर्गमाप्नोति यत्र देवो वृषध्वजः ॥ ११ ।
य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वापि मानवः ।
मुच्यते सर्व्वपापेभ्यो रुद्रलोकञ्च गच्छति ॥ १२ ।

इति वराहपुराणे लवणधेनुमाहात्म्यं नाम षष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

होतोवाच ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि धेनुं कार्पासकीं* नृप ।
यत्प्रदानान्नरो याति ऐन्द्रलोकमनुत्तमम् ॥ १ ।
विषुवे त्वयने पुण्ये युगादिग्रहणे तथा ।
ग्रहपीड़ासु चोग्रासु दुःस्वप्ने रिष्टदर्शने† ॥ २ ।
पुण्येष्वायतने‡ राजंश्चुचिदेशे गवां गणे ।
गोमयेनोपलिप्तायां दर्भानास्तीर्य्य वै तिलान् ॥ ३ ।
तन्मध्ये स्थापयेद्धेनुं वस्त्रमाल्यानुलेपनाम्§ ।

---

* कार्पासमयीमिति (ग) ।

† मृषाञ्च ग्रहपीड़ासु दुःस्वप्राद्भुतदर्शने इति (ग) ।

‡ पुण्येऽप्यायतने इति (ग) ।

§ लेपनैरिति (ग) ।

धूपदीपादिनैवेद्यैः पूजयेच्च विमत्सरः ॥ ४ ।
उत्तमा च चतुर्भारैरर्द्धेनैव* तु मध्यमा ।
भारेण चाधमा प्रोक्ता वित्तशाठ्यं विवर्ज्जयेत् ॥ ५ ।
चतुर्थांशेन वत्सन्तु कल्पयित्वा विधानतः† ।
कर्त्तव्या रुक्मशृङ्गी तु रजतस्य खुरान्विता ।
नानाफलमया दन्ता रत्नगर्भसमन्विताः ॥ ६ ।
इत्येवं सर्व्वं सम्पूर्णां कृत्वा श्रद्धासमन्वितः ।
आवाहयेत्तां कार्पासधेनुं मन्त्रैर्द्विजातये ।
दद्याद्धेनुं चर्म्मपाणिः प्रयतः श्रद्धयाऽन्वितः ॥ ७ ।
पूर्व्वोक्तस्तु विधिः कार्य्यो दानमन्त्रपुरःसरः ॥ ८ ।
यथा देवगणः सर्व्वस्त्वया हीनो न वर्त्तते ।
तथा उद्धर मां देवि पाहि संसारसागरात् ॥ ९ ।

इति वराहपुराणे कार्पासधेनुमाहात्म्यं नाम नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

---

* तदर्द्धेन लिति (ग) ।

† कृत्वा वै वत्सन्तु परिकल्पयेदिति (ग) ।

दशाधिकशततमोऽध्यायः।

होतोवाच।

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि धान्यधेनुमनुत्तमाम्*।
यस्याः† सङ्कीर्त्तनादेव सा तुष्येत्पार्व्वती स्वयम्॥ १।
विषुवे चायने वापि कार्त्तिक्यान्तु विशेषतः।
यां दत्त्वा मुच्यते पापाच्छशाङ्क इव राहुणा‡॥ २।
दशधेनुप्रदानेन यत्फलं राजसत्तम।
तत्सर्व्वमेव प्राप्नोति व्रीहिधेनुप्रदानतः§॥ ३।
कृष्णाजिनं ततः कृत्वा प्राग्वक्त्रं स्थापयेद्बुधः¶।
गोमयेनानुलिप्तायां भूमौ तां परिपूजयेत्‖॥ ४।
उत्तमा तु भवेद्धेनु**र्द्रोणैश्चापि चतुष्टयैः।
मध्यमा च तदर्द्धेन वित्तशाठ्यं न कारयेत्॥ ५।

---

* दानमाहात्म्यमुत्तममिति (ग)।

† यस्येति (ग)।

‡ तदिदानीं प्रवक्ष्यामि धान्यधेनुविधिं परमिति (ग), तत्रातः परं यां दत्त्वेत्याद्यर्द्धं वर्त्तते।

§ व्रीहिधेनुप्रदो नर इति (ग)।

¶ कृष्णाजिनं समीचीनं प्राचीनं विन्यसेद्बुध इति (ग)।

‖ गोमयेनानुलिप्तायां शोभनां वस्त्रसंयुताम्।
पूजयेद्वेदिमध्ये तु वेदनिर्घोषमङ्गलैः॥ इति (ग)।

** सा च धेनुः स्यादिति (ग)।

चतुर्थांशेन वत्सन्तु कल्पयित्वा विधानतः* ।
अङ्गन्तु पूर्व्ववत्कार्य्यं मुखं क्षौद्रमयं शुभम् ॥ ६ ।
पूर्व्ववदर्च्चयित्वा† तां कृत्वा दीपार्च्चनादिकम् ।
पुण्यकालञ्च सम्प्राप्य स्नातः शुक्लाम्बरो गृही ।
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य दण्डवत्प्रणमेच्च ताम्‡ ॥ ७ ।
त्वं हि विप्र महाभाग वेदवेदाङ्गपारग ।
मया दत्ताञ्च गृह्णीष्व§ प्रसीद¶ त्वं द्विजोत्तम ।
प्रीयतां मम देवेशो भगवान्मधुसूदनः ॥ ८ ।
या च लक्ष्मीस्तु गोविन्दे स्वाहा या च विभावसौ ।
शक्रे शचीति विख्याता शिवे गौरी च संस्थिता ॥ ९ ।

---

* चतुर्थांशेन धेनोर्वै वत्सन्तु परिकल्पयेत् ।
कर्त्तव्यौ कनकश्टङ्गौ तु राजतखुरसंयुतौ ।
गोर्मेधा कुर्व्वीत घ्राणं अगुरुं चन्दनन्तथा ॥
मुक्ताफलमया दन्ता घृतक्षौद्रमयं मुखम् ।
प्रशस्तपत्रश्रवणं कांस्यदोहनकारिताम् ॥
इक्षुपृष्ठिमयाः पादाः क्षौमपुच्छसमन्विताम् ।
नानाफलसमुपेतां रत्नगर्भसमन्विताम् ।
पादुकोपानहच्छत्रभाजनं तर्पणं तथा ॥
इत्यधिकः पाठः (ग) पुस्तके दृश्यते ।

† इत्येवं रञ्जयित्वेति (ग) ।

‡ मन्त्राणामनुकीर्त्तयेदिति (ग) ।

§ गृहाणेति साधु ।

¶ मदत्ताश्चोपकाराय गृह्णीष्वेति (ग) ।

गायत्री ब्रह्मणः प्रोक्ता ज्योत्स्ना चन्द्रे रवेः प्रभा ।
बुद्धिर्बृहस्पतेः ख्याता मेधा मुनिषु सत्तमा ॥ १० ॥
तस्मात्सर्व्वमयी देवी धान्यरूपेण संस्थिता ।
एवमुच्चार्य्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
दत्त्वा प्रदक्षिणं कृत्वा तं क्षमाप्य द्विजोत्तमम् ॥ ११ ॥
यावच्च पृथिवी सर्व्वा वसुरत्नानि भूपते ।
तावत्पुण्यं समधिकं व्रीहिधेनोश्च तत्फलम् ॥ १२ ॥
तस्मान्नरेन्द्र* दातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ।
इहलोके च सौभाग्यमायुरारोग्यवर्द्धनम् ॥ १३ ॥
विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना† ।
स्तूयमानोऽप्सरोभिश्च स याति शिवमन्दिरम्‡ ॥ १४ ॥
यावच्च स्मरते जन्म तावत्स्वर्गे महीयते ।
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् ॥ १५ ॥
एवं हरेण चोद्गीर्णं श्रुत्वा वाक्यं नरोत्तमः ।
सर्व्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके महीयते ॥ १६ ॥

इति वराहपुराणे धान्यधेनुमाहात्म्यं नाम दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

---

* नरेशेति (ख), राजेन्द्रेति (ग) ।

† शालिनेति (ग) ।

‡ शिवमन्दिरे इति (ग) ।

एकादशाधिकशततमोऽध्यायः।

होतोवाच।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कपिलां धेनुमुत्तमाम्।
यत्प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकमनुत्तमम्॥ १।
पूर्व्वोक्तेन विधानेन दद्याद्धेनुं सवत्सकाम्।
सर्व्वालङ्कारसंयुक्तां सर्व्वरत्नसमन्विताम्॥ २।
शिरो ग्रीवा कपिलायाः सर्व्वतीर्थानि भामिनि।
पितामहनियोगाच्च निवसन्ति हि निश्चयः* ॥ ३।
प्रातरुत्थाय यो मर्त्यः कपिलागलमस्तकात्।
च्युतन्तु भक्त्या पानीयं शिरसा वन्दते शुचिः॥ ४।
स तेन पुण्यतो येन तत्क्षणाद्दग्धकिल्बिषः।
त्रिंशद्वर्षकृतं पापं दहत्यग्निरिवेन्धनम्॥ ५।
कल्यमुत्थाय यो मर्त्यः कुर्य्यात्तासां प्रदक्षिणम्।
प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी स्याद्वसुन्धरे॥ ६।
प्रदक्षिणेन चैकेन श्रद्धायुक्तेन तत्क्षणात्।
दशजन्मकृतं पापं तस्य नश्यत्यसंशयम्॥ ७।
कपिलायास्तु मूत्रेण स्नायाच्चैव शुचिव्रतः।
स गङ्गादिषु तीर्थेषु स्नातो भवति मानवः॥ ८।
तेन स्नानेन चैकेन भावयुक्तेन वै नरः।

---

* नित्यश इति (ग)।

यावज्जीवकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ९ ।
गोसहस्रञ्च यो दद्यादेकां वा कपिलां नरः ।
सममेतत्पुरा प्राह ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ १० ।
गवामस्थि ततोऽप्येतन्मृतगन्धेन दूषयेत् ।
यावज्जिघ्रति तं गन्धं तावत्सुखैस्तु पूर्य्यते ॥ ११ ।
गवां कण्डूयनं श्रेष्ठं तथा च परिपालनम् ।
तुल्यं गोशतदानस्य भयरोगादिपालने ॥ १२ ।
तृणोदकानि यो दद्यात्क्षुधितेन गवाह्निकम् ।
गोमेधस्य फलं दिव्यं लभते मानवोत्तमः ॥ १३ ।
विमानैर्विविधैर्दिव्यैः कन्याभिरभितोऽर्पितैः* ।
सेव्यमानः सुगन्धैर्वै दीप्यमान इवाग्नयः† ॥ १४ ।
सुवर्णकपिला पूर्व्वं द्वितीया गौरपिङ्गला ।
तृतीया चैव रक्ताक्षी चतुर्थी गुड़पिङ्गला ॥ १५ ।
पञ्चमी बहुवर्णा स्यात्षष्ठी च श्वेतपिङ्गला ।
सप्तमी श्वेतपिङ्गाक्षी अष्टमी कृष्णपिङ्गला ॥ १६ ।
नवमी पाटला ज्ञेया दशमी पुच्छपिङ्गला‡ ।
एकादशी खुरश्वेता एतासां सर्व्वलक्षणाः ॥ १७ ।
सर्व्वलक्षणसंयुक्ता सर्व्वालङ्कृतसुन्दरी ।

---

* अर्च्चितैरिति (ग) ।

† यथाग्नय इति (ग) ।

‡ श्वेतपिङ्गलेति (ग) ।

ब्राह्मणाय प्रदातव्या सर्व्वमुक्तिप्रदायिनी।
भुक्तिमुक्तिप्रदा तेषां विष्णुमार्गप्रदायिनी ॥ १८ ।

इति वराहपुराणे कपिलामाहात्म्यं नाम एकादशाधिकशततमोऽध्यायः।

द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः।

होतोवाच।

अतः परं महाराज शृणूभयमुखीं ततः*।
विधानं तद्वरारोहे धरण्या कथितं पुरा।
तदहं सम्प्रवक्ष्यामि तव पुण्यफलं महत्† ॥ १ ।

धरण्युवाच।

या त्वया कपिला प्रोक्ता‡ पूर्व्वमुत्पादिता प्रभो।
होमधेनुः सदा पुण्या सा चैवा कतिलक्षणा ॥ २ ।
कियत्यः कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयम्भुवा।
प्रसूयमाना दानेन किं पुण्यं स्यान्न माधव।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण जगद्गुरो ॥ ३ ।

---

* महाराजोभयमुख्याः समासत इति (ग)।

† तावत्पुण्यफलञ्चयेदिति (ग)।

‡ नामेति (ग)।

वराह उवाच ।

शृणुष्व देवि* तत्त्वेन पवित्रं पापनाशनम् ।
यच्छ्रुत्वा सर्व्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ४ ।
कपिला ह्यग्निहोत्रार्थे यज्ञार्थे च वरानने ।
उद्धृत्य† सर्व्वतेजोभिर्ब्रह्मणा निर्म्मिता पुरा ॥ ५ ।
पवित्राणां पवित्रञ्च मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
पुण्यानां परमं पुण्यं कपिला च वसुन्धरे ॥ ६ ।
तपसस्तप एवाग्र्यं व्रतानां व्रतमुत्तमम् ।
दानानामुत्तमन्दानं निधीनां ह्येतदव्ययम् ॥ ७ ।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि गुह्यान्यायतनानि च ।
पवित्राणि च पुण्यानि सर्व्वलोकेषु सुन्दरि ॥ ८ ।
होतव्यान्यग्निहोत्राणि सायं प्रातर्द्विजातिभिः ।
कपिलाया घृतेनेह दध्ना क्षीरेण वा पुनः ॥ ९ ।
जुह्वते‡ ह्यग्निहोत्राणि मन्त्रैश्च विविधैः सदा ।
पूजयन्नतिथींश्चैव परां भक्तिमुपागताः ॥ १० ।
ते यान्त्यादित्यवर्णैश्च विमानैर्द्विजसत्तमाः ।
सूर्य्यमण्डलमध्यात्तु§ ब्रह्मणा निर्म्मिता पुरा¶ ॥ ११ ।

---

* भद्रे इति (ग) ।

† उद्धृतेति (ग) ।

‡ जुह्वतीति साधु ।

§ सूर्य्यमण्डलमध्येनेति (ग) ।

¶ तु सेति (ग) ।

कपिला या पिङ्गलाक्षी* सर्व्वसौख्यप्रदायिनी।
सिद्धिबुद्धिप्रदा धेनुः कपिलानन्तरूपिणी॥ १२।
पूर्व्वोक्ता यास्तु कपिलाः† सर्व्वलक्षणलक्षिताः।
सर्व्वा ह्येता महाभागास्तारयन्ति न संशयः॥ १३।
सङ्गमेषु प्रशस्ताश्च सर्व्वपापविनाशनाः‡।
अग्निपुच्छा अग्निमुखी अग्निलोमानलप्रभा।
तथाग्नायी तथा देवी सुवर्णाख्या प्रवर्त्तते॥ १४।
गृहीत्वा कपिलां शूद्रान् कामतः सदृशीं पिबेत्।
पतितः स हि विज्ञेयश्चाण्डालसदृशोऽधमः॥ १५।
तस्मान्न प्रतिगृह्णीयाच्छूद्राद्विप्रः प्रतिग्रहम्।
दूरात्ते परिहर्त्तव्याः श्वभिस्तुल्या इवाध्वरे॥ १६।
पर्व्वकाले§ हि सर्व्वे वै¶ वर्ज्जिताः पितृदैवतैः
असम्भाष्याप्रतिग्राह्याः शूद्रास्ते पापकर्मणः॥ १७।
पिबन्ति यावत्कपिलां यावत्तेषां पितामहाः।
भूमेर्मलं समश्नन्ति जायन्ते विड्भुजश्चिरम्॥ १८।
तासान्क्षीरं घृतं वापि नवनीतमथापि वा।
उपजीवन्ति ये शूद्रास्तेषाङ्गतिमतः शृणु॥ १९।

---

* पिङ्गलाक्षीति (ग)।

† कपिला तत्र इति (ख)। एतादृशी समाख्याता कपिला ते वरानने इति (ग)।

‡ प्रणाशना: इति (ख)।

§ सर्व्वकाले इति (क), (ख)।

¶ ते सर्व्वे इति (ग)।

कपिलाजीविनः* शूद्राः क्रूरा गच्छन्ति रौरवम् ।
रौरवे तु महारौद्रे† वर्षकोटिशतन्धरे ॥ २० ।
ततोविमुक्ताः कालेन शुनीयोनिं व्रजन्ति हि‡ ।
शुनीयोन्या विमुक्तास्तु विष्ठाभुक्कृमयस्ततः§ ॥ २१ ।
विष्ठास्थानेषु पापिष्ठः सुदुर्गन्धिषु नित्यशः ।
भूयोभूयोजायमानस्ततोन्तारं न विन्दति ॥ २२ ।
ब्राह्मणश्चैव यो विद्वान् कुर्य्यात्तेषां प्रतिग्रहम् ।
ततः प्रभृत्यमेध्यान्तः पितरस्तस्य शेरते ॥ २३ ।
न तं विप्रन्तु सम्भाषेत्¶ चैवैकासनं विशेत् ।
स नित्यं वर्ज्जनीयो हि दूरात्तु ब्राह्मणैर्धरे‖ ॥ २४ ।
यस्तेन सह सम्भाषेत्तथा चैकासनं व्रजेत् ।
प्राजापत्यञ्चरेत्कृच्छं तेन शुध्यति स द्विजः ॥ २५ ।
एकस्य गोप्रदानस्य सहस्रांशेन पूर्यते ।
किमन्यैर्बहुभिर्दानैः कोटिसंख्यानविस्तरैः ॥ २६ ।
श्रोत्रियाय दरिद्राय सुवृत्तायाहिताग्नये ।
आसन्नप्रसवान्धेनुन्दानार्थं प्रतिपालयेत् ।

---

* कपिलोपजीविन इति बहुषु पाठस्तत्र छन्दोदोषः ।

† रौरवेषु च पच्यन्त इति (ग) ।

‡ स इति (ग) ।

§ विष्ठायां जायते क्रमिरिति (ग) ।

¶ सम्भाषेतेति युक्तम् । एवं परत्रापि ।

‖ ब्राह्मणोऽध्वरे इति (ग) ।

कपिलार्द्धप्रसूता वै दातव्या च द्विजन्मने ॥ २७।
जायमानस्य वत्सस्य मुखं योन्यां प्रदृश्यते।
तावत्सा पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ २८।
धेन्वा यावन्ति रोमाणि सवत्साया वसुन्धरे।
तावत्यो वर्षकोव्यस्तु ब्रह्मवादिभिरर्च्चिताः ॥ २९।
वसन्ति ब्रह्मलोके वै ये नित्यं कपिलाप्रदाः* ॥ ३०।
सुवर्णशृङ्गीं यः कृत्वा रौप्ययुक्तखुरां तथा।
ब्राह्मणस्य करे दत्त्वा सुवर्णं रौप्यमेव च।
कपिलायास्तदा पुच्छं ब्राह्मणस्य करे न्यसेत् ॥ ३१।
उदकञ्च करे दत्त्वा वाचयेच्छुभया गिरा†।
ससमुद्रवना तेन सशैलवनकानना।
रत्नपूर्णा भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥ ३२।
पृथिवीदानतुल्येन दानेनैतेन वै नरः।
नन्दितो याति पितृभिर्विष्ण्वाख्यं परमम्पदम् ॥ ३३।
ब्रह्मस्वहारी वा गोघ्नो भ्रूणहा पापदेहकः‡।
महापातकयुक्तोऽपि वञ्चको ब्रह्मदूषकः ॥ ३४।
निन्दको ब्राह्मणानाञ्च तथा कर्म्मविदूषकः§।

---

* ब्रह्मलोके निवसन्ति ये च वै कपिलाप्रदा इति (ग)।

† दिने इति (ग)।

‡ ब्रह्मस्वहारिणो ये वै, ब्रह्महत्यादूषक इति (ग)।

§ उपदूषक इति (ग)।

महापातकयुक्तोऽपि गवां दानेन शुध्यति ॥ ३५ ।
यथोभयमुखीं दद्यात्प्रभूतकनकान्विताम् ।
तद्दिनं पायसाहारं पयसा वापि वा भवेत्* ॥ ३६ ।
सुवर्णस्य सहस्रेण तदर्द्धेनापि भामिनि ।
तस्याप्यर्द्ध† शतेनाथ पञ्चाशच्च ततोऽर्द्धकम्‡ ।
यथाशक्त्या प्रदातव्या वित्तशाठ्यं विवर्ज्जयेत् ॥ ३७ ।
इमां गृह्णा§भयमुखीमुभयत्र शमोऽस्तु वै ।
ददे वंशविवृद्ध्यर्थं सदा स्वस्तिकरी भव ॥ ३८ ।
प्रतिगृह्णामि त्वा धेनो¶ कुटुम्बार्थे विशेषतः ।
शुभं भवतु मे नित्यं देवधात्रि नमोऽस्तु ते‖ ॥ ३९ ।
ओं द्यौस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णातु** ।
क इदं कस्मा अदादिति जपित्वा वै वसुन्धरे ।
विसृज्य ब्राह्मणं देवि तां धेनुं तद्गृहं नयेत् ॥ ४० ।
एवं प्रसूयमानां यो गान्ददाति वसुन्धरे ।
पृथिवी तेन दत्ता स्यात्सप्तद्वीपा न संशयः ॥ ४१ ।

---

* पयसा वाऽपि निर्वपेदिति (ग) ।

† यस्याप्यर्द्ध इति (ख) ।

‡ तदर्द्धत इति (ग) ।

§ गृहाणेति साधु ।

¶ प्रतिगृह्णाति तां धेनुमिति (ग) ।

‖ स्वस्ति भवतु मे नित्यं ब्रह्माऽऽत्रेति मन्त्रेनम इति (ग) ।

** द्यौस्त्वाददात्विति मन्त्रेण कपिलां प्रतिगृह्णाति इति (ग) ।

वदन्ति तां चन्द्रसमानवक्त्रां
प्रतप्तजाम्बूनदतुल्यवर्णाम्।
महासितत्त्वां तनुवृत्तमध्यां
सेवन्त्यजस्रं कुलितां हि देवाः॥ ४२।

प्रातरुत्थाय यो मर्त्यः कल्पश्चेदं समाहितः।
जितेन्द्रियः शुचिर्भूत्वा पठेद्भक्त्या समन्वितः॥ ४३।
त्रिः सदावर्त्तनं कृत्वा पापं वर्षकृतञ्च यत्।
नश्यते तत्क्षणादेव वायुना पांशवो यथा॥ ४४।
श्राद्धकाले पठेद्यस्तु इदं पावनमुत्तमम्।
तस्यान्नं संस्कृतन्तद्धि पितरोऽश्नन्ति धीमतः॥ ४५।
अमायां वाथ यः कश्चिद्द्विजानामग्रतः पठेत्।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति वर्षाणां शतमेव च॥ ४६।
यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं तद्गतेनान्तरात्मना।
संवत्सरकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति॥ ४७।

होतोवाच।

इदं रहस्यं राजेन्द्र वराहेण पुरातनम्।
धरण्यै कथितं राजन्धेनुमाहात्म्यमुत्तमम्।
मया ते कथितं सर्व्वं सर्व्वपापप्रणाशनम्॥ ४८।
द्वादश्यां माघमासस्य शुक्लायां तिलधेनुदः।
सर्व्वकामसमृद्धार्थो वैष्णवं पदमाप्नुयात्॥ ४९।
द्वादश्यां श्रावणे मासि शुक्लायां राजसत्तम।
प्रत्यक्षधेनुर्दातव्या सहिरण्या नृपोत्तम॥ ५०।

सर्व्वदा सर्व्वधेनूनां प्रदानं राजसत्तम ।
सर्व्वपापप्रशमनं भुक्तिमुक्तिप्रदायकम्* ॥ ५१ ।
एतत्ते सर्व्वमाख्यातं समासाद्बहुविस्तरम् ।
धेनूनां फलमुद्दिश्य सर्व्वकामप्रदं नृणाम्† ॥ ५२ ।
अथवा पीड्यसेऽत्यन्तं क्षुधया पार्थिवोत्तम ।
इदानीं कार्त्तिकी चेयं वर्त्तते च नराधिप‡ ॥ ५३ ।
ब्रह्माण्डं सर्व्वसम्पन्नं भूतरत्नौषधैर्युतम् ।
देवदानवयक्षैस्तु§ युक्तमेतत्सदा विभो ॥ ५४ ।
एतद्धेममयं कृत्वा सर्व्वबीजरसान्वितम् ।
सरत्नं पुरुषः कृत्वा कार्त्तिक्यां द्वादशीदिने ॥ ५५ ।
अथवा पञ्चदश्याञ्च कार्त्तिकस्य विशेषतः ।
पुरोहिताय गुरवे दद्याद्भक्तिसमन्वितः¶ ॥ ५६ ।
ब्रह्माण्डोदरवर्त्तीनि यानि भूतानि पार्थिव ।
तानि दत्तानि तेन स्युः समासात्कथितं तव ॥ ५७ ।
यो यज्ञै यजते राजन्सहस्रशतदक्षिणैः ।

---

* (ग) पुस्तके ४० श्लोकात् ५० श्लोकपर्य्यन्तो ग्रन्थांशो नास्ति ।

† तिलादिसर्व्वधेनूनां प्रदानं राजसत्तम इति (ख)। अपारफलमुद्दिश्य ब्रह्मणा लोककर्तृकेति (ग) ।

‡ श्लोकोऽयं (ग) पुस्तके नास्ति ।

§ चेति (ग) ।

¶ दापयेद्भक्तिमान्नर इति (ग) ।

सैकदेशो यजी*त्तस्य ब्रह्माण्डस्य विशेषतः ॥ ५८ ।
यः पुनः सकलञ्चेदं ब्रह्माण्डं यजते नरः ।
तेन यष्टं हुतं दत्तं पठितं कीर्त्तितं भवेत् ॥ ५९ ।
एवं श्रुत्वा ततो राजा हेमकुम्भप्रकल्पितम् ।
ब्रह्माण्डमृषये प्रादात्सपिधानञ्च तत्क्षणात्† ॥ ६० ।
सर्व्वकामैः सुसंवीतो ययौ स्वर्गं नराधिपः ।
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र तद्दत्वा तु सुखी भव ॥ ६१ ।
एवमुक्तो वसिष्ठेन सोऽप्येवमकरोन्नृपः‡ ।
जगाम परमां सिद्धिं यत्र गत्वा न शोचति ॥ ६२ ।

वराह उवाच ।

इयं ते कथिता देवि संहिता सर्व्वकामिका ।
वराहाख्या वरारोहे सर्व्वपातकनाशिनी ॥ ६३ ।
सर्व्वप्रादुस्थिता चेयं ततो ब्रह्मा बुबोध ह ।
ब्रह्मा स्वसूनवे§ प्रादात्पुलस्त्याय महात्मने ॥ ६४ ।
सोऽपि रामाय च प्रादा¶द्भार्गवाय महात्मने ।
असावपि स्वशिष्याय‖ प्रादादुग्राय धारिणि ॥ ६५ ।

---

* यजेतेति साधु ।
† गुरोः पश्चादिति (ग) ।
‡ (ग) पुस्तके ६० श्लोकस्य परार्द्धं, ६१ श्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च न स्तः ।
§ ब्रह्माऽपि स्वसुते इति (ग) ।
¶ पुलस्त्योऽपि प्रददावै इति (ग) ।
‖ वशिष्ठायेति (क), (ख) ।

उग्रोऽपि मनवे प्रादादेष वः कीर्त्तितो मया* ।
सम्बन्धः पूर्व्वकल्पीयो द्वितीयं शृणु साम्प्रतम् ॥ ६६ ।
सर्व्वशास्त्रमयवानस्मि त्वच्च मत्तो धराधरे ।
त्वत्तश्च तपसा सिद्धा† वेत्स्यन्ति‡ कपिलादयः ॥ ६७ ।
क्रमेण यावद्व्यासेन ज्ञातमेतद्भविष्यति ।
तस्यापि शिष्यो भविता नाम्ना वै रोमहर्षणिः ।
असौ शुनकपुत्राय§ कथयिष्यति नान्यथा ॥ ६८ ।
अष्टादश पुराणानि वेद द्वैपायनो गुरुः ।
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवञ्च शैवं भागवतन्तथा ॥ ६९ ।
तथान्यं नारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमम् ।
आग्नेयमष्टमं प्रोक्तं भविष्यं नवमं तथा ॥ ७० ।
दशमं ब्रह्मवैवर्त्तं लैङ्गमेकादशं स्मृतम् ।
वाराहं द्वादशं प्रोक्तं स्कान्दञ्चापि त्रयोदशम् ॥ ७१ ।
चतुर्द्दशं वामनकं कौर्म्मं पञ्चदशं स्मृतम् ।
मात्स्यञ्च गारुड़ञ्चैव ब्रह्माण्डञ्च ततः परम् ॥ ७२ ।
य एतत्पाठयेद्भक्त्या कार्त्तिक्यां द्वादशीदिने ।

---

* एषोऽपि परिकीर्त्तित इति (ग) ।

† तपसा युक्ता इति (ग) ।

‡ वेत्स्यन्तीति साधु ।

§ शुनकपुत्रस्येति (क) ।

तस्य नूनं भवेत्पुत्रो ह्यपुत्रस्यापि धारिणि ॥ ७३ ।
यस्येदं तिष्ठते* गेहे लिखितं पूज्यते सदा ।
तस्य नारायणो देवः स्वयं तिष्ठति धारिणि ॥ ७४ ।
यश्चैतच्छृणुयाद्भक्त्या नैरन्तर्य्येण मानवः ।
श्रुत्वा तु पूजयेद्यस्तु† शास्त्रं वाराहसंश्रितम् ।
सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७५ ।

इति वराहपुराणे चेतीपाख्यानं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

---

* तिष्ठतीति साधु ।

† यो वै इति (ख) । (ग) पुस्तकेऽत्र अधिकः पाठो वर्त्तते यथा—
श्रुत्वा तु पूजयेच्छास्त्रं तथा विष्णुं सनातनम् ।
गन्धैः पुष्पैस्तथा वस्त्रैर्ब्राह्मणानाञ्च तर्पणैः ।
यथाशक्त्या स्वपोषाणैः पूजयेद्धर्षितं धरे ॥ इति ।

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः । *

स तेन सान्त्विताय़ां वै पृथिव्यां यः समागतः ।
सनत्कुमारस्तत्रैवे दृष्ट्वा तां संस्थितां महीम् ।
स्वस्तिवाच्याह पुण्याग्रे प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ १ ।

सनत्कुमार उवाच ।

यं दृष्ट्वा वर्द्धसे देवि त्वञ्च यस्यासि माधवि ।
विष्णुना धार्य्यमाणा च किं त्वया दृष्टमद्भुतम् ॥ २ ।
एतदाचक्ष्व तत्त्वेन यत्ते हरिमुखाच्छ्रुतम् ।
ब्रह्मपुत्रवचः श्रुत्वा पृथिवी वाक्यमब्रवीत् ॥ ३ ।

---

* (ख) पुस्तके एतदध्यायप्रारम्भे ओँ नमो वराहाय नमो ब्रह्मपुत्राय सनत्कुमाराय नम इत्यधिकः पाठोऽस्ति । (ग) पुस्तके प्रथमतस्त्रयोदशश्लोकपर्य्यन्तमन्यथैव पाठः । यथा—

नमस्तस्मै वराहाय लीलयोद्धरते महीम् ।
खुरमध्यगतोयस्य मेरुः खणखणायते ॥
दंष्ट्राग्रेणोद्धृता गौरुदधिपरिवृता पर्व्वतैर्निम्नगाभि-
र्भक्तानां भीतिहानौ सुरनरकदर्शास्यान्तकः क्रोडरूपी ।
विष्णुः सर्व्वेश्वरोऽयं यमिह हतमला लीलया प्राप्नुवन्ति
त्यक्तात्मानोनपापे प्रभवतु मुदितारातिपक्षक्षितीशम् ॥
यस्मिन् काले क्षितिः पूर्व्वकल्पे वाराहमूर्त्तिना ।
उद्धृता च यथा भक्त्या पप्रच्छ परमेश्वरम् ॥

धरण्युवाच ।

कल्पे कल्पे भवानेव मां समुद्धरते भवान् ।
न वाद्यपिष्टते मूर्त्तिर्मादृशीं गाच्व केशव ॥

धरण्युवाच।

यद्गुह्यं स मया पृष्टो यच्च मे सम्प्रभाषितम्।
शृणु तत्त्वेन विप्रेन्द्र गुह्यं धर्म्मं महौजसम्॥ ४।
भगवत्प्रोक्तधर्म्मेषु यद्गुह्यं कथयाम्यहम्।
तेन मे कथितं ह्येतत्संसारात्तु विमोक्षणम्।
विष्णुभक्तेन यत्कार्य्यं यत्क्रिया परितिष्ठता॥ ५।
उवाच परमं गुह्यं धर्म्माणां व्यासनिश्चयम्।
अयं धर्म्मो मया ह्येतच्छ्रुते धर्म्मे सनातने॥ ६।
ततो महीवचः श्रुत्वा ब्रह्मपुत्रोमहातपाः।
कोकामुखे मम क्षेत्रं जपन्तो ब्रह्मवादिनः॥ ७।
तान्सर्व्वानानयामास यत्र देवी व्यवस्थिता।
सनत्कुमारः पूतात्मा प्रत्युवाच महीं प्रति॥ ८।
यन्मया पूर्व्वमुक्तासि कथयस्व वरानने।
अप्रमेयगतिश्चैव धर्म्ममाचक्ष्व तत्त्वतः॥ ९।
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा प्रणम्य ऋषिपुङ्गवम्।
उवाच परमप्रीता धात्री मधुरया गिरा*॥ १०।

धरण्युवाच।

शृण्वन्तु ऋषयः सर्व्वे यत्तद्विष्णुमुखाच्छ्रुतम्।
बाढ़मित्येव तां देवि स्वस्ति ब्रूहीति सोऽब्रवीत्॥
नष्टचन्द्रानिले लोके नष्टभास्करतारके।

---

* परमया गिरेति (ख)।

स्तम्भिताश्च दिशः सर्व्वा न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ १२ ।
न वाति पवनस्तत्र नैव चाग्निर्न विद्युतः ।
न किञ्चित्तत्र विद्येत न तारा न च राशयः* ॥ १३ ।
न चैवाङ्गारकस्तत्र न शुक्रो न बृहस्पतिः ।
शनैश्चरो बुधो नात्र न चेन्द्रो धनदो यमः ॥ १४ ।
वरुणोऽपि न विद्येत नान्ये केचिद्दिवौकसः ।

---

* वेदेषु चैव नष्टेषु मत्स्यो भूत्वा रसातलम् ।
प्रविश्य तानथोत्क्षिप्य ब्रह्मणे दत्तवानसि ॥
अन्यद्दैव कूर्म्मरूपत्वं समुद्रस्य मन्थने ।
धृतवानसि काय्येंन मन्दरं मधुसूदन ॥
पुनर्वराहरूपेण मां मज्जन्तीं रसातले ।
उज्जहारैकदंष्ट्रेण भवानेव महार्णवात् ॥
अन्यद्धिरण्यकशिपुर्वरदानेन दर्पितः ।
असावपि नृसिंहेन वपुरास्थाय नाशितः ॥
पुनर्निःक्षत्ररूपेण त्वयाऽहं विकृता पुरा ।
जामदग्न्येन रामेण त्वया दृष्टा महान् प्रभो ।
पुनश्च रावणोरणः क्षयितं स्वेन तेजसा ।
बलिश्च बद्धो भगवन् त्वया वामनरूपिणा ।
न च जानाम्यहं देव तव किञ्चिद्विचेष्टितम् ।
उद्धृत्य मां कथं देव सृजसे किञ्च कारणम् ॥
स्तब्धा किमादिशः सर्व्वा न प्राज्ञायत किञ्चन ।
न वाति पवनस्तत्र नचैवाग्निर्न वाति च ॥
अंशवश्च न विद्यन्ते न नक्षत्रा न वा ग्रहाः । इति (ग) ।

वर्ज्जयित्वा त्रयो* देवान्ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ १५ ।
पृथिवी भारसन्तप्ता ब्रह्माणं शरणं गता ।
गत्वा च शरणं देवी दैन्यं वदति माधवी ॥ १६ ।
प्रसीद मम देवेन्द्र मग्नाहं भारपीड़िता ।
सपर्व्वतवनैः सार्द्धं मां तारय पितामह ॥ १७ ।
पृथिव्या वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ।
मुहूर्त्तं ध्यानमास्थाय पृथिवीन्तामुवाच ह ॥ १८ ।
नाहं तारयितुं शक्तो विषमस्थां वसुन्धरे ।
लोकनाथं सुरश्रेष्ठमादिकर्त्तारमञ्जसा ॥
लोकेशं धन्विनं श्रेष्ठं† याहि मायाकरण्डकम् ।
सर्व्वेषामेव नः कार्य्यं यच्च किञ्चित्प्रवर्त्तते ॥ १९।२० ।
सर्व्वांस्तारयितुं शक्तः किं पुनस्त्वां वसुन्धरे ।
अनन्तशयने देवः शयानं योगशायिनम् ॥ २१ ।
ततः कमलपत्राक्षी नानाभरणभूषिता ।
कृताञ्जलिपुटा देवी प्रसादयति माधवम् ॥ २२ ।

धरण्युवाच‡ ।

अहं भारसमायुक्ता ब्रह्माणं शरणङ्गता ।
प्रत्याख्याता भगवता तेनाप्युक्तमिदं वचः ॥ २३ ।

---

* त्रीनिति साधु ।

† कृष्णमिति (ग) ।

‡ एष पाठः (ग) पुस्तके नास्ति ।

नाहं तारयितुं शक्तः सुश्रोणि व्रज माधवम् ।
स त्वान्तारयितुं शक्तो मग्नासि यदि सागरे ॥ २४ ।
प्रसीद मम देवेश लोकनाथ जगत्प्रभो* ।
भक्त्या त्वां शरणं यामि† प्रसीद मम माधव ॥ २५ ।
त्वमादित्यश्च चन्द्रश्च त्वं यमो धनदस्तु वै ।
वासवो वरुणश्चासि अग्निर्मारुत एव च ॥ २६ ।
अचरश्च चरश्चासि त्वं दिशो विदिशो भवान् ।
मत्स्यः कूर्म्मो वराहश्च नरसिंहोऽसि वामनः ॥ २७ ।
रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की महाशवान् ।
एवं पश्यसि योगेन श्रूयते त्वं महायशाः ॥ २८ ।
युगायुगसहस्राणि व्यतीतान्यसि संस्थितः ।
पृथिवी वायुराकाशमापोज्योतिश्च पञ्चमम् ।
शब्दस्पर्शस्वरूपोऽसि रसोगन्धोऽसि नो भवान्‡ ॥ २९ ।
सग्रहाणि च ऋक्षाणि कला काष्ठा मुहूर्त्तकाः§ ।
ज्योतिश्चक्रं ध्रुवश्चासि सर्व्वेषु द्योतते भवान् ॥ ३० ।
मासः पक्षमहोरात्र¶मृतुः संवत्सराण्यपि ।

---

* जगत्पते इति (ग) ।
† भक्तायाः शरणायाचेति (ग) ।
‡ ज्योतिश्चक्रं ध्रुवश्चाऽसि सर्व्वेषु द्योतते भवानिति (क), (ख) ।
§ सग्रहा ये च नक्षत्रा कला काष्ठमुहूर्त्तका इति (ग) ।
¶ पक्षः, अहोरात्रः इति साधु ।

कला काष्ठापि* षण्मासाः षडृतवश्चापि संयमः† ॥ ३१ ।
सरितः सागराश्च त्वं‡ पर्व्वताश्च महोरगाः ।
त्वं मेरुर्मन्दरो विन्ध्यो मलयो दर्दुरो भवान् ॥ ३२ ।
हिमवान्निषधश्चासि सचक्रोऽसि वरायुधः ।
धनुषाश्च§ पिनाकोऽसि सांख्ययोगोऽसि¶ चोत्तमः ॥ ३३ ।
परम्परोऽसि लोकानां नारायणः परायणः ।
संचिप्तश्चैव विस्तारो गोप्ता यज्ञश्च शाश्वतः‖ ॥ ३४ ।
यज्ञानाञ्च महायज्ञो यूपानामसि संस्थितः ।
वेदानां सामवेदोऽसि साङ्गोपाङ्गो महाव्रतः ॥ ३५ ।
गर्ज्जनं वर्षणञ्चासि त्वं वेधा अनृतानृते** ।
अमृतं सृजसि विष्णो येन लोकानधारयत् ॥ ३६ ।
त्वं प्रीतिस्त्वं परा प्रीतिः पुराणः पुरुषो भवान् ।
धेयाधेयं जगत्सर्व्वं यच्च किञ्चित्प्रवर्त्तते ॥ ३७ ।
सप्तानामपि लोकानां त्वं नाथस्त्वमसङ्गहः ।

---

* ऋतवश्चापीति (ग) ।

† संयुत इति (ग) ।

‡ सागरश्चासीति (ग) ।

§ धनुःसु चेति (ग) ।

¶ योगः सांख्योऽसीति (ग) ।

‖ क्षिप्ता च वै भवानिति (ग) ।

** त्वञ्च धामा ऋतामृत इति (ग) ।

त्वञ्च कालश्च मृत्युश्च त्वं भूतो भूतभावनः ॥ ३८ ॥
आदिमध्यान्तरूपोऽसि मेधा बुद्धिः स्मृतिर्भवान् ।
आदित्यस्त्वं युगावर्त्तस्त्वं तपस्वी महातपाः ॥ ३९ ॥
अप्रमाणः प्रमेयोऽसि ऋषीणाञ्च महानृषिः ।
अनन्तश्चासि नागानां सर्पाणामसि* तक्षकः ॥ ४० ॥
उद्वहः प्रवहश्चासि वरुणो वारुणो भवान् ।
क्रीडाविक्षेपणश्चासि गृहेषु गृहदेवताः† ॥ ४१ ॥
सर्व्वात्मकः सर्व्वगतो वर्द्धनो मन एव च‡ ।
युगमन्वन्तरे चापि वृक्षाणाञ्च वनस्पतिः ॥ ४२ ॥
अश्वासि त्वञ्च देवेश दोषहन्तासि माधव§ ।
गरुडोऽसि महात्मानं वहसि त्वं परायणः ॥ ४३ ॥
दुन्दुभिर्नेमिघोषश्च आकाशममलो¶ भवान् ।
जयश्च विजयश्चासि गृहेषु गृहदेवताः ॥ ४४ ॥
सर्व्वात्मकः सर्व्वगतश्चेतनो मन एव च ।
भगस्त्वं विषलिङ्गश्च परस्त्वं परमात्मकः ॥ ४५ ॥

---

* मपीति (ग) । श्रीमद्भगवद्गीतायामप्येतदर्द्धं वर्त्तते ।

† एष श्लोको (ग) पुस्तके नास्ति ।

‡ अतः परं (ग) पुस्तके—
साङ्गस्त्वं विद्युतीनाञ्च विद्युतानां महाद्युतिरित्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

§ अण्डजोद्भिज्जस्वेदानां जरायूनाञ्च माधवेति (ग) ।

¶ आकाशगगन इति (ग) ।

सर्व्वभूतनमस्कार्य्यो नमो देवो नमो नमः* ।
आदिकालात्मकः कृष्णः सर्व्वलोकात्मको विभुः† ॥ ४६ ।
य इदं पठते स्तोत्रं केशवस्य दृढ़व्रतः ।
व्याधितो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ ४७ ।
अपुत्त्रो लभते पुत्त्रं दरिद्रो धनमाप्नुयात् ।
अभार्य्यो लभते भार्य्यामपतिः पतिमाप्नुयात् ॥ ४८ ।
उभे सन्ध्ये पठेद्यस्तु माधवस्य महात्मकम् ।
स गच्छेद्विष्णुलोकञ्च‡ नात्र कार्य्या विचारणा ॥ ४९ ।
एवन्तु§ अक्षरीकोऽपि भवे तु परिकल्पना ।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ५० ।

इति वराहपुराणे विष्णुस्तवनं नाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

---

* (ग) पुस्तकेऽतः परं—
मां त्वं मयामसि त्रातुं लोकनाथ इहार्हसीति (ग) ।
† आदिकालात्मकं शान्तं सर्व्वपापहरं शिवमिति (ग) ।
‡ हीति (ग) ।
§ अयन्त्विति (ग) ।

चतुर्द्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

संस्तूयमानो भगवान्मुनिभिर्मन्त्रवादिभिः ।
तुष्टो नारायणो देवः केशवः परमो विभुः ॥ १ ।
ततो ध्यानं समास्थाय दिव्यं योगञ्च माधवः ।
मधुरं स्वरमास्थाय प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ २ ।
तव देवि प्रियार्थाय भक्त्या यं त्वं व्यवस्थिता* ।
अहं त्वां धारयिष्यामि सशैलवनकाननाम् ।
ससागरां ससरितां सप्तद्वीपसमन्विताम् ॥ ३ ।
एवमाश्वासयित्वा† तु वसुधां स च माधवः ।
रूपं सङ्कल्पयामास वाराहं सुमहौजसम् ॥ ४ ।
षट् सहस्राणि चोच्छ्रायो विस्तारेण पुनस्त्रयः ।
एवं नवसहस्राणि योजनानां विधाय च ॥ ५ ।
वामया दंष्ट्रया गृह्य‡ उज्जहार च मेदिनीम् ।
सपर्व्वतवनाकारां सप्तद्वीपां सपत्तनाम्§ ॥ ६ ।

---

* अतः परं (ग) पुस्तके—

कारयिष्यामि ते सर्व्वं यत्ते हृदि व्यवस्थितम् ।

इत्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

† आश्वासयित्वेति आर्षम्, आश्वास्येति साधु ।

‡ गृह्येति आर्षं, गृहीत्वेति साधु ।

§ (ग) पुस्तके एतदर्द्धं परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धंच न स्तः ।

नगा विलग्नाः पतिताः केचिद्दिग्नानसंश्रिताः।
शोभन्ते च विचित्राङ्गमेघाः सन्ध्यागमे यथा* ॥ ७ ।
चन्द्रनिर्म्मलसङ्काशा वराहमुखसंस्थिताः।
शोभन्ते† चक्रपाणेश्च मृणालं कर्द्दमे यथा ॥ ८ ।
एवं हि धार्य्यमाणा सा पृथिवी सागरान्विता।
वर्षाणाञ्च सहस्रं हि वज्रदंष्ट्रेण साधुना ॥ ९ ।
तस्यामेव तु कालस्य परिमाणं युगेषु च।
एकसप्ततिमे कल्पे कर्द्दमोऽयं प्रजापतिः ॥ १० ।
ततः पृथिव्या देवश्च भगवान्विष्णुरव्ययः।
अन्योन्याभिमताश्चैव वाराहे कल्प उत्तमे ॥ ११ ।
सा गौः सुवति‡ तच्चैव पुराणं परमव्ययम्।
योगेन परमेणैव शरणञ्चैव गच्छति ॥ १२ ।
आधारः कीदृशो देव उपयोगश्च कीदृशः।
काले काले च देवेश कर्म्मणश्चापि कीदृशः ॥ १३ ।
कीदृशी पश्चिमा सन्ध्या कीदृशी ह्यर्द्धवाह्यतः।
शेषाः समानास्त्वा देव ये तु कर्म्माणि कुर्व्वते ॥ १४ ।
किन्नु संस्थापनं देव आवाहनविसर्ज्जने।
अगुरुगन्धधूपञ्च प्रमाणं§ गृह्यसे कथम् ॥ १५ ।

---

* मेघवर्णमयास्तथेति (ग)।

† निर्म्मलमिति (ख)।

‡ सुवतीति आर्षं, स्तौति सवीतीति वा साधु।

§ प्रापणमिति (ग)।

कथं पाद्यञ्च गृह्णासि स्नापनालेपनानि च ।
कथं दीपश्च दातव्यः कन्द*मूलफलानि च ॥ १६ ।
आसनं शयनञ्चैव किङ्कर्म्मणि विधीयते ।
कथं पूजाधिकर्त्तव्या प्राणास्तत्र च वै कति ॥ १७ ।
पश्चिमा पूर्व्वसन्ध्यायां किं पुष्पञ्चापि† तत्र वै ।
शरदि कीदृशं कर्म्म शिशिरे कर्म्म कीदृशम् ॥ १८ ।
वसन्ते कीदृशं कर्म्म ग्रीष्मे किङ्कर्म्म कारयेत् ।
प्रावृट्काले च किङ्कर्म्म वर्षान्ते किञ्च कारयेत् ॥ १९ ।
यानि तत्रोपयोग्यानि पुष्पाणि च फलानि च ।
कर्म्मण्यास्ते अकर्म्मण्या ये च शास्त्रवहिष्कृताः ॥ २० ।
किङ्कर्म्मणा भोगवता यावद्गच्छति माधवः ।
कथं कर्म्म न चान्येषु प्रतिगच्छति कीदृशम् ॥ २१ ।
अर्च्चायां किं प्रमाणन्तु स्थापनञ्चापि कीदृशम् ।
परिमाणं कथं देव उपवासश्च कीदृशः ॥ २२ ।
पीतकं शुक्लरक्तं वा कथं गृह्णाति वाससाम्‡ ।
तेषान्तु कानि वस्त्राणि यैर्हि तं प्रतिपद्यते ॥ २३ ।
केषु द्रव्येषु संयुक्तं मधुपर्कं प्रदीयते ।
के तु कर्म्मगुणास्तस्य मधुपर्कस्य माधव ।

---

* कथं मूलफलानि चेति (ग) ।

† चाक्षौति (ख) ।

‡ शाश्वतमिति (ग) ।

केषु लोकेषु* गच्छन्ति मधुपर्कस्य भक्षणात्† ॥ २४ ।
स्तवे परमकालेऽपि तव भक्तस्य माधव ।
क्रियमाणन्तु दातव्यं मधुपर्कसमन्वितम् ॥ २५ ।
कानि मांसानि ते देव फलं शाकस्य कीदृशः ।
प्रापणेष्वपि युज्येत कर्म्म शास्त्रसमायुतम् ॥ २६ ।
आहृतस्य च मन्त्रेण आगते धर्म्मवत्सल‡ ।
केन मन्त्रविधानेन प्राशनन्ते प्रदीयते§ ॥ २७ ।
व्रतस्य चोपचारेषु अर्च्चयित्वा यथाविधि ।
कानि कर्म्माणि कुर्व्वीत तव भक्तस्य भोजनात् ॥ २८ ।
यस्तु तं प्रापणं देवं न च दोषप्रसादिकम् ।
केऽत्र भुञ्जति¶ तद्देव सर्व्वशुद्धिकरम्परम् ॥ २९ ।
ये तु एकाग्निनो देवमुपसर्पंति माधवम् ।
तेषान्तु का गतिर्द्देव तव मार्गानुसारिणाम् ॥ ३० ।
व्रतङ्कृत्वा यथोक्तेन येऽभिगच्छन्ति माधवम् ।
तेषान्तु का गतिर्द्देव तव भक्तिं प्रकुर्व्वताम्‖ ॥ ३१ ।
कृच्छ्रसान्तपने कृत्वा येऽभिगच्छन्ति माधवम् ।

---

* कानि लोकानीति (ग)।

† प्राशनादिति (ग)।

‡ भक्तिवत्सलेति (ग)।

§ प्रदापयेदिति (ग)।

¶ भुञ्जते इति साधु।

‖ कां गतिं पुरुषा यान्ति भविता तव शासनादिति (ग)।

कां गतिन्ते प्रपद्यन्ते तव कर्म्मपरायणाः ॥ ३२ ।
वाय्वाहारं ततः कृत्वा कर्म्मं समधिगच्छति ।
तेषान्तु का गतिः कृष्ण तव भक्तौ व्यवस्थिताः ॥ ३३ ।
अक्षारलवणङ्कृत्वा येऽभिगच्छन्ति चाच्युतम् ।
कां गतिन्ते प्रपद्यन्ते तव कर्म्मानुसारिणः ॥ ३४ ।
कृत्वा पयोव्रतञ्चैव येऽभिगच्छन्ति चाच्युतम् ।
कां गतिं प्रतिपद्यन्ते नरा ये व्रतकारिणः* ॥ ३५ ।
दत्त्वा गवाह्निकञ्चैव ये प्रपद्यन्ति† माधवम् ।
कां गतिन्ते प्रपद्यन्ते तव भक्त्या व्यवस्थिताः ॥ ३६ ।
उञ्छवृत्तिं समास्थाय येऽभिगच्छन्ति माधवम् ।
कां गतिन्ते प्रपद्यन्ते नरा भिक्षोपजीवनः ॥ ३७ ।
गृहस्थधर्म्मङ्कृत्वा वै येऽभिगच्छन्ति माधवम्‡ ।
कां मतिन्ते प्रपद्यन्ते तव कर्म्मपरायणाः ॥ ३८ ।
वैकुण्ठ तव क्षेत्रेषु§ ये तु प्राणान्विमुच्यते ।
कांल्लोकांस्ते प्रपद्यन्ते तव क्षेत्रेषु ये मृताः ॥ ३९ ।
कृत्वा पञ्चातपञ्चैव¶ माधवाय प्रयच्छति ।

---

* व्रतचारिण इति (ग) ।

† प्रपद्यन्ते इति साधु ।

‡ केशवमिति (ग) ।

§ तव क्षेत्रेषु ये देवेति (क), (ख) ।

¶ पञ्चात्मकञ्चैवेति (ग) ।

कां गतिं वै परायान्ति ये तु पञ्चातपे स्थिताः ॥ ४० ।
कण्टशय्यां समासाद्य ये प्रपश्यन्ति चाच्युतम् ।
तेषान्तु का गतिर्द्देव कण्टशय्यां समाश्रिताः ॥ ४१ ।
आकाशशयनङ्कृत्वा ये प्रपद्यन्ति* चाच्युतम् ।
तेषान्तु का गतिः कृष्ण तव भक्तिपरायणाः ॥ ४२ ।
गोव्रजे शयनं कृत्वा ये प्रपद्यन्ति केशवम् ।
तेषान्तु का गतिर्ब्रह्मंस्तव भक्तिपथे स्थिताः† ॥ ४३ ।
शाकाहारं ततः कृत्वा येऽभिगच्छन्ति चाच्युतम्‡ ।
तेषान्तु का गतिर्द्देव कणभक्षास्तु ये नराः§ ॥ ४४ ।
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा येऽभिगच्छन्ति माधवम्¶ ।
तेषान्तु का गतिर्द्देव ये नरा यावकाशिनः ॥ ४५ ।
आहारं गोमयङ्कृत्वा येऽभिगच्छन्ति केशवम् ।
नारायण गतिस्तेषां कीदृशोऽत्र विधिः स्मृतः‖ ॥ ४६ ।
सक्तुं वै भक्षयित्वा तु ये प्रपद्यन्ति चाच्युतम् ।
तेषान्तु का गतिर्द्देव तव कर्म्मपरायणाः** ॥ ४७ ।

---

* प्रपद्यन्ते इति साधु, एवं परत्रापि ।

† देव तव भक्तिपरायणा इति (ग) ।

‡ माधवमिति (ग) ।

§ तव भक्तिपरायणा इति (ग) ।

¶ (ग) पुस्तके ये नरा यावकाशिन इत्येतावन्मात्रः पाठो दृश्यते ।

‖ पत्राहारं कृतं तेषां कीदृशोऽत्र विधीयते इति (ग) ।

** शिरसा दीपधारणादिति (ग) । तत्र परश्लोको नास्ति ।

शिरसा दीपकङ्कृत्वा येऽभिगच्छन्ति केशवम् ।
तेषान्तु का गतिर्देव शिरसा दीपधारणात् ॥ ४८ ।
ये हि नित्यं पयः पीत्वा तव चिन्ताव्यवस्थिताः ।
ते गतिं कां प्रपद्यन्ति तव चिन्तापरायणाः ॥ ४९ ।
अश्माशनं व्रतङ्कृत्वा ये प्रपद्यन्ति नित्यशः ।
तेषान्तु का गतिर्देव तव भक्तिपरायणाः ॥ ५० ।
भक्षयित्वा तु दूर्व्वां ये प्रपद्यन्ति मनीषिणः ।
तेषान्तु का गतिर्देव स्वधर्म्म*गुणचारिणः ॥ ५१ ।
जानुभ्यां प्रतिपद्यन्ति† तव प्रीत्या च माधव ।
तेषान्तु का गतिर्देव तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ ५२ ।
उत्तानशयनङ्कृत्वा धारयन्ति हि दीपिकाम्‡ ।
ते यान्ति कां गतिन्देव कथ्यते या च शाश्वती§ ॥ ५३ ।
जानुभ्यां दीपकं कृत्वा केशवाय प्रपद्यते¶ ।
तेषान्तु का गतिर्देव कथ्यते चैव शाश्वती ॥ ५४ ।
अवाङ्मुखस्तु भूत्वा‖ वै यः प्रपद्ये**ज्जनार्द्दनम् ।

---

* स्वकर्म्मेति (ग) ।

† प्रतिपद्यन्ते इति साधु ।

‡ येऽभिचार्य्यन्ति दीपिका इति (ग) । अभिचारयन्तीति साधु ।

§ तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः इति (ग) ।

¶ परन्तु तेषामिति बहुवचनेन निर्द्देशादत्रापि प्रपद्यन्ते इति बहुवचनप्रयोग एव सम्यक्, तथा कृते तु छन्दोभङ्गः ।

‖ अवाक्शिरस्त्विति (ग), अवाक्शिरा इति साधु ।

** प्रपद्येतेति साधु ।

भगवन् का गतिस्तस्य अवाक्शिरसि शायिनः ॥ ५५ ।
पुत्रदारगृहञ्चैव मुक्त्वा योऽनुप्रपद्यते ।
का गतिस्तस्य सिद्धा तु कथयस्व सुरोत्तम ॥ ५६ ।
भाषितोऽसि मया ह्येवं सर्व्वलोकसुखावहम् ।
गमनागमनञ्चैव त्वत्प्रसन्नेन माधव ॥ ५७ ।
त्वं माता त्वं पिता चैव* सर्व्वधर्म्म†विनिश्चयः ।
अतस्त्वयैव वक्तव्यो योगसाङ्ख्यविनिश्चयः ॥ ५८ ।
त्वां भजंश्च गते जीवे मधुपर्कसमन्वितम् ।
भस्माकुलेषु निक्षिप्य कथञ्चाग्नौ प्रपद्यते ॥ ५९ ।
कां गतिं प्रतिपद्यन्ते‡ त्वद्भक्ता जलमास्थिताः ।
त्वत्क्षेत्रसंस्थिता वापि तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः§ ॥ ६० ।
स्मरणं पुत्र ते कृष्ण येस्तु नाम प्रकीर्त्त्यते ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा¶ तेषां वै का गतिर्भवेत् ॥ ६१ ।
उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु हन्यमाना रणे नराः ।
नामप्रकीर्त्तनात्तेषां कीदृशी तु गतिर्भवेत्‖ ॥ ६२ ।
अहं शिष्या च दासी च तव भक्त्या व्यवस्थिता ।

---

* त्वञ्चेति (ग) ।

† कर्म्मेति (ग) ।

‡ अत्र बहुवचनमार्षं, प्रतिपद्यते इति सम्यक्, तथा कृते तु छन्दोभङ्गः ।

§ एतदर्द्धं परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धञ्च (ग) पुस्तके न स्तः ।

¶ सकृन्नारायणेत्युक्तेति (ग) ।

‖ ये तु नाम प्रकीर्त्तयन्ति तेषां वै कीदृशी भवेदिति (ग) ।

रहस्यं धर्म्मसंयुक्तं तन्ममाचक्ष्व माधव ॥ ६३ ।
एवं तत्परमं* गुह्यं मम प्रीत्या जगद्गुरो ।
सञ्चिन्त्य लोकधर्म्मार्थं† तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ६४ ।

इति वराहपुराणे पृथिव्याः प्रश्नो नाम चतुर्द्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

—•:•—

पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ततो महीवचः श्रुत्वा देवो नारायणोऽब्रवीत् ।
कथयिष्यामि ते देवि कर्म्म स्वर्गसुखावहम् ॥ १ ।
यत्त्वया पृच्छ्यते देवि तच्छृणुष्व* वसुन्धरे ।
स्थितिं सत्तान्तु मर्त्त्यानां भक्त्या ये च व्यवस्थिताः ॥ २ ।
नाहं दानसहस्रेण नाहं यज्ञशतैरपि ।
तुष्यामि न तु वित्तेन ये नराः स्वल्पचेतसः ॥ ३ ।
एकचित्तं समाधाय यो मां जानाति माधवि ।
नित्यं तुष्यामि तस्याहं पुरुषं बहुदोषकम् ॥ ४ ।

---

* ते परममिति (ग) ।

† लोकधर्म्मार्थविद्याऽधेति (ग) ।

---

* शृणु इति साधु, एवं परत्रापि ।

यच्च पृच्छसि मां भद्रे कर्म्म स्वर्गसुखावहम्।
तच्छृणुष्व वरारोहे गदतो मे शुचिस्मिते ॥ ५।
ये नमस्यति मां नित्यं पुरुषा बद्धचेतसः।
अर्द्धरात्रेऽन्धकारे च मध्याह्ने वापराह्णयोः ॥ ६।
यस्य चित्तं न नश्येत* मम भक्तिव्यवस्थितम्।
द्वादश्यामुपवासन्तु यः कुर्य्यान्मम तत्परः।
ते मामेव प्रपश्यन्ति मयि भक्तिपरायणाः† ॥ ७।
कृत्वा चैवोपवासन्तु गृह्यः‡ चैव जलाञ्जलिम्।
नमो नारायणेत्युक्त्वा आदित्यञ्चावलोकयेत् ॥ ८।
यावन्तो विन्दवः किञ्चित्पतन्त्येवाञ्जलेर्जलात्।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ९।
अथ चैव तु द्वादश्यां पुरुषा धर्म्मवादकाः।

---

* नश्येदिति साधु।

† न तेषां हि पश्यामि कदाचिदपि माधवीति (ग), तत्रातः परं—
लब्धचेतो गुणश्चैव नरो भक्तिव्यवस्थितः (परायणः)।
इच्छयाऽपि भवेद्भद्रे स्वर्गे वसति सुन्दरि॥
स्वल्पकेन न गम्यन्ते दुःप्राप्योऽहं वरानने॥
यानि कर्म्माणि कुर्व्वन्तु मां प्रपश्यन्ति माधवि।
तानि ते कथयिष्यामि येन भक्त्या व्यवस्थिताः॥
द्वादश्यामुपवासन्तु ये च कुर्व्वन्ति ते नराः।
तेषामेव प्रपश्यन्ति ममभक्तिपरायणाः॥ इत्यधिकः पाठोऽस्ति।

‡ गृहीत्वेति साधु।

विधिना च प्रयत्नेन ये मां कुर्व्वन्ति मानुषाः* ॥ १० ।
पाण्डुरैश्चैव पुष्पैश्च हृष्टैर्धूपैस्तु धूपयेत् ।
यो मे धारयते भूमौ तस्यापि शृणु या गतिः ॥ ११ ।
दत्त्वा शिरसि पुष्पाणि इमं मन्त्रमुदीरयेत् ।
हृदि कृत्वा तु मन्त्रांश्च शुक्लाम्बरधरो धरे ।
सुमान्यः सुमना गृह्य प्रीयतां† मे भगवान्हरिः ॥ १२ ।

नमोऽस्तु विष्णवे व्यक्ताव्यक्तिगन्धिगन्धान् सुगन्धान् वा गृह्य गृह्य नमो भगवते विष्णवे । अनेन‡ मन्त्रेण गन्धं दद्यात् । श्रुत्वा प्रत्यागतमाधारसवनं पतये भवं प्रविष्टं मे धूप धूपनं गृह्णातु मे भगवानच्युतः । अनेन§ मन्त्रेण धूपं दद्यात् ।

श्रुत्वा चैवञ्च शास्त्राणि यो मामेव तु कारयेत् ।
मम लोकञ्च गच्छेत¶ जायेतैव चतुर्भुजः ॥ १३ ।
एतत्ते कथितं देवि श्रेष्ठञ्चैव मम प्रियम् ।
तव चैवं प्रियार्थाय मन्त्रपूजां सुखावहाम् ॥ १४ ।
श्यामाकं स्वस्तिकञ्चैव गोधूमं मुद्गकन्तथा ।
शालयस्तु यवाश्चैव तथा नीवारकाङ्गुकाः ॥ १५ ।

---

* मानवा इति (ग) ।

† प्रियोमे इति (ग) ।

‡ एतेनेति (ग) । गृह्णेति चार्षं, गृह्णाणेति साधु ।

§ एतेनेति (ग) ।

¶ गच्छेदिति साधु ।

एतानि यस्तु भुञ्जीत* मम कर्म्मपरायणः ।
शङ्खं चक्रं लाङ्गलञ्च मुसलं स च पश्यति† ॥ १६ ।
ब्राह्मणस्य तु वक्ष्यामि‡ शृणु कर्म्म वसुन्धरे ।
यानि कर्म्माणि कुर्व्वीत मम भक्तिपरायणः ॥ १७ ।
षट्कर्म्मनिरतोभूत्वा अहङ्कारविवर्ज्जितः ।
लाभालाभं परित्यज्य भिक्षाहारी जितेन्द्रियः ॥ १८ ।
मम कर्म्मसमायुक्तः पैशुन्येन विवर्ज्जितः ।
शास्त्रानुसारिमध्यस्थो न हृदग्निश्चेतनः ॥ १९ ।
एतद्वै ब्रह्मणः कर्म्म एकचित्तो जितेन्द्रियः§ ।
इष्टापूर्त्तञ्च कुरुते स मामेति वसुन्धरे¶ ॥ २० ।
क्षत्रियाणां प्रवक्ष्यामि मम कर्म्मसु तिष्ठताम् ।
यानि कर्म्माणि कुर्व्वीत क्षत्रियोमध्यसंस्थितः ॥ २१ ।
दानशूरश्च कर्म्मज्ञो यज्ञेषु कुशलः शुचिः ।
मम कर्म्मसु मेधावी अहङ्कारविवर्ज्जितः ॥ २२ ।
अल्पभाषी गुणज्ञश्च नित्यं भागवतप्रियः ।
गुरुविद्योऽनसूयश्च निन्द्यकर्म्मविवर्ज्जितः ।
अभ्युत्थानादिकुशलः पैशुन्येन विवर्ज्जितः ॥ २३ ।

---

* एतान् प्रशस्य भुञ्जीतेति (ग) ।

† पश्यति शङ्खचक्रञ्च लाङ्गलं मुषलं षदेति (ग) ।

‡ प्रवक्ष्यामीति (ग) ।

§ एकचित्तायनादिभिरिति (ग) ।

¶ कारयेदिष्टपूर्त्तञ्च न स मामिव पश्यतीति (ग)।

एतैः*र्गुणैः समायुक्तो यो मां व्रजति क्षत्रियः।
भजते मम यो नित्यं मम लोकाय गच्छति ॥ २४ ।
वैश्यानान्तु प्रवक्ष्यामि मम कर्म्मसु तिष्ठताम्।
यानि कर्म्माणि कुरुते मम भक्तिपथे स्थितः ॥ २५ ।
एतैर्गुणैः स्वधर्म्मेण लाभालाभविवर्ज्जितः।
ऋतुकालाभिगामी च शान्तात्मा मोहवर्ज्जितः ॥ २६ ।
शुचिर्दक्षो निराहारो मम कर्म्मरतः सदा।
गुरुसम्पूजको नित्यं युक्तो भक्तानुवत्सलः ॥ २७ ।
वैश्योऽप्येवं सुसंयुक्तो यस्तु कर्म्माणि कारयेत्†।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ २८ ।
अथ शूद्रस्य वक्ष्यामि कर्म्माणि शृणु माधवि।
कर्म्माणि यानि कृत्वा तु शूद्रो मह्यं व्यवस्थितः ॥ २९ ।
दम्पती मम भक्तौ यौ मम कर्म्मपरायणौ।
उभौ भागवतौ भक्तौ मद्भक्तौ‡ कर्म्मनिष्ठितौ ॥ ३० ।
देशकालौ च जानाति रजसा तमसोज्झितः।
निरहङ्कारयुक्तात्मा ह्यातिथेयो विनीतवान्§ ॥ ३१ ।

---

* एभिरिति (ग)।

† वैश्यस्त्वेवं तु संयुक्तो योऽनुकर्म्माणि धारयेदिति (ग)।

‡ मत्पराविति (ग)।

§ निरहङ्कारयुक्तात्मौ अतिथेर्धर्म्मवत्सलाविति (ग)। तत्र परत्रापि द्विवचनान्तः पाठ.।

श्रद्दधानोऽतिपूतात्मा लोभमोहविवर्ज्जितः।
नमस्कारप्रियो नित्यं मम चिन्ताव्यवस्थितः॥ ३२।
शूद्रः कर्म्माणि मे देवि य एवं समाचरेत्।
त्यक्ता ऋषिसहस्राणि शूद्रमेव भजाम्यहम्॥ ३३।
चातुर्वर्ण्यस्य कर्म्माणि यत्त्वया परिपृच्छितम्*।
एवं कर्म्मगुणाश्चैव येन भक्त्या व्यवस्थितः॥ ३४।
सर्व्ववर्णानि मां देवि अपरं कथयिष्ये शृणु।
येन तत्प्राप्यते योगं तच्छृणुष्व वसुन्धरे॥ ३५।
त्यक्ता लाभमलाभञ्च मोहं कामञ्च वर्ज्जयेत्।
न प्रीते च न शोके च लब्धाऽलब्धं विचिन्तयेत्॥ ३६।
न तिक्तेनातिकटुना मधुराम्लैर्न लावणैः।
न कषायैः स्पृहा यस्य प्राप्नुयात्सिद्धिमुत्तमाम्॥ ३७।
भार्य्या पुत्राः पिता माता उपभोगार्थसंयुतम्।
य एतान्हि परित्यज्य मम कर्म्मरतः सदा॥ ३८।
धृतिश्च कुशलश्चैव श्रद्दधानो धृतव्रतः।
तत्परो नित्यमुद्युक्तः अन्यकार्य्यजुगुप्सुकः॥ ३९।
बाले वयसि कल्पश्च अल्पभोगी कुलान्वितः।
कारुण्यः सर्व्वसत्त्वानां प्रत्युत्थायी महाक्षमः॥ ४०।
काले मौनक्रियां कुर्य्याद्यावत्तत्कर्म्म कारयेत्।
त्रिकालञ्च दिशो भागं सदा कर्म्मपथि स्थितः॥ ४१।

---

* परिपृष्टमिति माधु। प्रतिभाषितमिति (ग)।

उपपन्नानुभुञ्जानः कर्म्माण्यभोजनानि च ।
अनुष्ठानपरश्चैव मम पार्श्वे मनश्चरः ॥ ४२ ।
काले मूत्रपुरीषाणि विसृज्य स्नानवत्सलः ।
पुष्पे गन्धे च धूपे च मत्कर्म्मणि सदा रतः ॥ ४३ ।
कदाचित्कन्दमूलानि फलानि च कदाचन ।
पयसा यावकेनापि कदाचिद्वायुभक्षणः ॥ ४४ ।
कदाचित्षष्ठकालेन क्वचिदष्टमकाफलः ।
कदाचित्तु चतुर्थेन कदाचित्फलमेव च ।
कदाचिद्दशमे भुञ्जेत्पन्ने मासे वसुन्धरे ॥ ४५ ।
य एतत्सप्त जन्मानि मम कर्म्माणि कुर्व्वते ।
योगिनस्तान् प्रपश्यन्ति पूर्व्वोक्तान् कर्म्मसु स्थितान्* ॥ ४६ ।

इति वराहपुराणे विविधकर्म्मोत्पत्तौ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

—•—

* योगिनस्तांश्च वक्ष्यामि तेनैव च सनातनमिति (ग) ।

षोड़शाधिकशततमोऽध्यायः।

वराह उवाच।

मया प्रोक्तविधानेन यस्तु कर्म्माणि कारयेत्।
तच्छृणुष्व* महाभागे येन साफल्यमाप्नुयात्॥ १।
एकचित्तः समास्थाय† अहङ्कारविवर्ज्जितः।
मच्चित्तसंहर्ता‡ नित्यं शान्तो दान्तो जितेन्द्रियः॥ २।
फलमूलानि शाकानि द्वादश्यां वा§ कदाचन।
पयोव्रतश्च तत्काले पुनरेवं¶ निरामिषः॥ ३।
षष्ठ्यष्टमी अमावास्या उभे पक्षे चतुर्द्दशी।
मैथुनं नाभिसेवेत द्वादश्याञ्च तथा प्रिये॥ ४।
एवं योगविधानेन कर्म्म कुर्य्याद्दृढ़व्रतः।
पूतात्मा धर्म्मसंयुक्तो विष्णुलोकन्तु गच्छति॥ ५।
न ग्लानिर्न्न जरा तस्य न मोहो रोग एव च।
भुजाष्टाढ्य जायन्ते धन्वी खड्गी शरी गदी।
तेषां व्युष्टिं प्रवक्ष्यामि मम कर्म्मसमुत्थिताम्॥ ६।

---

* शृणुष्व त्वमिति (ग)।

† समादायेति (ग)।

‡ मच्चित्तोपगत इति (ग)।

§ वै इति (ग)।

¶ चैवेति (ग)।

षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ।
ममार्च्चनविधिं कृत्वा मम लोके महीयते ॥ ७ ।
दुःखमिदं प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
उचितेनोपचारेण दुःखमोचविनाशनम् ॥ ८ ।
अहङ्काराहतो नित्यं नरो मोहेन चाहतः ।
यो मां नैव प्रपद्येत* ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ९ ।
सर्व्वाशी सर्व्वविक्रेता नमस्कारविवर्ज्जितः ।
यो न मां प्रतिपद्येत ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १० ।
प्राप्तकाले वैश्वदेवे दृष्ट्वा चातिथिमागतम् ।
अदत्त्वा तस्य यो भुङ्क्ते ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ११ ।
सर्व्वान्नानि तु सिद्धानि पाकभेदं करोति यः† ।
तस्य देवा न चाश्नन्ति‡ ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १२ ।
असन्तुष्टस्तु वैषम्ये§ परदाराभिमर्षकः¶ ।
परोपतापी मन्दात्मा ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १३ ।
अकृत्वा पुष्कलं कर्म्म गृहे संवसते‖ नरः ।

---

* ये मां नैव प्रपद्यन्त इति (ग) ।
† पाकभेदन्तु कारयेदिति (ग) ।
‡ न वैश्वदेवा चाश्नन्तीति (ग) ।
§ वैगुण्ये इति (ग) ।
¶ मर्द्दक इति (ग) ।
‖ संवसतीति साधु ।

मृत्युकालवशं प्राप्तस्ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १४ ।
हस्त्यश्वरथयानानि गच्छमानानि* पश्यति ।
धावन्त्यस्याग्रतः पृष्ठे ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १५ ।
अश्नन्ति पिशितं केचित्केचिच्छालिसमन्वितम्† ।
शुष्कान्नं केचिदश्नन्ति ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १६ ।
वरवस्त्रावृतां शय्यां समासेवति‡ भूषिताम् ।
केचित्तृणेषु शेरन्ते§ ततो दुःखतरं नु किम्¶ ॥ १७ ।
विद्वान् कृती गुणज्ञश्च सर्व्वशास्त्रविशारदः ।
केचिन्मूकाश्च दृश्यन्ते ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १८ ।
विद्यमाने धने केचित्कृपणा भोगवर्ज्जिताः ।
दरिद्रो जायते दाता ततो दुःखतरं नु किम् ॥ १९ ।
द्विभार्य्यः पुरुषो यस्तु तयोरेकाम्प्रशंसति ।
एका तु दुर्भगा तत्र ततो दुःखतरं नु किम् ॥ २० ।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णाः सुमध्यमे ।

---

* गच्छन्तीति साधु ।

† दत्तशालिसमन्वितमिति (ग) ।

‡ समासेवत इति साधु ।

§ शेरते इति साधु ।

¶ (ग) पुस्तकेऽतः परं

सुरूपो दृश्यते कश्चित्पुरुषश्चात्मकर्म्मभिः ।

केचिद्विरूपा दृश्यन्ते ततो दुःखतरं नु किम् ॥

इत्यधिकः पाठो दृश्यते ।

पापकर्म्मरता ह्यासन्ततो दुःखतरं नु किम्* ॥ २१ ।
एतत्ते कथितं भद्रे दुःखकर्म्मविनिश्चयम् ।
सर्व्वभूताहितं पापं यत्त्वया परिपृच्छितम्† ॥ २२ ।
यच्च मां पृच्छसे‡ भद्रे शुभं कीदृशमुच्यते ।
तच्छृणुष्वानवद्याङ्गि मम कर्म्मविनिश्चयम् ॥ २३ ।
कृत्वा तु विपुलं कर्म्म मद्भक्तेषु निवेदयेत् ।
यस्य बुद्धिर्विजायेत§ स दुःखायोपजायते¶ ॥ २४ ।
मां पूजयित्वा नैवेद्यं विशिष्टं परिकल्प्य च‖ ।
शेषमन्नं समश्नाति ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ २५ ।
त्रिकालं ये प्रपद्यन्ते मयान्तेन** वसुन्धरे ।
कृत्वा सायाह्निकं कर्म्म ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ २६ ।
देवतातिथिमर्त्त्यानां त्यक्त्वा चान्नं वसुन्धरे ।
यश्चात्मा वै समश्नाति ततः सौख्यतरं नु किम्†† ॥ २७ ।

---

* एष श्लोकः (ग) पुस्तके नास्ति, तत्राऽन्य एव श्लोको विद्यते । यथा—
लब्ध्वा तु मानुषीं संज्ञां पञ्चभूतसमन्विताम् ।
मामेव न प्रपद्यन्ति ततो दुःखतरं नु किम् ॥ इति ।

† परिपृष्टमिति साधु ।

‡ पृच्छसीति साधु ।

§ बुद्धावजायेतेति (ग) ।

¶ उपपद्यते इति (ग) ।

‖ मामेवमर्च्चनं कृत्वा तत्र प्रापणमुत्तममिति (ग) ।

** मामेव चेति (ग) ।

†† एष श्लोकः (ग) पुस्तके नास्ति ।

प्रविष्टस्त्वतिथिर्यस्य निराशो यत्र गच्छति ।
येन केनचिद्दत्तेन ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ २८ ।
मासि मास्येकदिवसः* अमावास्येति चोच्यते† ।
पितरो यस्य तृप्यन्ति ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ २९ ।
भोजनेषु प्रपन्नेषु यथान्नं यः प्रयच्छति ।
अभिन्नमुखरागेण ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ३० ।
उभयोरपि भार्य्यासु यस्य बुद्धिर्न नश्यति ।
समं पश्यति यो देवि ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ३१ ।
अहिंसनन्तु कुर्व्वीत विशुद्धेनान्तरात्मना ।
अहिंसापरतः शुद्धः स सुखायोपजायते‡ ॥ ३२ ।
परभार्य्यां सुरूपान्तु दृष्ट्वा दृष्टिर्न चाल्यते§ ।
यस्य चित्तं न गच्छेतत्¶ ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ३३ ।
मौक्तिकादीनि रत्नानि तथैव कनकानि च ।
लोष्टवत्पश्यति‖ यस्तु ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ३४ ।
मुदिते वासुनागेन्द्रे उभे सैन्ये पथि स्थिते ।

---

* एकदिवसे इति (ग) ।
† उपजायते इति (ग) ।
‡ उपपद्यते इति (ग) ।
§ परभार्य्यानुरूपानुदृष्ट्वा दृष्टिर्न चाल्यत इति (ग) ।
¶ गच्छेदिति साधु ।
‖ पश्यतीति साधु ।

यस्तु प्राणान्प्रमुच्येत ततः सौख्यतरं नु किम्* ॥ ३५ ।
लब्धेन चाप्यलब्धेन कुत्सितं कर्म्म गर्हयन्† ।
यस्तु जीवति सन्तुष्टः स सुखायोपपद्यते ॥ ३६ ।
भर्त्तुस्तु वै व्रतं‡ स्त्रीणामेवमेव वसुन्धरे ।
या तोषयति भर्त्तारं ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ३७ ।
विद्यते विभवेनापि पुरुषो यस्तु पण्डितः ।
निग्टहीतेन्द्रियः पञ्च§ ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ३८ ।
सहते चावमानन्तु व्यसने न तु दुर्मनाः ।
यस्येदं विदितं सर्व्वं ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ३९ ।
अकामो वा सकामो वा मम क्षेत्रे वसुन्धरे ।
यस्तु प्राणान्प्रमुच्येत¶ ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ४० ।
मातरं पितरञ्चैव यः सदा पूजयन्नरः ।
देवतेव सदा पश्येत्ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ४१ ।
ऋतुकाले तु यो गच्छेन्मासे मासे च मैथुनम् ।
अनन्यमानसो भूत्वा ततः सौख्यतरं नु किम् ॥ ४२ ।
प्रयुक्तः सर्व्वदेवानां यो मामेवं प्रपूजयेत् ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ४३ ।

---

* ३४, ३५ श्लोकौ (ग) पुस्तके न स्तः ।

† वर्ज्जितमिति (ग) ।

‡ भर्त्तुः सुखं व्रतमिति (ग) ।

§ निग्टहीतपञ्चेन्द्रिय इति समस्तमेवोचितं, असमस्तञ्चार्षम् ।

¶ प्रमुच्येदिति साधु ।

एतत्ते कथितं भद्रे शुभनिर्द्देशनिश्चयः।
सर्व्वलोकहितार्थाय यस्मात्त्वं परिपृच्छसि ॥ ४४ ।

इति वराहपुराणे सुखदुःखं नाम षोड़शाधिकशततमोऽध्यायः।

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः।

वराह उवाच।

शृणु भद्रे महाश्चर्य्यमाहारविधिनिश्चयम्।
आहारञ्चाप्यनाहारं तच्छृणोहि* वसुन्धरे ॥ १ ।
भुञ्जानोयाति चाश्नाति मम योगाय माधवि।
अशुभं कर्म्म कृत्वापि पुरुषोधर्म्ममाश्रितः ॥ २ ।
आहारञ्चैव धर्म्मज्ञ उपभुञ्जीत† नित्यशः।
सर्व्वे चान्नेव कर्म्मण्या व्रीहयः शालयस्तथा ॥ ३ ।
अकर्म्मण्यानि वक्ष्यामि येन भोज्यन्ति‡ मां प्रति।
तेन वै भुक्तमार्गेण अपराधी महौजसः ॥ ४ ।

---

* शृणु इति साधु।

† उपभुञ्जति इति (क, ख). आर्षं तत्, उपभुङ्क्ते इति साधु।

‡ भुञ्जन्ति इति साधु।

प्रथमश्चापराधान्नं न रोचते मम प्रिये ।
भुक्ता तु परकीयान्नं तत्परस्तन्निवर्त्तनः ।
द्वितीयस्त्वपराधोऽयं धर्म्मविघ्नाय वै भवेत् ॥ ५ ।
गत्वा मैथुनसंयोगं यो नु मां स्पृशते* नरः ।
तृतीयमपराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे ॥ ६ ।
दृष्ट्वा रजस्वलां नारीमस्माकं यः प्रपद्यते ।
चतुर्थमपराधन्तु दृष्टं नैव† क्षमाम्यहम् ॥ ७ ।
स्पृष्ट्वा तु मृतकञ्चैव असंस्कारकृतन्तु वै‡ ।
पञ्चमञ्चापराधं च न क्षमामि§ वसुन्धरे ॥ ८ ।
दृष्ट्वा तु मृतकं यस्तु नाचम्य स्पृशते तु माम्¶ ।
षष्ठन्तं चापराधं‖वै न क्षमामि वसुन्धरे ॥ ९ ॥
ममार्च्चनस्य काले तु पुरीषं यस्तु गच्छति** ।
सप्तमञ्चापराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे ॥ १० ।
यस्तु नीलेन वस्त्रेण प्रावृतो मां प्रपद्यते ।
अष्टमञ्चापराधञ्च†† कल्पयामि वसुन्धरे ॥ ११ ।

---

* स्पृशतीति साधु ।

† वै नेति (ग) ।

‡ दृष्ट्वा तु मृतकञ्चैव नाचाम्य स्पृशते तु मामिति (ग) । स्पृशतीति साधु ।

§ अपराधन्तं न क्षमेयमिति (ग) ।

¶ (ग) पुस्तकेऽत्र स्पृष्ट्वा तु मृतकञ्चेत्याद्यर्द्धं वर्त्तते ।

‖ षष्ठमिमञ्चापराधमिति (ग) ।

** यस्तु वाक्यं प्रभाषत इति (ग) ।

†† तु इति (ग) ।

ममैवार्च्चनकाले तु यस्त्वसमं प्रभाषते।
नवमस्त्वापराधन्तं* न रोचामि† वसुन्धरे॥ १२॥
अविधानं तु यः स्पृश्य‡ मामेव प्रतिपद्यते।
दशमस्त्वापराधोऽयं मम चाप्रियकारकः॥ १३॥
क्रुद्धस्तु यानि कर्म्माणि कुरुते कर्म्मकारकः।
एकादशापराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे॥ १४॥
अकर्म्मण्यानि पुष्पाणि यस्तु मामुपकल्पयेत्।
द्वादशस्त्वापराधन्तं§ कल्पयामि वसुन्धरे॥ १५॥
यस्तु रक्तेन वस्त्रेण कौसुम्भेनोपगच्छति।
त्रयोदशस्त्वापराधं¶ कल्पयामि वसुन्धरे॥ १६॥
अन्धकारे च मान्देवि यः स्पृशेत‖ कदाचन।
चतुर्द्दशापराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे॥ १७॥
यस्तु कृष्णेन वस्त्रेण मम कर्म्माणि कारयेत्।
पञ्चदशापराधन्तं कल्पयामि वसुन्धरे**॥ १८॥
अधौतेन तु वस्त्रेण यस्तु मामुपकल्पयेत्।

---

* तु इति (ग)।

† रोचामीति चार्षे, रोचयामीति साधु।

‡ स्पृष्टेति साधु।

§ तु इति (ग)।

¶ त्रयोदशापराधमिति (ग)।

‖ स्पृशेदिति साधु।

** वरानने इति (ग)।

षोड़शन्त्वपराधानां कल्पयामि वरानने ॥ १९ ।
स्वयमन्नन्तु योऽद्याद्ज्ञानादपि माधवि ।
सप्तदशापराधन्तु कल्पयामि वसुन्धरे ॥ २० ।
यस्तु मात्स्यानि मांसानि भक्षयित्वा प्रपद्यते ।
अष्टादशापराधञ्च कल्पयामि वसुन्धरे* ॥ २१ ।
जालपादं भक्षयित्वा यस्तु मामुपसर्पति ।
एकोनविंशापराधं कल्पयामि वसुन्धरे† ॥ २२ ।
यस्तु मे दीपकं स्पृष्ट्वा मामेव प्रतिपद्यते‡ ।
विंशकञ्चापराधन्तं कल्पयामि वरानने ॥ २३ ।
श्मशानं यस्तु वै गत्वा मामेव प्रतिपद्यते ।
एकविंशापराधन्तं कल्पयामि वसुन्धरे ॥ २४ ।
पिण्याकं भक्षयित्वा तु यो मामेवाभिगच्छति§ ।
द्वाविंशञ्चापराधन्तं कल्पयामि प्रिये सदा ॥ २५ ।
यस्तु वाराहमांसानि प्रापणेनोपपादयेत् ।
अपराधं त्रयोविंशं कल्पयामि वसुन्धरे ॥ २६ ।
सुरां पीत्वा तु यो मर्त्यः कदाचिदुपसर्पति ।
अपराधं चतुर्विंशं कल्पयामि वसुन्धरे ॥ २७ ।
यः कुसुम्भञ्च मे शाकं भक्षयित्वोपचक्रमे ।

---

* अनुजानामि माधवीति (ग) ।

† प्रतिजानामि सुन्दरीति (ग) ।

‡ नवमे दीपकं दृष्ट्वा यो मां स्पृशति माधवीति (ग) ।

§ उपचक्रमे इति (ग) ।

अपराधं पञ्चविंशं कल्पयामि वसुन्धरे* ॥ २८ ॥
परप्रावरणेनैव यस्तु मामुपसर्पति ।
अपराधेषु षड्विंशं कल्पयामि वसुन्धरे† ॥ २९ ॥
नवान्नं यस्तु भक्षेत‡ न देवान्न पितॄन्यजेत् ।
सप्तविंशस्त्वापराधं कल्पयामि गुणान्विते ॥ ३० ॥
उपानद्भ्यां च प्रपदे तथा यापीश्च गच्छति ।
अपराधमष्टविंशं कल्पयामि गुणान्विते ॥ ३१ ॥
शरीरं मर्द्दयित्वा§ तु यो मामाप्नोति माधवि ।
एकोनत्रिंशापराधो न स स्वर्गेषु गच्छति ॥ ३२ ॥
अजीर्णेन समाविष्टो यस्तु मामुपगच्छति ।
त्रिंशकस्त्वापराधस्तं कल्पयामि यशस्विनि¶ ॥ ३३ ॥
गन्धपुष्पाण्यदत्त्वा तु यस्तु धूपं प्रयच्छति ।
एकत्रिंशस्त्वापराधं कल्पयामि मनस्विनि‖ ॥ ३४ ॥
विना भेर्य्यादिशब्देन द्वारस्योद्घाटनं मम ।
महापराधं जानीयाद्द्वात्रिंशन्तं मम प्रिये ॥ ३५ ॥
अन्यच्च शृणु वक्ष्यामि दृढव्रतमनुत्तमम् ।

---

* मनोरमे इति (ग) ।
† मनोरमे इति (ग) ।
‡ भक्षयेदिति साधु ।
§ मक्षयित्वेति (ग) ।
¶ वसुन्धरे इति (ङ) ।
‖ एकत्रिंशाऽपराधन्तु कल्पयामि यशस्विनीति (ग) ।

कृत्वा चावश्यकं कर्म्म मम लोकञ्च गच्छति ॥ ३६ ।
नित्ययुक्तश्च शास्त्रज्ञो मम कर्म्मपरायणः ।
अहिंसापरमश्चैव सर्व्वभूतदयापरः ॥ ३७ ।
सामान्यश्च शुचिर्दक्षो मम नित्यं पथे स्थितः ।
निगृह्य चेन्द्रियग्राममपराधविवर्ज्जितः ॥ ३८ ।
उदारो धार्म्मिकश्चैव स्वदारेषु सुनिष्ठितः ।
शास्त्रज्ञः कुशलश्चैव मम कर्म्मपरायणः* ।
चातुर्वर्ण्यस्य मे भद्रे सन्मार्गेषु व्यवस्थितः† ॥ ३९ ।
आचार्य्यभक्ता देवेषु भक्ता भर्त्तरि वत्सला ।
संसारेष्वपि वर्त्तन्ती‡ गच्छन्ती अग्रतो यदि ।
मम लोकस्थिताः सा वै भर्त्तारम्प्रसमीक्षते§ ॥ ४० ।
पुरुषोयदि मद्भक्तः स्त्रियन्त्यक्त्वा च गच्छति ।
स ततोऽत्र प्रतीक्षेत भार्य्यां भर्त्तरि वत्सलाम् ॥ ४१ ।
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि कर्म्मणां कर्म्म चोत्तमम् ।
ऋषयो मां न पश्यन्ति मम कर्म्मपथे स्थिताः¶ ॥ ४२ ।

---

* कर्म्मपथे स्थित इति (ग) ।

† एतच्चरणद्वयं (ग) पुस्तके नास्ति ।

‡ वर्त्तमाना इति साधु ।

§ सम्प्रतीक्षते इति (ग) ।

¶ (ग) पुस्तकेऽतः परं—

द्रष्टव्या मम लोकेषु ऋषयोऽपि वरानने ।
किं पुनर्म्मानुषा ये च मम कर्म्मव्यवस्थिताः ॥

इत्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

अन्यद्देवेषु ये भक्ता मूढ़ा वै पापचेतसः।
मम मायाविमूढ़ास्तु न प्रपद्यन्ति* माधवि ॥ ४३ ।
मान्तु ये वै प्रपद्यन्ते मोक्षकामा वसुन्धरे।
तानहं भावसंसिद्धान्बुद्धा संविभजामि वै ॥ ४४ ।
येन त्वं परया भक्त्या धारितासि मया धरे।
तेनेदं कथितन्देवि आख्यानं धर्म्मसंयुतम् ॥ ४५ ।
पिशुनाय न दातव्यं न च मूर्खाय माधवि† ।
नादीक्षिताय दातव्यं नोपसर्प्याय यत्नतः ॥ ४६ ।
शठाय च न दातव्यं नास्तिकाय न माधवि।
वर्ज्जयित्वा भागवतं मम कर्म्मपरायणम् ॥ ४७ ।
एतत्ते कथितन्देवि मम धर्म्मं महौजसम्।
सर्व्वलोकहितार्थाय किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ ४८ ।

इति वराहपुराणे द्वात्रिंशदपराधकथनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः।

---

* प्रपद्यन्ते इति पाठः।

† (ग) पुस्तके एतदर्द्धमधिकमेव दृश्यते—
व्रतो न चोपदिष्टाय न शठाय प्रदापयेदिति।

अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः।

वराह उवाच।

शृणु तत्त्वेन मे भद्रे प्रायश्चित्तं यथाविधि।
यथावत्स च दातव्यो मम भक्तेन विद्यया ॥ १ ।
वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण उद्धृत्य दन्तकाष्ठकम्।
दीपं न ज्वालयेत्तावद्यावन्न स्पृश्यते धरा* ॥ २ ।
दीपे प्रज्वालिते तत्र हस्तशौचन्तु कारयेत्।
ततः प्रक्षाल्य हस्तौ तु पुनरेवमुपागतः† ॥ ३ ।
वन्दयित्वास्य चरणौ दन्तधावनमानयेत्।
अनेनैव तु मन्त्रेण दद्याद्वै दन्तकाष्ठकम् ॥ ४ ।

मन्त्रश्च। भुवनभवन रविसंहरण अनन्तो मध्यश्चेति गृह्णेमं भुवनं दन्तधावनम्।

यत्त्वया भाषितं सर्व्वमेवं धर्म्मविनिश्चयम्।
दन्तधावनं दन्ते दद्याद्यावत्कर्म्म वसुन्धरे ॥ ५ ।
निर्म्माल्यं शिरसोत्तार्य्य धृत्वा शिरसि चात्मनः।
पश्चात्तु जलपूतेन ततो हस्तेन सुन्दरि ॥ ६ ।
कार्य्यात्तु मुखकर्म्माणि स्वल्पेन सलिलेन च।

---

* यावन्न स्पृश्यते भूमिं तावद्दीपं न ज्वालयेदिति (ग), स्पृशतीति साधु।

† अतः परं (ग) पुस्तके अन्यः पाठो वर्त्तते, यथा—
ततः प्रक्षाप्यैव दन्तैर्विगृह्य पूर्व्वं जलशुचिः।
निरपराधो मध्यस्थ इदं मन्त्रमुदीरयेदिति ॥

मुखप्रक्षालने चेमं शृणु मन्त्रञ्च सुन्दरि।
यच्चेमं कृतमन्त्रेण संसारात्तु प्रमुच्यते ॥ ७।

मन्त्रश्च। तद्भगवन्त्वां गुणश्च आत्मनश्चापि गृह्य वारिणः सर्व्वदेवतानां मुखमेवं प्रक्षालयेत्। एतेन मन्त्रेण सगन्धधूपदीपनैवेद्यं पुनरेवं समर्पयेत्।

ततः पुष्पाञ्जलिन्दत्त्वा भगवन् भक्तवत्सल।
नमो नारायणेत्युक्ता इमं मन्त्रमुदीरयेत्* ॥ ८।
मन्त्रज्ञानां यज्ञयष्टारं भूतस्रष्टारमेव च।
अन्यपुष्पाणि संगृह्य कल्यमुत्थाय माधवि।
पूजयेद्देवं†देवेशं ज्ञानी भागवतः शुचिः।
निपतेद्दण्डवद्भूमौ‡ सर्व्वकर्म्मसमन्वितः ॥ ९।१०।
कायं निपतितङ्कृत्वा प्रसीदेति जनार्द्दनम्।
शिरसा चाञ्जलिङ्कृत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ११।

मन्त्रैर्लब्ध्वा संज्ञां त्वयि नाथ प्रसन्ने
त्वदिच्छातो ह्यपि योगिनाञ्चैव मुक्तिः।
यतस्त्वदीयः कर्म्मकरोऽहमस्मि
त्वयोक्तं यत्तेन देवः प्रसीदतु§ ॥ १२।

---

* उदाहरेदिति (ग)।

† एवं पुष्पाणीति (ग)।

‡ देवीतले निपतेत्तु इति (ग)।

§ लब्ध्वा संज्ञामपि नाथ प्रसन्नेच्छातः
संसारान्मुक्तयेऽहं कर्म्मकरो यत्त्वया पूर्व्वमुक्तं प्रसीदतु इति (ग)।

एवं मन्त्रविधिङ्कृत्वा मम भक्तिव्यवस्थितः ।
पृष्ठतोऽनुपदङ्कृत्वा शीघ्रं यावन्न हीयते ॥ १३ ।
एवं सर्व्वं समादाय मम कर्म्म दृढ़व्रतः ।
शीघ्रं मेऽभ्यञ्जनन्दद्यात्तैलेनाथ घृतेन वा ॥ १४ ।
ततः स्नेहं समुद्दिश्य* मन्त्रज्ञः कर्म्मकारकः ।
एवं चित्तं समाधाय इमं मन्त्रमुदीरयेत्† ॥ १५ ।
मन्त्रः ।—स्नेहं स्नेहेन संगृह्य लोकनाथ मया हृतम् ।
सर्व्वलोकेषु सिद्धात्मा ददाम्यात्मकरेण च ।
मया प्रोक्तः क्षमस्वेति तुभ्यञ्चैव नमो नमः ॥ १६ ।
एवं मन्त्रः समाख्यातस्तेनाज्यात्प्रथमं शिरः‡ ।
दक्षिणाङ्गं ततोऽभ्यज्याद्वाममङ्गं ततोऽनु च§ ॥ १७ ।
पश्चात्पृष्ठं समभ्यज्य ततोभ्यज्यात्कटिं तथा¶ ।
पश्चाल्लिम्पेत्ततो भूमिं गोमयेन दृढ़व्रतः ॥ १८ ।
तस्य दृष्ट्वा श्रुतं भद्रे गोमयेन सुनिश्चितम्‖ ।
यानि पुण्यान्यवाप्नोति तानि मे गदतः शृणु** ॥ १९ ।

---

* ततस्तं स्नेहमुद्दिश्येति (ग) ।

† (ग) पुस्तके श्लोकादनन्तरं 'मन्त्रा ऊचुः' इत्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

‡ एवं मन्त्रैः समाख्यातः शिरसि प्रथमं ददाविति (ग) ।

§ पश्चाद्दक्षिणमङ्गेषु ततो वामन्तु लेपयेदिति (ग)।

¶ पश्चात्पृष्ठं समारुह्य ततः पश्चात्कटिन्तथेति (ग) ।

‖ लिम्प यत्र सुनिश्चितः इति (ग) ।

** मम मार्गानुसारिणि इति (ग) ।

अज्यमानमपि तथा यावन्तस्तैलविन्दवः* ।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ २० ।
ततः पुण्यकृताँल्लोकान्पुरुषो योऽनुलिप्यते† ।
एकैककणसंख्यातः स्वर्गलोके महीयते‡ ॥ २१ ।
एवं योऽभ्यञ्जयेद्गात्रं तैलेन तु घृतेन वा§ ।
तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके प्रतिष्ठति¶ ॥ २२ ।
अथ चोद्वर्त्तनं भद्रे प्रवक्ष्यामि प्रियं मम ।
येन शुध्यन्ति चाङ्गानि मम प्रीतिश्च जायते‖ ॥ २३ ।
भोगिना यदि वा रोध्रं यदि पिप्पलिकामधु ।
मधूकमश्वपर्णं वा रोहिणश्चैव कर्कटम् ।
एतेषां प्राप्य लभते शास्त्रज्ञः कर्म्मकारकः ॥ २४ ।
करेण यस्य चूर्णेन पिष्टचूर्णेन वा पुनः ।
एतदुद्वर्त्तनं** कुर्य्यान्मम गात्रसुखावहम् ॥ २५ ।

---

* यावन्ति जलविन्दूनि लिप्यमानस्य सुन्दरीति (ग) ।
विन्दूनीति क्लीवमार्षं विन्दव इति साधु ।

† पुरुषैर्योऽनुलिप्यत इति (ग) ।

‡ एकैनैवानुलेपेन गोप योन्या प्रमुच्यते इति (ग) ।

§ एवं यो,भ्यञ्जनं दत्वा विशिष्टेनैव कर्म्मणा ।
यावन्तो विन्दवः केचित्तैर्ह्य घृततैलानि वेति (ग) ।

¶ प्रतिष्ठते इति साधु ।

‖ विशुद्धिर्मम जायत इति (ग) ।

** एतन्मोद्वर्त्तनमिति (ग) ।

यदीच्छेत्परमां सिद्धिं मम कर्म्मानुसारकः ।
एवमुद्वर्त्तनङ्कृत्वा स्नानकर्म्म तु* कारयेत् ॥ २६ ।
तत आमलकञ्चैव वसुगन्धार्णमुत्तमम् ।
तेन मे सर्व्वगात्राणि मर्द्दयित्वा दृढ़व्रतः ।
जलकुम्भं ततो गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत्† ॥ २७ ।
देवानां देवदेवोऽसि देव अनादिभूत ।
तवाव्यक्तरूपं स्नानं गृहाण माम्‡ ॥ २८ ।
एवन्तु स्नापनं कुर्य्यान्मम मार्गानुसारकः ।
अथ सौवर्णकुम्भेन रजतस्य घटेन वा ।
एतेषामप्यलाभेन कर्म्मज्ञः कर्म्म कारयेत् ।
ताम्रकुम्भमयेनैव कुर्य्यात्स्नापनमुत्तमम् ॥ २९।३० ।
एवन्तु स्नापनङ्कृत्वा विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
पश्चाद्गन्धः प्रदातव्यः प्रकृष्टो मन्त्रसंयुतः§ ॥ ३१ ।
सर्व्वगन्धाः सौमनस्याः सर्व्ववर्णाश्च ते मताः ।
उत्पन्नाः सर्व्वलोकेषु त्वया सत्येषु योजिताः¶ ॥ ३२ ।

---

* सर्व्वकर्म्माणीति (ग) ।

† (ग) पुस्तकेऽतः परं (मन्त्रा ऊचुः) इति पाठः ।

‡ देवानां देवोऽसि देव अनादि अनन्तव्यक्तरूपस्नानं गृह्य मामिति (ग) ।

§ अतः परं (ग) पुस्तके (मन्त्रा ऊचुः) इति पाठः ।

¶ सर्व्वगन्धाः सर्व्वसौगन्धिभिश्चैव सर्व्वे वर्णा ये केचिदनिन्द्यवर्णास्त्वया दत्ताः सप्तलोकेषु देवता वा देहेन गति सुगन्धं ममादायाय समाविदमपयुचि मम भक्ताय तुष्टाय प्रतिगृह्णाय माधव इति (ग) ।

मया च ते तवाङ्गेषु तानावह शुचीन्प्रभो।
मम भक्त्या सुसन्तुष्टः प्रतिगृह्णीष्व* माधव ॥ ३३ ।
एवं गन्धांस्ततो दत्त्वा उत्कृष्टं कर्म्म कारयेत्।
कर्म्मण्यान्यपि माल्यानि ततो मह्यं प्रदापयेत्† ॥ ३४ ।
तदेव‡ चार्च्चनङ्कृत्वा कर्म्मण्यः§ कर्म्मसम्मितः।
ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत्¶ ॥ ३५ ।
जलजं स्थलजञ्चैव पुष्पं कालोद्भवं शुचि।
मम संसारमोक्षाय गृह्ण गृह्ण‖ ममाच्युत ॥ ३६ ।
एवंविधोपचारेण अर्च्चयित्वा मम प्रियम्।
पश्चाद्धूपञ्च मे दद्यात्सुगन्धद्रव्यसम्मितम्** ॥ ३७ ।
धूपं गृह्य विधानेन ममोक्तं सुखवल्लभम्†† ।
उभयेषु कुलेष्वात्मा धूपमन्त्रमुदीरयेत्‡‡ ॥ ३८ ।
वनस्पतिरसं दिव्यं बहुद्रव्यसमन्वितम्।
मम संसारमोक्षाय धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३९ ।

---

* प्रतिगृहाणेति साधु।

† कर्म्मण्येष्वपि माल्येषु शीघ्रमेव प्रदापयेदिति (ग)।

‡ तमेवेति (ग)।

§ कर्म्मज्ञ इति (ग)।

¶ उदाहरेदिति (ग)।

‖ गृहाण गृहाणेति साधु।

** पश्चाद्धूपांश्च मे दद्याद्गन्धद्रव्यसमन्वितानिति (ग)।

†† समायुक्तं महत्तरमिति (ग)।

‡‡ उदाहरेदिति (ग)।

मन्त्रः।—शान्तिर्वै सर्व्वदेवानां शान्तिर्मम परायणम्।
सांख्यानां शान्तियोगेन धूपं गृह्ण नमोऽस्तु ते*।
त्राता नान्योऽस्ति मे कश्चित्त्वां विहाय जगद्गुरो॥ ४०।
एवमभ्यर्च्चनङ्कृत्वा माल्यगन्धानुलेपनैः।
पश्चाद्वस्त्रञ्च वै दद्यात्† चौमशुक्लं सपीतकम्॥ ४१।
एवञ्चैव‡ समादाय कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम्।
दिव्ययोगं समादाय इमं मन्त्रमुदीरयेत्§॥ ४२।
प्रीयतां भगवान्पुरुषोत्तमः
श्रीनिवासः श्रीमानानन्दरूपः।
गोप्ता कर्त्ताधिकर्त्ता नान्यनाथ
भूतनाथ आदिरव्यक्तरूपः।
चौमं वस्त्रं पीतरूपं मनोज्ञं
देवाङ्गे स्वे गात्रप्रच्छादनाय¶॥ ४३।
वस्त्रैर्विभूषणं कृत्वा मम गात्रानुसारिणम्।
पश्चात्पुष्पं गृहीत्वा तु आसनञ्चोपकल्पयेत्।
गृहीत्वा प्रणवाद्येन‖ धर्म्मगुण्येन संवृतः॥ ४४।

---

* शान्तिर्देवतामिव काष्ठे वसति शान्तिः।
सांख्यानां शान्तियोगानां गृह्ण धूपं मम संसारमोचणमिति (ग)।

† ततो दद्यादिति (ग)।

‡ एवं वस्त्रमिति (ग)।

§ अतः परं (मन्त्रा ऊचुः) इति (ग)।

¶ देव त्वं गृह्ण गात्रप्रदानाय चेति (ग)।

‖ प्रणवाद्यैनेति (ग)।

इदं परायणं परस्परप्रीतिकरं प्राणरक्षणं प्राणिनां श्लिष्टं तदनुकल्पं सत्यमुपयुक्तमात्मने तद्देव गृहाण*।

एवन्तु प्रापणं कृत्वा मम मार्गानुसारकः।
मुखप्रक्षालनं दत्त्वा शीघ्रमेव प्रकल्पितम्† ॥ ४५ ।
शुचिः स्तुवति‡ देवानामेतदेव§ परायणम्।
शौचार्थन्तु जलं गृह्य कृत्वा प्रापणमुत्तमम् ॥ ४६ ।
एवन्तु भोजनं दत्त्वा व्यपनीय तु प्रापणम्।
ताम्बूलन्तु ततो गृह्य इमं मन्त्रमुदीरयेत्¶ ॥ ४७ ।

मन्त्रः—अलङ्कारं सर्व्वतो देवानां द्रव्योनुक्तः सर्व्वसौगन्धिकादिभिः गृह्य ताम्बूल लोकनाथविशिष्टमस्माकञ्च भवनं तव प्रतिमा च ह‖।

अलङ्कारं मुखे श्रेष्ठं तव प्रीत्या मया कृतम्।
मुखप्रसादनं श्रेष्ठं देव गृह्ण मया कृतम्** ॥ ४८ ।

---

* इदं परापरं नाम परस्परेण शास्त्रपरंप्रमाणं प्रमाणिनां वै लिष्टं तदनुकल्पप्रयुक्तमात्मानं सत्यं सदैव गृह्णातु इति (ग)।

† मन्त्रप्रकल्पितमिति (ग)।

‡ स्तवेति इति (ग)। स्तौतीति साधु।

§ एवञ्चैवमिति (ग)।

¶ अतः परं (मन्त्रा ऊचुः) इति (ग)।

‖ तव प्रीतिर्मे भवमिति (ग)।

** मनोहरमिति (ग)।

एतेनैवोपचारेण मद्भक्तः कर्म्म कारयेत् ।
अनुमुक्तो महालोकान् पश्यति* मम नित्यशः ॥ ४८ ।

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे देवोपचारविधिर्नाम
अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

धरण्युवाच ।
एवं कर्म्मविधिं श्रुत्वा सर्व्वसंसारमोचणम् ।
प्रसन्नवदनन्देवं पुनर्वाक्यमुवाच ह ॥ १ ।
एवं महौजसं कर्म्म तव मार्गानुसारतः ।
त्वत्तस्तु प्रापणविधिस्तव प्रीत्या मया श्रुतः ।
केन द्रव्येण संयुक्तं तन्ममाचक्ष्व माधव ॥ २ ।
वसुधाया वचः श्रुत्वा वराहः प्रीतमानसः* ।
उवाच धर्म्मसंयुक्तं धर्म्मज्ञो वाक्यकोविदः ॥ ३ ।

---

* पश्यतीति साधु ।

---

* परमात्मवानिति (ग) ।

वराह उवाच।

येन मन्त्रेण संयुक्तो मम प्रापणकं नयेत्।
सप्त व्रीहीन्ततो गृह्य पयसा सह संयुतम्॥ ४।
परमन्नस्य शाकानि मधूकोदुम्बरन्तथा।
एते चान्ये च बहवः शतशोऽथ सहस्रशः।
कर्म्मण्याश्च त एतेषां ये मया* परिकीर्त्तिताः॥ ५।
व्रीहीणाञ्च प्रवक्ष्यामि उपयोग्यानि माधवि।
एकाग्रं मानसं कृत्वा† प्रापणं शृणु सुन्दरि॥ ६।
धर्म्मचिल्लिकशाकञ्च सुगन्धं रक्तसालिकौ।
दीर्घशालिमहाशाली वरकुङ्कुममाचिकौ॥ ७।
आमोदाशिवसुन्दर्य्यौ शिरीकाकुलशालिकाः‡।
विविधं यावकान्नञ्च ज्ञेयान्येतानि कर्म्मणि॥ ८।
कर्म्मण्या मुद्गमाषा वै तिलकङ्कुलित्थकाः।
गवेधुकं महामोहं मकुष्ठमथवाहिजाम्।
श्यामाकमिति चान्नानि कर्म्मण्यानि वसुन्धरे§॥ ९।
कर्म्मण्यानि च शाकानि विजानीहि वसुन्धरे।
एतानि प्रतिगृह्णामि यच्च¶ भागवतं प्रियम्॥ १०।

---

* कर्म्मण्याश्च य एतेषां ते मयेति (ग)।

† एकचित्तं समादायेति (ग)

‡ कालिका इति (ग)।

§ (ग) ८ श्लोकस्य उत्तरार्द्धे ९ श्लोकश्च न स्तः।

¶ प्रतिगृह्णाम्यहमेतामिति (ग)।

मार्गमांसं वरं छागं शासं समनुयुज्यते।
एतान् हि प्रापणे दद्यान्मम चैतत्* प्रियावहम्॥ ११।
युञ्जानो वितते यज्ञे ब्राह्मणे वेदपारगे।
भागो ममास्ति तत्रापि पशूनां छागलस्य च॥ १२।
माहिषं वर्ज्जयेन्मह्यं क्षीरं दधि घृतं ततः।
वर्ज्जयेत्तत्र मांसानि यजुषा वैष्णवोऽश्नुते।
परं पायसमपि वर्ज्यानि तन्मांसं चेतकः खुरे॥ १३।
पक्षिणाञ्च प्रवक्ष्यामि ये प्रयोज्या वसुन्धरे।
ये चैव मम क्षेत्रेषु उपयुज्यन्ति† नित्यशः॥ १४।
लावकं वार्त्तिकञ्चैव प्रशस्तञ्च कपिञ्जलम्।
एते चान्ये च बहवः शतशोऽथ सहस्रशः।
मम कर्म्मणि योग्या ये ते मया परिकीर्त्तिताः॥ १५।
यस्त्वेतत्तु विजानीयात्कर्म्मकर्त्ता तथैव च‡।
नापराध्नोति स नरो मम चोक्तं§ वचः प्रिये॥ १६।
ते च भोज्याश्च¶ मङ्गल्या मम भक्तसुखावहाः।

---

* मम चैवेति (ग)।

† उपयुज्यन्ते इति साधु।

‡ कदाचनेति (ग)।

§ ततश्च नापराधीक्तं ममैवोक्तमिति (ग)।

¶ भोग्याश्चेति (ग)।

ततोपष्टव्यमेवं हि य इच्छे*त्सिद्धिमुत्तमाम् ॥ १७ ।
य एतेन विधानेन यजिष्यन्ति वसुन्धरे ।
प्राप्नुवन्ति परां सिद्धिं ममैव कृतकर्म्मिणः† ॥ १८ ।

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे प्रापणद्रव्यकर्म्मण्यभोज्यनियमविधिर्नाम ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः।

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः।

वराह उवाच।

शृणुष्व परमं गुह्यं पूर्व्वं पृष्टं त्वया धरे*।
देवि सर्व्वं प्रवक्ष्यामि संसारतरणं महत् ॥ १ ।
स्नानं कृत्वा यथान्यायं मम कर्म्मपरायणाः।
उपसर्पन्ति ये भक्त्या कद्रनाशा जितेन्द्रियाः ॥ २ ।
यस्त्वैवमुच्यते भद्रे मम रूपं सनातनम्।

---

* यदास्तीति (ग)।

† प्राप्नोति परमां सिद्धिं ममैव कृतकर्म्मण इति (ग)।

---

* शृणोहि परमं गुह्यं यत्त्वया परिपृच्छितमिति (ग)।
शृणु इति साधु। परिपृष्टमिति साधु।

अहमेव वरारोहे सर्व्वभूतसनातनम् ॥ ३ ।
अधश्चोर्द्धञ्च तिर्य्यक् च अहमेव व्यवस्थितः ।
दिशाश्च विदिशाश्चैव उपर्य्युपरि भाविनि ॥ ४ ।
सर्व्वथा वन्दनीयास्ते मम भक्तेन सर्व्वदा* ।
क्रियासमूहयुक्तेन यदीच्छेत्परमां गतिम् ॥ ५ ।
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि† गुह्यं लोके महद्यशः ।
यथा वै वन्दनीयास्ते मम मार्गानुसारिणः ॥ ६ ।
कृत्वापि परमं कर्म्म बुद्धिमादाय तद्विधाम् ।
ततः पूर्व्वमुखो भूत्वा पुनर्गृह्य जलाञ्जलिम् ।
ओँ नमो नारायणेत्युक्त्वा‡ इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ७ ।

यजामहे धर्म्मपरायणाङ्गवं
नारायणं सर्व्वलोकप्रधानम् ।
ईशानमाद्यं पुरुषं पुराणं
संसारमोक्षाय कृपाकरन्तम् ॥ ८ ।

ततः पश्चान्मुखो भूत्वा पुनर्गृह्य जलाञ्जलिम् ।
द्वादशाक्षरमुच्चार्य्य§ इमं मन्त्रमुदीरयेत्¶ ॥ ९ ।

---

* नित्यशः इति (ग) ।

† अन्यत्ते संप्रवक्ष्यामीति (ग) ।

‡ मूलयोगं समादायेति (ग) ।

§ ओंनमो नारायणेत्युक्केति (ग) ।

¶ (ग) पुस्तकेऽतः परं (मन्त्रा ऊचुः) इत्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

यथा तु देवः प्रथमादिकर्त्ता
पुराणकल्पस्य यथा विभूतिः ।
तथा स्थितञ्चादिमनन्तरूप-
ममोघसङ्कल्पमनन्तमीडे ॥ १० ।

ततस्तेनैव कालेन* पुनर्गृह्य जलाञ्जलिम् ।
तेनैव चास्य योगेन भूत्वा चैवोत्तरामुखः ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ११ ।

यजामहे दिव्यं परं पुराण-
मनादिमध्यान्तमनन्तरूपम् ।
भवोद्भवं विश्वकरं प्रशान्तं
संसारमोक्षावहमद्वितीयम् ॥ १२ ।

ततस्तेनैव कालेन भूत्वा वै दक्षिणामुखः ।
नमः पुरुषोत्तमायेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १३ ।

यजामहे यज्ञमहो रूपन्तु सत्यं
ऋतञ्च कालादिमरूपमाद्यम् ।
अनन्यरूपञ्च महानुभावम् ।
संसारमोक्षाय कृतावतारम् ॥ १४ ।

काष्ठकृत्यस्ततो भूत्वा कृत्वा चेन्द्रियनिग्रहम् ।
अच्युते तु मनः कृत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १५ ।

यजामहे सोमपं भवन्तं ते
सोमार्कनेत्रं शतपत्रनेत्रम् ।

---

* अथ तस्मिंस्तु कालेऽस्मिन्निति (क) ।

जगत्प्रधानं ननु लोकनाथं

मृत्युत्रिसंसारविमोचणञ्च ॥ १६ ।

त्रिषु सन्ध्यास्वनेनैव विधिना कुर्य्यान्मम च कर्म्म तत् ।
बुद्ध्या युक्त्या च मत्या च यदीच्छेत्परमां गतिम्* ॥ १७ ।
गुह्यानां परमं गुह्यं योगानां परमो निधिः† ।
सांख्यानां परमं सांख्यं कर्म्मणां कर्म्म चोत्तमम् ॥ १८ ।
एतन्न दद्यान्मूर्खाय पिशुनाय शठाय च ।
दीक्षितायैव दातव्यं सुशिष्याय दृढाय च ॥ १९ ।
एतन्मरणकालेऽपि गुह्यं विष्णुप्रभाषितम् ।
बुद्ध्या धारयितव्यञ्च न विस्मर्त्तव्यं कदाचन‡ ॥ २० ।
य एतत्पठते§ नित्यं कल्पोत्थायी दृढव्रतः ।
ममापि हृदये नित्यं स तिष्ठति न संशयः¶ ॥ २१ ।
य एतेन विधानेन त्रिसन्ध्यं कर्म्म कारयेत् ।
तिर्य्यग्योनिविनिर्मुक्तो‖ मम लोकाय गच्छति ॥ २२ ।

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे त्रिसन्ध्यामर्म्मोपस्थानकरणं नाम
विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

* एतेषां त्रिषु सन्ध्यासु कर्म्मचैवं समाचरेत् ।
बुद्धिमान्मतिमान् भूत्वा यदीच्छेत्परमां गतिमिति (ग) ।

† योगानां परमो योगो गुह्यानां परमः पर इति (ग) ।

‡ बुद्धिमान्मतिमान् भूत्वा विस्मरेन्न कदाचनेति (ग) ।

§ पठतीति साधु ।

¶ संस्थितं त्रिगुणान्वितमिति (ग) ।

‖ तिर्य्यग्योन्यापि संप्राप्त इति (ग) ।

एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

येन गर्भं न गच्छेत* तच्छृणुष्व वसुन्धरे† ।
कथयिष्यामि ते ह्येवं सर्व्वधर्म्मविनिश्चयम् ॥ १ ।
कृत्वापि विपुलं कर्म्म आत्मानं न प्रशंसति ।
करोति बहुकर्म्माणि शुद्धेनैवान्तरात्मना ॥ २ ।
कृत्वा तु मम कर्म्माणि‡ समर्थोऽनुग्रहे रतः ।
कार्य्याकार्य्ये विजानाति सर्व्वधर्म्मेषु निष्ठितः ॥ ३ ।
शीतोष्णवातवर्षादिक्षुत्पिपासासहश्च यः ।
यो दरिद्रो निरालस्यः सत्यवागनसूयकः ॥ ४ ।
स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जकः§ ।
सत्यवादी विशुद्धात्मा नित्यं भागवतप्रियः ॥ ५ ।
संविभाज्य विशेषज्ञो नित्यं ब्राह्मणवत्सलः ।

---

* गच्छेदिति साधु ।

† तच्छ्रे शृणुहि माधवीति (ग) । शृणु इति साधु ।

‡ कार्य्याणीति (ग) तत्राऽतः परं—

नैव कुर्व्वत्यहंकारं क्रोधं चैव न गच्छति ।
समं पश्यति चित्तेन लाभालाभविवर्ज्जितः ।
पञ्चानामिन्द्रियाणाञ्च समर्थो निग्रहे रतः ॥

इति पाठो वर्त्तते ।

§ विवर्ज्जितः इति (ग) ।

प्रियभाषी* द्विजानाञ्च मम कर्म्मपरायणः ।
कुयोनिन्तु न गच्छेत मम लोकाय गच्छति ॥ ६ ।
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व† वसुन्धरे ।
यो वियोनिं न गच्छेत‡ मम कर्म्मपरायणः ॥ ७ ।
जीवहिंसानिवृत्तस्तु§ सर्व्वभूतहितः शुचिः ।
सर्व्वत्र समतायुक्तः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥ ८ ।
बाल्ये स्थितोऽपि वयसि क्षान्तो दान्तः शुभे रतः ।
नित्यं नैव विजानाति परेणापकृतं क्वचित् ॥ ९ ।
कर्त्तव्यं संस्मरेत्सर्व्वं मम सत्यञ्च जल्पति¶ ।
व्यलीकादिनिवृत्तो यस्तथ्येतिकृतनिश्चयः ॥ १० ।
नित्यञ्च वृत्तिमान्कश्चि‖त्परोक्षेऽपि न चाक्षिपेत् ।
ऋतुकालेऽपि गच्छेद्यः अपत्यार्थी स्वकां स्त्रियम् ॥ ११ ।
ईदृशास्तु नरा भद्रे मम कर्म्मपरायणाः ।
ते वियोनिं न गच्छन्ति मम गच्छन्ति सुन्दरि ॥ १२ ।

---

* प्रियवादीति (ग) ।

† शृणु इति साधु, एवं सर्व्वत्र ।

‡ गच्छेदिति साधु ।

§ जीवांस्तु ये न हिंसन्तीति (ग) ।

¶ असत्यञ्च न जल्पतीति (ग), तत्र इतः पूर्व्वं पाठभेदोऽस्ति तच्चाशुद्धबहुलतया परित्यक्त एव ।

‖ नित्यञ्च धृतिमान्यश्चेति (ग), तत्र परोक्षे च न निक्षिपेदिति च पाठः ।

पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व* वसुन्धरे।
पुरुषाणां प्रसन्नानां यश्च धर्म्मः† सनातनः॥ १३।
मनुनाप्यन्यथा दृष्टोह्यन्यथाङ्गिरसेन च।
शुक्रेण चान्यथा दृष्टोगौतमेनापि चान्यथा॥ १४।
सोमेन चान्यथा दृष्टोरुद्रेणाप्यन्यथा पुनः।
शङ्खेन चान्यथा दृष्टोलिखितेनापि चान्यथा॥ १५।
कश्यपेनान्यथा दृष्टोधर्म्मेणाप्यन्यथा धरे।
अग्निना वायुना चैव दृष्टोधर्म्मोऽन्यथा धरे॥ १६।
यमेन चान्यथा दृष्टइन्द्रेण वरुणेन च।
कुबेरेणान्यथा दृष्टः शाण्डिल्येनापि चान्यथा॥ १७।
पुलस्त्येनान्यथा दृष्टश्चादित्येनापि चान्यथा।
पितृभिश्चान्यथा दृष्टोह्यन्यथापि स्वयम्भुवा॥ १८।
आत्मनात्मनि धर्म्मेण ये नरा निश्चितव्रताः।
स्वकं पालयते धर्म्मं स्वमतेनैव भाषितम्॥ १९।
परवादं न कुर्व्वीत सर्व्वधर्म्मेषु निश्चितम्।
न निन्देद्धर्म्मकार्य्याणि आत्मधर्म्मपथे स्थितः॥ २०।
एभिर्गुणैः समायुक्तो मम कर्म्माणि कारयेत्‡।
विर्योनिं स न गच्छेत§ मम लोकाय गच्छति॥ २१।

---

* शृणु इति साधु। एवं परत्रापि।

† मम इति (ग)।

‡ कुर्व्वतीति (ग)। करोतीति साधु।

§ गच्छेदिति साधु। एवं परत्रापि।

पुनरन्यत्तु वक्ष्यामि तच्छृणुष्वेह माधवि ।
तरन्ति पुरुषा येन गर्भसंसारसागरम् * ॥ २२ ।
जितेन्द्रिया जितक्रोधा लोभमोहविवर्ज्जिताः ।
आत्मोपकारका नित्यन्देवातिथिगुरुप्रियाः † ॥ २३ ।
हिंसादीनि न कुर्व्वन्ति मधुमांसविवर्ज्जकाः ‡ ।
मनसा ब्राह्मणीञ्चैव योगच्छेन्न कदाचन ॥ २४ ।
विप्राय कपिलां दद्याद्दत्वं सान्त्वेन पालयेत् ।
सर्व्वेषाञ्चैव पुत्राणां न विशेषं करोति यः § ॥ २५ ।
संक्रुद्धं ब्राह्मणं दृष्ट्वा यस्तु तत्र प्रसादयेत् ।
यः स्पृशेत्कपिलां भक्त्या कुमारीं न च दूषयेत् ॥ २६ ।
अग्निं न च क्रमेत्पद्भ्यां न च पुत्रेण भाषयेत् ।
जले न मेहयेद्यस्तु ¶ गुरुभक्तो न जल्पकः ॥ २७ ।
एवं धर्म्मेण संयुक्तो योन्तु मां प्रतिपद्यते ।
स च गर्भं न गच्छेत मम लोकाय गच्छति ॥ २८ ।

इति वराहपुराणे योनिगर्भमोचणो नाम
एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

* सागरादिति (ग) ।

† देवतातिथिषु प्रिया इति (ग) ।

‡ विवर्ज्जिता इति (ग) ।

§ विशेषं यो न कुर्व्वतीति (ग) ।

¶ जलेन मेहनञ्चैवेति (ग) ।

द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्याय: ।

वराह उवाच ।

गुह्यानां परमं गुह्यं तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
तिर्य्यग्योनिगताश्चापि येन मुच्यन्ति* किल्बिषात् ॥ १ ।
अष्टम्याञ्च चतुर्द्दश्यां मैथुनं यो न गच्छति ।
भुक्त्वा परस्य चान्नानि यश्चैव न विकुत्सति ॥ २ ।
बाल्ये वयस्यपि च यो† मम नित्यमनुव्रत: ।
येन केनापि सन्तुष्टो यो मातापितृपूजक: ॥ ३ ।
आयासे जीवति न य: प्रविभागी गुणान्वित:‡ ।
दाता भोक्ता च कार्य्येषु स्वतन्त्रो नित्यसंयत: ॥ ४ ।
विकर्म्म नाभिकुर्व्वीत कौमारव्रतसंस्थित: ।
सर्व्वभूतदयायुक्त: सत्वेन च समन्वित: ॥ ५ ।

---

* मुच्यन्तीति चार्षं, मुच्यन्ते इति साधु । येन गच्छति किल्बिषा इति (ग) ।

† बाल्ये वयसि वर्त्तन इति (ग) ।

‡ (ग) पुस्तकेऽत्र एवं पाठोऽस्ति—

प्राप्तं भुञ्जीत नित्यञ्च स्वयं न परिवेषक: ।
अलुब्ध: सर्व्वकार्य्येषु स्वतन्त्रो नित्यसंयत: ।
विकर्म्म नाभिकुर्व्वीत कौमारव्रतसंस्थित: ।
सर्व्वभूतदयानित्यं सविभागी गुणान्वित: ।
दाता भोक्ता च सच वै सत्वेन च समन्वित: ॥ इति ।

मत्या च निस्पृहोऽत्यन्तं परार्थेष्वस्पृहः सदा* ।
ईदृग्बुद्धिं समादाय मम कर्म्म करोति यः† ।
तिर्य्यग्योनिं न गच्छेत मम लोकाय गच्छति ॥ ६ ।
इमं गुह्यं वरारोहे देवैरपि‡ दुरासदम् ।
तच्छृणुष्वानवद्याङ्गि कथ्यमानं मयाऽनघे ॥ ७ ।
जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजानि कदाचन ।
ये न हिंसन्ति भूतानि शुद्धात्मानो दयापराः§ ॥ ८ ।
यस्तु कोकामुखे देवि ध्रुवं प्राणान्परित्यजेत् ।
मनसा न चलत्येव मम वल्लभतां व्रजेत् ॥ ९ ।
ततो विष्णुवचः श्रुत्वा सा मही संशितव्रता ।
वराहरूपिणन्देवं प्रत्युवाच वसुन्धरा ॥ १० ।

धरण्युवाच ।

अहं शिष्या च दासी च भक्ता च त्वयि माधव ।
एवं मे परमं गुह्यं त्वद्भक्त्या वक्तुमर्हसि ॥ ११ ।
चक्रं वाराणसीञ्चैव अट्टहासञ्च नैमिषम् ।
भद्रकर्णह्रदञ्चैव हित्वा कोकां प्रशंससि¶ ॥ १२ ।

---

* मतिमान्नैव तप्यन्ते परार्थेषु कदाचनेति (ग) ।

† ईदृशीं बुद्धिमादाय मम कर्म्माणि कुर्व्वतीति (ग) ।

‡ देवैरतीति (क), (ख) ।

§ ये न हिंसन्ति भूतानि स्वेदजोद्भिज्जमण्डजान् ।
जरायुजानां शुद्धात्मा सर्व्वभूतदयापरः इति (ग) ।

¶ भद्रकर्णह्रदं नैव कोकं किं वै प्रशंससीति (ग) ॥

नगरञ्च हिरण्डञ्च मुकुटं* मण्डलेश्वरम्।
केदारञ्च ततो मुक्ता किङ्कोकाञ्च प्रशंससि† ॥ १३।
देवदारुवनं मुक्ता तथा जालेश्वरं‡ विभुम्।
दुर्गं महाबलं मुक्ता किं वै कोकां प्रशंससि ॥ १४।
गोकर्णञ्च ततो मुक्ता शुक्लाल्मेश्वरन्तथा§।
एकलिङ्गं ततो मुक्ता किं वा कोकां प्रशंससि ॥ १५।
एवं पृष्टस्तया भक्त्या माधवश्च महाप्रभुः।
वराहरूपी भगवान्प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ १६।

वराह उवाच।

एवमेतन्महाभागे यन्मान्त्वं भीरु भाषसे।
कथयिष्यामि ते गुह्यं कोका येन विशिष्यते ॥ १७।
एते रुद्राश्रिताः चेत्रा ये त्वया परिकीर्त्तिताः¶।
एते पाशुपताश्चैषा कोका भागवतस्य ह‖ ॥ १८।
तत्रान्यत्ते** प्रवक्ष्यामि महाख्यानं वरानने।
क्षतं कोकामुखे चैव मम चेत्रे हि†† सुन्दरि ॥ १९।

---

* कुक्कुटमिति (ग)।

† कोकां किं वै प्रशंससीति (ग)। एवं परत्रापि।

‡ यागेश्वरमिति (ग)।

§ गोकर्णञ्च ततोगुह्यं शुक्लालेश्वरं तथेति (ग)।

¶ चेत्रशब्दस्य तद्विशेषणानाञ्च पुंस्त्वमार्षम्।

‖ आर्षप्रयोगबाहुल्याच्छ्लोक एष (क) (ख) पुस्तकयोर्न धृत इत्यनुमीयते।

** अन्यच्च ते (ग)।

†† मम चेत्रेष्विति (ग)।

कश्चिल्लुब्धो मिषाहारश्चरन्वै* कोकामण्डले ।
तत्राल्पेनाम्बुना युक्ते ह्रदे मत्स्यस्तु तिष्ठति† ॥ २० ।
दृष्ट्वा तं लुब्धकस्तूर्णं बडिशेनाजहार ह ।
तस्य हस्तात्तु बलवान्मत्स्यस्तूर्णं विनिर्गतः ॥ २१ ।
अथ श्येनस्तु तं हर्त्तुं मन्त्रयित्वा नभश्चरः ।
निपत्य तं गृहीत्वैव प्रोड्डीनस्त्वरयान्वितः ।
अशक्तस्य ततो नेतुं मत्स्यः कोकामुखेऽपतत् ॥ २२ ।
तत्क्षेत्रस्य प्रभावेण राजपुत्रोऽभवत्प्रभुः ।
रूपवान् गुणवान् शूरः कुलेन वयसान्वितः‡ ॥ २३ ।
अथ कालेन तस्यैव मृगव्याधस्य चाङ्गना ।
गृहीत्वा चैव मांसानि गच्छन्ती याति तत्र वै§ ॥ २४ ।
एका चिल्ली मांसलुब्धा तद्धस्तान्मांसगर्द्धिनी ।

---

* लुब्धोऽथामिषमाहारं चरन्तमिति (ग) ।

† अल्पोदकेषु तिष्ठन्तं ततोमध्येन मत्स्यकमिति (ग) ।

‡ २१।२२।२३ श्लोकाः (ग) पुस्तके एवं पठिताः ।—
स तेनापि प्रवृद्धेन विद्धोमत्स्यः कदाचन ।
मत्स्योऽथ बलवांस्तत्र लुब्धकस्य च पार्श्वतः ॥
दूरे चैव धृतस्तेन स तु मत्स्यो दिगम्बरे ।
श्येनोमन्त्रयते हन्तुं निःश्वसन् खचरस्तथा ॥
सोऽपतन्मम चैवे तु कोकायान्तु वसुन्धरे ।
शकस्य पुत्रोजायेत रूपवान् बलवान् शुचिः ॥

§ (ग) पुस्तकेऽत्र पाठान्तरमस्ति, तत्रायद्भिगाद्रुष्यान्मोद्धृतम् ।

आगत्यागत्य तरसा हर्त्तुं समुपचक्रमे* ॥ २५ ।
मृगव्याधा बलान्मांसं हर्त्तुकामान्तु चिल्लिकाम्† ।
बाणेनैकेन संहत्य पातिता भुवि तत्क्षणात्‡ ॥ २६ ।
आकाशात्पतिता भद्रे कोकायां मम सन्निधौ§ ।
जाता चन्द्रपुरे रम्ये¶ राजपुत्री यशस्विनी ॥ २७ ।
व्यवर्द्धत सा तु कन्या वयोरूपगुणान्विता ।
चतुःषष्टिकलायुक्ता पुरुषं सा जुगुप्सति ॥ २८ ।
रूपवान् गुणवान् शूरो युद्धकार्य्यार्थनिश्चितः ।
सौम्यश्च पुरुषश्चैव सा च नेति जुगुप्सति‖ ॥ २९ ।
अथ केनचित्कालेन शक आनन्दपूरके ।
सम्बन्धोऽजायत तयोर्मध्यमे वयसि स्थयोः** ॥ ३० ।

---

* अथ चामिषलुब्धा वै चिल्ली व्यचरदम्बरे ।
तस्मिन्देशे समागम्य मांसं हरितुमिच्छति ॥ इति (ग) । हर्त्तुमिति साधु ।

† मांसग्रहणलोलुपामिति (ग) ।

‡ एकेनैव तु बाणेन सा वै निपतिता सहेति (ग) ।

§ मण्डले इति (ग) ।

¶ चैवेति (ग) ।

‖ सा तु वै वर्द्धते कन्या चतुःषष्टिकलान्विता ।
रूपयौवनसम्पन्ना पुरुषं सा जुगुप्सति ॥
जुगुप्सतीति चार्षं, जुगुप्सते इति साधु । (ग) पुस्तकेऽतः परं
रूपवान् गुणवान् शूरो युद्धकार्य्यार्थनिश्चितः ।
सौम्यश्च पुरुषश्चैव सर्व्वानभिजुगुप्सतीत्यधिकः पाठो वर्त्तते ।

** सम्बन्धो जायते तेषां मनैच्छया वरानने इति (ग) ।

तथा तु तौ समासाद्य परस्परमथ क्रमात्* ।
यथान्यायं स विप्रोक्तं विधिदृष्टेन कर्म्मणा ॥ ३१ ।
स च तया समं नित्यं सा च तेन समं शुभा ।
अन्योन्यं रममाणौ तौ मुहूर्त्तमपि नोज्झतः ॥ ३२ ।
गच्छत्येवं बहुतरे काले चैवाप्यनिन्दिता† ।
समप्रेम्णा च संयुक्ता सौहृदेन च नायकम्‡ ।
भजमाना विनीता च सौहृदाच्च विशेषतः ॥ ३३ ।
एवं बहुगतः कालः कामभोगेषु§ सक्तयोः ।
राजपुत्रस्ततोऽप्यत्र शकानां नन्दवर्द्धनः ।
तस्याजायत मध्याह्ने शिरोरुगतिपीड़िनी¶ ॥ ३४ ।
ये केचिद्भिषजस्तत्र गदेषु कुशलाः शुभे ।
ते तत्रौषधयोगश्च चक्रुस्तेनापि वेदना‖ ।
ननाश नैव संयातः कालोबहुतिथस्ततः ॥ ३५ ।
न सम्बुध्यति चात्मानं विष्णुमायाविमोहितः** ।
पूर्णे हि समये तत्तु उभयोश्च तदन्तरम् ॥ ३६ ।

---

* प्राप्तौ तु ताविहान्योन्यमुभयोश्चैव सुन्दरि इति (ग) ।

† एवं सुबहुधाकाले गच्छत्येव अनिन्दिता इति (ग) ।

‡ नायिकेति (ग) ।

§ बहुधैव गतः कालः समभोगेष्विति (ग) ।

¶ अतिभीषणेति (ग) ।

‖ ते तस्य सर्व्वमाचष्टे न सा तिष्ठति वेदनेति (ग) ।

** प्रमोहित इति (ग) ।

तस्य कालः संवृतस्य योऽसौ पूर्व्वप्रतिस्तवः ।
अयने गत एतेषां वृत्तं कौतूहलं भुवि ॥ ३७ ॥
अन्योऽन्यप्रीतियुक्तौ तु नान्योऽन्यं जहतुः क्वचित् ।
ततः सर्व्वानवद्याङ्गी भर्त्तारमिदमब्रवीत् ॥ ३८ ॥
किमिदन्तव भद्रन्ते वेदना जायते गिरे* ।
एतदाचक्ष्व तत्त्वेन यद्यहञ्च तव प्रिया ॥ ३८ ॥
बह्वोभिषजश्चैव नानाशास्त्रविशारदाः ।
कुर्व्वन्ति तव कर्म्माणि वेदना च न गच्छति† ।
एवं स प्रियया प्रोक्तस्तां प्रियां पुनरब्रवीत् ॥ ४० ॥
इदं किं विस्मृता भद्रे सर्व्वव्याधिसमन्वितम् ।
यल्लब्धं मानुषत्वञ्च सुखदुःखसमन्वितम् ।
संसारसागरारूढं नातिप्रष्टुन्त्वमर्हसि‡ ।

---

* गिरिशेति साधु ।

† गिरे तिष्ठति वेदनेति (ग) ।

‡ (ग) पुस्तकेऽत्र पाठभेदो यथा—

इतः किं विस्मृता भद्रे न च त्वं ज्ञातुमर्हसि ।
मानुष्यमेव यद्भद्रे सर्व्वव्याधिसमन्वितम् ॥
लभते जातमात्रेण दुःखानि च सुखानि च ।
एवं ज्ञातं वरारोहे मानुषत्वञ्च संवृतम् ।
संसारसागरारूढं नातिपृच्छितुमर्हसि ॥ इति
नातिप्रष्टुमिति साधु ।

तेनैवं भाषिता बाला* श्रोतुकामा वरानना ॥ ४१।४२ ।
ततः कदाचिच्छयने सुप्तौ तौ दम्पती किल ।
गते बहुतिथे काले पुनः पप्रच्छ सा प्रियम्† ॥ ४३ ।
कथयस्व तमेवार्थं यन्मया पूर्व्वपृच्छितम्‡ ।
किं मां न भाषसे नाथ साभिप्रायं वचस्तव ॥ ४४ ।
गोप्यं वा किञ्चिदस्तीह किं गोपयसि मे पुरः ।
अवश्यञ्चैव वक्तव्यं यद्यहन्तव वल्लभा ॥ ४५ ।
इति निर्बन्धतः पृष्टः स शकाधिपतिर्नृपः ।
तां प्रियां प्रणयात्प्राह बहुमानपुरःसरम् ॥ ४६ ।
मुच्यतां मानुषं भावं तां जातिं स्मर पौर्व्विकीम्§ ।
अथ कौतूहलं भद्रे श्रवणे पूर्व्वजन्मनः ।
मन्मातापितरौ गत्वा प्रसादय शुचिस्मिते ॥ ४७ ।
मानार्हौ मानयित्वा तौ ययाहं जठरे धृतः ।
तयोराज्ञां पुरस्कृत्य मानयित्वा यथार्हतः ।
अथ कोकामुखे गत्वा¶ कथयिष्याम्यसंशयम् ॥ ४८ ।
स्वपूर्व्वजन्मवृत्तन्तु देवानामपि दुर्लभम् ।

---

* एवं सा तेन प्रोक्ता त्विति (ग)।

† पञ्चमासे गते काले रमेतौ तौ शयने गतौ ।
जातकौतूहले चैव पुनरेवाभ्यपृच्छत ॥ इति (ग) ।

‡ पृष्टमिति साधु ।

§ जन्मनीति (ग) ।

¶ गत्वा कोकामुखे स्थानमिति (ग) ।

तत्र ते कथयिष्यामि सर्व्वंवृत्तमनिन्दिते॥ ४९।
ततः सा ह्यनवद्याङ्गी श्वश्रूश्वशुरयोः पुरः।
गत्वा गृहीत्वा चरणौ ततस्ताविदमब्रवीत्*।
किञ्चिद्विज्ञप्तुकामास्मि तत्र वा†मवधीयताम्॥ ५०।
भवद्दाज्ञां पुरस्कृत्य भवद्भ्रामनुमानितौ।
पुण्ये कोकामुखे गन्तुमिच्छावस्तत्र वां गुरू।
कार्य्यगौरवभावेन न निषेध्यौ कथञ्चन॥ ५१।
अद्य यावत्किमपि वां याचितन्न मया क्वचित्।
पुरस्तादद्यावयोस्तन्मे याचितं दातुमर्हथः॥ ५२।
शिरोवेदनयायुक्तः सदा तव सुतोह्ययम्।
मध्याह्ने मृतकल्पो वै जायते ह्यचिकित्सकम्॥ ५३।
सुखानि सर्व्वविषयान्विसृज्य परिपीड़ितः।
कोकामुखं विना कष्टं न निवृत्तं भविष्यति॥ ५४।
कदाचिन्नोक्तपूर्व्वन्ते रहस्यं परमं महत्।
त्वरितङ्गन्तुमिच्छामि विष्णोस्तत्परमं पदम्।
दम्पतीभ्यां हि गमनं रोचतां सर्व्वथैव हि॥ ५५।
ततोवधूवचः श्रुत्वा शकानामधिपो नृपः‡।
करेण स्वयमादाय वधूं पुत्रमुवाच ह॥ ५६।

---

* अतः परं (ग) पुस्तकेऽयमधिकः पाठः।

† वामिति चार्षम्।

‡ शकादिः पृथिवीपतिः इति (ग)।

किमिदं चिन्तितं वत्स कोकामुखगमं प्रति ।
हस्त्यश्वरथयानानि स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ ५७ ।
सर्व्वमेतत्तु समाङ्गं कोषकोष्ठादिसंयुतम् ।
अरण्यं वित्तयोराज्यं सर्व्वं त्वयि प्रतिष्ठितम्* ॥ ५८ ।
मित्रं वरासनञ्चैव गृहीष्व सुतसत्तम† ।
त्वयि प्रतिष्ठिताः प्राणाः सन्तानश्च तदुत्तरम्‡ ॥ ५९ ।
ततः पितुर्वचः श्रुत्वा राजपुत्रो यशस्विनि ।
पितुः पादौ गृहीत्वा च प्रोवाच विनयान्वितः§ ॥ ६० ।
अलं राज्येन कोशेन वाहनेन बलेन वा ।
गन्तुमिच्छामि तत्राहं तूर्णं¶ कोकामुखं महत् ॥ ६१ ।
शिरोवेदनया मुक्तो यदि जीवाम्यहं पितः ।
तदा राज्यं बलं कोषो ममैवेतत्र संशयः ।
तत्रैव गमनान्मह्यं वेदना नाशमेष्यति‖ ॥ ६२ ।
पुत्रोक्तमवधार्य्यैवं प्रजानामधिपो नृपः ।
अनुजज्ञे ततः कोकां गच्छ पुत्र नमोऽस्तु ते ॥ ६३ ।

---

* विसर्ज्जितमिति (ग) ।

† गृहाण पुत्र ममोत्तरमिति (ग) ।

‡ तदुत्तममिति (ग) ।

§ पितरं चरणौ गृह्य प्रत्युवाच पुनस्तत इति (ग) ।

¶ शीघ्रमिति (ग) ।

‖ एष श्लोकः (ग) पुस्तके नास्ति ।

वणिजश्चैव पौराश्च वेश्याश्चापि* वराङ्गनाः।
अनुजग्मु† राजपुत्रं कोकामुखपथे स्थितम्‡ ॥ ६४।
अथ दीर्घेण कालेन प्राप्तः कोकामुखन्त्विदम्।
तत्र गत्वा वरारोहा भर्त्तारमिदमब्रवीत् ॥ ६५।
पूर्व्वपृष्टं मया यत्ते वक्ष्यामीति च मां प्रति।
कोकामुखे त्वयाप्युक्तं तदेतन्मम कथ्यताम् ॥ ६६।
निशम्येति प्रियाप्रोक्तं राजपुत्रो यशस्विनि।
प्रहस्याह प्रियान्तान्तु समालिङ्ग्य वसुन्धरे ॥ ६७।
रजनी सम्प्रवृत्तेयं सुखं स्वापो विधीयताम्।
श्वः सर्व्वं कथयिष्यामि यत्ते मनसि वर्त्तते§ ॥ ६८।
प्रभातायान्तु शर्व्वर्य्यां स्नातौ क्षौमविभूषितौ।
प्रणम्य शिरसा विष्णुं हस्ते गृह्य ततः प्रियाम् ॥ ६९।
ततः पूर्व्वोत्तरे पार्श्वे नित्यं यो हृदि तिष्ठति।
अस्थीनि दर्शयामास अवशिष्टानि यानि तु ॥ ७०।

---

* चैवेति (ग)।

† अधावदिति (ग)।

‡ (ग) पुस्तके श्लोक एव एवं पठितः।—
तथा वै धार्य्यमाणोऽसौ तिष्ठते सर्व्वकर्म्मवित्।
पित्रा तातोऽनुज्ञातो वै गच्छ पुत्र नमोऽस्तु ते ॥

§ सुखं स्वप वरारोहे ह्येकां रजनीं प्रिये।
कल्यन्ते कथयिष्यामि यच्च स्यात्ते मनीषितमिति (ग) ॥

एतानि मम चास्थीनि पूर्व्वदेहोद्भवानि च* ।
अहं पुराभवं मत्स्यः कोंकेषु विचरञ्जले† ।
व्याधेन निगृहीतोऽस्मि वड़िशेन जलेचरः ॥ ७१ ।
तद्धस्तान्निर्गतस्तत्र बलेन पतितो भुवि ।
श्येनेनामिषलुब्धेन नखैर्विद्धोऽस्मि सुन्दरि ॥ ७२ ।
नीत आकाशमार्गेण तस्माच्च पतितोऽत्र वै ।
तेन तस्य प्रहारेण जाता शिरसि वेदना ।
अहमेव विजानामि नान्यो जानाति मां विना‡ ॥ ७३ ।
एतत्ते कथितं भद्रे पूर्व्वपृष्टञ्च यत्त्वया§ ।
गच्छ सुन्दरि भद्रन्ते यत्र ते वर्त्तते मनः ॥ ७४ ।
ततः साप्यनवद्याङ्गी रक्तपद्मशुभानना ।
करुणं स्वरमादाय भर्त्तारं पुनरब्रवीत् ॥ ७५ ।
एतदर्थं मया भद्र गुह्यं नोक्तं तथा स्वकम् ।
अहञ्च यादृशी पूर्व्वमभवन्तच्छृणुष्व मे ॥ ७६ ।
क्षुत्पिपासापरिश्रान्ता चिल्ली गगनगामिनी ।
वृक्षोपरि समासीना भक्ष्यञ्चैव विचिन्वती¶ ॥ ७७ ।

---

* पूर्व्वकापि वरानने इति (ग) ।

† अहं मत्स्योनु कोंके तु विचरामि जलेषु वै इति (ग) ।
तत्रात: परं चरणौ न स्तः ।

‡ न कश्चान्योविजानातीति (ग) ।

§ यत्त्वया पूर्व्वपृच्छितमिति (ग), आर्षमिदम् ।

¶ एष श्लोकः (ग) पुस्तके नास्ति ।

अथ कश्चिन्मृगव्याधो हत्वा वनचरान्बहून् ।
संगृह्य मांसभारान्वै तेन मार्गेण सङ्गतः ॥ ७८ ।
स्थापयित्वा मांसभारान् प्रियायाः सविधे स्वयम् ।
काष्ठान्यानयितुं* यातः क्षुधितो मांसपाचने† ॥ ७९ ।
प्रवृत्ताऽग्निमुपादाय तावदुड्डीय सत्वरम् ।
मांसपिण्डोमया विद्धोदृढैर्वज्रमयैर्नखैः ॥ ८० ।
न च शक्तास्मि संहर्त्तुं मांसभारप्रपीड़िता ।
अशक्ता दूरगमने सविधे हि व्यवस्थिता‡ ॥ ८१ ।
भक्षयित्वा ततो मांसं व्याधः संहृष्टमानसः§ ।
अपश्यन्मांसपिण्डन्तु मृगयामास पार्श्वतः ।

---

* आनेतुमिति साधु ।

† (ग) पुस्तकेऽत्र पाठभेदा यथा—
स्थापयित्वा मांसभारं कश्चित्काष्ठं समाहरेत् ।
अहं चरामि चाकाशे मार्गमादाय चामिषम् ।
क्षुत्पिपासापरिश्रान्ता किञ्चिन्मांसानि छिन्दती ।
तत आधार्य्य काष्ठानि प्रज्वाल्य च हुताशनम् ।
पचतस्तत्र मांसानि क्षुत्पिपासापरिष्कृता ।
ततोऽहञ्च समागम्य पश्यती मांसखण्डिनी ॥
पतितास्मि ततस्तत्र यत्रासौ पच्यते मिषम् ।
अप्रमाणं मया मांसं विद्धं वज्रमयैर्नखैरिति ॥
पच्यते मिषमित्यत्र पचत्यामिषमिति साधु ।

‡ न दूरं गमिता तत्र तत्र स्थाने व्यवस्थितेति (ग) ।

§ प्रहृष्टेनान्तरात्मना इति (ग) ।

तावद्दर्श मान्तत्र खादन्तीं मांसपिण्डिकाम्* ॥ ८२ ।
ततः स धनुरुद्यम्य सशरञ्च व्यकर्षत† ।
विद्ध्वा वाणेन मां तत्र भक्षयन्तीमपातयत्‡ ॥ ८३ ।
ततोऽहं भ्रममाणा वै निश्चेष्टा गतजीविता§ ।
पतिताऽस्मत्रवशा¶ भद्र कालतन्त्रे दुरासदे ॥ ८४ ।
एतत्क्षेत्रप्रभावेण अकामापि नृपात्मजा|| ।
जाताऽस्मि त्वत्प्रिया चापि स्मरन्ती पूर्व्वजन्म तत् ॥ ८५ ।
एतानि पश्य चास्थीनि शेषाणि बहुकालतः ।
गलितान्यल्पशेषाणि प्राणनाथ समीपतः ॥ ८६ ।
एवं सा दर्शयित्वा तु भर्त्तारं पुनरब्रवीत् ।
आनीतोऽसि मया भद्र स्थानं कोकामुखम्प्रति ॥ ८७ ।
एतत्क्षेत्रप्रभावेण तिर्य्यग्योनिगता अपि ।

---

* लक्षिताऽस्मि च व्याधेन क्रुद्धेनामिषकाङ्क्षिणेति (ग) ।

† बाणं गृह्य ममान्तिके इति (ग) ।

‡ ततोऽहं पातिता तेन चयन्ती मांसपिण्डिकामिति (ग) ।

§ गतमानसेति (ग) ।

¶ पतिताऽस्मि भद्रमिति (क) ।

|| (ग) पुस्तकेऽत्र पाठभेदो यथा—

अस्य क्षेत्रप्रभावेण अकामा सा यशस्विनी ।
अस्थीनि पश्य मे तानि ततः शेषाणि ये च मे ॥
जीर्णानि दीर्घकालेन ये केचित् परितिष्ठति ।

अत्रार्षप्रयोगस्य बाहुल्यमस्ति ।

उत्तमे तु कुले जाता मानुषीं जातिमाश्रिताः* ॥ ८८ ।
यं यं प्रवक्ष्यसे† धर्म्मं विष्णुप्रोक्तं यशोधन ।
तं तमेव करिष्यामि विष्णुलोके सुखावहम्‡ ॥ ८९ ।
ततस्तस्या वचः श्रुत्वा लब्धपूर्व्वस्मृतिर्नृपः§ ।
विस्मयं परमं गत्वा साधु साध्वित्यपूजयत्¶ ॥ ९० ।
तस्मिन्तेत्रे च यत्कर्म्म कर्त्तव्यं धर्म्मसंहितम् ।
तच्छ्रुत्वा कानिचिद्देवी स्वयं चक्रे पतिव्रता ॥ ९१ ।
अन्येऽपि सर्व्वे तच्छ्रुत्वा यस्य यद्रोचते प्रियम् ।
तत्तत्सर्व्वेऽपि कुर्व्वन्ति विशिष्टेन कर्म्मणा‖ ॥ ९२ ।
तत्र तौ दम्पती द्रव्यमन्नं रत्नं द्विजेषु च ।
ददतुः परमप्रीतौ पात्रेभ्यश्च यथार्हतः ॥ ९३ ।
येऽन्ये तत्कार्य्यमासाद्य यातास्तेऽपि वसुन्धरे ।
ब्राह्मणेभ्योऽददुः स्वानि विष्णुभक्त्या यतव्रताः ॥ ९४ ।
तत्र स्थित्वा वरारोहे मम कर्म्मव्यवस्थिताः ।

---

* यस्य क्षेत्रप्रभावेण तिर्य्यग्योनिगता वयम् ।
जाता वै मानुषीं संज्ञासूत्तमेषु कुलेषु चेति (ग) ।

† प्रवक्ष्यसीति पाठः ।

‡ तान्येव कारयिष्यामि, सुखावहे इति च (ग) ।

§ आगतोऽयं पुरातनमिति (ग) ।

¶ सोऽब्रवीदिति (ग) ।

‖ श्रुत्वा वै क्षेत्रकर्म्माणि स तस्या वचनं महत् ।
तेऽपि कुर्व्वन्ति कर्म्माणि यस्य यद्याय रोचते इति (ग) ।

तत्चैतस्य प्रभावेण श्वेतद्वीपमुपागताः* ॥ ९५ ।
एवं स राजपुत्रोऽपि मम कर्म्मव्यवस्थितः ।
मुक्ता तु मानुषं भावं श्वेतद्वीपमुपागतः† ॥ ९६ ।
सर्व्वे च पुरुषास्तत्र आत्मनात्मानुदर्शनात् ।
शुक्लाम्बरधरा दिव्यभूषणैश्च विभूषिताः ।
दीप्तिमन्तो महाकायाः सर्व्वे च शुभदर्शनाः ॥ ९७ ।
स्त्रियोऽपि दिव्या यतत्या दिव्यभूषणभूषिताः ।
तेजसा दीप्तिमत्यश्च शुद्धसत्वविभूषिताः ।
मयि शुद्धं परं भावमारूढ़ाः सत्यवर्च्चसः ॥ ९८ ।
एतत्ते कथितं देवि कोकामुखमनुत्तमम् ।
यत्र मत्स्यश्च चिल्ली च सकामा ये समागताः‡ ॥ ९९ ।

---

* मम लोकमुपागत इति (ग) ।

† एवं मत्स्यश्च चिल्ली च सकामा ये समागताः ।
प्रसादान्मम सुश्रोणि श्वेतद्वीपमुपागत इति (ग) ।

‡ (ग) पुस्तके इतः पूर्व्वं एवं पाठभेदो विद्यते—
केचिच्चान्द्रायणं कुर्य्युः केचिच्चैव जलाशनम् ।
ते च विष्णुमयात्मर्म्मास्तास्ताश्चित्तः समाचरेत् ॥
बहुधान्यवरं रत्नं दंपत्योऽस्य यशस्विनि ।
तेऽपि कुर्व्वन्ति कर्म्माणि मम भक्ता व्यवस्थिताः ॥
तेऽपि दीर्घेण कालेन घटमाना मतिः कृता ।
कुर्व्वन्तोमम कर्म्माणि भाव्यं पञ्चत्वमागताः ॥
ततः चैवप्रभावेण मम कर्म्मप्रभावतः ।
मम चैव प्रसादेन श्वेतद्वीपमुपागतः ॥

प्रसादान्मम सर्व्वेऽपि श्वेतद्वीपमुपागताः ।
एष धर्म्मश्च कीर्त्तिश्च शक्तिश्चैव महद्यशः ।
कर्म्मणां परमं कर्म्म* तपसाञ्च महत्तपः ॥ १०० ।
आख्यानानाञ्च परमं कृतीनां परमा कृतिः† ।
धर्म्माणाञ्च परो धर्म्मस्तवार्थं कीर्त्तितो मया ॥ १०१ ।
क्रोधनाय न तं दद्यान्मूर्खाय पिशुनाय च ।
अभक्ताय न तं दद्यादश्रद्धाय शठाय च ॥ १०२ ।
दीक्षितायैव‡ दातव्यं सुप्रपन्नाय नित्यशः§ ।
पण्डिताय च दातव्यं यश्च शास्त्रविशारदः ॥ १०३ ।
एतन्मरणकालेऽपि धारयेद्यः समाहितः ।

एवं स राजपुत्रोऽथ सर्व्वभूतगुणान्वितः ।
मुक्ता तु मानुषं भावमूर्द्धमाख्योपतिष्ठति ॥
योऽसौ परिजनस्तस्य मम कर्म्मव्यवस्थितः ।
मानुषं भावमुत्सृज्य मम लोकमुपागतः ॥
सर्व्वशोद्युतिमांस्तत्र आत्मनात्मप्रदर्शनात् ।
याश्च तत्र स्त्रियः काश्चित्सर्व्वाश्चोत्पलगन्धिनी ॥
मायया मतिमान् मुक्ताः सर्व्वाश्चैव प्रिया हताः ।
एवं मन्यर्थेति ।

* कर्म्मणां कर्म्मणः श्रेष्ठमिति (ग) ।

† आख्यानां महदाख्यानं द्युतीनाञ्च महाद्युतिरिति (ग) ।

‡ दीक्षिताय चेति (ग) ।

§ उपपन्नाय साधवे इति (ग) ।

सोऽपि मुच्येत पूतात्मा गर्भाद्योनिभवाद्भयात् ॥ १०४ ।
एतत्ते कथितं भद्रे महाख्यानं महौजसम् ।
य एतेन विधानेन गत्वा कोकामुखं महत् ।
तेऽपि यान्ति परां सिद्धिं चिल्लीमत्स्यौ यथा पुरा ॥ १०५ ।

इति वराहपुराणे कोकामुखमाहात्म्ये द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

श्रुत्वा तु कोकामाहात्म्यं पृथिवी धर्म्मसंहितम्* ।
विस्मयं परमं याता श्रुत्वा धर्म्मं महौजसम् ॥ १ ।

धरण्युवाच† ।

अहो प्रभावः कोकाया माहात्म्यं क्रोड़रूपिणः ।
तिर्य्यग्योनिगतो वापि प्राप्तो यत्परमां गतिम् ॥ २ ।
तव देव प्रसादेन किञ्चिदिच्छामि वेदितुम् ।
यन्मया पूर्व्वंपृष्टोऽसि केन धर्म्मेण मानवाः ।

---

* धर्म्मसंहितेति (ग) ।

† एष पाठः (ग) पुस्तके नास्ति ।

तपसा कर्म्मणा वापि पश्यन्ति त्वां हि माधव।
प्रसादसुमुखोभूत्वा निखिलं वक्तुमर्हसि ॥ ३।
एवं पृष्टस्तदा देव्या माधव्या स तु माधवः।
प्रहस्य पुनरेवेदं वक्तुं समुपचक्रमे ॥ ४।

वराह उवाच*।

एवमेतन्महाभागे यथा त्वं भीरु भाषसे।
कथयिष्यामि ते धर्म्मं गुह्यं† संसारमोचणम् ॥ ५।
गते मेघागमे काले प्रसन्नशरदाशये।
अम्बरे विमले जाते विमले शशिमण्डले ॥ ६।
नातिशीते न चात्युष्णे काले हंसविराविणि।
कुमुदोत्पल‡कह्लारपद्मसौरभनिर्भरे ॥ ७।
कुमुदस्य च मासस्य भवेद्या द्वादशी शुभा।
तस्यां मामर्च्चयेद्यस्तु तत्प्रभावं शृणुष्व मे§ ॥ ८।
यावल्लोकाश्च धार्य्यन्ते तावत्कालं वसुन्धरे।
मद्भक्तो जायते धन्यो नान्यभक्तः कदाचनः ॥ ९।
कृत्वा ममैव कार्य्याणि द्वादश्यान्तत्र माधवि।
ममैवाराधनार्थाय इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १०।

मन्त्रः—ब्रह्मणा च रुद्रेण यस्तूयमानो भवानृषिवन्दितो वन्द-

---

* एष पाठः (ग) पुस्तके नास्ति।

† सर्व्वं धर्म्ममिति (ग)।

‡ कमलोत्पलेति (ग)।

§ मम प्रिये इति (ग)।

नीयश्च प्राप्ता द्वादशीयन्ते प्रबुध्यस्व जागृष्व* मेघा गताः पूर्णचन्द्रः शारदानि पुष्पाणि लोकनाथ तुभ्यमहन्ददानीति धर्म्महेतोस्तव प्रीतये प्रबुद्धं जाग्रन्तं लोकनाथ त्वां भजमाना यज्ञेन यजन्ते सत्रेण सत्रिणो वेदैः पठन्ति भगवन्तः शुद्धाः प्रबुद्धा जाग्रतो लोकनाथ

एवं कर्म्माणि कुर्वन्ते† द्वादश्यां वै यशस्विनि ।
मम भक्ता व्रतं श्रेष्ठं ते यान्ति परमाङ्गतिम् ॥ ११ ।
एवं वै शारदं कर्म्म निखिलं कथितं मया ।
देवि संसारमोक्षार्थं मम भक्तसुखावहम् ॥ १२ ।
इति प्रबोधिनीकर्म्म‡ ।
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि शैशिरं कर्म्म शोभनम् ।
यानि कर्म्माणि कुर्व्वन्ति पुंसो§ यान्ति परां गतिम्॥ १३ ।
शीतवाताभिसन्तप्ता मम भक्त्या व्यवस्थिताः ।
अनन्यमनसो भूत्वा योगाय कृतनिश्चयाः ।
शिशिरे यानि कर्म्माणि पुष्पिताश्च वनस्पतीः ॥ १४ ।
तैरेव चार्च्चनं कृत्वा जानुभ्यां पतितः क्षितौ ।
कराभ्यामञ्जलिं कृत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत्¶ ॥ १५ ।

* जागृहीति साधु । एवं परत्र जाग्रतमिति साधु ।

† कुर्व्वते इति साधु ।

‡ एष पाठः (ग) पुस्तके नास्ति ।

§ पुमांस इति साधु ।

¶ उदाहरेदिति (ग) ।

मन्त्रः—शिशिरो भवान् धातरिमं लोकनाथ हिमम् दुस्तरन्दु-ष्प्रवेशं कालं संसारात्मान्तारयेमन्धर्त्ता त्रिलोकनाथ।

यस्त्वथैतेन मन्त्रेण शिशिरे कर्म्म कारयेत्।
स गच्छेत्परमां सिद्धिं मम भक्त्या व्यवस्थितः॥ १६।
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे।
मासं मार्गशिरश्चैव* वैशाखञ्च मम प्रियम्॥ १७।
अहं तत्र प्रवक्ष्यामि पुष्पादीनाञ्च† यत्फलम्।
नववर्षसहस्राणि नववर्षशतानि च।
तिष्ठते‡ विष्णुलोकेऽस्मिन्योददाति स्म निश्चलम्॥ १८।
एकैकं गन्धपत्रञ्च दानमेतन्महत्फलम्।
मतिमान् धृतिमान् भूत्वा गन्धपुष्पाणि§ दापयेत्॥ १९।
पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि गन्धपत्रस्य यत्फलम्।
द्वादश्याञ्चैव यो दद्यात्तीन्मासांश्च समाहितः॥ २०।
कौमुदस्य तु मासस्य मार्गशीर्षस्य वै तथा।
वैशाखस्य तु मासस्य वनमालां सुपुष्पिताम्॥ २१।
एकचित्तं समाधाय गन्धपुष्पाणि यो न्यसेत्।
वर्षाणि द्वादशैवेह तेन पूजा कृता भवेत्¶॥ २२।

---

* मार्गशिरसश्चैवेति साधु।

† गन्धपत्रस्येति (ग)।

‡ तिष्ठतीति साधु।

§ गन्धपत्रं चेति (ग)।

¶ कृता गन्धेन पूजितेति (ग)।

शालपुष्पेण मिश्रेण कौमुद्यां गन्धकेन च।
मासि मार्गशिरे* भद्रे दद्यादुत्पलमिश्रितम्।
एवं महत्फलं भद्रे गन्धपत्रस्य च स्मृतम्† ॥ २३ ।
श्रुत्वेति वचनं तस्य प्रश्रयेण तु माधवी।
प्रहस्य प्रणयाद्वाक्यमित्युवाच वसुन्धरा ॥ २४ ।
प्रभो द्वादश मासाश्च षष्ठ्युत्तरशतत्रयम्।
तत्र द्वाविव किं मह्यं भगवन् किं प्रशंससि।
द्वादशीञ्चापि देवेश प्रशंससि सदा मम ॥ २५ ।
इति पृष्टस्तदा देव्या धरण्या स तु माधवः।
प्रहस्य तामुवाचेदं वचनं धर्म्मसंश्रितम् ॥ २६ ।
शृणु तत्त्वेन मे देवि येनेमौ मम च प्रियौ।
तिथीनां द्वादशी चापि सर्व्वयज्ञफलाधिका ॥ २७ ।
त्वया द्विजसहस्रेभ्यो यत्फलं प्राप्नुयान्नरः।
तदेकं संप्रदायैव द्वादश्यामभिविन्दति ॥ २८ ।
कौमुद्याञ्च प्रबुद्धोऽस्मि वैशाख्यां च समुद्धृतः।
महानाधिहरो योगस्तेनैतत्प्रभवो धरे ॥ २८ ।
अतः कौमुदिकायान्तु वैशाख्यां यतमानसः।
गन्धपत्रं करे गृह्य इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ३० ।
मन्त्रः—भगवन्नाज्ञापय।
इमं बहुतरं नित्यं वैशाखञ्चैव कार्त्तिकम्।

---

* मार्गशिरसीति साधु।

† कारयेदिति (ग)।

गृहाण गन्धपत्राणि धर्म्ममेवं प्रवर्द्धय ।
नमो नारायणेत्युक्ता गन्धपत्रं प्रदापयेत्* ॥ २१ ।
पुष्पाणाञ्च प्रवच्यामि यो गुणो यच्च वै फलम् ।
दत्त्वा वै गन्धपत्राणि पुष्पहस्तः शुचिर्नरः† ।
ओं नमो वासुदेवायेत्युक्ता मन्त्रमुदीरयेत्‡ ॥ २२ ।
मन्त्रः—भगवन्नाज्ञापय सुमनांसीमानि अर्चयितुं मां सुमन-सङ्कुरु गृह्णीष्व सुमनस्कं देव सुगन्धेन ते नमः§ ।
प्राप्नोति ददमानस्तु¶ मम कर्म्मपरायणः ।
न जन्म मरणञ्चैव न ग्लानिं न च वै क्षुधाम् ।
दिव्यं वर्षसहस्रं वै मम लोकेषु तिष्ठति ॥ २३ ।
एकैकस्य तु पुष्पस्य पुण्यमेतन्महाफलम् ।
सुमनोगन्धसम्भूतं यत्त्वया पूर्व्वंपृच्छितम्‖ ॥ २४ ।

इति वराहपुराणे सुमनोगन्धादिमाहात्म्यं नाम
त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

* (ग) पुस्तके २४—२१ श्लोका न सन्ति ।

† मम भक्तेषु सुन्दरीति (ग) ।

‡ किमिकं सुमनो गृह्य इमं मन्त्रमुदीरयेदिति (ग) ।

§ भगवन्नाज्ञापय यतिसुमनो भगवन्नर्चाविशुद्धात्मा विनिश्चिताः गृह्णीष्व सुमनस्केन देवदेवसुगन्धकाः इति (ग) ।

¶ ददान इति साधु ।

‖ परिपृच्छितमिति (ग) । पृष्टमिति साधु ।

चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

वराह उवाच ।

फाल्गुनस्य तु मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशीम् ।
गृह्य वासन्तिकान्पुष्पान् सुगन्धा ये क्रमागताः ॥ १ ।
श्वेतं पाण्डुरकञ्चैव सुगन्धं शोभनन्तु ।
विधिना मन्त्रयुक्तेन सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ २ ।
तत एवं विधिं कृत्वा सर्व्वं भागवतः शुचिः ।
यस्तु जानाति कर्म्माणि सर्व्वमन्त्रविनिश्चितः ।
तदाहरति कर्म्माणि विधिदृष्टेन कर्म्मणा ॥ ३ ।
विधिना मन्त्रपूतेन कुर्य्याच्छान्तमनोमलः ।
नमो नारायणेत्युक्त्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४ ।
मन्त्रः—ओं नमोऽस्तु देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधर ।
नमोऽस्तु ते लोकनाथ प्रवीराय नमोऽस्तु ते ॥ ५ ।

संपुष्पितस्येह वसन्तकाले
वनस्पतेर्गन्धरसप्रयुक्ताः ।
पश्यंश्च मां पुष्पितपादपेन्द्रं*
वसन्तकाले समुपागते च ॥ ६ ।

यश्चैतेन विधानेन कुर्य्यान्मासे तु फाल्गुने ।
न स गच्छति संसारं मम लोकाय गच्छति ॥ ७ ।

---

* पश्येदिदं पुष्पितपादपेन्द्रमिति (ग)।

यत्तु पृच्छसि सुश्रोणि मासे वैशाख उत्तमे।
शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां यत्फलं तच्छृणुष्व मे॥ ८।
पुष्पितेषु च शालेषु तथान्येषु* द्रुमेषु च।
गृहीत्वा शालपुष्पाणि† मम कर्म्मणि संस्थिताः॥ ९।
कृत्वा तु मम कर्म्माणि शुभानि तरुणानि च।
पूज्य‡ भागवतान्सर्व्वान् स्थापयित्वा ततोऽग्रतः॥ १०।
ऋषयस्तुवन्ति§ मन्त्रेण वेदोक्तेन च माधवि।
गन्धर्व्वाप्सरसश्चैव गीतनृत्यैः सवादितैः॥ ११।
स्तुवन्ति देवलोकाश्च पुराणं पुरुषोत्तमम्।
सिद्धविद्याधरा यक्षाः पिशाचोरगराक्षसाः॥ १२।
स्तुवन्ति देवं भूतानां सर्व्वलोकस्य चेश्वरम्।
आदित्यवसवो रुद्रा अश्विनौ च मरुद्गणाः॥ १३।
स्तुवन्ति देवदेवेशं युगानां संक्षयेऽक्षयम्।
ततो वायुश्च विश्वे च अश्विनौ च समन्विताः॥ १४।
स्तुवन्ति केशवं देवमादिकालमयं प्रभुम्।
ततो ब्रह्मा च सोमश्च शक्रश्चाग्निसमन्वितः।
स्तुवन्ति नाथं भूतानां सर्व्वलोकमहेश्वरम्॥ १५।
नारदः पर्व्वतश्चैव असितो देवलस्तथा।

---

* कालेष्विति (ग)।

† बाणपुष्पाणीति (ग)।

‡ पूजयित्वेति साधु।

§ ऋषिः स्तुवन्तीति तत्रैकवचनमार्षं, ऋषय इत्यत्र चैकाक्षरमधिकम्।

पुलहश्च पुलस्त्यश्च भृगुश्चाङ्गिर एवच ॥ १६ ।
एते चान्ये च बहवो मित्रावसुपरावसू ।
स्तुवन्ति नाथं भूतानां योगिनां योगमुत्तमम् ॥ १७ ।
श्रुत्वा तु प्रतिनिर्घोषं देवानान्तु महौजसाम् ।
ततोनारायणोदेवः प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ १८ ।
किमयं श्रूयते शब्दो ब्रह्मघोषेण संयुतः* ।
देवानाञ्च† महाभागे महाशब्दोऽत्र श्रूयते ॥ १९ ।
ततः कमलपत्राक्षी सर्व्वरूपगुणान्विता ।
वराहरूपिणं देवं प्रत्युवाच वसुन्धरा ॥ २० ।
देवा काङ्क्षन्ति ते देव वाराहीं रूपसंस्थितिम् ।
त्वन्नियोगनियुक्ताश्च तदर्थं लोकभावन ॥ २१ ।
ततोनारायणोदेवः पृथिवीं प्रत्युवाच ह ।
अहं जानामि तान्देवि मार्गमाणानुपस्थितान् ॥ २२ ।
दिव्यं वर्षसहस्रं वै धारितासि वसुन्धरे ।
मया लीलायमानेन एकदंष्ट्राग्रकेण‡ वै ॥ २३ ।
इहागच्छामि भद्रन्ते द्रष्टुकामा दिवौकसः ।
आदित्या वसवो रुद्राः स्कन्देन्द्रः सपितामहाः ॥ २४ ।
एवं तस्य वचः श्रुत्वा माधवस्य वसुन्धरा ।

---

* चोदित इति (ग) ।

† देवतानामिति (ग) ।

‡ क्रमेणेति (ग) ।

शिरस्यञ्जलिमाधाय ततस्तु चरणेऽपतत्*।
वाराहं पुरुषं देवं विज्ञाप्यति† वसुन्धरा ॥ २५ ।
उद्धृतास्मि त्वया देव रसातलगता ह्यहम् ।
शरणन्त्वां प्रपन्नाहं त्वद्भक्ता त्वं गतिः प्रभुः‡ ॥ २६ ।
किङ्कर्म्म कर्म्मणा केन किं वा जन्मपरायणम् ।
कथं वा तुष्यसे देव पूज्यसे केन कर्म्मणा§ ॥ २७ ।
तवाहं कर्त्तुमिच्छामि यच्च मुख्यं¶ सुखावहम् ।
न च मेऽस्ति व्यथा काचित्तव कर्म्मणि नित्यशः ॥ २८ ।
न ग्लानिर्न जरा काचिन्न जन्ममरणे तथा ।
सर्व्वे सुरासुरा लोकाः सरुद्रेन्द्रपितामहाः ।
क्वेष्टं‖ निवासं कुर्व्वन्ति एकैकञ्च यशोधर** ॥ २९ ।
कानि कर्माणि कुर्व्वन्ति ये त्वां पश्यन्ति माधव ।
किमाहाराः किमाचारास्त्वां पश्यन्तीह माधव ॥ ३० ।
ब्राह्मणस्य च किं कर्म्म क्षत्रियस्य च किं भवेत् ।
वैश्यः किं कुरुते कर्म्म शूद्रः किं कर्म्म कारयेत् ॥ ३१ ।

---

* शिरसा चाञ्जलिं कृत्वा ततस्तच्चरणेऽपतदिति (ग)।

† विज्ञापयतीति (क), (ख), साधुत्वेऽप्यस्य छन्दोदोषः ।

‡ शरणं त्वामवाप्ता वै तद्भक्ता स्वाङ्गतिः प्रभुरिति (ग)।

§ पूज्यः केनासि कर्म्मणेति (ग)।

¶ तदहं कारयिष्यामि कर्म्म आर्त्तमिति (ग)।

‖ क्व ते इति (ख)।

** ते वा कस्य किमात्मका इति (क), (ख)।

योगोवै प्राप्यते केन तपो वा केन निश्चितम् ।
किञ्चात्र फलमाप्नोति तव कर्म्मपरायणः ॥ ३२ ॥
किञ्च दुःखनिवासं वा भोजनं पानकं तथा ।
किञ्च कर्म्म प्रयोक्तव्यं तव भक्तैश्च* माधव ।
प्रापणं कीदृशञ्चापि कासु दिक्षु तथा प्रभो† ॥ ३३ ॥
कथं योनिं न गच्छेत‡ विर्योनिं न च गच्छति ।
तिर्य्यग्योनिं न गच्छेत कर्म्मणा केन केशव ।
तन्ममाचक्ष्व सकलं येन चैव सुखं भवेत् ॥ ३४ ॥
जरा वा केन गच्छेत जन्म वा केन‡ गच्छति ।
गर्भवासं न गच्छेत कर्म्मणा केन वाऽच्युत ।
संसारस्य न गच्छेत केन§ कर्म्मप्रभावतः ॥ ३५ ॥
इत्युक्तो भगवांस्तत्र प्रत्युवाच वसुन्धराम् ।
शृण्वन्तु मे भागवता ये च मार्गे व्यवस्थिताः ।
तान्मन्त्रान् कीर्त्तयिष्यामि यैस्तोषयामि नित्यशः ॥ ३६ ॥

मन्त्रः—मासेषु सर्व्वेषु च मुख्यभूत¶
त्वं माधवो माधवमास एव ।

---

* भक्तैश्चेति (ग) ।

† दिशासु विदिशासु चेति (ग) ।

‡ गच्छेदिति साधु । एवं परत्रापि ।

§ जन्म केन चेति (ग) ।

¶ कस्य कर्म्मप्रभावतः इति (ग) । उभयत्राप्यशुद्धम् ।

‖ मास इति (ग) ।

पश्येद्देवन्तन्तु वसन्तकाले
उपागतङ्गन्धरसप्रयुक्त्या।
नित्यञ्च यज्ञेषु तथेज्यते यो
नारायणः सप्तलोकेषु वीरः॥ ३७।
एवं ग्रीष्मे विधिञ्चैव कुर्य्यात्सर्व्वं ममोक्तितः*।
इममुच्चारयेन्मन्त्रं सर्व्वभागवतप्रियम्॥ ३८।
मासेषु सर्व्वेष्वपि मुख्यभूतो
मासोभवान् ग्रीष्म एकः प्रपन्नः।
पश्येत† भवन्तं वर्त्तमानं ग्रीष्मे‡
तेनैव सर्व्वं दुःखमेतु प्रशान्तिम्§॥ ३९।
एवं ग्रीष्मे वरारोहे¶ मम चैवार्च्चनं कुरु।
न जन्म मरणं येन‖ मम लोके गतिर्भवेत्॥ ४०।
यावन्तः पुष्पिताः शालाः पृथ्व्यां यावत्सुगन्धकाः।
अर्च्चितः स भवेत्सर्व्वैः कृतो येन ह्ययं विधिः॥ ४१।

---

* विधानत इति (ग)।

† पश्येदिति साधु।

‡ त्वनुग्रीष्मकाले इति (ग)।

§ उपागतं गन्धरसप्रयुक्त्येति (ग)। तत्पातः परं—

नित्यञ्च यज्ञेषु तथेज्यमानोनारायणः सर्व्वलोकेषु वीरः।

इति चरणद्वयमधिकं वर्त्तते।

¶ एतेनैव विधानेनेति (ग)।

‖ तथेति (ग)।

एवं वर्षास्वपि धरे* मम कर्म्म च कारयेत्।
निष्फला भवते† बुद्धिः संसारे च न जायते ॥ ४२ ।
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि कर्म्म संसारमोक्षणम्।
कदम्बमुकुलाश्चैव‡ सरलार्ज्जुनपादपाः§ ।
एतेषां सुमनोभिश्च पूजनीयो महादरात्¶ ॥ ४३ ।
मम संस्थापनङ्कृत्वा विधिदृष्टेन कर्म्मणा‖ ।
नमो नारायणायेति इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ४४ ।

पश्यन्ति ये ध्यानपरा घनाभं
त्वामाश्रिताः** पूज्यमानं महिम्ना ।
निद्रां भवान् भजतां†† लोकनाथ
वर्षास्विमं पश्यतु मेघवर्णम्‡‡ ॥ ४५ ।

आषाढमासे द्वादश्यां सर्व्वशान्तिकरं शुभम्।
य एतेन विधानेन मम कर्म्म तु कारयेत्।

---

* एवं माधवमासे चेति (ग) ।

† भवतीति साधु ।

‡ कुटजाश्चैवेति (ग) ।

§ शक्रकार्ज्जुनकासयेति (ग) ।

¶ एभिरेवार्चनं कुर्य्याद्विधिदृष्टेन कर्म्मणेति (ग) ।

‖ ततः संस्थापनं कुर्य्यान्मम मन्त्रपरायण इति (ग) ।

** पश्यन्ति मेध्या अपि मेघवर्णं त्वामागतेति (ग) ।

†† व्रज तु इति (ग) ।

‡‡ मेघवचानिति (ग) ।

स मर्त्यो न प्रणश्येत* संसारेऽस्मिन्युगे युगे ॥ ४६ ।
एतत्ते कथितं देवि ऋतूनां कर्म्म चोत्तमम् ।
तरन्ति येन संसारं नराः कर्म्मपरायणाः ॥ ४७ ।
एतद्गुह्यं महाभागे देवाः केऽपि न जानते ।
मुक्त्वा नारायणन्देवं वराहं रूपमास्थितम् ॥ ४८ ।
नादीक्षिताय दातव्यं मूर्खाय पिशुनाय च ।
कुशिष्याय न दातव्यं ये च शास्त्रार्थदूषकाः ॥ ४९ ।
न पठेद्ग्राम्यमध्ये वै न पठेच्छठमध्यतः† ।
धनधर्म्मक्षयस्तेषां पठनादाशु जायते ।
पठेद्भागवतां‡ मध्ये ये च धर्म्मेण दीक्षिताः ॥ ५० ।
एतत्ते कथितं भद्रे पूर्व्वं यत्पृष्टवानसि§ ।
कार्त्स्न्येन कथितं ह्येतत्किमन्यत्परिपृच्छसि ॥ ५१ ।

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे ऋतूपकरणं नाम
चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः।

---

* प्रणश्येदिति साधु ।

† मध्यग इति (ग) ।

‡ भागवतानामिति साधु ।

§ एतेन कर्म्मणा भद्रे यत्त्वया परिपृच्छितमिति (ग) ।

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

श्रुत्वा षड़्तुकर्म्माणि पृथिवी शंसितव्रता ।
ततो नारायणं भूयः प्रत्युवाच वसुन्धरा ॥ १ ।
मङ्गल्याश्च पवित्राश्च ये त्वया समुदाहृताः ।
मम लोकेषु विख्याता मनः प्रह्लादयन्ति ते ॥ २ ।
श्रुत्वा त्वेतानि कर्म्माणि त्वन्मुखोक्तानि माधव ।
जातास्मि निर्म्मला देव शशाङ्क इव शारदः ॥ ३ ।
एतन्मे परमं गुह्यं परं कौतूहलं तथा ।
मम चैव हितार्थाय त्वं विष्णो वक्तुमर्हसि ॥ ४ ।
यामेनां भाषसे देव मम मायेति नित्यशः ।
का माया कीदृशी विष्णो किं वा मायेति चोच्यते ।
ज्ञातुमिच्छामि मायार्थं रहस्यं परमुत्तमम् ॥ ५ ।
ततस्तस्या वचः श्रुत्वा विष्णुर्मायाकरण्डकः ।
प्रत्युवाच तदा वाक्यं प्रहस्यन्तु वसुन्धराम्* ॥ ६ ।
भूमे मा पृच्छ मायां मे यन्मां पृच्छसि सादरम्† ।
वृथा क्लेशं किमर्थं त्वं प्राप्स्यसे यद्विलोकनात्‡ ॥ ७ ।

---

* प्रहस्य मधुरं वाचं प्रत्युवाच वसुन्धरामिति (ग) ।

† इयं का भूमि ते माया यन्मां त्वं परिपृच्छसीति (ग) ।

‡ किञ्च मां क्लिश्यते भूमिर्न मायां ज्ञातुमर्हसीति (ग) ।

अद्यापि मां न जानन्ति रुद्रेन्द्राः सपितामहाः।
मम मायां विशालाक्षि किं पुनस्त्वं वसुन्धरे॥ ८।
पर्ज्जन्यो वर्षते* यत्र तज्जलेन प्रपूर्यते†।
देशोनिर्जलतां याति एषा माया मम प्रिये॥ ९।
सोमो यत्क्षीयते पक्षे पक्षे वापि च वर्द्धते।
अमायां न स दृश्येत मायेयं मम तत्त्वतः‡॥ १०।
हेमन्ते सलिलं कूपे उष्णं भवति सुन्दरि§।
भवेच्च शीतलं ग्रीष्मे मायेयं मम तत्त्वतः॥ ११।
पश्चिमां दिशमास्थाय यदस्तं याति भास्करः।
उदेति पूर्व्वतः प्रातर्मायेयं मम सुन्दरि॥ १२।
शोणितञ्चैव शुक्रञ्च उभे ते प्राणिसंस्थिते।
गर्भे च जायते जन्तुर्मायेयं मम सुन्दरि¶॥ १३।
जीवं प्रविश्य गर्भन्तु सुखदुःखे च विन्दति।
जातश्च विस्मरेत्सर्व्वमेषा माया ममोत्तमा॥ १४।
आत्मकर्म्माश्रितो जीवो नष्टसंज्ञो गतस्पृहः।
कर्म्मणा नीयतेऽन्यत्र मायैषा मम चोत्तमा॥ १५।

---

* वर्षतीति साधु।

† प्रपूरयेदिति (ग)।

‡ सुन्दरीति (ग)।

§ तत्त्वत इति (ग)।

¶ मम मायेत्यनुत्तमा इति (ग)।

शुक्रशोणितसंयोगाज्जायते मम जन्तवः ।
अङ्गुल्यश्वरणौ चैव भुजौ शीर्षं कटिस्तथा ॥ १६ ॥
पृष्ठं तथोदरञ्चैव दन्तौष्ठपुटनासिकाः* ।
कर्णौ नेत्रे कपालौ च ललाटं जिह्वया सह ॥ १७ ॥
एतया मायया युक्ता जायन्ते यदि जन्तवः ।
तस्यैव जीर्य्यते भुक्तमग्निना पीतमेव च ।
अधश्च स्रवती जन्तुरेषा माया ममोत्तमा ॥ १८ ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च पञ्चमः ।
अत्राप्रवर्त्तते जन्तुरेषा माया मम प्रिया ॥ १९ ॥
सर्व्वर्तुषु निजाकारः स्थावरे जङ्गमे तथा ।
तत्त्वं न ज्ञायते तस्य मायैषा मम सुन्दरि ॥ २० ॥
आपो दिव्यास्तथा भौमा आपो येषु प्रतिष्ठिताः ।
नद्यो वृद्धिं† प्रयान्त्यत्र मायैषा मम सुन्दरि‡ ॥ २१ ॥
वृष्टौ बहूदकाः सर्व्वे§ पल्वलानि सरांसि च ।
ग्रीष्मे सर्व्वाणि शुष्यन्ति एतन्मायाबलं मम ॥ २२ ॥
हिमवच्छिखरान्मुक्ता नाम्ना मन्दाकिनी नदी ।
गां गता सा भवेद्गङ्गा मायैषा मम कीर्त्तिता ॥ २३ ॥

---

* नासिकमिति क्लीवैकत्वं साधु ।

† न च वृद्धिमिति (ग) ।

‡ मायैषा परमा ममेति (ग) ।

§ अत्र पुंस्त्वमार्षम् ।

मेघा वहन्ति* सलिलमुद्धृत्य लवणार्णवात्† ।
वर्षन्ति मधुरं लोके एतन्मायाबलं मम ॥ २४ ।
रोगार्त्ता जन्तवः केचिद्भक्षयन्ति महौषधम् ।
तस्य वीर्य्यं समाश्रित्य मायान्तु विसृजाम्यहम् ॥ २५ ।
औषधे दीयमानेऽपि जन्तुः पञ्चत्वमेति यत् ।
निर्वीर्य्यमौषधङ्कृत्वा कालो भूत्वा हराम्यहम् ॥ २६ ।
प्रथमं जायते गर्भः पश्चादुज्जायते पुमान् ।
जायते मध्यमं रूपं ततोऽपि जरया युतः‡ ।
तत इन्द्रियनाशश्च एतन्मायाबलं मम ॥ २७ ।
यद्भूमौ निहितं वीजं तस्मात्तज्जायतेऽङ्कुरम् ।
पुनश्च पत्रादियुतमेतन्मायाबलं मम ॥ २८ ।
एकवीजात्प्रकीर्णाद्वै जायन्ते तानि भूरिशः ।
तत्रामृतं विसृजामि§ मायायोगेन भूरिशः¶ ॥ २९ ।
लोक एवं विजानाति गरुड़ो वहतेऽच्युतम् ।
भूत्वा वेगेन गरुड़ो वहाम्यात्मानमात्मना ॥ ३० ।
या एता देवताः सर्व्वा यज्ञभागेन तोषिताः ।

---

* वर्षन्तीति (ग) ।

† लवणं सलिलार्णवे इति (ग) ।

‡ मध्यमस्तत्र ततोऽपि जरसा पुनरिति (ग) ।

§ वै सृजामीति (ग) ।

¶ माधवीति (ग) ।

मायामेतामहं कृत्वा तोषयामि दिवौकसः* ॥ ३१ ।
लोकाः सर्व्वे विजानन्ति देवा नित्यं मखाग्निनः ।
मायामेतामहङ्कृत्वा यक्ष्यामि त्रिदिवौकसः ॥ ३२ ।
सर्व्वोऽपि भजते लोको यष्टारञ्च बृहस्पतिम् ।
मायामाङ्गिरसीङ्कृत्वा याजयामि दिवौकसः† ॥ ३३ ।
सर्व्वे लोका विजानन्ति वरुणः पाति सागरम् ।
मायान्तु वारुणीङ्कृत्वा रक्षामि च महार्णवम्‡ ॥ ३४ ।
सर्व्वे लोका विजानन्ति कुवेरोऽयं धनेश्वरः ।
कुवेरमायामादाय अहं रक्षामि तद्धनम् ॥ ३५ ।
एवं लोका विजानन्ति वृत्रः शक्रेण सूदितः ।
शाक्रीमायां समास्थाय मया वृत्रो निषूदितः ॥ ३६ ।
एवं लोका विजानन्ति आदित्यश्च ध्रुवो महान् ।
मेरुं मायामयङ्कृत्वा वहाम्यादित्यमेव च ॥ ३७ ।
एवमाभाषते लोको जलं वा§ नश्यतेऽखिलम् ।
वड़वामुखमास्थाय पिवामि तदहं जलम् ॥ ३८ ।
वायुं मायामयङ्कृत्वा मेघेषु विसृजाम्यहम् ।
यदीदम्भाषते लोकः कुत्रैतत्तिष्ठते जलम् ॥ ३९ ।
देवा अपि न जानन्ति अमृतं कुत्र तिष्ठति ।

---

* पृच्छामि विद्वान् सदेति (ग) ।

† दिवौकसामिति (ग) ।

‡ मोदयामि महोदधिमिति (ग) ।

§ जले क्विमिति (ग) ।

मम मायानियोगेन तिष्ठति ह्यौषधं वने ॥ ४० ।
लोको ह्येवं विजानाति राजा पालयते प्रजाः ।
राजमायामहङ्कृत्वा पालयामि वसुन्धराम् ॥ ४१ ।
ये तु वै द्वादशादित्या उदेष्यन्ति युगक्षये ।
प्रविश्य तानहं भूमे मायां लोके सृजाम्यहम् ॥ ४२ ।
सूर्य्यस्य चांशुना भूमे* लोकेषु पत्यते सदा ।
मायामंशुमयीङ्कृत्वा पूरयाम्यखिलं जगत् ॥ ४३ ।
वर्षन्ते यत्र संवर्त्ता धारैर्मुशलसन्निभैः ।
मायां सांवर्त्तकीं गृह्य पूरयाम्यखिलं जगत् ॥ ४४ ।
यत्स्वपामि वरारोहे शेषस्योपरि धारिणि ।
अनन्तमायया चाहं धारयामि† स्वपामि च ॥ ४५ ।
वराहमायामादाय भूमे जानासि किं न वै ।
देवा यत्र निलीयन्ते सा माया मम कीर्त्तिता ॥ ४६ ।
त्वञ्चापि वैष्णवीं मायां कृत्वा जानासि किं न तत्‡ ।
धारितासि च सुश्रोणि वारान् सप्तदशैव तु ॥ ४७ ।
माया तु मम देवीयं कृत्वा ह्येकार्णवां महीम् ।
मम मायाबलं ह्येतद्येन तिष्ठाम्यहं जले§ ॥ ४८ ।

---

* भूमि इति (ग) । एवं परत्रापि ।

† तां वहामि स्वपामि चेति (ग) ।

‡ कस्माज्जानासि नैव चेति (ग) ।

§ जलमिति (ग) ।

प्रजापतिश्च रुद्रश्च सृजामि च वहामि च* ।
तेऽपि मायां न जानन्ति मम मायाविमोहिताः ॥ ४८ ।
अथो पितृगणाश्चापि य एते सूर्य्यवर्चसः† ।
मायां पितृमयीं चैतां दृष्टामीति च तत्त्वतः ॥ ५० ।
किन्तु त्वयैव सुश्रोणि प्रश्नश्च शृणु सुन्दरि ।
ऋषिर्मायानुसारेण स्त्रिया योनिं प्रवेशितः ॥ ५१ ।
ततो विष्णोर्वचः श्रुत्वा श्रोतुकामा वसुन्धरा ।
कराभ्यामञ्जलिं कृत्वा वाक्यमेतदब्रवीत् ॥ ५२ ।
किं तेन ऋषिमुख्येन कृतं कर्म्म सुदुष्करम् ।
स्त्रीत्वञ्चैव पुनः प्राप्तं स्त्रीयोनिश्चैव प्रापितः‡ ॥ ५३ ।
एतन्मे सर्व्वमाख्याहि परं कौतूहलं मम ।
तस्य ब्राह्मणमुख्यस्य स्त्रीत्वे यत्कर्म्म पापकम् ॥ ५४ ।
ततो मह्या वचः श्रुत्वा हृष्टतुष्टमना§ हरिः ।
मधुरं वाक्यमादाय प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ५५ ।
शृणु तत्त्वेन मे देवि धर्म्माख्यानं च सुन्दरि¶ ।
माया मम विशालाक्षि रोद्भिणी लोमहर्षिणी ॥ ५६ ।

---

* हरामि चेति (ग) ।

† सूर्य्यतेजस इति (ग) ।

‡ प्रजापतिरिति (ग) ।

§ हृष्टपुष्टमना इति (ग) ।

¶ महामते इति (ग) ।

मायाया मम योगेन सोमशर्म्मा च कश्यितः* ।
गतो गतीरनेकाश्च उत्तमाधममध्यमाः ।
ब्राह्मणत्वं पुनः प्राप्तो मम मायाप्रणोदितः ॥ ५७ ।
यथा ब्राह्मणमुख्येन प्राप्ता स्त्रीयोनिरेव च† ।
न तस्य विकृतं कर्म्म अपराधो न विद्यते ॥ ५८ ।
ममैवाराधनपरो मम कर्म्मपरायणः ।
नित्यं चिन्तयते भूमि मम मूर्त्तिं मनोरमाम् ॥ ५९ ।
अथ दीर्घेण कालेन तस्य तुष्टोऽस्मि सुन्दरि ।
तपसा कर्म्मणा भक्त्या अनन्यमनसा स्तुतः ॥ ६० ।
ततस्तस्य मया देवि दत्त्वा दर्शनमुत्तमम् ।
वरेण छन्दितो विप्रस्तूपस्तुष्टोऽस्मि‡ ते द्विज ॥ ६१ ।
वरं वरय भद्रन्ते तव यद्धृदि वर्त्तते ।
रत्नानि काञ्चनं गावस्तथा राज्यमकण्टकम् ॥ ६२ ।
अथवेच्छसि तं स्वर्गं यत्र सौख्यं वराङ्गनाः§ ।
धनरत्नं समृद्धं हि हेमभाण्डविभूषितम् ॥ ६३ ।
यत्र सर्व्वा दिव्यरूपा भवन्त्यप्सरसः पराः ।

---

* कर्षित इति (ग) ।

† स्त्रियायोनिश्च प्रापिता इति (ग) ।

‡ साधुतुष्टोऽस्मीति (ग) ।

§ स्वर्गं वा यत्र ते चाप्सरोगणाः इति (ग) ।

दद्‌ामि ते वरं विप्र यावत्ते चित्तचिन्तितम्* ॥ ६४ ।
ततो मम वचः श्रुत्वा स च ब्राह्मणपुङ्गवः ।
शिरसा पतितो भूमौ मामुवाच प्रियं वचः† ॥ ६५ ।
अथ नो कुप्यसे देव वरं समनुयाचते ।
यत्त्वया भाषितन्देव मम देयं यदृच्छया ॥ ६६ ।
न चाहं काञ्चनं गावो न च स्त्रीराज्यमेव च ।
स्वर्गं वाप्सरसो वापि‡ ऐश्वर्य्यं न मनोहरम् ॥ ६७ ।
तथा स्वर्गसहस्राणामेकञ्चापि न रोचते ।
ज्ञातुमिच्छामि ते मायां यया क्रीड़सि माधव ॥ ६८ ।
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा स मया तत्र भाषितः ।
किं मायया ते विप्रेन्द्र अकार्य्यं पृच्छसे द्विज ।
देवा अपि न जानन्ति विष्णुमायाविमोहिताः ॥ ६९ ।
ततो मम वचः श्रुत्वा स च ब्राह्मणपुङ्गवः ।
उवाच मधुरं वाक्यं मायया च प्रणोदितः ॥ ७० ।

---

* अत्र चेच्छसि विप्रेन्द्र ऋषीणां चोत्तमं ऋषिः ।
भविता भारतवैव मम कर्म्मपरायणः ।
अथ चेच्छसि कन्यानां सहस्रं दिव्यमुत्तमम् ॥
धनरत्नसमृद्धानां हेमभाण्डविभूषितम् ।
सर्व्वासां दिव्यरूपाणां भवन्त्यप्सरसोगणाः ।
ददामि ते वरञ्चैव विप्र यत्ते विचिन्तितमिति (ग) ।
† भूम्यामुवाच मधुरां गिरमिति (ग) ।
‡ मासरोनैव च स्वर्गमिति (ग) ।

यदि तुष्टोऽसि मे देव कर्म्मणा तपसाऽथवा।
तव देव प्रसादेन ममैवं दीयतां वरम्॥ ७१।
ततस्तु स मया प्रोक्तस्तपस्वी ब्राह्मणस्तथा।
गच्छ कुब्जाम्रके गङ्गास्नातो मायान्तु गच्छसि॥ ७२।
ममैवं वचनं श्रुत्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणम्।
कुब्जाम्रके देवि विप्रो मम मायाभिलाषुकः* ॥ ७३।
ततः कुण्डी त्रिदण्डी च मात्राभाण्डञ्च यत्नतः।
स्थापयित्वा यथान्यायं तीर्थमाराधयद्यथा† ॥ ७४।
ततो ह्यवतरद्गङ्गां विधिदृष्टेन‡ कर्म्मणा।
अवगाह्य ततो गङ्गां सर्व्वगात्रे च क्लेदिते§।
तावन्निषादसदने तत्स्त्रीगर्भे गतोऽभवत्¶ ॥ ७५।
हृदयेऽचिन्तयत्तत्र गर्भक्लेशेन पीड़ितः।
अहो कष्टं मया किंस्वित्कर्म्म‖ वा दुष्कृतं कृतम्।
योऽहं निषादगर्भेऽस्मिन्वसामि नरकेषु च॥ ७६।
धिक्तपो धिक् च मे कर्म्म धिक् फलं धिक् च जीवितम्।

---

* मायाभिकाङ्क्ष्येति (ग)।

† तीर्थान्याराधयद्ययेति (ग)।

‡ विधिश्रेष्ठेनेति (क), (ख)।

§ सर्व्वगात्राणि क्लेदिता इति (ग)।

¶ निषादस्य गृहे गर्भस्तिष्ठते स च ब्राह्मण इति (ग)।

‖ किञ्चिदिति (ग)।

योऽहं निषादगर्भेऽस्मिन्पीड़ामि मलसङ्कुले* ॥ ७७ ।
अस्यां त्रिगतसङ्कीर्णे† नवद्वाराभिसंवृते ।
पुरीषमूत्रसङ्कीर्णे मांसशोणितकर्द्दमे ॥ ७८ ।
दुर्गन्धे दुःसहे चैव वातिकश्लेष्मपैत्तिके ।
बहुरोगसमाकीर्णे बहुदुःखसमाकुले ।
अलं किं तेन चोक्तेन दुःखान्यनुभवामि च ॥ ७९ ।
कुतो विष्णुः कुतो वाहं कुतो गङ्गाजलानि च ।
गर्भसंसारनिष्क्रान्तः पश्चादाचरामि तां क्रियाम् ॥ ८० ।
एवं चिन्तयमानस्तु शीघ्रं गर्भाद्विनिःसृतः ।
भूम्यान्तु पततस्तस्य नष्टं यत्पूर्व्वचिन्तितम्‡ ॥ ८१ ।
अजायत§ ततः कन्या निषादस्य गृहे तदा ।
धनधान्यसमृद्धस्य वर्त्तते स च ब्राह्मणः ॥ ८२ ।
न च संज्ञायते किंचिद्विष्णु¶मायाप्रमोहिता ।
अथ दीर्घस्य कालस्य कृतोद्वाहा यशस्विनी ।
पुत्रान् दुहितरश्चैव जनयामास मायया ॥ ८३ ।
भक्ष्याभक्ष्यञ्च खादेत पेयापेयञ्च तत्पिवेत् ।

---

* घनसङ्कुले इति (ग) ।

† त्रिभिश्चाद्भिश्चतैः पूर्णे इति (ग), तत्राऽतः परं षट् पादा न सन्ति ।

‡ नष्टं तच्च विचिन्तितमिति (ग) ।

§ प्रजाता सेति (ग) ।

¶ विष्णोरिति (ग) ।

जीवानि* चैव सततं घातितानि ततस्ततः ॥ ८४ ।
कार्य्याकार्य्यं न जानीते वाच्यावाच्यन्तथेति च ।
गम्यागम्यं न जानाति मायाजालेन मोहितः† ॥ ८५ ।
पश्चाग्रहर्षके काले मयाख्यातः स ब्राह्मणः ।
घटं गृहीत्वा त्विड्लिप्तवस्त्रचालनकारणात् ॥ ८६ ।
तीरे निक्षिप्य वस्त्रं स घटञ्च विनिधाय हि ।
स्नातुं गङ्गाजले स्थित्वा विगाहयति जाह्नवीम् ॥ ८७ ।
प्रस्विद्घर्म्मसन्तप्तः स शिरःस्नानमीहते‡ ।
जातस्तपोधनस्तत्र दण्डी कुण्डीधरः पुनः ॥ ८८ ।
यत्र§ पश्यति विप्रोऽसौ मात्रां कुण्डीन्त्रिदण्डकम् ।
वस्त्रादि दर्शितञ्चैव यत्र संस्थापितं पुरा ॥ ८९ ।
तत्तेन सर्व्वं सन्दृष्टं जाते ज्ञाने तु पूर्व्ववत्¶ ।
विप्रेण स्नातुकामेन विष्णुमायां यथा पुरा‖ ॥ ९० ।
तत उत्तरतस्तत्र गङ्गायान्तु तपोधनः ।
सव्रीडो गृह्णते** वासो योगञ्च परिचिन्तयन् ॥ ९१ ।

---

* क्लीवत्वमार्षम् ।

† मायया मम मोहित इति (ख) । आत्मविक्रयमेव चेति क्वचित् ।

‡ सशिरस्नायमीहते इति (ग) ।

§ तत इति (ग) ।

¶ एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

‖ जातज्ञानेन विष्णुमायाभिकाङ्क्षिणेति (ग) ।

** गृह्णातीति साधु ।

उपविश्य च* गङ्गायाः पुलिने समवालुके ।
ततो विन्दति चात्मानं तपसा यत्तदा कृतम्† ॥ ८२ ।
मया किं कर्म्म पापेन कृतं निन्द्यं सुदुष्करम् ।
एवं निन्दति चात्मानं धिक्कुर्व्वन् साधुदूषितम्‡ ।
आचारो वा परिभ्रष्टो येनाहं प्रापितस्त्विमाम् ॥ ८३ ।
निषादस्य कुले जातो भक्ष्याभक्ष्याश्च भक्षिताः§ ।
जीवाश्च घातिताः सर्व्वे जलस्थलदिवौकसः¶ ॥ ८४ ।
पेयापेयञ्च मे पीतं विक्रीताश्चाप्यविक्रियाः ।
अगम्यागमनञ्चैव वाच्यावाच्यं न रक्षितम् ॥ ८५ ।
वेश्मन्यभोज्यभोज्यञ्च भुक्तञ्चैव न संशयः ।
पुत्रा दुहितरश्चैव निषादाज्जनिता मया ॥ ८६ ।
ततः किञ्चापराधं वा केन वा तद्विचिन्तये ।
येनाहं प्रापितो ह्येनां नैषादीमीदृशीं दशाम् ॥ ८७ ।
एतस्मिन्नन्तरे भूमे निषादः क्रोधमूर्च्छितः ।
पुत्रैः परिवृतस्तत्र मायातीर्थमुपागतः ॥ ८८ ।
ततो मृगयते भार्य्यां भक्तियुक्तां शुभेक्षणाम्‖ ।

* उपविश्याचेति (ग) ।
† तद्विगर्हितमिति (ग) ।
‡ एतदर्द्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।
§ भक्ष्याभक्ष्यञ्च भक्षितमिति (ग) ।
¶ जलजाः स्थलजाश्च ये इति (ग) ।
‖ भक्तिमान् शुभलक्षणामिति (ग) ।

परिपृच्छति चैकैकं तप्यमानं तपोधनम्* ॥ ९९ ।
किं नु पश्यथ भार्य्यां मे गङ्गातीरमुपागता ।
घटमादाय हस्तेन आगता जलकारणात् ॥ १०० ।
तत्रैव च नराः सर्व्वे मायातीर्थमुपागताः ।
पश्यन्तेऽत्र परिव्राजं कुम्भञ्चैव यथास्थितम् ॥ १०१ ।
ततो दुःखेन सन्तप्तः अपश्यंश्च स्वकां प्रियाम् ।
दृष्ट्वा पटञ्च कुम्भञ्च करुणं पर्य्यवेदयत् ॥ १०२ ।
इदं वासश्च कुम्भञ्च नदीकूले च तिष्ठति ।
न चापि दृश्यते भार्य्या मम गङ्गामुपागता ॥ १०३ ।
अथ केनापि ग्राहेण स्नायमाना तपस्विनी ।
गृहीता तोयमध्यन्तु जिह्मालोडिन चाबला ॥ १०४ ।
न चाप्रियं मयाऽप्युक्ता कदाचिदपि वाचकम् ।
स्वप्नेऽपि नोक्तपूर्व्वासि कदाचिदपि चाप्रियम् ॥ १०५ ।
अथवापि पिशाचेन भक्षिता भूतराक्षसैः ।
आक्रष्टा किं नु रोगेण गङ्गातीरं समाश्रिता ॥ १०६ ।
किन्तु कृतं दुष्कृतं पूर्व्वं मया कर्म्म सुसङ्कटम् ।
येन मत्पुरतो भार्य्याप्यदृष्टा विगतिं गता ॥ १०७ ।
एहि मे सुभगे कान्ते मम चित्तानुवर्त्तिनि ।
पश्यैतान्बालकान् भीतान् क्लिश्यमानानितस्ततः ॥ १०८ ।

---

* अतः परं (ग) पुस्तके —

क्व गतासि प्रियेऽस्माकं त्यक्त्वा पुत्रान् गृहे च माम् ।

बाला दुहिता रोदिति क्षुधार्त्ता स्तनपायिनीति श्लोकोऽधिको वर्त्तते ।

मां पश्यस्व* वरारोहे त्रीन्पुत्रानतिबालकान् ।
दुहितृः पश्य चत्वारि सर्व्वन्तु मम मानदे ॥ १०९ ।
मम पुत्रा रुदन्त्येते बालकास्तव लालसाः ।
नित्यञ्च दारिका रच मम दुष्कृतकारिणः ॥ ११० ।
कामं मां क्षुधितञ्चैव ग्रास्यसे त्वं पिपासितम् ।
एवमुक्ता च कल्याणि मम भक्त्या व्यवस्थिता ॥ १११ ।
एवं विलपमानस्य निषादस्य इतस्ततः† ।
सव्रीड़ं‡ भाषते विप्रो निषादं गच्छ नास्ति सा ।
सुखं योगञ्च ते नीत्वा सा गता मुनिवृत्तये§ ॥ ११२ ।
तं रुदन्तं तथा दृष्ट्वा कारुण्येन परिप्लुतः ।
निषादं भाषते तत्र गच्छ किं परिक्लिश्यसे¶ ॥ ११३ ।
बालान्तान्परिरक्षस्व आहारैर्विविधैरपि ।
एते न त्यजनीयास्ते कदाचिदपि पुत्रकाः ॥ ११४ ।
परिव्राजवचः श्रुत्वा निषादस्तस्य सन्निधौ ।
उवाच मधुरं वाक्यं दुःखशोकपरिप्लुतः‖ ॥ ११५ ।
अहो मुनिवरश्रेष्ठ अहो धर्म्मभृतां वर** ।

---

* पश्यैति साधु । किं मां पश्यति (ग) ।

† यतस्ततः इति (ग) ।

‡ सव्रीड़ इति (ग) ।

§ सुखं योगं समास्थातं पुत्रभार्य्यांगतौ हि य इति (ग) ।

¶ परिक्लिश्यसि इति साधु ।

‖ परिप्लुतमिति (ग) ।

** धर्म्मविदां वरेति (ग) ।